

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE
IV

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE DIN R. P. R.

Comitetul de redacție

**Acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI (redactor responsabil),
N. ADĂNILOAIE (redactor responsabil adjunct),
V. MACIU, I. DRAGOMIRESCU, R. MANOLESCU, A. PETRIC,
C. ȘERBAN, VENERA TEODOREȘCU (membri); ELVIRA PEDA
(secretar de redacție)**

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

IV

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE DIN R. P. R.
BUCUREȘTI — 1962

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

*Dat la cules 13.06.1962. Bun de tipar 03.10.1962
Tiraj 2000 + 100 ex. broșate, 50 ex. legate 1/1.
Hirtie semivelină 65 g/m². Format 70×100/16.
Coli editoriale 35,68. Coli tipar 27,50. A. 00802.
Indici de clasificare zecimală: pentru bibliotecile mari 9 (R), pentru bibliotecile mici 9 (R).*

Tiparul executat sub comanda nr. 1692 la
Intreprinderea Centrală Poligrafică M.F.A.,
Str. Izvor nr. 137, București - R.P.R.

S U M A R

	<u>Pag.</u>
<i>Acad. P. Constantinescu-Iași</i> — Problemele de bază ale Tratatului de istorie a României	7
<i>N. Adâniloaiie și Elvira Preda</i> — Munca de cercetare în domeniul istoriei locale.	19
<i>Bako Géza</i> — Contribuții la problema originii ceangăilor . . .	37
<i>Radu Geoglovan</i> — O „toarneală” a lui Matei Basarab privitoare la scutirea țirgoviștenilor de unele dări pentru vin	45
<i>Corneliu Cimpeanu</i> — Date noi în legătură cu răscoala țărănească din Transilvania din anul 1784	55
<i>Constantin Șerban</i> — Noi contribuții la istoria luptei țirgoveților și orășenilor moldoveni împotriva asupririi feudale în sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea.	73
<i>Serghiu Columbeanu</i> — O condică de socoleli dintre anii 1804—1839.	93
<i>Liviu Patachi</i> — Situația agrară a țărănimii dependente din Transilvania în 1848	109
<i>Gheorghe Platon</i> — Contribuții la cunoașterea frământărilor țărănești din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848—1849. Strămutarea locuitorilor.	131
<i>N. I. Simache și I. Gh. Burtoiu</i> — Aspecte din timpul revoluției din 1848 în regiunea Ploiești	165
<i>Eugen Glück</i> — Despre lupta antihabsburgică și antifeudală a țărănilor din părțile arădene în anii 1849 — 1853	175
<i>Al. Bărbat</i> — Fabrica de hîrtie de la Zărnești (1852—1872).	197
<i>Carol Göllner</i> — Inceputurile mișcării muncitorești la Sibiu (1848—1890).	223
<i>Elena Gheran</i> — Influența ideilor Internaționalei I-a și a II-a asupra mișcării muncitorești din Transilvania.	239
<i>Ștefan Dragomir</i> — Contribuții privind dezvoltarea comerțului botoșănean din secolul al XVI-lea pînă la 1900 . . .	251

	<u>Pag.</u>
<i>D. Zaharia</i>	— Unele acțiuni revoluționare în regiunea Bacău în februarie — octombrie 1917 273
<i>T. Georgescu și V. Liveanu</i>	— Ideile leninismului — far călăuzitor în lupta pentru crearea Partidului Comunist din România. 287
<i>V. Ștefănescu și M. Turzai</i>	— Greva muncitorilor lemnari de la fabrica de mobilă „Szekely și Reti” din Tg. Mureș (iunie-iulie 1934) 311
<i>Iuliu Gerő</i>	— Din lupta muncitoriniei timișorene în perioada fascistării țării: Greva de la fabrica „Standard” (1936) 327
<i>Eliza Campus</i>	— Criza politică a dictaturii regale (1940) 349
<i>N. Drăgan</i>	— Aspecte privind situația muncitorilor industriali din Mediaș între anii 1921—1943 381
<i>Ileana Petrescu</i>	— Date comparative privind dezvoltarea învățămîntului în regiunea Oltenia înainte și după 23 August 1944 405
<i>Eliza Bichman</i>	— Educația ateist-științifică în cadrul predării istoriei în școală 419

PROBLEMELE DE BAZĂ ALE TRATATULUI DE ISTORIE A ROMÂNIEI

de acad. PETRE CONSTANTINESCU-IAȘI

Președintele Societății de științe istorice și filologice din R.P.R.

Știința românească se îmbogățește cu o nouă lucrare în domeniul istoriei, *Tratatul de istorie a României*, sarcină importantă încredințată istoricilor din țara noastră de către Partidul Muncitoresc Român și realizată în cea mai mare parte.

Este o operă fundamentală, care aduce o contribuție valoroasă pe frontul ideologic, legată de construirea socialismului în R.P.R. Este o operă valoroasă, prin faptul că aplică concepția materialist-dialectică într-o știință, tratată fals de către cercetătorii ei pe vremea vechiului regim.

Considerînd înaltul nivel științific care trebuie asigurat unei astfel de lucrări, coordonarea întregii munci a fost încredințată Academiei R.P.R., cel mai înalt for științific din țara noastră. *Tratatul* se întocmește sub îndrumarea secției de științe istorice a Academiei, de către institutele de istorie și arheologie ale Academiei R.P.R. de la București, Iași și Cluj, de către cadrele didactice de la facultățile de istorie ale celor trei centre universitare din țară, în strînsă colaborare cu Institutul de istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., cu Școala superioară de partid „Ștefan Gheorghiu”, precum și cu alți specialiști din domeniul științelor sociale.

Printre cei interesați în elaborarea *Tratatului* figurează și membri ai corpului didactic mediu, adică profesorii de istorie din numeroase centre din țară; unii din ei au participat la dezbaterile largi, organizate de redacțiile volumelor asupra fiecărei machete, aducînd contribuții valoroase prin intervențiile lor la discuții sau prin prezentarea de referate scrise. Multe din aceste observații au fost primite de redactorii volumelor și luate în considerație la redactarea definitivă.

Tratatul cuprinde 5 volume pentru perioadele istoriei vechi, medii și moderne, adică de la cele mai vechi urme ale vieții obștești ale omului pe teritoriul R.P.R. pînă în anul 1917, cînd s-a fixat începutul erei noi în istoria omenirii, epoca orînduirii socialiste, odată cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Repartiția este: Vol. I pentru istoria veche, volumele II și III pentru istoria medie, volumele IV și V pentru istoria modernă. Pentru epoca următoare volumele sînt în curs de elaborare.

Munca a fost destul de grea, deși, conform indicațiilor Partidului, s-au angajat marea majoritate a istoricilor din țară. În primul rînd, pentru că nu exista o asemenea sinteză de mare anvergură, tratată științific, în vechea istoriografie burgheză. Dimpotrivă: trebuiau combătute nenumărate teze false, idealiste, reacționare, în domeniul istoriei patriei noastre, din întreaga veche istoriografie, subordonată intereselor de clasă ale guvernanților de-atunci.

Dar greutățile au fost învinse, cu sprijinul forurilor superioare de partid și ale Academiei R.P.R., cu devotamentul cercetătorilor istorici marxiști și a tuturor colaboratorilor ce și-au însușit concepția și metodele științifice înaintate, bazate pe învățătura marxist-leninistă.

S-a reușit în bună parte să se valorifice rezultatele săpăturilor de pe o serie de șantiere arheologice prin publicarea în volume a rapoartelor preliminare de săpături anuale. S-a continuat publicarea volumelor de documente privind istoria epocii feudale a României; pînă la sfîrșitul anului 1958 au apărut 28 volume; s-au publicat volume de studii și referate din istoria medie.

Pentru epoca modernă s-au tipărit 9 volume de documente privind războiul de independență, altele privind răscoalele țărănești din 1888 și 1907, precum și volume de studii și documente privind unirea Principatelor române. S-au organizat călătoriile de studii în țară și mai ales în străinătate pentru cercetarea amănunțită a arhivelor cuprinzătoare de documente privind epocile studiate în tratat. Deplasarea cercetătorilor s-a făcut la arhivele și muzeele din: U.R.S.S., Ungaria, Polonia, Bulgaria, Cehoslovacia și Germania, țări vecine, al căror trecut este legat de trecutul istoric al României.

Pentru a se asigura tratatului un nivel științific corespunzător, s-au organizat dezbateri largi asupra problemelor controversate ale istoriei patriei. Aceste dezbateri — care au loc pentru prima dată în țara noastră — sînt de mare însemnătate pentru dezvoltarea științei noastre istorice. Au fost clarificate, de pe poziții marxiste, probleme care formau obiect de discuții contradictorii între specialiști.

Fiecare capitol a fost discutat într-un grup mai mare decît colectivul redacțional respectiv. Pentru machetele fiecărui volum dezbaterile au ținut cite 3—4 zile, cu convocarea a citorva sute de specialiști în istorie și disciplinele ajutătoare.

* * *

Primul volum se ocupă de istoria veche a României, care începe din cele mai vechi timpuri ale vieții omului pe teritoriul R.P.R. și durează pînă prin veacul X al e.n., marșînd perioada de trecere la feudalism.

S-au folosit, în primul rînd, izvoarele directe, rezultate din săpăturile arheologice, organizate sistematic după 1948, cînd, prin grija guvernului și a partidului, s-au pus la dispoziție toate fondurile necesare. În campaniile de săpături s-a dat atenție deosebită cercetării culturii băștinașe, dovedindu-se existența continuă a unei civilizații locale pe

tot cuprinsul de azi al Republicii Populare Române. Arheologii de pe timpul vechiului regim dădeau prea mare atenție urmelor civilizației romane, neglijând cultura dacilor, considerați inferiori romanilor colonizatori.

Istoria străveche și veche a României nu mai apare, în noul tratat, ca o înșirare haotică a diferitelor culturi sau a diferitelor popoare ce se succed aproape întâmplător, cum reieșea din vechile studii arheologice și istorice. Istoria veche înfățișează succesiunea diferitelor orinduiți cu etapele respective, care decurg în mod firesc și înlănțuit din dezvoltarea continuă a forțelor de producție.

În cadrul uriașului interval de timp de aproximativ 500 000 de ani — din paleolitic și pînă în perioada prefeudală — partea cea mai mare este ocupată de orinduirea comunei primitive, care durează în România pînă în sec. I î.e.n, cînd începe perioada sclavagistă.

Dintre problemele nerezolvate sau rezolvate nesatisfăcător de vechea istoriografie, cu privire la perioada comunei primitive, amintim, drept cea mai importantă, acea a locuirii din timpurile cele mai îndepărtate a teritoriului R.P.R. Cercetările noi au dovedit existența omului din vremea paleoliticului inferior, fapt slab demonstrat anterior. Dovezi s-au adus pentru paleoliticul mijlociu și paleoliticul superior, ceea ce a dus la includerea României în vasta zonă geografică a antropogenezii, la fixarea termenului de 500 000 de ani de la apariția omului pe teritoriul R.P.R.

În legătură cu teoria hiatusurilor, susținută de vechea istoriografie, în tratat se arată că n-a existat un hiatus cultural, că noile culturi nu se datoresc unor migrații de popoare, ci ele se dezvoltă din fazele anterioare, descoperindu-se verigile de legătură în tot lungul perioadei neolitice. În același mod s-a rezolvat și problema trecerii de la epoca bronzului la epoca fierului. Vechii teoreticieni nu mai susțineau hiatusurile, ci distrugerea culturii epocii bronzului de către năvălitorii sciți, ce-aduc un nou metal, fierul.

În tratat se arată că nu există nici un fel de întrerupere a vieții între epoca bronzului și acea a fierului; utilizarea noului metal apare în chip firesc ca o dezvoltare a forțelor de producție locale. Prezența sciților n-a fost determinantă, ei jucînd doar rolul unor influențe secundare, ajutătoare. În problema prezenței și rolului sciților de folos au fost și lucrările oamenilor de știință sovietici.

Un fapt important și bine documentat în tratat îl constituie unitatea culturii vechi pe întreg teritoriul de azi al României. Unitatea de cultură materială este evidentă din paleolitic și pînă în epoca fierului tîrziu, epoca La Tène, cînd izvoarele scrise dau de-acum dovezi necontestate.

Problema statului dac a stat în centrul atenției redactorilor primului volum al tratatului, consacîndu-i-se întreaga parte a doua a volumului. Istoricii burghezi, idealizînd din motive politice figura pri-

mului rege dac cunoscut, Burebista, vorbeau de un „imperiu“ dacic, desconsiderind însă structura materială socială și caracterul de clasă al statului dac. În urma săpăturilor noi arheologice s-a putut defini adevărata formă de viață a celei dintii organizații statale, existența claselor antagoniste, existența statului sclavagist, superior formațiunilor tribale — ceea ce înseamnă un mare progres în dezvoltarea societății omenești de-atunci; dar în nici un caz nu poate fi vorba de-un „imperiu“.

În tratat s-a definit științific caracterul statului dac, sclavagist începător, asemenea unor state sclavagiste din Orient, de alt tip decît statul sclavagist clasic. Acest stat se dezvoltă apoi în sec. I e.n., ajungînd sub forma cea mai înaintată pe timpul lui Decebal. El se opune romanilor, al căror rol „binefăcător“ fusese preaslăvit de vechea istoriografie.

Așa cum au demonstrat clasicii marxism-leninismului asupra dublului caracter al stăpînirii romane în general, istoricii romîni au arătat aceasta cu privire la stăpînirea romană în Dacia, care a ținut un veac și jumătate (106—271). Acum se generalizează statul sclavagist de tip clasic, se dezvoltă viața materială și culturală în Dacia; dar în același timp se introduce un regim crunt de exploatare a bogățiilor și a maselor populare.

O altă problemă dezbătută mult de istoricii burghezi, romîni și străini, se referă la populația autohtonă, care ar fi dispărut, nimicită prin cucerirea romană. Exterminarea totală sau alungarea autohtonilor sînt eliminate azi de către istoricii marxiști, ca un non-sens, bazîndu-se pe cercetările arheologice recente, care dovedesc continuitatea populației băștinașe.

Cu privire la romanizarea populației autohtone istoriografia veche avea o concepție neștiințifică, arătînd că populația locală ar fi primit „cu entusiasm“ stăpînirea romană. Adevărul este altul. Opreșiunea politică pentru asigurarea exploatării economice a dus la o rezistență continuă a populației locale, a dacilor supuși sau a celor liberi de la marginile Daciei colonizate. O cruntă luptă de clasă a dăinuit pînă la înfrîngerea cotropitorilor, care au trebuit să plece peste Dunăre, lăsînd loc liber „barbarilor“.

Concepția marxistă a respins de mult rolul hotărîtor al populațiilor migratoare în destrămarea imperiului roman. Autorii tratatului au dovedit aceasta ca valabilă și pentru Dacia romană. Popoarele migratoare au trecut doar pe aici, în veacurile III—VI, pînă la venirea slavilor, care în adevăr au influențat felul de viață al populației locale, contribuind, prin stadiul înaintat al organizării lor economico-sociale la transformarea societății, a populației locale.

În acea perioadă se pun bazele formării unui nou popor, poporul romin, născut din amestecul mai vechi daco-roman, supus puternicei influențe slave. Problema formării poporului și limbii romîne

capătă o rezolvare, se pare definitivă, după o îndelungată dispută în istoriografia burgheză, română și străină.

* * *

Epoca medievală, care cuprinde materialul volumelor II și III, a avut de tratat problemele de bază ale feudalismului, în deosebi sub manifestările sale generale și acele specifice regiunilor răsăritene ale Europei.

Vechea istoriografie românească — exprimată prin operele lui A. D. Xenopol, N. Iorga și I. Bogdan îndeosebi — chiar dacă prezintă un material factic bogat și interesant, vădește însă o concepție greșită despre feudalism, neputința de a cunoaște legile de dezvoltare ale societății.

După vechea istoriografie burgheză, feudalismul ar fi fost un element de import, adus dinafară, ca o influență din Apus. Cercetându-se numai suprastructura societății medievale românești, s-a avut în vedere factorul politic și cel cultural, neglijându-se elementul economico-social, care reda adevăratul aspect al societății românești. Nu s-a luat în considerație evoluția factorilor de producție, viața economică a țărilor românești, nu s-a subliniat crunta exploatare a maselor producătoare, falsificându-se astfel caracterul real al raporturilor dintre clase, acestea prezentându-se sub formă idilică.

Pentru explicarea apariției celor două clase: boierimea stăpînitoare și țărănimea exploatată, istoricii vechi recurgeau la teoria „cuceririlor”, teorie importată din Apus, după care țărănimea dependentă din Țara Românească și Moldova ar fi apărut după cucerirea acestora de elementul nobiliar venit din Transilvania, după unii istorici — sau de elementul nobiliar apărut din rîndurile slavilor și aceștia tot „năvălitori” — după alți istorici. Se lua drept criteriu deci o explicație idealistă, teoria „violentei”. După acești istorici Principatele Moldova și Țara Românească au fost înființate de descălicătorii din Ardeal: Dragoș Vodă și Negru Vodă — teorie împotriva căreia s-a ridicat, acum mai bine de-un veac în urmă, marele istoric și democrat revoluționar Nicolae Bălcescu, rămas însă izolat și uitat.

Chiar atunci cînd s-a recunoscut de către istoricii burghezi existența feudalismului sub forma celor două clase: de țărani aserviți și boieri asupritori — unii recunoșteau apariția acestei stări abia la finele veacului XIII — s-a căutat justificarea proprietății feudale ca naturală, existînd de la primele începuturi. Pe baza acestei „tradiții istorice străvechi”, teoreticienii moderni, în slujba claselor dominante burghezo-moșieresti din România capitalistă, căutau să justifice drepturile acestor clase la permanenta stăpînire asupra maselor muncitoare.

Istoriografia nouă românească, folosind concepția marxistă și indicațiile clasicilor marxism-leninismului cu privire la feudalism, folosind cercetările istoriografiei sovietice, a ajuns la o justă explicație

a fenomenelor vieții feudale în țările române, de la primele începuturi ale feudalismului și pînă la destrămarea sa — veacurile X—XI și pînă la revoluția de la 1848.

Apariția și creșterea proprietății feudale au avut loc ca urmare a destrămării obștiilor de țărani liberi, unii devenind aserviți altora, ce cu vremea se transformă în conducători — boieri — transmițându-și ereditar funcțiile și proprietățile. Prin diferite forme de constringere extra-economică, noii stăpini își lărgesc puterea economică și-și întăresc rolul politic. Pe această cale apar primele formațiuni statale — cnezatele și voivodatele — a căror existență este amintită de unele izvoare încă din secolele XII—XIII.

Progresul în curs al societății este împiedicat de ultimele migrațiuni de popoare : pecenegii, cumanii și în deosebi tătarii, al căror rol negativ fusese combătut de unii istorici burghezi, pe motiv c-ar fi împiedicat înaintarea supremației ungarilor dincoace de Carpați. Stabilirea ungarilor în Ungaria de azi și ocuparea Transilvaniei a jucat rolul istoric de a împinge viața statului românesc din Ardeal pe căi proprii, fără a se rupe însă legătura cu Principatele.

În Tratat se combate teoria greșită a înființării Principatelor prin „descălicarea“ de dincolo de munți, după care statul ar fi fost un organ deasupra claselor, arătîndu-se că noile state s-au înființat ca rezultat al relațiilor feudale și al adîncirii antagonismelor de clasă.

Formarea statelor feudale consolidează relațiile feudale și ajută la creșterea mării proprietăți. Începînd din secolul XIII în Transilvania, din secolul XIV în Principate, proprietatea capătă un caracter ierarhic ; ierarhia funciară stă la baza ierarhiei militare. După formarea statelor feudale, boierii caută, cu ajutorul domnilor, ieșiți din rîndurile lor, să sporească numărul țăranilor aserviți și să crească exploatarea lor prin folosirea constrîngerii extraeconomice.

Contrar istoriografiei burgheze, care afirma că statul românesc a fost de la început unitar și centralizat, în tratat se arată că statul feudal a trecut prin mai multe etape : fărîmițarea feudală, centralizarea statului și încercarea de instaurare a unui regim absolutist — așa cum s-a întîmplat și în alte părți : în largă măsură în Rusia veche, de pildă.

Pe timpul fărîmițării feudale puterea domnului era restrînsă. În lumina învățaturii marxist-leniniste, chiar în această perioadă s-au creat premisele economice pentru întărirea puterii centrale și anume : adîncirea diviziunii sociale a muncii, dezvoltarea agriculturii și a meseriilor, creșterea producției de schimb, dezvoltarea orașelor. Dezvoltarea relațiilor marfă-bani a dus la intensificarea exploatării țăranilor, la adîncirea contradicțiilor de clasă și la ascuțirea luptei de clasă.

Neputînd să nege existența marilor răscoale țărănești din veacurile XV—XVIII din Ardeal, istoricii burghezi căutau să le denatureze caracterul, arătîndu-le ca manifestări ale luptei rominilor împotriva ungarilor — aceasta și pentru uzul teoriilor și atitudinii lor șovine.

Istoricii marxişti, autori ai tratatului, demască teoriile şovine şi dovedesc caracterul social al răscoalelor din Ardeal, începînd cu marea răscoală de la Bobilna, la care participă împreună iobagii romîni şi maghiari ; una din marile răscoale, aceea de la începutul sec. XVI, este condusă de ungurul Gheorghe Doja.

Ascuţirea contradicţiilor de clasă pune în faţa stăpînitorilor sarcina de a întări organele de constrîngere a ţăranilor, prin întărirea puterii centrale. Această funcţie socială a statului a fost negată de istoricii burghezi, care arătau că puterea domnului a crescut din motivele apărării statului de primejdia „dinafară“.

Întărirea puterii centrale a avut o importanţă pozitivă : s-au creat condiţii pentru creşterea producţiei agricole, pentru dezvoltarea comerţului şi a oraşelor.

În faţa primejdiei otomane sînt două atitudini : masele, sub conducerea domnilor mai capabili, rezistă prin lupte, în timp ce boierimea trădează şi cade la înţelegere cu turcii, ceea ce duce la aservirea ţărilor romîne către finele veacului XVI. Iancu de Hunedoara din Ardeal, Vlad Ţepeş din Ţara Romînească şi Ştefan cel Mare din Moldova, numai mobilizînd poporul, au putut stăvili cucerirea otomană ; Mihai Viteazul face încă o încercare, unind cele trei provincii romîneşti la finele sec. XVI, dar, nefiind susţinut de mase, nu reuşeşte.

Instaurarea dominaţiei otomane în ţările romîne a avut urmări şi asupra dezvoltării economice, mult frînată prin reducerea liberului schimb, mărfurile luînd mai mult drumul către imperiul otoman. Prin creşterea birurilor către Poartă, boierii întăresc exploatarea ţăranilor, care-şi pierd pămînturile din ce în ce mai mult.

Se introduce claça, se desfiinţează dreptul de strămutare al ţăranilor, precum şi alte măsuri, care duc la consolidarea regimului nobiliar în secolele următoare : XVII şi XVIII. La mijlocul secolului XVII se ajunge la o întărire temporară a domniilor, pe timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, cînd se cunoaşte şi o dezvoltare a culturii.

Cu privire la acest element al suprastructurii, în Tratat problema se pune altfel decît în istoriografia burgheză, care acorda o atenţie deosebită influenţelor dinafară. Evoluţia culturii se explică prin schimbările petrecute în baza economică a societăţii, arătîndu-se originalitatea culturii feudale romîneşti şi aportul ei în comunitatea de cultură a sud-estului european.

Ultimele capitole din volumul III, ocupîndu-se de epoca tîrzie medievală, tratează istoria ţărilor romîne sub dominaţia turco-fanariotă şi austriacă ; apropierea de Rusia şi sprijinul acesteia în lupta împotriva jugului otoman. Către finele veacului XVIII şi în prima jumătate a secolului XIX se petrece şi în ţările romîne acelaşi fenomen : destrămarea feudalismului şi apariţia primelor forme de relaţii capitaliste, ca în întreg Răsăritul european. În această epocă ţărănimea exploatată

pînă la singe se răscoală sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan, în Transilvania (1784) și Tudor Vladimirescu în Țara Românească (1821).

* * *

Istoria modernă a Romîniei, de care se ocupă volumele IV și V ale tratatului, cuprinde perioada orînduirii capitaliste ca mod de producție dominant, adică din momentul înlocuirii formațiunii social-economice feudale prin formațiunea capitalistă (revoluția burghezo-democratică de la 1848) și pînă în momentul cînd a început destrămarea capitalismului (Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917). S-au desprins trei perioade în evoluția capitalismului în țara romînească, corespunzătoare formelor de dezvoltare ale capitalismului mondial aplicate specificului din Romînia: 1848—1877, cînd se desfășoară revoluția burghezo-democratică; 1878—1900, perioada înțelegerii burghezo-moșierești; 1900—1917, stabilizarea capitalismului sub forme superioare.

În fața redactorilor acestei epoci din istoria Romîniei s-au aflat numeroase „pete albe“, goluri pe care istoriografia marxistă a încercat să le acopere cu studii ce sînt la începutul lor. Cu sprijinul Institutului de istorie a partidului — institut înființat în anii puterii populare — s-au putut împlini, în parte, unele lipsuri, din acest domeniu.

Se prezintă pentru întia oară în istoriografia romînă o sinteză a istoriei moderne a Romîniei de pe pozițiile învățaturii marxist-leniniste; se fixează o periodizare științifică, bazată pe concepția materialismului istoric. Revoluția de la 1848, care prin programul ei cerea înlăturarea relațiilor feudale din viața țării — ceea ce corespundea stadiului de dezvoltare al forțelor economice din acel moment — marchează începutul istoriei moderne; anul 1917, anul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, marchează termenul de încheiere a epocii moderne.

În tratat s-a scos în relief rolul hotărîtor al maselor în desfășurarea evenimentelor importante ale epocii moderne, evenimente atribuite de către istoricii burghezi de obicei altor factori. A fost studiată cu precădere dezvoltarea forțelor interne, înlăturîndu-se părerile multor istorici vechi, care atribuiau o importanță exagerată și uneori falsă, influențelor externe. O deosebită atenție s-a acordat studiului dezvoltării forțelor de producție, urmărîndu-se totodată integrarea acestor fenomene în evoluția societății capitaliste mondiale.

Pentru întia oară s-a dat atenția cuvenită mișcării muncitorești, ignorată de vechea istoriografie, acordîndu-i-se locul meritat în istoria patriei noastre, încă de la primele ei manifestări.

Problema revoluției de la 1848 — ciocnirea violentă dintre burghezii și țărănimii deoparte, boierimea de cealaltă parte — este privită în tratat unitar, revoluțiile din Țara Romînească, Moldova și Transilvania formînd, prin revendicările antifeudale și naționale comune, o unitate.

Istoriografia burgheză a căutat să discrediteze și să minimalizeze revoluția de la 1848, susținând că-a fost numai o „încercare revoluționară” în Principate; că-ar fi fost importată din Apus, neavînd o bază a sa în țările românești. Istoricii burghezi considerau revoluția din Transilvania ca o mișcare de sine stătătoare, fără nici o legătură cu revoluția maghiară sau cu aceea din Principate.

Înlăturînd tezele naționaliste ale vechii istoriografii romîne cît și maghiare, s-a ajuns la o tratare științifică a acestei probleme, arătîndu-se legătura care a existat între toate mișcările revoluționare din cele trei provincii românești. Istoricii burghezi romîni, cu bună știință, nu făceau deosebire între magnații maghiari și poporul maghiar; greșelile de la început ale lui Kossuth au fost folosite pentru a distra atenția de la lupta comună a maselor romîne și maghiare.

Formarea statului romîn și războiul pentru independență sînt tratate ca expresie a creșterii forțelor de producție capitaliste. Se stabilește rolul maselor și al personalităților, celor din urmă dîndu-li-se greșit un rol precumpănitor de către vechea istoriografie. Formarea statului național, unirea și independența erau atribuite de vechea istoriografie elementului cultural, hazardului chiar.

Actul Unirii Principatelor, atribuit de vechii istorici factorilor externi, a fost opera maselor, țărănimea — care vedea în Unire izbăvirea de asupra feudală — și burghezia orașelor, care se cerea liberă în activitatea ei economico-socială. Cu totul fals a fost prezentată în trecut problema îndoitei alegeri în persoana lui Alexandru Ioan Cuza ca domn unic, Xenopol afirmînd că rolul principal l-a jucat hazardul, Iorga considerînd că faptul s-a petrecut printr-o „sfințită îmbrățișare tăcută”.

Istoriografia burgheză n-a scos în evidență temeiurile adevărate ale reformei agrare de la 1864, care s-a petrecut în împrejurări asemănătoare și aproape în același timp cu reforma agrară de la 1861, din Rusia. Reforma a fost înfăptuită, peste capul coaliției burghezo-moșierești ce se închegase pentru împiedicarea realizării dorinței țăranilor, de către Cuza și Kogălniceanu, sub presiunea maselor de la sate. Reforma era necesară în urma evoluției factorilor de producție, relațiile capitaliste ce se înfiripau și în Principatele românești reclamînd improprietărea țăranilor. În România s-a urmat calea prusacă, datorită împrejurărilor istorice locale.

Proclamarea independenței Romîniei, în anul 1877, a fost legată de istoricii burghezi de ziua de 10 mai, data aniversării venirii în țară a lui Carol I, din spirit de slugărnice, deși adevărata dată a proclamării independenței a fost 9 mai, așa cum au stabilit istoricii. Bazîndu-se pe analiza științifică a documentelor recent publicate, ei au dovedit că războiul de la 1877 a fost un factor progresist în istoria Romîniei, că el a fost dorit și susținut de popor și de elementele înaintate : primii socialiști romîni. S-a respins teoria istoricilor burghezi, care atribuiu independența lui Carol I.

Autorii volumelor IV și V au corectat și unele teorii greșite cu privire la istoria Transilvaniei în a doua jumătate a secolului XIX. Regimul absolutist austriac (1849—1867) a fost idealizat de mulți istorici: Xenopol afirma că desființarea iobăgiei în Ardeal se datora unei hotărâri de sus și nu luptei revoluționare a maselor — cum dovedesc autorii Tratatului. Luptele revoluționare ale muncitorimii din Transilvania de la începutul epocii capitaliste au fost cu totul ignorate de istoriografia burgheză. Iorga nu pomenea nimic de rolul maselor în lupta pentru unitatea națională, considerind-o drept rezultat al activității unor intelectuali și politicieni burghezi.

Mișcării muncitorești de pînă la 1900 istoricii burghezi nu-i acordau nici o atenție; Iorga, în extrem de rare referințe (în istoria sa de zece volume), îi acorda calificativul de „încercări naive”. Nici un istoric burghez n-a vorbit de atitudinea justă a partidului socialist român față de războaiele balcanice și nici de lupta dîrză a muncitorimii din România împotriva participării acesteia la primul război mondial.

Mișcarea muncitorească se bucură de cea mai mare atenție în volumele IV și V. S-a stabilit că mișcarea muncitorească și socialistă din anii 1878—1917 a pregătit avîntul revoluționar de după 1917, care, sub influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a dus la crearea partidului adevărat al clasei muncitoare din țara noastră — Partidul Comunist din România.

O trăsătură caracteristică a istoriei moderne a Romîniei o formează răscoalele țărănești, explicate de cei mai mulți istorici burghezi din punctul de vedere al intereselor lor de clasă. Știința istorică marxistă a dat amploarea cuvenită studierii mișcărilor țărănești. Două capitole întregi din tratat sînt consacrate marilor răscoale din 1888 și 1907; autorii lor demonstrează că aceste răscoale au fost determinate de lupta țărănimii împotriva rămășițelor feudale, de lupta pentru pămînt.

Una din cele mai complexe probleme ale dezvoltării capitaliste a Romîniei între 1848—1917 o formează dezvoltarea culturii. Pentru prima oară se prezintă o sinteză — redusă, cum era și firesc — a istoriei culturii moderne romînești, cercetată unitar și sub toate aspectele. Se disting două culturi: una idealistă, retrogradă, alta materialistă, progresistă, culminînd cu apariția gîndirii marxiste.

Bazîndu-se pe tezele lui Lenin și caracterizarea dată de el primului război mondial, autorii tratatului au definit și caracterul participării Romîniei la războiul mondial, război imperialist. S-a scos în evidență că burghezia romînă n-a avut în vedere satisfacerea justă a aspirațiilor naționale, desăvîrșirea unității teritoriale a țării, ideal îmbrățișat și de mișcarea muncitorească din acea vreme. Conducătorii de-atunci ai statului român au satisfăcut cererile marilor puteri imperialiste din cadrul Antantei, căreia vîrfurile burgheziei romîne îi erau de mult subordonate. Războiul a fost purtat cu mari jertfe din partea maselor numai pentru satisfacerea intereselor și a poftelor imperialiste ale claselor

dominante, care au căutat să se îmbogățească de pe urma alipirii Ardealului.

Încercările istoriografiei burgheze de a prezenta unirea Transilvaniei cu România ca rezultat al luptei dusă de burghezia română și al înțelegerii marilor puteri imperialiste aliante, este infirmată de autorii Tratatului pe baza unei documentări științifice. Autorii scot în evidență tocmai ceea ce istoriografia burgheză a căutat să ascundă și anume, că factorul hotărâtor în unirea Transilvaniei cu România a fost lupta revoluționară a maselor însuflețite de uriașul exemplu al Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Pentru istoria contemporană, care începe din 1917, odată cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, ce a deschis orizontul larg al orinduirii socialiste în lume, lucrările sînt în curs. Problemele sînt legate de faza destrămării regimului capitalist în R.P.R. — perioada 1917—23 August 1944 ; de lupta pentru introducerea unei noi orinduirii, care cuprinde datele 23 August 1944—30 Decembrie 1947 ; de construirea socialismului și în țara noastră, fază care începe odată cu fundamentalele reforme ale anului 1948.

MUNCA DE CERCETARE ÎN DOMENIUL ISTORIEI LOCALE *

de N. ADĂNILOAIIE și ELVIRA PEDA

Una din sarcinile de bază ale Societății de științe istorice și filologice o constituie antrenarea membrilor săi în munca de cercetare și creație științifică, stimularea și îndeeosebi îndrumarea acestei munci.

Studiind lucrările primite de la membrii filialelor noastre — care în majoritatea cazurilor abordează interesante și variate probleme de istorie locală — am constatat că greutățile întâmpinate în munca de cercetare și creație științifică nu sînt legate de lipsa surselor de informare ci de procesul de valorificare, de interpretare a materialelor descoperite, de elaborare a unor lucrări sau articole originale. Pornind de la constatarea că membrii din cadrul filialelor noastre — în majoritate profesori în învățămîntul de cultură generală — nu reușesc întotdeauna să interpreteze, să valorifice în mod corespunzător materialele cercetate și să elaboreze lucrări publicabile, care să corespundă exigențelor științifice, am considerat că este necesar și util să întocmim un referat cuprinzînd indicații și îndrumări teoretice și practice cu privire la munca de cercetare științifică în domeniul istoriei, cu referire specială la valorificarea materialelor din arhivele locale.

Nu ne propunem să tratăm problema cercetării științifice pe tărîm istoric în mod exhaustiv, ci vom atinge unele aspecte majore — deseori nevralgice — încercînd totodată să dăm și soluții concrete, impuse de concluziile la care am ajuns pe baza studierii lucrărilor primite de la filialele noastre, răspîndite pe întreg cuprinsul țării.

Ținem să subliniem, de la început, că o condiție principală, în elaborarea unei lucrări științifice, este pregătirea ideologică a cercetătorului. Acesta trebuie să fie un adept convins al concepției materialist-dialectice despre lume și societate, să cunoască în profunzime învățătura marxist-leninistă și s-o aplice, în mod consecvent și creator, în domeniul lui de cercetare ¹.

*) Comunicare prezentată la a treia sesiune metodic-științifică interregională a S.S.I.F. care a avut loc la Ploiești, între 17—19 decembrie 1961.

¹ Pentru aprofundarea aspectelor teoretice privind cercetarea în domeniul istoriei, vezi lucrările: *Penru aplicarea consecventă a teoriei marxist-leniniste în cercetările istorice*, în „Studii” nr. 6/1958, p. 5—20; acad. A. Oțetea, *V. I. Lenin despre principiile de bază ale istoriografiei marxiste*, în „Studii” nr. 2/1960, p. 5—16; și Eugen Stănescu *Din indicațiile metodologice ale lui V. I. Lenin cu privire la cercetarea marxistă a istoriei*, în „Studii” nr. 2/1960, p. 17—32.

Studierea fenomenelor sociale pe baza învățaturii marxist-leniniste ferește pe istorici de interpretarea neștiințifică a materialului factual, prin prisma unor teorii și ipoteze arbitrare, asigurând o cercetare multilaterală și o interpretare științifică a evenimentelor istorice.

Cercetarea științifică în domeniul istoriei a devenit însă posibilă abia la jumătatea secolului trecut când clasicii marxismului, descoperind legile care guvernează procesul de dezvoltare și transformare a societății, au fundamentat istoria ca știință.

„După cum Darwin descoperise legea dezvoltării naturii organice, — spune Engels — tot astfel Marx a descoperit legea dezvoltării istoriei omenești: faptul simplu, ascuns pînă acum sub buruienile ideologice, că oamenii trebuie în primul rînd să mănînce, să bea, să locuiască și să se îmbrace, înainte de a putea să se îndeletnicească cu politica, știința, arta, religia etc.; că, prin urmare, producția mijloacelor materiale servind nemijlocit pentru trai și o dată cu aceasta treapta respectivă de dezvoltare economică a unui popor sau a unei epoci alcătuiesc baza din care s-au dezvoltat rînduiriile de stat, concepțiile juridice, arta și chiar reprezentările religioase ale oamenilor, bază prin care trebuie lămurite acestea și nu invers, cum s-a procedat pînă acum.”¹

Aplicînd principiile concepției materialist-dialectice despre lume la studierea fenomenelor sociale, Marx și Engels au înarmat pe istorici cu cunoașterea legilor obiective, necesare, ale dezvoltării societății omenești și au creat astfel, pentru prima dată, posibilitatea unei cercetări rigurose științifice a materialului factual în care se oglindește în mod nemijlocit realitatea istorică.

Pînă la apariția materialismului istoric, cercetarea și înțelegerea diferitelor aspecte ale vieții omenești a fost dominată de concepții idealiste, care nu au putut da o explicație științifică complexelor fenomene sociale.

Incepînd cu istoricii din antichitate, care au căutat izvorul, cauza fenomenelor din viața socială în „voința divină”, sau în acțiunile împăraților, a conducătorilor de oști etc. — și acestea subordonate aceleiași „voințe divine” — și terminînd cu sociologii și istoricii burghezi din trecut și din zilele noastre, care au încercat și încearcă să găsească explicația evenimentelor istorice în sfera conștiinței, a ideilor, negînd posibilitatea cunoașterii legilor dezvoltării sociale sau chiar existența lor, concepțiile idealiste despre istorie au îmbrăcat o sumedenie de forme, au avut diferite nuanțe, în funcție de perioada în care au fost formulate, de interesele de clasă ale promotorilor lor și de scopurile urmărite.

Chiar și purtătorii unei concepții materialiste în ceea ce privește înțelegerea și explicarea fenomenelor din natură (cum au fost de pildă materialistii francezi din secolul al XVIII-lea și alții) au rămas idealisti în interpretarea vieții sociale.

¹ K. Marx—Fr. Engels, *Opere alese*, vol. II, ed. a II-a, p. 177, București 1955, E.S.P.L.P.

Pînă la apariția materialismului dialectic, sociologia și istoriografia au fost dominate de concepții idealiste. Teoriile anterioare apariției concepției materialiste a istoriei nu au putut pătrunde și nici nu au fost interesate să pătrundă, datorită limitelor, intereselor de clasă a purtătorilor lor, în esența procesului istoric, nu au reușit să descopere legătura internă, necesară, dintre fenomene, ele oglindind fragmentar și incomplet numai trăsăturile superficiale ale variatelor aspecte ale vieții sociale. Lenin a arătat că aceste teorii se caracterizează în esență prin două deficiențe de bază : „Întîi, acestea cercetau, în cazul cel mai bun, numai motivele ideologice ale activității istorice a oamenilor, și nu cercetau ce anume dă naștere acestor motive, nu sesizau legile obiective în dezvoltarea sistemului de relații sociale, nu vedeau că aceste relații își au rădăcinile în gradul de dezvoltare a producției materiale ; în al doilea, teoriile anterioare nu țineau seama tocmai de acțiunile maselor populației”¹.

Materialismul istoric, ce constituie o revoluție în dezvoltarea gândirii științifice, este singura concepție care, permițînd înțelegerea și explicarea vieții sociale în evoluția ei obiectivă, a dat răspuns la problemele teoretice și metodologice de bază privind cercetarea și interpretarea științifică a fenomenelor istorice.

Metoda științifică de cercetare materialist-dialectică a fenomenelor sociale a transformat istoria, privită pînă atunci ca o aglomerare întîmplătoare, haotică, de fapte și evenimente, într-o știință cu legi obiective ce pot și trebuie să fie cunoscute. În lumina acestei concepții istoria trebuie deci înțeleasă ca un proces unitar, ce este supus acțiunii unor legi obiective, necesare, un proces complex în veșnică mișcare, prezentînd aspecte variate și puternice contradicții interne, care constituie forța motrice a dezvoltării societății omenеști. Istoria omenirii se reduce în esență la succesiunea diferitelor formațiuni social-economice determinate de modul de producție al bunurilor materiale și spirituale, necesare existenței omenеști, formațiuni care nu reprezintă altceva decît faze ale dezvoltării ascendente a societății omenеști.

Arătînd că factorul determinant în dezvoltarea socială îl constituie baza economică a societății, concepția materialistă a istoriei înarmează pe cercetătorii din acest domeniu cu singurul criteriu științific de a aprecia și explica fenomenele sociale.

Pornind deci de la realitatea obiectivă că modul de producție este factorul hotărîtor ce determină structura și fizionomia întregii societăți, că în consecință, nu vor reuși să înțeleagă esența diferitelor evenimente, concepții, teorii și instituții dintr-o anumită epocă istorică dacă nu le vor căuta explicația în baza materială a societății, istoricii trebuie să țină seama în explicarea și interpretarea fenomenelor sociale și de celelalte principii ale materialismului istoric, de interacțiunea permanentă între bază și suprastructură, de rolul activ al suprastructurii, de locul și rolul forțelor de producție, îndeosebi al forței de muncă, în

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, ed. P.M.R., 1952, pag. 42—43.

cadrul procesului de producție, de rolul și însemnătatea producătorilor direcți ai bunurilor necesare existenței, care sînt singurii purtători ai progresului social și adevărații creatori ai istoriei, și — în acest spirit — de rolul personalităților în istorie.

În interpretarea fenomenelor istorice, cercetătorii trebuie să aplice în mod consecvent principiul fundamental al învățaturii marxist-leniniste, potrivit căruia lupta de clasă — forța motrice a dezvoltării sociale — este firul distinct, neîntrerupt ce străbate întreaga istorie a societății împărțită în clase antagoniste. „Marxismul — spune Lenin — a dat firul călăuzitor care permite să descopere, în acest labirint și haos aparent“ al vieții sociale, „existența unor legi necesare; acest fir călăuzitor este teoria luptei de clasă“¹.

Materialismul istoric nu servește numai ca teorie și metodă de cercetare a vieții sociale ci și ca instrument de acțiune, de schimbare a ei, devenind în mîna proletariatului — singura clasă consecvent revoluționară — o învățătură strîns legată de practică, o învățătură despre necesitatea transformării revoluționare a societății.

Proletariatul, clasa cea mai avansată a societății, are nevoie de o ideologie întemeiată pe cunoașterea științifică, obiectivă, a legilor de dezvoltare socială, pe care să o folosească pentru îndeplinirea sarcinilor sale istorice. Materialismul istoric este o asemenea ideologie, o armă teoretică revoluționară, profund științifică, interesele clasei muncitoare fiind în deplină concordanță cu legile obiective care guvernează dezvoltarea omenirii. Servind interesele clasei care are misiunea istorică să desființeze orice formă de exploatare și să construiască o nouă societate, calitativ superioară, materialismul istoric are un vădit caracter partinic.

Partinitatea, această trăsătură esențială, caracteristică gîndirii marxist-leniniste, prezintă o deosebită importanță pentru munca de cercetare și interpretare științifică a fenomenelor sociale, întrucît orice abatere de la principiul partinității duce la alunecarea, voită sau întîmplătoare, pe panta obiectivismului burghez.

Lenin a subliniat în repetate rînduri, că „...materialismul implică... spiritul partinic, obligînd ca, la orice apreciere a evenimentului, să se adopte deschis și pe față punctul de vedere al unui anumit grup social“².

Istoricul, cercetătorul marxist, trebuie să abordeze în spirit partinic, de clasă, orice problemă privind viața socială, țînînd seama de legătura strînsă, organică a istoriei cu activitatea vie a maselor, de faptul că masele populare sînt acelea care făuresc istoria.

În această lumină cercetătorii trebuie să interpreteze fenomenele sociale de pe poziția clasei muncitoare prin prisma intereselor ei, să combată cu hotărîre concepțiile pseudoștiințifice ale istoricilor burghezi, îndeosebi obiectivismul, arma lor camuflată, pusă în slujba capitalului.

La Congresul al III-lea al P.M.R. tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, arătînd că în prezent activitatea ideologică, lichidarea influ-

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, Ed. P.M.R., 1952, pag. 43—44.

² *Idem*, *Opere*, vol. 1, Ed. P.M.R., 1950, pag. 397.

enței educației burgheze din conștiința oamenilor este tărîmul principal al luptei între vechi și nou, a subliniat că teoriile filozofice, juridice, economice și istorice ale feluriților apologeți ai capitalismului trebuie combătute și supuse unei critici științifice¹.

Istoricii burghezi contemporani, fiind interesați să împiedice cunoașterea sensului adevărat al dezvoltării social-economice, pentru a nu da la iveală inevitabilitatea pieirii orînduirii capitaliste, de care sînt legați, neagă caracterul de clasă al istoriografiei lor, proclamînd obiectivismul — aprecierea și explicarea fenomenelor sociale în afara oricăror partide politice și clase sociale — ca principiu de bază al cercetării istorice.

Analizînd însă conținutul istoriografiei burgheze ne dăm ușor seama de netemeinicia pretensei cercetări „obiective“ a vieții sociale, deoarece ea încearcă să dovedească necesitatea orînduirii capitaliste, superioritatea și trăinicia ei, cu toate că această orînduire a intrat în faza de descompunere și constituie o piedică în calea progresului general. În esență istoriografia burgheză actuală apără și justifică, sub paravanul obiectivismului, interesele capitaliștilor, negînd existența luptei de clasă și estompînd contradicțiile de neîmpăcat ale societății capitaliste.

Lenin, vorbind de caracterul profund științific al principiului partinității, a subliniat că adevărul istoric nu contravine nicicînd, sub nici o formă, intereselor politice ale clasei muncitoare, ci dimpotrivă le întărește și fundamentează; el a relevat în același timp în mod concludent superioritatea partinității materialismului istoric față de obiectivismul burghez: „Obiectivistul, demonstrînd necesitatea unui șir de fapte, riscă întotdeauna să se abată către poziția de apologet al acestor fapte; materialistul dezvăluie contradicțiile de clasă și implicat își precizează punctul de vedere... materialistul este mai consecvent decît obiectivistul; obiectivitatea lui este mai consecventă, mai adîncă. El nu se mărginește să arate necesitatea unui proces, ci lămurește care anume formație social-economică dă conținut acestui proces, care clasă anume determină această necesitate“².

Principiul partinității exprimă esența abordării marxist-leniniste a tuturor problemelor privind viața socială. Cercetătorii marxști trebuie să înțeleagă și să explice fenomenele sociale în mod partinic; să tindă ca prin descoperirea adevărului istoric să demonstreze necesitatea transformării revoluționare a societății, superioritatea idealurilor politice ale clasei muncitoare și să contribuie, astfel, la înfăptuirea acestor idealuri, la construirea societății socialiste.

Pentru a ajunge la cunoașterea adevărului istoric fenomenele vieții omenești trebuie deci apreciate numai de pe poziția clasei celei mai avansate a societății.

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport la cel de-al III-lea Congres al P.M.R.*, București, Ed. Politică, 1960, pag. 103.

² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 1, p. 396.

Numai studierea temeinică, numai pătrunderea în miezul învățaturii marxist-leniniste și aplicarea consecventă a principiilor materialismului istoric în munca de cercetare a complexelor fenomene sociale pot asigura rezolvarea științifică a problemelor abordate. Elaborarea unei lucrări științifice în domeniul istoriei este, în acest sens, strâns, organic legată de nivelul ideologic al cercetătorului. În același timp o aplicare superficială, mecanică, a principiilor materialismului istoric la studiul vieții sociale, duce la formularea unor aserțiuni și concluzii lipsite de temelie, la o interpretare simplistă, neștiințifică a fenomenelor cercetate. Ținând seama de acest adevăr, a cărui valabilitate nu poate fi contestată, am acordat acestei laturi a pregătirii cercetătorilor atenția și importanța cuvenită. Desigur că între pregătirea ideologică și cea științifică, de strictă specialitate, există o legătură dialectică, influențându-se și completându-se reciproc. Pregătirea ideologico-științifică a cercetătorilor se oglindește, în mod nemijlocit, în nivelul lucrărilor elaborate, în valabilitatea tezelor susținute și a concluziilor formulate.

* * *

Lucrările și articolele de istorie, elaborate de membrii filialelor noastre — aducând în circuitul științific informații și date noi, tratând anumite probleme sau aspecte noi ale unor probleme mai puțin cunoscute și cercetate — reprezintă contribuții prețioase la dezvoltarea științei istorice în patria noastră. Aceste materiale constituie o bază serioasă pentru elaborarea unor monografii sau a unor lucrări mai vaste, de sinteză.

Secția de istorie a Societății primește însă și unele materiale care, deși interesante ca temă și informație, nu pot vedea lumina tiparului, întrucât nu răspund exigențelor unor lucrări publicabile. În cele mai multe cazuri aceste lucrări nu au un caracter științific. Menționăm că fondul, caracterul științific al unei lucrări este asigurat de :

a) contribuția personală, originală a autorului în abordarea și elucidarea unei probleme și

b) de tratarea problemei ținând seama de metodologia științifică.

Contribuția personală a autorului se poate oglindi în :

1. abordarea unei probleme noi, necercetate ;

2. lărgirea cadrului informativ cu privire la o temă cercetată, aducând știri și date noi, inedite cu ajutorul cărora autorul poate prezenta o problemă sub aspecte noi, neglijate de istoriografia anterioară ;

3. interpretarea nouă a materialului cercetat (un punct de vedere personal, concluzii noi privind problema tratată ;

4. elaborarea unei lucrări vaste de sinteză pe baza cercetărilor anterioare.

* * *

Înarmați fiind cu o teorie și o metodă de cercetare științifică, ținând seama în același timp de exigențele cărora trebuie să le facă față un material cu caracter științific, istoricii care urmăresc în mod deosebit o anumită problemă și doresc să o abordeze, să o dezvolte în mod inde-

pendent, sînt obligați să cunoască în primul rînd stadiul și rezultatele cercetărilor anterioare ale istoriografiei în problema sau epoca ce-i interesează. După această muncă, să-i spunem preliminară, însă absolut necesară pentru orientarea generală a cercetătorului, el va trece la studierea izvoarelor istorice spre a găsi informații și elemente noi care să-i dea posibilitatea să trateze problema în mod independent, aducînd o vădită contribuție personală.

În genere izvoarele nu au fost utilizate la maximum atît în ceea ce privește materialul informativ cît și interpretarea sa. Dacă cercetătorul constată, în urma unei analize profunde, că nu au fost valorificate toate datele și informațiile ce le cuprind, că au fost folosite în mod unilateral, sau interpretate în mod tendențios, necorespunzător, atunci este justificată elaborarea unei noi lucrări. Dacă, dimpotrivă, cercetările anterioare au folosit în mod complet, sub toate aspectele, sursele informative și le-au dat o interpretare științifică, atunci nu mai este justificată reluarea problemei, întrucît autorul nu mai poate aduce nici o contribuție personală în tratarea și elucidarea ei.

În întocmirea unei lucrări științifice este însă absolut necesar ca autorul să se sprijine pe materiale de arhivă, pe documente mai puțin cunoscute și valorificate din colecțiile tipărite, pe știri și date extrase din cronici, memorii și alte izvoare cu caracter narativ. Acest material de bază poate și trebuie să fie completat cu informații și date culese din lucrările de strictă specialitate și în același timp el trebuie sprijinit, în orientarea sa generală, pe aprecierile clasicilor marxism-leninismului, ale căror lucrări teoretice constituie un izvor indispensabil, un îndreptar de cea mai mare importanță pentru munca de creație științifică.

Un loc important, în cadrul surselor informative, îl ocupă presa vremii, informațiile risipite prin diferite periodice și îndeosebi documentele de partid; acestea constituie izvoare specifice epocii moderne și contemporane.

Izvoarele ce pot fi utilizate pentru elaborarea unor lucrări științifice diferă de la o epocă la alta. Dacă la întocmirea unei lucrări de istorie veche cercetătorul folosește în primul rînd izvoarele arheologice, pentru evul mediu — pe măsură ce informația oferită de unele izvoare scrise (în special documentare și narrative), devine mai bogată — rolul izvoarelor arheologice este în descreștere continuă. Izvoarele epigrafice, numismatice, sigilografice, heraldice și cartografice, oferind date prețioase pentru studiul istoriei medii, își păstrează și ele valabilitatea de-a lungul orînduirii feudale, completînd adeseori informația furnizată de actele diplomatice sau de izvoarele narrative.

Începînd cu istoria orînduirii feudale baza științifică a oricărei lucrări trebuie s-o constituie însă documentele scrise ale vremii¹, iar ca material auxiliar izvoarele narrative: anale, cronici, biografii, jurnale și

¹ Prin izvoare documentare scrise înțelegem actele provenite, de-a lungul secolelor, din activitatea practică a unor instituții sau persoane particulare, al căror scop era satisfacerea unor interese imediate.

însemnări, memorii, opere literare etc. Multe din izvoarele documentare au fost publicate în diferite colecții. De exemplu documente interne a publicat Th. Codrescu în colecția „Uricariul“, apărută între anii 1852—1895; Th. Ghibănescu „Ispisoace și zapise“ (1906—1933); I. Bogdan „Documentele lui Ștefan cel Mare“ (1913) etc. Documente externe au fost publicate, de pildă, în colecția Hurmuzaki, care cuprinde 44 de volume (incluzind și seria suplimentelor). După reorganizarea Academiei R.P.R. în ultimul deceniu s-a început editarea corpusului de „Documente privind istoria României“, care cuprinde, în cele 27 de volume, documentele emise pînă în anul 1350 în Transilvania și pînă la 1625 în Moldova și Țara Românească.

Pe măsură ce înaintăm în studiul istoriei moderne și contemporane, informația documentară devine tot mai bogată. Pentru această epocă, pe lângă colecțiile de documente referitoare la răscoala din 1821¹, la anul revoluționar 1848², la unirea Principatelor³, la războiul de independență din 1877—1878⁴, la chestiunea țărănească⁵, la răscoala din 1888⁶ și 1907⁷, la mișcarea muncitorească⁸, există și presa zilnică, monitoarele oficiale, dezbaterile parlamentare etc. Pentru perioada contemporană, îndeosebi, izvoarele istorice importante se găsesc în volumele de „Documente din istoria partidului comunist din România“ editate sub îngrijirea Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.

Pentru depistarea mai lesnicioasă a materialului documentar, necesar întocmirii unei lucrări — risipit în diverse publicații și fonduri arhivistice — cercetătorul trebuie să recurgă la unele instrumente de lucru și anume: la bibliografii pentru materialul edit, la cataloage și inventare de arhivă pentru izvoarele inedite. Ca urmare a nenumăratelor publicații — cărți și periodice — care s-au editat de-a lungul anilor și al căror număr crește continuu, cercetătorul poate să recurgă la ajutorul ghidurilor de documentare științifică⁹ și la bibliografiile generale

¹ *Documente privind Istoria României. Răscoala din 1821*, Editura Acad. R.P.R., vol. I—IV, 1959—1960

² *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902—1910, vol. I—VI; *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1950.

³ *Acte și documente relative la istoria renasterii României*, editate de D. A. Sturdza și alții, București, 1889—1909, vol. I—X; *Documente privind Unirea principatelor*, Editura Acad. R.P.R., 1959—1961, vol. I—II.

⁴ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, Editura Acad. R.P.R., 1952—1954, vol. I—IX.

⁵ *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I îngrijite de D. C. Sturdza-Scheianu, București, 1907, seria a II-a, îngrijită de Radu Rosetti, București, 1907.

⁶ *Documente privind răscoala țaranilor din 1888*, îngrijite de M. Roller, Editura Acad. R.P.R., 1950.

⁷ *Răscoala țaranilor din 1907*, documente îngrijite de M. Roller, București, 1948—1949, vol. I—III.

⁸ *Documente din mișcarea muncitorească 1872—1916*, îngrijite de M. Roller, București, 1947.

⁹ *Ghid de documentare în științele sociale, partea I*, București, 1961, 388 pag.; A. Avramescu și V. Cîndea, *Introducere în documentarea științifică*, București, 1960, p. 520.

sau speciale¹. Un ajutor prețios, pentru orice autor, care vrea să elaboreze o lucrare de istorie, îl constituie și materialele traduse din limba rusă de către Institutul de studii romîno-sovietice². În ceea ce privește izvoarele istorice editate — documentare sau narative — cercetătorul este obligat să folosească cele mai noi ediții critice, întocmite după metodele științifice acceptate de specialiști; de asemenea, cînd consultă, pentru documentare, și opere istorice sau literare mai vechi este necesar să fie utilizată ultima ediție a acestora, fiind cea mai completă.

Majoritatea documentelor, privind îndeosebi istoria modernă și contemporană, sînt însă nepublicate. Ele se găsesc în diverse fonduri arhivistice, atît în capitală cît și în provincie. Multe fapte mărețe din trecutul de luptă al poporului nostru pentru o viață mai bună nu au fost scoase încă la lumină. Suferințele maselor populare — de la sate și orașe — și acțiunile lor împotriva regimului burghez-moșieresc nu sînt cunoscute în toată amploarea lor. Vechea istoriografie și presa, aservită claselor dominante, nu aveau interesul să dea în vileag rădăcinile orînduirilor nedrepte. De aceea unele aspecte ale luptei de clasă și în special o serie de mișcări locale pot fi cunoscute numai în urma cercetării materialelor de arhivă; descoperirea și valorificarea lor constituie o sarcină de seamă a membrilor Societății de științe istorice și filologice.

Aproape că nu există centre raionale sau regionale ale căror arhive locale, — necercetate sau cercetate numai parțial — să nu poată constitui izvoare nesecate pentru abordarea unor teme de istorie locală.

Fixîndu-se asupra unei perioade, cercetătorul, pasionat de studiul trecutului, — după ce s-a documentat suficient asupra ei, prin studierea lucrărilor publicate referitoare la perioada, și eventual la problema aleasă — trebuie să parcurgă apoi fondurile de arhivă existente în localitate pentru anii ce-l interesează.

Este necesar să subliniem că cercetătorul unei probleme de istorie locală trebuie să cunoască temeinic istoria patriei și în mod deosebit epoca în care se încadrează problema abordată. În prealabil, pentru facilitarea cercetărilor, se impune consultarea cataloagelor pe fonduri, a fișelor de inventariere a dosarelor; procedîndu-se astfel se va evita parcurgerea dosarelor neimportante.

În genere aproape în fiecare localitate, fostă reședință de județ, se găsesc — complete sau incomplete — fondurile prefecturilor, preturilor, comunelor, ale camerelor agricole, ale camerei de instruire și comerț, ale primăriei orașului, ale tribunalului etc. Uneori se găsesc importante arhive ale unor întreprinderi industriale, bănci, cooperative, instituții de cultură, școli etc.

¹ *Bibliografia Republicii Populare Romîne*. Cărți, albume, hărți, note muzicale, Biblioteca Centrală de Stat, București, 1957—1961 (apare bilunar); *Bibliografia periodicilor din Republica Populară Romînă*. Biblioteca Centrală de Stat, București, 1957—1961 (apare bilunar).

² Indice bibliografic al principalelor materiale științifice sovietice, traduse de Institutul de studii romîno-sovietic, 1947—1954, București, 1957, 536 pag.

Toate acestea permit abordarea unor teme de istorie locală privind fie luptele revendicative ale muncitorimii și țărănimii, fie dezvoltarea social-economică sau culturală a regiunii respective. Subiectele vor fi alese, bineînțeles, în funcție de materialul găsit. De exemplu, în fondurile prefecturilor, pentru sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, se află foarte multe materiale referitoare la relațiile agrare, la odioasele invoieli agricole, la pauperizarea țărănimii. Există apoi mii de cereri ale învățătorilor din mediul rural prin care aceștia — arătând situația de mizerie în care trăiesc — solicită majorarea salariilor. Uneori — arată documentele — învățătorii sătești nu erau plătiți pe 6—10 luni în urmă, iar alteori, din salariul lor de mizerie erau nevoiți să suporte și reparațiile necesare școlilor, deoarece autoritățile comunale sau județene nu asigurau nici condițiile minime pentru dezvoltarea învățămîntului rural¹. Guvernanții erau interesați ca masele populare să fie ținute cât mai departe de cultură, îmbăfșite de misticism, pentru a nu-și cunoaște drepturile (nici acele recunoscute de constituția burgheză), pentru a nu se ridica la luptă. În multe comune existau câte 2—3 preoți, în schimb nu era nici un învățător, nu exista nici o școală. O perioadă puțin cercetată, pe planul istoriei locale, continuă să fie perioada dintre cele două războaie mondiale, deși pentru acești ani există aproape pretutindeni arhive bogate care pot oferi cercetătorilor satisfacția întocmirii unor lucrări interesante. Dezvoltarea multilaterală a tuturor regiunilor țării, procesul industrializării socialiste, procesul transformării socialiste a agriculturii etc., sînt de asemenea probleme ce așteaptă o cercetare monografică atentă.

Studierea epocii contemporane este o sarcină mereu actuală: cercetătorul — bazîndu-se pe numeroasele izvoare istorice — are posibilitatea să prezinte critic aspecte ale exploatării maselor muncitoare în trecut, stadiul înapoiat al industriei și agriculturii, sabotarea învățămîntului, și îndeosebi a celui rural de către foștii guvernanți, sau să oglindească în contrast cu situația grea dinaintea eliberării, transformările revoluționare petrecute în țara noastră după 23 August 1944. Cercetarea istoriei contemporane constituie prin excelență o permanentă școală politică pentru autor; ea îi înlesnește ridicarea neconținută a nivelului cunoștințelor sale ideologice, îl învață să desprindă esențialul, veriga principală dintr-un conglomerat de fapte, îl educă din punct de vedere politic ajutîndu-l să devină un activist de seamă al frontului ideologic.

* * *

Pentru adunarea materialului din izvoarele și lucrările istorice se extrag, prin sistemul fișării, informațiile privind problema în studiu. Cel mai practic și mai uzitat procedeu, folosit în acest sens, este al fișelor mobile, potrivit căruia pe o fișă mică (de un sfert de coală) se trece numai o singură chestiune, o singură idee. Pe fișă se poate re-

¹ Vezi: Arh. St. Buc. fond Min. Instrucțiunii și fond Min. de Interne; Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași; Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani; Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj etc.

zuma un document, sau se pot copia întocmai pasajile mai edificatoare din text. Este însă absolut obligatoriu să se treacă, fie la începutul fie la sfârșitul fișei, indicarea exactă și completă a sursei. Atunci când cercetătorul consideră că anumite documente inedite sînt foarte importante, el le poate copia și integral, pe coli de hirtie, pentru a le folosi la redactarea lucrării, sau a le reda ca anexă. După adunarea întregului material din arhive și biblioteci, fișele se clasează pe probleme, pe subdiviziuni, în funcție de planul lucrării.

În mod practic, uneori, nu se poate cunoaște și aduna toată informația existentă privind o problemă în cercetare. Informația esențială, pe baza căreia cercetătorul va clădi concluziile sale, ce trebuie să se desprindă în mod logic, neforțat, din conținutul lucrării, este însă absolut indispensabilă.

Lucrările clasicilor marxism-leninismului constituie modele inegalabile de cercetare științifică bazată pe studierea unui imens material documentar, pe toate cuceririle științei din epoca respectivă. Lenin a subliniat în repetate rînduri că nu se poate concepe o cercetare științifică fără o temelie bogată de fapte: „trebuie să luăm nu fapte răzlețe, ci întreg ansamblul faptelor referitoare la problema analizată, fără nici o excepție, căci altminteri se va naște în mod inevitabil... o bănuială cu totul legitimă că faptele au fost alese sau triate arbitrar, că în locul conexiunii și interdependenței obiective a fenomenelor istorice în ansamblul lor, este servită o cîrpăceală subiectivă”¹.

Sărăcia de izvoare duce la o tratare neștiințifică, la concluzii cu caracter subiectiv, ce adesea contravin adevărului istoric. Unele din lucrările trimise spre publicare Societății, de către filialele sale, au fost necorespunzătoare atît în ceea ce privește documentarea cît și interpretarea materialului factic. De pildă, într-o lucrare cu privire la rolul lui Gh. Magheru și al familiei sale în revoluția din 1848 din Țara Românească, autorii, bazîndu-se pe o informație incompletă, necunoscînd rezultatele la care au ajuns cercetările anterioare în legătură cu tema abordată și neaplicînd în mod consecvent principiile materialismului istoric privind rolul personalității și al maselor în făurirea istoriei, au supraapreciat activitatea revoluționară a lui Gh. Magheru, lăsînd impresia că el a avut rolul hotărîtor în desfășurarea evenimentelor de la 1848, umbrînd activitatea celorlalți revoluționari și rolul maselor populare. După ce au descris evenimentele de la Islaz, autorii ajung la următoarea concluzie: „Deci numai datorită lui Gh. Magheru scînteia revoluției s-a produs și de aici s-a întins apoi în toată Țara Românească”. În tot cuprinsul lucrării autorii elogiază activitatea lui Gh. Magheru chiar și acțiunile sale de după revoluție, fără nici un fel de rezervă, fără a-i releva limitele determinate de interesele sale de clasă. Desigur nu ne este permis să subapreciem rolul său progresist în cadrul revoluției de la 1848, să nu subliniem meritele sale deosebite, însă în aceeași măsură nu ne este îngăduit să supraapreciem personalitatea sa, acți-

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 23, pag. 270.

vitătea sa revoluționară, neglijând rolul maselor; nu ne este însă îngăduit să trecem sub tăcere nici faptele care ni-l dezvăluie și sub alt aspect, apropiindu-l de clasa din care făcea parte. Întrucît am ales această lucrare pentru a face exemplificări concrete, vom mai releva încă o deficiență care-i subminează caracterul științific. Autorii lucrării au ajuns la unele concluzii sprijinindu-se pe supoziții și deducții, cităm: „Gh. Magheru a avut legătură strînsă cu N. Bălcescu, conducătorul acestei revoluții... și atunci nu mai încapă nici o îndoială asupra calității de membru în societatea «Frăția» a lui Gh. Magheru”.

În cercetarea științifică a vieții sociale nu este admis ca istoricii să se sprijine în formularea concluziilor pe supoziții și deducții, ci numai pe fapte și date exacte ce nu pot fi contestate. „Fapte exacte, fapte incontestabile — arată Lenin — iată ce este deosebit de necesar, dacă vrem serios să ajungem să înțelegem clar o problemă complexă și grea”¹.

Bogăția și exactitatea materialului factual nu este singura condiție ce asigură succesul unei cercetări cu adevărat științifice. Adunînd un vast material factual, cercetătorul *nu trebuie* să folosească spre exemplificare, în text, *orice* informație găsită. Informațiile și datele trebuie selectate cu multă exigență, eliminîndu-se tot ceea ce constituie balast și păstrîndu-se numai cele mai concludente, mai convingătoare, deoarece folosind necritic tot materialul informativ adunat, acesta va umbri faptele semnificative care se vor ineca în noianul factologic și cititorul va urmări cu greu ideile esențiale; trebuie păstrate, spre ilustrare, numai acele date care se referă în mod nemijlocit la aspectele de bază ale lucrării.

Mai există cercetători care, copleșiți fiind de informațiile culese din izvoare, sînt dominați de acestea și nu reușesc să le „înfrunte”, să le supună unei selecții riguroase și să le interpreteze în spirit critic, marxist. Această „ploconire” în fața materialului factual duce în mod incontestabil la interpretarea obiectivistă a fenomenelor sociale. Alți cercetători, în urma unei documentări insuficient de temeinice, ajungînd în posesia unui material informativ, în aparență complet, (fiind satisfăcuți de cantitatea și nu de valoarea știrilor și datelor culese, uneori rupte în mod arbitrar, nejustificat, din contextul lor) încearcă — însă, desigur, nu reușesc — să elucideze problema abordată, să ajungă la concluzii personale valabile. Folosirea neștiințifică a izvoarelor, prin adunarea de fapte rătăcite, lipsite de semnificație sau utilizarea unor informații smulse arbitrar din ansamblul viu din care fac parte, prin aprecierea necritică a materialului factual, numai în aparență bogat și complet, dar necaracterizat marxist, partinic, duce, în chip firesc, la aprecieri greșite ale proceselor și evenimentelor istorice².

Multe lucrări de istorie trimise spre publicare Societății, deși conțineau unele date prețioase, n-au putut vedea lumina tiparului întrucît nu erau redactate științific, materialul informativ fiind prezentat într-o

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 23, pag. 270.

² E. Stănescu, Din indicațiile metodologice ale lui V. I. Lenin cu privire la cercetarea marxistă a istoriei, în „Studii”, nr. 2/1960, pag. 32.

formă brută, neprelucrat în suficientă măsură. Societatea a primit și unele materiale — ce-i drept puține la număr — bazate pe compilații din diferite alte lucrări, fără nici o contribuție personală a autorilor. Precizăm că plagiatul este incompatibil cu munca de cercetare, cu probitatea științifică, caracteristică istoricului marxist.

* * *

Pentru utilizarea științifică a izvoarelor istorice, care nu rareori se contrazic sau au fost falsificate — în mod intenționat sau întâmplător — este absolut necesar ca acestea să fie supuse unui examen critic. În aprecierea izvoarelor, fie documentare, fie narrative, se folosește atât critica externă cât și cea internă. Critica externă se ocupă de analiza elementelor exterioare ale documentului: materialul pe care a fost scris, cerneala, scrierea, adaosuri, ștersături, formatul, pecetea etc. conchizând asupra autenticității materiale a izvorului cercetat. Critica internă se referă la analiza elementelor interioare ale documentului: limba, emițătorul, împrejurările istorice în care a fost scris, poziția de clasă a scriitorului, felul în care știrile date corespund realității. Documentul trebuie comparat și confruntat, din punct de vedere al informațiilor, cu alte materiale ale epocii pentru a se stabili veracitatea informațiilor ce le conține. Dacă se folosesc izvoare narrative, scopul principal al analizei critice constă în verificarea autenticității informațiilor furnizate și a interpretării date evenimentelor de către autor. Se impune a studia problemele legate de geneza acestor izvoare: persoana cronicarului, a autorului de memorii, stabilirea cauzelor care au dus la apariția lor, scopul urmărit de autor, condițiile în care au fost elaborate etc. Memoriile îndeosebi, pot fi folosite în măsura în care ele completează izvoarele existente aducând elemente, aspecte și informații noi. Ele nu trebuie ocolite pentru că permit adesea reconstituirea unor verigi absente din lanțul de știri, fapte și evenimente, ce ne sînt cunoscute din cercetarea documentelor. Precizăm însă că mărturiile orale, făcute despre evenimente petrecute cu zeci de ani în urmă, neavînd valoare de documente istorice, nu pot fi utilizate decît ca surse secundare pentru completarea unor informații.

Subliniem că în folosirea tuturor izvoarelor documentare trebuie să avem în vedere, în permanență, poziția de clasă, orientarea politică și ideologică a celor care au întocmit aceste izvoare, fie ei oameni politici sau de afaceri, funcționari de stat sau simpli particulari. Este evident că majoritatea actelor emenate de la organele de stat, în întreaga perioadă anterioară lui 23 August 1944, au fost redactate în spiritul intereselor claselor exploataoare, servindu-le în mod nemijlocit, indiferent dacă cei care le întocmeau erau conștienți sau nu de acest lucru. Marxism-leninismul arată că există o ideologie dominantă și aceasta aparține clasei dominante. Pentru epoca modernă și contemporană, constatăm de pildă că, datorită poziției conducătoare în economie și viața politică, burghezia și moșierimea au imprimat concepțiile lor funcționarilor publici de toate gradele; și tocmai acești funcționari au redactat majoritatea actelor de interes public, aflate azi în arhivele de stat sau în arhivele dife-

ritelor instituții, întreprinderi, asociații profesionale cu caracter oficial etc.

* * *

Încă înainte de a trece la strângerea și cercetarea critică a documentelor, autorul își face o schiță de plan, generală și sumară, apoi, chiar în timpul adunării materialului factual, își întocmește o tematică succintă care îi servește drept criteriu de adunare și selecționare a materialului necesar. Pe măsură ce materialul este adunat și prelucrat, planul se completează și se definitivează, iar tematica problemei cercetate se adâncește cu idei și aspecte noi care se vor dezvolta în cadrul lucrării. Planul trebuie elaborat și definitivat în funcție de cerințele tratării subiectului propus și de materialul adunat din arhive și biblioteci; el trebuie să fie real, să includă numai probleme care pot fi tratate și rezolvate pe baza documentelor ce le avem la dispoziție.

Orice plan cuprinde o introducere, tratarea propriu-zisă și încheierea. La o lucrare monografică în introducere se arată importanța subiectului ales, se prezintă istoriografia problemei, justificarea elaborării lucrării, prin materialele noi aduse în discuție, metoda de lucru, greutățile de documentare și rezolvare a problemelor elaborate. Cuprinsul (tratarea) este împărțit în mai multe capitole, subcapitole și paragrafe, pe probleme, în cadrul cărora materialul trebuie organizat după criteriul cronologic. Concluziile (încheierea) trebuie să înfățișeze rezultatele de bază ale cercetării, generalizarea lor și importanța ce o prezintă pentru dezvoltarea științei istorice. Monografia poate avea și o anexă de documente mai importante, statistici, tabele, planuri, hărți, fotocopii și bibliografie. Este însă necesar să conțină — pentru a ușura munca viitorilor cercetători ai problemei — cel puțin un indice de nume și localități, dacă nu un indice de materii. Titlul lucrării trebuie să acopere exact conținutul ei. De asemenea titlurile capitolelor și subcapitolelor trebuie să oglindească planul lucrării, criteriile care au determinat acest plan; între titluri și cuprinsul capitolelor respective este necesar să existe o strictă concordanță, în așa fel ca tratarea să nu depășească limitele în timp și în spațiu indicate de titluri și subtitluri.

Pentru ca îndrumările noastre să fie mai concrete vom da un exemplu de cercetare monografică a unui eveniment. Pentru întocmirea unei lucrări despre răscoala țăranilor din 1888 de pildă este necesar să se studieze mai întâi stadiul și rezultatul cercetărilor în această problemă. Se constată că, propriu-zis despre răscoală s-au scris numai două broșuri de către N. Vrăbiescu¹ și A. Beldiman² și că autorii lor — ambii politicieni, nu istorici — au prezentat tendențios lucrurile: unul de pe poziția partidului conservator, iar celălalt de pe poziția partidului liberal.

¹ N. Vrăbiescu, *Răscoala din 1888*, București, 1888.

² A. Beldiman, *O crimă de stat. Răscoala sătenilor din primăvara anului 1888*, București, 1889.

Ambii au diminuat amploarea răscoalei, căutînd totodată să justifice sîngeroasa represiune a țărănilor. După întocmirea unui plan schematic, se studiază apoi informațiile din presa vremii, din Dezbaterile parlamentare, din volumul de documente publicat în 1950¹, și din fondurile arhivistice. Informațiile se întregesc cu referiri succinte din lucrările generale de sinteză și cu izvoarele narative. Pentru a se putea analiza în adîncime cauzele răscoalei, este necesară cercetarea materialului referitor la chestiunea țărănească începînd cu anul 1864. Adunîndu-se și prelucrîndu-se un bogat material documentar, din care reiese că răscoala a avut o amploare mult mai mare decît cea atribuită de vechea istoriografie, se trece la întocmirea unui plan definitiv și a unei tematici lărgite. Planul este bine să fie alcătuit în felul următor: în introducere, pe lîngă importanța subiectului ales, se va arăta istoriografia problemei și izvoarele documentare noi care atestă faptul că răscoala din 1888 s-a extîns în majoritatea județelor din țară. Cuprinsul va fi împărțit în șapte capitole: I. Situația economică, socială și politică a țărănimii după reforma agrară din 1864; II. Frămîntări și nemulțumiri țărănești în deceniul anterior anului 1888, expresie a accentuării exploatării (din aceste două capitole vor reieși cauzele răscoalei care vor fi precizate la începutul capitolului următor); III. Izbucnirea și desfășurarea răscoalei în Muntenia; IV. Mișcările țărănești din Moldova; V. Revendicări și forme de luptă folosite de țărani; VI. Represiunea răscoalei; VII. Atitudinea cercurilor muncitorești și a opiniei publice față de răscoală. În încheiere se vor trage concluziile și se vor arăta urmările și învățămintele răscoalei. Poate urma de asemenea o anexă cu documente mai importante, un indice și lista lucrărilor și colecțiilor utilizate.

* * *

După adunarea, verificarea și studierea critică a izvoarelor, fișele informative sau rezumative se selecționează și se împart pe capitole și subcapitole trecîndu-se la redactarea propriu-zisă a lucrării.

Pentru stabilirea adevărului istoric fiind necesară o documentare cît mai bogată, adeseori informația se completează și în decursul redactării. Numai analizînd — prin prisma materialismului istoric — și prelucrînd tot materialul de bibliotecă și arhivă, în problema ce o tratăm, putem redacta un text, ce oglindește în mod fidel realitatea istorică, în care înlănțuirea logică a ideilor să fie bazată pe o argumentare convingătoare. Fiecare afirmație mai puțin cunoscută din text va trebui să aibă sursa exactă în subsolul paginii, pentru ca cititorul să aibă posibilitatea de a controla veracitatea afirmațiilor și interpretărilor făcute.

Dacă autorul consideră că anumite expresii sau fraze dintr-un document sînt mai plastice, mai convingătoare, le poate încadra în text — bineînțeles între ghilimele — sub formă de citate, păstrînd însă coherența și claritatea ideilor din expunere. Nu-i recomandabil abuzul de citate și cu atît mai puțin expunerea de fragmente lungi sau de docu-

¹ Documente privind răscoala țărănilor din 1888, îngrijite de M. Roller.

mente integrale în textul lucrării. E necesar ca citatele reproduse în text să fie cit mai scurte — o frază maximum două și numai dacă sînt edificatoare. Ideea că documentele vorbesc de la sine nu are o bază științifică. În textul unei lucrări vorbește autorul, în sensul ideilor impuse de analiza serioasă a tuturor materialelor folosite și nu fragmentele sau parafrazările documentelor.

Textul trebuie să fie cit mai bine sistematizat, cit mai cursiv, și mai atrăgător, din punct de vedere a formei, nu îngreuiat de citate lungi sau amănunte factologice ne semnificative. În cazul cînd autorul conchide că un citat mai lung, dintr-un document inedit, este convingător pentru susținerea unei anumite teze, el îl poate reproduce în subsol, pentru a nu îngreui conținutul și argumentarea clară a ideilor expuse. Orice afirmație trebuie să se întemeieze pe o dovadă concludentă, pe un document autentic. Cînd documentele lipsesc sau nu sînt concludente, atunci rezultatele cercetării trebuie prezentate sub formă de ipoteze.

În cercetarea și interpretarea materialelor documentare nu este permis să pornim de la anumite idei și teze preconcepute. Unii autori încearcă să sprijine asemenea idei prin tot felul de informații, date, presupuneri și argumente forțate, numai pentru a ajunge la concluziile cerute de tezele aprioric formulate. O asemenea interpretare arbitrară duce la concluzii ce nu au fundament științific și pot fi oricînd doborîte. Singură analiza multilaterală și interpretarea marxistă, a tuturor informațiilor documentare, ne dau certitudinea unor cercetări serioase. Numai în felul acesta concluziile, la care vom ajunge, vor fi o oglindă fidelă a realității și totodată o contribuție la dezvoltarea științei istorice.

Am arătat, mai sus, că pentru orice informație necunoscută sau citat folosit este absolut necesar să se dea sursa exactă în subsolul paginii. Aceste trimiteri, împreună cu alte note, informații, descrieri de documente, explicații de expresii sau fraze neinteligibile etc. alcătuiesc așa-numitul „aparat critic“. Aparatul critic este necesar să figureze în subsolul fiecărei pagini și nu la sfîrșitul lucrării, cum procedează unii autori. Trimiterile la sursă trebuie să fie complete, cel puțin cînd se fac pentru prima dată. Cînd se folosește, de pildă, o lucrare istorică se indică în subsolul paginii respective: autorul, titlul lucrării, ediția, locul și data apariției, volumul și pagina. Pentru un ziar: titlul, ziua, luna și anul cotidianului (sau eventual numărul) ce ne oferă informația; pentru materialele inedite: arhiva, fondul, pachetul sau dosarul și folio sau pagina: (de ex. Arh. St. Buc., Min. Int., Div. Adm., dos 5003/1877, f. 10; sau Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, serv. adm., dos. 150/1888, f. 25). Dacă o trimitere la o colecție este prea lungă se poate da integral cînd se folosește pentru prima dată, iar apoi sub formă prescurtată. În caz că folosim o singură lucrare a unui autor este permis — în mod convențional — s-o cităm cu titlul integral la început, iar apoi să dăm numai numele autorului, iar în locul lucrării să trecem „op. cit.“ p. x, y. După același procedeu, în cazul unei culegeri tre-

cem, cînd se repetă „loc. cit.“, p. etc. Cînd trimiterile pe o pagină se sîcced, pentru a nu repeta, în practica redacțională se folosește „Ibidem“ (= tot de acolo), p. x, y., iar cînd se folosește succesiv o altă lucrare a aceluiași autor se trece „Idem“ (= același) menționîndu-se titlul noii lucrări. În cazul cînd autorii prescurtează trimiterile este necesar să fie consecvenți în decursul întregii lucrări.

Aparatul critic este absolut necesar oricărei lucrări de cercetare științifică, fără el, fără posibilitatea de control, nu putem avea siguranța temeiniciei izvoarelor, implicit a ideilor expuse. Exactitatea surselor documentare trebuie verificată continuu în procesul elaborării unei lucrări și mai ales înainte de a o da la tipar.

Deși în referatul de față ne-am propus să prezentăm numai anumite aspecte ale complexe probleme privind munca de cercetare și creație științifică în domeniul istoriei, credem că indicațiile și îndrumările date vor contribui la ridicarea nivelului general al acestei munci dificile; sîntem convinși că membrii filialelor noastre vor reuși să scoată la lumină și să valorifice, într-o măsură mai largă, interesante materiale documentare ce le stau la dispoziție pe plan local, că vor ajunge, pe baza lor, la rezultate științifice importante, care vor îmbogăți, în mod substanțial, istoria patriei noastre.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA ORIGINII CEANGĂILOR

de BAKO GÉZA

Problema originii ceangăilor a fost analizată în trecut de numeroși istorici, care au reușit să lămurească multe laturi importante, contribuind la progresul cercetărilor cu privire la această chestiune. Cu toate acestea problema în sine nu este însă definitiv rezolvată nici azi.

Deși cercetările în această direcție nu au progresat încă în așa măsură, încît să putem da răspuns la toate întrebările ce se pot pune în legătură cu originea ceangăilor, totuși avem posibilitatea să clarificăm problema cel puțin în linii mari.

În lucrarea noastră vom căuta să sintetizăm în mod critic rezultatele de pînă acum și să aducem unele noi contribuții la elucidarea problemei.

* * *

Prima întrebare de care trebuie să ne ocupăm aici este semnificația denumirii „ceangău“ (în limba maghiară csángó).

Filologii au emis o serie de ipoteze în legătură cu semnificația acestei denumiri. Cea mai plauzibilă, dintre acestea, era părerea după care denumirea „csángó“ provine din străvechiul verb maghiar „csáng“, „csángani“ care însemna „a umbla de ici colo“, „a se îndepărta“ etc.¹

Din rezultatele discuțiilor purtate în jurul problemei, reținem un lucru și anume că denumirea „ceangău“ nu este un nume etnic, numele propriu al unui grup de populație de origine aparte, ci un nume calitativ, care semnaleză o anumită însușire. Prin urmare numele ceangău nu se referă la comunitatea de origine, deoarece orice grup de populație, care avea însușirea exprimată, se putea numi astfel².

O dovadă pentru cele susținute o constituie și faptul că „ceangăii“ sînt denumiți și maghiarii din Ghimeș, cu toate că aceștia nu vorbesc dialectul specific ceangăiesc și sînt de fapt o populație secuiască strămu-

¹ Horger A., A csango nép és név eredete. Erdélyi Múzeum. XXII. 1955, pag. 131—137; despre diferitele păreri emise în trecut cf. Veress E. Erdélyi Múzeum, 1934, 1—6 pag. 56—64.

² Munkácsi B., Magyar Nyelvőr, IX.1880, pag. 445.

tată aici din Ciucul de sus. Aceeași era și situația secuilor refugiați în secolul al XVIII-lea în Bucovina, care au început să fie numiți și ei ceangăi¹.

De asemenea putem aminti, pe de altă parte, că au existat și mai există grupuri care, deși au dialect comun cu ceangăii din Moldova și fostele „Șapte Sate“ și deci sint de origine comună cu aceștia, totuși nu au fost denumiți niciodată ceangăi.

Ținând seama de cele arătate, în lucrarea noastră, nu ne vom ocupa de grupurile de populație numite „ceangăi“, ci de acelea care vorbeau, sau vorbesc dialectul specific, numit ceangăiesc și care, pe baza acestuia, au origine comună. Așadar atunci când folosim denumirea „ceangău“, facem aceasta în sens istoric, subînțelegînd purtătorii de odinioară ai dialectului ceangăiesc.

* * *

Ceangăii de azi constituie două grupuri principale și anume : cei din fostele „Șapte Sate“ — azi orașul Săcele și comunele Tîrlungeni, Zizin, Purcăreni — și cei din Moldova, care, la rîndul lor, au două grupuri auxiliare, adică grupul sudic și nordic.

În ceea ce privește pe ceangăii din Moldova, trebuie să facem o anumită distincție, deoarece ceangăii adevărați sînt numai locuitorii maghiari de pe valea Siretului, așezați în cele două grupuri amintite mai sus : adică grupul sudic, din raionul Bacău și grupul nordic din raionul Roman. Restul populației maghiare din Moldova, așezată în special pe valea Bistriței, Trotușului, Tazlăului, este de origine secuiască și se trage din grupul secuiesc răsăritean, reprezentînd elemente care au fugit din cauza persecuțiilor din Transilvania, începînd încă din secolul al XV-lea. De fapt elementele secuiești, refugiate în Moldova, au contribuit în măsură mare și la creșterea populației propriu-zise ceangăiești, fiind asimilate în special de grupul sudic, care tocmai din această cauză a suferit o puternică înrîurire a dialectului secuiesc, astfel că dialectul arhaic ceangăiesc s-a păstrat mai nealterat la grupul nordic din raionul Roman².

Pe lângă acestea în trecut au mai existat și alte grupuri ceangăiești, care, în decursul secolelor, au fost însă asimilate în măsură mai mare sau mai mică de secui, așa încît amintirea lor n-o mai păstrează decît caracteristicile specifice ceangăiești imprimate graiurilor din regiunile unde au locuit odinioară. Desigur că ceangăii au suferit și influența populației autohtone, cu care au conviețuit, însă, pînă acum, nu s-au făcut cercetări cu privire la această problemă. Mărturia urmelor dialectale atestă existența a trei grupuri ceangăiești de odinioară.

Primul grup era așezat în cotitura Oltului, la sud-vest de Racoș. În această regiune, în special în comunele Hălmeag, Jimboria, Racoșul de jos, în ciuda influenței puternice a graiurilor secuiești, s-au păstrat pînă

¹ Horger A., op. cit., pag. 128—131; Munkácsi B., op. cit., pag. 446; Kunos I., Magyar Nyelvőr, IX.1880, pag. 503—504.

² R. Rosetti, Analele Academiei Române, S. II., Tom. XXVII, pag. 217—249; Munkácsi B., op. cit., pag. 446.

în zilele noastre, în măsură destul de mare, elementele dialectale ceangăiești ¹.

Al doilea grup se conturează pe teritoriul fostului scaun Orba, și fișia apuseană a fostului scaun Kézdi, adică în partea sud-vestică a raionului Tîrgu-Secuiesc ². Desigur, populația actuală a acestei regiuni nu mai este ceangăiască, dar infiltrarea unor elemente dialectale ceangăiești în graiul secuilor de aici, arată că secuii au găsit aici și au asimilat un număr important al purtătorilor dialectului ceangăiesc ³.

Al treilea grup era așezat în mijlocul Ciucului, unde elementele dialectale ceangăiești au fost semnalate într-un număr de 13 localități ⁴. Soarta acestui grup a fost identică cu aceea a grupului mai sus amintit.

După cum am mai spus, cele cinci grupuri ceangăiești, adică două existente și trei dispărute, sau în curs de dispariție, erau legate între ele printr-un dialect specific comun ⁵, ceea ce dovedește că trebuie să fi fost de origine comună și odinioară au trebuit să locuiască împreună, deoarece, după legile de dezvoltare ale dialectelor, elementele dialectale comune, n-ar fi putut lua naștere decît în strînsă convingere ⁶.

Analizînd problema originii acestui grup al populației maghiare, trebuie să excludem, de la bun început, teoria după care el ar fi urmaș al cumanilor stabiliți în Moldova și infiltrați apoi și în Transilvania de sud-est ⁷. În primul rînd în ce privește pe cumanii din Moldova, aceștia nu și-ar fi putut însuși limba maghiară. Dar, chiar dacă facem abstracție de cumanii din Moldova și ne gîndim numai la unele grupuri care s-ar fi infiltrat în Transilvania de sud-est, și atunci trebuie să avem în vedere că maghiarizarea lor s-ar fi produs sub influența graiurilor secuiești, care aparțin de grupul dialectelor maghiare răsăritene — cele de dincoace de Dunăre — ori dialectul ceangăiesc diferă întru totul de dialectul secuiesc și se leagă strîns de dialectul maghiar apusean, din regiunea râului Raba ⁸.

¹ Horger A., op. cit., pag. 71—75; Steuer J., Magyar Nyelvör, XXII, 1893, pag. 344—345; Benkő L., Magyar Nyelvör, 1956, pag. 405.

² Horger A., op. cit., pag. 77—78.

³ Este vorba de elementele dialectale ceangăiești, cu totul străine celor secuiești, ca de ex. diftongi cu terminație deschisă, vocale (în special i, u, ü) scurte etc. Aceste particularități au fost observate în regiunea amintită de Horger Antal, iar cu ocazia cercetărilor dialectale, făcute de noi în anii precedenți, au fost constatate din nou.

⁴ Horger A., op. cit., pag. 76.

⁵ Despre caracteristicile dialectului ceangăiesc: Horger A., op. cit., pag. 65—80; 125—135; Munkacsı B., op. cit., pag. 445—455; Rubinyi M. Ethnographia XII.1901, pag. 115—124; 165—175; Erdélyi L., Magyar Nyelvör, XXXVII, 1908, pag. 1—13, 63—75; Pál A., Magyar Nyelvör, 1910, pag. 180—181; Kálmán B., mai magyar nyelvjárások. Magyar Nyelvészeti Füzetek. Bp., 1951, pag. 28.

⁶ Despre comunitatea dialectală cf. A. Rosetti. Istoria limbii romîne, 1945, pag. 14.

⁷ Veress A., Erd. Muzeum., 1934, 1—6, pag. 30—31.

⁸ Erdélyi L. Magyar Nyelvör, XXXVII.1908, pag. 67—68; Legătura unor elemente dialectale ceangăiești cu dialectele maghiare apusene, vezi și: Kálmán B., op. cit., hărțile de la pag. 32.

Aceasta desigur nu ne îndreptățește să conchidem că ceangăii nu ar fi putut asimila unele rămășițe ale cumanilor, dar elementul cuman ar fi trebuit să constituie, față de cel maghiar, o minoritate incontestabilă în formarea populației ceangăiești cunoscute de noi, deoarece în caz contrariu, maghiarizarea lor ar fi fost cu neputință ¹.

La fel de greșită este și părerea acelor care consideră că ceangăii ar fi un grup auxiliar al secuilor ².

Această ipoteză este combătută nu numai de faptul că în conștiința celor două grupuri nu a trăit niciodată amintirea originii comune ci și de constatarea că, în timp ce dialectul secuiesc se leagă de dialectele maghiare răsăritene ³, cel ceangăiesc se leagă de dialectul maghiar apusean ⁴.

Putem aminti aici și ipoteza după care ceangăii ar fi urmași ai maghiarilor care după dezastrul din „Atelkuzu“ au rămas în Moldova ⁵.

Mărturiile lingvistice care ne stau la dispoziție exclud însă și această posibilitate.

În primul rînd trebuie să ținem seama de faptul că dialectele teritoriale ale limbii maghiare au putut lua naștere numai după așezarea triburilor maghiare pe teritoriul de azi al Ungariei ⁶. Așadar un grup rămas în Moldova și infiltrat apoi de aici în Transilvania de sud-est nu și-ar fi putut însuși caracteristicile unui dialect teritorial născut în apusul Ungariei.

În al doilea rînd, nu trebuie să uităm că în dialectul ceangăiesc întîlnim toate elementele influenței panono-slave și vechi germane (sec. X—XII), în schimb lipsesc cele ale influenței franceze (sec. XIII—XIV) și germane noi ⁷.

Aceasta arată că în vremea influenței panono-slave și vechi germane, adică în secolele X—XII, înaintașii ceangăilor au trăit împreună cu restul poporului maghiar pe teritoriul de azi al Ungariei, deoarece în caz contrariu, ar lipsi din graiul lor elementele acestor influențe așa cum lipsesc elementele influențelor de mai tîrziu. Pe de altă parte, mai

¹ Originea pecenegocumană este combătută și de faptul că la ceangăii din Moldova lipsesc aproape cu totul trăsăturile antropologice mongoloide, iar la grupul ceangăiesc nordic (din jurul Romanului), care a păstrat cel mai clar caracteristicile arnaice, predomină trăsăturile est-baltice (P. Rimneamțu, *Die Abstammung der Tchangos*, Sibiu, 1941, pag. 11, nota 7), caracteristice populațiilor fino-ugrice (Molnár E., *A magyar társadalom története az őskortól az arpadkorig*, Bp., 1949, pag. 89).

² Szávas G., *Magyar Nyelvőr*, 1874, pag. 54; Steuer J., *Magyar Nyelvőr*, 1893, pag. 344.

³ Despre legăturile dialectului secuiesc și a celorlalte dialecte maghiare din Transilvania cu dialectele maghiare răsăritene: Balassa J., *Ethnographia*, 1898, pag. 28.

⁴ Diferența dintre dialectul secuiesc și dialectele maghiare apusene: Zolnai Gy., *Magyar Nyelvőr*, XXI, pag. 69—72; Balassa J., *Ethnographia*, 1890, nr. 7, pag. 309—313.

⁵ Rubinyi M., *Ethnographia*, 1901, pag. 122; I. Pușcariu, *Analele Academiei Romîne S. II.*, Tom. XXVII, MSL., pag. 54.

⁶ Kálman B., *op. cit.*, p. 3—4.

⁷ Hunfalvy Pál, *A székelyek*, 1880, p. 30; Simonyi Zs. A. *Magyar Nyelvőr*, 1889, p. 229.

rezultă de aici și faptul că despărțirea ceangăilor de restul populației maghiare și strămutarea lor spre răsărit a trebuit să aibă loc încă înainte de secolul al XIII-lea, deoarece influențele din acest veac nu au mai ajuns la ei.

Această concluzie este întărită și de alte elemente lingvistice. Așa de pildă, mai întâlnim la ceagăi sunetul a, care în decursul secolelor XIII—XIV, a dispărut complet din masa limbii maghiare¹. De asemenea se mai păstrează la ei în unele cuvinte vechiul sunet u, care în secolele amintite, a fost înlocuit la maghiari cu sunetul o (buriu, buru. azi borju)². Este de remarcat că ceangăii de azi, în special cei din Moldova, pronunță sunetele ț-ci, s-ș, z-j cu cîte un sunet intermediar³, ca și limba maghiară dinainte de secolul al XIII-lea, cînd a avut loc diferențierea lor⁴. O altă particularitate dialectală interesantă, ce merită a fi relevată, este că, deși în unele cazuri întâlnim și la ceangăi sunetul L palatalizat (ly),⁵ totuși în majoritatea cazurilor L se pronunță nepalatalizat⁶. În ce privește limba maghiară trebuie să arătăm aci că în cursul secolelor XI—XII se întâlnea foarte rar sunetul L palatalizat, care începe să se răspîndească numai în secolele XIII—XIV⁷.

Toate acestea dovedesc că în perioada de evoluție, care a avut loc în secolele XIII—XIV, dialectul ciangăiesc și dialectele maghiare de dincolo de Munții Apuseni au urmat căi de evoluție diferite și deci ceangăii au fost despărțiți de masa poporului maghiar.

În concluzie putem spune că ceangăii nu sînt urmași ai cumaniilor sau maghiarilor rămași în secolul al X-lea în Moldova⁸ și nu sînt un grup auxiliar al secuilor, ci un grup al poporului maghiar, care în decursul secolelor X—XII, a trăit pe teritoriul de azi al Ungariei, și anume în regiunea apuseană, de unde s-a strămutat în Transilvania în cursul secolului al XII-lea, plecînd de aici, în parte, în Moldova.

* * *

În continuare vom analiza din ce cauză și în ce împrejurări istorice au ajuns ceangăii în Transilvania și în Moldova.

În urmărirea motivului colonizării ceangăilor trebuie să ținem seama de poziția locurilor lor de așezare, de condițiile în care apar în istorie și de alte mărturii care ne stau la dispoziție.

După cum am văzut, locurile de așezare ale ceangăilor apar pe trei linii principale și anume: pe linia Oltului, la apus de defileul de la Racoș, pe linia Carpaților răsăriteni și în fine pe valea Siretului.

¹ Bărczi Géza. Magyar hangtörténet. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek, 1954. p. 42.

² Gombocz Z. Magyar Nyelvőr, 1912, p. 100; Bărczi G., op. cit., p. 31.

³ Rubinyi M., Magyar Nyelvőr. XL. 1901. p. 62 Kálmán B., op. cit. p. 28.

⁴ Bărczi G., op. cit. p. 82.

⁵ corespunzător sunetului л, din limba rusă.

⁶ Rubinyi M., op. cit. p. 64.

⁷ Bărczi G., op. cit. p. 87.

⁸ De fapt nici nu există vreo mărturie despre un grup maghiar rămas în această vreme în Moldova.

Este cunoscut faptul că în diferite perioade ale istoriei țării noastre aceste regiuni erau linii de graniță. Astfel, linia mai sus amintită a Oltului era granița răsăriteană a statului feudal maghiar între anii 1150—1211. Linia Carpaților răsăriteni a devenit graniță după anul 1200, iar valea Siretului constituia o graniță înaintată în vremea episcopiei Cumane de la Milcovia.

Ceangăii apar deci peste tot pe linia unor vechi granițe, ceea ce arată că erau coloniști militari, grăniceri.

Această concluzie este întărită și de alți doi factori. În primul rând putem constata că, atât pe linia Oltului cât și a Carpaților răsăriteni, ceangăii apar alături de pecenegi¹ despre care este cunoscut că erau folositori pretutindeni de statul feudal maghiar ca militari grăniceri².

În al doilea rând, nu trebuie neglijat faptul că regiunea riului Raba, de unde au venit ceangăii, a fost pînă la începutul secolului al XII-lea o regiune de graniță³, astfel încît ceangăii și înainte de strămutarea lor în răsărit, îndeplineau aceeași misiune.

Condițiile istorice în care au fost colonizați ceangăii sînt oglindite fidel de istoria Transilvaniei dintre anii 1100—1250.

După cum au arătat cercetările toponimice și arheologice, în jurul anului 1100 statul feudal maghiar și-a extins stăpînirea asupra Transilvaniei de mijloc, ocupînd văile Tîrnavelor, pînă la munții Harghitei. Puțin timp după aceasta, încă înainte de colonizarea germană, este ocupată și regiunea situată la sud de această zonă, granița instalîndu-se în defileul de la Racoș și la apus de acesta, pe linia Oltului⁴.

Noua graniță a fost asigurată printr-o serie de cetăți în întărituri la Ungra, Hălmeag, Feldioara etc.⁵.

Pentru întreținerea și apărarea acestora au fost colonizați aici militari grăniceri.

Făcînd o paranteză, trebuie să arătăm că în trecut și secuii erau considerați coloniști militari, grăniceri, așezați în Transilvania pentru paza graniței. Recent se răspîndește însă tot mai mult părerea după care secuii ar fi fost fugari, care s-au refugiat în aceste părți — încă neocupate de statul feudal maghiar — din regiunea Tisei sub presiunea răspîndirii feudalismului în acele locuri⁶. Această părere pare să fie confirmată de unele rezultate ale altor cercetări în urma cărora s-a constatat că, în secolele timpurii, legăturile feudale dintre statul maghiar și secui erau inexistente și că secuii în acele vremuri nu aveau

¹ Székely Oklevéltár. I. act. nr. 55, 97.; Horger A., op. cit. p. 79; Teleki Pál. Siebenbürgen, 1940, planșa dintre p. 12—13.

² Taganyi K, Ung. Jahrbücher, 1921, 105—121.

³ Mohl A. Századok. 1903 p. 614—615, 617.

⁴ Pentru etapele pătrunderii feudalismului maghiar în Transilvania cf. K. Horedt. Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII. 1958. p. 109—131.

⁵ A. Schullerus, Korrespondenzblatt. 1916, 17—21; Azstalos M., Erdélyi Múzeum. 1932. p. 135—137; G. Popa-Lisseanu, Sicules et Roumains. 1933, p. 23; Bako G., Studii. 1957. I. p. 146—147; K. Horedt, op. cit. p. 123 și urm.

⁶ Molnar E., A Magyar tarsadalom története az őskortól az Arpadkorig. 1949. p. 156.

sarcini militare obligatorii¹. Este evident că în cazul că secuii ar fi fost militari, grăniceri, colonizați aici de regi, legăturile feudale ar fi trebuit să existe de la început și nici sarcina militară concretă n-ar fi putut lipsi. Cunoșcînd acest lucru se poate susține că, deși secuii locuiau în prima jumătate a secolului al XII-lea în Transilvania de mijloc, totuși apărarea graniței de pe valea Oltului și din defileul Racoșului a fost încredințată unor coloniști pecenegi și ceangăi. În aceeași ordine de idei arătăm că și după anul 1200, cu toate că secuii s-au așezat pe teritoriul Sepși, totuși apărarea pasului Oituz era asigurată nu de ei ci de coloniștii ceangăi și pecenegi așezați mai la răsărit, la sud și la nord de Piriul Negru.

Este evident că sarcina de grănicer nici nu se putea încredința unei populații asupra căreia statul avea o supremație foarte slabă, mai mult formală decît reală.

Ca urmare, întreținerea și apărarea întăriturilor de graniță a fost încredințată în parte unor grupuri de pecenegi așezați în aceste locuri, unde existența lor este atestată atît de acte cît și de toponimie². După cum se știe însă, numărul pecenegilor nu a fost suficient pentru a face față multiplelor cerințe legate de paza granițelor. Din această cauză s-a simțit nevoia de a coloniza și alte grupuri de grăniceri. Elementul uman necesar pentru acest scop se oferea în apusul Ungariei.

După cum am mai amintit, pînă la începutul secolului al XII-lea granița apuseană a Ungariei era în regiunea rîurilor Raba și Repce³. La începutul secolului al XII-lea statul maghiar a ocupat însă regiunile situate la apus de această linie, instalîndu-și granița apuseană în jurul lacului Fertő, unde au fost așezați noi grăniceri; în parte pecenegi, în parte grupuri ale secuilor care au rămas lîngă Tisa și au fost aduși în stare de dependență. Cu acest prilej a încetat misiunea vechilor grăniceri așezați pe Raba și Repce, așa încît a fost posibilă strămutarea unei părți dintre ei în noile regiuni de graniță înființate în răsărit.

Așezarea coloniștilor ceangăi în valea Oltului la această dată este atestată printre altele și de faptul că biserica de la Hălmeag — principala lor așezare de aici cunoscută nouă — a fost construită tocmai în această vreme⁴.

Desigur s-ar putea pune întrebarea firească de ce această strămutare de populație a rămas fără nici un ecou în actele contemporane. Răspunsul la această întrebare se sprijină pe faptul că în realitate nu este vorba de o mare strămutare de populație ci de sosirea unor mici grupuri, care au venit, să spunem așa, pe nesimțite. Drept dovadă aducem constatarea după care încă și în jurul anului 1500 în satele din

¹ Bako G., *Evoluția socială și economică la secui în secolele XIII—XV*. „Studii și articole de istorie”. II, 1957. p. 48 și urm.

² Székely Okl. I. act. nr. 97; Azstalos M., op. cit., p. 136; P. Diaconu, SCIV. 1956. 3—4. p. 432.

³ Mohl A., Századok. 1903. p. 614—615, 617; E. Moor, *Ungarische Jahrbücher*. 1929. p. 46—47. planșa de la p. 255.

⁴ Benkö L., *Magyar Nyelvör.* 1956, 4. p. 465.

țara Birsei nu erau decît 150 familii de ceangăi¹ iar în Moldova în anul 1646 existau doar 1020 de familii de ceangăi².

În ce privește perioada colonizării ceangăilor în Moldova, trebuie să ținem seama de faptul că în secolul al XIV-lea adică în vremea formării statului feudal al Moldovei, ei erau de-acum coloniști foarte vechi, așa încît colonizarea a trebuit să aibă loc încă în secolul al XIII-lea³, și anume în vremea înființării episcopiei din Milcovia, deoarece după marea năvălire a tătarilor din 1241–1242, Moldova era sub supremația acestora, așa încît nu se poate admite așezarea unor grăniceri maghiari pe valea Siretului în această vreme.

Intr-adevăr imediat după înființarea episcopiei cumane sînt atestați documentar pentru prima dată maghiari așezați în această vreme în Moldova⁴. Acești maghiari nu au putut fi secui, ci numai ceangăi, deoarece secuii care și-au păstrat conștiința unei origini deosebite de aceea a maghiarilor, nu erau considerați, sau numiți niciodată maghiari, ci secui, pe cită vreme ceangăii apar în acte, fără excepție, sub numele de maghiari.

Tot înainte de marea invazie a tătarilor a trebuit să aibă loc și colonizarea ceangăilor de-a lungul Carpaților răsăriteni. Mărturie pentru aceasta sînt bisericile de pe vechiul teritoriu ceangăiesc din sudul Pîriului Negru care au fost construite încă înainte de anul 1241⁵. Populația catolică ce a ridicat aceste biserici n-a putut să fie însă secuiască, întrucît, în timp ce bisericile secuiești sînt înscrise în listele zecuielilor papale de la începutul secolului al XIV-lea, în cadrul episcopiei Transilvănene, cele menționate mai sus lipsesc din aceste liste⁶, așa cum lipsesc și bisericile celorlalte grupuri ceangăiești și ale populației germane din țara Birsei, care nu aparțineau episcopiei Transilvaniei.

În concluzie putem afirma că în perioada în care pe teritoriul Sepși erau așezați deja secuii, la răsărit de ei se aflau coloniile ceangăiești, care păzeau drumul Oituzului.

Mai tîrziu însă, secuii s-au extins și asupra acestei regiuni asimilînd rămășițele coloniștilor ceangăi, așa încît nu s-au mai păstrat decît cei din țara Birsei, unde secuii nu s-au extins.

În incheiere apreciem că este necesar să subliniem faptul că au mai rămas desigur multe întrebări deschise, la care în faza actuală a cercetărilor, nu putem da încă răspuns. Sîntem însă convinși că rezultatele cercetărilor viitoare vor duce la rezolvarea și elucidarea definitivă a problemei abordate.

¹ I. Podea, Monografia Județului Brașov. 1938. p. 71.

² Rubiny M., Ethnographia, XII, 1901, p. 117.

³ R. Rosetti, Analele Academiei Romîne. S. II. Tom. XXVII.1904/905. p. 282–287.

⁴ Documente privind istoria Romîniei veacul XI, XII și XIII. C. Transilvania, act. nr. 230. p. 275.

⁵ K. Sebestyén, Siebenb. Vierteljahrschrift. 1934. 2–3 p. 198–199. Kelemen Lajos Emlékkönyv. 1957. p. 542.

⁶ Erdélyi L., Magyar Nyelvőr, 1908, p. 64.

O „TOCMEALĂ“ A LUI MATEI BASARAB PRIVITOARE LA SCUTIREA ȚIRGOVIȘTENILOR DE UNELE DĂRI PENTRU VIN

de RADU GEOGLOVAN

În marginea unei ulițe dosnice din comuna Valea Voievozii, raionul Țirgoviște, se află o cruce ridicată pe vremea lui Matei Basarab¹.

Comuna este despărțită de Țirgoviște numai prin valea Ialomiței și poartă acest nume doar de pe la 1900 încoace, așezarea numindu-se de-a lungul veacurilor „Mahalaua de peste gîrlă“, făcînd parte integrantă din orașul Țirgoviște. Aceasta și explică existența crucii pe teritoriul acestei comune.

Crucea se află probabil pe vechiul ei loc. În vechime era în marginea drumului domnesc de piatră, care mergea de la Țirgoviște la mănăstirea Dealului, cunoscut în acte cu numele de „calea cea bătrînă a lui Mihai vodă, care vine de la oraș“². O hotărnicie din 1760 o amintește cu numele „crucea dă piatră cea mare“, așezată la hotarul dintre livada domnească de la poalele mănăstirii și moșia Mahalaua a spătarului Mihai Cantacuzino: „din matca Ialomiței, pe drum în sus prin crucea de piatră cea mare a răposatului Matei Basarab, pînă trece podișorul și iar în crucea de piatră cea mică a răposatului Matei vodă“³.

Dimensiunile crucii sînt monumentale: 3,50 m înălțime, 0,47 m lățime, 0,32 m grosime, iar lungimea brațului crucial 1,38 m.

Textul săpat în relief este tocit rău de intemperii, încît unele cuvinte au dispărut aproape în întregime, ceea ce explică greșelile și omisiunile din textul publicat anterior.

O cruce asemănătoare se mai află în comuna Ștefănești, vestită pentru viile din jur, la 4 km vest de Pitești, pe un loc numit în hărțile mai vechi, Țirgul Dealului, a cărei inscripție se referă la taxele pe vii pe care trebuiau să le plătească orășenii din Pitești.

¹ Textul inscripției de pe cruce a fost publicat de V. Drăghiceanu în Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, 1926, aprilie—iunie, p. 88, cu unele greșeli și omisiuni.

² Arhivele Statului București, Golgota, IV/9; ms. 231, f. 5.

³ Ibidem, Hurezi, XXVII/18; ms. 217, f. 31—32.

Dimensiunile sînt identice cu ale celei de la Valea Voievozii, dar textul tot în relief, este mult mai bine păstrat, ceea ce a constituit un ajutor în descifrarea inscripției de care ne ocupăm¹.

Precizăm că textele ambelor inscripții nu au nicidecum conținut religios și faptul că s-au scris pe pietre în forme de cruci se datorește numai caracterului dominant religios al vieții culturale din orînduirea feudală, unei mode corespunzătoare vremii, de a immortaliza diferite evenimente prin ridicări de cruci sau construcții de biserici.

Textele inscripțiilor, după lectura noastră, sînt următoarele :

Inscripția de la Valea Voievozii

1. + Adecă eu robu lui dumne-
2. zeu Matei Basarab voevod
3. Țării Romînești vîzîndă
4. domnia mea plînsoarea săraci-
5. lor care au vîi la Tîrgoviște că
6. s(e) asupresc de vini(ri)ceari
7. i li s-au stricat leagea altor dom-
8. ni bătrîni, iară domnia mea
9. m-am milostîvit de am pus legătu-
10. ră, cine va fi viniricear, va lua
11. vamă bani 30 și plocon de nume ba-
12. ni 12, iar vas și pîrpăr ori vin la
13. pim(ni)ță nu va plini, căci au fost
- ierțați și
14. am pus domnia mea și blestem de acum
15. nainte, care va fi domn pre urma
- noastră
16. și nu va cînsti și va strica această toc-
17. meală, ori va călca acest blestem
18. să fie afurisit de vlădica H(risto)s
19. și să fie blestemat de 318
20. oțeți și să fie cu Iuda și
21. cu Aria într-un loc în vecie
22. anin. Vă leat 7143(1635)
23. G(enarie) 8

Inscripția de la Ștefănești

1. + Adecă ego robu lui Dumnezeu
2. Ion Matei Basarab voivod și domn
3. Țării Romînești vîzînd dumne me
4. plînsoare acestor să-
5. raci care au vîi în dealul
6. Piteștilor că-i asu-
7. prescu vini(ri)cearii de
8. nu le iau de în zeaci veadre l cum
9. au fost obiceiul de alți domni
10. bătrîni, ce-i asupreso de le
11. cer mai mult; dumne me m-am milosti-
12. vit de am pus legătura în această
13. sîntă cruce cine va fi vini(ri)cear
14. ori în dumne me ori în urma domnii
15. mele, la alți domni și va
16. călca această tocmeală i nu va lua
17. de în zeaci vea(dre) l și de vas bani
- 30 și
18. de ploc(on) bani 12 și de pîrpăr i vin
19. la pim(ni)ță care va vinde vas să
- dea bani
20. 12. De va strica această legătură ace-
21. la om să fie afurisit și bles-
22. temat de vlădica H(risto)s și de 300
23. și 18 oțeți și juruințe și să
24. hie cu Iuda i c u Arie într-un loc,
- în veac.

Pe latura sudică a crucii de la Valea Voievozii se mai află scris : „Și acest puț să nu se părăsească, ce tot omul să aibă a-l direage, pîntru dumnezău și pîntru sufletul lui. Stanislavă G(h)iun au dat la cruce și la puț. să-i(fie) de suflet și Nedelc(u) frate lui Ionașco“. La cea de la Ștefănești nu se mai află nimic scris pe celelalte laturi.

¹ Și această inscripție a fost publicată de V. Drăghiceanu în Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, 1911, p. 148. Din 1911 pînă în prezent crucea a mai suferit deplasări și loviri, care au rupt-o în două bucăți, unele așchii pierzîndu-se, dispărînd cu ele și cîteva cuvinte, pe care nu le mai avem decît în textul publicat de V. Drăghiceanu, în 1911. Cele două fragmente existente se află în prezent rezemate de clopotnița bisericii Tîrgul Dealului din Ștefănești.

Și ornamentica celor două cruci prezintă asemănări: ambele au pe brațele cruciale câte un cerc cu monogramele celor 4 apostoli, cele 4 inițiale INȚI în partea superioară și câte un medalion în mijlocul căruia la Ștefănești se află inițialele Is.Hs. iar la Valea Voievozii stema Țării Românești, un vultur cu aripile întinse, capul întors și crucea în cioc, înconjurată de o invocație în limba slavă, către maica domnului rugătoare, din care nu se mai păstrează decât cuvintele „Mati izveașno”. Crucea de la Ștefănești are ca podoabe vrejuri cu flori, pe când cea de la Valea Voievozii mai multe inițiale: BB,NI,KA,DD,K.

Textele înscrise pe ambele cruci au fost numite pe drept cuvânt privilegii ale orașenilor târgovișteni și piteșteni pentru taxele pe vii¹.

Este cunoscută rigurozitatea politicii financiare a lui Matei Basarab. Condițiile ocupării tronului îl îndatoraseră la dublarea tributului față de turci precum și la numeroase daruri de pungi cu bani pe la meghistanii Porții. Acestea l-au silit pe domn să-și procure sumele necesare de bani pe calea dărilor impuse mai ales asupra satelor, atât asupra celor libere cât și dependente. Ansamblul măsurilor luate de Matei Basarab în acest scop a fost caracterizat ca o reformă fiscală efectuată în cursul anului financiar 1 decembrie 1634 — 1 decembrie 1635², în care partea cea mai importantă era un nou sistem de impunere, numit taler. Este demn de reținut că și așezământul de la Valea Voievozii datează din 8 ianuarie 1635 și probabil și cel de la Ștefănești-Pitești, nedat, a fost înscris în același an. Aceasta însemnează că reforma lui Matei Basarab cuprindea o revizuire și a celorlalte dări, printre care vinăriciul, ploconul și taxele pe pivnițe.

Față de abuzurile vinăricerilor care încasau „zeciueli” mai mari, desigur în folosul lor, domnul dispunea să nu se încaseze mai mult decât dijma legală la Pitești, „de în zeaci veadre 1”. În esență această apărare a viticultorilor de împovărări abuzive urmărea să asigure încasarea taxelor domnești, menajînd puterea de plată a producătorilor de stoarcerile străine celei domnești.

În afară de dijma orașenii trebuiau să plătească ploconul, 12 bani și pârparul, pentru vînzarea la pivniță, cu amănuntul și cu grosul, câte 12 bani de vas, precum și câte 30 bani vamă pentru fiecare vas cu vin rămas în proprietatea producătorului.

După cum se vede așa-zisul privilegiu al piteștenilor era destul de împovărat, orașenii trebuind să plătească toate taxele pe vii și vin, ca toți viticultorii din restul țării. Așezământul lui Matei Basarab nu făcea decât să le fixeze obligațiile propriu-zise față de domnie, fără abuzurile asupra stărilor ale vinăricerilor.

În comparație cu taxele piteștenilor obligațiile târgoviștenilor erau mai ușoare. Ei trebuiau să plătească vama de 30 de bani, de vas desigur,

¹ A. Cazacu, V. Costăchel, P. P. Panaitescu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, București, 1957, p. 431—432.

² D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea lui Matei Basarab*, în „Studii”, nr. 2/1959, p. 57.

așa cum se plătea și la Pitești și 12 bani ploconul, asupra căruia se pre-cizează că se va plăti pe nume, termen cu o sferă mai largă decât numele individual al capitației, de obicei intrînd într-un nume fiscal mai mulți capi de familie. Tirgoviștenii sînt scutiți de vinărici, adică de dijma din vin, o vadră din zece, cum se plătea la Pitești. Scutirea este amintită în privilegiu prin termenul „vas“.

Sînt de asemenea scutite taxele pe vinul vîndut la pivniță sau pîrpărul, o taxă pe fiecare bute cu vin comercializat : „iar vas și pîrpăr ori vin la pimniță, nu va plini, căci au fost iertați“.

Scutirile de impozite în orînduirea feudală constituie excepții de la sistemul fiscal, cu atît mai rare cu cît exploatarea feudală devine mai împovărătoare și jugul turcesc mai apăsător. Scutirile se făceau prin radieri din evidențele aparatului fiscal, de cele mai multe ori la ordinul domnului, în urma intervenției unor boieri sau mănăstiri, care erau de obicei beneficiari ai privilegiului imunității feudale. Boierii obțineau adesea scutiri de rămășițele de bir pentru satele care li se vindeau în rumînie din cauza neputinței de a-și mai plăti dările ca sate libere¹. Domnii acordau scutiri de dări și ca recompense pentru diferite servicii : misiuni diplomatice, vitejii în războaie, pază la granițe sau lucrări în interesul domniei.

La începutul secolului al XVII-lea cînd instituția imunității este în declin prin creșterea puterii centrale, cererile de scutire trebuiau temeinic motivate pentru a fi aprobate de domn. Astfel satul Călimăneștii al mănăstirii Cozia este scutit de tot felul de dări, ca „să fie de ajutor sf. mănăstiri, ca să taie ei cu ciocanul aceste pietre mari, să îndrepte drumul“ de pe valea Oltului, care era și de folos public. Satele Tismana și Golgota sînt scutite ca „să fie de treabă și de ascultare și să păzească“ mănăstirile cu aceleași numiri de „tîlhari și panduri“, care le jefuiseră de mai multe ori².

Unele scutiri de impozite se dau pentru atragerea locuitorilor în sate noi sau în cele părăsite prin robirea populației de către turci și tătari ori din cauza poverilor fiscale de nesuportat.

Erau și scutiri individuale de dări, care se acordau de cele mai multe ori tot în schimbul unor servicii.

În orînduirea feudală, orașele din Țara Romînească aveau anumite privilegii, care le asigurau o oarecare autonomie în raport cu satele, cu mult mai îngustă însă decît cea a orașelor din apus, din cauza puterii lor economice mai reduse. În urma creșterii puterii centrale, domnii dispun cu autoritate și în viața orașelor. Radu Mihnea scutea în 1613 de orice fel de dări mahalaua din jurul mănăstirii Radu Vodă din București, interzicînd orice fel de amestec al organelor orașenești,

¹ D. Mioc, Modul de impunere și percepere a birului, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol II, 1957, p. 79.

² Documente privind istoria Romîniei, Țara Romînească, veac. XVII, vol. II, pp. 3, 34, 105 vol. III p. 48.

„numai să fie de treaba și de lucrul sfintei mănăstiri la ce va trebui”.¹ O dispoziție asemănătoare dă același domn în 1623 și pentru mahalaua din jurul episcopiei din orașul Buzău, „ca să fie în pace poslușnicii ce sînt împrejurul sfintei episcopii, strînși săraci de pre la Moldova și de pre la Brăila și din toate laturile”, pe care-i scutește de toate dările².

Totuși documentele ne-au păstrat anumite privilegii pe care le-au avut cîteva orașe din țara noastră, cum era acela al Cîmpulungului, în care erau enumerate scutițiile de dări, interdicția chiar pentru domnie de a dărui vreun loc sau casă din oraș, de care nu puteau dispune decît orășenii și dreptul de judecată al orășenilor³. Deși actele respective sînt din secolul XVII, ele se referă la așezămîntul vechi instituit de legendarul Radu Negru și reînnoit de Mihai, fiul lui Mircea cel Bătrîn, de Vlad Dracul în 1439, Vladislav II în 1452 și de mulți alți domni „care au fost mai denainte vreme”. Privilegiul Cîmpulungului păstrează amintirea autonomiei orășenești de tipul chartei orașelor apusene prin vechimea, puterea economică a orașului și existența unei însemnate colonii săsești la începutul organizării noastre de stat. Un privilegiu asemănător nu pare să fi mai avut nici un alt oraș al Țării Romînești. Celelalte orașe au primit privilegii mai limitate, cum era acela al țîrgoviștenilor dat de Dan II în 1424, prin care îi scutea de vamă prin toate orașele țării afară de Țîrgoviște⁴. Același domn întărea însă în 1424 dania celor 10 case din Țîrgoviște făcută de Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrîn, mănăstirilor Cozia și Cotmeana, care arată cît de diferită era situația acestui oraș, ca autonomie, față de Cîmpulung tocmai într-o vreme cînd Țîrgoviște concura reședința domnească de la Argeș⁵. Cu excepția privilegiului Cîmpulungului, celelalte privilegii urmăreau interesele domnilor de a ridica din punct de vedere economic orașele.

O politică deosebită trebuie să fi avut domnii față de orășenii reședințelor domnești, în comparație cu locuitorii celorlalte orașe.

Privilegiile Cîmpulungului și Țîrgoviștei, amîndouă capitale ale Țării Romînești odinioară, sînt indicii în această privință. Locuitorii reședinței domnești trebuiau legați de domnie prin privilegii mai largi decît ale celorlalte orașe. Țîrgoveții reședinței de scaun participau la numeroase acțiuni ale domniei. Ei asistau la numeroasele alaiuri din care făcea parte însuși domnul sau erau organizate pentru primirea trimișilor sultanului și ale diferiților soli. Adesea erau chemați prin crainici la Curtea domnească, cum arăta Paul din Alep în 1654, cînd s-a făcut alegerea ca domn a lui Constantin Șerban în Țîrgoviște: „crainicul strigînd poporul, toți locuitorii se adunară la Curte, primind în unanimitate alegerea lui Constantin”⁶.

¹ Documente privind istoria Romîniei, Țara Romînească, veac. XVII, vol. II, p. 220.

² *Ibidem*, veac. XVII vol. IV, pp. 245—246.

³ P. P. Panaitescu, *Interpretări romînești*, 1947, p. 181.

⁴ Documente privind istoria Romîniei, Țara Romînească. Veacul XIII, XIV, XV p. 80.

⁵ *Ibidem*, p. 77—78.

⁶ Călătoriile patriarhului Macarie, ed. Cioran, p. 111.

Orășenii reședinței domnești constituiau nucleul de bază și de încredere al domniei în armata țării, după cum vedem din însărcinarea țirgoviștenilor de către Mihnea III ca să prindă pe Constantin postelnicul și pe ginerele său, Pană spătarul, în satele lor de la munte, de pe apa Prahovei: „au poruncit la Odor căpitanul de au mers cu țirgoviștenii și cu toți plăiașii Ialomiței să prinză pre acești ce scriu mai sus“¹.

Însăși siguranța vistieriei și a familiei domnești să făcea în condiții mai bune dacă populația orașului de reședință constituia încă o pavază, care dubla pe cea a întăriturilor curții domnești. Privilegiile acordate țirgoviștenilor sînt tocmai dovezi ale aplicării acestor principii de către domni, cum este și cel acordat de Matei Basarab privitor la taxele pe vinuri².

Inscripția de la Valea Voievozii arată că orășenii se plingeau că „li s-a stricat leagea altor domni bătrîni“, care ar fi prevăzut scutiurile de care se bucurau în vechime. Un astfel de privilegiu trebuie să fi fost dinainte de 1618, cînd Manolachi Sifariul primea de la Alexandru Iliăș „niște vîi în dealul Țirgoviștei, pe Valea Voievozii“, cărora „le-am scutit domnia mea și vinăriciul domnesc pe care le-au avut acele vîi, ca să fie în pace de vinărici și de părpăr și de toate dajdiile care vor fi avut acele vîi“³.

Atunci orășenii plăteau deci atît dijma din vin cît și părpărul și le vor fi plătit împreună și cu celelalte dări pînă în 1635. Matei Basarab scutea pe țirgovișteni de aceste dări cu ocazia reorganizării financiare a țării, în baza vechilor privilegii ale orășenilor. Probabil că domnul urmărea de asemenea apropierea orășenilor în vederea pregătirii unui adăpost de refugiu în caz de nevoie, mai înainte de a reveni cu reședința la Țirgoviște. Peste doi ani, după ce turcii îi arătaseră mai multe dovezi de dușmănie, Matei a înțeles că invitația la concentrarea de trupe de la Cetatea Albă nu era decît o cursă care i se întindea, și întorcîndu-se din drum, de la Ialpug, s-a îndreptat direct spre Țirgoviște⁴.

Se poate ca domnul să fi pretins și diferite servicii în schimbul reinnoirii vechilor privilegii, ca lucrări la Curtea domnească din Țirgoviște sau la organizarea cetății Țirgoviștei, o fortificație care închidea întregul oraș, pe care cronica și urmele arheologice i le atribuie.

Privilegiul era limitat numai la moșia domnească a orașului. Pe terenurile rupte din moșia orașului și datorite diferitelor mănăstiri, orășenii trebuiau să plătească vinăriciul mănăstiresc. Așa erau cei ce aveau

¹ Istoria Țării Românești, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, p. 135.

² În 1820, cînd Alexandru Sulu voia să-și însușească moșia Țirgoviștei, orășenii se împotriveau motivînd că folosirea moșiei făcea parte din libertățile și drepturile acordate strămoșilor lor pentru vitejii în războaie (Hurmuzaki-Nistor, Documente, vol. XX, p. 523).

Afirmația este contestabilă, deoarece într-un act din 1813 orășenii spuneau că moșia a fost cumpărată de strămoșii lor de la boierii Buzești și Căplesi. Neavînd acte, ei foloseau tot felul de argumente care ar fi putut să le asigure continuitatea stăpînirii moșiei.

³ Documente privind istoria Romîniei, Țara Românească, veac. XVII, vol. III, p. 221.

⁴ Istoria Țării Românești, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, p. 108.

vii pe moșia Călugăreni, a mănăstirii Dealului, „din apa Ialomiței d-a dreptul în gura Văii Voivozii, tot pe cursura văii a feții Dealului, cu toate vilele pînă în hotarul Răzvadului și pînă în Blaj și pe unde vor fi hotarele cele vechi“. Orășenii încearcă în 1646 să surpe drepturile mănăstirii asupra vinăriciului de la Călugăreni deschizîndu-i un proces prin care-i contestă drepturile de proprietate. Egumenul mănăstirii Dealului a dovedit însă în divan că moșia era proprietate veche a mănăstirii, întărită prin hrisoave de Neagoe Basarab și Radu Mihnea și orășenii au pierdut procesul. Contestînd hotărîrea divanului, orășenii, în frunte cu postelnicul Vlaicu, au formulat argumente noi, care dovedeau că mănăstirea nu are drept să primească vinăriciul de pe moșia Călugăreni, redactîndu-se și un hrisov în acest sens. După Matei Basarab egumenul Ștefan a redeschis procesul și orășenii neputînd prezenta în divanul lui Constantin Șerban 12 boieri care să jure împotriva hrisoavelor mănăstirii sînt obligați în 1655 să plătească vinăriciul mănăstiresc pentru vilele pe care le aveau pe dealul Călugăreni¹.

După Matei Basarab sistemul lui de organizare financiară a fost părăsit. S-au uitat și celelalte rînduieli, tocmele și legături, ca acelea privitoare la taxele pe vin de pe dealul Tîrgoviștei, mai ales după părăsirea totală a reședinței domnești, în 1660, după răscoala lui Mihnea III.

Abia Constantin Brîncoveanu reorganizează sistemul financiar al țării prin introducerea unui „temei“ ca element de bază în impuneri, pe lângă care minuirea unor coeficienți asigura sumele necesare vistieriei². Brîncoveanu s-a ocupat și de celelalte venituri ale vistieriei și cămării domnești ca și Matei Basarab. Un act din 1696 ne ajută să înțelegem mai bine privilegiul tîrgoviștenilor asupra scutirii de anumite taxe pe vin : „dă la o seamă de vreme încoace stricîndu-se orașul acesta al Tîrgoviștei și fiind domnia șezătoare tot la București și vinăricerii domnești care vin aici pen Deal au făcut alte obiceiaie noao, dă le lua dă butea înfierată pe tl. 1 și pârparul dă bute pe bani 12 și buțile cele înfierate pre seama domnească le duceau la București cu mare nevoie și cu multă cheltuială“³.

Constatăm mai întii că pe vremea lui Brîncoveanu tîrgoviștenii erau îndatorați la dijma din vinul produs pe viile din Deal : „dau vinărici domnesc și li să înfierează buți de la cramele lor pre seama domnească după obiceiaie“. Inovație abuzivă era faptul că taxa de un taler pentru fiecare bute nu se încasa numai pentru vinul care rămînea producătorului ci și pentru buțile cu vin care trebuiau predate ca dijma : „le lua dă butea înfierată pe tl. 1“. Brîncoveanu desființează această taxă nedreaptă, urmînd să se plătească numai pentru buțile rămase producătorului : „să fie în pace dă către toți vinăricerii domnești pentru leul ce li să lua de butea înfierată“.

¹ Arh. St. Buc. ms. 217 f. 43—44.

² H. Chircă, Veniturile vistieriei lui C. Brîncoveanu după condica vistieriei, în „Studii și materiale de istorie medie“ I, 1956 p. 218.

³ Arh. St. Buc. ms. 705 f. 91 v.

Leul sau talerul reprezenta taxa de vamă, care crescuse de la 30 de bani, cât era în 1635 la 133 de bani în 1696¹. Aceasta învederează creșterea prețurilor la mărfuri în cursul celei de a doua jumătăți a secolului XVII precum și înăsprirea fiscalității ca mijloc de exploatare a populației în folosul aparatului de stat, deoarece tributul față de Poartă rămâne aproape neschimbat de la începutul domniei lui Matei Basarab până la începutul secolului XVIII.

Altă obligație impusă ȧrgoviștenilor la sfirșitul secolului XVII era transportul vaselor cu vin dijmuat, pînă la București : „buțile ceale înfierate pre seama domnească le ducea la București cu multă nevoie și cu multă cheltuială“. Obligația cărăturilor a avut o largă întrebuintare în orînduirea feudală; dar pentru ȧrgovișteni transportul vaselor domnești, realizate din dijma pe vin, apăruse numai după părăsirea reședinței domnești de la ȧrgoviște, după 1660. Orășenii obțin de la Brîncoveanu desființarea acestei obligații împovărătoare, urmînd ca vasele cu vin rezultat din dijma să fie depuse în pivnița domnească de la ȧrgoviște, deoarece vechea reședință își reluase în parte această funcțiune. Dacă totuși ar fi trebuit să fie transportate la București, aceasta urma să se facă prin cheltuielile domniei : „cîte buți li să vor înfiera oroșanilor și deleanilor de aici de acum înainte încă să aibă a le duce și a le băga în pivnița domnească de la ȧrgoviște iar să nu le mai ducă ei la București, iar domnia mea cînd va vrea să le scoată din pivnița domnească de la ȧrgoviște și să le ducă la București să aibă a le duce cu toată cheltuiala domnească, iar oroșanii dă cătră nimenea altu val să n-aibă“.

Ploconul, care pe vremea lui Matei Basarab era de 12 bani de nume, nu mai este amintit printre obligațiile orășenilor în actul lui Brîncoveanu, în schimb părăpărul, scutit de Matei Basarab, se încasa către sfirșitul secolului XVII pe bute și nu pe nume, ceea ce reprezenta evident o obligație grea pentru proprietarii cu vii mari, impunerea fiind proporțională cu producția. Părtinînd pe marii producători, Brîncoveanu stabilește ca, din 1696 înainte, părăpărul să se plătească pe nume, cîte 12 bani și nu pe bute : „și părăpărul încă să aibă a darea oroșanii ce s(e) află lăcuitori aici în ȧrgoviște și au vii în Deal de nume pe bani 12, iar nu dă bute precum le-au luat pîn(ă) acum“. Numai proprietarii de vii din alte părți, care au vii în dealul ȧrgoviștei, sînt obligați să plătească părăpărul cîte 12 bani de bute și 6 bani de berbenic, așa cum de altfel se plătea peste tot în celelalte părți ale țării : „iar care vor fi oameni de afar(ă), dintr-altă parte și vor avea vii aici în Deal, aceia să aibă a-și darea părăpărul dă bute bani 12 și de berbenic pe bani 6, precum dau și printr-alte dealuri după obicei“.

Alte taxe sînt interzise, chiar și pentru circiumi, pivnițe sau pentru oricine negustorea struguri sau vin : „Așijderea și toamna la culescu viilor, pentru circiumi și alți ce umblă prin Deal de țîn struguri și vin

¹ Pentru echivalențe 1 taler = 133 bani, cf. H. Chircă op. cit. p. 218 nota 1.

cu vasele lor, aceia încă să aibă a trece prin vamă cu ce va câștiga și să nu-i ia nimeni nimic“.

Brîncoveanu arată că nu a făcut decît să reinnoiască privilegiul mai vechi al tîrgoviștenilor: „această milă o am făcut domnia mea și o am reinnoit oroșanilor după obiceiul precum au avut ei și mai dinainte vreme“. Într-adevăr, privilegiul său impune pe orășeni la plata taxei de un taler de bute și pîrpărul de 12 bani pe nume, menținînd în plus și vinăriciul, dijma de vin, a cărei scutire de către Matei Basarab era probabil limitată la timpul domniei lui. Toate celelalte taxe erau scutite ca și pe vremea lui Matei Basarab.

De ce tocmai Brîncoveanu a înlăturat abuzurile introduse cu timpul, după părăsirea reședinței domnești de la Tîrgoviște, și pînă la el nici un domn nu a mai încercat nimic în această privință?

Brîncoveanu însuși motivează actul prin dispozițiile sale afective față de vechiul scaun domnesc, strămoșesc: Deci, cînd „m-am înălțat la cinstit scaunul răposatului strămoșului domniei mele Io Matei Basarab voivod și văzînd domnia mea acest scaun domnesc vechiu stricat și fiindu loc frumos și scaun bătrîn, domnia mea cu ajutorul lui dumnezeu m-am îndemnat de am înnoit acest scaun și l-am înfrumusețat cu case domnești și cu alte multe de toate ce s(e) cade împrejurul scaunului“. Apoi „înțelegînd toate jalbele săracilor și oroșanilor ce le-a fost făcut vinăricerii de la o seamă de vreme încoace, domnia mea m-am milostivit de am iertat pre toți pentru mult ce s(e) lua“¹.

Motivarea aceasta afectivă era fără îndoială dublată de scopuri politice nemărturisite. În primul rînd constatăm că Brîncoveanu nu se interesează de privilegiile tîrgoviștenilor decît după ce a revenit în vechea reședință domnească. După numeroase intervenții la Constantinopol, domnul obținuse aprobarea turcilor să restaureze și să locuiască în Curtea domnească de la Tîrgoviște, cînd ar avea nevoie. La 15 august 1694 restaurarea palatului era gata. De acum înainte în fiecare an, cînd se apropie căldurile, domnul vine cu toată familia la Tîrgoviște, intrînd în oraș „cu alai după obicei“ și rămîne cîte 6—7 luni, pînă după culesul viilor, uneori chiar și toată iarna, pînă prin februarie-martie.

Și pentru Brîncoveanu se punea problema atragerii orășenilor de partea domniei prin recunoașterea vechilor lor privilegii. Poate că nici un domn nu și-a pregătit cu mai multă grijă un loc de unde să poată trece mai ușor în Ardeal. În Tîrgoviște domnul era apărat de cazacii angajați de el, nu ca la București, de seimenii plătiți de sultan². Granița Ardealului era mult mai aproape de Tîrgoviște decît de București și drumurile mai ferite, printre dealuri și păduri. Pentru orice situație, era necesar ca populația orașului să fie atrasă de domnie prin recunoașterea vechilor ei privilegii.

După Brîncoveanu s-au mai făcut danii din suprafețele Dealului, ultima parte din moșia domnească de la est de Ialomița, livada dom-

¹ Arh. St. Buc., ms. 705, f. 98 v.

² C. Giurescu și N. Dobrescu, Documente și regeste privitoare la C. Brîncoveanu, București, 1907, p. XXXII.

nească fiind dăruită de Scarlat Ghica mănăstirii Dealului în 1761. O dată cu livada s-a dăruit mănăstirii și dreptul de vinărici mănăstiresc asupra viilor de pe fețele Dealului, din dreptul livezii domnești, de pe valea Voievozii și Valea Sașilor. Erau atunci pe fețele Dealului și pe văile amintite viile domnești, ale mitropoliei, ale boierilor Văcărești, Crețulești, Catargii, Băleni, ale mănăstirilor Hurezi, Dealul, Nucet, Găiseni, Stelea, Bărăția, ale unor boiernași mazili, ale unor logofeți de divan și grămăticii domnești, toate scutite de vinărici domnesc. Pe lângă acestea erau și 103 vii care dădeau vinărici domnesc, transformat în bani în urma reformelor financiare din prima jumătate a secolului XVIII. După 1761 viile dajnice erau obligate să plătească 2 bani de vadră vinărici domnesc și tot vinăricerii domnești încasau banul de plocon de nume¹. Despre vechiul privilegiu al țirgoviștenilor nu se mai face nici o mențiune, deoarece dispăruseră cu totul și condițiile care-l creaseră.

Crucea de la Valea Voievozii a fost ridicată de Matei Basarab sau de orășenii beneficiari ai privilegiului? Inscripția are toate elementele diplomatice cu care sînt prevăzute actele cancelariilor domnești: invocarea simbolică a crucii de la începutul textului, intitularea domnului de la care emană privilegiul, adresa către orășenii din Țirgoviște, dispoziția, sancțiunea și data. Ceea ce atrage mai ales atenția este stema Țării Românești într-un cerc reliefat între brațele cruciale, în cîmpul căruia se află vulturul cu crucea în cioc. Inscripția din jur nu este însă formula obișnuită la peceti și pe alte cruci prevăzute cu stema țării, cu numele domnului și data, ci o invocare în limba slavă către maica domnului, patroana Țirgoviștei, în orînduirea feudală, reprezentată sub chipul „Rugătoarei” pe pecetea orașului. Stema țării era înconjurată cu această formulă religioasă ca element local, reprezentînd orașul, ceea ce însemnează că cei ce au ridicat crucea erau orășeni.

Indicația de pe latura sudică a crucii că Stanislav Ghiunea „au dat la cruce și la puț” atribuie de asemenea ridicarea crucii țirgoviștenilor. Asemănarea literelor de pe această parte cu cele de pe fațadă este o dovadă că ambele texte cu fost scrise în continuare de aceeași mină, la aceeași dată.

Textul inscripției trebuie să fi fost prescurtat după cel al actului original dat de Matei Basarab, cum au făcut și cîmpulungenii cu Crucea jurămintului și cea a pîrgarilor. În jalbele lor din 1820, din timpul luptelor împotriva cîtropirii moșiei orașului de către Alexandru Suțu orășenii cereau să li se restituie actele de la Matei Basarab și Constantin Brîncoveanu, care cuprindeau privilegiile orașului, încredințate banului Goleșcu în 1813, cînd Caragea voia de asemenea să răpească moșia². Actele au rămas pierdute, după cum ne arată informații ulterioare, și numai rezumatul lor în această cruce a înfruntat veacurile pînă astăzi.

¹ Arh. St. Buc. ms. 217, f. 31—37.

² V. A. Urechia, *Istoria rominilor*, vol. XII, p. 484.

DATE NOI ÎN LEGĂTURĂ CU RĂSCOALA ȚĂRANEASCĂ DIN TRANSILVANIA DIN ANUL 1784 *

de CORNELIU CIMPEANU

Între evenimentele care au contribuit la ridicarea țăranilor, în toamna anului 1784, a fost și conscripția militară din vara aceluși an. Alarmată de planul împărătesei Ecaterina a Rusiei de a împărți Imperiul Otoman și de a crea un regat al Daciei între Rusia și Turcia, Curtea din Viena luă măsuri de prevenire a unui eventual conflict și hotărî întărirea granițelor de răsărit ale imperiului austriac. În acest sens împăratul Iosif al II-lea ordonă autorităților militare din Transilvania, la 31 ianuarie 1784, conscripția militară în satele din vecinătatea regimentelor grănicerești. Conscripția a fost însă mereu aminată pînă în vară, cînd autoritățile militare hotărîră, în sfîrșit, în iunie, să înceapă operațiunile de conscriere. Cu toate că conscripția avea un caracter limitat, vestea a fost primită cu mari speranțe de masele țărănești iobage din toată Transilvania. Ea deschidea perspectiva eliberării țăranilor din iobăgie și crearea unei situații asemănătoare cu a celor din satele regimentelor grănicerești din nordul, estul și din sudul Transilvaniei. Mulțimile țăranilor porniră de pretutindeni cu însuflețire spre centrele militare de conscripție să se înscrie la oaste și să primească arme. Numai la Alba Iulia se înscriu în decurs de o lună un număr de 81 sate ¹.

Dîndu-și seama de pericolul ce-l reprezintă înarmarea țăranilor, care începură a nu mai da ascultare stăpînilor de pămînt, nici să îndeplinească prestațiile iobăgești, tocmai în toiul muncilor de vară, și să amenințe pe moșieri cu împărțirea pămînturilor, nobilimea intervine la guvernii, care, la rîndul său, face demersuri la comandamentul militar pentru sistarea imediată a conscripției și înlăturarea pericolului

* Comunicare prezentată la prima sesiune metodică-științifică interregională a S.S.I.F. care a avut loc la Sibiu, între 11—13 decembrie 1960.

¹ C. Daicoviciu, St. Pascu, V. Cheresteșiu, etc. *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. II, București 1961, p. 264—265.

ce se vestea zi de zi, tot mai amenințător¹. Un raport din 23 august al tablei comitatului Hunedoarei arată că în acest timp „securitatea publică a ajuns în așa stare încît de nu se vor lua măsuri la timp, din această mică scinteie are să se ațite un mare incendiu“². Autoritățile nu s-au înșelat. Peste două luni va izbucni în Munții Apuseni marea răscoală țărănească sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan. În urma rapoartelor alarmante ale autorităților comitatense, comandamentul militar a sistat acțiunea de conscripție.

Sistarea conscripției a dat naștere unei agitații și confuzii generale în satele din sudul Transilvaniei. Țăranii n-au vrut să dea crezare măsurilor de sistare nici după ce acestea au fost aduse la cunoștință în mod oficial prin solgăbirai și prin preoți, și ziceau că ele nu pornesc de la împărat, ci de la nobili, că este o uneltire a nobililor împotriva țăranilor iobagi. Pregătirile pentru plecarea la Alba Iulia au continuat în unele sate și după ce s-a dat citire dispozițiilor de sistare a conscripției.

Îngrijorarea nobilimii din comitatele din răsăritul Transilvaniei, din secuime, precum și din comitatul Făgăraș, a fost cauzată încă de un fapt, puțin cunoscut pînă acum, anume de coborîrea din munții de către Moldova a unor haiduci care, la un moment dat, amenințau să ridice împotriva autorităților feudale și împotriva nobilimii toată populația acestor ținuturi. Măsurile energice și controlul riguros, inițiat de autorități cu privire la paza graniței dinspre Moldova și a drumurilor din interiorul comitatelor, au zădărnicit această mișcare. Solgăbiraii trimiteau cu regularitate rapoarte la centrele comitatelor, arătînd că în circumscripțiile lor nu s-au semnalat tulburări și că pericolul se stinge treptat³.

Răscoala țărănească dezlănțuită în Munții Apuseni la sfîrșitul lunii octombrie 1784 a cuprins în scurt timp o arie ce se întindea de-a lungul versantului estic al munților, pătrunzînd cu repeziciune în comitatele Alba de Jos, Zarand, Hunedoara, Arad, cu răsfrîngeri asupra comitatelor Turda, Cluj, Bihor, amenințînd să se extindă și asupra celorlalte comitate din Transilvania. Nemulțumirile erau vechi pretutindeni, încordarea puternică și nu lipsea decît semnalul ca satele să

¹ Atmosfera de revoltă ce a luat naștere în vara anului 1784 reiese din relatarea unei scrieri contemporane: „...Cauza pentru care alergau ei acum la arme cu grămada și de bună voie (spontaneique), nu era dragostea de călănie... ci numai pentru aceea alerga ei acum atît de voioși și pe întrecute, pentru că cine știe în ce chip, se umpluseră de speranță cum că, prin această conscripție vor scăpa nu numai din starea lor de iobăgie, dar vor cîștiga și pămînturile ce le posedă acum și li se va ușura și contribuția“. Iar mai departe aceeași publicație contemporană, reproducînd conținutul raportului din 23 august al tablei comitatului Hunedoarei, spune: „...tulburarea născută din cauza conscripției din Hațeg și Alba a ajuns pînă acolo, încît acuma țăranii vorbesc pe față, în public și pretutindenea despre începerea uciderilor, jafurilor și aprinderilor; dregătorii nu-și mai pot îndeplini dregătoria. Perceptorii regești nu știu cum vor strînge darea...“ (în A. Papiu Ilarianu, *Tesauru de monumente istorice pentru Romînia*, tom. III București 1864, p. 389—390).

² *Ibidem*, p. 390.

³ Arh. St. Cluj, *Arhiva comitatului Alba de Sus*, Documentele din iulie—august 1784.

se ridice împotriva stăpînilor de pămînt, pînă în ținuturile cele mai depărtate.

Autoritățile de stat au început urmărirea țaranilor bănuiți de sentimente ostile, încă din primele momente ale izbucnirii răscoalei, căutînd, acolo unde se arătau semne de revoltă, să le înăbușe în fașă. În acest scop guvernul a emis mai multe circulare adresate atît autorităților, cit și țaranilor răsculați. În ziua de 8 noiembrie, la cîteva zile după izbucnirea răscoalei, guvernul adresează autorităților comitatense, orășenești etc., o circulară prin care funcționarii sînt solicitați, sub grea răspundere, să nu-și părăsească posturile și să urmărească cu strictețe mișcările țaranilor, să adune armele de la cei suspecti, și totodată să interzică vînzarea prafului de pușcă și a plumbului. Dispoziția mai prevede controlul strict al persoanelor străine și legătura permanentă între diferitele oficialități. O clauză strecurată în circulară demască în chip grăitor venalitatea slujbașilor oficiali: pentru a nu provoca și altfel de tulburări în starea de adîncă încordare în care se afla țara, circulara prevede, sub gravă pedeapsă, ca funcționarii să se rețină de la orice stoarcere ilegală de bani, fie pentru sine, fie pentru țară¹.

Răscoala țărănească luînd proporții, guvernul publică, la 11 noiembrie 1784, o nouă circulară, prima din seria circularilor adresate țaranilor, în care, după ce înfierează pe cei care s-au lăsat amăgiți de unii „voitori de rău și căpetenii... ce se numesc vătăfi sau povățuitori“, îndeamnă pe țărani la supunere „ca fiește care în liniște casa sa să și-o chivernisească“, iar doleanțele să și le aștearnă în fața guvernului, care „fieștecăruiă“ îi va „sluji“ dreptatea, (ca și cum țărani n-ar fi fost lămurii îndeajuns de justiția ce li se servește). În caz contrar autoritățile vor recurge la cele mai drastice măsuri și va „înfrina“, „cu silnică și armată mîna, prin mulțimea cătanelor“, pe toți aceia care nu se vor „pleca acestii porunci“².

În circulara a doua adresată țaranilor, purtînd data de 18 noiembrie, guvernul făgăduiește „frumoasă răsplătire în treizeci de florinți ungurești“, acelora care ar denunța pe instigatorii la răscoală, și totodată amenință satele care ar da crezare „minciunilor“ și „dezmîntărilor“, cu pedeapsa tragerii în țepă a birăului satului „cu trei lingă sine“³. Circulara următoare din 22 noiembrie îndeamnă pe țărani la supunere față de slujbașii oficiali și la îndeplinirea robotei⁴.

A patra circulară adresată răsculaților este din 23 noiembrie și îndeamnă la trădare. Guvernul promite, „așa prea cu mare milă“ (sau perfidie), să dea „trei sute de galbeni cînste sau cum se zice colac“, aceluia care „pre unul sau altul din corifei, adică dintr-aceia care sînt căpetenii și îndemnători“ „îl va prinde și prins îl va da înainte“⁵.

¹ Virgil Sotropa, *Contribuții la istoria revoluției lui Horia*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională“ vol. V, Cluj 1930, p. 161.

² *Ibidem*, p. 163.

³ *Ibidem*, p. 168.

⁴ *Ibidem*, p. 169.

⁵ *Ibidem*, p. 170.

Această dispoziție era îndreptată împotriva conducătorilor răscoalei, împotriva lui Horea, Cloșca, Crișan și a „căpeteniilor“ mai de seamă. Ultima ordonanță, din 30 noiembrie, acordă răsculaților amnistie generală și ordonă tuturor să se întoarcă pe la casele lor¹.

Alături de aceste circulare, „patente“, „rescripte“ — cum le numea guvernul — autoritățile comitatense, scăunale, orășenești etc. au emis și altele. Au fost date dispoziții oficiale ca să se ia seama „la vorbele rominilor“, iar cei suspecti să fie denunțați autorităților pentru a fi trași la răspundere. Orice cuvinte rostite de cineva în legătură cu răsculații, sau numai simplele bănuieli că ar fi fost spuse, erau drămuite și interpretate ca o manifestare de adeziune la răscoală, faptul în sine constituind un motiv îndeajuns de temeinic pentru autoritățile judecătorești, ca omul implicat să fie trimis la închisoare.

Aceasta este atmosfera ce se desprinde din documentele analizate în cele ce urmează.

* * *

În luna ianuarie a anului 1785, au avut loc în Făgăraș, la tabla continuă (unul din forurile judecătorești comitatense), interogatoriul lui Popa Radul Neagoș și al lui Bucur Roșca, prinși amândoi la Voldorf și acuzați de a fi rostit cuvinte împotriva nobilimii, și de a fi considerat, prin atitudinea lor, (cazul lui Radul Neagoș,) patentele imperiale îndreptate împotriva răsculaților. Ei au fost arestați la 14 decembrie 1784 și trimiși la închisoarea din Făgăraș, unde au fost ținuți pînă la 10 ianuarie 1785. Lui Radul Neagoș i s-au adus două acuze: 1. — că ar fi îndemnat pe țărani din Voldorf în vara anului 1784 de a se duce la Alba Iulia, pentru a se înscrie în armată, deși el cunoștea ordinul guvernului, prin care conscripția militară a fost sistată; 2. — că, în timpul răscoalei din toamna anului 1784, Radul Neagoș ar fi negat în fața țăranilor valabilitatea patentelor împărătești îndreptate împotriva răscoalei, afirmînd că acelea nu sînt de la împăratul, ci numai de la nemeși².

Din interogatoriul la care a fost supus Popa Radul Neagoș, aflăm că acesta, înainte de a fi preot, se numea numai Radul Neagoș; după ce s-a făcut preot (înainte cu vreo 20 de ani, la București), numele i s-a schimbat în Popa Radul Neagoș. Acum era ajutor pe lîngă popa Samuilă și popa Nicodim din Voldorf și era iobagul baronului

¹ N. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784—1785*, București 1884, p. 370. În ordonanța din 30 noiembrie se amintește că în circulara din ziua de 22 noiembrie s-a acordat amnistie generală răsculaților. Confruntînd cele două acte, se constată, după cum arată și N. Densușianu (*op. cit.* p. 370. nota 1), că în circulara din 22 noiembrie nu se vorbește de nici un fel de amnistie.

² Arh. St. Cluj, *Arh. comitatului Alba de Sus*, anul 1784, document neclasificat, die 28 X — bris: („...Cu prilejul publicării patentelor îndreptate împotriva răscoalei de acum a rominilor, Radul Neagoș, alias Popa, din Voldorf, ar fi spus țăranilor să nu le dea crezare, pentru că acelea n-ar fi de la împăratul, ci numai de la nemeși“).

Adam Henter. Era în vîrstă de 44 ani, căsătorit și avea trei copii. Deoarece încercarea țăranilor din Voldorf, din vara anului 1784, de a se duce la Alba Iulia pentru a se înscrie în armată, era cunoscută de autorități, anchetatorii de la tabla continuă din Făgăraș, cercetînd temeiurile primei acuze de care era învinovățit Popa Radul, și de a găsi și antecedentele stării de spirit încordate din Voldorf, au pus acuzatului mai multe întrebări. Din interogatoriu reiese că autoritățile judecătorești considerau evenimentele petrecute în timpul verii, legate de acțiunea de conscripție militară, ca o manifestare de răzvrătire a țăranilor din Voldorf, care a contribuit la adîncirea stării de încordare din timpul răscoalei și care ar fi putut da naștere unei situații și mai grave, dacă aria răscoalei s-ar fi extins. (De altfel problema conscripției militare nu era cu totul abandonată; împăratul nu o anulase, astfel că speranțele țăranilor de a scăpa pe această cale din iobăgie, erau vii și însăși scînteia răscoalei izbucnite la 1 noiembrie 1784 a fost în strînsă legătură cu o încercare a țăranilor din Munții Apuseni de a se înscrie la oaste)¹.

La întrebarea pusă lui Radul Neagoș de anchetatori, dacă a avut loc la Voldorf vreo conscripție militară, acuzatul a răspuns: „Am auzit astă vară, încă în ziua următoare (după ce a fost adusă la cunoștință vestea despre conscripția militară), că... locuitorii satului s-au adunat și au dat mîna cu judele satului, că și ei voiesc să fie cătane și ca atare să trimită și ei delegați la Bălgrad“². Din cîte știe însă Popa Radul Neagoș, satul n-a trimis nici o delegație la Alba Iulia,³ și nici cine ar fi fost inițiatorul hotărîrii satului de a se înscrie la oaste nu știe. A venit apoi dispoziția pentru sistarea conscripției, care a produs tulburare între țărani. Întrucît anchetatorii n-au reușit să stoarcă de la Popa Radul Neagoș mărturia așteptată de ei, că el ar fi îndemnat pe țărani să meargă la Alba Iulia, tabla continuă a chemat, pentru cercetări, la Făgăraș, și pe ceilalți doi preoți din Voldorf, pe popa Nicodim și popa Samuilă. Interogarea lor a avut loc la 6 zile după anchetarea lui Radul Neagoș, la 10 ianuarie 1785. Relatarea popii Samuilă, la care s-a asociat și celălalt preot, este deosebit de interesantă pentru cunoașterea împrejurărilor în care s-a adus la cunoștința țăranilor ordinul de sistare a conscripției militare și reacția pe care a provocat-o în rîndurile lor:

„Venind, încă în timpul verii, pe vremea secerișului, solgăbirăul Donáth — a declarat popa Samuilă — a adus la cunoștință ordinul, potrivit căruia toți sătenii să rămînă în pace pe la casele lor, să-și slujească stăpînii de pămînt, iar închipuirea ce și-o făcuseră cu milităria și intenția de a se duce la Alba Iulia, să le lase în pace. Toate acestea fiind aduse la cunoștința tuturor, într-o duminică dimineată, am auzit

¹ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, etc., *op. cit.*, p. 265.

² Arh. St. Cluj, *Arh. comit. Alba de Sus*, anul 1784, (doc. neclasificat, v. nota 11, die 28 X-bris).

³ *Ibidem*, Întrebarea anchetatorilor: „Pleacă-a cineva la Alba Iulia?“. Răspunsul lui Popa Radul Neagoș: „După cîte știu nimenea nu s-a dus“.

încă, în după amiaza aceleiași zile, cum se frământă țăraniii între ei, și cum își cereau unii altora mina. Mai târziu, apoi, fiind timpul, ducându-mă cu cartea la biserică, la vecernie, și vrind să trec pe lângă sătenii adunați în uliță, aceștia îmi cerură să dau mina cu ei. I-am întrebat pentru ce? Ei îmi răspunseră: pentru ca să mă duc și eu cu ei la Alba Iulia, să fim toți cătane și să ne facem slobozi. Le-am spus că așa ceva nu fac, (deoarece) poruncile date de știre dimineța nu cuprind așa ceva, la care Bucur Oprea Neagoș luându-mi mina cu forța, îmi spuse: — Dacă ești hotărît să nu vii, atunci va veni cu noi popa Radul Neagoș... (iar tu) să rămii popa nemeșilor. În timpul vecerniei, sosind și de la episcopul nostru porunca am adunat în ziua următoare, cu ajutorul gocimanului, satul întreg și, aducînd la cunoștință în fața tuturor această dispoziție, le-am spus sătenilor pe față: iată că nici domnul episcop nu poruncește așa cum socotise și vorbise în ziua de ieri satul. Popa Radul Neagoș îmi ceru apoi porunca și, precum mărturisește și popa Nicodim, a zis sătenilor: — «O, nu-i vorbă de nici o împiedicare și ... de amendă în această poruncă, puteți merge fără teamă la Bălgrad, împodobindu-vă chiar sărbătorește pentru aceasta»¹.

Opoziția preotului satului, a popii Samuilă, apoi, ca o confirmare a sistării conșcripției, „porunca” primită în aceeași seară de la episcopul Ghedeon Nichitici, au frinat inițiativa țărănilor din Voldorf de a se mai duce să se înscrie la oaste. Atitudinea celor doi preoți titulari din sat și a episcopului reflectă, și aici, atitudinea generală a clerului în preajma și în timpul răscoalei lui Horea. Între preoți s-au manifestat două tendințe: preoții săraci ai satelor, confundîndu-se social în masa țărănilor, au făcut adesea cauză comună cu ei. Ridicîndu-se ceva deasupra, ca nivel cultural și avînd o ascendență morală asupra țărănilor, atitudinea lor cîntărea mult în aceste frământări². Clerul mai înalt însă, cu o situație socială și economică mai ridicată, a avut o atitudine deschis ostilă față de mișcările țărănești, fapt resimțit încă în vara anului 1784, în timpul evenimentelor premergătoare răscoalei. În toamnă, participarea clerului înalt la potolirea mișcărilor țărănești ia forma unei acțiuni sistematice. Considerațiile acestea sînt valabile, după cum am mai spus, și în cazul preoților din Voldorf, unde atitudinea lui Popa Radul Neagoș, net alătura de țărani, era contrabalansată de ceilalți doi preoți titulari, docili poruncilor oficialităților și episcopului. Aceștia s-au desolidarizat de masa țărănilor, care i-au calificat drept „popi ai nemeșilor”. Textul de mai sus ne mai dezvăluie și un vechi obicei: datul miinilor, ca un simbol al legămîntului, care angaja pe țărani la solidaritate în vederea unei acțiuni comune.

Al doilea cap de acuză ce i s-a adus lui Radul Neagoș de către slujbașii de la tabla continuă, în interogatoriul ce a avut loc la 4 ianuarie 1785, a fost în legătură cu patentele împărătești îndreptate îm-

¹ Arh. St. Cluj, *Arh. comit. Alba de Sus*, doc. din 29 dec. 1784.

² D. Prodan, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, vol. VII, Cluj 1939, p. 298.

potrivă răsculaților. Procesul verbal al anchetei consemnează următoarele întrebări puse acuzatului, precum și răspunsurile acestuia :

*Întrebări :**Răspunsuri :*

- „Auzit-ai citindu-se patentele trimise împotriva răscolei de-acum a țărănilor români ?“
- „Ai înțeles acele scrisori ?“
- „Care era înțelesul lor ?“
- „Și de la cine crezi că erau patentele acelea ?“
- „Crezi că ele au fost de la Guberniul Crăiesc și de la înălțatul nostru împărat ?“
- „Cine a fost cel care a zis că acele patente n-au fost de la înălțatul împărat, ci de la nemeși ?“
- „Nu tăgădui pentru că tu însuși ai spus “!
- „De vreo trei ori le-am auzit, citite de domnul solgăbirău al nostru și le-am adus la cunoștință și eu de vreo două, scrise în limba română“.
- „Le-am înțeles“.
- „Ca fiecare să trăiască în pace“.
- „De la Înaltul Guberniu Crăiesc au fost scrise“.
- „Cred“.
- „Nu știu“.
- „N-am spus. Poate să vină chiar domnul solgăbirău, care a adus la cunoștință patentele, și să-mi spună în față. Aceasta nu mi se poate imputa“.¹

Firește, Radul Neagoș n-ar fi avut curajul să vorbească despre faptele de care era acuzat, în prezența solgăbirăului, dar nu este exclus să le fi rostit în fața țărănilor, mai ales că atitudinea lui o cunoaștem din interpretarea ce o dăduse, în vara anului 1784, dispozițiilor de sistare a conșcripției militare. Referindu-se la conținutul patentelor guberniului, Radul Neagoș spune că înțelesul uneia din ele era „ca fiecare să trăiască în pace“. Se referă probabil la una din circularele emise la 11 noiembrie sau la 30 decembrie 1784. Faptul că de vreo trei ori auzise citindu-se de către solgăbirău patentele guberniului și că el însuși, Radul Neagoș, adusese la cunoștința țărănilor două circulare de acestea, scrise în limba română, arată că dispozițiile emise de autoritățile superioare au fost difuzate între țărani în toate părțile Transilvaniei.

În ce privește pe celălalt țăran arestat din satul Voldorf, Bucur Roșca, acuza ce i s-a adus era în legătură tot cu niște cuvinte rostite împotriva nobilimii, în timpul răscolei. Bucur Roșca, poreclit Veres, cum se arată în document, era păcurar, născut la Mucundorf (azi Grănari) și avea vreo 30 de ani. „Nu știu sigur — zicea el — dar aș putea să am treizeci de ani“. După ce păzise cîtăva vreme oile și caprele unor nemeși din secuime, din Trei-Scaune, el a venit, după sărbătoarea Sft. Mihai, la Voldorf, unde avea o soră mai mică măritată după țăranul Filip Crăciun. Venise pe jos din Trei-Scaune și, ajungind la Rupea, a fost prins (poate înfățișarea lui sărăcăcioasă va fi atras atenția unor locuitori de acolo, care l-au dus la vice-judele local) și, pe motiv că nu avea la el scrisoare de trecere, „passus“, a fost trimis la închisoare.

¹ Arh. St. Cluj, *Arh. comit. Alba de Sus*, an. 1784, (document neclasificat, die 28 X-bris, mărturia lui Popa Radul Neagoș).

În răstimpul celor cinci zile cît a stat în „arest“, Bucur Roșca a trimis vorbă cumnatului său la Voldorf, care a și adus scrisoare la Rupea, pe baza căreia arestatul a fost eliberat, plătind cinci șustaci drept „bani de prinsoare“. Bucur Roșca a rămas la Voldorf pînă prin decembrie, cînd a fost din nou arestat și trimis, de astă dată împreună cu Popa Radul Neagoș, despre care s-a vorbit mai sus, la temnița din Făgăraș. Bucur Roșca era acuzat de faptul că „...într-o duminică a spus, în stare de beție, în timpul slujbei bisericesti, că acum ar fi momentul potrivit ca (satul) să pornească asupra nemeșilor, pentru că în biserică sînt toți adunați laolaltă“¹.

Interogată la 4 ianuarie, o dată cu Radul Neagoș, Bucur Roșca recunoscuse faptul, că în acea zi a beut „niște vinars“, preț de două polturi, la Grigore Szepeși, dar nu-și aduce aminte să fi rostit astfel de vorbe.

De remarcat este faptul, că nobilii, vorbind despre țărani, pe care îi desconsiderau cu o ură neascunsă, îi calificau cu cele mai înjositoare epitete, tîlhari (latrones), bețivi, făcători de rele, și toate acțiunile lor erau considerate ca o manifestare a stării lor de inferioritate și a lipsei de cultură. Ei nu voiau să vadă, cu atît mai puțin să recunoască adevărul, că toate mișcările țărănești aveau adînci cauze sociale, că erau generate de dorul unei vieți mai omenești; iar faptul că ele erau îndreptate împotriva nobilimii, arată că aceasta era vinovată de starea de decădere în care zăceau masele țărănești iobage. Apelativele amintite sînt și ele o manifestare a atitudinii de clasă a nobilimii.

În urma interogării preoților Samuilă și Nicodim din Voldorf, la 10 ianuarie, cînd răscoala țărănească încetase de cîteva săptămîni și „ordinea“ era restabilită, cei doi acuzați, Radul Neagoș și Bucur Roșca, au fost eliberați „simpliciter“, după o detențiune de o lună de zile².

Pornirea țăranilor spre răscoală reiese și din cazul țăranului Gheorghe Man din Hașag.

În seara zilei de luni, 29 noiembrie 1784, pe la ceasurile 5, au sosit la Sibiu, trimiși de judele satului din Hașag, din scaunul Mediaș, țărani Gheorghe Man, Vasilie Stoie și Tudor Frățici, ca să vîndă în piața orașului dijele de porumb. Ei traseră peste noapte la birtul lui Andreas Sattzendörfer, care era și armurier de meserie, în ulița numită *Unter Fiengerlings Stiege*, unde erau cunoscuți de mai demult, poposind acolo ori de cîte ori veneau la Sibiu. Acolo se aflau, în „cvartir“, mai mulți soldați, între care și unul cu numele Ion Coman din compania de pedestrași din Ruși, de lingă Sibiu, care, la sosirea țăranilor, se afla culcat pe un pat, și auzi toată convorbirea acestora. Țăranii se cinstiră cu vin și venind vorba, între altele, despre răsculați, fură întrebați de jupîneasa Margareta Huberin, mama hangîței, „dacă nu se tem și ei de

¹Arh. St. Cluj, *Arh. comit. Alba de Sus*, doc. din 1781. Punctul de acuză adus lui Bucur Roșca de către anchetatori.

² *Ibidem*, rezoluția tablei continue: „Cum ex hoc examine nihil nisi inconsiderate circa modernos plebis Valachicae tumultus, prolata verba eveniant, captivi simpliciter dimittuntur“.

aceștia“ (de răsculați). Gheorghe Man răspunse : „de ce să ne temem, doar noi nu sîntem supuși (Unterthanen), iar dacă or veni și om vedea nevoia, om merge și noi cu ei“¹ să împușcăm pe domni, să le ajutăm să-i bată, să bem vin și să trăim bine“². La auzul acestor cuvinte Ion Coman s-a ridicat îndată de pe pat, declarînd în fața celor prezenți, că el, fiind soldat împărătesc, nu poate îngădui astfel de vorbe. În urma unui schimb de cuvinte, care l-au infuriat și mai mult pe soldat, acesta îl prinse numaidecît pe Gheorghe Man, îl legă cu mîinile la spate și-l duse, arestat, la postul de gardă al unității sale militare. Din capul locului, atitudinea soldatului Ion Coman este condamnată. Ea nu oglindește însă atitudinea în ansamblu a soldaților din regimentele grănicerești și din alte regimente, care în numeroase cazuri, au dat dovadă de înțelegere și solidaritate cu răsculații.

După predarea arestatului, soldatul Ioan Coman s-a reîntors la birt, unde tocmai sosise și Andreas Sattzendörfer, stăpînul birtului. Acesta, aflînd despre cele întîmplate, luă apărarea lui Gheorghe Man și-i interzise soldatului să poruncească în casa lui. „În astfel de cazuri — răspunse soldatul — eu am mai mult (drept) să poruncesc, decît tine, pentru că eu trebuie să-mi țin jurămîntul“. Stăpînul birtului, plin de furie, trecu în odaia unde se găseau încă tovarășii lui Gheorghe Man, și luă din cui, în prezența lor, două pistoale, pe care, încercîndu-le, spuse : „voi arăta eu cine poruncește în casa asta, și încă astăzi voi împușca pe cineva“. Andreas Sattzendörfer a fost acuzat apoi, că ar fi încărcat pistoalele în fața celor prezenți.

În dimineața zilei următoare a fost arestat și stăpînul birtului și dus la postul de gardă, împreună cu pistoalele încărcate. De aici a fost deferit apoi instanțelor judecătorești civile, care, la 2 decembrie, i-au luat interogatoriul. Acuzatul și-a recunoscut vina de a fi intervenit în favoarea țaranului arestat și de a fi umblat cu pistoalele. La expertiza încărcăturii pistoalelor s-a constatat însă, că pulberea era veche și plumbul de asemenea vechi. Asupra lui Andreas Sattzendörfer a rămas totuși acuza gravă, de a fi călcat porunca dată de oficialități, „ca să se ia seama la vorbele suspecte ale romînilor“³. Arestatul a mărturisit că

¹ Arh. St. Cluj, *Arh. comit. Alba de Sus*, an. 1784. Fasc. 16, Nr. 1036 martora Margaretha Huberin.

² *Ibidem*, Martorul Ion Coman : „Wen die Rauber zu uns kommen solten, so wolle ich auch zu ihnen gehen, dier Herrn — odschiessen helfen prügeln, dur wein austrinken, und gut leben...“ În „declarația sumară“ (Summarische Aussagen) a lui Ion Coman, trimisă de colonelul (Oberst) Graf v. Goltz autorităților judecătorești din Sibiu, faptul este relatat astfel : „Deoarece cei patru țărani romîni amînțiți, au început, între altele, să vorbească despre răsculați, și unul dintre ei ar fi zis, că numai de-ar veni răsculații degrabă, eu m-aș alătura lor îndată, aș putea să beau, să împușc și să bat pe domni“. (Da nun besagte 4 wallachische Bauern unter andere won deien Rebellen zu discourire angefangen, und einer won solchen gesagt hätte, wan nun die Rebellen bald kommen, ich wolle gleich mithalten, ich könnte auch sansten Schüssen und die Herschaften heren prügeln).

³ *Ibidem*, punctul 7 al interogatoriului lui Andreas Sattzendörfer : „Ob const. nicht ewessen dass der Befell ergangen auf der Walachen verdächtiges Roden und thun acht zu haben?“.

el nu cunoaște această poruncă, deoarece aproape tot timpul umblă prin țară și vine foarte rar acasă. Scuză de a nu fi cunoscut dispozițiile autorităților nu l-a scutit însă pe Sattzendörfer de vinovăție, deoarece, potrivit instanțelor judecătorești, chiar dacă nu a cunoscut aceste dispoziții, „ține de datoria fiecărui contribuabil, mai ales în aceste împrejurări imperioase, ca astfel de întâmplări, cum este aceea cu românul arestat, să fie denunțate la forurile superioare...” Acuzatul însă nu numai că nu a făcut aceasta dar a ținut partea țăranului cu pricina, căutând să tănuiască cele întâmplare¹.

Armurierul Andreas Sattzendörfer a fost eliberat totuși, la 16 decembrie 1784, după 17 zile de detențiune.

La 30 noiembrie, adică în ziua arestării sale, a fost supus interogatoriului și țăranul Gheorghe Man (Man Dorde). El recunoscuse acuzele ce i s-au adus, iar la urmă își ceru iertare pentru greșeala săvârșită. Mărturia lui a fost întărită și de Vasile Stoie și de Todor Frățici, tovarășii săi de căraușie, prezenți la întâmplare.

Gheorghe Man a stat la închisoarea din Sibiu pînă în ziua de 18 decembrie. Între timp, la 16 decembrie, el înaintă comitelui suprem al comitatului Sibiu, Andreas Rosenfeld, o cerere prin care se roagă de iertare pentru cuvintele rostite și cere să fie pus în libertate. „Stau de 17 zile în arest, fără întreținere, împreună cu armurierul, care la 16 a lunii acesteia a fost eliberat, eu însă nu. De aceea vă adresez această rugăminte, ca măria voastră să aibă grijă de mine și să mă elibereze... Toată viața n-am făcut vreo fărâdelege și am fost considerat om cumsecade, care promit că voi rămîne pînă la moarte”². Pentru a veni în sprijinul deținutului, autoritățile sătești din Hașag înaintează forurilor judiciare un „atestat” favorabil, prin care toată comunitatea recunoaște, că arestatul „Man Dorde” a fost un om evlavios, atît ca copil, cît și ca bărbat. Pînă la această dată el n-a fost citat nici în fața celei mai mici instanțe, cu atît mai puțin în fața instanțelor superioare. Contribuțiile către împărat le-a plătit întotdeauna și nu s-a sustras din fața obligațiilor către comună, nici de la căraușiile ce i s-au cerut. Atestatul a fost semnat de judele sătesc Martinus Theisch, împreună cu alți 12 frunțași ai satului Hașag, toți sași. Actul datat la 19 decembrie³, ajunsese în mâinile autorităților judiciare prea tîrziu, după ce avusese loc procesul lui Gheorghe Man și după ce s-a dat sentința de condamnare a acestuia.

Judecarea lui Gheorghe Man a avut loc la tabla continuă a comitatului Sibiu, la 18 decembrie 1784, judecător tabelar fiind Andreas Türi, asistat de 7 slujbași oficiali, iar procuratorul a fost Andreas Kolosi. În pledoaria sa, care oglindește din plin atitudinea necruțătoare a clasei dominante față de țărănimea răscolată, procuratorul Andreas Kolosi, înfățișează pe țăranul Gheorghe Man ca pe un complice cu răsculații,

¹ Arh. St. Cluj, *Arh. comit. Alba de Sus*, an. 1784, fasc. 16, nr. 1036, punctul 8 al interogatoriului lui Andreas Sattzendörfer.

² *Ibidem*, doc. din anul 1784.

³ *Ibidem*, doc. din anul 1784, „Atestat”.

deoarece ar fi intenționat să se alătore acestora. Ținând seama, că „în fărădelegi nu se privește numai fapta săvârșită, ci și voința de a o săvârși“, procuratorul constată, că gândurile lui Gheorghe Man erau inclinate spre „fărădelege“, prin înseși cuvintele rostite de el, deoarece „limba este cheia inimii“. În consecință procuratorul cere ca Gheorghe Man, considerat tulburător al păcii obștești, care, aprobând faptele săvârșite de „niște țilhari răzvrătiți“, se făcuse el însuși „țilhar“, să fie pedepsit, conform legilor, cu pedeapsa aplicată răzvrătiților, adică cu osînda capitală și să fie executat¹.

Sentința în procesul lui Gheorghe Man a fost rostită în aceeași zi. Pedeapsa cu moartea a fost înlăturată. Făcîndu-se însă culpabil de intenția de a se atașa și de a colabora cu răsculații, care au învăluit principatul într-o răscoală „funestă“, și neținînd seama de ascultarea pe care o datorează împăratului (Terrae Principi) și legilor țării, sentința rostită prevede ca acuzatul să fie pedepsit „cu 50 de lovituri tari de bîtă, care să fie aplicate într-un loc public în decurs de 8 zile, în două etape, adică jumătate din lovituri să le primească o dată, cealaltă jumătate altă dată, drept plidă și spre înspăimîntarea celorlalți“; în sfîrșit sentința prevede, ca acuzatul după ce va fi dat dovadă de îndreptare, să fie pus în libertate².

Din cazurile relatate pînă aici se desprind cîteva concluzii prealabile, care vor face să înțelegem mai bine relatările documentare ce urmează. Teama de răscoală a ascuțit vigilența autorităților de stat și a nobilimii într-o măsură atît de mare încît, în dorința lor de a stăvili propagarea răscoalei și în alte părți, n-au pregetat să ia măsurile cele mai drastice împotriva țăranilor suspectați de a face cauză comună cu răsculații. Cazul lui Gheorghe Man este elocvent, dar nu unicul în această privință. Antagonismul dintre feudali și țărănimia iobagă reiese pregnant din atitudinea țăranilor amintiți, anchetati, închiși și pedepsiți de asupritorii lor. Mărturia lui Radul Neagoș, care considera patentele emise de guvernii ca o uneltire a nemeșilor împotriva țărănimii, apoi îndemnul lui Bucur Roșca de a porni chiar de la biserică împotriva nobililor și, în sfîrșit, dorința lui Gheorghe Man de a se alătura răsculaților, arată limpede că starea de spirit a țăranilor era în plină fierbere, că iobagii din ținuturile mai depărtate, unde iureșul răscoalei nu ajunsese încă, așteptau cu înfrigurare sosirea oțelilor de răsculați, care să dea semnalul ridicării satelor pentru a extinde valul răscoalei și în părțile lor. Întinderea răscoalei făcea să crească speranțele de libertate ale țăranilor iobagi de toate neamurile.

Cît de mult era așteptată sosirea răsculaților romîni în satele mai depărtate, din comitatul Odorheiului, reiese din scrisoarea unui slujbaş, T. (?) Kovacs, care fiind trimis la Bancu raportează nobilului Rafael Cziko vice-judele nobililor din Misentea, despre situația din comuna Bancu : „O dată cu sosirea mea la dînsul (la Gavril Cziko, probabil o rudă a

¹ Arh. St. Cluj, *Arhiva comitatului Alba de Sus*, doc., din 18 dec. 1784.

² *Ibidem*.

vice-judeului amintit, am înțeles bine că aici la Bancu, în zilele acestea iobagul cu numele Iosif Daro, venind de la biserică, a strigat cu voce tare, în auzul multora, cu miinile împreunate sus, cerind de la Dumnezeu să aducă pe tilharii valahi la ei, (zicînd), că el se va pune îndată în mijlocul lor, apoi va ști el unde, pe cine (să atace) și ce să facă etc. Pentru astfel de vorbe, — spune în continuare în scrisoare — mulți din Odorheiu au văzut închisoarea și scaunul de tortură (deres). Aici, de fapt, nu ne putem teme, dar, cu toate acestea, e bine să muștrăm pe țărani, pentru că în timpul nopții, unii se adună și se sfătuiesc între ei, vorbesc în taină etc. Între aceștia se remarcă și Barta sau Cziganý Simon...¹ Vice-judele Rafael Cziko înaintă această scrisoare comandantului militar, un locotenent al cărui nume nu îl arată, cerindu-i, „date fiind semnele rele ce se arată“, asistență militară, „care în astfel de împrejurări, nu se poate refuza“. El mai spune că va lua măsurile de rigoare, drept „efective satisfactiune“ împotriva celor recalcitranți și-i va pedepsi cu închisoare sau cu „ceva asemănător“. Într-un post-scriptum al scrisorii, Rafael Cziko aduce la cunoștința comandantului că și la Misentea starea de spirit este tulburată : „Îndată după plecarea noastră din piață (mulțimea) a început numaidect să vocifereze“².

Din scrisoarea de mai sus reiese că în comitatul Odorheiu, cu populație în majoritatea ei maghiară, situația era încordată, că autoritățile comitatense au închis multe persoane dornice de a face cauză comună cu răsculații români, pe care îi așteptau, iar altora le-au aplicat pedepse corporale pe scaunele de tortură.

În scrisoarea citată întilnim apelativul „tilhari“ dat răsculaților români. E foarte puțin probabil ca iobagul Iosif Daro, care, așa cum se spune în scrisoare, cerea de la Dumnezeu „cu miinile împreunate“ spre cer, să aducă pe răsculații români pe la ei, să fi denumit astfel pe acei pe care îi aștepta, cu atîta nerăbdare. Dimpotrivă, răsculații români reprezentau pentru ei solii dreptății, eliberatorii care le aduceau tuturor mîntuirea din jugul asupririi. În consecință, credem că nu greșim, dacă afirmăm că, în cazul cînd valul răscoalei ar fi ajuns și în secuime, solidaritatea dintre cetele de răsculați români și unguri ar fi reeditat, poate cu o intensitate și mai mare, evenimentele ce avuseseră loc la Sîngeorzul Trascăului. Apelativul, amintit mai sus, nu aparține iobagului Iosif Daro, ci slujbaşului care redactase scrisoarea. Din conținut, din felul cum prezintă starea de spirit a locuitorilor din Bancu, se desprinde și atitudinea defavorabilă răscoalei, a slujbaşul Kovács. Astfel de apelative făceau parte, așa cum s-a mai arătat, numai din vocabularul claselor asupritoare, nu a maselor populare.

Autoritățile comitatului Odorhei priveau cu mare neliniște și tulburările ce se iviseră în imediata apropiere a ținutului lor, la Ferihaza (Albești) și la Hașfalău (Vinători), localități care, în urma reformei admi-

¹ Arh. St. Cluj, Arhiva comitatului Odorhei, Politice, Tabla continuă, doc. din 19 dec. 1784.

² *Ibidem*, Arhiva comitatului Alba de Sus, doc. din 11 dec. 1784.

nistrative a lui Iosif II, au fost încorporate din comitatul Alba de Sus, în comitatul Făgăraș.

Tulburările din Ferihaza au și ele la obirșie conscripția militară din vara anului 1784. Pregătirile de a se duce la Alba Iulia s-au făcut în mod asemănător cu cele din Voldorf, numai că aici, starea de spirit a țăranilor era și mai tulburată. Într-o scrisoare din 9 august 1784, preotul din Ferihaza, popa Stanciul, povestește felul în care a fost constrâns de săteni să se pună în fruntea lor ca să meargă la „Bălgrad“, să se înscrie la oaste și să primească arme. Astfel, el scrie că a venit la Ferihaza un om, care zicea către săteni „că el este cătană“, vestind „că-i poruncă împărătească de scris iobaji la cătane să le dea arme și să scape de iobăgie“. Omul le mai poruncise „să meargă sătenii cu popa împreună, că altmintrelea nu va fi nimica, ci veți rămânea tot iobaji în veac“. Iar dacă preotul se va împotrivi să meargă cu ei, atunci „să-l lepădați afară din sat, că el popă mai mult nu va fi în țara împăratului“. Dând ascultare acestor sfaturi, țăranii ceruseră preotului satului, popa Stanciul, să meargă cu dînșii. Preotul însă nu era deloc dispus să ia parte și să conducă chiar o acțiune care i-ar fi putut atrage neplăceri din partea autorităților de stat și a forurilor bisericesti superioare și a încercat să determine pe țărani să renunțe la gândul lor. Sătenii, neînduplecați,recurseră la amenințări deschise : preotul trebuie să se pună în fruntea lor, căci „almintrelea nu va fi ca să nu mergi cu noi, că noi te ținem și pe dumneata cu sărăcia noastră de-ți plătim casă și grajd și dăm din iarbă și din toate ce avem ca să poți trăi ; acum și dumneata caută să merji cu noi, au dacă nu-i merje cu noi și din casă afară te-om scoate...“

Ca și în celelalte sate, gândul care-i zorea pe țăranii din Ferihaza să meargă la Alba Iulia era de a scăpa din iobăgie și de asupririle și abuzurile dregătorilor de la curte : „că noi nu mai putem birui cu slujbele și cu mînaturile domnilor și cu bătăile dregătorilor și prefătușului, care ne bat în toate zilele, că au fost bătut pe Ion Cătană și pe Ion Cinde ; acei doi din bătaie au murit de le-au rămas copiii săraci, și pe noi pe mulți ne-au bătut de ne-au schilăvit...“ Ajunși la capătul răbdării, țăranii din Ferihaza, voiau cu tot dinadinsul să scape într-un fel sau altul de asupririle dregătorilor de la curte, fie prin înscrierea la oaste, sau dacă aceasta nu se poate, atunci dregătorii să fie înlăturați, să fie luați „de pe capetele noastre, că de nu, cată să buiduluim (să pribegim) la alte țări, să ne prăpădim de pe locurile aceste“. ¹

În trei rînduri s-au întilnit țăranii și „birăul“ (judele) satului cu preotul lor, și cu toate argumentele și îndemmurile date de preot : că el nu știe nimica despre înscrierea la oaste, că nu are nici o poruncă de nicăierea în această privință, „dar va-și zice să le lăsați toate, că ce va vrea împăratul va da și vouă și la alții... că nu va fi nimic de acele vorbe“, țăranii rămaseră la hotărîrea lor inițială. Altă dată le arată neajunsurile înscrierii la oaste : „cînd le vine porunca, oamenii caută să meargă la

¹ D. Prodan, op. cit., p. 343.

oaste" și vor rămâne muierile și copiii plingînd, și iar nu va fi bine de dumneavoastră"; țărani răspunseră că ei se duc ori care ar fi riscurile viitoare, „numai să ne dea arme și să scăpăm de iobăgie“. Pus în fața unei hotărîri atît de ferme a iobagilor, popa Stanciul a fost silit să accepte în principiu, plecarea sa la Alba Iulia, dar numai după ce se va convinge că există cu adevărat ordin cu privire la conscripția militară. De aceea, el îndeamnă pe țărani să trimită o delegație la Sibiu, la guberniu, „ca să vază (dacă) este adevărat au nu este“, ca nu cumva, în cazul cînd știrea conscripției dovedindu-se falsă, „să vă faceți ură cu domnii“, și astfel sătenii să-și atragă asupra lor ponoasele din partea acestora. Dacă nici această soluție nu ar fi cea mai bună, țărani să trimită „carte pe poștă, să vază așa e au nu-s așa, (ca) să știți pe ce să merjeți cu cheltuială pînă acolo“.¹

În cele din urmă popa Stanciul hotărî să cedeze în fața insistențelor țăranilor. Dar, pentru a se putea justifica în fața autorităților civile și bisericești, în cazul cînd ar fi tras la răspundere de a fi participat la acțiunea țăranilor, el cere acestora să se iscălească pe raportul întocmit pare-se chiar de el, „ca să nu puteți tăgădui că nu-i cu voia voastră, dacă o fi cumva să vă dea arme împărătești și să fiți cătane“, pentru că „cu lucrurile împărătești nu e de glumit“. Țărani din Ferihaza, în număr de 81, au semnat raportul preotului Stanciul, punîndu-și amprentele digitale în dreptul numelui lor.² Raportul a fost trimis la Făgăraș, la autoritățile comitatense. Documentele nu mai semnaleză dacă țărani din Ferihaza au plecat sau nu la Alba Iulia, însă dacă s-au dus, au rămas dezamăgiți. Gîndul de a scăpa din iobăgie i-a urmărit și mai tîrziu, în timpul răscoalei țărănești din toamna anului 1784.

La 11 decembrie 1784, Ladislau Sándor, comitele suprem și președintele tablei continue a comitatului Odorheiu, trimite o adresă la Sibiu, prin care aduce la cunoștința guberniului, faptul că, potrivit unor relații demne de încredere, rominii din Ferihaza, din comitatul Făgăraș, au hotărît să trimită trei delegați, iar după alți informatori opt delegați, care să ia legătura cu răsculații romini din comitatul Hunedoarei și Zarand, precum și din alte părți, (*ad perniciosissimam in comitatu Hunyed cum Zarand unito, et alibi grassantem Vallachicam plebem*) cu intenția de a se uni cu aceștia. Mai mult, preotul din Ferihaza, probabil același popa Stanciul, adună bani în acest scop, pentru cheltuielile delegaților. Tabla continuă a comitatului Odorheiu cere ca guberniul și tabla continuă din Făgăraș să facă, fără întîrziere, cercetări în această privință³. În răspunsul trimis la 16 decembrie, semnat de guvernatorul Samuil Brukenthal, guberniul comunică autorităților din Odorhei, să se străduiască să împiedice izbucnirea răscoalei în satul amintit și să ia măsurile necesare pentru prinderea „afîțătorilor“ la răscoală⁴. Nu putem reconstitui decît foarte

¹ D. Prodan, *op. cit.*, p. 343.

² *Ibidem*, p. 344.

³ Arh. St. Cluj, *Arh. comit. Alba de Sus*, doc. din 11 dec. 1784.

⁴ *Ibidem*, doc. din 16 dec. 1784.

vag stările de lucruri de la Ferihaza, și mai puțin cele din Hașfalău, comune care apar, în unele documente, răzvrătite simultan.

În sensul adresei trimise guvernatorului la Sibiu, autoritățile din Odorheiu intervin și la comitele suprem, Mihail Ahlenfeld, și la tabla continuă a comitatului Făgăraș. Între autoritățile celor două comitate se inițiază o corespondență și colaborare susținută. O altă adresă a comitatului din Odorhei, în care se rezumă și răspunsul lui Mihail Ahlenfeld, la scrisoarea anterioară, a fost trimisă la Făgăraș la 21 decembrie. În ea se arată că autoritățile comitatului Odorhei au primit cu vie satisfacție dispozițiile luate de comitele din Făgăraș și de către tabla continuă de acolo, de a fi însărcinat pe vicecomitele substituit, Steinburg, să facă cercetări la Ferihaza și la Hașfalău, pentru împiedicarea izbucnirii răscoalei țăranilor. În continuare, comitele suprem al Odorheiului promite că, în caz de necesitate, el va da fără zăbavă tot concursul ce i se va solicita. Din adresă mai rezultă că autoritățile din Făgăraș au intervenit pentru a mijloci aducerea unor forțe militare în satele amintite, ceea ce pentru autoritățile din Odorheiu înseamnă un nou prilej de mulțumire, deoarece prezența forței militare în aceste comune, pînă la stingerea totală a tulburărilor, este cît se poate de oportună. În încheiere autoritățile din Odorheiu cer să li se comunice măsurile luate de comitele Făgărașului și de tabla continuă de acolo, pentru ca în caz de necesitate, să le pună în aplicare împreună¹. Oferta de colaborare făcută de autoritățile comitatului Odorhei, a fost bine primită și la Făgăraș², iar colaborarea dintre cele două comitate, în vederea stăvilirii mișcărilor țăranesti se întărește și mai mult³.

În urma stabilirii colaborării între cele două comitate vecine, Făgăraș și Odorhei, cointerestate în acțiunea de înăbușire a mișcărilor țăranilor din satele Ferihaza și Hașfalău, au fost trimise detașamente militare, a căror prezență în Ferihaza este atestată și la 12 ianuarie 1785. Numeroși țărani din această comună au fost arestați și trimiși la închisoarea din Făgăraș și anchemțați. Deoarece în ultimele săptămîni, după înăbușirea răscoalei lui Horea, pericolul se stingea treptat, se punea problema dislocării detașamentelor militare din Ferihaza⁴.

Aceeași încordare mocnită domnea pe la începutul lunii decembrie a anului 1784 și în satul Rucăr din fostul comitat Alba de Sus. Într-o scrisoare adresată tablei continue a comitatului Făgăraș, sosită acolo la 9 decembrie, (deci scrisă cu cîteva zile mai înainte), nobilul Ștefan Ujvárosi din Rucăr, arată că deși „răscoala periculoasă a răufăcătorilor“ încă n-a izbucnit în aceste părți, totuși țăranii așteaptă cu nerăbdare, pregătiți, momentul prielnic pentru a se deda la acte „periculoase“. În satul Rucăr — relatează același nobil — se află o mulțime de peste 250 de valahi, adunată

¹ Arh. St. Cluj, *Arh. comit. Alba de Sus*, doc. din 21 dec. 1784.

² *Ibidem*, doc. din 26 dec. 1784.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, doc. din 1785. D. Substit. A. V. Comiti de Steinburg, 12 ian. 1785. Exped. 13 ian. 1785.

din mai multe părți (coadunata), pregătită să ia parte la „tristele împrejurări de acum“. Întrucît el, nobilul Ștefan Ujvárosi, se află singur în mijlocul atîtor răzvrătiți, lipsit de orice siguranță, și, fiindcă a mai pățit-o odată, de i-au fost incendiate casele, pe care „cu sudoare“ — zice — că le ridicase „încă din frageda tinerețe“, roagă tabla continuă a comitatului Făgăraș să intervină, să aresteze și să închidă cel puțin șase dintre țărani fruntași din Rucăr, pe cei mai puternici (potentioribus), și să-i acorde astfel sprijin pentru paza bunurilor sale ¹.

Din analiza scrisorii nobilului amintit rezultă că incendierea clădirilor sale a avut loc înainte de răscoală, fapt care nu e lipsit de importanță, deoarece arată că nemulțumirea țăranilor din Rucăr, împotriva stăpînilor de pămînt avea și aici rădăcini mai vechi, iar starea de spirit încordată, din timpul răscoalei le-a dat un nou impuls spre răzvrătire. Incendierea averilor nobile, atestată adeseori în documentele dinainte de răscoala țărănească din 1784, precum și după aceea, în toată perioada ce a urmat răscoalei, pînă la abolirea sistemului feudal, este o manifestare a luptei țăranilor iobagi împotriva exploatării și a abuzurilor stăpînilor de pămînt și a dregătorilor de la curțile feudale. Este o formă a luptei de clasă la fel ca și fuga de pe moșiile nobile, fiind însoțite, acestea din urmă, adeseori de răz bunări de incendii și chiar de uciderea stăpînilor de pămînt, sau, mai ales, a dregătorilor aflați în slujba acestora.

Scrisorile pline de îngrijorare ale nobilului Ștefan Ujvárosi, care, pe cît se pare, a mai trimis o „plîngere“ asemănătoare autorităților comitatense din Făgăraș ², au găsit — după cum era de așteptat — multă înțelegere la forurile în drept, acestea luînd hotărîrea să intervină în momentul cînd vor afla cele mai mici semne despre vreun „tumult“ în pregătire și să aresteze trei dintre fruntașii satului (Stärkersten), pe care să-i trimită în închisoare ³.

* * *

Cele relatate pînă aici reflectă starea de încordare care domnea în Transilvania în timpul răscoalei țărănești din toamna anului 1784, în satele unde valul răscoalei nu ajunsese încă să pătrundă. Țărănimea părea ea o mare agitată în adîncuri, în preajma marilor furtuni, iobagii din cele mai depărtate sate așteptau cu nerăbdare apropierea răsculaților porniți din părțile apusene ale Transilvaniei, pentru a se alătura și ei luptei pentru izgonirea și „stîngerea“ nobilimii.

În fața pericolului ce se arăta, autoritățile au luat măsuri încă din primele momente ale izbucnirii răscoalei. Legăturile dintre diferitele unități administrative sînt bine ilustrate de colaborarea dintre autori-

¹ Arh. St. Cluj, *Arh. comit. Alba de Sus*, doc. din 9 dec. 1784.

² Deducția o facem pe baza unui document, din 13 dec. 1784, aflat în aceeași arhivă a comitatului Alba de Sus, în care se spune că nobilul Ștefan Ujvárosi a fost jeluît de țărani cu ocazia incendiării curților sale — și de suma de 850 florini.

³ Arh. St. Cluj, *Arhiva comitatului Alba de Sus*, doc. din 13 dec. 1784.

tățile din Făgăraș și cele din Odorhei, gata să intervină împreună pentru a înăbuși, încă în fașă, orice tendință spre „rebeliune“ a țăranilor.

O atmosferă grea de suspiciune apăsa pretutindeni ; era suficientă o simplă bănuială de atașament față de răsculați, un singur cuvânt rostît în favoarea lor, ca omul, denunțat, să fie adus în fața instanțelor judecătorești și aruncat în închisoare. Este cazul lui Gheorghe Man din Hașag, al armurierului și birtașului Andreas Sattzendörfer din Sibiu, al lui Bucur Roșca din Voldorf. Este cazul numeroșilor țărani secui din comitatul Odorhei, dornici de a face cauză comună cu răsculații romîni. Dar nici „greșelile“ mai vechi nu erau uitate. Unul din punctele de acuză aduse lui Popa Radul Neagoș a fost în legătură cu participarea sa în vara anului 1784, la inițiativa țăranilor din Voldorf, de a se înscrie la oaste. În cazuri mai grave autoritățile chemau și ajutorul forțelor armate, cum s-a întîmplat la Ferihaza.

Ținînd seamă de atmosfera generală, de dorința maselor de a participa la răscoală și de a o extinde, ne dăm seama cît de inoportune au fost armistițiile încheiate cu forțele reacțiunii, într-un moment de mare avînt al răscoalei, cînd armatele imperialiste, surprinse de evenimente, nu erau pregătite să acționeze cu toată eficacitatea.

Exploatînd credulitatea țăranilor, armistițiile la care au recurs comandanții armatelor împărătești, erau doar un mijloc impus de necesitatea momentului, de a cîștiga timp, pentru ca apoi, trecînd peste orice angajamente luate, să-și pregătească acțiunea de represiune. Iureșul răscoalei izbucnite în toamna anului 1784, n-a mai ajuns să cuprindă și satele din părțile de răsărit ale Transilvaniei. Armatele imperiale au înecat în sînge mișcarea de eliberare a țăranilor.

Datele prezentate în această comunicare nu sînt decît un mănunchi din materialul ce zace încă în arhive și care așteaptă să fie scos la lumină pentru a face mai adîncă, mai amănunțită și mai precisă înțelegerea și semnificația răscoalei țărănești din anii 1784—1785, unul din momentele cele mai dramatice și eroice din trecutul de luptă al poporului împotriva asupririi.

NOI CONTRIBUȚII LA ISTORIA LUPTEI ȚIRGOVEȚILOR ȘI ORĂȘENILOR MOLDOVENI ÎMPOTRIVA AȘUPRIII FEUDALE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

de C. ȘERBAN

Orașele și târgurile din Moldova ca și cele din Țara Românească cunosc, în perioada de destrămare a feudalismului și de formare a relațiilor capitaliste, o serie de importante transformări de natură social-economică care au determinat trecerea treptată de la orașul feudal la orașul de tip capitalist, proces care începe în secolul al XVIII-lea și continuă în tot secolul al XIX-lea.

Perfecționarea uneltelor meșteșugărești, adâncirea diviziunii sociale a muncii în cadrul unor meșteșuguri, creșterea producției de mărfuri simple pentru satisfacerea cererii crescînde a populației orășenești, a celei de la sate și de pe domeniile feudale, a determinat în sec. XVIII intensificarea schimbului de mărfuri pe piața orașelor și târgurilor, pe piața internă aflată în continuă creștere și în unele cazuri chiar pe piața externă, cu precădere în teritoriile din sudul Dunării. Toate acestea au grăbit separarea de preocupările agricole a multor meșteșugari din orașe, care de cele mai multe ori erau și negustorii propriilor lor mărfuri.

În sec. XVIII orașele și târgurile din Moldova au devenit centrul de atracție pentru multe păături sociale ale populației țării. Meșteșugarii și neguțătorii găseau aici piața atât de necesară pentru obținerea comenzilor și pentru desfacerea mărfurilor lor. Boierii în goană după slujbe în aparatul de stat reorganizat mai ales după reformele lui C. Mavrocordat au început să-și construiască în orașe și târguri gospodării cu acareturi dar de proporții mai mici decît vechile lor curți de pe domeniile feudale. În acelaș timp boierii, mănăstirile și bisericile devin tot mai interesați în arendarea de loturi mici a proprietăților lor urbane, orășenilor lipsiți de locuri de casă, de case, pivnițe, vii și dughene pentru care aceștia plăteau bezmen sau chirii. În sec. XVIII perceperea bezmenului se extinde cu repeziciune nu numai în orașe și târguri dar și în unele sate mai mari unde existau posibilități pentru realizarea de profituri. Ne referim la satele din regiunile viticole (Odo-

bești, Nicorești, etc.) din zona subcarpatică a Carpaților răsăriteni. La începutul sec. XIX instituția bezmenului a fost menționată și în codul de lege a lui Scarlat Calimach¹.

În orașe și târguri găseau de asemenea posibilități mai bune de trai micii slujbași, slujitorii, țăranii deposedați de proprietățile lor agricole, clericii etc. În acelaș timp pe lângă gospodăriile cu acareturi ale boierilor, mănăstirilor, bisericilor și curții domnești se formau sălașele țiganilor robi. În unele orașe și târguri bordeiele acestor țigani robi au constituit nucleul viitoarei mahalale numită Țigănie.

În capitala țării, la Iași, ca și în celelalte târguri și orașe, repartiția diferitelor pături sociale se făcea în funcție de locul pe care îl ocupau în procesul de producție. Cataografiile orașului Iași din anii 1750, 1774, 1808 și 1820 ne permit să schițăm structura socială a populației capitalei Moldovei și distribuția ei teritorială. Astfel meșteșugarii și neguțătorii se aflau în centrul comercial pe ulițele din Tîrgul de Jos întins între curtea domnească, biserica Sf. Lazăr, Podul Căcaina, Podul Vechi și Ulița Mare avînd ca mediană, Ulița Rusească. În 1750 mai mult de jumătate din numărul neguștorilor și meșteșugarilor din Iași se aflau în această parte a orașului². În 1774 centrul comercial s-a extins în mahalaua Fănăriei³, în 1808 cuprinsese ulițele Bărboiului și Hagioaie⁴ iar în 1820 îngloba și Ulița Mare⁵.

Boierii aveau gospodăriile lor pe Ulița Mare din fața Porții curții domnești care se întindea pînă dincolo de Mitropolie, pe ulița Strîmbă, ulița Trapezenească și chiar pe ulița Hagioaie, la jumătatea sec. XVIII⁶. La începutul sec. XIX ei își construiesc case mai mult în mahalalele Broșteni, Feredeele, Rufeni, Ciurchi⁷.

Mănăstirile și bisericile își aveau răspindite proprietățile lor mai în toate ulițele și mahalalele orașului. Slujbașii și slujitorii se instalaseră în sec. XVIII în mahalalele: Frecăul, Broșteni și Feredeele⁸, iar la începutul sec. XIX aveau gospodării statornice în mahalaua recent înființată Muntenimea, și în mahalalele Ciurchi, Rufeni etc.⁹.

Populația mai săracă și-a avut așezările în mahalalele de la margine. În sec. XVIII nevolnicii, infirmii, neputincioșii se aflau mai ales în mahalaua Frecăul, Broșteni și Feredeele iar la începutul sec. XIX se extind în mahalalele Rufeni și Muntenimea și chiar pe ulița Bărboiului¹⁰. Cît privește pe țigani numărul lor era în 1808 de 1685 suflete pro-

¹ Codul Calimach, ediție critică, Edit. Acad. R.P.R. Buc. 1958. art. 1506—1538 pp. 529—537.

² Arh. St. Iași, Ms. 1706.

³ *Ibidem*. Catagrafia Moldovei din 1774 (microfilm).

⁴ Arh. St. Buc. ms. 804 și Arh. St. Iași ms. 1634.

⁵ Arh. St. Iași, Tr. 166 op. 184 nr. 21.

⁶ *Ibidem*, ms. 1706.

⁷ Arh. St. Buc. ms. 804, Arh. St. Iași ms. 1634

⁸ Arh. St. Iași, ms. 1706.

⁹ Arh. St. Buc. ms. 804, Arh. St. Iași ms. 1634.

¹⁰ *Ibidem*.

venite din 336 de familii¹. La începutul sec. XIX încep să se remarce la Iași și așezările sudităilor (ruși, francezi și austrieci) care de obicei erau neguțători și meșteșugari. În această vreme numărul lor se ridică la 209 familii adică 1004 suflete².

Transformările de natură social-economică pe care orașele și târgurile moldovenești le-au suferit în perioada de destrămare a feudalismului și de formare a relațiilor capitaliste au avut o puternică influență asupra raporturilor dintre populația orașelor și unii reprezentanți ai clasei stăpînitoare. Într-o lucrare recentă am arătat că în sec. XVIII și la începutul sec. XIX orașenii duc o luptă continuă împotriva asuprii feudale, luptă care cunoaște forme deosebite în funcție de obiectivele urmărite³. Cea mai caracteristică formă a luptei târgoveților și orașenilor împotriva asuprii feudale rămîne tot aceea pentru eliberarea moșiei și vetrei orașului din dependența feudală și în legătură cu aceasta recăpătarea pe cît posibil a vechilor privilegii orașenești⁴.

Pînă în sec. XVIII majoritatea orașelor și târgurilor moldovenești și-au pierdut libertățile și privilegiile datorită persistenței în conștiința domnilor Moldovei a ideii că orașele și târgurile țării sînt averea lor proprie, concepție care se reflectă la începutul sec. XVIII în articolul 8 al tratatului de alianță încheiat între Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir⁵, iar la sfîrșitul sec. XVIII în „Întrebările din partea guvernului Bucovinei“ (1778—1782)⁶.

În asemenea condiții au avut loc daniile făcute de domnii Moldovei din moșia și vatra orașelor și târgurilor, unor boieri, biserici și mănăstiri. În actul din 1778—1782 menționat mai sus, se relatează această situație nouă în regimul juridic al proprietății urbane în felul următor: „și din locurile târgurilor încă și târguri întregi mai pe urmă stăpînitorii domni au dat danii cui au vrut cu ispisoace gospod de stăpînire...“⁷. Daniile menționate au lovit puternic în interesele economice ale târgoveților prin restrîngerea suprafețelor rezervate culturilor agricole, prin acapararea monopolurilor vinderii vinului și rachiului, a ținerii de bătănie, scaune de carne, scaune de pește, mori, pive, dîrste, a folosirii iazurilor și imășului. Totodată târgoveții în noua lor situație erau obligați să plătească taxe vamale pentru cumpărarea sau vinderea de produse și mărfuri, bezmen pentru case, locuri de casă, dughene, magazii, șoproane, pivnițe etc. deși fuseseră pînă atunci proprietatea lor personală.

Opreliștile, abuzurile și asupririle impuse de feudali în virtutea drepturilor lor de proprietate veneau în contradicție acută cu relațiile

¹ Arh. St. Buc. ms. 804, Arh. St. Iași ms. 634.

² *Ibidem*.

³ C. Șerban, Aspecte din lupta orașenilor din Țara Romînească și Moldova împotriva asuprii feudale în sec. XVIII și la începutul sec. XIX (I), „Studii“, nr. 6/1960, p. 36.

⁴ *Ibidem* (I) p. 37; vezi și Studii nr. 3/1961 p. 623.

⁵ P. P. Panaitescu, Tratatul de alianță dintre Moldova și Rusia din 1711. 250 de ani de la încheierea lui, „Studii“ nr. 4/1961 p. 912.

⁶ Arh. St. Buc. A. N. MMDCIX-28; Uricariul vol. XI p. 252—264.

⁷ Arh. St. Buc. A. N. MMDCIX-28.

social-economice capitaliste care apăruseră în limitele târgurilor și orașelor. Rezistența împotriva acestor danii — care începuseră să fie practicate încă din sec. XVII — începe să fie simțită abia la începutul sec. XVIII. Cronicarul moldovean Nicolae Costin relatează că în vremea domniei lui Nicolae Mavrocordat (1710) în urma „jalobelor de la cițiva târgoveți a cîteva târguri“ care spuneau că din cauza multelor danii „n-au rămas loc osebit pentru hrana și agonisita târgurilor“ domnia a hotărît „să se strice daniile cele ce s-au făcut de domni mai de curînd“ și să se mențină numai „daniile cele vechi“¹. Cu toate acestea în sec. XVIII și la începutul sec. XIX practica daniilor a continuat². În același timp însă din a doua jumătate a sec. XVIII încep împotrivirile târgoveților de a recunoaște dania făcută din vatra sau moșia orașului, de a respecta dreptul de monopol al proprietarului moșiei și vetrei târgului, de a plăti bezmenul, de a presta claca și dijma. Astfel ei cultivă pămînturile orașului luîndu-și cu sila loturi din țarina târgului, ridică construcții pe vatra orașului și dau drumul la vite pe imăș fără a cere voie nimănu. Aceste împotriviri sînt urmate apoi de jalbe și procese între cele două părți în litigiu. Astfel s-a desfășurat lupta târgoveților și orașenilor din Bacău, Bîrlad, Botoșani, Dorohoi, Fălticeni, Focșani, Hîrlău, Huși, Iași, Piatra, Roman, Suceava, Tîrgul Frumos, Tecuci și Vaslui împotriva asupririi feudale³. Procesele târgoveților și orașenilor pentru moșia și vatra orașului au durat un timp îndelungat. Astfel procesul bîrlădenilor și tecucenilor au depășit 50 de ani, al hușenilor 60 ani, al botoșenenilor 70 de ani, iar al romașcanilor și vasluienilor aproape 100 de ani.

După încheierea lucrării mai sus menționate consacrată luptei orașenilor și târgoveților din Țara Romînească și Moldova împotriva asupririi feudale în sec. XVIII și la începutul sec. XIX, extinzînd cercetările în arhive, am aflat noi materiale referitoare la orașele moldovenești Botoșani, Iași și Roman pe care le vom prezenta în cele ce urmează împreună cu materiale documentare referitoare la Tîrgul Panciu, Tîrgul Neamț și Tîrgul Trotuș asupra cărora cercetările de pînă acum nu fuseseră extinse.

În procesul târgoveților din Botoșani cu mănăstirea Sf. Nicolae Popăuți⁴ principala problemă care trebuia rezolvată era stabilirea faptului dacă acestei mănăstiri îi fusese dăruită inițial numai moșia Tătărăși care făcea parte din ocolul târgului sau dacă ei îi fusese concedată toată moșia orașului. Prin hrisovul din 1748 Grigore Ghica dăruise mănăstirii Sf. Nicolae Popăuți moșia Tătărăși prin cel din 1751 de la Cons-

¹ M. Kogălniceanu, *Cronicile Romniei*, Buc. 1872 vol. II p. 85.

² C. Șerban. *op. cit.* (I) p. 32—35.

³ *Ibidem*, (II) p. 637—651.

⁴ *Ibidem*, p. 640—641.

tantin Mihai Cehan Racoviță dijma de pe moșia orașului¹ iar prin cel din 1752 stăpînirea peste tot hotarul tîrgului Botoșani². Acest al treilea hrisov a permis în mod abuziv egumenilor mănăstirii să pretindă că din 1752 fusese dăruită mănăstirii nu numai moșia orașului dar și vatra pe care-și aveau ridicată tîrgoveții, locuințele, acareturile etc.³ În acest fel timp de aproape de 100 ani egumenii mănăstirii i-au obligat pe tîrgoveți să dea și dijma și treptat și celelalte obligații ca oameni dependenți față de mănăstire. În procesul din 1844 cu care prilej a fost alcătuită „Practicaua încheiată de către divanul domnesc... pentru dreptul de stăpînire a vechiului loc domnesc din Botoșani“⁴ s-a constatat acest abuz din partea egumenilor care s-au succedat timp de un veac la conducerea mănăstirii. Cu acest prilej interesele tîrgoveților din Botoșani au fost susținute de maiorul Mihail Kogălniceanu⁵.

Documentul pe care se sprijineau drepturile tîrgoveților asupra vetrei și moșiei orașului provenea de la Matei Ghica, din 12 martie 1754 dat lor „pentru locul tîrgului Botoșanilor ce s-a dat mănăstirii Sf. Nicolae ca să fie volnici cu carnea domniei mele a se hrăni pe acel loc, să are și pe unde a fi loc de finaț să facă fîn și să-și păstorească bucatele lor, să le ții pe locul tîrgului și cu alte chipuri de hrană ce vor fi avînd a-și face, să-și facă ...după cum și-n anii trecuți s-au hrănit pe acel loc și ei încă după obicei să aibă a-și da dijma mănăstirii din toate cele ce-or face pe locul tîrgului“⁶. Cit privește hrisovul din 1752 acesta nu era recunoscut de tîrgoveți ca fiind o danie nouă ci ca o confirmare a aceluia din 1751 care nu conceda mănăstirii decît dijma de pe moșia orașului⁷. O dovadă în plus era și hotărnicia din 1776 prin care se confirma stăpînirea mănăstirii numai asupra moșiei Tătărași⁸.

Drepturile tîrgoveților din Botoșani au fost consolidate prin hrisovul din 1780 care confirmă stăpînirea lor asupra vetrei orașului⁹ despărțită de moșia orașului. Acest act a fost întărit mai tîrziu în 1794¹⁰. Procesul pierdut în 1820 nu i-a descurajat pe tîrgoveții botoșeneni¹¹. În timpul domniei lui Ioniță Sandu Sturza ei reușesc să-și organizeze o epitropie a orașului din rîndul negustorilor (1825) care urma să strîngă și să păzească toate „documenturile tîrgului“¹² iar în vremea

¹ Arh. St. Botoșani fond Primăria IX-152; N. Iorga, Studii și documente vol. V, p. 246—247.

² N. Iorga, Studii și documente vol. V, p. 247.

³ Documente privitoare la Istoria economică a Romîniei. Orașe și tîrguri. Moldova. Seria A. vol. II Buc. 1960, p. 297, Mai departe va fi citat sub Documente economice...

⁴ Documente economice... p. 295—304.

⁵ *Ibidem*, p. 474 (139).

⁶ N. Iorga, Studii și documente vol. V, p. 249.

⁷ Documente economice... p. 300.

⁸ Arh. St. Botoșani Fond Primărie IX — 159—160.

⁹ N. Iorga, Studii și documente vol. V, p. 260—261.

¹⁰ Documente economice... p. 302.

¹¹ C. Șerban *op. cit.*, (II), p. 641.

¹² N. Iorga, Studii și documente vol. V, p. 267—268.

domniei lui Mihail Sturza ei au reînceput lupta pentru drepturile lor. Astfel în 1842 vechilii târgoveților au înaintat o jalbă la domnie arătând „obișduirile ce le suferă obștea din partea egumenului mănăstirii Popăuți pentru moșia ce are în târg“. Ei cereau „ca după dreptățile de care târgul este sprijinit să-și poată câștiga proprietatea, ce cu nelegiuire li s-au răpit și cu așa chip opștia să poată scăpa de supt înjugarea în care este învăluită“¹. În anul următor, 1843, aceiași vechili au înaintat o altă jalbă la divanul domnesc prin care susțineau drepturile târgoveților pentru un număr de fălci din hotarul moșiei Botoșani².

Aceste două jalbe au provocat ulterior redactarea anaforalei divanului domnesc din 13 octombrie 1844 semnată de vornicul P. Roset, vornicul N. Milu și postelnicul Hermeziu care acordau târgoveților botoșeneni cele 850 de fălci imasă nu numai pentru vitele lor dar și pentru „indemănarea negoțului ce se face în pomenitul oraș și a străinilor ce aduc cele trebuincioase pentru hrana și indemănarea locuitorilor“³. Târgoveții din Botoșani și-au recăpătat drepturile lor asupra moșiei orașului în a doua jumătate a sec. XIX.

Orășenii din Iași au luptat pentru drepturile lor nu numai asupra imășului⁴ ci și asupra moșiei și vetrei orașului. Pe vatra orașului se aflau în sec. XVIII ridicate multe construcții particulare în afară de acelea ale târgoveților : Primul loc îl ocupau mănăstirile și bisericile care posedau totodată acareturi, case, prăvălii, dughene, pivnițe, locuri pentru scaune de carne și pește etc. Asemenea tipuri de proprietate urbană aveau mănăstirile : Golia, Trei Ierarhi, Cetățuia, Galata, Socola, etc. precum și bisericile : Sf. Spiridon, Sf. Haralambie, a Tălpălarilor, a Curelarilor, etc. Urmau apoi proprietățile boierilor și ale domniei.

La Iași numai o parte din orășeni se bucurau de dreptul de proprietate deplină asupra caselor, locurilor, pivnițelor, etc. O bună parte din ei lipsiți de mijloace materiale suficiente erau obligați să închirieze locuri de case, dughene etc. plătind proprietarilor bezmenul, a cărei valoare se stabilea prin învoială. În acest fel aceștia se bucurau numai de dreptul de folosință care potrivit dreptului feudal era ereditar. Orice modificare în structura proprietății luate cu bezmen se făcea cu învoirea proprietarului care uneori putea să schimbe valoarea bezmenului după aprecierile sale. Neplata bezmenului la timp și la valoarea stabilită atrăgea de la sine evacuarea chiriașului, fapt care dădea naștere la numeroase procese judecate de marele agă și în cazuri mai grave de Divanul domnesc sau de domnie.

La sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX are loc la Iași un important proces între orășenii din mahalaua Broșteni și mănăstirea Sf. Ioan Zlataust care dezvăluie totodată și unul din numeroasele aspecte ale luptei lor împotriva asupririi feudale. Mănăstirea aceasta

¹ Documente economice... p. 472 (115).

² *Ibidem*, p. 472 (116).

³ *Ibidem*, p. 303.

⁴ C. Șerban, *op. cit.*, (II), p. 643—644.

asezată în Tîrgul de Jos fusese înființată în sec. XVII de Miron Bar-novschi și înzestrată cu numeroase proprietăți în deceniile următoare. În sec. XVIII la acestea s-au adăugat terenurile din Iași din mahalaua Tătărăși (1734)¹ din mahalaua Broșteni (1761)² și o parte din locul domnesc (1763)³. Îndată după acordarea ultimei dării ieșenii din mahalaua Broșteni au refuzat să recunoască noului proprietar drepturile lui asupra acestei părți din vatra orașului. Domnii acelor vremi au confirmat daniile anterioare dînd cîștig de cauză mănăstirii prin hrisoavele din 1763 și 1767⁴. În 1789, potrivit unei porunci domnești, egumenul mănăstirii primea pentru casele închiriate un bezmen de 20 de parale de fiecare pe an⁵.

Ieșenii din mahalaua Broșteni au redeschis procesul pentru drepturile lor în 1795 refuzînd totodată să mai plătească bezmenul oamenilor mănăstirii. Din anaforaua veliților boieri din 27 martie 1795 confirmată de Mihail Constantin Șuțu, rezultă că, orășenii pierzînd procesul, au fost supuși din nou la plata bezmenului pentru casele și dughenele lor făcute pe locul mănăstirii. Dintr-o listă nominală a acestor orășeni care cuprinde 121 de nume rezultă că aceștia făceau parte din rîndul micilor slujbași, negustori, meșteșugari, nevolnici, oameni săraci, văduve etc. Printre meșteșugari se întîlnesc herari, lemnari, pietrari, curelari, blănari, băibărăcari⁶, ișlicari, suiulgi⁷, cioclii, scripcari, croitori, casapi, dintre care un mare număr sînt din rîndul țiganilor⁸. Un nou proces din 1799 a permis totuși unui număr de aproape jumătate (60 de orășeni) din orășeni să obțină drepturi depline de proprietate asupra caselor și dughenelor lor prin hotărîrea domnească din 3 februarie 1799, ceilalți urmînd a plăti în continuare bezmenul. Din cercetarea acestui document rezultă că bezmenul nu mai era la această dată o sumă fixă ci el se plătea în funcție de starea materială a bezmenarului și de poziția locului închiriat față de ulița principală din mahala. Astfel Tănase blănarul plătea 15 parale ca și Roman băibărăcarul, Sanda femeie săracă etc., Lazăr brat Hagi Hristodor plătea 30 de parale, în schimb Anastasache Papafil și Ioniță ginerele lui Anghelușa Brăhărița plăteau un leu. Năstase ișlicarul plătea în această vreme 2 lei numai pentru că avea pe lîngă casă și o dugheană, un han și un loc de berărie⁹.

La 27 februarie 1803 în ajunul războiului ruso-turc s-a redeschis procesul dintre tîrgoveții bezmenari din mahalaua Broșteni și egumenul mănăstirii Sf. Ioan Zlataust. Cercetările au prelungit conflictul dintre cele două părți pînă în 1806 cînd s-a făcut o amănunțită revi-

¹ Arh. St. Buc. M-rea Sf. Ioan Zlataust XXX-1-8.

² *Ibidem*, XV-9.

³ *Ibidem*, XV-1, 2.

⁴ *Ibidem*, XV-1.

⁵ *Ibidem*, XIII-9.

⁶ Meșteșugari care lucrau baibarace, adică haine de postav fărănești.

⁷ Meșteșugari care construiau și îngrijeau conductele de apă potabilă în orașe.

⁸ Arh. St. Buc. M-rea Sf. Ioan Zlataust XV-7.

⁹ *Ibidem*, XV-8.

zuire a documentelor pe baza cărora mănăstirea și târgoveții își susțineau drepturile lor. O comisie de boieri a făcut cercetare și a măsurat cu stînjenu domnesc „atît în lungu cum și în lat fieșcăruia locu ce are fieștecarele din locuitori“. În urma cercetărilor s-au alcătuit din nou tabele nominale ale locuitorilor mahalalei Broșteni ajungîndu-se la o nouă situație față de aceea din 1799. Astfel în primul rînd se constată că numărul locuitorilor crescuse în răstimp de șapte ani ajungînd la aproape dublu adică 242 așezări¹. Apoi reieșea o creștere a bezmenului. Valoarea lui de la 20 de parale cum era în 1789 ajunsese la 12 lei în unele cazuri. Astfel Anastase Papafil plătea 12 lei pe an, un anume Dumitru 10 lei, Vasile Ciobotaru 8 lei și 10 parale, Pavel Botezatul ca și Catrina a lui Nichifor Bulucbașa 7 lei; în schimb Safta văduva rămăsese să dea tot 20 de parale ca și o anume Stănoaia, Nastasia talmăcița, etc. Printre bezmenari se întîlnesc categorii diferite de locuitori cei mai mulți fiind meșteșugari: cizmari, ciobotari, fierari, băibărăcari, blănari, pitari, pescari, răchieri, plăcintari, găitănari, rotari, cobzari, apari etc. De asemenea aflăm un mare număr de locuitori săraci, neputincioși și văduve. Printre ei sînt armeni și evrei. În fine se constată că din cei 242 de bezmenari numai 161 s-au învoit cu mănăstirea să plătească bezmenul, iar restul de 81 au arătat că nu au nici un fel de învoială cu egumenul mănăstirii. În anafora aceștia sînt considerați „nesupuși“. În încheiere, anaforaua boierilor hotăra ca bezmenarii să-și plătească bezmenul de la 30 aprilie 1806 urmînd ca pe anii anteriori de cînd începuse procesul (1803—1806) să fie scutiți. Cît privește pe cei „nesupuși“ aceștia urmau să se învoiască cu mănăstirea. Noi credem că cei 81 de bezmenari „nesupuși“ trebuie să fie aceia care își stabiliseră noile așezări în mahalaua Broșteni în anii 1799—1803.

Ca și târgoveții din alte mahalale ale orașului bezmenul s-a plătit la Iași de către târgoveții din mahalaua Broșteni pînă în a doua jumătate a sec. XIX cînd a fost desființat prin lege.

În orașul Roman o acțiune hotărîtă au întreprins nu numai negustorii localnici ci și celelalte pături sociale ale populației. La începutul sec. XVIII Nicolae Mavrocordat știrbise din drepturile târgoveților asupra moșiei orașului, acordînd episcopiei Roman dreptul de a lua dijmă din „piine, din finaț, din prisăci cu stupi din grădini cu legume și din tot locul cu tot venotul ce ar fi pe hotarul tîrgului Romanului“². danie întărită în 1712 și 1722. În timpul lui Mihai Racoviță în urma unei jalbe (1726) târgoveții au reușit să obțină de la acesta un hrisov prin care se dovedea că erau scutiți de a da dijmă din vatra orașului și din vreo parte a moșiei orașului³. În 1750 însă Episcopia a reușit să obțină o întărire a actului din 1722 care îi da dreptul de a lua din nou dijmă de pe moșia orașului⁴.

¹ Arh. St. Buc. M-rea Sf. Ioan Zlataust. XV-9.

² Documente economice... p. 186.

³ *Ibidem*... p.181.

⁴ *Ibidem*, p. 186.

Din 1752 cînd au început procesele susținute de negustorii armeni împotriva episcopiei Romanului se constată că alături de aceștia sînt și celelalte pături sociale ale orașenilor. Aceste procese au continuat și în 1753 cînd tîrgoveții obțin cîștig de cauză¹. În schimb din 1756 situația romașcanilor s-a înrăutățit în urma hrisovului lui Constantin Cehan Racoviță. Acesta acorda mănăstirii Precista din Roman — recent construită — o danie de 1260 de stînjeni din proprietatea episcopiei Roman iar restul de 1740 de stînjeni din moșia orașului însăși episcopiei Romanului pentru a nu o păgubi de cei 1260 de stînjeni care-i stăpînise pînă atunci „din apa Siretului Vechi pînă în apa Moldovei“². Cu acest prilej episcopia Romanului primea și venitul hanului din oraș care aparținea domniei. Din actul din 15 iulie 1756 rezultă că Episcopia primea și vatra orașului. Un hrisov din 1798 de la Alexandru Ioan Calimach care întărea episcopia Roman stăpînirea asupra vetrei orașului, stabilea și cuantumul bezmenului și al dijmei pentru tîrgoveții romașcani. Astfel ei urmau să plătească doi bani la vatra de vin ce ar vinde în crîșme, un ban la ocaua de rachiu, 10 bani pe an bezmen la fiecare dugheană de pe vatra tîrgului, un leu pentru locul de casă din mahalale precum și dijma „din a zecea după obicei din țarini cu păpușoi și alte semănături“³. Este interesant faptul că domnia împreună cu episcopia se sprijineau în hotărîrile lor arbitrare pe faptul că tîrgoveții nu posedau nici un document scris de stăpînire asupra moșiei orașului și numai existența unui asemenea act le-ar fi stăvilat abuzurile. În acest sens este semnificativ faptul că cu 11 zile înainte de elaborarea hrisovului din 20 mai 1798 prin care se întărea episcopia Roman stăpînirea asupra vetrei orașului, o carte a vistieriei adresată ispravnicilor Romanului porunceă acestora să cerceteze „foarte cu amăruntul, pe sub cumpăt fără să simtă tîrgoveții“ dacă aceștia posedă „vreun hrisov pentru vreo punere la cale de darea dijmei sau orice altă cuprindere“ și în acest caz, se înțelege, să-l ia și să-l trimită la vistierie „cu cea mai mare grabire“⁴.

Tîrgoveții din Roman nu s-au înspăimîntat de hotărîrile hrisovului din 1798. O dovadă este faptul că numai un an mai tîrziu vechilul Episcopiei trebuia să fie însoțit de pantării ispravniciei, în urma unei porunci superioare, pentru a împlini de la tîrgoveții romașcani adetiul⁵ la care se arătaseră împotrivitori. Împotrivirea lor, care fusese însoțită și de o jalbă s-a dovedit eficace întrucît prin anaforaua boierilor anchetatori din 28 august 1799⁶ se propune scăderea „din ceea ce era hotărît a da (pînă atunci) tîrgoveții“ adică pentru bezmenul dughenilor, pentru binalele ce au cumpărat tîrgoveții, pentru crîșmă. Cu acest prilej

¹ Melchisedec, Cronica Romanului Buc. 1874, vol. I, p. 42—44. Documente economice... p. 187—188.

² Documente economice... p. 188.

³ *Ibidem*, p. 189.

⁴ *Ibidem*, p. 181.

⁵ Dijma în natură sau în bani care era un drept al stăpînului moșiei.

⁶ Documente economice..., p. 190.

tîrgoveții recăpătau dreptul de vînzarea vinului și a rachiului în mod liber.

În timpul războiului rusc-turc, (1806—1812) tîrgoveții romășcani refuză să respecte drepturile de proprietar ale episcopiei Roman asupra moșiei și vetrei orașului vînzîndu-și unii către alții case, dugheni și locuri de pe vatra tîrgului fără consimțămîntul vechilului episcopiei¹. După război, în 1816, tîrgoveții și-au lărgit ogrăzile lor făcîndu-și binale noi fără știrea episcopiei. La jalba vechilului Episcopiei domnia a poruncit atunci ridicarea unui plan al vetrei tîrgului și a mahalalelor pentru a se însemna pe el toate locurile în măsură după scrisorile tîrgoveților făcînd totodată și o catagrafie a locuitorilor. În comparație cu planul sumar al orașului Roman și catagrafia făcută în 1790 de ingineri austrieci², noul plan era mult mai complet ca și noua catagrafie. Planul cuprinde nu numai vatra orașului ci și mahalalele; toate locurile de proprietate, instituțiile sînt numerotate de la 1 la 992. Harta a fost întocmită de inginerul Braun³ iar catagrafia intitulată: Itinerariul locurilor cu acarete și virane a orașului Roman după planul economic din 1818 de către inginerul Karl Oswat⁴. Această catagrafie, un important document istoric, cuprinde numele tuturor capilor de familie arătîndu-se în acelaș timp strada și suburbia unde locuiesc, dimensiunile în unități de suprafață ale proprietății și condiția juridică a locatarului menționat. O analiză a acestui document va putea stabili structura socială a populației orașului Roman la începutul sec. XIX.

Redeschiderea procesului între tîrgoveții romășcani și episcopia Roman s-a produs pe timpul domniei lui Mihail Sturza. În urma unei jalbe din 22 octombrie 1834 a avut loc în anul următor o amănușită cercetare a actelor celor două părți în litigiu. Hrisovul domnesc din 19 aprilie 1835 dădea dreptate episcopiei Roman hotărînd ca ea să fie proprietară asupra vetrei și moșiei orașului⁵.

Chiar în timpul domniei lui Mihail Sturza tîrgoveții romășcani s-au împotrivit acestei hotărîri domnești. În 1842 cei din mahalaua Mohoreni au înaintat o jalbă la Departamentul dinlăuntru arătînd că sînt obijduiți de posesorul moșiei tîrgului care le-ar fi luat bani și zăloage pentru bezmenul locurilor ce aveau, pretinzîndu-le totodată cite 4 lei de stinjen în loc de 3 parale de prăjină cum fusese hotărîrea hrisovului⁶. O nouă jalbă din 1843 a acelorași mahalagii întărește faptul că episcopia Roman ar fi luat bani mai mulți de la ei „ca unii ce au case la uliță și nu la mahală”. Ei cereau o cercetare la fața locului iar după „descoperire, cu asprime să poruncească împlinirea banilor de la pose-

¹ Documente economice... p. 191.

² Acad. R.P.R. ms. 2 german și harta ținuturilor Moldovei dintre Munți și Siret (foto copie) orașul Roman are 617 case ca și birnici, 280 de cai și 168 boi.

³ Arh. St. Roman, fotocopie.

⁴ Publicat cu acest titlu la Roman în 1879 (53 pag.) în noua tipografie Gheorghe I. Cubelca din strada Ștefan cel Mare.

⁵ Documente economice... p. 193.

⁶ *Ibidem*, p. 471 (111).

sor“ întrucît subliniau tîrgoveții „noi săracii ne găsim în de istov ticăloșie, plătind grea dobîndă pentru banii cu care ne-am împrumutat“¹. Eliberarea moșiei și vetrei orașului Roman s-a făcut abia în a doua jumătate a sec. XIX.

Tîrgoveții din Panciu au început lupta lor împotriva asupriii feudale abia în primul deceniu al sec. XIX pentru că Tîrgul a luat ființă abia în ultimul deceniu al sec. XVIII². Tîrgul se constituise aproape în același timp de-a lungul drumului de pe valea Sușiței, care venea de la Tecuci și mergea în Transilvania pe la Soveja, atît pe moșia Panciu a mănăstirii Bogdana³ cît și pe moșia răzășească Crucea de jos unde anual se făceau iarmaroace⁴.

În cursul sec. XVIII egumenii mănăstirii Bogdana avuseseră deseori procese cu răzeșii din Crucea de Jos pentru plata dijmei⁵. La începutul sec. XIX aceste procese se duc pentru plata bezmenului față de mănăstire. Egumenii mănăstirii pretind un bezmen mai ridicat de cît cel stabilit, sau urmăresc să-i impună la plata bezmenului și pe tîrgoveții liberi care-și aveau gospodăriile pe pămîntul răzășesc. De exemplu în 1808 se fac ample cercetări de către postelnicul Ioniță Bontaș asupra întinderii locurilor de dugheană ținute de tîrgoveții din Panciu drept urmare la jalba egumenului mănăstirii care pretindea ca aceștia s-ar fi întins cu locurile lor peste învoială și ar fi deschis pe din dos o altă uliță⁶. Boierul anchetator a făcut măsurătoarea tuturor dughenelor tîrgoveților (6 stj. la uliță și 30 stj. în dosul locului) a pus pietre noi de hotar și a hotărît ca venitul uliței tîrgului din zilele de tîrg și iarmaroace să se ia de către egumenul mănăstirii și nu de negustori tîrgoveți cum fusese pînă atunci⁷. În această vreme tîrgoveții din Panciu plăteau ca bezmen 2 lei de stînjen pe an sau două ocale de ceară și una de untdelemn⁸.

Refuzul tîrgoveților de a se supune hotărîrii arbitrare boierului Ioniță Bontaș a determinat divanul să trimită poruncă pentru aducerea cu forța la Iași a celor nesupuși⁹. Nici în 1809 nu se supuseseră tîrgoveții la plata bezmenului față de mănăstirea Bogdana, fapt care a determinat starostia de Putna să poruncească zapciului ocolului Zăbrăuți să meargă la Tîrgul Panciu și să strice binalele celor împotriviți¹⁰. Procesele pentru plata bezmenului au continuat în 1810 și 1814¹¹.

¹ Documente economice... p. 473 (122).

² Arh. St. Iași, M-rea Bogdana III — 1, 2, 4; XI-13, 14, 21; XLIII — 3, 4; Lovin Glicherie, Mănăstirea Bogdana din județul Bacău, Chișinău 1926 p. 82, 83.

³ Arh. St. Buc. M-rea Bogdana II — 7, 8.

⁴ *Ibidem*, XII-11.

⁵ *Ibidem*, II-7; M-rea Brazi I-5; Lovin Glicherie, op. cit. p. 79.

⁶ Arh. St. Buc., M-rea Bogdana III-5, 6.

⁷ *Ibidem*, III-8.

⁸ *Ibidem*, XI-29.

⁹ *Ibidem*, III-9; Lovin Glicherie op. cit. p. 84.

¹⁰ *Ibidem*, III-10.

¹¹ *Ibidem*, XI-34, 40; în 1814 procesul s-a judecat la Iași, Idem XI-42.

În vremea domniei lui Ioniță Sandu Sturza — cînd pe moșia mănăstirii Bogdana din Tîrgul Panciu crescuse numărul tîrgoveților bezmenari¹ luptele acestora iau o mare amploare determinate fiind de confirmarea „drepturilor“ mănăstirii ca proprietar al hotarului tîrgului și de a percepe taxele de la scaunele de carne și din vînzarea mărfurilor². Tîrgoveții — văzîndu-se nedreptățiți — nu numai că rezistă vechililor mănăstirii, nu plătesc bezmenul, dar și alungă pe oamenii mănăstirii. Rezistența lor provoacă în 1824 o poruncă domnească prin care cîhodarul Tudorie Munteanu este trimis la tîrgul Panciu să facă cercetări și să ia măsuri grabnice împotriva tîrgoveților nesupuși.

În această poruncă se arată întîi că tîrgoveții, „nu se supun a plăți și a împlini adeturile... împotrivindu-se unii și pentru dijma aceia obicinuită din vii și din livezi de a da mănăstirii... numiții lăcuitoari nu s-au arătat cu supunere... ce încă acum mai în urmă s-au ridicat și cu forțală de au alungat pe oamenii mănăstirii“. Fruntașii tîrgoveților care se împotriveau erau : Iosif Gîță, Constantin Gălașan, Telu Sirbul. Sarcina cîhodarului trimis era să-i ridice pe cei ce se împotriveau, să-i ducă la starostie și acolo să-i frineze „după cuviință“ și să-i supună numai-decit. Cit privește pe cei trei fruntași al tîrgoveților, învinuiți că au „ridicat răzvrătire și au alungat pe oamenii mănăstirii, să-i ridice și să-i ducă la Iași“³.

O nouă împotrivire a tîrgoveților are loc în 1830 în timpul administrației rusești în Moldova. Într-o reclamație a egumenului mănăstirii se afirmă că pagubele materiale aduse de tîrgoveți se datorau faptului că aceștia se întîlșeseră cu sila pe pămîntul mănăstirii⁴. Procesul din 1830 precedat de ample cercetări și rapoarte⁵ s-a terminat din nou în favoarea egumenului mănăstirii. Învoielile care s-au încheiat între tîrgoveți și mănăstire arată că, în anii următori, aceștia plăteau taxa bezmenului⁶. Cu toate acestea din nou în anii 1833—1836 tîrgoveții bezmenari din Panciu al căror număr ajunsese aproape de 80, se împotrivesc la aceeași plată a bezmenului⁷. Pe la 1836 cînd se credea că părțile se împăcaseră procesul se redeschide în urma unei reclamații a mitropolitului Veniamin⁸. Raportul comisarului din Tîrgul Panciu din 1839, care a făcut cercetări dezvăluie asupririle pe care vechilul mănăstirii le făcea tîrgoveților. Printre altele se arăta că egumenul Theofilact

¹ Arh. St. Buc., M-rea Bogdana, XII-22; vezi și în 1830; *ibidem* XII-20 — 28. În 1822 plăteau bezmen 59 tîrgoveți.

² *Ibidem*, LIV — 3. XL — 12, XII—13.

³ *Ibidem*, XII-15.

⁴ *Ibidem*, XII-15, 21, 22.

⁵ *Ibidem*, XII-23, 24, 25.

⁶ *Ibidem*, XII-26, 29, 30.

⁷ *Ibidem*, Planul moșiei Crucea de Jos care arată în 1834 prezența a 79 bezmenari (negustori, meșteșugari, țărani, mici boieri); mai cuprindea un han și o crișmă; M-rea Bogdana XII-33.

⁸ Arh. St. Buc. M-rea Bogdana XL-19, XLVIII-24.

al mănăstirii Bogdana punea tot felul de taxe la transportul mărfurilor și la intrarea în târg astfel încît tîrgoveții erau jefuiți de acesta ¹.

Procesul a durat pînă în 1840 cînd tîrgoveții au obținut unele succese și anume în primul rînd dreptul de folosință al imașului pentru vite. Datorită rezistenței lor egumenul mănăstirii a fost nevoit să recunoască totodată și stăpînirea locurilor lor așa cum erau la acea dată ². La 22 martie 1840 Mihail Sturza a semnat hrisovul tîrgului prin care se încheia această primă etapă a luptei tîrgoveților ³. În același an însă tîrgoveții din Panciu au fost nevoiți să facă față noilor pretenții ale egumenului mănăstirii Bogdana care le cerea să plătească bezmenul pe ultimii 8 ani. În fruntea tîrgoveților care rezistau acestor cereri abuzive ce afla serdarul Iosif Giță ⁴. În jalba tîrgoveților din 14 mai 1841 se arată că egumenul mănăstirii nu mai conținește cu asupririle nevoind să respecte prevederile hrisovului domnesc din 1840 ⁵. Ultimul proces în această perioadă se judecă la Iași (1844) cu care prilej se ridică și un plan al moșiei tîrgului Panciu ⁶.

Pînă în sec. XVIII nu se cunosc acțiuni ale tîrgoveților din Tîrgul Neamț împotriva mănăstirii Neamț care stăpînea în hotarul tîrgului mai multe locuri fie din cumpărătură, fie din dani, încă din vremea domniei lui Vasile Lupu ⁷. În primii ani ai sec. XVIII egumenul mănăstirii Neamț a reușit să obțină un hrisov de întăritură de la Constantin Duca (1702) pentru veniturile moșiei Tîrgului Neamț, din vama de sare, de vin și pește pe motiv că vechile acte de proprietate ale mănăstirii se pierduseră cu prilejul prădării cetății Neamțului și uciderii doamnei Ruxandra de către tîlhari ⁸.

În anii următori stăpînirea mănăstirii Neamț asupra locurilor ei din hotarul Tîrgului Neamț a fost mereu întărită de domnie. Cartea de volnicie dată de Mihail Racoviță în 1721 preciza totodată dreptul mănăstirii de a nu permite nimănui să-și facă casă în târg fără voia ei „și nimeni să nu șadă cu casă [pe moșia Tîrgului Neamț] neîntrebat și fără știrea egumenului, casele lor să fie risipite iar ei izgoșiți; cine ar vrea să se așeze să obțină slobozenie și să facă poslușanie mănăstirii..” ⁹.

În timpul războiului austro-ruso-turc din 1735—1739 tîrgoveții nemțeni au ocupat unele pămînturi de pe moșia tîrgului pe care le stăpînea mănăstirea Neamț. Acolo ei au început să are, să semene și să culeagă recolta timp de doi ani (1737—1739) fără a da dijmă mănăstirii ¹⁰. În reclamația egumenului mănăstirii se arată „iar acum de doi ani se

¹ Arh. St. Buc. M-rea Bogdana, XL — 27, 28.

² *Ibidem*, XL-19, L-5.

³ Primăria Urbei Panciu. Hrisovul Tîrgului din 1840 martie 22, Focșani 1896, 14 p.

⁴ Arh. St., Buc., M-rea Bogdana, L-5, 6, 8—11.

⁵ *Ibidem*, L-7.

⁶ *Ibidem*, XIV-6.

⁷ *Ibidem*, M-rea Neamț, LXIII-20.

⁸ *Ibidem*, CXXXII-18.

⁹ *Ibidem*, LIII-19.

¹⁰ *Ibidem*, M-rea Neamț, LXIII-24.

scoală țirgoveții și ară acele poeni și se hrănesc și dijma nu vor să deie“. Cercetările întreprinse de oamenii domniei au durat câțiva ani. În 1742 pe o nouă reclamație a egumenului mănăstirii Neamț se precizează că acele poieni ocupate de țirgoveți erau locuri de prisacă numite „la Buliga“, „la Ozana“, „la Cronc lângă Blebe“. Domnia a hotărât ca vornicul Iordache Roset să facă cercetarea actelor de proprietate a celor două părți în litigiu¹. Procesul a durat pînă în 1743 cînd s-a dat oîstîg de cauză mănăstirii. Prin hotărîrea căimăcămiei Moldovei țirgoveții nemțeni au fost obligați să dea o mărturie (pe care o semnează în 1744) relativ la dreptul de stăpînire al mănăstirii asupra moșiei țirgului „țarina mare din capul Boiștii“. Actul este semnat de Pavel Șoltuzu cu încă 8 țirgoveți de frunte ai țirgului².

În timpul domniei lui Constantin Racoviță situația țirgoveților s-a înrăutățit datorită aceleiași practici a daniilor acordate de domnie. Aceasta a dăruit prin hrisoval din 3 februarie 1757 mănăstirii Neamț, pe lângă moșia țirgului și vatra³. Într-un act din 1765 se arată că numitul domn „au afierasit dania și miluirea sfintei mănăstiri, tot locul domnesc al țirgului Neamțului și cu vatra țirgului și cu livezile de pom ce sînt pe locul gospod și cu păduri și cu vaduri de mori și cu cîmp ce va fi“⁴. Numai unii țirgoveți s-au supus hotărîrii domnești și aceasta abia în anii următori⁵. Cei mai mulți însă, n-au voit să recunoască dreptul de proprietate al mănăstirii. În acest fel se deschide un proces între țirgoveții nemțeni și egumenii mănăstirii chiar din 1765. Cercetările făcute de vel vornicul Ioan Palade, vel vornicul Constantin, hatmanul B. Roset, și vel banul Constantin împreună cu Gavril mitropolitul au arătat că egumenul mănăstirii Neamț pretindea de la țirgoveți plata dijei, plata bezmenului pentru casele ce le aveau în vatra țirgului (una oca ceară pe an) dar și pentru dughenele ce le aveau la uliță unde făceau alișveriș din vînzări. Totodată se interzicea țirgoveților de a mai vinde locuri de casă, unii altora în vatra țirgului fără de știrea și voia egumenului pe motiv că locul țirgului fusese loc domnesc și afierosit mănăstirii prin hrisoave gospod. Deși comisia de cercetare sprijinise pretențiile mănăstirii Neamț totuși Grigore Alexandru Ghica a hotărît ca țirgoveții nemțeni să plătească bezmen, una oca ceară pe an, numai pentru dughenele ce le aveau la fața uliței precum și dijma din țarină după obicei. Cît privește casele ce le aveau țirgoveții în mahalale „pentru șederea lor acolo să nu dea nimic nici să se supere țirgoveții“⁶. Hotărîrea domnească din 7 mai 1765 care da cîștig de cauză țirgoveților a fost întărită și în anul următor⁷.

¹ Arh. St., Buc., M-rea Neamț, LIII—22.

² *Ibidem*, LXIV—6.

³ Profira C. Groholski, Țirgul Neamț, Monografie (ș.a. P. Neamț).

⁴ Arh. St., Buc., M-rea Neamț, LIV—1; Profira C. Groholski, op. cit.

⁵ *Ibidem*, LIII—31, 32, 34.

⁶ *Ibidem*, LIV—1.

⁷ *Ibidem*, CIX—28.

La începutul sec. XIX din nou reîncep asupra egumenului mănăstirii Neamț asupra târgoveților din Tîrgul Neamț. Profitînd de vechile hrisoave care dădeau drept de stăpînire asupra moșiei tîrgului egumenul mănăstirii interzice târgoveților de a mai pescui în apa Neamțului care străbatea tîrgul. Cu sprijinul ispravniciei se interzice în 1813 să se mai folosească de pește din apa Neamțului sub amenințarea pedepsei „nu numai că se va îndatori de a plăti toată această păgubă dar va fi adus aice (adică la ispravnicie) și se va înfrîna spre pildă și altora”¹. Un an mai târziu același egumen cu sprijinul domniei obține și dreptul de a obliga pe târgoveți să-i presteze zile de clacă pe moșiile mănăstirii². În fața acestor abuzuri, târgoveții nemțeni au refuzat să îndeplinească poruncile domniei și ale ispravnicilor înaintînd totodată o jalbă care deschidea din nou procesul cu mănăstirea. Ei subliniau în jalbă că mănăstirea voia „ai însărcina cu adetiul peste cuprinderea hrisoavelor ce au, pricinuindu-le cu aceasta păgubire și tulburare”³.

Drept urmare se fac noi cercetări asupra actelor de proprietate ale celor două părți în litigiu, după care se convoacă divanul domnesc în fața mitropolitului și veliții boieri. Hotărîrea domnească din 30 martie 1814 cuprindea un așezămînt de 12 ponturi relativ la drepturile și îndatoririle târgoveților nemțeni și anume: 1) oricare târgoveț care va sta pe vatra tîrgului și ar avea dugheană pe uliță va da mănăstirii o oca de ceară pe an; 2) oricare gospodar care ar avea casă în dosul uliței, cu ogradă osebită și la mahala pe vatra tîrgului, va da mănăstirii $\frac{1}{2}$ oca de ceară pe an; care din ei vor avea în același timp și dugheană la uliță va plăti numai pentru dugheană; 3) vînzarea băuturilor în vatra tîrgului va fi slobodă, dar se va da adetiul la mănăstire 2 lei de butea de vin ce se va vinde în tîrg, un leu de polobocul de vin, 8 lei de butea de rachiu sau horilcă și 4 lei de polobocul de rachiu (horilcă) iar băutura ce se va cumpăra unii de la alții din vasele acelea plătite să nu fie întru nimic; 4) cei care vor vinde acareturi, dughene, case, vad de moară vor face cunoscut mănăstirii care se bucura de dreptul de proțimisis; 5) cei care vor voi să facă de iznoavă bina pe un loc sterp în vatra tîrgului să nu fie oprîți dar vor da la mănăstire cîte un leu de stîinjen pe an ca adetiul iar pe anii următori vor da numai oeară; 6) târgoveții vor primi de la mănăstire locul de arătură și de finețe pentru trebuința lor, pentru livezi și grădini; dacă sînt pentru casa lor nu plătesc dijmă; 7) curăturile le vor stăpîni târgoveții nesupărați dînd dijmă mănăstirii; 8) imășul pentru vitele lor îl folosesc luîndu-l de la mănăstire fără plată, dacă nu fac neguțătorii; mănăstirea nu are voie să trimită vitele ei pe acel imăș al târgoveților; 9) carele cu marfă ce vor veni în tîrg nu se vor supăra de mănăstire; 10) tocmelile dintre târgoveți și mănăstire pentru morile de pe apa Neamțului să se păzească ca și pînă atunci; 11) velnițele târgoveților nu se vor supăra de către

¹ Arh. St., Buc., M-rea Neamț, CXVIII-28.

² *Ibidem*, CXXXII-30.

³ *Ibidem*, CXXXII-29.

mănăstire; 12) târgoveții nu vor fi supărați de mănăstire pentru slatina¹ ce o vor lua; mănăstirea va percepe cite două parale de jug de la străinii ce vor lua slatină. Satele Humulești, Blebea, Pometile și Pîriul Ursului care erau deosebite de târg urmau să dea boieresc și dijma la mănăstire².

După cum se vede hotărîrea domnească favoriza mănăstirea Neamț anulînd unele privilegiile ale târgoveților obținute în 1757. În acest fel domnia stabilea că mănăstirea Neamț rămîne stăpîină deplină asupra moșiei vetrei târgului, acordîndu-i dreptul de bezmen pentru case și dughene, dreptul de monopol în vinzarea vinului și rachiului, dreptul de protimisis în vânzările imobiliare. În schimb târgoveții obțineau locuri de arătură, de finețe, de livezi și grădini pentru hrana casei lor fără de plata bezmenului precum și izlaz pentru vitele lor. Ei puteau totodată să aibă velnițe fără a plăti adetiul la mănăstire, să strîngă slatina, să aducă mărfuri în târg cu carul fără a plăti nici un fel de taxă. La această dată moșia Tîrgului Neamț avea o întindere de 16.934 prăjini arătură, 31.214 prăjini grădini și curături, 7.715 prăjini imaș precum și o populație de 213 locuitori³.

După hotărîrea celor 12 ponturi ale așezămîntului, starea de spirit a târgoveților nemțeni era încă agitată. Drept dovadă a nemulțumirilor lor o constituie scrisoarea din 6 aprilie 1814 a mitropolitului Veniamin către egumenul mănăstirii Silvestru în care se precizează că pînă se vor deprinde târgoveții cu cele 12 ponturi, vechilul mănăstirii va trebui „să-i ia prea cu încet și cu binișor, fără a li se face cea mai mică silă la nimic, pînă va mai trece ceva vreme, că nu ei căutînd pricini să le fie îndreptare vinovăția lor“⁴.

Liniștea în Tîrgul Neamț nu s-a restabilit pentru multă vreme. În 1816 deci după doi ani, egumenul a reînceput cu asupririle cerînd de la târgoveți să nu mai țină velnițe în Tîrgul Neamț, contrar prevederilor așezămîntului din 1814⁵. Vechilul mănăstirii, logofătul Grigoraș, a înaintat în acest sens o jalbă la domnie arătînd că din această cauză i se pricinuesc pagube din partea târgoveților⁶. „Jăluiesc măriei tale, începe el, pentru multă păgubire ce mi se pricinuesște despre târgoveții din Tîrgul Neamțului că cei mai mulți au velnițe și scot rachiul de perje și havaetul moșiei după obicei, nu-l plătesc și nici nu se supun“⁷. Cercetările întreprinse de slujbașii domniei n-au dus la nici un rezultat pentru mănăstire jalba vechilului dovedindu-se neîntemeiată.

În timpul domniei lui Ioniță Sandu Sturza se redeschide procesul târgoveților nemțeni cu mănăstirea în privința plății bezmenului. Egumenul mănăstirii pretindea în primul rînd ca târgoveții să nu mai facă

¹ Apă sîrată din care se extrăgea sarea.

² Arhiv. St. Buc., M-rea Neamț, CXXXII—29.

³ Profira C. Groholski, op. cit., p. 51—52.

⁴ Arh. St., Buc., M-rea Neamț, LIV—42.

⁵ *Ibidem*, LIV—56.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, LIV-56.

neguțătorie cu dohot și păcură în ulița târgului, să nu mai deschidă circiumi fără voia mănăstirii nici la uliță nici la mahalale¹. Pe de altă parte se arată că în timpul răscoalei din 1821 târgoveții și-au întins locurile peste hotarul stabilit cu egumenul mănăstirii fără a mai plăti bezmenul suplimentar. Favorizînd pe egumenul mănăstirii, domnia s-a grăbit să dea acesteia un hrisov în 1823 prin care limita drepturile târgoveților cîștigate în 1814. Din cele 12 ponturi ale așezămîntului cel vechi, în noul hrisov erau prevăzute numai 7, omițîndu-se acele prevederi în legătură cu : locurile de arătură, de finețe, de imaș, velnițele, strîngerea sîlatinei, ținerea morilor în apa Neamțului, vinderea mărfurilor în tîrg etc.². Nerecunoscînd valabilitatea acestui hrisov târgoveții nemțeni au încetat să mai plătească bezmenul. Drept urmare domnia a dat poruncă în urma cercetărilor făcute de ispravnic ca să-i supună pe târgoveți la plata bezmenului suplimentar ; în caz contrar acareturile lor urmau să fie dărîmate. Se pare că această poruncă nu a fost dusă la îndeplinire întrucît în anii 1826—1827 se constată continuarea refuzului târgoveților de a plăti bezmenul. Dintr-o listă de 15 asemenea târgoveți constatăm că unii erau negustori, meșteșugari și țărani³. Aceștia refuzau în același timp să se învoiască cu mănăstirea pentru deschiderea circiumilor⁴. Relativ la vînzarea dohotului și păcurei se arată într-o poruncă vistieriei din 1827 că mănăstirea arendase vînzarea acestor produse unui neguțător dar că târgoveții s-au opus la recunoașterea ei afirmînd că potrivit ponturilor din 1814 ei beneficiau de vînzarea liberă a oricăror mărfuri în tîrg⁵. Această stare de fapt s-a prelungit și în vremea domniei lui Mihail Sturza.

Drepturile cele vechi ale târgoveților au fost reinnoite în 1838 în urma unei jalbe adresată domniei⁶. La scurt timp după aceea mănăstirea a reînceput prigonirile împotriva târgoveților nemțeni. În jalba acestora din 28 septembrie 1839 semnată de 19 persoane, se arată că prin construirea unor binale pe locul pieței târgului se strîmtorase acel loc „care este nu numai loc pentru comunicație, negoțului obștiilor dar și adăpost la vreme de întîmplare de foc și pentru apărarea puhoaielor apei”⁷. În 1840 prin doi vechili ai lor, târgoveții înaintează o nouă jalbă la domnie în care erau apreciate prigonirile mănăstirii drept o „osîndire”. Această jalbă începe astfel : „osîndire ce pătîmim de la sf. mănăstire Neamțul proprietara aceluia tîrg ne-au înspăimîntat...”⁸. Ei își sprijineau cererile în baza așezămîntului celor 12 ponturi din 1814. În încheiere se arată că egumenul mănăstirii „vroiesc a dezbrăca norodul și a categorisi stăpînirea și totodată sărăciale ce ni s-au pricinuit și

¹ Arh. St., Buc., M-rea Neamț, CXXXIX—3.

² Documente economice..., p. 360.

³ Arh. St., Buc., M-rea Neamț, CXXXIX—9, 15.

⁴ Ibidem, CXXXIX—10, 11.

⁵ Ibidem, XXX—35 : Documente economice..., p. 224—226.

⁶ Documente economice..., p. 224—226.

⁷ Ibidem, p. 246—247.

⁸ Arh. St., Buc., M-rea Neamț, CXXXIX—18.

ca(re) să pricinuiesc, în a cui soartă pot atirna, căci de a rămîne noi isterisit peste toate dreptățile...“¹. Lupta Țirgoveților din Țirgul Neamț pentru eliberarea moșiei și vetrei orașului s-a continuat² pînă în 1870 cînd primăria a răscumpărat bezmenul³.

La Țirgul Trotuș orașenii au avut de luptat cu mănăstirea Precista din Țirgul Ocna zidită de logofătul Radu Racoviță. Ctitorul înzestrase mănăstirea cu o bucată de loc din hotarul Țirgului Trotuș cumpărată de la biv vel comisul Ștefan Buhăiescu care o stăpînea din 1758 — stăpînire întărită în 1759—1761 — fiindu-i de danie de la Scarlat Ghica⁴. Țirgoveții trotușeni aveau un sprijin eficace în stăpînirea hotarului Țirgului din partea ocnarilor șavgăi care se foloseau prin privilegiu domnesc de îmașul Țirgului și de cîmp pentru hrană⁵. Deși în 1760 se făcuse o nouă hotarnică a moșiei Țirgului Trotuș, care nu menționează încă un alt proprietar în afară de Țirgoveți, totuși mănăstirea Precista din Țirgul Ocna revendica drepturile ei asupra hotarului acestui Țirg. Procesul judecat în 1765 s-a terminat în favoarea Țirgoveților care rămîneau să se hrănească „cu pace cum s-au hrănit și mai înainte fără nici o supărare despre mănăstire Ocna sau despre alții...“⁶.

Spre sfîrșitul sec. XVIII procesul a fost deschis din nou de mănăstirea din Țirgul Ocna care a încercat să acapareze părți din moșia Țirgului Trotuș. La cercetările întreprinse în prezența boierilor anchetatori, cele două părți au fost obligate să prezinte actele prin care susțineau dreptul de stăpînire. Pentru faptul că Țirgoveții nu au putut atunci să prezinte actul de proprietate, domnia a dat cîștig de cauză mănăstirii Precista. După cîteva zile însă Țirgoveții au prezentat actul cerut semnat de Grigore Ghica în 1722 care se aflase pînă atunci la Anastase vameșul. Acest act confirma faptul că trotușenii aveau privilegiile de stăpînire asupra hotarului Țirgului înainte ca să se facă dania lui Ștefan Buhăiescu în 1758, pe care se sprijinea dreptul de stăpînire al mănăstirii din Țirgul Ocna. În consecință în 1783 domnul împreună cu divanul au confirmat trotușenilor deplina stăpînire asupra moșiei orașului „pentru hrană și chiverniseala Țirgoveților din Trotuș de veci (și) nimeni alți să nu aibă treabă cu locul acesta cum și pentru mănăstirea de la Ocna...“⁷. În încheiere se adaugă obligația ce revenea Țirgoveților de a nu vinde sau dărui altora părți din hotarul Țirgului „să nu aibă voie al înstrăina locul acesta din stăpînirea lor cu vînzare ori cu danie la alții ci să fie numai pentru hrana și chivernoseala lor“.

Din cele de mai sus rezultă că în Moldova lupta Țirgoveților împotriva asupririi feudale a luat o deosebită amploare în perioada de

¹ Arh. St., Buc., M-rea Neamț, CXXII—18.

² Documente economice..., p. 355, 362.

³ Profira C. Groholski, op. cit., p. 64; Actul de răscumpărare al bezmenului din Țirgul Neamț în decizia Minist. de Fin., nr. 2618/1871.

⁴ Arh. St., Buc., M-rea Neamț, 1—171; N. Iorga, Privilegiile șangăilor de la Țirgu Ocna, București, p. 9—10.

⁵ N. Iorga, op. cit., p. 9—10.

⁶ Arh. St., Buc., M-rea Neamț, 1—171.

⁷ *Ibidem*.

destrămarea a feudalismului și de formare a relațiilor capitaliste iar obiectivul principal al acestora era eliberarea moșiei și vetrei orașului. Această luptă s-a dus neconținut timp de mai multe decenii, în mod diferit în funcție de condițiile locale. Forma cea mai des întâlnită, a luptei de clasă dusă de țirgoveți împotriva feudalilor este împotrivirea și procesul urmărit pînă în fața divanului. Țirgoveții din Panciu luptau împotriva unor abuzuri ale proprietarilor feudali și refuzau să plătească bezmenul. Cei din Țirgul Trotuș revendicau deplină stăpînire asupra moșiei orașului. Cei din Țirgul Neamț luptau nu numai pentru stăpînirea hotarului țirgului ci și a vetrei. În ceea ce privește luptele țirgoveților din Iași, Roman și Botoșani, noile materiale vin să completeze unele amănunte confirmînd totodată continuitatea acestor lupte.

Ca și în celelalte materiale publicate, cele de față dovedesc că la începutul sec. XIX în fruntea țirgoveților apar reprezentanți ai obștii numiți vechili care susțin drepturile acestora în diferite procese. Acestea sînt elemente ale noii pături sociale care începea să se contureze în orașele și țirgurile moldovenești și care va forma burghezia din preajma anului 1848.

În comparație cu situația din Țara Romînească lupta țirgoveților și a orașenilor moldoveni apare mai înverșunată și mai extinsă, la începutul sec. XIX, drept dovadă că relațiile feudale au persistat un timp mai îndelungat în Moldova decît în Țara Romînească. Aceasta este cauza pentru care cele mai multe orașe și țirguri, care și-au recăpătat libertatea deplină abia în a doua jumătate a sec. XIX, sînt tot din Moldova.

O CONDICĂ DE SOCOTELI DINTRE ANII 1804 ȘI 1839

de SERGIU COLUMBEANU

Printre izvoarele care conțin materiale documentare, de un deosebit interes, privind viața social-economică din perioada descompunerii feudalismului în țările române, sînt și condicile de socoteli ale gospodăriilor boierești.

În aceste condici găsim date asupra veniturilor și cheltuielilor caselor boierești, informații asupra gradului de exploatare la care erau supuși țărani clăcași de pe moșii și salariații casnici, precum și informații privitoare la participarea posesorului condicii la activitatea administrativă. În acest fel condicile de socoteli ajută la completarea tabloului social-economic al unei epoci în care vechile relații de producție feudale încep să facă loc noilor relații de producție capitaliste.

Din nefericire însă, astfel de condici ni s-au păstrat într-un număr foarte redus¹. De aceea orice nouă descoperire în acest domeniu trebuie considerată ca foarte prețioasă.

Condica pe care ne propunem s-o prezentăm în articolul de față se găsește la Arhivele Statului din București fiind înregistrată ca manuscrisul nr. 1286. Are 173 file și însemnările încep în 1804 și merg pînă în 1839. Două pagini din condică au fost publicate într-o culegere recentă de documente privind istoria economiei naționale², iar o caracterizare generală asupra cuprinsului ei a fost făcută de noi într-un studiu apărut de curînd³. În paginile ce vor urma vom încerca să facem o prezentare

¹ Unele din ele au fost publicate de: N. Iorga, „O gospodărie moldovenească la 1777, după însemnările cronicarului Ioniță Conta, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice”, Seria III, Tom. VIII, p. 105—116; Radu Rosetti, „Cum se căutau moșiile în Moldova la începutul veacului XIX. Condica de răfueală a hatmanului Răducanu Roset cu vechilii lui pe anii 1798—1812”, în „An. Ac. Rom. Mem. Sect. Ist.”, Seria a II-a, Tom. XXXI, p. 217—351; Slavca Diamandi, „O gospodărie moșierească din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea” în „Studii” IX (1956), nr. 2—3, p. 77—90; Gh. Ungureanu, „Insemnări pe marginea unui manuscris cuprinzînd cheltuielile unei case boierești din Iași în anii 1818—1819”, în „Studii și articole de istorie”, vol. II, 1957, p. 369.

² I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800—1850*, vol. I, București, 1958, p. 73—74 și 176—177.

³ S. Columbeanu, „Evoluția raporturilor agrare din Țara Românească după răscoala lui Tudor Vladimirescu pînă la Regulamentul Organic (1822—1831)”, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. II, București, ed. Acad. R.P.R., 1960, p. II, nota 4.

pe probleme a conținutului condicii, căutînd totodată să desprindem și unele aspecte mai semnificative legate de viața social-economică de la începutul secolului al XIX-lea. Atragem însă atenția că materialul cuprins în filele condicii, pentru unele probleme, nu acoperă toată perioada 1804—1839 în care s-au făcut însemnările. Astfel claca și arenda sînt expuse fragmentar, evoluția lor, în cadrul gospodăriei pitarului Piersiceanu, neputînd fi urmărită an cu an.

Prima problemă care se pune e cine a fost posesorul condicii ?

În legătură cu aceasta, coperta ne dă o informație foarte sumară, consemnată în următorul titlu: „1804 mart. 1. Condică de toate pricinile și trebuințele casii mele. Dimitrie“ (semnătură prescurtată). Despre numele de familie al posesorului nici o indicație, nici în titlu și nici în paginile condicii. Avem în schimb date asupra rangurilor sale boierești. Astfel aflăm că la 13 martie 1803 a îmbrăcat caftan de treti logofăt la departamentul de cremenalion, iar la 24 august 1813 a fost ridicat de Caragea la rangul de vel pitar¹. În alte pagini ale condicii vedem că posesorul a dobîndit ca zestre prin căsătoria sa cu Sultana Fundățeanu 6 pogoane de vie la Valea Orlii (jud. Saac), 200 stînjeni de moșie la Cărpiniș (jud. Dimbovița) și 60 stînjeni moșie la Fundata tot în Dimbovița². Aceste informații le-am găsit și într-o condică a divanului din 1814 conținînd o anafora din 20 aprilie în care apare un oarecare pitar Dumitrache Piersiceanu, stăpîn al moșiilor Cărpiniș și Fundata din jud. Dimbovița, aduse ca zestre de soția sa Sultana, născută Fundățeanu³. În sfîrșit pe același pitar Piersiceanu îl întîlnim și în catagrafia boierilor Țării Rominești din 1829, prezentat în felul următor: „Dimitrie Piersiceanu, 50 ani, pitar, al răposatului treti logofăt Răducanu, șade în mahalaoa Sf. Vasile, vâpseaoa de galben, no. 266, are case. 2 moșii mici și un țigan de zestre“⁴.

O dată fixați asupra persoanei posesorului, să vedem, așa cum apare din însemnările cuprinse în condică, starea sa materială, participarea la viața economică și socială a vremii, precum și activitatea sa în calitate de dregător.

Despre situația materială a pitarului am dat unele date mai sus în legătură cu zestrea în bunuri imobiliare, adusă de soția sa. Însemnările din condică mai dau următoarele amănunte referitoare la aceste bunuri imobiliare. Astfel, via de la Valea Orlii avea case și crămă și valoarea 2000 taleri, moșia de la Cărpiniș avea livezi de fin, loc de arătură, sat cu circiumă și valoarea 3000 taleri; moșia de la Fundata avea conac, loc de arătură, finețe, 4 pogoane de loc pentru curte și grădină,

¹ Condica, f. 173 v.

² *Ibidem*, f. 2—2 v.

³ Arh. St., București, ms. 1114, partea 1. f. 33

⁴ I. C. Filitti, *Catagrafie oficială de toți boierii Țării Rominești la 1829*, București, 1929, p. 17.

totul în valoare de 4000 taleri¹. În afară de aceasta, pitarul mai avea și propria sa avere imobilă, compusă din trei părți de moșie la Glimbocata în jud. Muscel².

În privința exploatării acestor moșii, însemnările din condică, așa cum am arătat mai sus, ne dau informații fragmentare și care privesc perioada dinainte de 1820. Pentru anii 1820—1830 și pentru anii de după 1831, când ne aflăm în perioada regulamentară, condica nu conține, din nefericire, nici o însemnare care să arate cum a evoluat exploatarea moșiilor pitarului Piersiceanu după promulgarea Regulamentului Organic. Astfel, în anul 1807, la moșia Cărpiniș au fost făcute arături de porumb pe o suprafață de 33 pogoane de către 16 oameni șezători pe moșie, la care s-a adăugat și un număr neprecizat de băjenari, desigur foarte mic, dat fiind suprafața extrem de restrinsă cultivată de aceștia, doar 3 pogoane; suprafața atribuită fiecărui clăcaș șezător pe moșie a variat între unul și trei pogoane, iar dijma predată a fost de 151 măsuri (probabil banițe de 22 oca, banița fiind unitatea de măsurat dijma în acel timp), la care se adăuga o rămășiță de alte 69 măsuri³. Alte două însemnări arată că în 1809 la Cărpiniș erau 13 clăcași, iar în 1810, 18 clăcași care au făcut arături de porumb pe 40 pogoane și 18 prăjini⁴.

În legătură cu numărul de zile de clacă prestat, o însemnare, probabil din 1808 sau 1809, referitoare la moșia Cărpiniș, vorbește de șase zile clacă pe an lucrate de 11 oameni⁵. Moșia fiind puțin întinsă, așa cum reiese din mărimea suprafețelor cultivate, nu comporta prestarea unui număr de zile de clacă prea mare. Dar în afară de aceasta, trebuie precizat că agricultura nu constituia nici singura și nici cea mai de seamă preocupare economică a pitarului Piersiceanu. De aceea și pe moșia sa se făcea un număr de zile de clacă mai mic decât numărul de 12 zile stabilit de lege, ca și pe alte moșii.

În acea vreme pe numeroase moșii erau încă în vigoare învoielii cu caracter particular, îngăduite de altfel de lege, pentru zile de clacă mai puține de douăsprezece. Numărul de douăsprezece și apoi de patru-sprezece zile de clacă, fixate de Legiuirea Caragea, nu se generalizase în toată țara. Monopolul economic otoman constituia o serioasă piedică în calea dezvoltării agriculturii, bazată pe vânzarea de cereale și astfel pînă la Regulamentul Organic, pe unele moșii, claca era sub cuantumul maxim legiuit⁶. Stăpînii de moșii căutau în alte domenii de activitate realizarea veniturilor lor principale, deoarece producția agricolă monopolizată de Poartă, la prețurile fixate de ea, nu constituia o sursă

¹ Condica, f. 2—2 v.

² *Ibidem*, f. 99.

³ *Ibidem*, f. 22.

⁴ *Ibidem*, f. 22 v. și 25 v.

⁵ *Ibidem*, f. 22.

⁶ Vezi în această privință A. Oțtea, *Le second asservissement des paysans roumains (1746—1821)*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1955, (Extras); S. Columbeanu, op. cit., p. 28. (Între 1800—1831, claca era foarte variabilă; în afara celor 12 zile legiuite, pe multe moșii se prestau 2, 3, 4, 6, 7, 8 zile clacă).

prea mare de ciștișig. De aceea, ei nici nu se interesau prea mult de punerea în valoare a moșiilor lor¹. De la această regulă, după cum am văzut mai sus, nu făcea excepție nici pitarul Piersiceanu. Astfel, o însemnare din 1808 privind tot moșia Cărpiniș menționează realizarea unui venit de 522 taleri și 105 bani, din care aproape 350 taleri rezultau de pe urma vânzării finului și numai 122 taleri de pe urma vânzării porumbului². Faptul că venitul de pe urma finului e mai mare decât cel de pe urma cerealelor atestă caracterul înapoiat al producției agricole în cadrul gospodăriei pitarului Piersiceanu.

Cu toate aceste fapte care ilustrează înapoierea agriculturii în condițiile monopolului otoman, înapoiere care caracterizează și gospodăria pitarului Piersiceanu, în condică găsim și elemente care arată și existența unei tendințe de mărire a producției agricole. În această privință nu trebuie uitat că ne aflăm într-o epocă de trecere în care, alături de elementele vechi, apar și unele elemente noi, dar a căror dezvoltare e încetinită de condițiile istorice specifice ale țărilor romine. Astfel o însemnare din 1817 arată că la una din moșii — numele nu i se dă — pitarul a plătit pentru defrișarea a 19 pogoane și 4 prăjini destinate arăturii, 191 taleri. Alături de aceste noi pogoane, redate agriculturii, întâlnim însă și 20 de pogoane defrișate pentru a servi ca finețe³. Pentru ele pitarul a plătit 102 taleri. În afara tendinței de mărire a producției agricole menționată mai sus, însemnarea din 1817 ne relevă și un alt fapt deosebit de interesant: pitarul Piersiceanu făcea apel și la muncă plătită pentru a-și pune în valoare moșia. Desigur exploatarea bazată pe clacă va mai dăinui mult timp în agricultura țărilor romine, dar alături de ea vedem făcându-și apariția — la început foarte sporadic — munca salariată, ceea ce ilustrează începuturile pătrunderii relațiilor capitaliste.

Tot în legătură cu exploatarea moșiilor pitarului Piersiceanu mai e de menționat o însemnare din 1826 arătând că o parte din moșia Fundata a fost dată unor străini. Pentru pământul primit spre folosință, aceștia plăteau câte un taler de pogon, în total 28 taleri⁴. Alături de renta în muncă atestată pe moșia Cărpiniș, observăm în cazul moșiei Fundata, și existența rentei în bani.

Un alt capitol consemnat în condică e cel privitor la existențaarendășiei, fenomen care a luat o mare extindere încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Pitarul Piersiceanu apare într-o dublă postură: dă în arendă și ia în arendă. În 1812 primește pentru Cărpiniș o arendă de 400 taleri anual. În 1829 pentru părțile sale de la Glîmbocata primește tot 400 taleri, pentru ca în 1832 arenda încasată să crească de patru ori, atingând suma de 1700 taleri⁵. Eliberarea comerțului în general

¹ S. Columbeanu, op. cit., p. 11—13

² Condica, f. 23.

³ *Ibidem*, f. 51.

⁴ *Ibidem*, f. 78.

⁵ Însemnările privind arendarea moșiilor lui Piersiceanu la f. 17 v, 99 v, 105.

și a celui de cereale în special, prin tratatul de la Adrianopol, a determinat o creștere destul de bruscă a valorii pământului și implicit a arenzilor¹. Această creștere a valorii pământului e un indiciu indirect că și pe moșiile lui Piersiceanu exploatarea țăranilor s-a intensificat în cadrul noilor prevederi ale Regulamentului Organic. Arenzile mai mari oglindesc creșterea producției moșiilor, aceasta fiind determinată la rîndul ei de cantitatea sporită de muncă pe care țăranul era constrins să o dea. În felul acesta moșia feudală se transformă într-o întreprindere agricolă de tip capitalist, producînd pentru piață, fapt care determină o mărire considerabilă a valorii sale, în cazul de față oglindită în creșterea arenzii².

Ca arendaș îl întîlnim pe Piersiceanu într-o mențiune din aprilie 1815 unde se vede că a luat cu arendă, în tovărășie, moșia Slobozia Brăiloiului, partea sa la plata arenzii fiind de 1000 taleri pe an³. Luînd în arendă o moșie, pitarul Piersiceanu face la fel ca și alți mici boieri și mici dregători din vremea sa, care, pentru a-și rotunji veniturile, printre altele, se ocupau și cu arendașia. Dar foarte adesea micii boieri arendași nu conduceau personal exploatarea moșiilor arendate, fiind angajați în slujbe administrative cum se întîmplă cu Piersiceanu. În acest caz ei își luau un asociat — așa cum face Piersiceanu — sau subarendau altora, fenomen foarte frecvent în acele timpuri⁴.

Venituri foarte mari — în raport cu cele provenite de pe urma agriculturii — realiza pitarul și de pe urma tăierii pădurii: o dată 1505 taleri și altă dată 1751 taleri⁵.

Un rol deosebit de important în gospodăria pitarului Piersiceanu îl avea viticultura. Însemnări din diferiți ani ne arată cheltuielile făcute de pitar pentru punerea în valoare a viei de la Valea Orlii⁶: 1805 — 221 taleri; 1806 — 289 taleri; 1807 — 161 taleri; 1811 — 269 taleri; 1812 — 261 taleri; 1813—136 taleri; 1814—239 taleri; 1815—303 taleri; 1816—311 taleri; 1817 — 333 taleri; 1818 — numai pentru materialul lemnos necesar viei se cheltuiesc 636 taleri; 1819—347 taleri; 1820—240 taleri; 1823 — 224 taleri; 1825 — 150 taleri; 1826 — 180 taleri; 1827 — 232 taleri; 1828 — 210 taleri; 1830 — 239 taleri; 1832 — 170 taleri. Producția de vin era variabilă, în funcție de condițiile favorabile sau defavorabile din anul respectiv. Astfel, în 1804 a fost de 551 vedre, iar un an mai târziu abia de 170 vedre.

¹ I. C. Filitti, *Arenda moșiilor în Muntenia la 1831 și 1833*, București, 1932. (Se dau cifre comparative privind creșterea bruscă a arenzilor într-un timp foarte scurt).

² Vezi în această privință analiza lui Marx asupra creșterii arenzii determinată de creșterea valorii pământului datorită supramuncii (*Capitalul*, București, E.S.P.L.P., 1955, v. III, p. II, p. 592 și 606—607).

³ Condica, f. 45.

⁴ În privința arendașiei la începutul secolului al XIX-lea, detalii în S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 13—14.

⁵ Condica, f. 79 și 85.

⁶ Însemnările privind cheltuielile viei: f. 3v, 4, 4v, 5, 5v, 6, 6v, 7, 7v, 8, 8v, 9, 30v.

Numeroase însemnări înregistrează și sumele încasate de pe urma comerțului cu vin și rachiu¹. Raportând aceste sume la cheltuielile făcute cu exploatarea viei, obținem date asupra ciștigurilor sau pierderilor. În 1814 pitarul încasează din vânzarea vinului 486 taleri; cheltuielile cu lucrul viei fiind de 239 taleri, înseamnă un ciștig de 247 taleri. În 1823 încasările sînt de 223 taleri, aproape egale cu cheltuielile, 224 taleri. În 1825 vânzarea vinului aduce 395 taleri din care deducîndu-se cheltuielile de 150 taleri, rămîne un ciștig de 245 taleri. În 1826 vinul e vîndut cu 283 taleri, ceea ce aduce un beneficiu de 103 taleri, după scăderea cheltuielilor în valoare de 180 taleri. Tot în 1826 pitarul mai încasează 200 taleri de pe urma vînzării rachiului. În 1827 ciștigul e deosebit de mare: față de 232 taleri reprezentînd cheltuielile, încasările au fost de 821 taleri, adică un beneficiu de aproape 600 taleri.

În afară de vânzarea vinului, pitarul Piersiceanu mai era interesat și în alte afaceri negustorești. El are două prăvălii în București pe care le închiriază în noiembrie 1814, pe timp de șase luni, una cu 50 taleri și alta cu 60 taleri². O însemnare din iulie 1817 arată că pitarul avea băcănie și la Fundata conținînd mărfuri în valoare de 101 taleri, de desfacerea cărora se îngrijea Grigore Circiumarul³. Tot la moșia Fundata arendează unui precupeț din București, pentru 140 taleri, circiuma și băcănia, iar în 1830 arendează hanul de pe aceeași moșie pentru 200 taleri anual⁴.

Deosebit de importantă era însă participarea pitarului Piersiceanu la comerțul cu animale. Aici el învestea mari sume de bani. Astfel o însemnare din 4 februarie 1829 arată că pitarul a făcut tovărășie cu fratele său Iordache și cu Vasile logofătul, tabac din București, mahalaua Dobrotesii, pentru strîngerea a 3.200 capre destinate vînzării. Pitarul și fratele său pun banii — 13.000 taleri — iar Vasile logofătul „osteneala”. Ciștigul realizat va fi împărțit în trei⁵. Un an mai tîrziu, la 14 aprilie 1830, pitarul face o altă tovărășie cu nepotul său ca să strîngă pînă la 100 capete vite mari — boi și vaci — „pentru negustorie”, însă pitarul cu banii, iar nepotul cu „osteneala”. Suma investită a fost de 9.000 taleri⁶. Tot în aprilie 1830, în ziua de 16, Dumitrache Piersiceanu face tovărășie cu paharnicul Matei Colceac pentru strîngerea a 100 rîmători destinați tot „neguțătorii”. Pitarul contribuie „cu banii cumpăraturii și celelalte cheltuieli” în sumă de 2.000 taleri, iar paharnicul „cu porumbul pentru îngrășatul lor și moșia domniei sale Uleștii de Sus (Ialomița spre pășune”⁷. În sfîrșit în același an, tot în luna aprilie, pitarul

¹ Însemnările privind vânzarea vinului: f. 32, 67, 72, 73, 73v, 75v, 76, 76v, 81, 81v, 82, 88.

² Condica, f. 27v.

³ *Ibidem*, f. 52 (publicată de I. Cojocaru în „Documente privitoare la economia Țării Românești”, 1800—1850. Vol. I, p. 176—177).

⁴ *Ibidem*, f. 89v și 99v.

⁵ *Ibidem*, f. 96.

⁶ *Ibidem*, f. 102.

⁷ *Ibidem*, f. 100.

mai participă la o mare afacere de negustorie în Turcia, afacere al cărei capital era de 45.000 taleri. El contribuie cu 9.000 taleri, reprezentând a cincă parte din capital, iar în zăpisul de învoială pune următoarea condiție : în caz de pagubă să nu fie părtaș la aceasta, ci să i se restituie banii învestiți cu dobândă de 7 taleri și 60 bani la pungă pe lună¹. Observăm deci că numai în anul 1830 pitarul a investit în afaceri comerciale o sumă în valoare totală de 20.000 taleri, ceea ce reprezintă o participare bănească destul de considerabilă pentru acea vreme.

În afară de comerț, pitarul Piersiceanu se ocupa în mod foarte intens și cu operații bănești, luând și dând bani împrumut cu dobândă. Însemnatele sume de bani ce trec prin mâna lui explică în mare măsură de unde avea capitalurile necesare afacerilor comerciale. Iată câteva cifre ilustrând intensele operații bănești ale pitarului. La 20 iunie 1820 împrumută de la serdarul Nicolae Nica 16.500 taleri pe termen de un an cu dobândă de 7 taleri și 60 bani la pungă pe lună, garantând cu moșia Fundata². Tot în 1820 împrumută de la vătaful Costache 9.000 taleri pe termen de șase luni, cu aceeași dobândă³. Un an și jumătate mai târziu e debitorul aceluiași serdar Nica pentru suma de 15.000 taleri, garantată tot cu moșia Fundata ; suma totală pe care trebuie s-o predea lui Nica e de 20.500 taleri, din care 5.500 taleri reprezintă dobânda⁴. În anul 1823 are aceeași creditori : serdarul Nica cu 15.000 taleri la care se adaugă 4.650 taleri dobânda și vătaful Costache cu 6.000 taleri la care se adaugă 4.500 dobândă⁵.

Ca creditor, pitarul Piersiceanu apare la 5 aprilie 1815 când dă cu împrumut fără termen paharnicului Antonache Teohari suma de 10.000 taleri cu dobândă de 5 taleri la pungă pe lună⁶. La 10 iunie 1815 împrumută pe chir Polizache cu 5.000 taleri pe termen de trei luni, iar la 25 iunie pe același cu 3.500 taleri tot pe trei luni, dobânda fiind de ambele dați 5 taleri la pungă⁷. La 6 mai 1817 se înscrie în lista creditorilor pitarului și un oarecare chir Hristodor Ceacîru pentru 7.000 taleri pe termen de trei luni cu 7 taleri și 60 bani dobândă⁸. La 5 ianuarie 1820 dă paharnicului Nicolae Trăsnea 15.000 taleri cu 7 taleri și 60 bani dobândă și la 20 septembrie 1822 lui Petre Dimitriu din Craiova 10.000 taleri⁹.

Sumele de mai sus ilustrează într-un mod foarte caracteristic participarea pitarului Piersiceanu la operații cu capitalul cămătăresc și cu capitalul comercial. În ce privește capitalul cămătăresc, conform însemnărilor, observăm că banii sînt dați sau luați de persoane din aceeași

¹ Condica, f. 104.

² *Ibidem*, f. 36.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 36 v.

⁶ *Ibidem*, p. 37.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

clasă socială cu pitarul și cu o dobândă destul de mică. Prin urmare, în cazul de față, capitalul cămătăresc nu îndeplinește acea funcție de constrângere indirectă a producătorilor, dezvăluită de Marx, ci doar funcția de capital purtător de dobândă, adică „bani ce sînt egali cu bani mai mulți”¹. Însemnările privind însă capitalul comercial corespund mult mai complet tezelor lui Marx. Pitarul investește sume de bani pentru cumpărarea de animale, care urmează apoi să fie vîndute în vederea obținerii de cîștig. În acest caz deci, capitalul comercial apare ca intermediar în schimbul de mărfuri al micilor producători², aici crescători de animale. Astfel pitarul Piersiceanu, pentru a obține plusvaloarea nu trebuie să folosească constrângerea directă și subordonarea formală a producătorului; prin intermediul capitalului său comercial el stoarce plusvaloare în mod indirect³.

Așadar, concluzia lui Marx că aceste forme ale capitalului — cămătăresc și comercial — pot să formeze „o etapă de tranziție (spre modul de producție capitalist, n.n.) cum se întîmplă către sfîrșitul evului mediu”⁴, se aplică perfect în cazul pitarului Piersiceanu, care trăiește în perioada de descompunere a feudalismului și de apariție a capitalismului în principatele romîne.

Sume de bani însemnate primea pitarul și de pe urma diferitelor funcții pe care le exercita în administrație. Nu trebuie uitat că ne găsim într-o vreme cînd administrația publică reprezenta cea mai importantă sursă de venituri a boierilor, cărora le erau rezervate aproape în mod exclusiv toate dregătoriile⁵. Astfel o însemnare din august 1806 arată că pitarul a primit ca avaeț 6.345 taleri, iar o altă însemnare din ianuarie 1813 consemnează suma de 5.792 taleri reprezentînd avaețul „ot pecetluirii și din biruri”⁶.

De asemenea pitarul realiza cîștiguri și de pe urma pripasurilor, adică a confiscării vitelor rătăcite. În 1806 are 16 cai de pripas, iar în 1814, 17 cai, proveniți din confiscările exercitate în calitate de dregător al armășiei⁷. De asemenea în 1815 i se aduc la armășie sub formă de gloabă nu mai puțin de 45 vite⁸. Ce făcea pitarul cu aceste animale? O însemnare ne dă răspunsul, arătînd că a trimis la moșia din Fundata 34 cai proveniți din gloabă⁹. Alteori pitarul vinde aceste animale (pe un cal ia pînă la 40 taleri) sau percepe de la stăpînii lor taxa de întreținere pentru timpul cît animalul stă la armășie (20 taleri de cap) taxă fixată de obicei la un quantum superior celui real¹⁰.

¹ Marx, *Capitalul*, București, Ed. Politică, vol. I, p. 185.

² *Ibidem*, p. 519.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Romînești*, București, 1945, p. 60.

⁶ Condica, f. 16 și 18.

⁷ *Ibidem*, f. 12 și 12v.

⁸ *Ibidem*, f. 39—40.

⁹ *Ibidem*, f. 13.

¹⁰ *Ibidem*, f. 12v.

La fel ca și toți ceilalți boieri din vremea sa, pitarul Piersiceanu realiza venituri bănești și trăgea foloase de pe urma scutelnicilor și poslușnicilor.

Numărul de scutelnici de care dispunea Piersiceanu era de 5—6¹. Aceștia îi plăteau 60 taleri pe an de cap în două rate — „cîștiuri“ — la 23 aprilie și la 26 octombrie. Venitul anual realizat de pe urma lor era deci de 300—360 taleri.

În ce privește poslușnicii, însemnările din condică arată că aceștia erau folosiți ca isprăvniceii, vieri, dogari, rotari, pescari, ciobani, văcari, cărciumari, pantofari, chelari². Unii dintre ei dădeau produse în natură sau efectuau diferite munci. De exemplu, 2 pescari erau obligați să predea, unul o oacă de pește săptămînal, iar altul două oacă de pește săptămînal. Pantofarul era dator să confecționeze pentru boier 8 perechi de pantofi pe an. Trei poslușnici de la Cărpiniș trebuiau să transporte: doi cîte 24 care de lemne pe an, iar al treilea 20 care. Taxele bănești plătite de poslușnici erau de cele mai multe ori cuprinse între 20 și 30 taleri pe an. De pildă un oarecare Nicolae sin Ioan Bogdan plătea 25 taleri pe an, Constantin ciobanul 25 taleri, iar un altul, Tudor, vier la Fundata, plătea 25 taleri, dădea 2 căruțe de fîn și beneficia de scutire de dijmă pentru 2 pogoane de arătură. Condica semnaleză și cazuri de poslușnici impuși la sume mai mari de 30 taleri. Stoica din Valea Călugărească (jud. Saac) plătea 35 taleri pe an, Ioniță dulgherul din București (mahalaua Popa Petre) 50 taleri pe an, iar Dinu Minză, tot din București, (mahalaua Apostoli) 60 taleri pe an, deci la fel ca un scutelnic. Boierul căuta deci să profite cît mai mult de pe urma poslușnicilor, storcîndu-i nu numai de muncă și de lucruri produse de ei, ci și de bani.

Numărul poslușnicilor pitarului Piersiceanu era mai mare decît cel al scutelnicilor. O însemnare din 19 aprilie 1819 arată că la moșia Fundata erau 4 poslușnici „știuți de visterie“, 8 „neștiuți de visterie“ și încă 5 cu condiția nedesemnată, deci în total 17 poslușnici. O altă însemnare din aprilie 1827 menționează existența a 29 poslușnici repartizați astfel: 16 la Fundata din care 3 sînt „neștiuți visteriei“, 1 vier la Gura Orlii, 2 pescari în Ilfov, 10 în București. Reținem din aceste două însemnări că nici pitarul Piersiceanu nu era străin de abuzul foarte frecvent al boierilor din vremea sa care țineau scutelnici și poslușnici mai mulți decît numărul îngăduit de visterie³. Observăm că în anul 1819 numărul poslușnicilor „neștiuți visteriei“, era dublu celor „știuți“. Dacă adăugăm la numărul poslușnicilor „neștiuți“ și poslușnicii cu condiție nedesemnată, atunci abuzul apare și mai mare. Asemenea practici îngreuiu deosebit de mult situația fiscală a celorlalți contribuabili, care erau siliți să plătescă și dările acelor din consătenii lor sustrași în mod abuziv de boieri din rolurile visteriei.

¹ Scutelnicii menționați în Condică la f. 42, 64, 64v, 70, 77, 77v, 92, 92v.

² Poslușnicii menționați la f. 11v, 42—42v, 43, 49, 53, 54, 56, 57, 57v, 58, 61v, 62, 63, 65.

³ Vezi în această privință V. A. Urechia, Istoria romînilor, vol. XII, p. 228—233, anaforaua din ianuarie 1820, consemnînd o situație generală.

În sfârșit tot în legătură cu scutelnicii și poslușnicii pitarului Pier-siceanu mai e o însemnare care trebuie subliniată în mod deosebit. În această însemnare pitarul scrie despre „întocmirea“ făcută unor „rumini birnici din Fundata“, „precum i-am așăzat când i-am rădicat ca să le plătesc dăjdiile pe un let“¹. În număr de 12, birnicii amintiți au fost repartizați în două grupe a căror situație e consemnată cu următoarele cuvinte: „6 i-am așăzat în lucru o săptămână a mea și două a lor de la oct. 1 let 820; 6 i-am așăzat în bani pe an câte tl. 45 începîndu-să anul tot de la oct. 1 let 820, care bani au să-mi răspunză în patru ciștiuri.“ Observăm că în schimbul plății dărilor, 6 din oamenii șezători pe moșia Fundata sînt obligați să presteze pitarului, timp de un an, 120 zile de muncă. Folosind incapacitatea fiscală a acestor oameni, pitarul caută să-i stoarcă de o cantitate cit mai mare de muncă, prin care el își asigură nu numai recuperarea banilor cu care le plătește birul, ci și însemnate foloase pentru gospodăria sa. Remarcăm de asemenea și folosirea termenului de „rumin“, reminiscență din vechile timpuri ale „rumîniei“.

Foarte numeroase sînt însemnările din condică privind pe oamenii angajați în gospodăria pitarului pentru efectuarea diferitelor munci. Aceste însemnări prezintă un deosebit interes, deoarece ne dau date precise asupra salarizării personalului folosit pe moșiile, la curțile și în casele boierești. Pentru moșie și pentru curtea boierească condica menționează pe isprăvnicel, vier, pădurar, cioban, vizitiu, potcovar, herghelgiu, rîndaș, argat, slugă și arnăut. În casă găsim pe chelar, bucătar, fecior, doică, guvernantă, dascăl (preceptor la copii) și bărbier.

Remunerarea acestora se făcea în bani, în natură, în scutiri sau mixt. Astfel isprăvnicelul² cel mai important dintre salariații boierului primea pe an în perioada 1816–1820: 50 taleri, o pereche de cizme și era scutit de predarea dijmei pentru 2 pogoane de pămînt. În 1820 i se mai adaugă 50 oca de sare. O excepție se întîlnește în anul 1818, cînd pitarul înseamnă: „i-am dat un bou toată simbria“.

Vierul³ era retribuit în felul următor: în 1804 cu 15 taleri pe an; în 1811 era scutit de poslușanie și primea tescovina rezultată din facerea vinului; în 1816 primea 25 taleri pe an și tescovina; în 1822, 60 taleri pe an sau 25 taleri, 2 căruțe cu fin și scutirea de dijmă a 2 pogoane de arătură; în 1828, 30 taleri anual, scutire de birul străinilor, 3 căruțe cu fin și scutirea de dijmă pentru 3 pogoane de arătură.

Pădurarul⁴ primea în 1818 și 1819, 20 taleri pe an, o chilă⁵ de porumb și 5 perechi de opinci, iar în 1820, 10 taleri pe an, o pereche de cioareci, 2 cămăși, o căciulă, 2 ocă⁶ lină, 5 perechi de opinci și o ocă de mălai pe zi.

¹ Condica, f. 62.

² Însemnări despre isprăvnicel la f. 68, 71v, 134v, 159v, 160.

³ Însemnări despre vier la f. 3, 4v, 6, 6v, 21, 65, 135.

⁴ Însemnări despre pădurar la f. 135, 161.

⁵ O chilă = 400 oca = 513 kgr.

⁶ O oca = 1,283 kgr.

Ciobanul¹ avea în 1816, 50 taleri, o oacă de mălai pe zi, 50 oacă de sare și 4 perechi de opinci. În 1818 și 1819 retribuția lui se făcea numai în natură : în 1818 cu 6 oi, un cojoc, opinci și o oacă de mălai pe zi, iar în 1819 cu 2 junci și 4 perechi de opinci.

Vizitiul² primea în 1804, 10 taleri lunar, 8 parale pe zi pentru mîncare sau îmbrăcăminte, iar plata birului său se făcea de către stăpîn ; în 1810 primea 115 taleri, o pereche de cizme și o pereche de îminei, în 1823, 30 taleri pe lună plus 10 parale pe zi pentru masă ; în 1830, 35 taleri pe lună, în 1832, 40 taleri pe lună, în 1837, 50 taleri și în 1838, 55 taleri. La salariu în bani se adaugă și o anumită cantitate în alimente. Mai jos vom arăta ce însemnau în realitate aceste creșteri de salarii.

Potcovarul³ era plătit după numărul cailor pe care îi potcovea : în 1820, 22 taleri pe an pentru 4 cai ; în 1822, 11 taleri de cal pe an, în 1825, 48 taleri pentru 4 cai, în 1826, 50 taleri pentru același număr de cai, iar în 1828—1829, 35 taleri pentru o pereche de cai.

Herghelegiul, argatul și sluga fac parte din acei salariați ai casei pitarului Pîersiceanu care apar în însemnările condicii ca cei mai slab retribuiți⁴. În perioada 1804—1811, cînd sînt însemnări privitoare la ei, primeau între 25—30—40—45 taleri pe an în timp ce vizitiul de exemplu, în aceeași perioadă era plătit cu 120 taleri pe an.

Arnăutul⁵, a cărei principală sarcină era asigurarea pazei boierului și a curții sale, era mai bine plătit decît mulți din salariații casnici. În 1818 el primea 200 taleri pe an, o pereche de cizme, 2 perechi de îminei și bani pentru ras.

Bucătarul⁶ primea în 1805, 8 taleri lunar (96 anual) ; în 1809, 100 taleri pe an, o pereche de cizme și mîncare ; în 1815, 20 taleri lunar (240 pe an) și 10 parale pe zi pentru mîncare, iar în 1836, 30 lei lunar (360 anual) și o piine pe zi.

Chelarul⁷ era plătit în 1823 cu 180 taleri pe an plus încălțămîntea, iar bărbierul⁸ primea în 1813, 20 taleri lunar, iar în 1829, 30 taleri lunar.

Cei mai bine retribuiți erau preceptorii copiilor pitarului. Aceștia apar în însemnări începînd din anul 1826, ilustrînd interesul pe care micii boieri încep să-l arate pentru instruirea copiilor lor, spre a nu fi mai prejos decît marii boieri, care, încă din secolul al XVIII-lea, aveau profesori de limbă străină și de alte discipline pentru copiii lor. Astfel în anul 1829 un oarecare Gheorghe primește 80 taleri lunar pentru 3

¹ Însemnări despre cioban la f. 48v, 59, 161v.

² Însemnări despre vizitiu la f. 69, 72v, 138, 138v, 139, 139v, 140, 141v, 144—145, 146, 153.

³ Însemnări despre potcovar, f. 60, 66, 75v, 81, 82, 82v, 96v, 137.

⁴ Însemnări privind herghelegiul, argatul, sluga la f. 80v, 96v, 152, 152v, 153v, 154, 154v, 155, 156, 157v.

⁵ Însemnări despre arnăut la f. 162—162v.

⁶ Însemnări despre bucătar la f. 143v, 147, 155, 159v, 171v.

⁷ Condica, f. 71, 72.

⁸ *Ibidem*, f. 57, 135v, 158.

ore pe zi de elină și franceză¹. În 1837 „moșiu Sarlă“ (monsieur Charles) e plătit pentru lecțiile de franceză cu 50 taleri lunar, iar în 1838 cu 45 taleri lunar pentru lecții de o oră și jumătate pe zi². Pitarul avea preceptori nu numai pentru băieți, ci și pentru fete. În 1837 găsim o „gubernantă“, pe „madam Jananet“, care preda germana și franceza cu 4 galbeni lunar³. Tot în același an se află în casa pitarului și „madam Maria din Brașov“ care predă germana cu 30 galbeni anual⁴.

Din datele numerice de mai sus observăm că din rîndurile salariaților casnici ai pitarului se desprind două categorii: cei în legătură directă cu casa boierului, ca preceptorul, vizitiul, bucătarul, chelarul, arnăutul, care erau mai bine retribuiți și cei folosiți la muncile grele de la curte, ca argatul sau herghelegiul, care erau mai slab plătiți decît cei din casă.

De asemenea observăm în decursul anilor, la unii din angajații boierului, mari creșteri de salariu: vizitiul de exemplu, primea în 1804 10 taleri lunar, în 1823, 30 taleri, iar în 1837, 50 taleri lunar. Explicația acestor creșteri trebuie căutată nu atît în îmbunătățirea salarizării, cît în dese schimbări ale valorii banilor care aveau loc în acele timpuri. Pentru a putea vedea ce reprezentau în realitate creșterile numerice ale salariilor, sînt necesare cercetări speciale asupra valorii banilor și asupra prețurilor în diferiți ani, dat fiind fluctuațiile monetare frecvente din acele vremuri și influența lor asupra vieții economice. Bineînțeles că în cadrul restrîns al unui articol, ca cel de față, nu ne putem angaja în cercetări aprofundate asupra istoriei monetare și a prețurilor la începutul secolului al XIX-lea. Aceasta rămîne un important și urgent deziiderat de împlinit, deoarece rezultatele unor asemenea cercetări de istorie monetară și de evoluție a prețurilor ar fi de un mare și real folos la studierea și înțelegerea complexelor fenomene economice care aveau loc în această perioadă de mari transformări de la începutul secolului al XIX-lea.

Pe baza citorva din datele publicate vom încerca totuși să arătăm ce însemnau în realitate, pentru cei care le primeau, unele din aceste salarii.

De exemplu salariul anual de 30 taleri, primit de un argat în 1811, era echivalent cu valoarea a 120 de pîini, sau a 75 oca de carne de oaie, sau a 200 oca de fasole, sau a 85 și jumătate oca de mîlai⁵. Observăm deci că satisfacerea celor mai minime necesități alimentare era imposibilă cu 30 taleri pe an, bani cu care se putea acoperi numai prețul piinii pe timp de 120 zile. Desigur că acești salariați primeau, așa cum arată cele mai multe din însemnările condicii, pe lîngă leafă și anumite cantități de alimente sau bani pentru masă. Am văzut însă că în general alimen-

¹ Condica, f. 136v.

² *Ibidem*, f. 146, 148.

³ *Ibidem*, f. 146v.

⁴ *Ibidem*, f. 147.

⁵ Urechia, vol. XI, p. 828—829 (Pîinea — 10 parale; carnea de oaie — 16 parale ocaua, fasolea — 8 parale ocaua, mîlaiul — 14 parale ocaua).

tele în natură se reduceau la o oacă de mălai sau o pîine pe zi, iar hrana plătită în bani se mărginea la infima sumă de 10 parale pe zi cu care în anul 1814 abia se putea cumpăra o jumătate de pîine și un sfert de oca de carne de oaie¹. O situație cu mult mai bună nu aveau nici ceilalți salariați care primeau o leafă mai mare. Cei 115 taleri primiți de vizitiu în 1810 echivalau cu 360 pîini și 62,5 oca carne, ca să nu mai vorbim de cei 100 taleri primiți de bucătar în 1809 care însemnau și mai puțin.

Din aceste cifre ne dăm seama cât de grea era viața salariaților: gospodăriilor boierești la începutul secolului trecut. Munca prestată de ei era extrem de slab plătită, atît în bani cît și în natură. Jugul exploatării boierești apăsa cu toată greutatea și pe umerii acestor salariați casnici. Așa se explică de ce un document din 1816, atestînd existența unui complot care urmărea răsturnarea ordinii existente, prin suprimarea domnului, boierilor și marilor negustori, menționa că principala forță pe care contau complotiștii în vederea îndeplinirii planului lor, erau tocmai acești salariați casnici — „oameni de serviciu“ cum îi numește documentul² — care formau una din păturile cele mai asuprite ale populației bucureștene.

În sfîrșit o ultimă rubrică din condica pitarului Piersiceanu e cea privitoare la cheltuieli. Astfel aflăm că pentru repararea caselor de pe moșia Fundata³, pitarul cheltuiește în 1809, 327 taleri, în 1814, 3224 taleri (în care se includ și cheltuielile pentru biserică), în 1819, 244 taleri, în 1828, 584 taleri. Pentru construirea cîrciumii și a grajdului, tot de pe moșia Fundata, cheltuiește respectiv 222 și 294 taleri⁴. De asemenea trebuie menționată și însemnarea din 1817, care arată că din suma de 992 taleri⁵ folosită la cheltuielile „cele dă trebuință ale moșii“, 720 taleri au fost afectați pentru moară (aducerea brazdelor pentru zăgaz, cumpărarea pieselor de fier și a materialului lemnos, plata morarului și plata oamenilor aduși la săpatul șanțului). Investițiile bănești făcute pentru moară și cîrciumă se explică prin faptul că stăpîinii de moși dețineau în acea vreme monopolul morilor și monopolul vînzării băuturilor de pe urma cărora realizau venituri destul de substanțiale. Am văzut mai înainte cîștigurile realizate de pitarul Piersiceanu de pe urma vînzării vinului și rachiului. Din nefericire, relativ la cîștigurile realizate de pe urma morii, condica nu conține date.

Cheltuielile cele mai mari însă nu le făcea pitarul la moșie, ci la București unde viața luxoasă dusă de boierii cei mari, pe care încercau să-i imite cît puteau și boierii mici, comporta o mare risipă de bani⁶. O

¹ Vezi prețurile în Urechia, vol. X A, p. 879.

² N. Camariano, Un document important referitor la organizația revoluționară secretă din București (1816). Denunțul înaintat lui Ioan Vodă Caragea, în „Studii“, IX (1956), nr. 5, p. 127—130. Vezi și Urechia, vol. X B, p. 67.

³ Condica, f. 24, 29, 41v, 93v.

⁴ *Ibidem*, f. 45, 46.

⁵ *Ibidem*, f. 51.

⁶ W. Wilkinson, *An account of the principalities of Wallachia and Moldavia*, London, 1820, p. 131, 139. (Describe modul de viață al boierilor la București).

însemnare din septembrie 1815 atestă că pentru casele din București, pitarul a cheltuit aproape 12 000 taleri, o sumă mai mare de câteva ori decât suma tuturor cheltuielilor făcute pentru moșie¹. De asemenea pentru cumpărarea butcii a cheltuit în 1804, 525 taleri².

Tot o însemnare referitoare la cheltuieli, care ne-a atras în mod deosebit atenția, deoarece ne furnizează o indicație asupra poziției politice a pitarului în timpul răscoalei de la 1821, e aceea care arată că între 24 martie și 4 noiembrie 1821, pitarul a stat la Brașov unde a cheltuit 3264 taleri³. Reiese din această însemnare că Dumitrache Piersiceanu, întocmai ca și cea mai mare parte a boierimii din București, a preferat să se refugieze la Brașov, dovedindu-și astfel ostilitatea față de răscoala lui Tudor Vladimirescu. Explicația atitudinii pitarului o găsim chiar în fișele condicii, în acele însemnări care îl arată ca beneficiar de pe urma abuzurilor administrative (deținere ilegală de poslușnici, pripasuri și gloabe), abuzuri pentru stîrpirea cărora porniseră la luptă masele populare în anul 1821. Ca o urmare a acestei atitudini, pitarul Piersiceanu a preferat ca imediat după ocuparea capitalei de răsculați, să emigreze la Brașov, unde a stat mai bine de șapte luni, întorcîndu-se numai după ce turcii au desăvîrșit singeroasa și sălbatica lor represiune asupra răscoalei.

* * *

Aruncînd o privire de ansamblu asupra condicii, ceea ce remarcăm în primul rînd e faptul că agricultura reprezenta foarte puțin ca sursă de venituri pentru pitarul Piersiceanu. El realiza cîștiguri mult mai mari din vînzarea băuturilor și a finului, din taxele plătite de scutelnici și poslușnici și din încasarea arenzilor. Numeroasele însemnări din condică ne-au arătat acest lucru și pentru a-l ilustra și mai bine dăm „in extenso” însemnarea intitulată „Venitul casei mele pe anul cu let 826”⁴. Iată deci ce venituri a realizat pitarul în acest an de pe urma agriculturii, viticulturii, arenzilor și taxelor scutelnicilor și poslușnicilor :

200 taleri după rachiul de prune.
 32 taleri după rachiul de mere.
 48 taleri după mere.
 283 taleri după vin.
 28 taleri după pogoanele străinilor.
 21 taleri după 14 rogojini primite ca dijmă.
 60 taleri după vînzarea finului.
 21 taleri după porumb.
 300 taleri de la 5 scutelnici.
 40 taleri de la 2 poslușnici.
 60 taleri arenda bătăniei din Fundata.
 80 taleri arenda părților de moșie de la Glîmbocata:

1173

¹ Condica, f. 48.

² *Ibidem*, f. 173.

³ *Ibidem*, f. 10.

⁴ *Ibidem*, f. 88.

Observăm că, față de vânzarea vinului și rachiului, vânzarea porumbului e în raport de 1 la 25, față de vânzarea finului în raport de 1 la 3 și față de taxele scutelnicilor și poslușnicilor în raport de 1 la 15.

În afară de câștigurile de mai sus, pitarul probabil realiza câștiguri și mai mari de pe urma comerțului cu animale. Condica nu spune cât anume erau aceste câștiguri, dar după sumele mari de bani investite, putem deduce că erau considerabile.

În general deci și pitarul Piersiceanu manifesta aceleași preocupări de ordin economic ca și alți boieri din vremea sa. Date publicate asupra gospodăriilor boierești de la începutul secolului trecut atestă că agricultura nu constituia o preocupare deosebită a multor stăpîni de moșii. Creșterea vitelor și vânzarea băuturilor, asigurată prin monopolul boieresc asupra cîrciumilor, aduceau în unele cazuri venituri mult mai mari decît agricultura¹. La concluzii asemănătoare duc și unele documente recent descoperite de noi².

Monopolul economic otoman, extins mai ales asupra producției agricole, care trebuia să asigure aprovizionarea Constantinopolului la prețurile fixate de Poartă, constituia o frînă puternică în calea dezvoltării unei agriculturi producătoare de grîne pentru vânzare. De aceea boierii preferau surse de câștig aducînd venituri mai mari decît moșiile lor. Producția acestora luînd în mare parte drumul imperiului otoman, câștigurile realizate erau slabe, dat fiind prețurile scăzute cu care grînele romînești erau plătite pe piața turcească. Așa se explică și goana extraordinară după slujbe din acea vreme, slujbe care constituiau pentru boierime izvorul cel mai sigur și cel mai bogat de câștiguri. De la această regulă nu se abătea nici pitarul Piersiceanu. Într-un singur an el realiza de pe urma avaeturilor, aproape de 6 ori mai mult decît de pe urma

¹ A. D. Xenopol. Din amintirile unui boier moldovean din jumătatea întii a veacului XIX. Dimitrie Ghițescu, 1814—1889, în „An. Ac. Rom. Mem. Sect. Ist.“. Seria III, t. XXXII, p. 1008 (Arată că autorul amintirilor a făcut o mare avere de pe urma comerțului cu vite deoarece „cultura moșiilor în cereale era încă necunoscută pe timpul acela (1814—1821) și neînaintată ca astăzi”); Radu Rosetti, op. cit., p. 218 (Remarcă „neînsemnătatea agriculturii făcută pe atunci de stăpîni”); Sl. Diamandi, op. cit., p. 82—84 (Arată că cea mai mare parte din cereale era folosită pentru consumul gospodăriei și numai o mică parte era destinată comercializării, iar o sursă bogată de venituri era monopolul cîrciumilor); Gh. Ungureanu, op. cit., p. 369 și urm. (Arată că pentru casele din Iași au fost cheltuite mari sume de bani; investiții au fost făcute numai la vie, iar în agricultură nimic).

² Aceste documente arată că veniturile provenind din vânzarea băuturilor și veniturile legate de creșterea vitelor depășeau pe cele provenind din cultura cerealelor. De exemplu: de la moșia Budești (Roman), în regiune de cîmpie, se obținea în 1819—1820: 5826 lei din vânzarea vinului, 2989 lei din taxe de pășunat și vânzarea finului și 248 lei de la cereale (Bibl. Acad. R.P.R., CXXXV/207); de la moșia Brătulești (Roman), în regiune de cîmpie se obținea în perioada oct. 1826—apr. 1828: 13.629 lei de la vin și rachi, 2624 din vânzarea vitelor și mascurilor, 1959 din vânzarea cerealelor (Ibidem, XVIII/88); de la moșiile Cindești, Cremenea, Pietrosul și Zoseni (Buzău): în regiune de șes se obținea în 1818—1819: 1520 lei din vânzarea finului, din vânzarea rîmătorilor și din taxele de pășunat, 3850 din vânzarea vinului și a rachiului și 655 din vânzarea cerealelor (Ibidem,; CXCVII/198).

agriculturii, vânzării băuturii, încasării arenzilor și taxelor plătite de scutelnici și poslușnici.

Dar condica ni l-a mai arătat pe pitarul Piersiceanu și sub alt aspect. Astfel prin afacerile comerciale la care participa (comerț cu vite și cu lemn) și prin diferitele operații bănești în care angaja sume considerabile, pitarul apare ca un exponent al pătrunderii relațiilor capitaliste. El se înscrie astfel printre acei boieri, mici și mijlocii mai ales, interesați în dezvoltarea capitalismului în țările române.

În concluzie putem considera că în condica pitarului Piersiceanu se oglindesc în general toate principalele contradicții ale acestei epoci de trecere de la feudalism la capitalism din țările române. Alături de o agricultură înapoiată în care investițiile erau aproape nule, alături de monopolul boieresc al vânzării băuturilor, alături de sistemul care făcea din funcțiile publice izvoare principale de câștig — toate acestea, fenomene caracteristice feudalismului — întâlnim și o serie de elemente noi caracteristice capitalismului care începe să-și facă apariția. Aceste elemente, așa cum apar în condică, sînt: folosirea sporadică a muncii salariate pentru mărirea suprafețelor cultivabile, participarea largă la afaceri comerciale și diferitele operații bănești efectuate pe scară mare. În felul acesta socotim condica de venituri și cheltuieli a pitarului Piersiceanu ca un izvor dintre cele mai importante și pline de interes pentru cunoașterea perioadei de transformări social-economice, care a început în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și a continuat în secolul al XIX-lea.

SITUAȚIA AGRARĂ A ȚĂRĂNIMII DEPENDENTE DIN TRANSILVANIA ÎN 1848

de LIVIU PATACHI

Fostul principat al Transilvaniei, cuprindea în preajma anului 1848 : „*pământul comitatelor*“ — pământul nobilimii maghiare — cu comitatele Albă de Sus și Alba de Jos, Tîrnava, Turda, Cojocna — Cluj, Dobica, Solnocul Interior, Hunedoara și districtul Făgărașului; toate locuite de majorități românești; ¹ *pământul secuilor* sau Secuimea, cu scaunele Odorhei, Mureș Ciuc și Trei-Scaune, ai cărui locuitori erau în majoritate secui ²; „*pământul crăiesc*“ — fundus regius — numit și pământ al sașilor, cu treisprezece scaune, deși și acest teritoriu era locuit în majoritate de români ³ și *teritoriul regimentelor grănicerești* românești și secuiesti — confiniile militare sau ținutul numit „Granița“ — care a stat sub autoritățile militare ale Curții din Viena pînă la desființarea lui ⁴. Cadrul istoric al problemei pe care o cercetăm, cuprinde în afară de fostul principat al Transilvaniei și regiunea cunoscută sub numirea de „*Partium*“, pentru că în preajma anului 1848 atît în Transilvania cît și în regiunea amintită existau raporturi agrare identice, iar la 1848, în epoca absolutismului austriac și mai tîrziu s-a aplicat aci același regim agrar. Și în această regiune de margine, care cuprinde județele : Zărand, Sol-

¹ Fényes Elek, Magyarországi Statisztikája (Statistica Ungariei), vol. I, Pesta 1842, p. 52 b; 916.015 locuitori români, 368.540 maghiari, 42.000 sași. Söllner I., Statistik des Grossfürstentums Siebenbürgen, Sibiu, 1856, p. 297; numărul ungarilor din comitate se cifrează la numai 225.652 suflete. C. Daicovici, St. Pascu, V. Chereșteșiu, T. Morariu, Din istoria Transilvaniei, vol. I, ed. a II-a, București, 1961, p. 326; peste 80% români.

² Söllner I., *op. cit.*, p. 298; 270.000 locuitori secui față de 58.550 români.

³ *Ibidem*, p. 298; 205.635 față de 172.000 sași. Petru Suciu, Ardealul din punct de vedere administrativ, în „Societatea de mine“, Cluj, 1928, an. V, nr. 3/1954; la 1437 reprezentanții nobililor și păturii dominante a secuilor și ai patriciatului săsesc, care au încheiat așa-zisa „unire“ a celor trei națiuni — Unio trium nationum — au împărțit Transilvania în cele trei ținuturi; împărțirea a durat pînă la înăbușirea revoluției de la 1848.

⁴ Söllner I., *op. cit.*, p. 298; 79.387 români față de 110.473 secui. Transilvania e luată în accepțiunea mai restrînsă și corespunde cu teritoriul cuprins între Carpații Răsăriteni, Carpații Meridionali și Munții Apuseni (Transilvania propriu-zisă); în evul mediu acest teritoriu a format principatul Transilvaniei.

nocul de Mijloc, Crasna și districtul Cetatea de Piatră (Chioarul), țărani romini formau majorități covârșitoare¹.

* * *

Dieta transilvăneană, cu prilejul elaborării legii agrare din anul 1848 a avut în vedere categoriile în care era împărțită țărănimea aservită din punct de vedere agrar. Această împrejurare ne îndeamnă să înfățișăm raporturile dintre stăpînii feudali și supușii lor de pe pămîntul comitatelor, și situația din punct de vedere agrar a țărânimii române de pe pămîntul crăiesc și teritoriul de graniță militarizat, în preajma anului 1848.

În preajma anului 1848 țărănimea dependentă era împărțită în trei categorii: 1. iobagii propriu-ziși 2. jelerii și curialistii și 3. slugile de curte sau servitorii².

Iobagii, care se mai numeau coloni și urbarialiști, erau țărani posesori de pămînturi — „moșii“ — al căror drept de proprietate a trecut la feudali, laici și clerici, prin silnicie și abuzuri și aceștia au ajuns proprietari ai pămîntului țărănesc și în mare măsură beneficiarii produselor lui³.

„Moșiile iobăgești“, care se mai numeau sesii — sessio, sesie, pămînturi colonicale și urbariale — se compuneau din locuri de casă și grădină în sat, din pămînt arător cu finațul corespunzător, numit apartenență (appertinentiae) sau din pășuni, păduri, vii, ape, locuri cu stuf sau trestie (stufărișuri) și terenuri necultivate în hotarul satului⁴.

Aceste „moșii“ ca întindere formau sesii întregi, jumătăți, sferturi sau subdiviziuni mai mici. Aceste subdiviziuni erau mai numeroase la cîmpie, datorită densității populației și fărâmițării sesiilor, provocate

¹ Fényes Elek, *op. cit.*, p. 26—27; 163.641 romini față de numai 61.127 maghiari. T. V. Păcățianu, Județe românești desființate de regimul maghiar, în „Societatea de Științe“, 1930, nr. 4, p. 362: „partes reapplicatae“ — pe scurt Partium — părți realipite Transilvaniei în urma rescriptului din 31 dec. 1732, care a anulat decretul dielei ungare din același an privitor la anexarea acestui ținut la Ungaria. Regimul agrar din Ungaria diferă de cel din Transilvania.

² I. Pușcariu, Comentariu la cea înaltă patentă din 21 iunie 1854 pentru Ardeal, I. Sibiu, 1858, p. 30 și *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 115.

³ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 12, 30 și *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 115. I. A. Grimm, *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*, Viena, 1863, p. 23; colonii au fost iobagii, (șerbii) propriu-ziși. D. Prodan, Iobăgia în domeniul Băii de Arieș la 1770, Cluj, 1948, p. 20; cuvîntul iobag a fost înlocuit cu cel de colon de Iosif II, la 1785. (*Ibidem*, p. 96); în legiuirile austriece pentru Transilvania iobagul are numele de Urbarialbauer (urbarialist).

⁴ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 6, 18, 35—36 și D. Prodan, *op. cit.*, p. 22, 33. Ember Gyözö, *Parasztmozgalmak 1848-ban* (Mișcări țărănești în 1848) în *Forradalom és szabadságharc 1848/49*, Budapesta, 1948, p. 192—193; urbariul (urbarium, urbër) a fost contractul încheiat de stăpînul feudal cu iobagii săi, prin intermediul autorității comitatense, în care s-au specificat obligațiile acestor supuși față de stăpîni, după sesiile lor și îndatoririle lor față de el; în Transilvania s-au încheiat numai contracte particulare (neoficiale), numite contracte urbariale suplimentare („urbërpótló szerződések“).

mai ales de două cauze : de înmulțirea familiei iobăgești, care obliga pe iobag să împartă sesia în mai multe părți, ajungându-se astfel chiar la a 16-a parte din moșie și de dorința feudalului de a crește numărul iobagilor săi, în care caz, acesta lua din pământul iobăgesc, care la început era sesie întregă, și-l împărțea¹. Subdiviziunile mai mici se compensau după posibilități prin defrișări². Mărimea unei sesii varia după regiune și teren, după cât era necesar pentru întreținerea familiei și după cât a cuprins familia la început³.

Sesiile iobăgești erau de două feluri : locuite (populosae) și nelocuite sau pustii (desertae). La situația din urmă s-a ajuns prin deces fără moștenitori, prin faptul că sesiile au fost părăsite prin fugă din cauza nesatisfacerii obligațiilor de rentă sau din cauza că iobagii au primit pământ mai bun⁴.

Pădurile, pășunile și stufărișurile, în regulă generală, se găseau în folosința iobagilor și stăpînitorilor de moșii, iar modul folosirii diferea de la loc la loc⁵.

Numărul redus al pădurilor în urma defrișărilor, impuse de cererea tot mai mare de produse agricole pe piața internă, împrejurarare care stimula tot mai mult producția de grîne, dar și extinderea suprafeței rezervei senioriale de către nobili ; desimea și creșterea continuă a populației în regiunea de șes, împreună cu creșterea valorii lemnului, au determinat împărțirea pădurilor în categorii, care existau în preajma legiurii agrare din anul 1848⁶.

La fel au fost împărțite și locurile de pășune, la care s-a ajuns mai ales prin defrișări, întreprinse în vederea exploatării lemnului, în-deosebi pentru a crește suprafața necesară pentru pășunat. Aceeași împărțire s-a aplicat și bălților sau locurilor cu stuf⁷.

Pădurile, pășunile și stufărișurile erau împărțite în trei categorii : 1. alodiale sau exclusiv domnești 2. iobăgești și 3. comune, folosite împreună de feudali și iobagi⁸.

Concomitent cu folosirea sesiilor iobăgești, condiționată de îndeplinirea unor obligații față de stăpîni, iobagii practicau, individual sau cu comunitățile lor, pe sesiile proprii, numite și pămînturi urbariale.

¹ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 32, D. Prodan, *op. cit.*, p. 22.

² I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 23.

³ *Ibidem*, p. 23. Din cuprinsul contractelor neficiale se cunoaște următoarea clasificare a sesiilor urbariale, după calitatea pământului, în Transilvania și Partium : cl. I, 4—10 iug. arător și 2—4 iug. fînaț ; cl. II, 6—12 iug. arător și 3—5 iug. fînaț ; cl. III, 4—14 iug. arător și 4—6 fînaț, prin urmare sesia nu depășea 20 de iug. ; „Képvisezőnapló“, Budapesta, 1890, vol. 17, p. 338, în Raportul comisiei parlamentare prezentat în sedința nr. 359 din 17.IV.1890.

⁴ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 54 și D. Prodan, *op. cit.*, p. 22.

⁵ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 111—117.

⁶ *Ibidem*, p. 35—36, 111 și *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, p. 233, 298, 300.

⁷ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 35—36, 111.

⁸ *Ibidem*. Pădurile, pășunile și locurile de stuf din categoria a II-a se mai numeau și urbariale. *Ibidem*, p. 36 și Az Erdély birtokrendezési eljárásról (Despre procedura reglementării posesiunii funciare ardelene), Budapesta, 1883, p. 4.

crișmăritul, morăritul, măcelăritul, pescuitul, vinatul, boltăritul (dreptul de a ține prăvălii) etc. Aceste îndeletniciri au fost însă monopolizate de feudali pentru că aduceau venit, iar exercitarea lor — a așa-numitelor regaliene, drepturi regale — au cedat-o pentru bani iobagilor ¹.

A doua categorie de supuși feudali era formată din jeleri și curialiști.

Jelarii — inquilini, házaszelérek, Häusler — erau țărani săraci (pauperes), de obicei cu pământ foarte puțin sau de loc, care, cu învoirea stăpînului feudal, de regulă cu contract, s-au așezat pe pământul lui, au primit oțte o porțiune mică din acel pământ, ce în general aparținea rezervei senioriale (alodiului) și au lucrat-o, îndeplinind obligațiile stabilite ². Feudalii au dat pământ jelerilor din trei motive: întinderea prea mare a proprietății și imposibilitatea de a o lucra cu iobagii lor; dorința de a-și spori veniturile, care creșteau în raport cu numărul iobagilor așezați pe moșie, și pentru a înlocui pe iobagii care au părăsit sesiile lor. Jelarii se mai numeau supuși intravilani, pentru că aveau numai sesie intravilană, adică loc de casă, casă și grădină, care erau așezate pe pământ urbarial sau alodial. Unii dintre ei nici case nu aveau, ci locuiau în casa vreunui iobag sau jeler. Aceștia se numeau subjeleri — subinquilini, inquilini domos non habentes ³. Dintre jeleri și membrii familiilor lor s-au recrutat argații marilor proprietăți, slugile și zilerii ⁴.

Curialiștii se deosebeau puțin de jeleri. Ei erau în genere mai săraci decât jelarii și s-au așezat pe lângă curtea nobilului feudal — curie — unde au primit oțte un lot care în mod obișnuit era mai mic decât al jelerilor. Această deosebire de mică însemnătate a făcut ca numele de jeler și curialist să se confunde în unele locuri ⁵.

Servitorii curților feudale și de pe rezerva seniorială, slujii, numiți și famuli convenționali, servitori prin învoială — formau o altă categorie a țăranilor dependenți. Fără sesie, ei erau angajați pe timp determinat în serviciul personal al feudalilor, după înțelegere: cu plată în bani (simbrie) și îmbrăcăminte sau cu plată în natură, casă de locuit și ceva pământ în folosință ⁶.

Dintre cele trei categorii de supuși, iobagii au constituit pentru stăpîni pînă la desființarea legăturilor feudale, elementul principal, indispensabil și util. Agricultură feudală, la temelie căreia erau prestațiile iobagilor, pentru că cei mai mulți nobili, peste măsură de risipitori,

¹ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 89—90 și *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 239.

² *Ibidem*, p. 30—70 și D. Prodan, *op. cit.*, p. 19. I. Grimm, *op. cit.*, p. 24; jelarii erau numiți și convenționaliști (contractualiști), pentru că s-au așezat pe moșia feudalilor cu contract (temporar sau pe timp nedeterminat).

³ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 30, 175 și I. Grimm, *op. cit.*, p. 24. *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 238; ca urmare a sărăcirii țăranimii, apare la începutul sec. al 18-lea o nouă categorie a celor ce nu aveau locuințe statornice și se deplasau dintr-un loc în altul. „vagi”, cum îi numesc conscripțiile vremii.

⁴ *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 301.

⁵ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 30.

⁶ *Ibidem*, p. 30—31.

au devenit incapabili să-și înzestreze pământurile cu animale și inventar propriu, iar muncile să le efectueze cu lucrători salariați¹; dorința acestor stăpîni de moșii de a spori producția de cereale-marfă datorită creșterii pieței interne; dorința nobilimii de a-și spori veniturile pentru a face față luxului și risipei explică importanța păturii iobăgești din punct de vedere economic pentru stăpîinii feudali, numărul mare al iobagilor, dar și sarcinile feudale tot mai numeroase și mai grele, la care aceștia au fost supuși².

Sarcinile feudale la care au fost supuși iobagii din partea stăpînilor laici și clerici, pe care această categorie de supuși le-au îndeplinit pînă la desființarea iobăgiei, se pot grupa în patru capitole: 1. renta în muncă, robotele sau slujbele iobăgești; 2. renta în produse, dijma sau zeciuală; 3. daturile în natură și 4. renta în bani, censul, care putea fi și o obligație în natură, la care s-au adăugat diferitele taxe, gloabe, răsкупpărări, etc.³.

Robotele erau obligațiile în muncă — servitia iobagionum — impuse principal numai capului de familie, dar prin abuz și celorlalți membri. Ele constau din zile de lucru cu vite de jug sau cu brațele și din alte servicii. Slujba cu vitele sau cu brațele putea fi și ea răsкупpărată cu bani, cu o anumită taxă⁴. Dieta Transilvaniei formată din „preacinstitele straturi și ordine“, a fixat în cîteva rînduri zilele de lucru și celelalte slujbe, dar abuzul feudalilor era mai puternic decît legea⁵.

Dijma era partea pe care iobagul o da din produsele agricole și din animale: din porci, din stupi, din oi, din capre, din pește, în mod obișnuit a zecea parte⁶, fiind scutite numai semănăturile din grădină sau de pe locul din jurul casei. Dijma putea fi răsкупpărată cu bani, mai ales cea din porci, din stupi și din oi.

Daturile în natură — munera, daturi, datii, adományok etc. — constau din articole provenite din gospodăria iobagului, în primul rînd de natură alimentară: cereale, păsări, miei, căprioare, iepuri, chiar vite mari, ouă, unt, miere, alune, prune uscate, mere pădurețe pentru

¹ Gámán Zsigmond, Az erdélyrészi megszűntetett dézszak és azok kárménstésése (Dijmele din părțile ardelenice desființate și despăgubirea lor), Cluj, 1885, p. 54; în general, partea cea mai mare a pământului alodial, pînă la 70—80%, era lucrat de iobagi; unii iobagi lucrau din astfel de pămînt 40—50 iug., uneori și mai mult.

² Trocsányi Zsolt, Az erdélyi parasztság története, 1790—1849, (Istoria țărănimii ardelenice), Budapesta, 1956, p. 48—49, 86 și *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 192, 255, 299 și 301.

³ D. Prodan, *Teoria imigrației romînilor din Principatele Romîne în Transilvania în sec. al XVIII-lea*, Cluj, 1944, p. 80—95 și *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 143, 192, 239.

⁴ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 30. Iobagii în acest caz se numeau taxaliști. Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 35, 36; soțiile erau obligate să toarcă o anumită cantitate de cînepă, în și lînă, adesea li se cerea să și țese.

⁵ *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 142—144.

⁶ Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 43—44; din ce se cultiva în ținutul respectiv. *Ibidem*, p. 29; nona — 1 din 9 — se cerea numai în Partium, ici-colo. D. Prodan, *op. cit.*, p. 80; dijma putea fi mai puțină decît a 10-a parte sau mai multă, dar fără diferențe mari.

oțet, măcieșe, etc., și alte articole, ca piei de animale sălbatice, șoinii, care cu lemne, etc., pe care supusul le preda la anumite date stăpînului său, dar obligația aceasta nu era generală ¹.

Pe măsura creșterii pieței, nobilimea urmărind să-și procure arme, articole de lux și lucruri ce nu se produceau pe moșii, a pretins dări în bani, (cens) de la iobag și jeler, care au sporit mereu ².

Taxele, o formă a rentei în bani, le plăteau iobagii pentru pășunat, pădurit și ghindărit în pădurile nobililor și pentru circiumărit, morărit, măcelărit, boltărit, pescuit și vînat, monopolizate de stăpînul de moșie, dar răscumpărate cu bani de la acesta de către iobagi ³.

Populația iobăgească suporta în primul rînd și în același timp cu împlinirea sarcinilor feudale, aproape toate obligațiile fiscale, adică dările către stat, comitat și comună, la care jelerii contribuiau numai după sesiile lor proprii și mici ⁴.

Jelerii fără sesii proprii și curialistii erau scutiți de împlinirea sarcinilor fiscale, dar aveau același fel de obligații feudale, iar măsura lor era determinată prin invoieli sau fixată după datină ⁵. Neîndeplinirea lor aducea cu sine incasarea forțată sau scoaterea acestor supuși de pe moșii ⁶.

Pentru a putea aprecia măsura sarcinilor legale, ale țărănimii aservite, în primul rînd ale populației iobăgești, în pragul desființării iobăgiei, în lipsa unei evidențe precise a obligațiilor reale de atunci, redăm părți din legea agrară votată de dieta ardeleană, din anii 1846/1847, care se referă la aceste sarcini. Obligațiile țărănimii dependente cuprinsese în această lege sint. 52 zile de lucru pe an cu vite de jug, de sesie iobăgească sau 104 zile cu brațele; pentru mai mult pămînt iobagul urma să se invoiască cu stăpînul de moșie; jelerii cîte 18 zile pe an, iar subjelerii cîte 6 zile; în toiul lucrului, stăpînul putea dubla zilele de lucru; zeciuală sau nonă din toate produsele pămîntului și transportarea lor la curtea domnului; zeciuală și din inul și cînepa proprie sau femeile și fetele să toarcă din cînepa și inul domnesc cîte 6 funți (libre) de familie; anual 2 găini și 10 ouă; iobagul care avea vite trebuia să facă 2 transporturi pentru stăpînul feudal la 5 mile austriece și să mai transporte la curtea domnului un stînjîn de lemne din pădure, obligație pe care acesta o putea transforma într-o zi de lucru;

¹ D. Prodan, *op. cit.*, p. 81 și Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 41—42. *Ibidem*, p. 41; mai ales găini și ouă; de obicei o găină și 10 ouă de crăciun, dar și mai multe. *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 239: daturile se dădeau de 3 ori pe an.

² *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 143, 192.

³ *Ibidem*, p. 239 și D. Prodan, *op. cit.*, p. 94.

⁴ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 71—72, și D. Prodan, *op. cit.*, p. 80, 102, 104, 105, 108.

⁵ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 70—71, 84—85. Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 42, 43; jelerii cu extravilan dădeau aceleași daturi ca iobagii; dacă nu aveau extravilan, jumătate din daturi, deci, pentru acești țărani săraci și mai numeroși, sarcini mai grele.

⁶ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 71.

exercitarea așa-numitor drepturi regale din partea iobagilor sau de comunitățile lor a fost restrânsă sau retrasă de către stăpînii feudali¹.

Deși guvernul provincial a amînat executarea acestei legi, care urma să înceapă în primăvara anului 1848, fiind informat de agitația surdă ce s-a produs în popor din cauza înrăutățirii situației sale², totuși legea înfățișează, cu aproximație, sarcinile reale de atunci ale supușilor feudalilor. Abuzurile și exploatarea exercitată de către stăpînii de moșii au sporit obligațiile supușilor pînă la nivelul celor cuprinse în această lege sau le-a depășit cu mult, situație care era insuportabilă pentru țărani în general, pentru cei peste un milion de țărani romîni în special, căci ei formau majoritatea covârșitoare a populației din Transilvania de atunci³. Situația aceasta o zugrăvește zguduitor și real Simion Bărnuțiu în discursul său de la Blaj, ținut la 2/14 mai 1848: „Pe popor nu-l apără nici o lege, fiindcă însăși legea care ar fi datoare a-l apăra, l-a dezbrăcat de demnitatea personală și de proprietate. Scoțînd pe iobagi la sapă, la secere sau alte munci, îi înșiruiesc unul după altul işpanii (vechilii — n.n.) și județii domnești, îi mină ca pe vite cu bățul de alun, încît se ridică nori de praf în urma lor, ca după carul ce aleargă pe drumul țării. Cînd bărbatul e la cărat de grîu, de fîn, de vin domnesc sau la arat în moșia domnească, femeia e nevoită să muncească „în curte“, la cernut, la dires (direticat), la scos de cînepă, la tors. Casa iobagului rămîne numai în grija copilului din leagăn. Dacă e timp frumos țăranul lucrează la domni, dacă plouă se întoarce la lucrul propriu și se socotește numai o jumătate de zi de prestațiune. Cînd a isprăvit robota domnului, în zadar mai aruncă sămînță în pămînt, pentru că timpul semînăturii a trecut. Dacă se întoarce de la domni, îl trimit la drum și la județ și la podvodă... Împovărat astfel, cine s-ar îndemna să înfrumusețeze pămîntul cu grădini, cînd bine știe că zgîndărește numai pofta domnului, pentru a i se lua cu puterea cînd va vrea? Să trecem cu vederea numeroasele prestațiuni: găinile Crăciunului, mielul Paștelui, puii și ouăle și cupele de unt și dijmele; să nu mai pomenim vacile grase și pieile de vulpi, care le dădeau mai înainte preotului. Dacă cineva nu-și poate închipui greutățile suferite odinioară de iudei din partea lui Faraon, în Egipt, să privească la faraonii din Ardeal cum nu se mulțumesc cu ziua de robotă, ci impun lucrul cu „ruptul“ la clăile de fîn, încît iobagul e nevoit a face zi din noapte și a munci cu toată casa sa pentru a împlini ceea ce îi impune domnul peste (orice) măsură. Sînt și astfel de aristocrați care-i bagă pe oameni în jug și grapă cu ei“⁴.

¹ G. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, I, Sibiu, 1890, p. 650—651 și I. Grimm, *op. cit.*, p. 49—53.

² G. Bariț, *op. cit.*, p. 651. Idem, Ungurii și Revoluțiunea, în „Gazeta Transilvaniei“, 1861, nr. 6, p. 23.

³ Trocsányi, Zs., *op. cit.*, p. 7 și *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 323.

⁴ Simeon Bărnuțiu, *Romîni și Ungurii* (discurs), cu introducere și comentar de G. Bogdan Duică, Cluj, 1921, rîndurile 387—414 și S. Dragomir, *Studii și documente priv. la revoluția romînilor din Transilvania în anii 1848/1849*, Cluj, 1947, V. p. 10—11. Cercetările de arhivă confirmă afirmațiile lui S. Bărnuțiu; Trocsányi Zs., *op. cit.*, partea I, cap. IV, VI și IX.

Abuzul și exploatarea erau atributul fundamental al stăpînului feudal, pentru că existența lui materială, cu pretenții care au crescut mereu în condițiile economice noi, a căror satisfacere reclama venituri mai multe, o datora muncii tot mai încordate și sarcinilor din ce în ce mai grele ale supușilor săi¹. Feudali pătrunși de sentimente de umanitate sau de idei generoase au fost excepții rare² și acest fapt reliefează cu atît mai mult structura stăpînului de odinioară.

Obligațiile de rentă pe care stăpînul feudal le-a pretins pentru fiecare subdiviziune, în parte, din sesiile iobăgești divizate prin sporul populației, nu proporțional, ci la fel ca pentru o sesie întregă și creșterea lor în măsura în care sporeau nevoile clasei stăpînitoare³, înseamnă abuz și exploatare.

Creșterea numărului zilelor de lucru pînă la 208 pe an și chiar la mai mult pentru iobag⁴, pînă la 52 sau la mai mult pentru jeleri⁵, dar și celelalte sarcini și obligația impusă acestora de a lucra vara în toiu muncilor agricole, fără întrerupere, pe seama stăpînului⁶, porneau de asemenea de la abuz și exploatare.

Obligația impusă iobagului de a vinde o anumită cantitate din băutura stăpînului său, care era mai rea, cu prețul stabilit de acesta; de a plăti cantitatea întregă și în cazul cînd n-a vîndut-o toată, precum și concesiia făcută iobagilor de a vinde băuturi de obicei de la Sîm-Mihai pînă la Anul Nou, cînd toți aveau și se cîștiga puțin⁷, sînt tot dovezi despre abuz și exploatare.

În sfîrșit, abuz și exploatare înseamnă atît scutirea de armată a iobagului, dacã acesta se angaja la stăpîn birîș (servitor) fără plată pe cîțiva ani, cit și obligația de 2—3 zile de lucru pentru 2—3 mîerțe de mîlai, împrumutate de feudal supusului său pînă la culesul porumbului, pentru că acestuia i s-a isprăvit mămăliga de pămîntesc⁸.

Pentru a completa acest tablou cu dovezi care ilustrează crunta exploatare a țărănimii transilvănene, redăm în rezumat citeva din „Abuzurile urbariale“ săvîrșite pînă la 1848 în mare parte de stăpînii feudali din Transilvania și prea puțin de supușii lor, abuzuri pe care împăratul la 1819 le-a cuprins în 27 puncte — pentru că loveau în interesele statu-

¹ Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 48, 49; stăpînul feudal, pe de o parte, a mărit sarcinile supușilor, pe de altă parte, a deposedat treptat pe iobag de pămînt, datorită producției tot mai sporită de marfă din partea proprietății feudale.

² Moldován Gergely, *Magyarok és Románok* (Unguri și Romîni), Cluj, 1894, p. 37; majoritatea domnilor au fost răi; pe lângă unul bun au fost 50 răi.

³ D. Prodan, *op. cit.*, p. 68.

⁴ G. Bariș, Cine a desființat iobăgia țaranilor din Ardeal, în „Gazeta Transilvaniei“, 1861, nr. 59, p. 251. Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 35 și 87; la 4—5 zile pe săptămîină, adesea zilele de robotă nu au fost fixate.

⁵ Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 39, 87; jelerul cu extravilan 2 zile pe săptămîină, fără pămînt o zi la săptămîină. Zilele puteau fi sporite pînă la încă o dată atîtea.

⁶ D. Prodan, *op. cit.*, p. 83; abuzul era mai puternic decît legea. Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 30, 32, 40; de la Sf. Gheorghe pînă la Sf. Mihai.

⁷ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 90—91; D. Prodan, *op. cit.*, p. 95; primul dă Anul Nou, al doilea Crăciunul, ca dată pînă cînd iobagii aveau dreptul crîșmăritului.

⁸ „Gazeta Transilvaniei“, 1863, nr. 23, p. 89, în articolul de fond „Unioniștii“.

lui austriac — și le-a trimis contelui Antoniu Cziraky, cu ordinul ca acesta să le publice în toate satele și să se îngrijească de totala lor înlăturare¹:

— domnii să nu mai ia de la țărani taxă după averea răposaiților, nici zeciuiala după pământurile moștenite;

— domnii să nu mai oprească pe țărani de a vinde produse ca: tutun, miere, ceară, unsoare, in, cînepă și altele, să nu le confişte, să nu-i amendeze nici să le aplice pedepse corporale dacă ei le vînd și să nu-și mai aroge dreptul de precumpănitori — Vorkaufsrecht — precumpărat;

— domnii să nu mai dea în arendă comerțul cu aceste produse și cu cele manufacturiere și să lase pe țărani să facă comerț liber cu ce vor fi avînd;

— țărani să nu fie siliți a măcina numai la morile domnești, să aibă voie a măcina ori unde vor vrea;

— domnii să nu mai silească pe țărani ca să plătească taxă sau să facă zile de lucru pentru adăpătorile vitelor de la riuri sau lacuri;

— domnii să nu mai silească pe țărani să dea gunoiul din gospodăria lor pentru locurile domnești;

— banii de pene sau zeciuiala de pene să nu o mai dea țăranele;

— domnii să nu mai stoarcă de la locuitori sume de bani sub pretext de cauțiune, pentru ca aceștia să nu fugă de pe locurile lor;

— domnii să nu silească pe țărani ca ei să vîndă sau să cumpere produse de ale lor, iar anume vinuri și vinarsuri stricate, nici cu ridicata;

— țărani să nu mai fie siliți a plăti vamă la podurile domnești, atunci cînd ei merg la locurile lor sau a nobililor sau la moară ca să macine;

— domnii să nu mai schimbe nici să mai ia din pământurile țăranilor decît numai dacă le dau altele de aceeași mărime și calitate².

În astfel de condiții nu pare surprinzător faptul că marea majoritate a țăranilor romîni din Transilvania și din Partium, mai mult de un milion, era aservită feudalilor³, în mare majoritate maghiari⁴, predominînd iobagul, încît termenii romîn și iobag se confundase aproape; nici afirmațiile unor competenți cunoscători ai situației agrare transilvănene, în sensul că țărani romîni din acest principat pînă la 1848 au fost ferecați în lanțuri⁵, că iobagii din Transilvania au fost adevă-

¹ G. Bariț, Reforme în unii articuli din patenta urbarială, V, în „Gazeta Transilvaniei”, 1864, nr. 57, p. 230.

² *Ibidem* p. 230.

³ G. Bariț, Ungaria și revoluția, art. citat, în „Gazeta Transilvaniei”, 1861, nr. 6 p. 23; în Transilvania pînă la 1848 un milion de romîni și 400.000 unguri și secui au fost iobagi, fără romîni din Partium.

⁴ Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 239.

⁵ G. Bariț, Reforme în unii articuli... Mențiuni despre iobagii legați de glic; S. Dragomir, *op. cit.*, p. 6, 9, 13 și Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 239.

rați sclavi ai domnilor¹, în sfârșit, că țărani români și maghiari, cu o parte din secui, au ținut pe spinarea lor o aristocrație numeroasă² nu sînt exagerate, intrucît ele oglindesc o situație reală.

Valoarea reală a sarcinilor supușilor feudalilor, avînd în vedere abuzul și exploatarea stăpînilor, a depășit cu mult pe cea legală, afirmație pe care o îndreptățește evaluarea parțială a unui specialist în chestiunile urbariale transilvănene, Dr. Iosif Grimm, anume a robotei pe un an, prestată de supușii feudalilor din Transilvania. După acest specialist numărul zilelor de lucru dintr-un an cu brațele și cu vitele de jug. — Hand-und zugrobot — nu cele de fapt ci cele legale, s-au urcat la 18.248.000. Din această sumă în cifre rotunde s-au lucrat 9.700.000 zile cu brațele, 5.000.000 cu patru vite și 3.500.000 de zile cu două vite de jug. Evaluate, aceste zile de lucru fac 2.495.000 florini, calculate după „Normativ pro liquidatione uzu fractus rei familiaris“ din 1825³. Nu s-au evaluat și calculat celelalte sarcini, care ne-ar fi dat valoarea tuturor obligațiilor supușilor de odinioară.

Faptele înfățișate evidențiază sarcinile grele și umilitoare dar și suferințele adînci ale populației țărănești din Transilvania, în general, și ale țărănimii romine în special, din mijlocul căreia s-au ridicat adesea glasuri care au înfățișat real și impresionant starea ei devenită insuportabilă, așa cum reiese din următoarele rînduri ale țărănilor romîni din secuime: „Pentru micile noastre moșii, noi, moșii și strămoșii noștri am purtat jugul de fier cu crunte și amare dureri, cît nici Duminici, nici sărbători n-am avut niciodată pînă ținea lucrul domnesc, ziua, noaptea eram tot în brazda lor și eram socotiți nu ca oameni ci ca dobitoacele cele mai de jos⁴.

Această situație socială și agrară apăsătoare și nemulțumirile mari pe care le-a produs, la care s-au adăugat disprețul și ura nobilimii maghiare față de țărani romîni și poporul român⁵, fac să se ascute tot mai mult contradicțiile între clasa stăpînitoare maghiară și masele românești subjugate, care vor încerca în curînd să rupă cătușele de veacuri ale unei orînduiri nedrepte, iar stăpînii feudali autotputernici vor fi siliți să facă unele reforme impuse de spiritul vremii.

Situația agrară a rominilor de pe pămîntul crăiesc și teritoriul de graniță militarizat din Transilvania se deosebea de starea celor din comitate și Partium.

¹ T. V. Păcățianu, Cartea de aur, VII, Sibiu, 1910, p. 847; declarația deputatului român, Partenie Cozma, în dieta ungară, la 1880 și Axente Sever, Răspuns la „Cartea Neagră“, Brașov, 1897 p. 165.

² „Gazeta Transilvaniei“, 1861, nr. 4, p. 16.

³ I. Grimm, *op. cit.*, p. III, nota 1, G. Bariț, Părți alese, I, *op. cit.*, p. 692. G. I. Grimm, specialist în chestiuni urbariale, a fost atașat pe lângă guvernatorul Transilvaniei, Carol Schwarzenberg.

⁴ „Telegraful român“, 1867, nr. 42, p. 167, în Scrisoarea țărănilor romîni din Nyárádszentbenedek, (Murgești), din scaunul Mureșului, din 18/30 V. 1867, trimisă redacției.

⁵ Din istoria Transilvaniei, I, p. 344, 345.

Teritoriul pe care au fost așezați sașii de către statul feudal maghiar, cuprinde, după colonizare, 11 scaune săsești, împrăștiate înăuntrul triunghiului cu extremitățile așezate la Brașov, Orăștie și Bistrița și încă două scaune, ale Tălmaciului și Săliștei¹.

Pe acest teritoriu al cărui proprietar a fost regele, locuitorii români, sași și secui au fost posesori ai pământului regesc, obligați numai față de rege și coroană la impozit și la serviciul militar². Prin urmare, nu erau legați de glie și nici obligați să presteze cuiva serviciile grele ale iobăgiei³.

Datorită privilegiilor, reînnoite de mai multe ori, sașii colonizați au putut scăpa în mare măsură de iobăgire, dar și de primejdia transformării teritoriilor lor în domenii feudale. Apare, totuși, în sinul populației săsești, în perioada feudalismului dezvoltat, o diferențiere cu caracter de clasă: pe de o parte, comiții sau greavii și patriciatul săsesc (meșteșugarii și negustorii bogați), pe de altă parte, populația de rînd. Cei dintîiu care dețineau conducerea scaunelor și orașelor săsești și considerau „pământul crăiesc” ca pe o țară a sașilor, au folosit încă în veacul al XVII-lea, mai ales în veacurile următoare, după instaurarea stăpînirii austriece peste Transilvania, pînă în preajma revoluției din 1848, toate mijloacele legale și nelegale pentru a supune țărănimea și orașenimea săracă la felurite obligații cu caracter feudal, iar pe români să-i excludă și de la toate dregătoriile⁴. Și au reușit în mare măsură. Masa țărănimii, romîne mai ales, că ea forma majoritatea, a ajuns sub exploatarea păturilor suprapuse, care au avut pe teritoriul „celor 7 județe” 28 comune în dependență feudală, iar în districtul Brașovului 14⁵. De aceea, țărănimea a luptat neîntreput împotriva patriciatului urban și comiților sași, singuri sau în unire cu țăranii celorlalte neamuri din Transilvania. Dar aceste pături suprapuse, formate din laici și clerici, au înfruntat lupta țărănimii romîne, mai acuită în jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea; au nesocotit sentințele numeroase obținute de țăranii români în procesul lor cu sașii, hotărîrile de principiu ale Curții din Viena și petiția înaintată în 1842 dietei de cei doi episcopi români din principatul Transilvaniei, prin care au încercat să dobîndească cel puțin pe pământul crăiesc egala îndreptățire a romînilor, și au adus și menținut în stare de iobăgie o parte a acestei țărănimii pînă la legiuirea agrară din 1848⁶.

¹ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 4.

² *Ibidem*, p. 17 și Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul romînilor de pe pământul crăiesc, Sibiu, 1913, p. 229, 231.

³ *Ibidem*.

⁴ *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 138, 191, 346. Vezi și S. Dragomir, *op. cit.*, pag. 17; Jakab Elek, A királyföldi viszonyok ismertetése (Cunoașterea raporturilor de pe pământul crăiesc) Pesta, 1871, p. 119, 120.

⁵ G. Bariț, Părți alese, I, *op. cit.*, p. 648 și *Din istoria Transilvaniei*, I, *op. cit.*, p. 235, 249.

⁶ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 17; *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 346.

Cu toate că pentru țărani români de pe pământul crăiesc a prezentat o importanță deosebită satisfacerea revendicărilor de natură economică și socială — încetarea iobăgiei, restituirea munților, pădurilor, morilor și moșilor comunelor românești, ocupate prin abuz de comiți și patriciatul săsesc cît și cîștigarea dreptului de a fi aleși în consiliile comunale, de a fi primiți în bresle — totuși „universitatea sașilor“ (organizația scaunelor săsești de pe pământul crăiesc, cu sediul la Sibiu) în atmosfera revoluționară din primăvara anului 1848, prin hotărîrile ei din 3 aprilie, a satisfăcut numai revendicările din urmă și de mai puțină însemnătate ¹.

Din aceste motive, frunțașii progresiști ai romînilor din Transilvania vor include în programul lor social și național din 1848 și revendicările populației românești de pe pământul crăiesc, care de altfel va participa la revoluție.

Situație mai avantajoasă din punct de vedere agrar au avut romîni de pe teritoriul de graniță militarizat, pînă la desființarea regimentelor.

Stăpînitorii austrieci, pentru a-și consolida dominația peste Transilvania, au înființat între anii 1762—1765 două regimente grănicerești românești: unul în părțile Năsăudului și altul în partea sudică, din Hațeg pînă în țara Birsei și trei regimente secuiești în întreaga regiune răsăriteană a principatului ². Din cele 5 regimente cu un efectiv de circa 24.000 de oameni, două erau românești, iar regimentul de husari, deși denumit secuiesc, avea caracter mixt ³.

Pe teritoriul regimentelor grănicerești din Transilvania erau 11 țînguri și 284 sate, din care 125 localități, cu cîteva zeci de mii de familii țărănești, aparțineau graniței românești ⁴.

Țărani de pe acest teritoriu, după ce vreme îndelungată au fost socotiți iobagi, erau scutiți de obligații urbariale, în schimb li s-au impus sarcini militare. Pământul era în proprietatea instituției grănicerești, iar posesorii lui, locuitorii militariați, îl cultivau ca oameni liberi, dar aveau de îndeplinit obligațiile serviciului militar, mai suportabile decît obligațiile feudale ⁵. Datorită acestei situații mai avantajoase, populația grănicerească nu a formulat revendicări social-agrar în anul revolu-

¹ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 121, 122—123 și V. Cheresteșiu, C. Bodea, B. Surdu., *Din istoria Transilvaniei*, II, București, 1961, p. 15.

² *Din ist. Transilvaniei*, I, p. 253, acestea sînt completate cu două regimente înființate în Banat, între anii 1764—68, unul romîn-iliric, altul german-bănățean. G. Bariș, *I. op. cit.*, p. 678; cele cinci regimente au fost desființate prin dispoziția împăratului din 22.I.1851.

³ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 5 și Kővári L. Erdély történelme (Istoria Ardealului), VI, Pesta, 1866, p. 130.

⁴ G. Bariș, *I. op. cit.*, p. 369 și P. Suciu, Proprietatea agrară în Ardeal, Cluj, 1931, p. 50. La 1830 regimentele românești de infanterie posedau 42.282 iug. pămînt arător, 26.074 iug. rituri și fînațe și suprafețe foarte întinse de păduri.

⁵ G. Bariș, *I. op. cit.*, p. 369, S. Dragomir, *op. cit.*, p. 23, și *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 252, 323.

ționar 1848 și în partea a doua a veacului trecut a ajuns la oarecare prosperitate economică și la progres cultural¹.

* * *

Contradicțiile adinci de pe pământul comitatelor nemeșesti, dar și contradicțiile de pe pământul crăiesc și din secuime, între clasa stăpînitoare maghiară și păturile suprapuse săsești, pe de o parte, și masele subjugate, pe de altă parte; mișcarea națională romină din prima jumătate a veacului al 19-lea, care avea rădăcini adinci în masele țărănești²; vestea care s-a răspîndit pretutindeni în Transilvania, în primăvara anului 1848, că popoarele s-au ridicat împotriva asupririi și pentru libertate și legalitate, și legile din martie votate de dieta din Pozsony, au creat atmosfera prielnică și în principatul Transilvaniei pentru reglementarea raporturilor dintre țărani și stăpînii lor.

Eliberarea țăranilor din Transilvania de sarcini feudale prin lege, a fost cerută de Adunarea Națională ținută pe Cîmpia Libertății la 3/15 mai, înainte de legiferarea ei din partea dietei. Adunarea a cuprins cererea sa îndreptată către împărat și către dietă, în programul său național — în Hotărîrile de la Blaj — la punctul 3 și 11, în următoarea redactare: „Națiunea romină, ajungînd la conștiința drepturilor individuale omenești, cere neîntîrziat desființarea iobăgiei, fără nici o despăgubire din partea țăranilor iobagi, atît în comitate cît și în districte, scaune și granița militară³; cere totodată și desființarea dijmelor, un fel de contribuție care împiedică progresul economic; cere numirea unei comisii compusă din romîni și alte națiuni transilvănene pentru cercetarea cauzelor de mezuină a moșiilor și pădurilor, de ocuparea pămîntului comun și a sesiilor coloniale și altele ce se țin de categoria aceasta“⁴.

Populația romînească s-a adunat din nou în prima parte a lunii septembrie la Orlat, Năsăud și Blaj, și a mai cerut: „Să înceteze tot felul de robote spre a nu lăsa drum deschis apăsărilor și jafurilor foștilor domni de pămînt și dîregătorilor din comitate pînă la numirea unei comisii urbariale“ și „să se numească o comisie urbarială din toate națiunile și clasele de oameni, care să cerceteze și să aplaneze toate certurile și pricinile între foștii domni de pămînt și între țăranul care acum e om liber“⁵.

În legătură cu romîni de pe pământul crăiesc, Adunarea Națională în Hotărîrile ei, la punctul 11, constată că aceștia nu se mulțumesc

¹ G. Bariț, I, *op. cit.*, p. 369; S. Dragomir, *op. cit.*, p. 23 și P. Suci, *op. cit.*, p. 52.

² *Din ist. Transilvaniei*, I, p. 345, 346, 350 și vol. II, p. 4.

³ Memoriu în chestiunea expropriării pădurilor grănicerești din fostul district al Năsăudului, București, 1923, p. 5; desființarea iobăgiei și în granița militară privea locuitorii nemilitarizați din comunele de pe acest teritoriu.

⁴ G. Bariț, *Părți alese din ist. Trans.*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 121, 122.

⁵ *Ibidem*, p. 248.

nici cu cele patru puncte în care sașii au cuprins concesiile lor, nici cu cât au cerut episcopii de la dietă, în 1842, ci cer în toate egalitate deplină; printr-o comisie mixtă compusă din persoane neinteresate, doarește să se constate cuprinderile abuzive de munți, păduri, mori și moșii săvârșite de către comunitățile săsești din hotarele comunităților românești și veniturile lor să se restituie acestora dacă comunele rurale și orașele săsești nu pot dovedi cu acte autentice în fața comisiei, în termen de trei luni, dreptul lor de proprietate; pentru că hotarele le-au apărut plăieșii și grânicerii, iar sarcinile publice le-au suportat rominii ca parte mai numeroasă pe pământul regesc, cere ca veniturile domeniilor națiunii săsești, care au intrat în Casa Națională Săsească cu obligația de a se folosi pentru apărarea graniței, să fie restituite rominilor; mai cer apoi să se acorde părți din pământurile bisericilor săsești, rezervate lor pe pământul regesc, și bisericilor românești, în mod echitabil și fără deosebire confesională¹.

Aceste deziderate de natură agrară și socială exprimate în Adunare, la care țaranii au participat cu miile pentru că au crezut că acolo se va vesti slobozenia de la slujba domnească², au fost urmate de asigurările și indemnurile lui Simeon Bărnuțiu și Andrei Șaguna, membri în prezidiul adunării.

Dar, pe cînd S. Bărnuțiu ocupa poziție înaintată în problemele principale ale poporului român și dorea sincer eliberarea lui de sub jugul social și național, episcopul Șaguna făcea o politică retrogradă, căutînd să servească interesele Curții din Viena și ale aristocrației maghiare³.

Unele dintre revendicările social-agrară ale țărănimii romine din Transilvania — ștergerea iobăgiei și prestațiilor iobăgești — au fost satisfăcute în curînd.

Împăratul Ferdinand fiind informat de către guvernator asupra atmeșterii încărcate din Transilvania — guvernator care încă la sfîrșitul lunii martie a cerut convocarea dietei Transilvaniei pentru a hotări mai întîi asupra unirii Transilvaniei cu Ungaria, iar în al doilea rînd asupra desființării iobăgiei — în rescriptul său din 5 mai trimis guvernului transilvănean, a dispus convocarea dietei pentru ziua de 29 mai la Cluj și a fixat cele șapte „propozițiuni regești”, care urmau să fie dezbătute.

Rescriptul împărătesc a sosit la Cluj în preajma Adunării de la Blaj, iar dieta s-a deschis în ziua fixată.

Propunerea a patra din rescriptul amintit se referă la „încetarea raporturilor urbariale” pe lîngă despăgubirea dreaptă a domnilor de pămînt. Împăratul a cerut dietei să cuprindă propunerea sa într-un

¹ Gh. Bariț, *Părți alese din ist. Trans.*, vol. II, p. 122—123.

² Al. Papiu-Ilarian, *Istoria Romînilor din Dacia Superioară*, III, Sibiu, 1943 (editată de Șt. Pascu) p. 14.

³ *Din istoria Transilvaniei*, II, p. 32—33.

proiect de lege „care urma să fie votat, iar legea să o înainteze lui pentru sancționare“¹.

Termenul pe care împăratul l-a acordat dietei pentru legiferarea problemei agrare și motivarea urgenței cu „împrejurările de față“ — adică izbucnirea revoluției² — arată convingător că aceste împrejurări l-au silit pe împărat să aprobe convocarea dietei transilvănene și să specifice problemele pe care „va trebui“ „neapărat“ să le dezbată³ și nu o „părintească grijă“ pentru țărani, pe care nu a dovedit-o niciodată niciunul dintre monarhi.

Dieta transilvăneană, convocată pentru 29 mai, a avut aproape aceeași compoziție ca cele anterioare. Au participat reprezentanții comitatelor, scaunelor, districtelor, orașelor care aveau dreptul la reprezentanți și reprezentanții bisericii romano-catolice, consilierii și secretarii guvernului, președinții și magistrații tablei regești transilvănene, aproape 200 de mari proprietari și 2 români, episcopul Lemeni ca regalist și deputatul Alexandru Bohățel, ales ca nobil de Hațeg, nu ca român⁴.

Această dietă a dezbătut sumar și cu membri foarte puțini, la 6 iunie 1848, într-o singură ședință⁵, problema urbarială. Propunerea pentru încetarea raporturilor urbariale a făcut-o, în această ședință a ultimei diete transilvănene, baronul liberal Wesselényi Nicolae, un reprezentant de frunte al nobilimii mijlocii reformiste din Transilvania. Nobilimea reformistă din Ungaria și Transilvania era pentru acordarea de drepturi cetățenești egale tuturor locuitorilor țării, indiferent de naționalitate, în speranța că nemaghiarii se vor asimila și vor forma împreună cu maghiarii națiunea maghiară și Ungaria liberală...⁶.

Baronul N. Wesselényi a arătat în discursul său, ținut în ședința dietei transilvănene din 6 iunie 1848, că iobagii și jelerii trebuie să fie „concetățeni egali în datorii și drepturi și prin același interes pentru drept și libertate să fie frații noștri chemați să servească și să apere patria“⁷.

Membrii dietei au acceptat propunerile lui N. Wesselényi. Ei au declarat că șterg pentru totdeauna ultimele resturi ale robiei, robota și dijma, iar în ce privește drepturile umane fac egal pe cel din urmă.

¹ G. Bariț, Propozițiunile regești din anul 1848, trimise către dieta Transilvaniei, în „Gazeta Transilvaniei“, 1862, nr. 15, p. 57—58 și Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 269, 270, 275; informațiile despre rescript și conținutul lui.

² G. Bariț, Propozițiunile regești, p. 57.

³ Kövari L., Okmánytár az 1848—49 erdélyi eseményekhez (Documente privitoare la întâmplările ardelenice din 1848—49) Pesta, 1861, p. 69, nr. XXXVI.

⁴ Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 274 și *Din ist. Transilvaniei*, II, *op. cit.*, p. 63.

⁵ Dr. Iosif Hodoș, Români și constituționalitatea Transilvaniei, Pesta, 1871, p. 78, 79, 82—83 și Kövari L., *op. cit.*, p. 38, nr. XXII, în ședința din 6 iunie 1848.

⁶ *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 331.

⁷ Kardos S.; *Báró Wesselényi Miklos élete és munkái* (Viața și opera baronului N. Wesselényi) II, Budapesta, 1905, p. 232—34 și I. St. Șuluțiu, Amintiri din epoca sclaviei, în „Transilvania“ (revista) Sibiu, 1903, nr. 2, p. 72; N. Wesselényi, orator de frunte, la 1848, a fost orb.

iobag „valah“ cu primul nobil maghiar și hotăririle lor le-au cuprins în două articole de lege¹.

Guvernul, a doua zi după votarea legii agrare de către dieta din Cluj, la 7 iunie 1848, a publicat un comunicat semnat de contele Teleki Iosif, guvernatorul Transilvaniei. Prin acest comunicat guvernul, după ce aduce la cunoștința țăranilor atât încetarea robiei, dijmelor, taxelor și altor sarcini urbariale începând cu ziua de 18 iunie, cât și înaintarea legii agrare împăratului pentru sancționare, ține să scoată în relief așa-zisul „sacrificiu“ al proprietarilor din Transilvania, pe care ei n-au întârziat a-l aduce din „curată pornire patriotică“ și din sentiment frățesc „față de iobagii lor și „darul cel mare“ pe care l-au primit atât iobagii cât și jelerii, de la care așteaptă recunoașterea și prețuirea „generozității“ foștilor lor stăpîni².

În al doilea comunicat al aceluiași guvern, datat la 17 iunie și publicat cu scopul de a explica articolele de lege referitoare la desființarea legăturilor urbariale, guvernul nu uita să accentueze că această încetare a obligațiilor feudale a hotărît-o dieta la „inițiativa proprietarilor de pământ“ și că încetarea legăturilor feudale, împreună cu titlul de proprietar peste pământul urbarial sau colonic, li s-au dat în „dar“ iobagului și jelerului de pînă aci.

Guvernul, care s-a străduit să apere proprietatea și autoritatea nobililor și să mențină și asupra națională, continuă astfel comunicatul său : „Faptul că ați devenit liberi nu înseamnă că de acum înainte puteți face orice și nu trebuie să depindeți de nimeni ; libertatea adevărată constă în faptul ca omul să se folosească cu curaj și liber de ceea ce are ; egalitatea nu constă în aceea că averea oamenilor să fie egală“, căci „Dumnezeu... a dăruit și avere unuia mai multă, altuia mai puțină“ ; iar ceea ce fiecare a câștigat cu trudă sau pricepere, nu în mod neîngăduit, aceea este proprietatea lui inviolabilă“. Și guvernul încheie comunicatul său cu un avertisment, în textul căruia a mai strecurat elemente religioase, mistice, declarînd că „binecuvîntarea lui Dumnezeu“ se va coborî asupra noilor cetățeni, foști iobagi și jeleri, numai dacă ei se vor purta cu „recunoștință“ față de foștii proprietari de pământ, de la care vine „gestul nobil“, săvîrșit de ei cu „jertfa“ simțitoare³.

De altfel, în împrejurări asemănătoare, guvernul provizoriu din Țara Românească, în proclamațiile sale către săteni din 16 iunie, a avut aceeași prețuire pentru proprietarii exploatare, întocmai ca gu-

¹ Kardoș S., *op. cit.*, p. 233. Kövari L., *op. cit.*, p. 38—39 ; cele două articole de lege ; articolul IV, „Exproprierea robiei, zecuielii și taxelor bănești care grevau colonicurile“, cu 11 paragrafe și articolul nr. V, „Pentru prefacerea în datorii de stat a veniturilor proprietății private urbariale expropriate“, cu 3 paragrafe.

² Kövari L., *op. cit.*, p. 53—54, nr. XXXIII. Comunicatul — „Preînștiințare“ — a fost tipărit și în limba română : Arhiva „Astreii“ Sibiu, nr. 7237/5. 243—1848.

³ *Ibidem*, p. 54—60 și Trücsányi Zs., *op. cit.*, p. 246, 247.

vernul transilvănean : „Fraților ! Vrăjmașii noștri nu erau și nu sînt boierii, ci pravilele cele rele și greșelile domnilor“¹.

Generozitate din partea stăpînilor feudali față de supușii lor, în realitate nu a existat. Acest sentiment ales nu intră în structura clasei exploataatoare. Afirmatia este confirmată convingător de raporturile dintre stăpîinii de moșii și țărănimia aservită, înfățișate pînă aci. Și de înșăși legea agrară a dietei transilvănene, pe care o vom analiza. Dar includerea sentimentului de generozitate, ca atribut al unei clase de exploataatori, în comunicatele oficiale adresate țărănimii subjgate, a cărei eliberare de sub poverile feudale a fost dezbătută în dietă în atmosferă revoluționară, și-a avut rațiunea sa : clasa stăpînitoare, care cu zgîrcenie și de frică a renunțat la 1848 la unele din privilegiile sale, a voit să curme abuzul și actele de violență ale foștilor supuși față de domnia de pămînt și să împiedice întinderea și repetarea lor².

Totuși, presa maghiară din serviciul foștilor stăpîni feudali, a prezentat ca o realitate indiscutabilă sentimentele generoase ale stăpînilor de moșii, manifestate față de iobagii lor în anul revoluționar 1848 și a reproșat țărănilor romîni din Transilvania de multe ori și pînă tîrziu, lipsa lor de recunoștință față de aceia care cu „sacrificarea întereselor“ lor i-ar fi descătușat³.

Gheorghe Bariț, unul dintre cei mai înaintați cărturari romîni de pe la mijlocul veacului trecut, comentînd articolele apărute în presa amintită, afirma în deplina cunoștință de cauză, că, „eliberarea din sclavie a fost efectul spiritului de libertate ce de mult suflase în Europa, iar în Transilvania nu putu să străbată decît la 1848“ ; că iobăgia țărănilor a fost desființată datorită evenimentelor din 1848, nicidecum privilegiatilor, care „s-au învoit numai de frică“ ; „că s-a șters nu din oarecare mîrînimozitate ci numai pentru că nu se mai putea ține și mai încolo“ ; „că dacă nu se întîmpla revoluția, eliberarea nu se producea, ci era mai rău, pentru că aceștia (nobilii) au pregătit totul ca urbariul din 1847 să se pună în aplicare și bietul colon în adevăr să vie la sapă de lemn, va să zică proletar cu desagii în spate“⁴. Iar Szabó Ervin, cel mai de seamă popularizator al ideilor marxiste în Ungaria dinainte de 1917, în „Însemnări asupra revoluției maghiare“ face cu competență următoarea constatare : „Istoria nu cunoaște clasă care să fi renunțat din

¹ Ioan C. Filliti, *Proprietatea solului în Principatele Romine pînă la 1864*, București, 1935, p. 261. N. Popescu-Doreanu, *N. Bălcescu și revoluția de la 1848*, București, 1948, p. 56 ; după N. Bălcescu plaga cea mai vie care a ros inima (poporului) a fost boierimea.

² Kövári L., *op. cit.*, p. 53—56.

³ G. Bariț, Cine a desființat iobăgia, p. 251 și Nota 75. Szabó István, *Tanulmányok a magyar parasztság történelméből* (Studii din istoria țărănimii maghiare), Budapesta 1948, p. 313, 314, 315 ; eliberarea iobagilor și a „moșiei“ iobăgești sînt un fenomen general european, care în centrul Europei s-a produs prin revoluțiile din 1848.

⁴ G. Bariț, Cine a desființat iobăgia, în „Gazeta Transilvaniei“, 1861, nr. 59.

generozitate la privilegiile sale. Tocmai în istoria națiunii maghiare să se fi întâmplat această minune?"¹.

Dieta, care reprezenta interesele clasei feudale, a cedat numai atunci când împrejurările amintite au prezentat pericol real și direct pentru privilegiați, dar și atunci în speranța că stăpînii de moșii vor putea nesocoti concesiile făcute prin răstălmăciri, amendamente și „completări” ulterioare, cum s-a și întâmplat. A trebuit să se voteze legea urbarială în dieta ungară, unde, sub influența revoluției din Viena și din Pesta, legea a fost dezbătută într-o singură zi²; a fost nevoie să se producă în Transilvania și în Partium acte de nesupunere din partea iobagilor — fără îndoială și la vestea desființării iobăgiei în Ungaria — pe care stăpînii feudali îi mai sileau cu toate mijloacele să robotească ca și măcelul de la Mihalț³; în sfîrșit, a trebuit să aibă loc Adunarea de pe Cîmpia Libertății, unde mii de țărani au arătat hotărîrea lor dirză de a desface ei legăturile iobăgiei, dacă încetarea lor pe cale legală va întîrzia mult⁴.

Sub presiunea acestor evenimente interne și externe a legiferat dieta ardeleană problema agrară.

Problema agrară legiferată în împrejurările arătate a fost cuprinsă în două articole de lege — IV și V — din unsprezece, cite s-au votat de către dieta din anul 1848. Cele două articole, care prin dispozițiile lor reglementează raporturile urbariale dintre stăpîni și supuși, formează în realitate o lege, legea agrară a dietei transilvănene⁵.

Primul articol al acestei legi cuprinde următoarele dispoziții mai importante: 1. iobagii și jelerii se declară proprietari ai vetrelor și pămînturilor coloniale (ai sesiilor iobăgești, urbariale,) care se aflau în posesiunea lor⁶; 2. iobagii și jelerii de pînă aci nu pot fi tulburați în folosirea acestor vetre și pămînturi care se află în miinile lor, de ori ce natură ar fi și nici deposedați decît cu intervenția justiției, care prin sentința sa va determina natura lor disputată și fi va obliga pe aceștia, dacă va fi cazul, să presteze slujbele refuzate după pămînturile de natură alodială⁷; 3. dreptul de folosință al pășunilor, pădurilor și locu-

¹ Szabó Ervin, Jegyzetek a magyar forradalomról (Însemnări asupra revoluției maghiare), în „Huszadik Század” (revistă), Budapesta, 1904, vol. 10, p. 405. *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 335 și II, p. 30; caracterizarea lui G. Bariț și Szabó E.

² *Din istoria Transilvaniei*, II, p. 4.

³ G. Bariț, *op. cit.*, p. 255 și Trocsányi Zs., *op. cit.*, cap. II, p. 276, 299 și III, p. 325—342.

⁴ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 195 și Acsády Ig., *op. cit.*, p. 509.

⁵ 1848 évi erdélyi országgyűlési törvényczikkek történeti függelékkel (Articole de legi ale dietei ardelenice din 1848 cu anexe istorice, Cluj, 1861, p. 15—16. Articolele au fost sancționate de împărat la 22 iunie, la Innsbruck; *Ibidem*, p. 25.

⁶ Kővári L., *op. cit.*, p. 55; limitîndu-se dreptul de proprietate la sesiile coloniale, urmează că foștii iobagi și jeleri nu se pot face proprietari peste pămînturile de natură alodială.

⁷ *Ibidem*, p. 55—56, pct. 3; după ce instanța a stabilit caracterul alodial al pămîntului folosit de iobag sau jeler, proprietarul l-a putut lăsa în folosința acestuia, conform înțelegerii de pînă atunci sau prin contract.

rilor cu stuf, exercitat fără întreruperi de foștii iobagi și jeleri, nu va putea fi restrins decât de justiție, dar încetează acordarea lemnului de construcție pentru clădiri din partea fostului stăpîn feudal foștilor supuși; 4. două instanțe, una de gradul I și una de apel, care se vor înființa îndată, numărul lor fiind determinat de necesități, vor judeca cazurile litigioase arătate la punctul 2 și 3; 5. robota-slujba domnească, robota-dijma și taxele prestate pînă aci de iobagi și jeleri după sesiile colonice (iobăgești) încetează¹ pe lângă despăgubirea de către stat a foștilor domni de pămînt²; 6. Se exceptează dijma după viile care nu s-au plantat pe suprafața sesiilor urbariale; 7. dreptul cîrciumăritului și alte beneficii mici, numite regaliene, rămîn și de acum înainte în folosința posesorilor de pînă aci; 8. încetînd jurisdicția seniorială — „scaunele dominale și triduale” — foștii supuși feudali — „cetățenii” — se îndrumă spre instanțele civile și penale din ținuturile respective.

În al doilea articol al legii agrare dieta stabilește sursa financiară pentru despăgubirea foștilor domni de pămînt și indică autoritatea care va judeca reclamațiile referitoare la evaluarea beneficiilor pierdute de aceștia. Potrivit acestui articol, nobilimea proprietară va fi despăgubită din veniturile țării, iar veniturile salinelor se constituie drept ipotecă și vor servi și de bază pentru un eventual împrumut de stat, pentru ca despăgubirea să decurgă în mod regulat. Același articol prevede și instituirea unei comisii din cinci membri din partea Ministerului de Justiție, pentru judecarea sumară a reclamațiilor introduse împotriva evaluării beneficiului domnesc, care a încetat.

Cercetarea celor două articole ale legii agrare din anul 1848, ne duce la câteva concluzii principale.

Dreptul de proprietate al feudalului încetează numai asupra vetrelor și pămînturilor iobăgești — colonice sau urbariale — prin urmare, legea nu se atinge de pămînturile domnești, de proprietatea alodială, baza puterii economice a nobilimii, nici de prestațiile anumitor categorii de supuși.

Legea nu definește calitatea de urbarialist și nu fixează criteriile după care să se poată determina natura iobăgească sau alodială a pămîntului — arător, obținut prin defrișări — a pădurii, pășunii, livezii, etc.³ Ori natura pămîntului se poate determina foarte greu, pentru că în Transilvania, spre deosebire de Ungaria, lipsește urbariul⁴.

¹ K ö v á r i L., p. 53; încetarea sarcinilor iobăgești s-a fixat pentru 18 iunie 1848. Szabó L., *op. cit.*, p. 389; datoriile restante în robota sau de altă natură se vor achita de către iobagi și jeleri. K ö v á r i L., *op. cit.*, p. 55, pct. 3; comunicatul guvernului precizează că pămînturile alodiale, care se află în posesiunea (în mîna) și folosința foștilor iobagi și jeleri, rămîn în proprietatea foștilor domni de pămînt, iar foștii iobagi și jeleri vor presta ca și pînă aci pentru astfel de sesii robota, dijma și taxe.

² 1848-évi, p. 15, § 2; legea care se va vota la proxima dietă va determina capitalul de despăgubire, corespunzător beneficiilor pierdute și modalitățile achitării lui.

³ I. Grimm, *op. cit.*, p. 58, și „Gazeta Transilvaniei”, 1851, nr. 82, p. 337—338; și nr. 83, p. 341—342.

⁴ Szabó I., *op. cit.*, p. 345.

Sarcinile feudale încetează pentru iobagii și jelerii cu sesii proprii — colonicale, iobăgești — și numai acelea pe care ei le-au suportat după aceste pământuri, deci aceste categorii de supuși continuă să facă prestații și să dea dijme domnului de pământ după pământurile alodiale, care se află în folosința lor.

În situația jelerilor fără sesii și a curialistilor contractualiști — păturile cele mai sărace ale țărănimii, câteva sute de mii — nu intervine nici o schimbare din punct de vedere agrar, pentru că aceștia lucrează pământ alodial, prin urmare legea îi obligă să presteze servicii și mai departe, după vechile invoieli¹.

Legea nu reglementează acele raporturi dintre feudali și supușii lor care s-au produs de pe urma folosirii în comun a pădurilor, pășunilor și stufărișurilor.

Legea nu s-a sesizat de revendicările țăranilor de pe pământul crăiesc, cuprinse la punctul 11 din Hotărârile de la Blaj².

În sfârșit, instanțele judecătorești speciale, prevăzute de lege, au fost instituite târziu, după 1854 și prin structura lor au favorizat întotdeauna pe feudali în cauzele litigioase, numeroase și complicate, dintre aceștia și țărani — discriminarea pământurilor, dreptul de folosință al pășunilor, pădurilor, stufărișurilor ș.a.

Prin urmare, conținutul celor două articole de lege și concluziile care se desprind din cercetarea lor, arată deficiențele legii agrare din anul 1848 și caracterizează convingător pe autorii ei: nobilimea mare și mijlocie, din care se compunea în covârșitoare parte dieta transilvăneană.

Legea este incompletă, imprecisă, interpretabilă și inechitabilă³.

Comisia urbarială formată din reprezentanții transilvăneni în dieta comună din Pesta, care s-a deschis după proclamarea unirii și închiderea dietei transilvănene, a întocmit un proiect de lege mai just, după modelul legii maghiare, care însă nu s-a putut dezbate în luna septembrie, pentru că în această lună a început acțiunea militară austriacă împotriva guvernului revoluționar maghiar, în vederea înăbușirii revoluției⁴. Și această împrejurare a îndemnat pe proprietarii de pământ din Transilvania să pretindă în continuare, unde au mai putut, prestațiile de mai înainte, din care cauză s-au produs răzvrătiri din partea iobagilor maghiari și români⁵.

În aceeași dietă comună s-a dezbătut proiectul de lege referitor la despăgubirea stăpînilor de moșii, iar guvernul a fost însărcinat cu întocmirea unui proiect pentru finanțarea acestei lucrări, care să fie luat în discuție în proxima sesiune. Dar dieta nu s-a mai convocat din pricina evenimentelor, încît dezbaterile asupra proiectului de lege referitor

¹ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 15 și Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 344—345.

² 1848-évi. p. 18, 20; articol de lege nr. VI.

³ Szabó L., *op. cit.*, p. 320.

⁴ Szekély Gyula, *Magyar történet* (Istorie maghiară), V. Budapesta, 1936, p. 304.

⁵ *Ibidem*, p. 304.

la despăgubiri nu s-au încheiat, iar proiectul din urmă nici nu s-a dezbătut¹. Din cauza aceluiași eveniment nu au luat ființă nici instanțele judecătorești, chemate să determine natura urbanială sau alodială a pământurilor care se găseau în folosința foștilor iobagi și astfel să înlăture neînțelegerile dintre aceștia și foștii stăpîni².

Legea agrară a dietei transilvănene, prin scăderile ei, a nemulțumit pe foștii iobagi, cu deosebire pe jelerii fără sesii și pe curialști, pentru că aceștia au interpretat dispozițiile care se refereau numai la iobagi, și în favorul lor. Nemulțumirile care au fost sporite și de lăcomia nobililor, deși aceștia se aflau în situație critică în 1848, au determinat pe țărani la mișcări și răsvrătiri, la acte de violență și abuzuri față de stăpîinii de moșii, care au continuat și după înăbușirea revoluției. Țăranii, romîni și maghiari, deopotrivă, au refuzat împlinirea sarcinilor față de domnii de pămînt, îndeosebi jelerii fără sesii și curialștii³. Au atacat averea stăpînilor feudali și și-au însușit pămînturi alodiale. Mulți țărani, de teama reintroducerii servituțiilor feudale, au refuzat chiar și lucrul pe bani, dacă oferta venea din partea foștilor stăpîni⁴. În cursul revoluției ei au devastat pădurile feudalilor și pe cele cuprinse le-au împărțit între ei⁵. Foștii stăpîni au silit pe foștii iobagi, sub diferite pretexte, la slujbe urbaniale, din care cauză sate întregi s-au plîns guvernului⁶. Au încercat să cuprindă pentru ei pămînturile iobăgești și să restrîngă sau să retragă exercițiul dreptului de folosință al pădurilor și pășunilor pe care îl aveau iobagii⁷.

¹ Szabó Ervin, *Társadalmi és Pártharcok az 1848/49-es magyar forradalomban* (Lupte sociale și de partid în revoluția magh. din 1848—49) Viena, 1921, p. 315, 333, 358.

² A Kolozsvári ügyvédegyletnek a képviselőház elé terjesztett törvényjavaslattalokra tett észrevételei (Observațiile baroului avocaților din Cluj asupra proiectelor de legi prezentate camerei deputaților) Cluj, 1877, p. 3. Gáman Zs., *op. cit.*, p. 16; din cauza evenimentelor nu s-a trecut nici la redactarea proiectelor de legi privitoare la despăgubirea corporațiilor, care au pierdut pămînturile iobăgești prin desființarea raporturilor urbaniale (cf. art. VI din legile dietei) și la alte dijme (cf. același art.).

³ Vajda László, *Néhány szó az 1854 június 21-én kibocsátott l. m. urbéri nyiltparancs...* (Cîteva cuvinte despre patenta urbanială din 21 iunie 1854) Cluj, 1868, p. 26 și Kövári L. *Erdély története, op. cit.*, p. 21.

⁴ Kolozsvári Lap (ziar) 1849, nr. 5, p. 18, în Comunicatul guvernului transilvănean dat la 20/XI, 1849. Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 439—441; acte de violență față de nobili. Erdély szabadságharca, 1848—49, a hivatalos iratok, levelek és hirdapok tükrében (Lupta pentru libertate a Transilvaniei în 1848—49, în lumina actelor oficiale, scrisorilor și ziarelor), culese de Bözödy Gy., Cluj, 1945, p. 36, actul nr. 9; refuzul iobagilor eliberați de a lucra foștilor stăpîni.

⁵ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 135.

⁶ Culegere de prea înalte patente ce s-au emis pentru Transilvania, „Publicațiunea” nr. 52 din 10.I.1950; Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 367 și Axente Sever, *op. cit.*, p. 166—167. Szabó E., *Társadalmi* p. 258; a doua adunare națională a romînilor de la 16 septembrie a cerut și ea încetarea robotei, ceea ce înseamnă că în Transilvania în mai multe locuri poporul e silit încă la robotă.

⁷ Culegere..., nr. 52 și I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 135. Trocsányi Zs., *op. cit.*, p. 366—383; exemplificarea raporturilor dintre supuși și stăpîinii feudali după legea agrară. „Gazeta Transilvaniei”, 1863, nr. 98—99, p. 380, în Discursul deputatului dr. I. Rațiu în dieta transilvăneană din 1863; din această cauză mii și mii de neînțelegeri și procese între foștii iobagi și domnii de pămînt, după 1848.

Nu cunoaştem exact pământul urbanial evaluat în iugăre cadastrale, care pînă la 1848 a fost în posesiunea ţăranilor supuşi, nici numărul acestor supuşi, pentru care la anul 1848 s-au desfiinţat raporturile şi obligaţiile urbaniale, nici suprafaţa pământului care urma să treacă în proprietatea foştilor supuşi, pentru că atunci nu s-a făcut o statistică oficială sau un recensămint în acest sens.

Ştim însă după o evidenţă oficială, întocmită mai tîrziu de Comisia regnicolară pentru degrevarea pământului, că în Transilvania şi Partium de la 1848 pînă la 1861 au trecut în proprietatea foştilor supuşi urbaniali 173.781 sesii iobăgeşti cu o întindere de 1.616.674 iugăre din suprafaţa totală de 4.680.000 iugăre pământ de cultură¹.

În concluzie, deficienţele numeroase ale legii agrare şi consecinţele ei apropiate, dureroase atît pentru ţărănimea dependentă cît şi pentru cea eliberată în condiţiile cunoscute, ţărănime care era hotărîtă să se elibereze total şi definitiv de sub exploatare, dovedesc că anul 1848 a desfiinţat parţial raporturile şi obligaţiile feudale, deşi încetarea lor a ajuns o necesitate a procesului de dezvoltare economică şi socială.

Totuşi scăderile numeroase şi substanţiale ale legii agrare de la 1848 au fost în parte înlăturate în epoca absolutismului şi „regimului liberal“ prin constituţia imperială, prin patente şi decrete, dar problema a fost rezolvată parţial şi mai mult teoretic prin faptul că aplicarea şi executarea măsurilor luate au fost încredinţate autorităţilor administrative şi judecătoreşti speciale — urbaniale — cu caracter de clasă.

Această împrejurare şi intenţia evidentă a clasei stăpînitoare de a menţine ţărănimea în dependenţă, au împiedicat improprietărea tuturor iobagilor, iar procedura greoaie şi de durată împreună cu suma prevăzută pentru răscumpărarea prestaţiilor, prin mijloace proprii, de către celelalte categorii de supuşi inclusiv iobagii care aveau în folosinţă pământul alodial, au făcut aproape imposibilă trecerea în proprietatea acestora a pămînturilor folosite de ei.

¹ Gámán Zs., *op. cit.*, p. 11; I. Grimm, *op. cit.*, p. 150, 162. Evidenţa a fost întocmită la 1861; I. Grimm, *op. cit.*, p. 150. Cele 4.680.000 iug. de pământ — numit de I. Grimm „Kulturland“, iar de Gámán Zs. „Gazdasági birtok“ — cuprind pe cel arător, livezile, grădinile şi locurile de păşune; I. Grimm, *op. cit.*, p. 162 şi Gámán Zs., *op. cit.*, p. 11.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA FRĂMÎNTĂRILOR ȚĂRANEȘTI DIN MOLDOVA ÎN PREAJMA ȘI ÎN TIMPUL ANULUI REVOLUȚIONAR 1848—1849. STRĂMUTAREA LOCUITORILOR

de GH. PLATON

Întreaga epocă a Regulamentului Organic — care a generat contradicții de nereconciliat — a fost frământată de puternice mișcări populare. Legiuirea, adaptând sistemul feudal noului stadiu al dezvoltării economice, a înzestrat statul, în același timp, cu mijloace mai eficace de constrângere, făcându-l mai apt în exercitarea funcției sale repressive. Dar, în mod obiectiv, prin acțiunea legilor istorice, echilibrul pe care clasa feudală îl realizase și pe care-l credea trainic a fost rupt. Ruptura s-a produs în preajma și în timpul anului revoluționar 1848—1849 și restabilirea unui nou echilibru pe vechea bază nu mai era cu putință. Dacă frământările cuprinse între anii 1832—1846 au subminat temeliile feudale fără să producă însă fisuri vizibile — ele reprezentând mai mult acumulări de natură cantitativă — împrejurările din anii care fac obiectul atenției noastre au determinat, am putea spune, un salt calitativ care-și găsește substanța nu numai în creșterea în amploare a luptei maselor, ci, mai ales, în efectul acesteia asupra structurii feudale însăși.

Formele de manifestare a luptei maselor, în etapa pe care o analizăm, au fost multiple și variate: de la jalbe, formă primară a protestului popular, pînă la acțiuni deschise de răzvrătire directă, uneori organizată, împotriva exploatării.

În lucrarea de față ne propunem să stăruim doar asupra acelei forme reprezentată de fuga sau strămutarea locuitorilor în interiorul Moldovei, care a avut cea mai largă răspîndire și, prin amploarea și consecințele sale, a afectat, după părerea noastră, în modul cel mai serios, feudalismul în general și statul feudal, în diversele sale compartimente, în special.

Condițiile impuse țăranilor prin Regulamentul Organic au provocat, în întreaga perioadă în care această legiuire s-a aplicat, puternice frământări sociale. Cea mai răspîndită formă, caracteristică epocii, a fost fuga. Deși această formă de manifestare a luptei de clasă are un caracter mai mult pasiv, ea a avut totuși un rol însemnat în slăbirea

bazelor feudalismului, mai ales, prin permanența și amploarea sa. În primul rând, fluctuația continuă a locuitorilor de la un loc la altul sau fuga peste hotare a întretinut și accentuat criza financiară în care se zbătea statul feudal¹ și a adâncit mizeria maselor de contribuabili, constrinși, dat fiind sistemul feudal de impunere și percepere a dărilor, să plătească și datoriile celor fugiți. Fenomenul ca atare, fiind generat de criza sistemului feudal, a contribuit la adâncirea acesteia și prin faptul că a permis, în anumite limite, dezvoltarea relațiilor capitaliste în agricultură. În același timp, deși perioada care o studiem prezintă anumite particularități, fuga țăranilor de boieresc, de obligațiile feudale în general, a contribuit, în anumită măsură, la popularea orașelor și țărgurilor, la dezvoltarea activității comerciale și meșteșugărești a acestora. Deși înapoierea economică a țării n-a permis consecințe direct proporționale cu amploarea fenomenului, adică, mai precis, deși relațiile capitaliste nu s-au dezvoltat într-o măsură egală cu proporțiile atinse de procesul de strămutare, totuși dezechilibrul intern provocat și întretinut de strămutări a contribuit la coacerea premiselor proprii situației revoluționare, demonstrând, în același timp, incapacitatea regimului feudal de a se adapta noilor condiții istorice.

În privința dispozițiilor cu privire la strămutare, în fapt, Regulamentul Organic nu aduce nimic nou. El consacră, deși într-o manieră ambiguă, legarea țăranilor de pământ impusă de noua orientare a gospodăriei moșierești în urma desființării monopolului economie otoman. Articolul 124 legiferează o procedură care, în practică, se aplica și mai înainte

Așezămintul lui Mavrocordat din 1749, cel puțin în această privință, marcase un punct de cotitură în domeniul relațiilor agrare. El desființează dependența personală care, în perioada de trecere spre noua etapă de destrămare a feudalismului, ajunsese la o asemenea dezvoltare încât țăranii vecini, în fapt, dat fiind tratamentul care li se aplica, fuseseră asimilați robilor.

Desființarea dependenței personale însă nu a urmărit, în același timp, și eliberarea țăranilor. Dimpotrivă, sarcinile feudale s-au menținut, au fost determinate într-o manieră mai precisă, iar legăturile cu stăpînii de moșii au fost stabilite prin intermediul pământului, din posesiunea căruia decurgeau obligațiile de natură feudală. Dependența

¹ Calamitățile naturale și consecințele acestora au contribuit la ruina economică a țăranilor care constituiau principala masă de contribuabili. Imposibilitatea multora dintre țărani de a-și achita birul, ca și evaziunea fiscală provocată de strămutări, pribegiri sau epidemia de holeră, au adâncit, mai ales în cursul anului 1848, criza financiară a statului feudal. Lucrul acesta era firesc în condițiile în care principalul venit al statului era realizat prin impozite. Astfel, din suma de 12.066.509 lei și 90 bani, care constituia totalul veniturilor pe anul 1818, 7.813.995 lei proveneau din impozite. Din bugetul Moldovei pe anul 1848 se constată că din totalul sumei ce revenea asupra categoriilor impozabile, au intrat în Vistierie doar 6.667.885 lei și 26 bani, suma de 1.146.109 lei fiind trecută la rămășițe. Marginal, în document, se face observația că „mortalitatea de epidemia holerei au adus scădere din suma însămnată în bugetul aceluia an”. (Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, nr. 491, f. 11—18).

personală a fost înlocuită cu cea reală. Hrisovul prevede limpede că : săteanul „din șat nu este volnic ca să iasă... și de unde va ieși să se dea la urmă”¹.

Interesează mai puțin, în legătură cu problema care ne preocupă, considerentele care l-au determinat pe domnitor să emită hrisovul. A avut în vedere — ca și în cazul ansamblului general de așezăminte ce-i aparțin — interese de natură fiscală sau, ca reprezentant al clasei sale și în conformitate cu interesele acesteia, intuind necesitatea măsurii a legiferat-o? Importante sînt, oricare ar fi explicațiile în legătură cu geneza actului, consecințele legiferării.

În condițiile de la jumătatea secolului al XVIII-lea, dispoziția cu privire la legarea țaranilor de pămînt, prin interzicerea dreptului de strămutare, nu constituia decît un deziderat. Aplicarea practică era legată de o serie de condiții care nu erau încă suficient de coapte. Hrisovul din 1794 crease doar premisele care urmau să fie dezvoltate în viitor.

Dezvoltarea economiei de schimb în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decade ale secolului imediat următor a avut drept consecință transformări corespunzătoare și în structura domeniului feudal care tînde să se adapteze tot mai mult producției de mărfuri. Paralel cu constituirea și dezvoltarea rezervei feudale, cu limitarea dreptului de folosință al țaranilor, cu înmulțirea obligațiilor în muncă ale acestora, precum și cu încercările de transformări corespunzătoare în regimul juridic al proprietății, s-a accentuat și procesul de legare din ce în ce mai completă a țaranilor de pămînt, s-a întărit deci dependența reală. Principiul stabilit doar teoretic în hrisovul din 1749, în urma unei evoluții de jumătate de secol, timp în care se creaseră unele condiții favorabile, putea, la începutul secolului al XIX-lea, să se realizeze practic. Modul în care s-au creat condițiile și s-a pregătit terenul în acest sens se reflectă clar din documentele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și mai cu seamă din așezămintele domnești.

În lipsa unei dispoziții exprese cu caracter obligatoriu — cea din actul din 1749 neputînd fi invocată — legarea țaranilor de moșii se realiza, în general, prin mijloacele curente de constrîngere. Necesitatea pentru stăpînii de moșii a unei astfel de dispoziții este exprimată concret în cererea boierilor moldoveni, adresată domnitorului la începutul anului 1803, de a se interzice dreptul de strămutare a țaranilor². Dezideratul boieresc își găsește realizarea practică abia în 1827 cînd, în

¹ D. C. Sturdza — Scheeanu, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărăneasă*, seria I-a, vol. I, Buc. 1907, p. 22.

² La 15 aprilie 1803, M. Moruzi, în urma cererii boierilor de a se da o lege „că țaranii să nu poată a se muta de pe o moșie pe alta”, dispune ca aceștia să se consulte între dinșii „...și socotind chipurile cuvincoasă care se cade a se pune în lucrare spre paza nestrămăturii țaranilor de la o moșie la alta, cum și pentru acei care la moșiile ce se află șezători sînt strîmtoriți și n-au loc îndestul de hrană și nevoia îi silește a se muta la moșii mai largi... După cum veți socoti, după toată cuvința a se urma, prin anafora să faceți arătare pe larg...” (Arh. St. Iași, Documente, Pachet 416, doc. nr. 27).

împrejurările cunoscute, Ioniță Sandu Sturza, domnitorul Moldovei, prin „Sobornicescul hrisov“, legiferează, printre altele, și legarea țărănilor de pământ într-o manieră categorică, fără nici o clauză, strămutarea depinzând exclusiv de învoirea stăpînului¹. Regulamentul Organic, inserînd dispoziția în cuprinsul capitolului III secția a VII-a, fixează, în același timp, și condițiile care permit și în care se poate efectua strămutarea precum și procedura ce trebuia urmată².

Condițiile cu privire la strămutare incluse în noua legiuire sînt cunoscute și nu găsim necesar să stăruim asupra lor. S-a precizat, de altfel, că „legarea clăcașilor de moșie constituie cheia de boltă a întregului sistem“, această legătură fiind „sanționată prin dreptul de urmărire“³. Trebuie să reținem însă cîteva fapte. Regulamentul nu interzicea dreptul de strămutare, ci numai îl îngredea. În acest sens, în raport cu „Sobornicescul hrisov“ din 1827, cel puțin pe plan teoretic, dispoziția era în avantajul țărănilor. În primul rînd, strămutarea, atunci cînd erau respectate condițiile incluse în lege, se putea face și fără învoirea proprietarului moșiei. În al doilea rînd, articolele referitoare la condițiile strămutării nu conțineau nici o clauză potrivit căreia cei strămutați fără respectarea prevederilor legale trebuiau aduși în mod condiționat la urma lor. În afară de aceasta, autorităților administrative le revenea sarcina, pentru a evita evaziunea fiscală, desigur, să intervină în reglementarea tuturor problemelor legate de strămutare și deciziunile finale, atunci cînd era vorba de interesele fiscului, puteau fi date chiar împotriva celor ale proprietății.

Este incontestabil faptul că, în practică, dreptul de strămutare pe care Regulamentul îl recunoștea țărănilor era iluzoriu. Dispoziția se încadrează organic în totalitatea măsurilor prin intermediul cărora boierii au transformat legiuirea într-un instrument al dominației lor de clasă. Adaptînd statul la noile condiții create în urma tratatului de la Adrianopol, Regulamentul l-a întărit în același timp și în capacitatea de a exercita mai eficace funcția sa represivă. Convingerea aceasta, confirmată de fapte, a permis inserarea în textul legii a stipulațiilor cu privire la reducerea pămîntului acordat spre folosință și la înmulțirea nemăsurată, prin intermediul nartului, a obligațiilor în muncă ale țărănilor. Marile mișcări populare care au deschis epoca regulamentară în Moldova au fost înăbușite. Aparatul represiv și-a dovedit eficiența și justificarea practică. Dar, dacă acesta putea acționa eficace în cazurile curente de nesupunere și de răzvrătiri spontane, era total incapabil să facă față acelei forme a luptei maselor reprezentată prin fuga locuitori-

¹ În documente se preciza că locuitorii „...nu pot avea voie a să rădica fără voia stăpînului și pururea fugarii de acest fel... să fie aduși la urmă și certați...“. (D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 68).

² *Ibidem*, p. 124—125.

³ A. și G. Oțetea, *Țăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în „Studii și articole de istorie“, vol. I, Buc 1956, p. 147—148.

lor. Neputința aceasta, oglindită în însuși textul legiurii, s-a verificat practic în întreaga perioadă în care s-a aplicat Regulamentul. Incapabilă de a stăvili strămutarea sau pribegirea locuitorilor, ocirmuirea, încă de la început, a fost nevoită să facă concesii. Pe această linie se plasează atît măsurile cu privire la unele ținuturi de margine, în care dispozițiile Regulamentului nu s-au aplicat decît tîrziu, cît și acționarea în cazurile izolate de strămutare după norme care variau în raport cu împrejurările.

Încă de la început, dispozițiile legale cu privire la strămutare au rămas literă moartă. Aceasta pentru că în întreaga epocă a Regulamentului Organic forma cea mai răspîdită a luptei maselor a constituit-o fuga. Masele au intuit, și experiența luptelor revoluționare verificase acest lucru, că în cazul strămutărilor, mai ales cînd acestea erau continui și ample, aparatul represiv al statului precum și acel de care dispuneau boierii erau neputincioase. De aceea, s-au servit de acest mijloc, atît pentru a rezolva — în măsura în care se putea găsi o rezolvare — situația grea în care se aflau, cît și pentru a exercita presiuni în vederea îmbunătățirii condițiilor de trai. În toate jalbele, aproape fără excepție, țărani avertizează autoritățile că, în cazul în care cererile lor nu vor fi satisfăcute, se vor strămuta.

Prevenirea strămutărilor prin concesii făcute țăranilor, prin presiuni exercitate uneori asupra proprietarilor și arendașilor, precum și prin întărirea și extinderea sistemului de răspundere solidară, în virtutea căreia țărani înșiși trebuiau să suplinească și să execute funcțiile represive, a fost o preocupare constantă a ocirmuirii.

Amploarea procesului de strămutare în epoca Regulamentului Organic reflectă, pe de o parte, condițiile grele impuse țăranilor prin dispozițiile noii legiuri și, în același timp, este o dovadă a faptului că efortul principal al maselor a fost îndreptat împotriva verigilor celor mai slabe ale statului feudal.

În afara condițiilor obiective, caracteristice epocii regulamentare, foametea și mizeria, accentuate de calamitățile naturale, precum și împrejurările proprii perioadei cuprinsă între anii 1846 și 1849 au determinat o intensificare considerabilă a procesului de strămutare. Părăsirea locuinței reprezenta, în foarte multe din cazuri, nu un simplu act de protest împotriva exploatării, ci o încercare, cea extremă, de salvare a vieții.

Este dificil să exprimăm oifric proporțiile fenomenului. Datele care ne stau la dispoziție ne oferă doar posibilitatea de a le sugera. Deoarece materialul documentar, de arhivă, referitor la această problemă este incomplet, lipsurile cele mai mari fiind tocmai pentru anul 1848, pe baza datelor parțiale am întocmit o listă în care sînt înșirate — pentru exemplificare — pe ani, satele la care sînt semnalăți cei mai mulți locuitori strămutați. Am trecut peste acele localități în care sînt menționați pînă la 10 locuitori strămutați. Includerea și a acestora ar fi în-

semnat, în fond, înșirarea tuturor satelor din cuprinsul Moldovei. De asemenea, pe baza prelucrării și grupării datelor cuprinse în unele însoțite cu conținut special, am alcătuit un tabel din care se desprinde numărul locuitorilor de toate categoriile strămutați din sau în ținuturile Suceava, Fălcui și Roman, în anii 1846, 1847 și 1849¹. Datele sînt de parte de a fi complete². Ele sînt totuși suficiente pentru a ne forma o imagine generală.

Cînd luăm în discuție strămutarea locuitorilor ca fenomen care se încadrează firesc în lupta maselor împotriva exploatarei feudale, nu trebuie să pierdem din vedere variatele și complexe consecințe pe care fenomenul le-a avut asupra vieții interne în general. Am notat mai sus și revenim aici pentru a preciza că, dat fiind amploarea cu care s-a manifestat, strămutarea a constituit o însemnată formă a luptei maselor care a afectat structura statului feudal în particular și feudalismul în general, creînd premise favorabile, în anumite limite, dezvoltării relațiilor de producție capitaliste. Aceste consecințe de natură generală nu rezultă numai din expresia numerică cu care putem reprezenta intensitatea procesului. Cu alte cuvinte, loviturile date feudalismului în general nu sînt direct proporționale cu numărul locuitorilor strămutați. Raportul cantitativ nu exprimă, prin el însuși, decît într-o manieră generală, pur teoretică, măsura în care au fost afectate bazele feudalismului. Pentru a înțelege just eficacitatea acestei forme de manifestare a luptei maselor trebuie să avem în vedere întregul complex de implicații pe plan intern.

Exploatarea, foametea cronică și mizeria în care se zbăteau masele, toate generate și accentuate de regimul feudal ajuns în ultimul stadiu de descompunere, au provocat deplasări masive ale populației în interiorul țării sau peste hotare. Extinderea fenomenului a adus prejudicii serioase proprietarilor feudali în general și statului în special. Dar, chiar dacă parțial și pentru moment — în unele cazuri — fuga a soluționat pentru țărani în cauză problemele care o provocaseră, a avut consecințe de natură inversă asupra majorității locuitorilor. În mod implicit, în virtutea sistemului de organizare feudală a statului, greutățile de care se eliberau fugarii cădeau în întregime asupra locuitorilor rămași, a căror situație materială se înrăutățea mai mult. Consecința directă era înăsprirea contradicțiilor de clasă, creșterea spiritului combativ al maselor, noi și masive strămutări în urma cărora sate întregi

¹ Vezi anexele.

² Numărul real al locuitorilor strămutați nu este indicat întotdeauna cu precizie. Așa, spre exemplu, vornicul satului Pungești-Roman, într-o cerere adresată isprăvniciei, la 12 aprilie 1849, menționează că „pe lingă un mare număr de lăcuiitori ce au pribegit, a căror ocrotire nu o putem alla, acum a mai pribegit unul...” (Arh. St. Iași, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, f. 185). Formulările de acest fel, frecvente în documente, nu permit stabilirea unor date precise. În calculul nostru, în cazul acesta, am avut în vedere doar pe locuitorul indicat.

se goleau de locuitori¹. Rezolvarea acestei situații nu era posibilă în condițiile sistemului feudal. Concesiile ocîrmuirii și ineficacitatea generală a întregului șir de măsuri erau tot atitea semne ale neputinței regimului feudal de a ieși din criză. Menținind vechea structură administrativă precum și vechile norme de organizare financiară, prin forța lucrurilor, statul feudal genera noi și noi mișcări care se efectuau în lanț neîntrerupt.

Am stăruit asupra acestor fapte pentru a preciza, o dată mai mult, însemnătatea deosebită pe care o prezintă studierea fenomenului strămutării locuitorilor care, prin continuitatea și consecințele sale multiple, expresie fiind a contradicțiilor regimului feudal, a generat și a întreținut continuu efervescența internă, contribuind la slăbirea bazelor feudalismului.

Cauzele generale care au dus la intensificarea procesului de strămutare în perioada care o studiem apar frecvent invocate în documentele vremii: în cererile țăranilor sau ale proprietarilor precum și în rapoartele reprezentanților administrației de stat. Printre cauzele cel mai des menționate, lipsa pămîntului de hrană și a posibilităților de trai, în general, ocupă un loc important². Atunci cînd plîngerile locuitorilor erau verificate în urma cercetărilor special instituite, Vistieria, deși uneori numărul locuitorilor care cereau strămutarea din această pricină era mare (61 din satul Todireni-Roman, 35 din Schiopeni-Fălciu), în conformitate cu prevederile Regulamentului, era nevoită să accepte mutarea³, atunci cînd locuitorii nu plecaseră deja fără să mai aștepte încuviințarea. Lipsa de pîine, provocată de secetă și lăcustele care au bîntuît în anii 1847 și 1848, este de asemenea curent invocată pentru a justifica extensiunea luată de procesul de strămutare. Așa, spre exemplu, ispravnicul ținutului Fălciu, în raportul adresat Departamentului

¹ Astfel, din numărul de 20 locuitori birnici de pe partea razeșilor din satul Galbeni-Roman au fugit un număr de 15 oameni. Cei cinci locuitori rămași cer ispravniciei, în decembrie 1847, să le acorde învoirea să se strămute și dinșii deoarece nu mai pot suporta sarcinile fugarilor: „că a mai ține satu numai cinci nume — declară aceștia — nu este puțință”. (Arh. St. Iași, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1112, f. 418). De asemenea, locuitorii satului Pădurile-Bacău se plîng Departamentului din lăuntru că au fugit 40 oameni din sat și sînt foarte încărcăți la cislă. Am rămas. arată aceștia, „...și fără pîine de toată zilele...” (Ibidem, Tr. 1772, op. 2020, nr. 14386, cererea din 20 ianuarie 1848). Locuitorii din Călinești-Roman, încărcăți cu obligațiile unui număr de șase fugari, declară: „...nu-i mai putem purta în spatele nostru... care și noi ne-am înspăimîntat că vom umple lumea de nu vom fi înlesniți de ocîrmuire”. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1131, f. 71, cererea din 7 martie 1849) etc.

² Vezi, în această privință, cazurile locuitorilor din Giulești-Suceava (Arh. St. Iași, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 66—67, 137, cererile din 6 martie și 5 aprilie 1846), Schiopeni-Fălciu (Tr. 1339, op. 1521, nr. 1448, f. 107, cererea din 21 februarie 1846) și satele Mălăiești-Iași, Todireni-Roman (Tr. 1352, op. 1535, nr. 750, f. 123—124, Tr. 1768, op. 2017, nr. 458, f. 512, 666, 697, Tr. 1772, op. 2020, nr. 15254, f. 44—45, 141—144). Cei 30 de locuitori care se strămută din Teșcureni-Dorohoi arată că din lipsa locului de hrană cumpără pîine în fiecare an și și-au vîndut pînă și cojoacele și sumanele. (Tr. 1352, op. 1535, nr. 744, f. 36, 39, 42, cererea din 2 martie 1847).

³ Vezi dosarele notate mai sus.

din lăuntru la 16 mai 1848, arăta că locuitorii s-au strămutat într-un număr atât de însemnat „din lipsa pînii, din lipsa nutrețului pentru hrana vitelor și din împlinirea banilor birului precum și din nămolul datoriilor în care lipsa pînii i-au supus”¹.

Împreună cu aceste cauze sau separat, sînt menționate și asupririle proprietarilor și arendașilor exprimate concret prin înmulțirea nemăsurată a obligațiilor în muncă și prin inumanele măsuri de constrîngere la care erau supuși locuitorii². Sînt indicate drept cauze, în egală măsură, și havalelele nespuse de împovăraoare pentru unele sate³ precum și pánica provocată printre locuitori de epidemia de holeră din vara anului 1848⁴. Dorința cea mai fierbinte însă, rar mărturisită de locuitori și —

¹ Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 168, f. 16-17. Dregătorul arată în continuare că locuitorii rămași în sate, fiind impuși să plătească și datoriile celor fugiți, au ajuns în „cea de istov sărăcie și în neputință de a-și pute plăti măcar singur birul lor... și prin lipsa de pîine și nutreț”. Locuitorii din Odaia-Bogdana-Fălciu „lipsiți de pîine și împovărați cu îndestule datorii de bani la proprietarul moșiei... au rămas cu totul săraci... și pentru ca să scape de toate cererile au găsit mijloc de pribegire...”. (Ibidem, Tr. 1352, op. 1535, nr. 481, f. 10, raportul ispravnicului din 21 decembrie 1847). Trei locuitori din Lunca Banului-Fălciu arată ispravniciei la 21 aprilie 1847 că „fiind fără nici o stare, cuprinzîndu-ne cu totul nevoile și lipsa de pîine și neavînd nici o agonisită, neputînd rîbda mai mult nevoile, siliți am fost a ne „lăsa casele și ne-am strămutat la ținut Covurluiului satul Tuluțești”. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 224). Un mazil din Davidești-Fălciu declară că „fiind cu desăvîrșire picat în nevoi și sărăcie... siliți m-am găsit a-mi lăsa și chiar parte de moșie...”. (Ibidem, dosar nr. 1482, f. 54, cererea din 10 august 1849), etc.

² Motivîndu-și cererea de strămutare, cei 46 locuitori de pe moșia Dolhasca-Suceava arătau în cererea lor din martie 1846 că „pe pămîntul de un pont de gospodar ne hrănim trei gospodari”. Ispravnicul, slujind interesele arendașului, îi bate și-i încheie pentru a-i forța să nu mai facă plîngerii împotriva acestuia (Arh. St. Iași, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 77—78 și nr. 1744, f. 82—84). Aceași situație este și pe moșia Lămășani (Ibidem, dosar nr. 1561, f. 3, 265). Cei 30 locuitori din Borlești-Neamț au fugit din cauza schinguirilor arendașului „care mai presus urmează decît au muncit jidovii pe hristos” (Ibidem, Tr. 1772, op. 2020, nr. 16158, cererea din 25 martie 1849). Din cauza obligațiilor grele în muncă și a bătăilor, din satul Podoleni-Neamț au fugit 32 locuitori. Arendașul, arată locuitorii la 26 februarie 1848, „au început a ne bate în toate zilele ca pre niște dobitoace necuvîntătoare, în care s-au socotit pînă la 70 oameni și mai mulți bătuți”. Locuitorii rămași avertizează că, în eventualitatea în care nu se vor lua măsuri, „om începe a ne răsipi ca albinele în toate părțile de va rămîne satul pustiu numai cu d-lui posesorul, că altă nădejde nu avem nici chip de trăit”. (Ibidem, dosar nr. 12598) etc.

³ Astfel, din satele Turturești și Gura Văii-Neamț, așa cum se desprinde din adresa Departamentului averilor bisericesti din 12 ianuarie 1848, „mulți dintre ei (locuitorii) sînt pribegiți și nelincet s-ar împrăști”. Satele, aflîndu-se în drumul mare, au fost încărcate peste măsură cu havalelele. În urma cercetărilor se constată că au fugit 35 locuitori din numărul total de 95. (Ibidem, dosar nr. 13429). La 22 noiembrie 1848, proprietara satului Boghicea-Roman își exprimă îngrijorarea într-o cerere adresată Departamentului din lăuntru, că, din cauza havalelelor, „locuitorii vor fi siliți a pribegi... și să va sparge satul...” (Ibidem, dos. nr. 14244).

⁴ 40 lingurari de pe moșia Stolniceni-Suceava, într-o cerere din 9 aprilie 1849, arată că în cursul anului 1848 se aflau stabiliți pe alte moșii. Însă „în vremea epidemiceștii foarte (sic) boale a holerei, cînd îngrozindu-ne spre a nu ni se prileji pieire de nevrîșnica moarte, am căutat locuri pentru a ne strămuta unde vom putea găsi mai liniște și spre ferire de boala ce urma”. (Ibidem, dosar nr. 16930, f. 1, 4), etc.

lucru destul de firesc de altfel — sporadic reflectată în documente, era aceea de a scăpa de boieresc și de „înfricoșătoarea“ povară a havalelelor¹. Dorința aceasta putea fi realizată practic, în anumite cazuri, așa cum vom vedea în continuare. Este cert însă că, în afara motivelor invocate, care justificau din plin actul, eliberarea de boieresc, de sarcinile feudale în general, constituia mobilul esențial care a stat la baza procesului de strămutare. În acest sens, pledează multe mărturii documentare din care rezultă că locuitorii strămutați încercau, atunci când lucrul era posibil, să stabilească, în locurile în care se așezau, raporturi sociale de un tip deosebit. Eliberarea completă, cel puțin temporară, de sarcinile feudale era posibilă numai în cazul trecerii peste hotare, mai ales în Rusia, unde locuitorii se stabileau în calitate de coloniști.

Prevederile cu privire la condițiile strămutării incluse în Regulamentul Organic, mai ales în perioada de care ne ocupăm, nu au fost și nici nu puteau să fie respectate. Cazurile în care locuitorii făceau apel la aceste dispoziții erau destul de rare deoarece obținerea aprobării putea să survină, uneori, după ani întregi de așteptare chiar atunci când cererile se încadrau în dispozițiile legii. De aceea, în marea majoritate a cazurilor, locuitorii se strămutau atunci când erau constrinși de împrejurări și cereau legalizarea actului abia după ce fuseseră descoperiți în locurile în care se stabiliseră. Din aceste motive, organele administrative — respectiv Vistieria — nu au putut să adopte în cazurile de strămutare o procedură uniformă, general valabilă. Aprobarea strămutărilor sau aducerea la urmă a fugarilor varia în funcție de interesele fiscului, de cele ale proprietarilor și mai ales de starea de spirit a locuitorilor în cauză. Invocarea prevederilor legale este rar menționată în documente. Inconsecvența procedurii, faptul că în cele mai multe cazuri Vistieria era forțată să accepte lucrul deja împlinit și să adopte măsurile corespunzătoare, neputința autorităților de a stăvili procesul de strămutare al locuitorilor — Vistieria se transformase într-un simplu organ care înregistra faptele, străduindu-se să asigure interesele financiare ale statului — vădesc un aspect important al crizei de structură a sistemului feudal care, generînd fenomenul, se dovedea incapabil să-înlătore cauzele și să-î oprească desfășurarea.

¹ Astfel, în urma cererii pe care o fac doi locuitori din Stănilești-Fălcu de a se muta pe moșia Broscăuți, unde au părți de răzășie, ispravnicul, în urma cercetării, comunică Vistieriei că aceștia nu sînt asupriți și au și locuri suficiente de hrană. „Prin acest mijloc — notează dregătorul — intenționează să poată scăpa de lucrare zilelor boierescului“. (Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1448, f. 559—565). Logofătul Gh. Sturza, proprietarul moșiei Dulcești-Roman, înștiințînd isprăvnicia, la 3 iulie 1849, despre fuga unui număr de 7 locuitori, menționa că „să înțelege că prin așa ră urmare a lor n-ar vroi a-și statornici gospodăriile, nici a-și împlini datoriile... ci prin aceste chipuri ar pute scăpa supt nume de stăini și bejenari oriunde ar fi“. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, f. 472—473) etc.

Analiza și gruparea numeroaselor documente referitoare la această problemă ne permit să facem unele clasificări de natură să contribuie la mai buna înțelegere a faptelor. Clasificările au în vedere precizarea atitudinii adoptate de organele autorității de stat față de diverse cazuri, modul de acțiune al proprietarilor, lezați sau uneori avantajați de strămutarea locuitorilor, precum și stabilirea consecințelor strămutării pentru țărani în special și pentru situația internă în general.

Este lesne de înțeles că, în condițiile în care forța de muncă era atât de necesară gospodăriei moșierești, proprietarii uzau de toate mijloacele pentru a și-o păstra, pentru a evita strămutarea locuitorilor stabiliți pe moșiile lor. Practic, însă, mijloacele de care aceștia dispuneau pentru a opri fuga locuitorilor erau reduse¹. Răspunderea colectivă asigură mai mult interesele fiscului decât acelea ale proprietății. De aceea, stăpînii moșiilor — și aceasta este o chestiune cu caracter general — erau mereu în căutare de locuitori pe care să-i stabilească pe moșiile lor și să suplinească astfel lipsa celor fugiți sau multiplele necesități ale domeniului², atunci cînd nu puteau — și lucrul acesta era extrem de greu de realizat — cu sprijinul autorităților, să aducă înapoi pe fugari.

Țăranii nu-și părăseau cu ușurință vechile lor așezări. Actul era dictat de împrejurări deosebit de grele, singurele care justificau sacrificiile ce-l presupuneau. Casele, cu tot ceea ce era în jurul lor, precum și eventualele plantații de pomi, ceruseră ani grei de trudă. Cînd împrejurările o permiteau și fuga era minuțios pregătită în prealabil, locuitorii își lichidau cit mai deplin bunurile de care dispuneau³. În majo-

¹ Este interesantă în această privință porunca dată de C. Sion, aflat la Iași, vătafului de pe moșia Tălpălai la 29 ianuarie 1848. Boierul atrage atenția că a fost informat că unii din locuitori încearcă să se strămute și, în consecință, avertizează lapidar: „...oamenii să stea toți pe loc că am purlare de grijă pentru ei. Iar pecetea satului îndată să o ei și giuământate să o ții la tine și giuământate la vornic; oamenii să să liniștească și să-și caute de nevoile lor căci dai peste dracu și tu și ei. Eu voi veni negreșit acolo. Arată vornicului să gășescu pre toți lăcuiorii, cu toții față, că va mînce bătaie. Pecetea s-o gășese la tine că totul de la tine am să cer și să caut”. (Arh. St. Iași, Documente, Pachet 401, doc. nr. 321).

² Menționăm, ca fiind caracteristică în această privință, scrisoarea adresată de paharnicul I. Popa, biv vel vornicului Iancu Greceanu, la 10 ianuarie 1848. Marele boier este înștiințat că locuitorii de pe moșia sa Tălpăloata-Tutova au încercat să trateze cu diferiți proprietari pentru a se strămuta. Cu scopul de a-l sluji pe vornic, paharnicul le-a promis că-i va primi pe moșia sa după ce vor obține învoiala Vistieriei: „care cred — adaugă el — că nu o vor mai pute căpăta fiind dv. în Eși”. Acesta arată în continuare că, deși are și el nevoie de locuitori, nu s-a gîndit nici un moment „a-i ave tocmă de la dv.”. I-a îndemnat pe locuitori să se stabilească pe moșia sa „ca să nu să ducă la alții care ar stărui a le face plăcere lor cu strămutare ce cer”. (Ibidem, document, nr. 371).

³ Mai mulți locuitori strămutați de pe moșia Oprîșeni „...au cutezat să stea și să rădice casăle și celelalte care să cuvin a rămîne în folosul proprietarului”. (Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 13944, cererea egumenului mănăstirii Galata din 24 aprilie 1848), etc.

ritatea cazurilor însă, își încărcău sărăcia într-un car și pentru a li se pierde urma își schimbău uneori și numele ¹.

Am arătat mai sus că strămutarea unora dintre locuitori aducea prejudicii, deși de natură diferită, atât locuitorilor cât și proprietarilor. De aceea, și unii și alții, pentru a-și apăra propriile lor interese, cer Vistieriei să ia măsuri pentru întoarcerea fugarilor. Motivele invocate de locuitori se referă atât la greutățile implicate de sporirea birului și a havalelelor ², cât și la eventualitatea că nesancționarea fugarilor ar genera noi strămutări. Așa, spre exemplu, locuitorii satului Nisporești-Roman cerînd isprăvniciei, la 9 martie 1849, să ia măsuri pentru înapoierea celor opt fugari, atrage atenția acesteia că „dacă... nu va lua în deaproape privire o așa urmare poate ca să să strămute acest sat numai din o așa cutezare a unor vicleni și stricători de sat” ³. La rîndul lor, proprietarii și arendașii aduc ca argumente în sprijinul cererilor de reîntoarcere a fugarilor, datoriile în bani sau în muncă pe care locuitorii le au față de proprietate, împovărarea peste măsură a celor rămași în sate cu birul și havalelele acestora ⁴ precum și faptul că slăbiciunea manifestată în

¹ Locuitorul C. Sirbu, împreună cu soția sa, au fugit din satul Bahna-Roman și „schimbîndu-și numele Petre Corbu, s-au așezat pe moșia Siliștea-Neamț”. Arendașul din Bahna, venind să-l ridice, „s-au făcut nevăzut” din nou, lăsîndu-și toate lucrurile. Iată din ce constă averea locuitorului: o pereche giuncani, o căruță lemn, o cergă veche, o pereche fiere de plug, un petec blană de vulpe, două ștergare vechi, două cămăși femeiești vechi, două cămăși de copil, o gîscă cu cinci boboci, patru găini cu patru pui, patru saci vechi, patru lăicere vechi rupte, un mindir prost, două bucățele țol de cinepă, un ceaun cu pirostii, opt strachini și șase oale, cofă, găleată, pacornită, sită, badana veche, stricată, două covățele, două jumătăți cilți, o rochie veche de cit, un testemel, șapte coți pînză, față de masă veche, trei cămăși bărbătești vechi, toate evaluate la 244 lei 35 parale (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, f. 453—455, adresa isprăvniciei de Neamț către cea de Roman din 20 iunie 1849).

Un locuitor fugit din Giulești-Suceava „este înscris în tăblița tg. Fălticeni sub altă poreclire” (Ibidem, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 234, raportul din 5 iunie 1846). Un locuitor fugit din Dracșanii Vechi-Tutova „ș-au schimbat numele și porecla...” (Ibidem, Tr. 1352, op. 1535, nr. 739, f. 191). În ocoalele ținutului Iași sînt găsiți 29 locuitori „mistuiți supt feliuri de nume și porecliri schimbate”. (Ibidem, dosar nr. 750, f. 164—165, raport din 27 ianuarie 1847), etc.

² Vezi, de pildă, cererile locuitorilor din satele Dașța, Săcăleni și Todireni-Roman, în Arh. St. Iași, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1107, f. 94 și dosar nr. 1134, f. 73, 19 martie 1846, 30 mai și 17 iunie 1849.

³ Ibidem, dosar nr. 1134, f. 73.

⁴ Ibidem, f. 303, 330 (cererea proprietarului moșiei Căutășani-Roman din 9 mai 1849) și Tr. 1772, op. 2020, nr. 45275 (cererea proprietarului moșiei Valea Glodului-Neamț, din 17 martie 1849), etc.

adoptarea unor măsuri represive severe ar prilejui fuga în masă a locuitorilor ¹.

După cum se poate observa, argumentele nu difereau ca formă. Fondul însă era diametral deosebit. Argumentarea aceasta — și ea apare stereotip pe sute și sute de cereri — verifică cele constatate mai sus cu privire la natura dependenței țaranului. Faptul că sînt invocate ca motive cu cea mai mare greutate, în favoarea proprietarilor, obligațiile contractate de locuitori și care decurgeau din posesiunea lotului de pământ, demonstrează că dependența era de natură pur reală. De altfel, dacă țaranii fugari, așa cum vom vedea în continuare, se angajau să-și achite datoriile, proprietarii nu mai puteau invoca vreun alt argument care să justifice întoarcerea la urmă.

Am întîlnit un singur caz în care un boier își motivează cererea pe baza drepturilor acordate proprietății prin Regulament. Este vorba de proprietarul moșiei Cămirzâni din ținutul Suceava. Acesta, cerînd isprăvniciei, la 29 aprilie 1846, înapoierea unui fugar care, fiind strămutat la Gulia, intrase în categoria slujitorilor, sublinia că „așa precum numitul să folosăște de leafa ce i se dă de ocîrmuire, asămîne trebuie să mă folosăsc și eu de *driturile proprietății după sfințenia așezămîntului* și pentru că nici să poate strămuta pe altă moșie de unde să găsăște înscris” ².

Raportînd acest caz singular la modul practic în care se rezolvau problemele privind cazurile de strămutare, înțelegem măsura în care prescripțiunile Regulamentului Organic își pierduseră valabilitatea. Sub presiunea puternicului val al strămutărilor, ocîrmuirea a recurs la soluții lipsite de eficacitate menite însă să adapteze regimul la noua situație creată.

Pentru a-și completa necesarul în brațe de muncă pe moșiile lor, proprietarii, ei înșiși — constatarea este valabilă, firește, numai pe plan

¹ Proprietarul moșiei Oprișăști-Tecuci, arătînd Visticriei că în sat au rămas doar 12 oameni care îndeplinesc obligațiile unui număr de 32, cere ca aceștia să fie scăzuți cu zilele de lucru la drumuri, ca nu „în ce de pe urmă deznădăjduire să-s împrăștie în tot Prințipat... dacă acum, în curînd, nu să va regula aducerea fugarilor”. (Arh. St. Iași, Tr. 1532, op. 1535, nr. 479, f. 14, 23, cererea din 7 iulie 1847). Arendașul moșiei Cotu Grosului-Roman cerînd întoarcerea la urmă a unui număr de 7 fugari, avertizează Departamentul din lăuntru că „dacă pe acești fugiți nu să vor aduce la urmă, să pilduiesă și acei rămași care pe privire că acei fugiți de mai înainte nu s-au adus înapoi, și cîți mai sînt în sat să vor depărta încît opștia să poate răsiipi...”. (Ibidem, Tr. 1772, op. 2020, nr. 15254, f. 110—111, cererea din 5 noiembrie 1848).

La 1 mai 1849 arendașul din Roșieci-Fălciu arată că vornicul N. Greceanu a oplotit pe moșia sa Simila-Tutova un număr de șase locuitori fugiți din satul său: „...și cîți lăcuitori au rămas în sat — notează arendașul — fiind aghezmuți de d-lui vornic, sînt gata a fugi decît numai așteaptă ce sfîrșit va lua pentru acești șase duși mai înainte...”. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1483, f. 146—147), etc.

² Boierul cere ca locuitorul să fie adus înapoi și el să fie despăgubit pentru locul de hrană dat în conformitate cu așezămîntul. (Arh. St. Iași, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 173. Sublinierea este a noastră).

general — au favorizat, în anumite limite, strămutarea țăranilor și au contribuit, prin acțiunile întreprinse în acest scop, la sporirea confuziei generale. Articolul 125 din Regulament, care prevedea sancțiuni pentru proprietarii care ar „smomi“ pe locuitori, nu putea constitui o piedică serioasă atâta vreme cât, practic, nici nu se putea aplica.

Promisiunile făcute de unii proprietari — abstracție făcând de buna-credință a acestora — chiar atunci când se condiționa primirea locuitorilor de respectarea prevederilor legale și de autorizația ocîrmuirii, aveau darul să contribuie, într-o anumită măsură, la accentuarea tendinței de strămutare ¹.

În majoritatea cazurilor însă, profitînd de sprijinul autorităților ținutale sau de poziția ce o dețineau în ierarhia socială și administrativă, unii proprietari, în acțiunile de acest gen, nu respectau nici măcar aceste aparențe legale ².

Astfel, relatînd isprăvniceii de Roman faptul că locuitorii de pe moșia Ruși se strămută „neconținut“, atrași fiind de proprietarul moșiei Plopana-Tutova, arendașul, într-una din cererile sale, din 28 martie 1847, arată că „acum doar nu mi-au mai rămas alta decît din nou să rog... că dacă este ertat de lege o asămîne, să voiască bine a-mi învoi și mie să smomesc și să primesc oameni de pe alte moșii, dacă nu să aduc pe fugari“ ³. Aceeași situație este și în cotuna Ruginoasa din satul

¹ Privighetorul ocolului Podoleni raporta isprăvniceii Fălcui, la 3 martie 1847, că unii dintre locuitorii satului Podoleni, din cauza lipsei de pîine, vor să se strămute pe moșia Cozia, „unde au și găsit înlesnire cuvenită lor“. Asupra lor s-a găsit un înscris al proprietarului din Cozia, aga Alecu Roset, cu următorul conținut: „...îiîndcă unii din lăcuitorii acestui sat mi s-au înfățișat arătînd că ar voi a se strămuta... și a să statornici aici... lipsiți fiind acolo de pîine și de alte îndemănări pentru hrana vieții lor, nedîndu-le posesorul pîine, acum la vreme lipsei, pentru care le-au și dat voe a-și căuta locuri unde vor găsi pentru înlesnire lor; așa dar, dacă ocîrmuirea le va da voe a se strămuta... eu aici le voi da locurile de hrană trebuitoare... pîinea trebuincioasă, acum în vremea lipsei precum și lemnul trebuitor pentru casă și tot felul de ajutor bănesc, însă numai prin voința ocîrmuirii...“. Privighetorul atrage atenția că „dacă să vor strămuta cît de puțin număr, pe urmă rari vor rămîne în acest sat“. Ispravnicul, la rîndul său, cere arendașului ca, în propriul său interes, să împace pe locuitori „căci apoi, îndemnîndu-să, să vor duce toți“. (Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 109—111), etc.

² Astfel, aga C. Negruți, „...ce-i director la Vistierie, a mijlocit, ca un boier puternic ce-i cu slujba aceasta“, și a silit pe dezrobiții de pe moșia Trifeștii lui Păun-Iași să se mute pe o moșie vecină. În acest scop, a luat vitele locuitorilor și — declară aceștia — „ne-au împrăștiat fimeile și copiii, ne-au bătut cu slujitorii ai Vistieriei“ (Ibidem, Tr. 1772, op. 2020, nr. 13965, jalba din 28 martie 1848). Stolnicul St. Atanasiu, proprietarul moșiei Mărmureni-Roman, „fățiș, ziua mare, fără a cugeta la răspundere ce-l trage fapta, au trimis 10 cară la satul Bozieni și mi-au rădicat pe ce-l mai frunțas lăcuitor... cu toată a sa gospodărie... și l-au strămutat chelar în ograda d-sale“. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1434, f. 300, 470, cererea arendașului din Bozieni din 13 mai și 14 iunie 1849. Vezi și Tr. 1763, op. 2012, nr. 1595, f. 101), etc.

³ Într-o altă cerere, din 15 aprilie, arendașul arată că a adus înapoi pe un fugar care a declarat că „după mai multe îndemnuri a unora de acolo s-au înșălat a zice că și el s-ar așața acolo... și mergînd la stăpînitorul moșiei au cerut a-i lăsa siguranție că să va muta acolo... și el... i-au și lăsat 200 lei și patenta ce o are de neguțitorie. Acum iată — încheie arendașul — chipul prin care acest sat se amerintă cu totul cătră spargere“. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1489, nr. 1112, f. 72, 98, 118, 164, 368).

Bozieni-Neamț. Proprietara, Eufrosina Balș, se plinge împotriva locuitorilor care, smomiți de vornicul Iancu Cantacuzino, proprietarul moșiei Hirtop, vor să se strămute. Pentru a preveni spargerea satului, boieroaica cere ca vornicul să fie tras la răspundere în conformitate cu articolul 125 din Regulament. Arendașul Damaschin Bojinca, la rîndul său, într-o cerere din 29 aprilie 1847, adresată Departamentului din lăuntru, relatează că locuitorii „au venit la atîta îndirjire, încît mai bine de o săptămîină... decînd nicio brazdă măcar n-au arat, nu zic de boeresc, dar nici pentru sine, fiindu-le dată încredințătoare nădejde, de către vornicul Canta, că le va mijloci negreșit strămutarea lor; răzimați pe asămîine încredințare, își bat de-a-rîndul popușoi, îi vînd sau îi cară pe ascuns unde ei vor fi știind“¹.

Neputința ocîrmuirii de a acționa conform dispozițiilor regulamentare în cazurile de strămutare a avut drept consecință faptul că sarcina principală de găsire a fugarilor, de încasare a birului acestora și în unele cazuri de aducere la urmă să cadă tot asupra locuitorilor rămași în sat. Aceștia erau constrînși să procedeze astfel deoarece, potrivit sistemului de stringere a birului, erau obligați să răspundă solidar de plata sumelor ce reveneau statului². Vornicii și paznicii satelor în special și locuitorii în general, pentru a scăpa de îndeplinirea sarcinilor ce reveneau asupra fugarilor, peregrinau prin țară în căutarea acestora. Isprăvnicile le dădeau împuterniciri speciale, denumite „otcritnoi liste“, în care erau indicate numele locuitorilor fugiți și, eventual, atunci cînd se cunoștea, și localitatea în care se stabiliseră. În aceste împuterniciri se făcea mențiunea expresă că trimișii aveau dreptul să încaseze rămășițele de bani datorate de fugari³ și uneori chiar să-i aducă la urmă⁴. Se solicita, de asemenea, concursul autorităților ținuturilor respective⁵. Uneori — cazurile acestea însă sînt mai rare de aflarea și aducerea înapoi a fugarilor — erau făcute responsabile rudele acestora⁶. Operația de aflare a fugarilor prin aceste mijloace, deosebit de costisitoare pentru

¹ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 12227, f. 2, 4—5.

² Atunci cînd tendința de strămutare pricinuia serioase temeiuri de spargere a satelor, locuitorii erau forțați să semneze chezășii prin care se angajau să caute pe fugari. Vezi, spre exemplu, chezășia locuitorilor din Cotu Vameșului-Roman din 1 decembrie 1847. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1112, f. 421—423) etc.

³ Un asemenea document în Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1460, f. 3 (împuternicirea dată, în iulie 1846, pentru a se încasa birul de la cinci locuitori fugiți din Oțeleni-Fălcu și stabiliți în diferite ținuturi).

⁴ Doi locuitori din Huși sînt împuterniciți să caute pe birnicii fugari „și oriunde-i vor găsi, să-i rădăce dimpreună cu toate ale lor și să-i aducă la urmă-le sau să aducă adevărîță de pe la locurile unde i-ar afla“. În altă parte se menționa: „...să-i alle și să-i aducă la urmă, iar pe cei care după nișcaiva împregiurări nu i-ar pute rădica, să aducă adevărîțe de pe la locul unde s-ar afla“. (Ibidem, dosar nr. 1461, f. 170, 173) etc.

⁵ Ibidem.

⁶ Isprăvnicia Fălcu împuternicește pe doi oameni, rude cu cei trei dezrobiți fugiți din satul Brădicești, să-i caute și să-i aducă la urmă „căci la contra, pomenitele rudeniî vor fi îndatorite a le plăti dările“. (Ibidem, dosar nr. 1467, f. 8).

cei ce o efectuau, în rare cazuri dădea rezultatele așteptate¹. Semnalmentele fugarilor erau inserate în publicațiile oficiale ale vremii².

Chiar când locul de strămutare al celor fugiți era descoperit, strângerea banilor de la aceștia se făcea cu foarte mare greutate și pricinuia serioase dificultăți locuitorilor rămași în sat care, de cele mai multe ori, își exprimau hotărârea de a-și părăsi și ei locuințele³. Greutățile cele mai mari erau provocate de proprietarii satelor în care locuitorii se strămutaseră, precum și de oamenii acestora care, în pofida chiar a dispozițiilor autorităților, apărându-și interesele dictate de necesitățile lor proprii, împiedicau pe trimișii satelor să încaseze birul de la fugari sau să-i aducă la urmă. Cazurile de acest fel sînt foarte numeroase. Așa, spre exemplu, locuitorii satului Lămășeni, din cuprinsul ținutului Suceava, se plîng isprăvniceii, la 8 iunie 1847, că cinci dintre dîșii au fugit și s-au statornicit pe moșia Băltătești din ținutul Neamț, proprietate a cneazului Cantacuzino. Aceștia solicită întoarcerea fugarilor „dacă legile nu pozvolesc mutarea fieșcăruia, de sine, pe la așa locuri tari, unde noi nu ne putem apropia nici cu chip de ei”⁴. De asemenea, Locuitorii satului Cotu Vameșului-Roman, arătînd greutățile implicate de îndeplinirea obligațiilor ce reveneau asupra celor 40 fugari, subliniau că „deși îi aflăm pe la unele locuri, să ocrotesc prin stăpîinii moșiilor unde să află nesupuindu-se la plata birului”⁵.

¹ Astfel, locuitorii satului Poienile Oancii-Roman, într-o cerere adresată isprăvniceii la 25 mai 1847 arată în privința celor 28 fugari că „i-am căutat cu cheltuiala noastră... și nimic n-am folosit...” (Arh. St. Iași, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1112, f. 239—249). Trei locuitori din Lunca Banului-Fălcu au fugit în noaptea de 9 spre 10 ianuarie 1847 „după care au și întins gonași căroră le-au dus urma pînă în ținut Tutova și negăsindu-i s-au înturnat”. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 31, 224), etc.

² Vezi, spre exemplu, „Adaos la Foaia sâtească” din 8 iunie 1847, nr. 49, din 14 septembrie, nr. 74, 75, etc.

³ Locuitorii din cotuna Liudii Tăbirtoaiei, satul Pleșești-Suceava, se plîng isprăvniceii de greutățile întîmpinate în strîngerea birului de la un număr de trei strămutați: „și ei, cînd îi găsim, nu se supun a ne plăti și altă dată nici nu-i găsim, ferindu-se”. Locuitorii arată că dacă vor fi siliți să le plătească în continuare birul, „nevoia ne va sili a fugi încotro vom vedea cu ochii”. (Arh. St. Iași, Tr. 1763, op. 2012, nr. 1595, f. 179, cererea din 10 mai 1849). Locuitorii satului Vicoleni-Fălcu, arătînd împrejurările grele provocate de lăcuste și secetă, subliniază că greutățile sînt sporite din cauza celor strămutați, „cu alergătura pe la dîșii după banii birului... cu zadarnicele cheltuele”. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1483, f. 22—24, cererea din 29 ianuarie 1849). Locuitorii din Căușăni-Roman, au mers de trei ori să încaseze birul celor 10 strămutați în ținutul Tecuci. Aceștia însă „au și bătut pe vornic de au zăcut două luni de zile. Dacă nu-și face o milă cu noi [Vistieria] — adaugă aceștia — noi înștiințăm, am hotărît a ne împrăștia cu toții” (Ibidem, Tr. 1352, op. 1535, nr. 478, f. 5, cererea din 10 iunie 1847). Patru locuitori fugiți din Crăsnășeni-Fălcu „nici cum vor a plăti birul lor; noi fiind niște nevoiași nu putem alerga totdeauna după dîșii mai virtos că ei să împotrivesc a plăti birul lor”. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1485, f. 1, cererea din 14 ianuarie 1849).

⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1744, f. 86. Locuitorii din Crăiești-Roman arată că mergînd să aducă la urmă pe unii din cei 13 fugari, „sîntem oprîși și de stăpîinii lor ce-i ocrotesc și noi... spre îndeplinirea banilor... ne-am împrumutat cu dobîndă”. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1112, f. 1), etc.

⁵ Ibidem, dosar nr. 1134, f. 283 (cererea din 1 mai 1849).

Riscurile celor trimiși în căutarea fugarilor nu se limitau însă numai la atît. Adeseori, aceștia erau bătuți, schingiuiți sau ținuți închiși, asupra lor exercitându-se tot felul de presiuni cu scopul de a-i determina să renunțe la urmărirea. Astfel, vornicul din Cămîrzăni-Suceava mergînd să încaseze birul unui locuitor fugit la Huși, acesta „l-au închis în casă și, cu un țigan, l-au bătut muncindu-l tîlhărește”¹. Cel din satul Palanca-Vaslui găsind pe doi din cei șase locuitori fugiți statorniciți la satul Boghicea-Roman, vătavul moșiei l-a legat, l-a dus la curte, l-a pus în butuc și l-a ținut toată ziua. Seara l-a scos și l-a bătut din nou „atît de cumplit, încît mi-au umplut tot trupul de lovituri. Au poruncit pădurarilor — arată vornicul în încheierea cererii sale — că dacă ași mai îndrăzni să calc pe acolo să mă și împuște”².

Proprietarii și arendașii manifestau aceeași împotrivire și adoptau aceleași măsuri chiar și față de dispozițiile și oamenii ocîrmuirii. Așa, de pildă, Grigore Hermeziu, proprietarul moșiei Dămienestii-Roman, „disprețuind poruncile ocîrmuirii ar fi rostît... că măcar 20 slujitori să vie... nu-i va da”³. De asemenea, locuitorii satului Băloșești, din același ținut, proprietate a spătarului Alecu Paraschiv, se opun să dea oamenilor din satul Chiliile un fugar stabilit în satul lor, pe motiv că „au poruncă spătarului că nu au voi să-l dei și că ori cine ar veni, să sai cu mic cu mare și nu numai să dei cu ciomegile, ba încă și cu topoarele”. Aceștia, se plîng locuitorii din Chiliile, „au închis poarta în ograda ce eram și ne-au arestat cu pază, atît la poartă, cît și de giur împregiurul ogrăzii”. Vătavul, la rîndul său, confirmă că boierul a poruncit „că oricine ar veni, măcar privighetorul sau slujitori, să dei cu ciomegile și topoarele și pe om să nu-l dei”⁴.

¹ Arh. St. Iași, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 124, 469 (cererea din 31 martie 1846).

² Ibidem, Tr. 1312, op. 1848, nr. 1134, f. 221, 469. (Cererea din 4 august 1849). Locuitorii satului Botești-Roman mergînd cu împuternicirea ispravniciei să ridice pe un locuitor stabilit pe moșia Zimbru, proprietate a vornicului Milu, relatează că „sărînd satu ea să ne bată, pînă și cu topor ca să taie și dacă am văzut așa am și fugit de frică, neputîndu-l de a-l aduce... la urmă lui”. (Ibidem, f. 382, cererea din 1 iunie 1849). Vezi cazuri similare la filele 453, 499, 574, 606; vornicelul satului Tălpălăi mergînd la Băcești să încaseze birul unor fugari arată să „vălăjelul acei moșii... m-au închis zicînd că mai mult să nu supăr lăcuitorii de acolo”. (Cererea din 29 noiembrie 1849). Vornicul satului Epurenii-Fălcui mergînd în satul Rîpile, în același scop, relatează că „un căpitan... s-au pus împotriva... care m-au și bătut... pe urmă au ridicat țiganii boierești ca să mă ucigă... și noi de frică am fugit...”. (Cererea din 15 aprilie 1846), etc.

³ Departamentul din lăuntru dispune să fie trimis căpitanul de slujitori care să atragă atenția proprietarului „a nu să mai arăta împotrivor poruncilor și a nu învoi mai mult opoșirea locuitorilor de pe moșii străine pe moșia sa căci să va învinovăți” (Arh. St. Iași, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, f. 187, 189, ordinul din 13 aprilie 1849. Pe moșia acestuia erau cîțiva fugari din Bozieni-Neamț).

⁴ Locuitorii relatează în continuare că au mers la privighetor. Acesta i-a sfătuit să se adreseze ispravnicului deoarece nici el nu a putut îndeplini dispozițiile primite în acest sens. Ispravnicul, cu toate precedentele create, dispune din nou, pentru a treia oară, ca privighetorul să meargă și să ridice pe fugar. Trimișii satului Chiliile au fost întîmpinați în același fel și în satele Miclăușani și Brătești unde erau statorniciți alți fugari din satul lor. (Ibidem, f. 518, 546—547, 565, cererea locuitorilor din 15 septembrie 1849), etc.

Reprezentanților ocîrmuirii însărcinați cu aducerea la urmă a fugarilor li se aplica același tratament. Astfel, la 21 martie 1849, comisarul Țirgului Fălciu, însărcinat cu ridicarea unui locuitor fugit din satul Tupilați și stabilit la Odaia Bogdana, comunica ispravniciei că, în momentul în care a voit să-l ridice pe fugar și să-l dea pe mîna vornicului, vătăjelul s-a împotrivit „hotărîndu-mi că are poruncă de la stăpînul său să nu-l dei... și vroid a-l lua, numitul vătăjel a început a striga ca să sai cu toții în agiutor lui și să nu-l dei; cînd deodată m-am și văzut împresurat de un număr de oameni de acolo, cu topoare și cio-mege, care pe de o parte au început a mă împinge pe mîne, iar pe de alta a trage pe slujitor, încît i-au rupt și mantaua de pe el; chip de a-l ridica nu au fost”¹.

Împotrivirea manifestată de proprietari și arendași față de dispozițiile autorității centrale, neputința acesteia de a stăvili strămutările, confuzia și abuzurile generate de desfășurarea largă a acestui proces verifică o dată mai mult gradul de descompunere a rînduieiilor fîudale. Lucrul acesta se degajă din înseși constatările ocîrmuirii și din încercările — nereușite însă — de a impune respectarea formelor legale.

Autorităților ținutale, ispravnicilor și privighetorilor de ocoale, le reveneau sarcina — și aceasta era una din principalele lor îndatoriri — de a supraveghea și a lua măsuri pentru prevenirea strămutării locuitorilor. Organele centrale erau informate periodic asupra strămutărilor din ținuturi². În limita mijloacelor de care dispuneau, ispravnicii și subalternii acestora, efectuau un control riguros prin sate și pe șosele pentru a depista pe fugari³ și luau măsuri de liniștire a locuitorilor în satele în care aceștia manifestau tendința de a se strămuta. Măsurile se reduceau, în majoritatea cazurilor, la luarea de chezășii semnate de locuitorii din sat prin care aceștia se angajau că vor fi liniștiți și vor păstra ordinea⁴. În cadrul acestor măsuri, trebuie incluse și obligațiile

¹ Ispravnicul dispune să fie trimis stegarul de slujitori pentru a ridica pe locuitori și a aduce și pe vătav sub pază. (Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1483, f. 115—117. Vezi și fila 146—147: vornicul N. Greceanu, care oplotise pe moșia sa un locuitor din Roșieci-Fălciu, la venirea slujitorului însărcinat cu ridicarea acestuia, „au dosit pe lăcuitor și pe slujbaș l-au izgonit cu ciomegile din sat afară”. Cererea arendașului din Roșieci din 1 mai 1849) etc.

² Vezi, spre exemplu, Arh. St. Iași, Tr. 1763, op. 2012, nr. 1595, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1112. Tr. 1615, op. 1848, nr. 1744, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, passim.

³ Astfel, privighetorul ocolului Crasna găsind în satul Dolhești doi locuitori „cu carul cu bejenie”, a căror răvașe de drum nu erau „după formă și în potrivire”, îi trimite la ispravnicia Fălciu. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 454). De asemenea, ispravnicia de Neamț, la 2 martie 1849, trimite „sub convoi” celei de Suceava, pe doi țigani ai mănăstirei Rîșca. (Ibidem, Tr. 1763, op. 2012, nr. 1595, f. 53, 274), etc.

⁴ În urma tendinței de strămutare a unui număr de 23 locuitori din satul Vicoleni-Fălciu, privighetorul ocolului ia chezășie de la locuitori pentru trei dintre dinșii „descoperiți de invitatori și răzvrăitori între obștia lăcuitorilor”. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 323—337). Slujitorul trimis în căutarea lingurarilor fugiți din satul Bătrînești-Roman, cu mare greutate reușește să adune un număr de 22 pe care ceilalți săteni refuză să-i ia pe chezășie. Proprietarul cere ispravniciei, la 19 aprilie 1849, să cerceteze cauzele strămutării, să înfrîneze pe răzvrăitori care trebuie să fie dați... „sub chezășiile frunțașilor că, într-alt chip, iarăși s-ar împrăstie... și ou aceasta se face pagubă Vistieriei”. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, f. 209), etc.

pe care și le asumau arendașii în contractele de arendă. La expirarea termenului se obligau să aibă pe moșie numărul inițial de locuitori¹. Uneori, în contracte, alături de inventarul moșiei preluat de arendaș, sînt incluși nominal și locuitorii.

Din numeroasele circulare ale Vistieriei adresate isprăvnicilor, se desprinde mai evident decît din alte documente amploarea procesului de strămutare. În același timp, se constată că, în lipsa altor mijloace, întreaga grijă și răspundere pentru statornicia locuitorilor era lăsată pe seama autorităților ținutale, incapabile, la rîndul lor, de a lua măsuri eficiente în acest sens. Fiecare document de acest gen, în afara constatării extensiunii strămutărilor și a unor instrucțiuni — totdeauna aceleași — conțin, în același timp, aspre reproșuri la adresa dregătorilor și a funcționarilor subalterni ai acestora care sînt acuzați de delăsare și lipsă de energie². Ispravnicii transmiteau ordinele privighetorilor, însoțindu-le de aceleași reproșuri³, și lucrurile se limitau la atît. Este

¹ Mențiunea este stereotipă în aproape toate contractele de arendă. Arendașul moșiei Ivănești, Cîrligați și Rusca, cerînd isprăvniciei de Fălciu, la 11 ianuarie 1847, întorcerea la urmă a unui număr de șapte fugari arată că „...noi prin contractul de posesie sîntem îndatorii ca numărul de față a lăcuiitorilor pe care i-am găsit pe moșie, să-i dăm la eșirea din posesie, proprietății...”. (Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 23), etc.

² Într-o circulară din 14 aprilie 1847 se menționa: „Din nenumăratele jalbe ce se înfătoșază la Vistierie pentru feluri de pribegiri a locuitorilor birnici de prin sate, pentru unii pe la locuri cunoscute și pentru alții neaflați... Vistieria ia lămurire că aceasta provine numai pentrucă d-lui dregătoriu, după îndatoririle ce-s pusă asupra-i, nu are îndeaproape priveghere acest predmet carele aduce cea mai mare struncinare satelor și cu îndatoririle pribegilor ce le rămîn în povară și sarcina rumașilor, dar și cu zădarnicele cheltuieli ce să fac și trecire de vreme a trimișilor spre căutare pribegișilor...”. (În continuare, se reinnoiesc poruncile mai vechi date în privința strămutărilor care fuseseră publicate în „Adaos la Foaia sătească”, nr. 44 și 45, din 22 iunie 1841). „Spre a se stăvila acest rău — se arată în continuare în circulară — «isprăvnicia» să dea aspre porunci privighetorilor ca să-i deștepte întru îndatoririle lor... spre cercetarea și aflarea acelor ce vor fi opoșiți prin sate... va da aspre porunci și vorniceilor pentru asămenea predmet, în prilejul venirii lor cu aducerea banilor birului; ...să pune îndatorire și sameșului... ca totdeauna să le facă cercetare, făcîndu-li-să cunoscut... că aflîndu-să în urmă vreun om adus în sat, străin, și nu l-au arătat, vor fi supuși asprimei pravelei. Vistieria are a rîndui înadins cercetare și descoperindu-să dimpotrivă urmare din partea d-lui dregătorului sau a sameșului, va fi silită a aduce la cunoștința prea înălțatului domn”. (Arh. St. Iași, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1741, f. 101 și Tr. 1312, op. 1483, nr. 1112, f. 169. Circulare asemănătoare sînt trimise și privighetorilor).

³ Astfel, în ordinele trimise privighetorilor de ocoale la 18 aprilie și 9 septembrie 1846, ispravnicul de Roman sublinia „desăvrșita molătate și neîngrijire” a acestora deoarece nu raportau cu regularitate cazurile de strămutare din ocoalele administrate de dinșii. Li se atrage atenția „cu asprime... ca să fie mai cu activitate căci, hotărîți se arată, căci dacă nici după aceasta nu vei urma a stavilarisi strămutările și opoșire și a raportui la 20 a fieștecăria luni... vei fi ștrăluit... și îți se va prileji și depărtare din slujbă...”. (Arh. St. Iași, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1107, f. 196, 389 și dosar nr. 1134, f. 430). Ispravnicul de Fălciu sublinia de asemenea „adesăle strămutări prilejite între dajnici... pe la deosebite locuri și mai virtos peste hotar...” și atrăgea atenția privighetorilor „asupra acestui gingaș obiect”. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1448, f. 477, ordinul din 5 august 1846), etc.

interesant de notat faptul că grija principală a ocîrmuirii avea în vedere nu atît consecințele sociale ale fenomenului și prejudiciile proprietății, ci viza, în primul rînd, interesele majore ale statului feudal: păs-trarea echilibrului financiar, grav zdruncinat de masiva evaziune fis-cală provocată de strămutări¹. Circularele la care ne-am referit, și ele sînt foarte numeroase, reflectă evident un aspect important al crizei sistemului feudal.

Documentele oficiale — în rîndul cărora se încadrează și cele ci-tate mai sus — atestînd continuitatea și amploarea procesului de stră-mutare, eludau în chip voit adevăratele cauze care îl generau. Totul era pus pe seama activității dregătorilor cărora li se repetau stereotip aceleași indicații și reproșuri. Documentele dovedesc, în același timp, neputința statului feudal de a opri propria sa descompunere generată de condiții cu caracter obiectiv².

Lipsa de consecvență a Vistieriei sau a Departamentului din lăuntru în aplicarea măsurilor privitoare la strămutare, caracterul con-tradictoriu al dispozițiilor verifică, cu mai multă tărie, valabilitatea constatărilor enunțate mai sus.

În foarte multe cazuri, în urma cererilor locuitorilor rămași în sat sau ale proprietarilor, Vistieria aproba mutarea birului fugarilor, în eventualitatea în care aceștia erau găsiți³, fără să mai ridice obiecții de ordin procedural dictate de prevederile așezămîntului⁴. Procedul era

¹ Într-o circulară din 22 ianuarie 1848, Vistieria, subliniind din nou „adesăle re-clamații ce mai totdeauna să ivesc pentru pribegirea lăcuitorilor dajnici“, notează că is-pravnicii trebuie să depună toate eforturile „pentru stavilarisirea unui asămînea pas... care privește chiar la paguba haznelii... fiindcă acesta este unul din cele mai însămnătoare obiecturi ținitor la interesul statului...“. Li se pune în vedere de asemenea că „prețuind gingășimea acestui lucru, să ei de îndată cele mai nimerite măsuri pentru oprirea unui așa rău... dînd totodată îngrijire și satelor ca să privegheze în toată vremea, de aproape, pentru orice mișcare în pribegire a lăcuitorilor pe care îndată ce i-ar simți că vor a face asămînea pas, să dei de știre spre a-i asigura prin chipul cuvenit“. (Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, nr. 379, f. 299. Sublinierea este a noastră). Într-o altă circulară, din 30 martie 1849, Vistieria constata din nou „adesăle reclamații ce pe toată ziua să primesc... din partea satelor... și proprietarilor pentru strămutarea lăcuitorilor de la un loc la altul“. Se cere ispravnicilor să rezolve ei asemenea cereri. (Ibidem, Tr. 1763, op. 2012, nr. 1595, f. 76, 94 și Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, f. 134, 169), etc.

² Neputința aceasta se vedește și în inconsistența măsurilor luate împotriva pro-prietarilor abuzivi. Astfel, Departamentul din lăuntru, la 16 iunie 1849, dispune ca locui-torul oploșit pe moșia boierului P. Cozmiță să fie dus înapoi în satul din care fugise. Deși boierul „a bătut cumplit“ pe feciorii trimiși să-l ridice pe locuitor, se recomandă ispravniciei să-i atragă doar „luare aminte cu mîrginire de a nu mai oploși lăcuitori a satelor“. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, f. 447), etc.

³ Răspunzînd ispravniciei Neamț care cerea scăderea birului unui număr de opt locuitori fugiți din Hlăpești, Vistieria dispune ca acei strămutați pe la locuri cunoscute „se vor încărea pe acolo, iar acci care nu se știu unde sînt nu să poate face scădere... ci să plătesc de cătră grămada satului...“. (Ibidem, Tr. 1352, op. 1535, nr. 719, dispoziția din 11 aprilie 1846), etc.

⁴ Vezi, spre exemplu, Arh. St. Iași, Tr. 1352, op. 1535, nr. 721, 722, 723, 739, 744, 750; passim, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 309, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1483, f. 7, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, passim, etc.

justificat de situația grea în care se aflau satele din care se strămutaseră mulți locuitori, de faptul că proprietarii nu cereau întotdeauna, în mod expres, întoarcerea fugarilor și interveneau ei înșiși în acest sens pentru a asigura statornicirea locuitorilor rămași sau de cazul în care proprietarul pe moșia cărora se strămutau locuitorii, era suficient de influent pentru a forța decizia ocîrmuirii¹. În deciziile Vistieriei se reflectă grija pentru apărarea intereselor financiare ale statului². Uneori, uzînd de dreptul de a acorda deciziile finale în cazurile de strămutare, organele ocîrmuirii exercitau presiuni asupra proprietarilor și arendașilor pentru a-i determina să ajute pe locuitori cu alimente și furaje în împrejurări grele.

Măsura era dictată, în egală măsură, atît de grija de a evita evaziunea fiscală, cît și de repercusiunile pe care foametea le-ar fi putut avea asupra liniștii interne. Pe această linie, se plasează, credem, anafora Sfaturii din 19 aprilie 1849. La propunerea Departamentului din lăuntru ca proprietarii și arendașii să fie impuși să ajute pe locuitori, înaltul for, exprimîndu-și acordul, sublinia că, în eventualitatea în care aceștia se vor opune, „nu rămîine decît a se da voie locuitorilor lipsiți de a se muta, prin știrea isprăvniciei, pe la alte moșii unde vor găsi mijloacele viețuirii... și de cătră Vistierie să se înscrie la acel loc”³.

Dispoziția avea în vedere precedentele create în anii anteriori, cînd foametea provocată de secetă și lăcuste dăduse naștere unor adînci frămîntări interne. Chiar fără intenția prealabilă de a se strămuta definitiv, mulți locuitori își părăseau așezările și peregrinau prin țară în căutare de lucru și hrană. Contractînd obligații grele față de proprietarii pe moșiile cărora se strămutau temporar, practic, locuitorii în cauză, nu se mai puteau întoarce, chiar dacă doreau aceasta, în satele de baș-

¹ Arh. St. Iași, Tr. 1352, op. 1535, nr. 490. (Cazul locuitorilor fugiți din satul Slobozia Ciorăști cărora Secretariatul de stat le aprobă mutarea birului pe moșia Vutcani-Putna, proprietate a agăi Balș, unde aceștia se strămutaseră), etc.

² Pentru doi locuitori mutați din Jegălia-Fălciu în ținutul Tutova, Vistieria dispune să se încaseze rămășițele de bani „și pe viitorime a pune la cale a urma regulat cu plata către sat...”. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 19—21, dispoziția din 10 ianuarie 1847). Răspunzînd isprăvniciei de Roman în cazul unui locuitor fugit din satul Trifești, Vistieria notează că, deși strămutarea acestuia este ilegală, „va pute rămîine acolo cînd va îndeplini cele legiuite cătră proprietarul din Trifești și își va cîștiga numele că este slabod”. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1107, f. 207, dispoziția din 24 ianuarie 1847. Sublinierea este a noastră). În cazul unui număr de cinci locuitori fugiți din Valea lui Bosie-Fălciu, răspunzînd că nu poate acorda scădere pentru sat, Vistieria dispune că locuitorii „sînt datori a-i căuta și a aduce adeverințele de la locurile unde ei să vor afla spre a să mijloci scăderea lor de aici și încărcarea acolo...”. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 103—104, dispoziția din 28 februarie 1847), etc.

³ În continuare se preciza: „acolo unde proprietarii de moșii vor arăta nemilostivire de a înlesni pe locuitori... înțimplîndu-se a pribegi, dreptul haznelii să se împlinească de la vinovați”, *Manualul Administrativ al Prințipatului Moldovei*, tom. I. Iași, 1855, p. 466—467.

tină¹. Uneori, însă, unii dintre dînșii nici nu mai manifestau această dorință².

Din aceste cauze nu se putea face și nici nu s-a făcut distincție în materie de procedură între cele două forme de strămutare. Strămutările temporare se încadrează organic și firesc în procesul general³.

În raport cu numărul mare al celor fugiți, numărul locuitorilor aduși la urmă este extrem de redus, cu totul neînsemnat chiar. Întoarcerea fugarilor se efectua numai în urma stăruințelor repetate ale proprietarilor și atunci cînd poziția celor pe moșiile cărora locuitorii se statorniciseră nu era suficient de fermă. Dovadă că lucrurile stau așa ne este oferit de faptul că, din numărul mare al dispozițiilor în acest sens ale Vistieriei sau ispravnicilor, puține doar s-au realizat practic⁴.

Anumite împrejurări, determinate de situația locuitorilor strămutați, făceau inaplicabile dispozițiile de întoarcere la urmă. Nu mai erau aduși înapoi, de pildă, locuitorii care apucaseră să-și facă așezări stabile pe locul în care se strămutaseră⁵. De asemenea, se recomanda

¹ Intr-o cerere adresată isprăvniceii la 15 martie 1847, o femeie din Mălini-Suceava arăta că în 1846, împreună cu bărbatul său, „pentru nevoile ce avem, am fost siliți a ne duce după închipuire viețuirii” la satul Botești-Roman. Vroind să se reîntoarcă acasă, proprietarul din Botești, deși nu-i datorau nimic, i-a reținut bărbatul. (Arh. St. Iași, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1744, f. 35—36), etc.

² Arendașul moșiei Heleșteni și Oboroceni-Roman se plînge isprăvniceii, la 16 ianuarie 1849, că în toamna anului 1848 șase locuitori au plecat să-și caute hrana. Chemați să se întoarcă, au refuzat. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, f. 4). De asemenea, arendașul din Heci se plînge isprăvniceii Suceava, la 9 aprilie 1849, că, în anul trecut, 25 locuitori s-au dus să-și ierneze vitele pe o moșie din ținutul Iași. Locuitorii nu numai că nu s-au mai întors, dar cîțiva dintre dînșii au venit pe moșie „și au mai ademenit încă pe vreo 20 gospodari, încît asemenea urmare mi-au dat prilej a gîndi că ei ar avea un alt plan”. (Ibidem, Tr. 1772, op. 2020, nr. 15667), etc.

³ Astfel, pentru cei 46 locuitori plecați din Huși, s-au dat porunci staroștilor să umble prin țară, să-i caute și să stringă rămășițele de bir ce le datorează. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 46). Șapte locuitori din Grumăzoaia-Fălciu „...s-au făcut nevăzuți supt cuvînt că s-ar duce la săcere pe unde sînt datori și unii la muncă unde vor găsi fără să-și ei răvaș din sat și acum, căutîndu-să, nu să pot afla”. (Ibidem, f. 350—359, cererea locuitorilor din sat din 25 iulie 1847), etc.

⁴ Pentru locuitorii aduși la urmă, vezi Arh. St. Iași, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1107, f. 419 și passim, dosar nr. 1134, f. 229. Tr. 1339 op. 1521, nr. 1448, f. 545, etc. La aducerea fugarilor slujitorii întrebuițau cele mai brutale metode. Astfel, slujitorii isprăvniceii Dorohoi aduc pe cinci locuitori fugiți din Rudești, „în peptul cailor pin tot satul, mai rău decît în vremea turcilor”. (Ibidem, Tr. 1772, op. 2020, nr. 44268, cererea din 14 ianuarie 1847).

⁵ Așa, spre exemplu, cu toate dispozițiile Vistieriei pentru înapoierea unui fugar din Beșicani-Tutova, isprăvnicia raportează la 9 august 1848 că acolo unde acesta s-a stabilit, la Stoieșești-Fălciu, s-a însurat și „și-a făcut așezare gospodărească ca unul ce din Beșicani a fost venit burlac”. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1483, f. 187—188). Vistieria aprobă stabilirea la Bazga-Fălciu a unui locuitor strămutat de la Chireștii-Vaslui «leonece „și-au făcut așezare”. (Ibidem, dosar nr. 1485, f. 12, 38), etc.

amânarea măsurii pentru acei care urmau să-și strângă recolta¹. Nu am întilnit nici un caz în care, în privința acestora, să se mai revină asupra cererilor de aducere la urmă. Excepție se făcea, în egală măsură, și pentru acei dintre fugari care se angajau ca slugi la proprietari sau arendași².

Organele represive ale ocîrmuirii acționau cu promptitudine numai în împrejurări cu totul excepționale. Așa, de pildă, operația de depistare și aducere la urmă a dezrobiților fugari de pe moșia Duda-Fălciu, proprietate a beizadelei Grigore Sturza, s-a desfășurat cu o viteză uluitoare. La cererea prințului, deși dezrobiții fuseseră mutați cu forța pe moșiile acestuia, fugarii sint căutați și stabiliți, împotriva voinței lor, pe moșia Duda sau în alte părți în care beizadeaua avea nevoie de oameni³. Însă, chiar și în cazul prințului Sturza⁴, ca și în altele, în cele din urmă, atitudinea dirză a locuitorilor izbutea să impună proprietarilor și autorităților măsuri de natură să favorizeze interesele acestora. De multe ori ei reușeau să obțină aprobarea de a se strămuta în locurile pe care le doreau deși, în prealabil, fuseseră aduși la urmă⁵.

Este interesant de menționat că proprietarii, în unele cazuri, prin propriile lor mijloace, uzînd de forță, aduceau înapoi pe locuitorii fugari. În asemenea împrejurări, se produceau ciocniri destul de serioase care dovedesc, o dată mai mult, neputința statului de a reglementa, în

¹ Un locuitor fugit din Căciulați la Sofricești-Roman este lăsat pînă în toamnă deoarece, se plîngea el, „strămutîndu-mă acum, rămîn cu totul sărac pentru totdeauna”. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1107, f. 177, cererea din 4 aprilie 1846). Trei locuitori fugiți din Romîni-Neamț la Averești-Roman, sint lăsați pînă în primăvară pentru a se plăti de datorii și a-și aduna ceea ce au. (Arh. St. Iași, f. 460, raportul privighetorului din 3 noiembrie 1846). Doi din cei 13 locuitori fugiți din satul Lucăștii de Mijloc-Roman sint găsiți în ținutul Vaslui. Nu pot fi ridicați deoarece își făcuseră semănături. Se dispune a fi lăsați pînă după stringerea recoltei. (Ibidem, dosar nr. 1134, f. 288, 434, adresa ispravniciei de Vaslui din 16 mai 1849), etc.

² Ispravnicia de Roman raporta Vistieriei, la 28 iunie 1846, că nu poate ridica pe trei locuitori fugiți din Helteni-Bacău la Dulcești, „fiind slugi la posesorul acei moși”. Vornicelul a fost despăgubit de banii birului. (Ibidem, dosar nr. 1107, f. 327). Un locuitor fugit din Birjoveni la Roman „slujăște la clucerul Carabet care i-a plătit hacul înainte și acum nu-i poate da drumul”. I-a plătit de asemenea și birul pe un an. (Ibidem, f. 331), etc.

³ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, nr. 431, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1140 și Tr. 1772, op. 2020, nr. 15254.

⁴ Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1140, f. 30, 32, 50.

⁵ Astfel, fără să mai aștepte aprobarea Vistieriei, 42 ursari dezrobiți din Băhnășeni-Bacău se strămută la Blagești, în cuprinsul aceluiași ținut. Locuitorii rezistă cu îndîrjire tuturor încercărilor ce se fac pentru a-i aduce la urmă și declară cu hotărîre în cererea lor din 10 decembrie 1848, că „dacă vom fi strămutați de la asămînea loc ce noi nemulțămim, și să ne vire iarăși în iadul care abc am scăpat, apoi să știe cîntîta ispravnicie, cu hotărîre, că ne vom duce în toată lumea, unde nici de numele nostru nu va mai auzi”. (Ibidem, Tr. 1318, op. XVI, 1491, nr. 32, f. 48). De asemenea, privighetorul ocîlului Moldova din ținutul Suceava, aduce la urmă pe un locuitor fugit din satul Dumbrăvița de Sus. Acesta însă refuză să se statornicească în sat declarînd că „astăzi aducîndu-l la urmă, mine va pribegi mai departe”. (Ibidem, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 104—105, raportul din 18 martie 1848), etc.

limitele impuse de rînduialile feudale, procesul general de strămutare al locuitorilor¹.

Procedura, ale cărei linii generale le-am schițat mai sus, se aplica în special în cazul strămutării locuitorilor birnici. În privința altor categorii de contribuabili, a căpătăerilor și treptelor, de pildă, procedura era mult simplificată. Pentru a evita evaziunea fiscală, provocată de nestatornicia căpătăerilor, Vistieria, așa cum se știe, în catagrafia din 1845, îi legase pe aceștia cu birul satelor în care fuseseră găsiți de comisii. Abuzul acesta, care a determinat adînci nemulțumiri, a avut grave repercusiuni asupra satelor. Locuitorii acestora fuseseră obligați să dea chezașie pentru căpătăerii înscrși în tabele și să garanteze că aceștia își vor achita cu regularitate obligațiile bănești. Căpătăerii însă, în majoritatea lor angajați cu contracte pe termen scurt, în calitate de argați la proprietari sau arendași, după expirarea termenului plecau în căutare de noi angajamente. Cei care-i luaseră pe chezașie sau locuitorii satelor în cislele cărora aceștia erau înscrși, erau obligați să plătească birul ce revenea asupra lor. Cazurile de strămutare a căpătăerilor sînt foarte numeroase². Atunci cînd erau găsiți, Vistieria nu ridică nici o obiecție în privința mutării birului după ce se asigură, prin mijloacele obișnuite, că interesele fiscului nu vor fi prejudiciate. Dărilor celor care nu erau găsiți trebuiau însă să fie plătite în continuare de chezași sau de ceilalți locuitori care participau la cislă³. Nu este

¹ Un caz tipic în această privință este cel relatat de aga Alecu Dia, proprietarul moșiei Curtești de Jos-Tutova, în cererea sa adresată domnului la 17 ianuarie 1847. Pe moșia acestuia se strămutaseră șase locuitori din satul Săndrești, proprietate a vornicului Lascarache Bogdan. Slujitorul isprăvniciei, însoțit de oamenii vornicului, de „ciomagasi”, relatează boierul, recrutați din plugari, argați și slugi au venit noaptea „și intrînd în sat, buntulînd tot satul, bătînd și spărgînd capetele, tăind mîinile, scoțînd ochii oamenilor, mai rău decît în vremea tătărilor și a enicerilor, au și răpit pe unii lăcutori... rămîindu-le fimeile și tot avutul lor...”. După trei zile, slujitorul a venit din nou „cu alți ciomagari, mai mulți, tot în puterea nopții și făcînd altă nouă mai cruntă vedere, dărîmînd casele oamenilor, împrăștiînd și prădînd tot avutul lor, au mai răpit pe unul... Grozav este a privi asămine faptă — exclamă boierul în încheierea cererii sale — chiar atunci cînd noi ne fălim că avem domn în scaun și cinste și avere și viața deopotrivă este siguripsită de Organicescul Reglement. Trist lucru este a privi cum d-lui vornicul își bate joc de toate și de omenire și nimeni nu-l periorisăste de la asămine fărădelegi”. Imputernicitul isprăvniciei, la rîndul său, arată că mergînd la Curtești, împreună cu cîțiva feciori boierești, a prins cinci oameni dintre cei fugiți. Vătavul moșiei a adunat vreo 30 locuitori care au alergat cu parii după slujitor „și l-au agiuns pe alt hotar de moșie și a început a bate pe feciorii boierești... pînă i-a umplut de sînge”. Cînd a venit să-i ridice și pe ceilalți doi, vătavul l-a închis pe slujitor în ogradă „punînd pușcași păzitori pe la porți”. Apoi, împreună cu oamenii din sat au atacat pe oamenii vornicului (acesta trimisese 20 oameni) „dînd și cu pușca” și prilejuindu un cumplit „vălmășag”. Același tratament este aplicat și unui slujitor al Vistieriei care, abia „au scăpat cu fuga”. De-abia după a cincia încercare, slujitorul a reușit să ridice pe ultimul fugar. (Arh. St. Iași, Tr. 1352, op. 1535, nr. 452, f. 39—64), etc.

² Menționăm 21 fugiți din Tudoroaia, cotună a satului Bivolari-Iași (Arh. St. Iași, Tr. 1352, op. 1535, nr. 312, f. 1—34, cererea proprietarului din 26 iunie 1849), 11 din Bozia-Fălcui (Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 76—77, cererea proprietarului din 15 aprilie 1847), etc.

³ Ibidem, vezi și Tr. 1339, op. 1521, nr. 1483, f. 296, nr. 1448, f. 24, 494, nr. 1461, f. 151—152, etc.

menționat nici măcar un singur caz de aducere la urmă a unui om aparținând acestei categorii. Atitudinea Vistieriei, în cazul acestora, era determinată de interese de natură pur fiscală.

În privința treptelor, denumire sub care sînt cunoscuți mazilii, ruptașii și ruptele Vistieriei, procedura era la fel de simplă. În cazul acestora, puteau cere aducerea la urmă doar ceilalți locuitori aparținînd aceleiași categorii, care rămăseseră încărcăți cu dările și slujbele datorate de fugari¹ al căror număr era destul de ridicat. Cazurile sînt înserate în dosare speciale intitulate: „strămutarea treptelor privilegiate”². Deși uneori, în urma stăruinței locuitorilor, Vistieria își exprima acordul cu privire la întoarcerea la urmă a unora dintre fugari³, nu am găsit totuși nici o mențiune din care să rezulte că dispozițiile s-au aplicat. Lucrul era greu de realizat deoarece, în cea mai mare parte, fugarii din această categorie, în locurile în care se statorniceau, spre deosebire de majoritatea fugarilor aparținînd categoriei birnicilor, contractau raporturi de muncă salariată⁴. Legăturile lor cu satul fiind doar de natură fiscală, în măsura în care interesele Vistieriei — care coincideau cu cele ale locuitorilor rămași în sat — erau satisfăcute, nu se punea nici o piedică de altă natură în calea strămutării.

Un deosebit interes pentru problema de care ne ocupăm o prezintă analiza situației fugarilor în locurile în care se statorniceau. Locuitorii birnici, în majoritatea cazurilor, stabileau în noile locuri de așezare raporturi asemănătoare cu cele de pe moșiile de baștină. Deși strămutarea constituia o manifestare certă a tendinței de a scăpa de obligațiile feudale, de dependența pe care acestea o generau și cu toate că, cel puțin la început, cu scopul de a-i atrage, proprietarii acordau locuitorilor strămutați un regim asemănător celui al bejenarilor, făcîndu-le diverse înlesniri, în scurtă vreme, obligațiile nou contractate îi aducea într-o situație la fel de grea, dacă nu mai grea chiar, decît aceea care-i determinase să fugă. De aceea, nu rare sînt cazurile în care, după o perioadă oarecare locuitorii manifestau dorința de a se re-

¹ Mazilii din Băsești-Fălciu se plîng isprăvniciei, la 15 ianuarie 1848, că șapte dintre dinșii sînt fugiți și string cu mare greutate birul de la dinșii, „iar slujbele ce-i ajung a face tocimim noi oameni în locul lor și le plătim de le fac... și de la dinșii nu putem scoate nimic...”. (Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1475, f. 9).

² Ibidem, dosar nr. 1460, 1461, 1475, 1482, etc.

³ Astfel, mazilii din Deleni-Fălciu se plîng isprăvniciei în ianuarie și februarie 1817 că din satul lor au fugit un număr de patru oameni. Li se răspunde: „...să vă săliți a-i afla... și să va pune în lucrare aducerea lor... pînă la care veți plăti darea lor... ca și pînă acum... rămîndu-vă dreptate a vă despăgubi de la ei cînd să vor găsi sau din cele ce le va fi rămas în urmă: casă, vii sau părți de pămînt, ca niște răzeși...”. (Ibidem, dosar nr. 1460, f. 42—43), etc.

⁴ Un mazil fugit din Bunești-Iași la Bumbăta-Fălciu este vătăjel la posesor, altul fugit din Cotoroia-Tutova la Isaia-Fălciu este slugă în casă, iar unul fugit din Suletea-Fălciu la Roșcani este „chelar în ograda agăi Lătescu” (Ibidem, dosar nr. 1482, f. 29, dosar nr. 1460, f. 108, dosar nr. 1449, f. 43, 99), etc.

întoarce în vechile lor așezări¹ sau fugeau în alte părți². Unii dintre ei însă izbuteau să se angajeze ca salariați în serviciul domestic³ sau ca muncitori agricoli⁴.

Eliberarea de sarcinile feudale putea să se producă mai ales în eventualitatea în care locuitorii fugari se puteau stabili în târguri și orașe. Slaba dezvoltare a acestora, urmare directă a caracterului dominant agrar al economiei Moldovei, în care relațiile feudale erau precumpănitoare, nu a facilitat afluxul fugarilor spre târguri. Acestea, din cauza insuficienței dezvoltării a industriei, chiar a stadiului manufacturier al acesteia, nu puteau absorbi imensa forță de muncă pe care strămutările masive o aruncau pe piața internă a țării. De aceea, această forță a fost absorbită, în marea ei majoritate, tot de agricultură. Mai mult decât atât, condițiile grele din anii 1846—1849, provocate de foametea care a afectat în egală măsură și populația orășenească, au determinat

¹ Astfel, șase locuitori din Șchiopeni-Fălciu strămutați la moșia Chetrosul încă din anul 1846, în urma făgăduielilor proprietarului că le va da „boi de hrană și vaci cu lapte pentru hrana copiilor și altele... pîine de sămînță pe care să i-o înapoiem din rodul ei“, se plîng isprăvniceii la 3 martie 1849, că nu au primit nimic din cele promise și — declară ei — „am rămas de și ce am mai avut, cîte un țolic spre învălire și acela l-am vîndut...“. Pîinea lor era luată de boier „...și ne da să mîncăm cîte un pol stamboală la un suflet pe săptămîină, iară la muncă necruțat și precum vroia, așa ne trece în niște cnigi; am răbdat cît am putut... iară văzînd că nu mai este chip de a mai pute ține viața noastră...“. Locuitorii cer învoirea de a reveni la Șchiopeni (Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1483, f. 79). Alți locuitori din același sat arată în octombrie 1849 că proprietarul din Cioricești, „după multe măguliri ce ne-au dat... ne-am strămutat din lăcuințele părințăși... iar îndată ce ne-au prins în cange, au început a ne robi și pe noi și copiii și fimeile noastre cu feluri de schingiurii, niciodată mai pămzim pont hotărît, zi și noapte ne robește. În vreme de patru ani și mai bine de cînd robim am rămas săraci... iar acum nu mai sîntem în stare a răbda atîta robie“. Cer reîntoarcerea la Șchiopeni, (Ibidem, dosar nr. 1253), etc.

² Ibidem, Tr. 1772, op. 2020, nr. 16930, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1107, f. 195, etc.

³ Din cei patru locuitori fugiți din Ghermănești-Fălciu, unul este baci la un boier iar altul vizitiu. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1448, f. 352, vezi și filele 488, 535, 573, locuitori tocmiți argați). Trei locuitori fugiți din Helteni-Bacău și Dulcești-Roman sînt slugi la arendaș. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1107, f. 327 și dosar nr. 1112, f. 3, 75), etc.

⁴ Un caz tipic în această privință este cel al unui număr de șapte locuitori din Roșieci fugiți pe moșia Urdești. La 30 martie 1847 vechilul moșiei relatează că oamenii au venit în sat „arătînd că sînt peritori de foame și pentru închipuirea hranei lor au cerut ca să se alcătuiască a munci la ce va fi de trebuință... și proprietarul i-au alcătuit plugari, dîndu-le bani înainte pentru mai multă vreme“. Proprietarul, la rîndul său, protestînd în potriva faptului că, la intervenția stăpînului din Roșieci, Vistieria dăduse dispoziții pentru ridicarea fugarilor, menționa că locuitorii în cauză erau în drum spre Galați, „neavînd nici o închipuire de hrană“. El i-a tocmit plugari „în temeiul poruncilor ce au urmat că dacă un lăcuior nu va fi înlesnit cu pîine de cătră proprietar sau posesor. va fi slobod a merge oriunde va găsi înlesnire“. Proprietarul din Roșieci n-are drept să-i revendice deoarece și vornicelul le-a dat mărturie că sînt liberi „precum mulți cielanți ce n-au îndemănare“. Boierul mai indica drept argument în favoarea sa faptul că „și eu am îndestui fugiți și după cîtă stăruință am întrebuițat... nu mai pot ave...“. În cele din urmă se aprobă ca locuitorii să rămîna în Urdești. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 237—244), etc.

— în perioada aceasta — și un proces invers: deplasarea temporară sau pe alocuri chiar definitivă a unei anumite părți a populației spre sate în căutare de hrană.

Condițiile interne au determinat o acută criză economică cu adânci repercusiuni pe plan social. La aceasta s-a adăugat și criza politică generată de împrejurările revoluționare din anii 1848 și 1849. Mizeria generală provocată de acțiunea factorilor naturali, scăderea puterii de cumpărare a maselor, zdrobite sub povara obligațiilor feudale și de opresiunea fiscală, criza comercială și devalorizarea parțială a monedei au afectat toate categoriile populației orășenești. Situația a fost cu atât mai gravă, cu cât multe din târguri, proprietate boierească, aveau un profil precumpănitor agrar, agricultura fiind ocupația principală a diverselor categorii de locuitori¹.

Cel mai greu lovită însă a fost populația birnică. Din cauza foametei și a enormelor sarcini fiscale care apăsau asupra lor, birnicii mahalalelor, mai ales, părăseau târgurile în căutare de hrană. Exoduri masive au avut loc din târgurile Huși, Roman, Botoșani, Bacău și Tg. Neamț².

Strămutarea unor locuitori din orașe la sate sau în alte centre urbane a constituit o realitate. Fenomenul nu este surprinzător, ci este generat firesc de specificul dezvoltării economice a țării. Trebuie subliniat însă că în perioada de care ne ocupăm, din cauzele asupra cărora am stăruit, el depășește limitele obișnuite.

¹ Este sugestivă în această privință cererea adresată ispravniciei, la 12 iulie 1847, de „obștea breslelor patentarii și calle din treapta neguțătorilor” târgului Fălciu, în care se arată că „împlare nerodirii sămănăturilor ce unii din noi nădăjduiam tot într-a cea hrană a plugului... acum cu săceta și mîncarea lăcustelor, am rămas cu totul lipsiți, care unii dintre noi au pribegit cu totul de răul foamei... și noi cei ce am rămas căutăm a ne duce unde vom pute a ne agonisi hrana de toate zilele și plata capitației că la locul acesta sîntem peritori de foame, că nici un fel de alijveris nu avem”. (Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1112, f. 3. Sublinierea este a noastră).

² La 31 iulie 1847, ispravnicul de Fălciu raporta că, încă din primăvară, mai mult de 100 oameni dintre birnicii și patentarii din Huși, „lipsiți fiind de zilnica hrană s-au dus ca să muncească pe o scurtă vreme la vornicul D. Mavroeorat, pe moșia Cioricești-Covurlui unde, înglodindu-să în datorii și pînă acum nu s-au mai turnat”. Birnicii uneia din mahalale, la rîndul lor, arătau că dintre ei „mai mulți lipsăsc decît sîntem față, duși fiind unii pe la treer și alte locuri depărtate”. (Cererea din 9 septembrie 1847). În decembrie 1848 ispravnicul raporta din nou că cea mai mare parte din locuitori sînt „împrăstiați după muncă pe la feluri de locuri spre agonisire hranei”. Greutatea situației și mușcările locuitorilor, puși în imposibilitate de a plăti birul fugarilor și al celor înscrși de două ori în catagrafie, determină Vistieria, în cursul anului 1849, să scadă birul ce revenea asupra unui număr de 173 locuitori (Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 537—538, 116 și Tr. 1352, op. 1535, nr. 298, f. 8, 15, 74—78). Din Roman sînt dați lipsă un număr de 33 căpătări și un însemnat număr de birnici. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1107, f. 30 și 32—34, 43). Locuitorii birnicii din Botoșani, la jumătatea anului 1849, sînt încărcăți cu birul a 426 oameni dintre care majoritatea fugiseră în intervalul scurs de la catagrafia din 1845. (Ibidem, Tr. 1352, op. 1535, nr. 755, f. 144). Pentru Bacău, Tg. Neamț și Fălțiceni, ibidem dosarele nr. 462, 134, f. 51—52, 59—60 și Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 22—23).

Printre locuitorii strămutați din Țîrguri, alături de birnici, un loc însemnat îl ocupă căpătăerii¹. Aceștia, așa cum am arătat și mai înainte, stabiliți vremelnic în Țîrguri și orașe, fuseseră înscriși, de comisiile catagrafice, între birnici. La expirarea contractelor ei se întorceau la locurile de origine² sau plecau în alte părți³. Cazurile de acest gen sînt foarte numeroase. Alți locuitori însă, așa cum am văzut, se mutau temporar sau definitiv la sate, din lipsa mijloacelor de existență⁴. Mulți însă, atît dintre birnici, cît mai ales dintre trepte sau bresle, se stabileau în alte orașe sau Țîrguri în căutare de condiții mai bune de trai. Mențiunile documentare atestă faptul că aceștia, aproape fără excepție, se angajau ca slujitori, argați, calfe sau muncitori salariați, adică adoptau, în general, același gen de muncă pe care-l desfășuraseră în

¹ Lucrul acesta se desprinde, spre exemplu, dintr-un dosar privind locuitorii strămutați din Iași. La 17 iulie 1846 ispravnicul raporta că din cei 1251 căpătăeri înscriși de comisia, 41 sînt strămutați la locuri cunoscute. La 2 august raporta din nou, referindu-se la birnici și căpătăeri, că „pînă astăzi, adevăratul număr a acestor două clasuri nu este descoperit”. Aceasta din cauza strămutărilor continui care sînt consemnate în numeroase rapoarte din cursul anului 1847. (Arh. St. Iași, dosar nr. 133, f. 54—55, 59, 133, 213—214 și passim). La 16 iunie 1847 ispravnicia Tecuci raporta strămutarea unui număr de 16 căpătăeri (Ibidem, dosar nr. 723, f. 44—46). Ispravnicia de Tutova raporta, de asemenea, fuga spre sate a 23 birnici și căpătăeri din Bîrlad. (Ibidem, dosar nr. 739), etc.

² Ibidem, dosar nr. 133, f. 1—4 și nr. 462, f. 27 (Doi locuitori din Bacău într-o cerere din 15 ianuarie 1847 arată că „în vremea comisiei catagrafiei aflîndu-să slugi la d. N. Dumitriu, i-au înscris între birnicii acestui Țîrg și acum, împlinîndu-li-se anul slujirii lor, s-au strămutat pe moșia lor în sat Mătginenii Unguri”. Vistieria aprobă mutarea birului).

³ Patru locuitori din Iași arată Vistieriei la 3 martie 1847 că „fiind veniți vremelnicește în Iași, cu munca pentru zilnica hrană”, au fost înscriși între birnici și acum au sărăcit. Cer voie a se muta la Golăești și să fie trecuți între căpătăeri „ca unii ce sîntem slugi”. (Ibidem, dosar nr. 750, 894—895; vezi și filele 44—45, 78—79 și dosar nr. 484), etc.

⁴ Șapte locuitori birnici din Tg. Lespezi „să găsesc la lucru pe moșia Bănești”. (Arh. St. Iași, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 24, cererea starostelui din 19 iunie 1846). Doi birnici din satul Isaia înscriși de catagrafie la Huși cer ispravniciei, la 2 august 1847, să le învoiască strămutarea în satul de origine deoarece „petrecînd în mari nevoi, rămîind și cu totul săraci, acum vroim a merge iar la... Isaia unde sînt părinții noștri, ca să ne apucăm de lucrul pămîntului și a viilor și saduri ce avem pe ace moșie”. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 179). Poliția din Fălticeni raporta ispravniciei Suceava, la 26 ianuarie 1846, că birnicii „care vroesc a să strămuta la alte locuri și-și au binale și casăle lor le vînd și să duc”. Cere să se dispună ca birnicii să nu poată vinde nimic fără învoirea breslelor deoarece „pînă acum nu putem aduna birul din pricină că un însemnat număr de feță din birnici <...> pe la alte locuri neștiute, care iarăși așa au făcut și au vîndut binalele și s-au făcut nevăzuți...”. (Ibidem, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 22—23, vezi și Tr. 1339, op. 1521, nr. 1448, f. 149, 423 și dosar nr. 1461, f. 192). Un locuitor strămutat din Bîrlad declară ispravniciei că „pentru mai lesnicioasă viețuire”, a plecat la satul Valea Lungă. Același motiv îl invocă și alți doi locuitori strămutați la Cotu Podului (Ibidem, Tr. 1352, op. 1535, nr. 739, f. 179—180, 183—184). Cinci locuitori birnici din Galați, veniți de prin sate, cer să li se aprobe strămutarea la Roșcani „unde ar fi găsit mai cu îndemănare locuri de hrană”. (Ibidem, dosar nr. 741, raportul pîrcălăbiei din 27 martie 1847), etc.

tîrgurile din care se strămutaseră¹. De multe ori însă, cererile staroștilor conțin doar indicarea numărului fugarilor și a locurilor de așezare fără să specifice ocupația acestora². Din această cauză, este greu să stabilim un raport statistic.

În privința locuitorilor fugiți din tîrguri — ca și în cazul treptelor sau al căpătăerilor — atîta vreme cît se dădeau garanții că aceștia își vor plăti dările în locurile în care s-au statornicit, Vistieria nu ridică nici o obiecție în ceea ce privește mutarea birului. Cînd situația era clară și locul de așezare al fugarilor precis indicat, se dădeau imediat dispoziții în acest sens³.

Așa cum s-a putut observa, numărul locuitorilor strămutați din tîrguri — cel puțin din acelea indicate în materialul documentar — a fost destul de însemnat. Dacă fenomenul, încadrat în procesul general, întărește constatările cu privire la amploarea strămutărilor în perioada care o studiem și verifică concluzia cu privire la slaba dezvoltare a centrelor orășenești, care nu puteau absorbi surplusul de brațe creat de strămutări pe piața internă a Moldovei, el prezintă importanță și sub un alt aspect. Strămutarea locuitorilor din tîrguri și orașe, la sate sau în alte centre orășenești, a contribuit, într-o însemnată măsură, la extinderea și întărirea relațiilor de producție capitaliste datorită faptului că cei strămutați în mod exclusiv, indiferent de locul în care se stabileau, vremelnic sau definitiv, fiind lipsiți de mijloace de producție, își vindeau forța de muncă și contribuiau prin aceasta la întărirea sectorului capitalist al economiei, prin extinderea muncii salariate în forma ei apropiată de cea capitalistă. Trebuie să avem în vedere și faptul că, spre deosebire de țărani clăcași dependenți, situația juridică a acestei categorii de locuitori era alta. Ei — cel puțin o bună parte dintre aceș-

¹ Dintre treptele fugite din Huși, cinci s-au strămutat la Iași: doi lucrează la cărămidărie, unul la economul Gh. Grosu, unul este slujitor, iar altul „slujăște” la un Ioan teslar din mahalaua Tătarași. (Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1448, f. 26, 88, 556, 557). Mulți dintre fugarii stabiliți în Iași sînt indicați că lucrează la cărămidărie. Isprăvnicia comunica Vistieriei că „făcînd înadins cercelare pentru toți cărămidarii ce s-ar afla peste rohatca capitalei, au găsit înfe dinșii un număr venit de pe la alte locuri”. Sînt indicați, printre alții, opt fugari din Huși. (Ibidem, f. 556—557, adresa Vistieriei către ispravnicia Fălciu din 11 noiembrie 1846). Dintre callele de cibotari și cismari fugiți din Huși, unul este slujitor la Birlad și doi la Galați; unul la „crișma lui Ilie” iar altul calfă la Gh. Vornicu (Ibidem, f. 409 și dosar nr. 1461, f. 48). Se întîlnesc de asemenea mențiuni de salabiori, lucrători la zalhana, etc. (Ibidem, dosar nr. 1449, f. 2, 17), etc.

² Astfel, spre exemplu, la 5 iulie 1849, starostele bresle cismarilor din Roman, într-o cerere adresată isprăvnicii, arăta că din breasla sa, un însemnat număr de birnici și patentari sînt „împrăștiați prin deosăbite locuri în acest Principat”. Anexează o listă cu 44 nume și cere a i se da împuternicire pentru a încasa banii birului. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, f. 468, 480), etc.

³ Un fugar din breasla lipovenilor bacali din Huși, fugit la Birlad este trimis poliției spre a fi dat pe cheazăsie, „că va urma cu plata birului”. Poliția raportează că „după feliuri de silinți și îmboldiri”, nu s-a găsit chezaș. În cele din urmă, locuitorul în cauză, „s-au dat la stăpin, neguțătorului Neculai și Gheorghe abagerul, cu înscris cheazăsie ca să-l slujască un an de zile...”, timp în care negustorul îi va plăti birul. (Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 387—388), etc.

tia — erau foarte apropiați de condiția oamenilor liberi, atunci cînd nu posedau în mod deplin această libertate.

Aspectul cel mai important al strămutărilor, reprezentat de tendința locuitorilor birnici de a se elibera de sarcinile feudale prin stabilirea în țîrguri, poate fi urmărită și în etapa care face obiectul atenției noastre. Deși din pricina împrejurărilor expuse, afluența țăranilor spre țîrguri a fost mult stînjinită, strămutarea în țîrguri, în limite impuse de condițiile interne, a constituit o realitate, ilustrată veridic de materialul documentar cercetat.

Am notat și mai sus și precizăm încăodată aici că, în multe cazuri, strămutarea spre țîrguri avea un caracter temporar¹, atît pentru căpătări cît și pentru birnici. Alții însă, plecau cu intenția de a se stabili definitiv și sînt întîlniți în documente ca argați, muncitori sau slujitori². De asemenea, țîrgurile din regiunile viticole ale Moldovei, în cuprinsul sau în apropierea cărora se aflau numeroase vii, constituiau un loc de refugiu pentru mulți dintre țăranii fugari. Este semnificativă în acest sens cererea spătarului Petrache Cozmiță, vechilul beizadelei Grigore Sturza, adresată Departamentului din lăuntru în mai 1849. Acesta relatează că din satul Cornii Unguri s-au strămutat la Huși un număr de 42 oameni cu scopul de „a scăpa de boeresc și celelalte a lor îndatoriri după așezămînt...”. Departamentul averilor bisericești, la rîndul său, nota, în cererea din 13 august 1849, că dintre birnicii și însurățeii satului, proprietate a episcopiei Huși, „un însămnat număr au început a pribegi în țîrgul Huși, unde cumpărînd locuri își fac case și, fără învoirea proprietății, să așază acolo ca să scape de îndatoririle zile-

¹ În afară de exemplele pe care deja le-am notat, prezintă interes, în acest sens, și un raport din 12 iulie 1849 al comisiei însărcinate cu cercetarea plîngerii locuitorilor din Botoșani care arată că de la catagrafia din 1845, sînt încercați cu un număr de 426 locuitori. Confirmînd exactitatea cifrei, comisia sublinia că a aflat „un însemnător număr ce lipsesc chiar din vreme catagrafiei... care viînd vremelnicește cu lucru vara în țîrg, de pe la alte locuri necunoscut, i-au fost apucat scrierea și în urmă s-au făcut nevăzuți...” (Arh. St. Iași, Tr. 1352, op. 1535, nr. 755, f. 62), etc. Sublinierea este a noastră.

² Un locuitor fugit din Novaci la Huși este la „Calciu bulgarul”. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1448, f. 313—314). Doi oameni din Dolhasca stabiliți la Țîrgul Urdești sînt „slugi boierești în ogradă”. (Ibidem, f. 346, 347). Un locuitor fugit din Pocearea la Huși, „slujăște în ograda episcopiei”. (Ibidem, f. 586). Unul fugit din Coțu Grosului la Roman este la negustorul Avram geambașul. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1107, f. 27). Doi locuitori fugiți din Roșieci la Tecuci sînt la Gh. Crasnalescu, „slujăsc cu anu că n-au fimeii”. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 236). Doi locuitori din Vetrișoia-Fălcu fug la Galați, „avînd prieteni acolo, oploșindu-se sub cheazăia prietenilor lor, muncesc acolo”. (Ibidem, f. 432—433). Un locuitor din Oltenesci Fălcu, fugit tot la Galați, se îndeletnicește cu „speculație de muncă”. (Ibidem, dosar nr. 1483, f. 245). Trei locuitori fugiți din Trifești la Roman: unul este crișmar la T. Moroșanu, unul la Garabet Misir iar celălalt la C. Cazimir. (Ibidem, Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, f. 370). Un locuitor fugit din Cuciulați la Roman, este chelar la clucerul C. Cihoreanu. (Ibidem, f. 391). Trei locuitori fugiți din Oltenesci la Fălcu sînt slujitori la isprăvnicie. (Ibidem, Tr. 1352, op. 1535, nr. 141, f. 18). Doi locuitori din Bărăști-Vaslui sînt „slujitori la instanțiile capitalei”; unul la palatul ocîrmuirii și altul la agie. (Ibidem, dosar nr. 138, f. 21, 23), etc.

lor pontului, iară locurile de hrană ce le-au avut pe moșie, precum vii, livezi, grădini, ogoară și delnițe de finaț, le țin toate în a lor stăpînire“¹.

Ispravnicul, căruia i se cere întoarcerea fugarilor, raporta la 8 iunie 1850 că „în podgorie tîrgului Huși să află, pe la viile boierești și neguțitorești, îndestui pîndari, adunătură de prin sate, mahalale a tîrgului. Acești oameni — relatează în continuare dregătorul — odinioară s-au aflat viețuitori ca și alți lăcuitori din sate și tîrguri. Dar, după prefacere nenorocitelor soarte, au găsit mijlocul pîndăriei spre înlesnire viețuirii lor, cu plata ce eu de la proprietarii viilor“².

În afara celor stabiliți temporar, meșteri în căutare de lucru³ sau oameni statorniciți cu învoirea satelor pe o perioadă determinată⁴ și care, în cele din urmă, se reîntorceau în satele lor, unii izbuteau, după ani grei de trudă, să-și stabilească așezări definitive în tîrguri⁵. De altfel, aprobarea odîrmuirii pentru mutarea în tîrguri se acorda cu mare greutate fiind condiționată, atunci cînd se urma, firește, calea legală, de dovada proprietății imobiliare, terenuri sau case.

Întîlnim cazuri în care locuitorii strămutați în tîrg se îndeletnicesc cu comerțul sau meșteșugurile⁶.

Cazurile menționate pînă acum se referă, în general, la oamenii lipsiți de mijloace care, stabiliți în tîrguri, își cîștigau existența cu munca mîinilor. Excepție fac doar aceia dintre birnici care, avînd o stare materială mai bună sau practicînd o meserie oarecare, puteau să întreprindă pe cont propriu diverse afaceri comerciale sau lucrative, atunci cînd nu intrau ca lucrători în atelierele altora.

În general, și în cazul birnicilor strămutați în tîrguri, oînd Vistieria se găsea în fața faptului deja împlinit și cînd aceștia se obligau să plătească dările cuvenite fiscului, se obținea aprobarea strămutării. Faptul cel mai important, care se încadrează în tendința generală a birnicilor de a scăpa de obligațiile feudale, este că se strămutau în tîrguri mulți dintre fruntașii satelor. Posedînd unelte și vite, aceștia, în

¹ Departamentul anexează și cererea episcopiei în care aceasta intervine pentru oprirea strămutărilor care se desfășoară „cu neconținere“ și întoarcerea fugarilor pentru a nu servi de „ră pildă“ pentru ceilalți locuitori. (Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2021, nr. 15538, f. 17. Sublinierile sînt ale noastre).

² Ibidem. Vezi și Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 105.

³ Comisia catagrafică înscrie în breasla dulgherilor din Murgeni-Tutova un număr de patru oameni „în vreme cînd ei s-ar fi aflat vremelnicește cu lucru acolo și îndată după înscriere s-au întors la urmă-le... în satele lor unde ș-ar ave gospodăreștile așezări...“ Locuitorii nu sînt toluși găsiți în locurile indicate. (Ibidem, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1448, f. 261, adresa Vistieriei către ispravnicia de Fălcu, din 15 aprilie 1846).

⁴ Vezi, în această privință, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1483, f. 264.

⁵ Astfel, de pildă, un locuitor din Huși, într-o jalbă adresată Vistieriei, la 2 mai 1849, arată că este strămutat în tîrg de cinci ani „slujind pe la boierii de aici, la vii și altele... cînd după ce din cruntele ostenele ce am întrebuițat mi-am cumpărat și eu casă în acest tîrg și mi-am făcut acareturi...“ (Ibidem, f. 170).

⁶ Trei din cei 20 locuitori strămutați din Bărăști-Vaslui sînt indicați ca fiind negustori în tîrgul Negrești (Arh. St. Iași, Tr. 1352, op. 1535, nr. 138, f. 21, 23). Un locuitor strămutat din Stolniceni la Fălcu este găsit „hrănindu-se cu stoleria“. (Ibidem, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 217), etc.

cazul în care se stabileau în orașe, izbuteau să-și creeze o situație independentă — în măsura în care se poate vorbi de independență în condițiile economice și fiscale ale vremii. Această categorie de locuitori popula mai ales mahalalele târgurilor, îngroșînd rîndurile populației birnice și se ocupa în special cu cărăușia.

În perioada de care ne ocupăm — așa cum se desprinde din materialul documentar — afluxul spre târguri a acestei pături a populației satelor luase asemenea proporții încît a impus ocîrmuirii măsuri cu caracter special.

Așa, spre exemplu, la 4 noiembrie 1846, reprezentantul mănăstirei Răchitoasa, proprietară a satelor Mălureni și Ocheșăști din vecinătatea târgului Tecuci, se plînge domnitorului împotriva unora dintre funcționarii isprăvniciei care, „în unire și cu alte fețe particulare, luînd bani de pe la cei mai înstăriți locuitori... și prin închipuire de oareșcare neadevărate formalități... capătă dezlegări că au voie a se muta în țîrg... și așa, din vreme în vreme, strămutîndu-să cei mai puternici locuitori și rămîind cei mai slabi, au agiuns la o stare apropiată de a să sparge arătatele sate”¹.

În urma cercetărilor, întreprinse de o comisie special instituită, se află că locuitorii, în schimbul unor sume de bani, destul de ridicate de altfel, erau ajutați să se strămute de către postelnicul Plitos proprietarul moșiei târgului².

Cazul nu este singular. Afluxul frunțașilor satelor spre târguri este verificat și în cazul capitalei. Astfel, la 15 august 1845, isprăvnicia ținutului Iași, raporta Vistieriei că în tabelele catagrafice, în cele șase cvartale ale orașului, sînt înscriși un număr de 1264 birnici. Printre aceștia, „...sînt o mare parte veniți de curînd de pe la satele din cuprinsul țării înțălegîndu-să urmare în scopos de a să cruța de havalale, de boerescuri și de a păgubi grămezile satești de cislele lor, căci

¹ La 30 octombrie, 8 locuitori din satul Odaia cereau Vistieriei să le aprobe strămutarea pe moșia târgului Huși, „...unde avem așezările... și locuri cumpărate de veci...”. În urma acestei cereri, care se încadra în prevederile Regulamentului, Vistieria aprobă mutarea indicînd drept argument faptul că așezările lor sînt pe moșia târgului. (Arh. St. Iași, Tr. 1352, op. 1535, nr. 758, f. 2—3). Arendașul, la rîndul său, menționa în una din cererile sale că locuitorii în cauză „sînt cei mai frunțași... de a căroro agiutor ceilalți rămași lipsindu-se, fără îndoială să desființază satele”. (Ibidem, f. 10).

² Ibidem, f. 13—15. În cele din urmă, la începutul anului 1848, cei opt locuitori obțin aprobarea de a se strămuta. La 21 noiembrie 1848, doi din căpătăerii fugiți din Movileni în Tecuci, arătau Vistieriei că sînt așezați de un an și „avem și cite o bucată de loc cumpărat de veci pe care avem și bordeie și cite puțin nutreț și pîne de mincare ce am făcut-o cu munca miinilor noastre”. Noul arendaș al moșiilor notează într-o cerere din 24 februarie 1849 că locuitorii, deprinși a se strămuta, sînt „peste măsură gata a se strămuta pe proprietău târgului”. La 9 martie 1849, în pofida deciziei anterioare, Vistieria dispune înapoierea celor opt locuitori pe motivul că sînt cei mai înstăriți. Nu știm cum au fost reglementate pînă la urmă lucrurile. (Ibidem, f. 25—87).

au vite și alte mijloace cu care aice fac feluri de alijverișuri și cărături, iarăși satele au rămas lipsite de fruntașii și de mijlocașii lor¹.

Procesul strămutării locuitorilor, așa cum s-a putut constata, este contradictoriu. Pe de o parte, din cauza slabei dezvoltări a târgurilor și a condițiilor proprii specifice perioadei care stă în atenția noastră, populația nevoiașă a târgurilor se deplasa temporar sau definitiv spre alte târguri, orașe și sate. Pe de altă parte, asistăm, așa cum a rezultat din cele analizate mai sus, la aflusul spre târguri a locuitorilor de la sate și mai ales a celor mai înstăriți.

Cu tot caracterul contradictoriu, generat de condițiile deosebite în care s-au efectuat, strămutările masive ale locuitorilor în interiorul Moldovei au jucat un important rol progresist, nu numai prin aceea că au accentuat marasmul feudalismului în general, dar și prin faptul că au contribuit, într-o însemnată măsură, la slăbirea bazelor acestuia și la dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste.

Anexu nr. 1*

Denumirea satelor	Ținutul	Nr. fugariilor	Dosarul
1 8 4 6			
Negrișoara	Suceava	1	Arh. St. Iași, Tr. 1352, op. 1535, nr. 447.
Dolhasca	"	12	Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 77—78.
Șchiopeni	Fălciu	35	Tr. 1339, op. 1521, nr. 1448, f. 107.
Bîrlești	"	16	Ibidem, f. 541.
Totocești	"	27	Ibidem, f. 414.
Roznov	Neamț	34	Tr. 1352, op. 1535, nr. 450.
Pomirla	Dorohoi	13	Ibidem, dosar nr. 744.
Pupezeni	Tutova	12	Ibidem, dosar nr. 470.
1 8 4 7			
Borca	Suceava	24	Tr. 1615, op. 1848, nr. 1744, f. 272.
Teșcureni	Dorohoi	30	Tr. 1352, op. 1535, nr. 744, f. 26—42.
Iușăștii de jos	Roman	14	Tr. 1312, op. 1488, nr. 1112.
Galbeni	"	20	Ibidem, f. 418.
Păncești	"	13	Ibidem.
Crăiești	"	13	Ibidem.
Cotu Vameșului	"	20	Ibidem, f. 89.
Poenile Oancei	"	28	Ibidem, f. 239—240.
Bozia	Fălciu	10	Tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 69.
Stănilești	"	11	Ibidem, f. 105.
Roșieci	"	19	Ibidem, f. 232, 235, 268.

* Pentru exemplificare, indicăm, pentru toți anii, unele sate, din care s-au strămutat un număr mai însemnat de locuitori. Departe de a fi completă, lista poate sugera doar proporțiile procesului de strămutare.

¹ Ispravnicul sugerează că ar fi necesară înapoierea celor înstăriți, „spre de isnoavă împuternicire a satelor”. Vistieria, însușindu-și propunerea, face anafora către domn, la 29 august 1849. (Ibidem, dosar nr. 133, f. 10, 108. Sublinierea este a noastră).

Anexa nr. 1 (continuare)

Denumirea satelor	Ținutul	Nr. fugarilor	Dosarul
1 8 4 7			
Suletea	Fălciu	18	Ibidem, dosar nr. 1460, f. 84.
Lunca Banului	"	33	Ibidem, dosar nr. 1461, f. 345, 346, 449, 450, 518, 519.
Tămășani	"	14	Ibidem, f. 391—392.
Rășăști	"	54	Ibidem, f. 425, 426.
Bunești	"	24	Ibidem, f. 552, 556.
Tăbăcești	Tutova	13	Tr. 1352, op. 1535, nr. 739, f. 159—160.
Pleşani	"	13	Ibidem, f. 215—216, 262.
1 8 4 8*			
Podoleni	Neamț	36	Tr. 1772, op. 2020, nr. 12.598.
Gura Văii și Turturești	"	35	Ibidem, dosar nr. 13.429.
Tazlău	"	39	Tr. 1768, op. 2017, nr. 458, f. 857.
Zberești	Dorohoi	40	Tr. 1772, op. 2020, nr. 16.930.
Băhnașani	Bacău	42	Tr. 1318, op. XVI, 1491, nr. 32.
Podurile	"	40	Tr. 1772, op. 2020, nr. 14.386.
Răcăciuni	"	11	Tr. 1768, op. 2017, nr. 458, f. 12.
Ruși	Roman	20	Ibidem, f. 356.
Cotu Vameșului	"	42	Ibidem, f. 875 și Tr. 1352, op. 1535, nr. 143, f. 46—47.
Duda	Fălciu	58	Tr. 1339, op. 1521, nr. 1140.
Barboși	"	20	Tr. 1352, op. 1535, nr. 141, f. 26, 28, 31.
Fulga	Tutova	10	Tr. 1768, op. 2017, nr. 458, f. 184.
Sinești	"	56	Ibidem, f. 617.
Pungești	Vaslui	61	Ibidem, f. 761, 811, 813.
Tăcuța	"	13	Ibidem, f. 849.
1 8 4 9			
Dorna	Suceava	10	Tr. 1763, op. 2012, nr. 1595, f. 199.
Dolhasca	"	28	Ibidem, f. 231—232.
Negrișoara	"	23	Ibidem, f. 347—348.
Borlești	Neamț	30	Tr. 1772, op. 2020, nr. 16.158.
Godinești	Dorohoi	30	Ibidem, dosar nr. 16.494.
Sîrbi	"	14	Ibidem, dosar nr. 44.386.
Galbenj	Roman	34	Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, f. 5—6.
Poiana Humii	"	15	Tr. 1763, op. 2012, nr. 1595, f. 33, 86—87.
Păncești	"	16	Tr. 1312, op. 1483, nr. 1134, f. 35.
Luțca	"	15	Ibidem, f. 107.
Săbăoani	"	20	Ibidem, f. 112.
Bozieni	"	24	Ibidem, f. 264.
Bătrîneștii de Sus	"	22	Ibidem, f. 209.
Misăhănești	"	17	Ibidem, f. 213—215.
Porcești	"	10	Ibidem, f. 216.
Poienile Oancei	"	16	Ibidem, f. 237.
Lunca și Cordonul	"	16	Ibidem, f. 571.

* Majoritatea sînt dezrobiți. Strămutarea este constatată doar în anul indicat în listă. În unele cazuri ea se produsese într-o perioadă anterioară, apropiată.

Anexa nr. 1 (continuare)

Denumirea satele	Ținutul	Nr. fugarilor	Dosarul
1 8 4 9			
Bucium	Roman	20	Ibidem, f. 598.
Ciuturești	"	10	Ibidem, f. 631.
Todireni	"	12	Ibidem.
Tălpălăi	"	31	Ibidem, f. 633.
Vicoleni	Fălciu	17	Tr. 1339, op. 1521, nr. 1483, f. 22—24.
Urdești	"	13	Ibidem, f. 3.
Serbeștii Vechi	Tutova	11	Tr. 1352, op. 1535, nr. 1204, f. 30.
Trohanu	Vaslui	25	Ibidem, dosar nr. 133, f. 115.

Anexa nr. 2

Locuitorii strămutați în sau din ținuturile Suceava, Fălciu și Roman în anii 1846, 1847 și 1849¹

Ținuturile	Anii	Locuitori strămutați în cuprinsul aceluiași ținut sau în alte ținuturi, în locuri cunoscute	Strămutați în orașe sau târguri	Strămutați din orașe și târguri la sate	Strămutați din orașe în alte orașe	Strămutați în locuri necunoscute	Veniți din alte ținuturi	Fugiți peste graniță	Total
SUCEAVA	1846	38	6	1	—	12	26 ²	9	92 ³
	1847	29	1	2	—	12	39	30	113
	1849	70	12	—	—	37	48	1	168
FĂLCIU	1846	112	43	13	56	66	27	3	320
	1847	200	31	96	36	170	33	4	570
	1849	86	12	81	13	14	21	2	229
ROMAN	1846	140	9	3	—	31	26	—	209
	1847	102	11	—	1	117	17	—	248
	1849	333	43	46	1	127	75	—	630

¹ În dosare sînt multe cazuri în care, din cauza impreciziei datelor, nu se poate stabili numărul fugariilor din diferite sate. Pentru alcătuirea tabelului am prelucrat datele parțiale cuprinse în dosarele: Arh. St. Iași, Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561; 1744 și Tr. 1763, op. 2012, nr. 1595, pentru ținutul Suceava, Tr. 1339, op. 1521, nr. 1448, 1449, 1460, 1461, 1483, pentru ținutul Fălciu, și Tr. 1312, op. 1483, nr. 1107, 1112, 1134 pentru ținutul Roman. Dosarele pentru anul 1848 lipsesc. Situația poate diferi, deși datele nu sînt complete, o imagine generală asupra intensității procesului de strămutare. Ne-am limitat doar la datele oferite de dosarele indicate, fără a mai folosi și alte indicații din care rezultă că numărul strămutațiilor din aceste ținuturi este mai mare.

² În această rubrică sînt incluși mulți dintre locuitorii care vin din târgurile sau orașele altor ținuturi și se stabilesc la sate sau în alte târguri.

³ Uneori, aceiași oameni sînt indicați și în dosarele privind strămutările din cursul anilor următori.

ASPECTE DIN TIMPUL REVOLUȚIEI DIN 1848 ÎN REGIUNEA PLOIEȘTI *

de N. I. SIMACHE și I. GH. BURTOIU

La începutul secolului al XIX-lea procesul de descompunere a feudalismului era în plină desfășurare.

Relațiile de producție, bazate pe exploatarea feudală, accentuau contradicțiile de clasă, dând naștere unei neîntrerupte serii de mișcări revoluționare, al căror rezultat a fost înlocuirea vechiului mod de producție feudal cu cel capitalist, baza relațiilor fiind acum constituită de proprietatea capitalistă asupra mijloacelor de producție.

Cristalizarea noilor relații, prin triumful economiei bazate pe schimbul de mărfuri, a dus, pe de o parte la accelerarea procesului de formare a burgheziei, iar pe de altă parte la înrăutățirea situației producătorilor, marea masă a țărânimii și muncitorilor din atelierele manufacturiere.

N. Bălcescu, pe baza calculelor lui I. Ionescu de la Brad, a stabilit că, după intrarea în vigoare a Regulamentului Organic (1831 în Țara Românească și 1832 în Moldova), datorită fixării arbitrare a normei zilnice de muncă, numărul efectiv al zilelor de clacă, pe care proprietarii îl impuneau țăranilor clăcași, se ridica la 56 în Țara Românească și la 84 în Moldova ¹.

La mijlocul secolului al XIX-lea lupta împotriva feudalismului ajunge la culme. De la Pirinei la Carpați Europa este zguduită de revoluție. Principatele Române nu sînt ocolite. În Muntenia acțiunile revoluționarilor au fost pregătite prin activitatea organizatorică a Societății „Frăția”. Burghezia a știut să atragă, la început, de partea sa, masele populare, țărâtimea și elementele proletare. Unii dintre conducători luptaseră pe baricade la Paris. În Muntenia tradiția revoluționară era mai puternică decît în Moldova. Mai trăiau încă o parte din pandurii lui Tudor Vladimirescu. Cînd steagul revoluției a fost ridicat la 9 iunie la Islaz, masele populare au crezut că a sosit ceasul sfărîmării cătușelor vechilor relații de producție feudale.

În regiunea Ploiești și îndeosebi în fostul județ Prahova, revoluția a găsit un profund răsunset. Organizatorii revoluției și în primul

* Comunicare prezentată la a treia sesiune metodică-științifică interregională a S.S.I.F., care a avut loc la Ploiești, între 17—19 decembrie 1961.

¹ N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, București, 1940, vol. 1—2, pag. 33.

rind N. Bălcescu, au dat o deosebită importanță acestei regiuni și în special orașului Ploiești, care în acel timp era un important centru economic, venind ca însemnătate după București, Craiova și Brăila.

Așezat în locul de trecere dintre dealuri și cîmpie, unde locuitorii își schimbau din vechi timpuri produsele, la întretăierea vechilor drumuri comerciale, care coborau din Transilvania pe văile Prahovei și Teleajenului, cu acelea care veneau din partea de apus a țării, prin Tîrgoviște, Tîrgșor, spre Buzău, Brăila, Galați, către schelele dunărene, Ploieștii devin treptat un însemnat centru economic. Negoțul cu sare și păcură, care începuse să fie prelucrată în găzării primitive, a deschis noi perspective orașului.

Tradițiile de luptă revoluționară erau puternice în această regiune. În 1848 momentul era favorabil unei ridicări de mase.

Prin deposedări violente, boierii și mănăstirile au acaparat pînă în ajunul revoluției din 1848, trei sferturi din suprafața Țării Românești, astfel că numai un sfert rămăsese în stăpînirea țăranilor liberi.

Înrăutățirea situației economico-sociale a țăranilor a creat o stare de adinci nemulțumiri, concretizate prin frămîntări și proteste care premerg anului 1848.

În afară de frămîntările țărănești, în această regiune au avut loc și unele acțiuni ale elementelor muncitorești, anterioare revoluției.

De bună seamă că la acea dată nu se poate vorbi de un proletariat constituit ca clasă. Muncitori existau și în această regiune destul de numeroși. Nu este vorba numai de cei ce lucrau în atelierele manufacturiere, de calfele și ucenicii din breslele orașelor, dintre care cei mai numeroși erau tăbăcarii, ci mai ales de muncitorii care lucrau în saline, ca cele din Telega și Slănic, cunoscuți sub numele de „ciocănași“. Condițiile grele în care aceștia lucrau dădeau naștere adeseori la nemulțumiri. În 1835 avusese loc la Slănic o răzvrătire a lucrătorilor de la salină iar în august 1844 fusese un început de revoltă a ciocănașilor de la Telega¹.

Pentru aceste motive organizatorii revoluției din 1848 au pus un deosebit accent pe regiunea Ploiești.

Într-una din scrisorile sale către V. Alecsandri, intitulată „N. Bălcescu“, Ion Ghica scrie: „Acolo (într-o întîlnire la Giurgiu, cu Tell) ne-am învoit ca revoluțiunea să izbucnească în București și în Ploiești în ziua de paște... Cu banii ce putusem aduna, cumpărasem pe submînă toate puștile și pistoalele care se găseau în prăvăliile din București și din Ploiești. La începutul lui aprilie rolurile noastre ale fiecăruia erau împărțite. Nicu Bălcescu cu Teologu erau destinați a merge la Telega, unde Marin Serghiescu (Naționalu), Telegescu și Duca erau înțeleși cu ciocănașii, ca de acolo să pornească să răscoale Ploieștii, unde aveam înțelegere cu mai mulți dintre negustori“².

¹ Gh. Georgescu-Buzău, „N. Bălcescu“, E.S.P.L.P., București, 1956, pag. 112.

² I. Ghica, „Scrisori către V. Alecsandri“, ed. Cultura Romînească, pag. 519—520.

C. Colescu-Vartic, la mîndu-i, arată că : „Pentru a scăpa de o nouă arestare, Bălcescu este nevoit să stea ascuns, petrecînd zile și nopți în pădurile Prahovei și umblînd sub nume de împrumut de Bazil Olduk“¹.

Islazul cît și Telega — de unde urma să pornească semnalul — erau cunoscute ca puternice centre țărănești, unde clăcașii dovediseră în repetate rînduri cerbicia lor².

În 1845 începuse un proces între locuitorii comunei Telega și mănăstirea Mărgineni care s-a terminat în luna septembrie 1848, cu câștig de cauză pentru țărani. De remarcat că acest proces s-a terminat în timpul revoluției iar sentința Tribunalului Prahova, favorabilă țărănilor, s-a pronunțat de către judecători sub imperiul acțiunilor revoluționare.

Legăturile cu elementele revoluționare din regiune se mai țineau prin Costache Telegescu, fost ofițer, înlăturat din oștire, de fel din Telega (după cum arată numele) și prin căpitanul Al. Cristofi, comandantul gărzii de la închisoarea pentru deținuți politici din Telega. Primul participase la mișcarea revoluționară a lui D. Filipescu din 1840, iar cel de al doilea era un vechi membru al organizației „Frăția“. Acesta își va aminti mai tîrziu că : „În ajunul acelei zile memorabile de 9 și 11 iunie 1848 eu m-am întîlnit cu Nicu Bălcescu, de fericită amintire, într-un crîng, pe drumul dintre Telega și Cîmpina care mi-a dat o țigaretă în care era ascuns un bilet de la Tell care îmi scria : „Scoală-te dacă îți iubesti țara ! Acum e vremea !“³.

N. Bălcescu avea legături strînse cu Prahova. După cum se știe, tatăl său, boiernaș cu rang de pitar, avea o moșie în acest județ.

După înfrîngerea mișcării revoluționare din 1840 „dintre cei condamnați mai aspru, unii au fost trimiși la ocna Telega iar alții la Mănăstirea Snagov. Cezar Boliac, autorul unei poezii în genul Marseillezei, scrisă pe atunci, a fost surghinuit la mănăstirea Poiana Mărului, în fostul județ Rîmnicul Sărat“⁴, iar N. Bălcescu închis la Mărgineni.

Ținînd seama de aceste împrejurări, revoluția urma să izbucnească simultan în județul Prahova la Telega, în Romanai la Izlaz, în Vilcea la Ocnele Mari și în București.

„Bălcescu și-a ales, probabil, această regiune și pentru ca să-i revină lui sarcina și bucuria de a dezăvori îndată, după izbucnirea revoluției, porțile grele ale închisorii politice de la Telega unde își ispășeau osînda grea, cele fusese dată de stăpînire, unii dintre luptătorii revolu-

¹ C. Colescu-Vartic, „Zile revoluționare 1848“, pag. 134.

² N. Bălcescu, „Romîni sub Mihai Viteazul“, Opere complete, vol. I. Introducere, pag. 24, Ed. îngrijită de Șt. Semedrescu. Clasicii romîni comentați. Cugetarea.

³ Al. Cristofi, „Culegere de art. publ. prin ziare cu date istorice de la 1848“. Craiova, 1893, pag. 15.

⁴ Gh. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, pag. 64 și I. C. Filitti, „Tulburări revoluționare în Țara Romînească 1840—1843“, București, 1912, pag. 20—21.

ționari ai vremii”,¹ pentru ca împreună cu ei să pornească de aici revoluția.

Izbucnirea revoluției în ziua de 9 iunie 1848 la Izlaz a avut un profund ecou în regiunea Ploiești.

Starea de spirit era prielnică; țărani erau dornici să împartă pământurile. Comisarul cu propaganda în Prahova, raportează :

„În adevăr, pe la unele sate țărani s-au arătat cu nerăbdare a-și mai îndeplini datoriile lor precum mai cu seamă cei de la Comarnic, dar la asemenea sate pricina nerăbdării lor provine și din asprimea și neomenia sau a proprietarilor sau a arendașilor, aflându-se foarte lacomi. Guardia Națională se organizează pretutindenea, pătrunzându-se sătenii și orășenii că această instituție este cu totul în folosul lor”².

Revizorul N. Crețulescu, relatează de asemenea în privința stării de spirit a populației din județul Prahova : „Nu lipsesc a supune la cunoștința dv., că la preumblarea mea în jud. Prahova, am rămas mulțumit despre administrație, că sătenii pretutindenea s-au pătruns de adevăr”³.

La rindul său, I. Costinescu, comisarul de Buzău, raportează Ministrului din Lăuntru : „Am vizitat pînă astăzi 34 sate dintr-acest district ; am cercetat duhurile și inimile poporului sătean și l-am găsit împins la cea mai din urmă speranță încît dacă dumnezeu, prin aleșii săi, nu grăbea schimbarea lucrurilor pe un drum atît de pașnic, astăzi... țara ar fi fost în cea mai mare sîngerare”⁴.

Prima manifestare a țăranilor a fost aceea de a cere proprietarilor și arendașilor îmbunătățirea situației lor.

Astfel, locuitorii din mahalaua Sf. Sava din Ploiești se adresează la 22 iunie 1848 cirmuirii județului cu o jalbă în care reclamă pe arendașul moșiei Tătărani, pe care o munceau.

La 14 iulie, locuitorii rudari din satul Mărginenii de jos, se plîng administrației împotriva arendașului moșiei⁵.

La 16 iulie, locuitorii din satul Vîlcănești, plaiul Teleajen, se plîng împotriva arendașului care i-a încărcat la socoteli⁶.

Nemulțumirea țăranilor se manifestă și sub forma împotrivirii și a refuzului de a mai îndeplini obligațiile ce derivau din situația ocărășă. De exemplu, locuitorii de pe moșia mănăstirii Mărgineni — după cum reiese dintr-o reclamație a starețului adresată cirmuirii la 22 iunie — refuză să mai facă clacă. Cazuri asemănătoare au avut loc

¹ Gh. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, pag. 112.

² Arh. St. Ploiești, fond Pref. Prahova dos. nr. 16/1848. În fotocopia la Muzeul Regional de istorie din Ploiești.

³ „Anul 1848 în Principatele Romîne”. Acte și Documente, tom. III. București, 1902, pag. 567—588.

⁴ *Ibidem*, p. 166.

⁵ Arh. St. Ploiești dosar. nr. 16/1848. În fotocopia la Muzeul Reg. de istorie, inv. nr. 6048

⁶ *Ibidem*, inv. nr. 6049.

și pe moșiile : Vlădeni, Moreni, Ghirdoveni¹, Cricoveni, Haimanalele, Stoenеști, Aricești de Sus, Breaza ș.a.². Acest lucru demonstrează că împotrivirea țăranilor de a presta claca, sau de a plăti așa-zisele „drep-turi proprietărești“ a luat un caracter de masă.

Guvernul Provizoriu însă, în care predominau elementele capi-tulante, în frunte cu Ion Eliade Rădulescu, legate de interesele marii proprietăți, nu a satisfăcut revendicările legitime ale țăranilor. Nepronunțându-se pe față împotriva desființării boierescului, amină îndepli-nirea reformei „pînă cînd Obșteasca Adunare Națională Constituantă nu va hotărî legea cea specială pentru ale proprietății“³.

Pentru a frîna avîntul de luptă al țăranilor și a-i determina să-și îndeplinească obligațiile, Departamentul din Lăuntru trimite, la 14 iunie, cîrmuirilor județene un ordin circular prin care le cere „să restatornicească îndată“ pe toți țăranii care și-au părăsit „a lor înde-letnicire în cea de mai nainte stăruință asupra muncii pămîntului și a altor în parte intereseuri mai cu seamă acum fiind timpul recoltei“. Cîrmuitorii de județe erau rugați să deslușească locuitorilor că, pentru a se bucura de „binefacerile acestei noi constituții“, ei trebuie să res-pecte legea „în ființă“ referitoare la proprietate pînă cînd Constituanta va adopta o lege specială în acest sens⁴.

În iulie 1848 același Departament va cere din nou ca țăranii clăcași „să se supuie la vechile legi ale proprietății“ iar arendașii să nu-i mai asuprească⁵.

De altfel, Guvernul Provizoriu a trimis la sate comisari însărcinați cu propaganda spre a-i liniști pe țărani și a-i convinge să-și îndeplinească mai departe obligațiile față de proprietari, deși misiunea comisarilor era — potrivit concepției lui N. Bălcescu — de a răspîndi la sate ideile revoluționare. Încercările comisarilor de a liniști pe țărani — după cum era și de așteptat — nu izbutesc. Acest lucru rezultă din reclamația pe care o adresează la 22 iunie, arendașul moșiei Mărgineni, administratorului județului Prahova, în care se arată că locuitorii din satul Vlădeni au refuzat să mai presteze claca, lăsîndu-î nelucrate 20 pogoane porumb ; mergînd la fața locului subadministratorul și comi-sarul cu propaganda pentru plasa Filipești, Ion Gherasim Gorjan, ace-s tia au adunat obștea sătenilor, îndemnîndu-î „să urmeze ale lor îndatoriri pentru proprietar sau arendaș, pînă la întocmirea legilor celor nouă“ ; auzînd acestea țăranii s-au împotrivit zicînd că „ei cunosc de acum desființarea arătatelor îndatoriri“. Tot acolo, unul dintre țărani, Șerban Gruia, a spus rîspicat în fața comisarului și a subadministato-rului : că „dacă arendașul va mai trimete la dînsul să-l ia la lucru el

¹ Arh. St. Ploiești, dos. nr. 16/1848. În fotocopie la Muzeul Reg. de istorie inv. nr. 6055.

² *Ibidem*, fond Prefectura Prahova, dosar nr. 16/1848. În fotocopie la Muzeul Reg. de istorie inv. nr. 6048.

³ *Ibidem*, inv. nr. 6050.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, inv. nr. 6051.

„dă cu pușca“. În încheiere arendașul cere să se ia măsuri grabnice împotriva țăranilor căci altfel „noi atunci unii din arendași sîntem stinși din fața pămîntului“¹.

Cu toate măsurile luate de Guvernul Provizioniu, sau de administrația locală, nesupunerea și revoltele țărănești nu conținesc. Uneori țăranii, ridicîndu-se împotriva exploatatorilor, își fac singuri dreptate. Astfel, la începutul lui iulie, țăranii din valea Boului, au zdrobit din bătăi pe arendașul satului, Constantin Ion Grecu².

La 16 iulie, proprietarul moșiilor Sicrita și Ciupelnița se plînge că clăcașii au devenit „rebeli“ și au bătut o slugă a sa; indică drept conducător al țăranilor pe un anume Nicolae Cîrjan³.

Din adresa comisarului de propagandă, Ion Gherasim Gorjan, din 28 august 1848, către administratorul districtului Prahova, rezultă că și țăranii din satul Drăgănești s-au răscolat împotriva proprietarilor în vara anului 1848. În legătură cu această răzvrătire comisarul scrie următoarele: „Cu ocazia libertății noastre, urmîndu-se oarecare neorîndueli de nesupunere între locuitorii satului Drăgănești din Plasa Cîmpului, s-au strămutat în Ploiești proprietarii acestui sat dimpreună și cu învățătorul comunal de acolo“⁴.

Însuflețiți de credința că revoluția îi va elibera din jugul clăcii și le va satisface nevoia de pămînt, țăranii s-au ridicat la 1848 în multe sate împotriva exploatatorilor. Elementele moderate din Guvern, care apărau interesele marii proprietăți, au tergiversat și apoi au scos de pe ordinea de zi această problemă care constituia revendicarea cea mai arzătoare a maselor populare. Aceasta a demobilizat țărănimea și a slăbit baza de masă a revoluției.

Intrarea turcilor în țară, ocuparea Bucureștilor la 13 septembrie în urma luptei din Dealul Spirei, au dus la înfrîngerea revoluției.

Țăranii continuă însă a se împotrivi reintroducerii clăcii. Împotriva clăcașilor din Teleorman, Prahova și Dolj, care se opuneau cu forța la reintroducerea clăcii, nerespectate în timpul revoluției, s-au trimis trupe.

La 7 octombrie 1848, subcîrmuitorul plășii Tîrgșor aduce la cunoștința cîrmuirii județului Prahova că preotul Panait din satul Drăgănești, plasa Cîmpului, citește adesea locuitorilor din constituția revoluționară. Considerînd nepermis acest lucru, cîrmuitorul cere să se „stîrpească răul“ ce-l poate aduce acel preot⁵. Proprietarul moșiei Podul Văleni, la 10 octombrie 1848, reclamă administrației că patru locuitori, care au luat parte la revoluție, „mai poartă duhul tulburărilor

¹ Arh. St. Ploiești, fond Prefectura Prahova, dos. nr. 16/1848. În fotocopie la Muzeul Reg. istorie.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, inv. nr. 6052.

⁴ *Ibidem*, inv. nr. 79/1848.

⁵ *Ibidem*, inv. nr. 6/1848.

constituției și acum, îndărătnicindu-se la îndatoriri și instigînd și pe ceilalți locuitori“¹.

După înfrîngerea revoluției, căimăcămia reacționară instalată de turci la 13 septembrie, a început urmărirea și persecutarea luptătorilor pașoptiști.

Pentru a stăvili contactul locuitorilor Țării Românești cu Transilvania, unde revoluția era în toi, la 26 noiembrie 1848, Departamentul din Lăuntru dă instrucțiuni cîrmuirii Prahova să întărească paza granițelor spre a evita trecerea participanților la revoluție, pe care regimul boieresc restaurat la putere, îi numește „făcători de rele“².

În vederea stăvilirii răspîndirii ideilor revoluționare și în vederea arestării participanților la revoluție, același Departament trimite la 14 ianuarie 1849 Cîrmuirii districtului Prahova o adresă prin care, precizînd că „mulți propagandiști din deosebite clase atît din cei cunoscuți și hotărîți a nu mai intra în Principat după a lor trecere peste graniță precum și alții după aici și du prin alte părți, silindu-se prin toate chipurile a neastîmpîra și a neliniști odihna publică“, ordonă autorităților locale că imediat ce vor găsi „vreo asemenea persoană prin sate sau prin oraș... numai decît să-l arestuiască“ și să raporteze Departamentului „spre a se hotărî numai decît osînda“. Departamentul ordonă de asemenea să se ia măsuri drastice și împotriva locuitorilor din cuprinsul județului care vor primi în gazdă revoluționari și nu-i vor denunța stăpînirii³.

La 21 ianuarie 1849 Departamentul, anunțînd că mulți participanți la revoluția din Țara Românească au trecut, în toamna anului 1848, în Transilvania iar acum se întorc, cere măsuri severe pentru arestarea acestora. În acest sens el „îndatora“ pe egumeni, stareți, proprietari, arendași, pîrcălabi sătești, proprietari de hanuri și preoți să aducă la cunoștința dregătoriiilor locale de „îndată ce vor dovedi asemenea oameni“⁴.

Represiunea a fost îndreptată și împotriva profesorilor de la Școala Normală care participaseră la revoluție. Școala a fost închisă iar profesorii arestați și îndepărtați din învățămînt. După trecerea valului revoluționar exploatareii au căutat să modifice hotărîrile judecătorești obținute de țărani în timpul revoluției. Astfel călugării de la mănăstirea Mărgineni încearcă iarăși să cotopească pămîntul moșnenilor din Telega. Aceștia însă opun rezistență, apărîndu-și drepturile, ceea ce duce la un proces care începe prin cercetările întreprinse de procuratura județului Prahova și anchete la fața locului, însoțite de interogatoriile celor socotiți ca instigatori la răscoală. Țăranii sînt acu-

¹ Arh. St. Ploiești, fond Prefectura Prahova, dosar nr. 16/1848. În fotocopie la Muzeul Reg. de istorie inv. nr. 6056.

² *Ibidem*, inv. nr. 1/1848, f. 429.

³ *Ibidem*, inv. nr. 64/1848.

⁴ *Ibidem*, dosar nr. 121/1848, inv. nr. 64/1848.

zați de însușirea unor livezi ale mănăstirii, de împotrivire „la oamenii și dorobanții care-i însoțeau cît și la d. administrator“¹.

În cursul cercetărilor și interogatoriului, conducătorii țăranilor au avut o atitudine demnă, plină de curaj. Astfel M. Băicoianu a subliniat că „...în adevăr s-a împotrivit la oamenii mănăstirii și la oamenii ce-i însoțeau“. Arătînd anchetatorilor motivul pentru care s-a împotrivit, M. Băicoianu spune : „Pe cînd noi ne aflam cosind la livezile noastre a venit și cei din partea mănăstirii însoțiți de dorobanții administrației și noi toți locuitorii din satul Telega, împotrivindu-ne nu i-am lăsat să cosească, spunîndu-le a se duce înapoi, fiindcă de cînd ne-am pomenit nu s-a cosit de către nimeni altcineva fără numai de noi“².

Cu toate acestea pînă la urmă procesul — care a durat cîtiva ani — se încheie în favoarea mănăstirii și arendașului, iar țăranii vor fi pedepsiți.

Nici lucrătorii salinei de la Telega nu au fost cruțați de noua stăpinire reacționară.

În februarie 1849 Departamentul din Lăuntru cere cîrmuirii de Prahova să aresteze și să trimită la București pe locuitorul Nică Savu din Telega deoarece acesta „pe lingă nesupunerea ce arată, se cearcă a face la ocnă și turburări“. În continuare Departamentul cere măsuri urgente pentru a nu se produce acolo o mișcare „vătămătoare societății“³. (Adică orinduirii feudale). Muncitorii de la salină aveau o situație deosebită de a celorlalți locuitori ai comunei Telega. Datorită faptului că lucrau în mina de sare, erau scutiți de corvezi și contribuții la fisc, obligații ce erau plătite de către cămărășia ocnei.

Dar după revoluție, pircălabul satului și subadministratorul au cerut muncitorilor de la salină să facă corvoada șoselelor ; aceștia însă, bucurîndu-se de scutire, au încetat lucrul.

Pentru rezolvarea doleanțelor lor muncitorii au trimis mai tîrziu o delegație condusă de Costache Bradoschi la Ministerul Treburilor din Lăuntru și au cerut să li se respecte drepturile. Discuțiile cu Ministerul, cu Administrația salinelor și cu organele locale, deși au durat mai mulți ani, n-au putut duce la un rezultat favorabil muncitorilor⁴.

Represiunea a fost îndreptată și împotriva țiganilor. Robi pe moșiile boierilor, aceștia au fost emancipați prin art. 14 al Proclamației de la Islaz. Dar, la 24 septembrie 1848, Departamentul din Lăuntru dispune ca toți robii țigani să fie trecuți la proprietățile cărora au aparținut⁵.

¹ Arh. St. Ploiești, fond Trib. Prahova, S. II, dosar nr. 574, f. 1.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, fond Prefectura Prahova, dosar nr. 167/1848. În fotocopie la Muzeul Reg. de istorie, inv. nr. 64/1848, dosar nr. 121/1848

⁴ *Ibidem*, fond Trib. Prahova, Cab. I Instr. dosar nr. 166/1869.

⁵ *Ibidem*, fond Prefectura Prahova, inv. nr. 10/1848, dosar nr. 12/1848. În fotocopie la Muzeul Reg. de istorie, inv. nr. 6047.

După 13 septembrie, atît conducătorii cît și participanții și simpatizanii care nu au fugit peste graniță au fost prinși și întemnițați în diferite închisori din țară. Numai la închisoarea Văcărești se aflau în luna noiembrie 1848, nouăzeci și doi deținuți politici¹; numărul acestora fiind mult mai mare în închisorile din țară.

La mănăstirea Mărgineni, în al cărei penitenciar au fost închiși mulți revoluționari, pe lângă paza militară — care s-a mărit în urma unor depeșe din partea comandanților gărzii² — mai exista un responsabil, administrator al închisorii, în persoana egumenului mănăstirii. Prin măsurile luate, egumenul a creat condiții de viață de nesuportat pentru deținuții politici. Despre abuzurile acestuia a ajuns vestea pînă la șeful Departamentului din Lăuntru care este nevoit să ordone cîrmuitorului de Prahova, „să să răpează la arătata mănăstire ca să îndemne pe cuvînoșia sa a păzi exact condițiile ce sînt puse înainte despre chipul și felul ce îndestulează pe arestați“³.

Totuși, egumenul a continuat abuzurile, micșorînd rația de alimente și lemne de foc repartizată deținuților politici, a căror situație se înrăutățea neconținut; la 22 septembrie 1850 omul stăpînirii orînduit cu îngrijirea arestaților politici, scrie în acest sens: „Însumi văz că nu este mijloc a-l aduce la îndreptare pe acest om a căruia misie de creștin ar fi ca, chiar fără mijloacele stăpînirii, cu de la sine să indulcească amarul soartei unor nenorociți (avînd destule mijloace“⁴).

Subalimentați, ținuți în celule cu geamuri sparte, chinuți de frig și pătrunși pînă la oase de gerul iernii anului 1850, mulți deținuți politici s-au îmbolnăvit.

Situația unora dintre ei era atît de gravă încît autoritățile au acceptat transferarea lor la spitalul din Ploiești spre a primi îngrijire pentru „patima cronică ce sufereau“⁵.

Nici la spital însă nu au găsit condiții mai bune, deoarece bolnavii nu aveau liniștea necesară. În aceeași cameră în care erau cazați bolnavii, deținuți politici, se afla și garda de ostași care, „dorm, beau tutun și mănîncă înlăuntru... și pe lângă aceasta fac zgomot ziua și noaptea“⁶. În asemenea condiții nu se puteau vindeca, fapt care a obligat autoritățile, în urma numeroaselor cereri, să scoată sentinela din camera lor după ce ferestrele salonului, în care erau adăpostiți, au fost ferecate cu 45 oca vergele de fier.

Tratamentul la care bolnavii, deținuți politici, erau supuși în acest spital, era cu totul ineficace încît starea lor se înrăutățea din ce în ce mai mult. Nemaiputînd suporta mizeria, bolnavii cereau reîntoar-

¹ Mihai Regleanu, „Contribuții documentare cu privire la revoluția din 1848“. Studiu publicat în Arhivele Statului, 125 de ani de activitate, București, 1957, pag. 309.

² Arh. St. Ploiești, fond Prefectura Prahova, inv. nr. 5/1850.

³ *Ibidem*, dosar nr. 7/1850.

⁴ *Ibidem*, inv. nr. 5/1850.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

cerea lor la locul de unde fuseseră aduși, preferînd viața din pușcărie în locul celei din spital. Din acest punct de vedere este semnificativă cererea bolnavului I. Rotescu, care scrie : „Grelele și neașteptatele noi suferințe ce mă constring de patru zile în spitalul de aici mă fac ca.. să mă rog acum cu tot respectul onorabilii cîrmuirii ca să binevoiască a pune la cale întoarcerea mea la arestul mănăstirii Mărgineni“¹.

Materialele documentare prezentate în acest articol îndreptățesc concluzia că în 1848 masele populare din regiunea Ploiești — ca de altfel din întreaga țară — au participat activ la luptă.

Sub influența moderaților, Guvernul Provizoriu a amînat însă satisfacerea revendicărilor esențiale ale maselor. Smulgînd puterea din mîna boierimii reacționare, burghezia a încercat să înfăptuiască numai acele schimbări care-i satisfăceau interesele de clasă; mai departe nu a mers; de altfel, nici nu voia. Burghezia nesatisfăcînd revendicările maselor populare de la sate — abolirea clăcii și împroprietărirea — după cum promisese în proclamația de la Islaz, a demobilizat țărănimea slăbind astfel baza de masă a revoluției. De altfel burghezia, temîndu-se de o înarmare și o ridicare în masă a poporului, a căutat să evite această, fapt care a dus la înăbușirea revoluției de către reacțiunea internă și externă. Abia peste un secol — în noile condiții create de partid și guvern — poporul român a putut desăvîrși revoluția burghezo-democratică începută la 1848.

¹ Arh. St. Ploiești, fond Prefectura Prahova, inv. nr. 5/1850.

DESPRE LUPTA ANTIHABSBURGICĂ ȘI ANTIFEUDALĂ A ȚĂRANILOR DIN PĂRȚILE ARĂDENE ÎN ANII 1849—1853¹.

de EUGEN GLÜCK

Revoluția burghezo-democratică din 1848—1849 din Transilvania: a constituit o cotitură în viața maselor, dând o lovitură puternică sistemului retrograd al feudalismului, jugului habsburgic și crumtei aspirării naționale.

Izbucnirea revoluției, în principalele centre ale Transilvaniei, a constituit un semnal și pentru începerea luptei țărănimii din comitatul Arad².

Încă la sfârșitul lunii martie 1848, țărani români, maghiari și germani refuză robota, se ridică împotriva conducerilor comunale și administratorilor domeniilor. Puternicele mișcări locale ale țărănimii la Socodor, Covăsînți, Șilindia, Zerind etc. constring nobilimea liberală maghiară să ia măsuri imediate pentru desființarea iobăgiei, cu săptămâni înainte de publicarea oficială a legii respective pe tot cuprinsul Crișanei și Banatului, lege care în comitatul Arad a fost dată publicității la 1 mai 1848³.

¹ Problema mișcărilor țărănești din comitatul Arad între anii 1849—1853 nu a fost studiată pînă în prezent. Unele lucrări aduc doar date răzlețe în această direcție.

Marki Șándor: Arad szabad királyi város és Arad vármegye története (Istoria orașului liber regesc Arad și a comitatului Arad), vol. II, Arad, 1895, p. 614—617. Autorul a adoptat în această problemă o poziție antițăărănească și naționalistă.

Kovács Iosif: Contribuții la cunoașterea mișcărilor țărănești în regiunea Cluj-după anul revoluționar 1848—1849 și cauzele lor. În volumul „Din activitatea Muzeelor noastre”. Cluj 1956.

Idem: Mișcări țărănești în Munții Apuseni și împrejurimi între anii 1849—1854. Studii și materiale de istorie modernă, vol. I, București, 1957.

Idem: Adatok az 1848 utáni erdélyi tőkés mezőgazdaságról. (Date cu privire la agricultura capitalistă din Ardeal după 1848). București, 1957.

² În comitatul Arad, ca de altfel și în celelalte comitate, marea majoritate a populației o constituiau țărani. Potrivit conscripției comitatense pe anul 1847, erau 23.694 iobagi — bărbați — cu sesie și 23.267 de jeleri, iobagi contractuali, meseriași. Cf. Arhivele Statului Arad. Acta congregationum (A. C. 385/1848).

Din punct de vedere al naționalității, populația se împărțea după cum urmează: români 180.268, maghiari 36.061, germani 18.107, slovaci 1.789, sirbi 1.406, greci 153. Cf. Fényes Elek: Magyarország leirása (Descrierea Ungariei). Pest. 1844, p. 20.

³ Arh. St. Arad. Actele vicecomitelui (A. V. C.), 303, 754/1848. Muzeul regional Arad. Secția Revoluția 1848—1849 (M.R.), 5024, 5028, 5029, 5037, 5043, 5055.

Această politică izvorită din tendința clasei stăpînitoare de a preîntîmpina mișcări de mari proporții și chiar un război țărănesc nu a putut duce la rezolvarea problemei agrare. Țărănimea din părțile arădene nu s-a mulțumit cu concesiile nobilimii liberale: desființarea robotelor, a dijmei, a decimei, a dării de fum etc. și trecerea în proprietatea iobagilor eliberați a sesiilor pe care le-au lucrat și pînă atunci — pămînt ce reprezenta doar 29% din fondul arabil, deoarece legislația din 1848 a menținut neștirbită proprietatea nobililor asupra pămînturilor alodiale lăsînd fără pămînt pe jelerii și țărani contractualiști¹. Desființarea iobăgiei nu a fost urmată nici de rezolvarea democratică a problemei naționale, nobilimea fiind dispusă doar la concesi mărunte mai ales în domeniul bisericesc.

Țărănimea lupta pentru lichidarea feudalismului, îndeosebi împotriva mării proprietăți alodiale, care crescuse mult în deceniile anterioare prin cîntirea sesiilor iobăgești și a altor pămînturi ce fuseseră în folosința iobagilor².

De asemenea țărănimea se ridica împotriva administrației comitatense care reprezenta doar interesele nobilimii proprietare, luptînd pentru libertate socială și națională.

Aceste revendicări legitime ale maselor s-au lovit de opoziția puternică a nobilimii, care căuta să mențină rolul său conducător atît în viața economică cit și în viața de stat. Astfel, chiar în urma desființării iobăgiei — decretată la 11 aprilie 1848 — se menține o bază serioasă a contraindicațiilor sociale și naționale, care vor duce la dezlănțuirea unor puternice mișcări țărănești. Forța principală a acestor mișcări au constituit-o acele pături ale țărănimii care nu au primit pămînt de loc sau foarte puțin prin legislația din 1848: jelerii și iobagii contractuali. Problema agrară consta în grava disproporție în ceea ce privește proprietatea asupra pămîntului; ea forma baza contradicțiilor dintre moșierime și țărănime, în condițiile păstrării unor puternice rămășițe feudale în raporturile agrare și, în consecință, a dezvoltării capitalismului pe cale prusacă. În comitatul Arad, ca și în întreaga Transilvanie, unde majoritatea țărănimii era de naționalitate romînă, iar cea mai mare parte a feudalilor erau maghiari, această contradicție de clasă îmbracă și un colorit național. Tot asupra maselor largi romînești apăsa cu deosebită greutate faptul că nu se puteau folosi de limba maternă în oficiile publice, nu dispuneau de un număr suficient de școli cu limbă de predare romînă etc. În consecință, ascuțirea mișcărilor țărănești din comitatul Arad a fost determinată și de faptul că majoritatea populației, țărănimea romînă, suferea din partea clasei stăpînitoare un jug îndoit: cel social și național.

Lupta țărănimii, în revoluția din 1848—49, s-a manifestat în întreg teritoriul comitatului Arad sub forma mișcărilor locale. Astfel la Răp-

¹ Iobagii contractualiști au fost așezați pe alodii (rezerve senioriale). Obligațiile lor erau cuprinse în contracte. Jelerii erau țărani fără pămînt.

² Kovács Géza: *Unele probleme privind dezvoltarea agriculturii în comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771—1772*. „Studii”, nr. 4, 1960, p. 251—254.

sig, Mureșel etc. țărani contractualiști refuză să mai presteze sarcinile lor, similare iobagilor, și declară fals contractul prezentat de feudali pentru justificarea pretențiilor lor. La Semlac, țărani alungă pe notarul antipopular și reocupă 1 200 iugăre de pământ, răpite în 1840 de către contele Hadik. În multe locuri, ca la Semlac, Miniș, Bodești, Almaș, Hodis etc., țărani pun stăpânire pe pădurile domnești. Atît la Șiria cît și la Păuliș, țărani refuză dijma de struguri, de asemenea menținută de nobilime în urma dăsfîințării sarcinilor iobăgești. În unele locuri, ca de exemplu la Socodor, țărani pun stăpânire pe pășunile nobililor. În această comună, sătenii romîni și maghiari au reocupat 2 000 de iugăre din pămînturile răpite anterior de domeniu¹.

În numeroase comune, țărani alungă pe notari și conducerile comunale aflate în slujba nobililor, care păstraseră funcția chiar și după victoria revoluției. Țărănimea romîna lupta pentru o administrație condusă de funcționari romîni. Ei aleg, în locul notarilor demși, candidați proprii și împun la Curtici, Macea, Cuvin etc. confirmarea lor de către comitat². Presiunea maselor romîne determină pe conducătorii nobilimii liberale maghiare să facă mai multe concesii în probleme administrative, școlare și bisericești.

Nobilimea a căutat însă să stăvilească, ou toată puterea, acest proces revoluționar. Dar țărani eliberați, datorită rezistenței lof înverșunate, au zădărnicit aceste tentative. Astfel în perioada înăbușirii revoluției, masele țărănești din comitatul Arad aveau o situație mult mai favorabilă decît le îngăduiau prevederile legilor promulgate în primăvara anului 1848. Cu toate acestea, țărănimea a reușit să lichideze numai în parte bazele asupririi sociale și naționale. De aceea revendicările ei s-au îndreptat în mod firesc spre consolidarea pozițiilor cucerite și spre dezvoltarea lor.

* * *

După capitularea generalului Görgey la Șiria (13 aug. 1849), părțile vestice ale comitatului Arad au fost invadate de principalele forțe ale armatei contrarevoluționare habsburgice, care s-au datat la jafuri fără precedent. Lipsa totală de alimente și furaje determină comandanțul suprem să și le procure pe seama comunelor aflate în apropierea unităților. În acest scop se trimite dispozițiuni comitatului și comunelor, care executau ordinele fără să țină seama de interesele și posibilitățile populației. Astfel țărănilor din Macea li s-a luat tot ovăzul și finul. În comuna Șimand, locuitorii au fost nevoiți să taie pînă și vacile de lapte, ca să poată satisface pretențiile trupelor im-

¹ Arh. St. Arad. Actele comisariatului imperial (C. I.), 332, 855/1849, 1058/1850. Acte criminale, 122/1850. Actele Semlac, f. n. M. R. 5012, 5086, 5089.

² Arh. St. Arad. A. V. C., 552/1848, A. C. 980/1848. M. R. 5020, 5021, 5041, 5048, 5049, 5053.

periale¹. Numai în ziua de 16 august 1849, țăranii din comunele Glo-govăț (Vladimirescu) și Panatul Nou (azi Horia) au fost obligați să predea câte 16 mii kg piine². La Sîntana, sătenilor li s-a rechiziționat întreg disponibilul de făină³. În anul 1850, autoritățile constată că trupele contrarevoluționare au provocat populației daune în valoare de 350 mii florini, iar valoarea „rechizițiilor legale” s-a ridicat la suma de 100 mii de florini. Și în anii următori, populația a suferit mult din cauza trupelor imperiale. Prin comitatul Arad treceau drumuri importante, care duceau spre Banat și centrul Transilvaniei. Pe aceste artere de comunicație, trupele imperiale circulau intens, atât în scopuri represive, cât și din cauza măsurilor militare luate de guvern în timpul războiului Crimeii. Cîteva garnizoane au fost așezate și în unele comune mai mari. Astfel țăranii din Sînmartin se plîng într-o jalbă din 1852 că în comuna lor au fost încartiruiți soldați în număr mult mai mare decît era admis de dispozițiunile în vigoare. La Sîntana, în 1850, un căpitan de ulani a maltratat pe un țăran care a avut curajul să-și aducă în grajd caii alungați de soldații imperiali⁴. Chiar autoritățile comitatense erau uneori nevoite să ceară armatei să pună capăt brutalităților. Aceste demersuri, și cu atât mai mult plîngerile justificate ale țăranilor, nu erau luate însă în seamă, deoarece armata imperială, principalul instrument al dominației habsburgice, se bucura de protecția deosebită a Curții de la Viena.

Concomitent cu înăbușirea singeroasă a revoluției din 1848—49, habsburgii s-au străduit să-și consolideze pozițiile zdruncinate, prin introducerea unui regim absolutist-centralist. Lichidînd toate formele autonomiei locale, acest regim asupra toate popoarele imperiului. Baza politică a noului regim o constituia așa-zisa Constituție de la Olmütz (Olomouc, R. S. Cehoslovacă) din 4 martie 1849. Constituția sfida toate promisiunile date de împărat romînilor. Se respingea și revendicarea cu privire la unirea într-o singură provincie a tuturor ținuturilor locuite de romîni din cadrul imperiului habsburgic.

Regimul absolutist-centralist era sprijinit și de o mare parte a aristocrației maghiare, grupată în așa-zisa partidă conservatoare. Ea sprijinea acțiunile represive ale habsburgilor îndreptate împotriva revoluționarilor, dar se opunea în același timp politiciii centraliste a Curții de la Viena, care îi submina rolul pe plan politic. De aceea aristocrații conservatori urmăreau revenirea la sistemul de guvernămînt anterior revoluției. Lipsit de cadre suficiente, guvernul imperial este nevoit a se folosi din primii ani ai absolutismului, de serviciile unor elemente conservatoare în conducerea administrației locale. Astfel, în august 1849, în fruntea comitatului Arad fu numit Atzél Iános, conducătorul

¹ Arh. St. Arad. C. I. 808, 1246, 1414/1849.

² *Ibidem*. Arhiva Hofbauer, 3/1849.

³ *Ibidem*. C. I. 70, 86, 208/1849.

⁴ *Ibidem*, C. I. 5290/1850, 8951/1852.

conservatorilor locali¹. În această funcție, Atzél a făcut eforturi timide de a menține, cel puțin pe plan local, rolul politic al nobilimii și vechile instituții din administrația comitatensă. Astfel a încercat să întârzie, sub diferite pretexte, desființarea unor atribuții importante ca : desființarea judecătoriilor comitatense, înființarea tribunalelor separate, suprimarea funcțiilor polițienești ale comitatului etc. În ciuda străduințelor sale însă, administrația comitatensă arădeană a devenit, la fel ca și în celelalte comitate, organul executiv al regimului absolutist, cu un rol în continuă scădere față de noile oficii locale direct subordonate guvernului imperial. Acestea erau încadrate tot mai mult cu funcționari pe care Marx și Engels îi caracterizau ca fiind „un soi deosebit de oameni” și care „nu au naționalitate, sau, mai bine zis, ei sînt singurii care alcătuiesc adevărata națiune austriacă”². În schimb, Atzél a făcut tot posibilul pentru a promova interesele economice ale nobilimii, aplicînd — în măsura posibilității — dispozițiunile imperiale în folosul acestei clase.

În problema țărănească, Curtea de la Viena își dădea seama că orice încercare a nobilimii reacționare de a restabili iobăgia ar duce la izbucnirea unui război țărănesc, care ar zdruncina imperiul, restabilit doar cu ajutorul intervenției țariste. Urmărind să abată țărănimea de la revoluție, încă în primăvara anului 1849, împăratul recunoaște, prin proclamațiile sale, suprimarea relațiilor urbariale³. Din cauza situației financiare grele, care amenința în permanență cu un faliment de stat, guvernul căuta să canalizeze spre vistieria imperiului câștigul material obținut de țărani de pe urma desființării iobăgiei. Interesele marii burghezii austriace, care a devenit sprijinitoarea habsburgilor, cereau dezvoltarea agriculturii producătoare de mărfuri și în Transilvania. Totodată se urmărea și crearea unei piețe unice a întregului imperiu — dominată de industria austriacă în calea căreia feudalismul constituia un obstacol serios⁴. Dar nu numai aceste interese dictau recunoașterea desființării iobăgiei, ci și faptul că țăranii, eliberați de iobăgie, deveneau mai buni contribuabili pentru vistieria imperială, în afară de aceste considerente chiar și o parte a nobilimii — între care majoritatea proprietarilor din comitatul Arad — prefera să obțină o despăgubire în bani în vederea modernizării moșiilor decît restabilirea robotei ce se dovedise puțin productivă.

Reducînd temporar influența politică a nobilimii maghiare conservatoare, guvernul nu se gîndea să limiteze pozițiile economice ale moșierimii, contînd și mai departe pe sprijinul lor, ca una din temeliiile

¹ Arh. St. Arad, 23, 41/1849, 3205/1850.

Márkij S.: *op. cit.*, p. 617. În decursul activității sale, Atzél a purtat mai multe litulaturi, potrivit deselor reorganizări administrative. Crișana și Maramureșul rămîn în această perioadă sub jurisdicția administrației imperiale din Ungaria.

² K. Marx-F. Engels: *Opere*, vol. VIII, București, 1960, pag. 31.

³ M. R., 844, 2416, 6711.

⁴ Kovács I.: *Adatok az 1848 utáni tokes mezogazdaságról*. București, 1957, p. 32—34.

sociale ale imperiului. În anii absolutismului, s-a menținut marea proprietate nemeșească, folosind, în continuare, multe rămășițe ale formei de exploatare feudală. Politica habsburgică de a conserva, în forme schimbate, bazele asupririi sociale și naționale a generat o nouă etapă a mișcărilor țărănești. În consecință, lupta țărănimii din această perioadă are un profund caracter antihabsburgic și antifeudal, lovind în administrația habsburgică și în moșierimea direct interesată în menținerea în jug a maselor țărănești.

* * *

Planurile cercurilor guvernante de a introduce rapid administrația contrarevoluționară pe teritoriul comitatului Arad s-au lovit de opoziția îndârjită a maselor. În cercul Cermeiului, în părțile Radnei și întreaga plasă Ineu, țărănimea refuză să dea ascultare noilor organe. Veștile sosite din părțile răsăritene ale comitatului au produs alarmă chiar și în cadrul comandamentului suprem al armatei imperiale. În aceste părți, cu mai multe zile înainte de capitularea de la Șiria, organele administrației locale își încetaseră activitatea. Astfel s-au creat condiții favorabile pentru reizbucnirea luptei țărănimii, care se frământase în 1848, sub influența luptei maselor române din comitatul Zărand, condusă de prefectul Buteanu. Semnalul luptei a fost dat de cetele moților proveniți din tabăra lui Avram Iancu, care, la 10 august 1849, pătrund pînă la Honțisor și în comunele învecinate.

După această acțiune, moții coboară, la 16 august, în mai multe coloane, pe valea Crișului Alb și a Mureșului. În câteva zile, împreună cu populația locală, răscoluții înaintează pînă la Sebiș și Cuied, pe o adîncime de cca 40—50 km. În valea Mureșului, întregul teritoriu dintre Petriș și Vărădia se găsea în flăcări. La aceste mișcări participă vreo 70—80 sate¹.

De la răscoala țăranilor din 1784, condusă de Horia, Cloșca și Crișan, pe teritoriul comitatului Arad n-a mai avut loc o mișcare de asemenea proporții. Pătrunderea moților și ridicarea țăranilor au însemnat lichidarea dominației nobilimii și înlăturarea resturilor administrației locale. De fapt, toate pămînturile au intrat în stăpînirea țăranilor, care încep să le folosească. La Bodești de pildă, sătenii recoltează cartofii de pe domeniul nemeșesc, iar la Almaș încep să folosească pășunea domnească. În fiecare comună, sînt atacate castelele, iar rezervele de produse ale moșierilor sînt împărțite.

Caracterul profund de clasă al acțiunii reiese din faptul că țăranii nu țineau seama de apartenența națională sau politică a exploataților. Pe lîngă masele românești, participă din plin la aceste mișcări țăranii și meseriașii maghiari din Sebiș, Buteni și Dezna. La Iosășel, baronul Mansdorf, cunoscut prohabsburg, a declarat mai tîrziu

¹ Arh. St. Arad. C. I. pachetul documentelor referitoare la mișcările din toamna anului 1849 (nenumerate). f. n.

că a suferit o pagubă de 9 817 florini, iar administratorul său Laszkoczy, de 864 florini. La Satu-Rău, țărani au luat ostatec pe moșierul Iosif Nistor, iar la Căcărău au atacat domeniul lui Brassay Demeter și pe circiumarul Sirb Ioța¹.

Acest val de luptă al țărănimii a surprins pe comandantii armatei imperiale, care se pregăteau tocmai să dizolve tabăra lui Avram Iancu și să smulgă din nou moșilor pădurile și pământurile reocupate pe domeniile erariale din Munții Apuseni, în timpul revoluției. În acest scop, la 2 septembrie 1849, generalul Wohlgemuth ordonă dezarmarea moșilor². Temîndu-se că mișcările se vor întinde și asupra regiunilor mai îndepărtate, însuși generalul Heynau, comandantul suprem imperial, ordonă intervenția grabnică a armatei. Unități puternice, înzestrate cu tunuri, sînt trimise în valea Crișului Alb. În fața superiorității acestor trupe, țărănimea, slab înarmată, nu putea să reziste, fiind nevoită să se retragă treptat. Totuși, în noaptea de 23 august, țărani atacă la Iosășel, prin surprindere, trupele imperiale. În valea Mureșului, mișcările au durat mai mult, iar intervenția trupelor a avut loc doar la începutul lunii septembrie 1849.

Trupele imperiale s-au postat la marginea comitatului Arad, izolînd acest teritoriu de regiunea Munților Apuseni, unde lăncierii lui Avram Iancu refuzau să depună armele. Atzél se grăbi să intervină la autoritățile ardelenesti cerînd ca acestea să „restabilească ordinea“ în comitatele Zărând și Hunedoara, subliniind „pericolul“ ce-l constituie situația de acolo pentru regimul absolutist.

Sub protecția armatei imperiale, autoritățile administrative, intrate în funcție, au deschis o puternică campanie represivă împotriva țăranilor din părțile estice ale comitatului Arad. Pentru anchetarea țăranilor comitatului a fost trimisă la fața locului o comisie specială, sub conducerea moșierului Alexandru Kornelli. Acesta a anchetat nu mai puțin de 40 de mii de oameni, iar din fiecare comună a pus sub acuzare zeci de țărani; de exemplu, la Zimbru și Brusteresc 41, la Căcărău 25 de persoane etc³.

Comisarii de liniște au efectuat sute de percheziții, declarînd proprietate domnească tot ce le convenea. Comunele au fost obligate la plată unor despăgubiri colective, luîndu-se ca bază pentru stabilirea „daunelor“ simpla declarație a nobililor și a celorlalte elemente exploatare. La Bonțești, comandantul imperial obligă pe fiecare țăran să dea o anumită cantitate de grîu și porumb⁴.

Tocmai în toiul acestei acțiuni, a trecut prin cercul Buteni și Nicolae Bălcescu cu însoțitorii săi, îmbrăcați toți în costume moțești.

¹ Arh. St. Arad, C. I. 9, 76, 77, 113, 171, 174, 266, 356, 945, 1648, 1711/1849. 434, 682, 1063, 1447, 1779/1850. A. V. C. prezidialia 26, 1107, 1030, 1198, 1479/1850.

² M. R., 3306.

³ Arh. St. Arad, C. I. pachetul documentelor referitoare la mișcările din toamna anului 1849, f. n. Comisarul de liniște era șeful forțelor polițienești comitatense dintr-o plasă.

⁴ *Ibidem*, C. I., 128, 945/1849.

Venind din tabăra lui Avram Iancu, cu care încărcate cu donițe și ciubere, ei încercau, pe această cale, să părăsească imperiul. Fură însă opriți de un comisar de liniște cu oamenii săi. Făcând percheziție, comisarul găsi niște mantale și cizme și acuză pe fugarii travestiți că le-ar fi luat de la domni. Furia autorităților comitatense se oglindește și în faptul că Dincă, unul dintre însoțitorii lui Bălcescu, a fost arestat, deoarece comisarul a găsit la el un act prin care Avram Iancu confirma participarea lui la tabăra moșilor¹.

Primul proces judecat în fața noului tribunal arădean a fost cel intentat unor participanți la mișcările țărănești. Acesta a fost urmat de mai multe procese de masă, toate avînd doar un caracter formal. Declarațiile martorilor acuzării — primari, jurați comunali, notari, comercianți, circiurari, sau administratori ai domeniilor, — erau acceptate de judecător fără rezervă. Tribunalul din Arad pronunță o serie de sentințe aspre, mai mulți țărani fiind condamnați la moarte, iar comunele care nu plătiseră încă despăgubiri au fost obligate să achite pretențiile nemeșilor².

O dată cu instaurarea administrației contrarevoluționare, autoritățile au pus în aplicare și în comitatul Arad măsurile represive împotriva participanților la revoluție, cît și cele menite să consolideze situația financiară a habsburgilor³. Potrivit declarației generalului Hăynau, aceste dispozițiuni erau menite să „împiedice” pe timp de 100 de ani izbucnirea unei noi revoluții.

Încă la 15 august 1849, s-a ordonat anularea, confiscarea și arderea fără despăgubire a bancnotelor emise în timpul revoluției care constituiau, în acest comitat, aproape singura monedă în circulație. Din comitat, în afară de cercul Șiria, s-a adunat suma de 1 350 307 florini⁴. De fapt, pagubele pricinuite populației erau mult mai mari, deoarece foarte mulți locuitori au ascuns bancnotele anulate în speranța unui viitor mai bun. Această măsură, împreună cu rechizițiile și jafurile armatei imperiale, au provocat populației din părțile Aradului, numai în decurs de un an, daune care echivalau cu impozitul plătit de întregul comitat timp de aproximativ 25 de ani⁵. Evident că aceste dispoziții au lovit în primul rînd în interesele țărănimii și a celorlalte elemente muncitoare.

Pe de altă parte, guvernul imperial a ordonat ca toți foștii participanți la armata revoluționară să fie încorporați, drept pedeapsă, pentru ani îndelungați, în unitățile imperiale. Prin această măsură, autoritățile urmăreau să refacă unitățile imperiale descompletate în urma luptelor din 1848—49. Organele comitatense arădene s-au străduit să aducă în fața comisiilor speciale pe cei 2 476 de combatanți romîni, maghiari și germani, care s-au reîntors la vetrele lor. Dar încer-

¹ I. Ghica: Amintiri din pribegia după 1848, vol. II, Craiova, f. n., p. 158.

² Arh. St. Arad, C. I., 5543/1852. Acte criminale, 10/1849.

³ Arădi Hirdeto (Publicațiile arădene), 17 august, 1849.

⁴ Arh. St. Arad, C. I., 1518/1849.

⁵ *Ibidem*, C. I., 7415/1852.

cărilor lor s-au lovit de rezistența înverșunată a maselor¹. Mulți soldați au fugit în păduri, alții s-au opus oamenilor stăpînirii. La Șoimoș, în scopul înăbușirii rezistenței, comitatul a trimis forțe armate. La Galșa și Șiria, mai mulți țărani s-a opus cu furcile. Însuși comandantul imperial din Oradea a fost nevoit să conchidă că foștii combatanți s-au prezentat numai în mică parte și în majoritate, tocmai cei inapți. La Șiria Nouă, din cei 18 soldați reînțorși acasă, numai 2 au putut fi încorporați, restul fiind inapți sau fugiți².

În ciuda măsurilor represive luate de autorități, în toamna anului 1849, se conturează în comitatul Arad un avînt continuu al mișcărilor țărănești. Lupta sătenilor, desfășurată în toamna anului 1849 și în iarna ce a urmat, a fost favorizată și de faptul că regimul habsburgic nu se consolidase încă pe deplin, iar forțele sale erau concentrate, în primul rînd, pentru aplicarea represiviunilor amintite. În comitatul Arad nu luaseră încă ființă jandarmeria rurală și poliția orășenească. De asemenea, după retragerea principalelor forțe ale armatei imperiale din vestul comitatului, în cetatea Aradului și în părțile estice ale regiunii au rămas doar unități mai mici, incapabile să potolească toate acțiunile țărănești. Din cauza lipsei mijloacelor financiare, comitatul plătea cu greu solda „flăcăilor” comisariilor de liniște, ceea ce a dus la scăderea temporară a efectivului³. În această perioadă, străduințele comitetului Atzél de a obține ajutorul armatei împotriva țărănimii, de a o priva de cuceririle care depășeau limitele legilor din 1848, au rămas zadărnice.

Acțiunile spontane ale țăranilor au dat lovituri serioase nemeșilor și autorităților comitatense. La Bocsig, țărani romîni atacă domeniile și aduc turmele lor pe pășunile domnești⁴. La Pil, ei ridică 300 de clăi de fin de la moșier⁵. La Panatul Nou, sătenii germani pătrund în viile conțelui Gyulai⁶. La Sinteia, țărani refuză plata arenzii după cînepiște și ocupă fînețele domnești⁷. Țărani continuau să folosească în multe părți pădurile ocupate. La Semlac țărani exploatau nu numai lemnul din pădure, ci foloseau și terenurile pentru pășunat⁸. În raportul său, comitele Atzél arată că aceste fenomene sînt generate, deoarece „poporul de rînd susceptibil de comunism, prea l-a învățat...”⁹. Aproape peste tot, țărani contractuali refuzau să presteze sarcinile lor. Aceeași rezistență îndîrjită opun și țărani din Răpsig, Ravna, Bodrog și în alte comune. Așa zisele drepturi „regale” ale nobililor nu mai erau recunoscute de țărani, care boicotează măcelăriile, cîrciumile etc. ce aparțineau moșierilor. La Sîntana, Păuliș, Radna, Soi-

¹ Arh. St. Arad, C. I., 1764/1849.

² *Ibidem*, A. V. C. 137, 491/1850.

³ *Ibidem*, C. I., 146/1849.

⁴ *Ibidem*, 76/1849.

⁵ *Ibidem*, 929/1850.

⁶ *Ibidem*, C. I., 12/1849.

⁷ *Ibidem*, 1120/1850.

⁸ *Ibidem*, 332, 805/1849.

⁹ *Ibidem*, 1876/1850.

moș, Milova, Răpsig și în alte comune, desfăcerea băuturilor și a cărnii se făcea în mod liber¹.

În ciuda avântului mișcărilor țărănești și a succeselor obținute, înăbușirea revoluției din 1848—49 a marcat totodată și începutul încercărilor nemeșilor de a-și rotunji alodiile și a restabili celelalte drepturi menținute prin legile amintite. Aceste tendințe s-au manifestat, în primul rînd, pe domeniile camerale, proprietatea statului habsburgic și pe cele ale aristocrației conservatoare, avînd legături politice cu cercurile conducătoare de la Viena.

Încă la 3 septembrie 1849, comitatul primește dispoziții să ia măsuri pentru perceperea dijmei la struguri de pe domeniile camerale de la Sintana, Miniș etc.² Cu toate că s-a grăbit să execute ordinul primit, comitatul a primit riposta dirză a maselor. Organele comitatense raportau de pildă, că atît la Șiria cît și la Pîncota, populația romînă, maghiară și germană refuză să dea dijma, care aici s-ar putea percepe numai cu intervenția armatei³. Acolo însă, unde intervenția autorităților locale părea suficientă pentru a rezolva cu ajutorul comisarilor de liniște plîngerile nemeșești, se proceda cu cea mai mare brutalitate. Astfel, la Simand și Iratoș, solgăbirăul, (șeful administrativ al cercului) a încercat să interzică unor țărani folosirea pășunii domnești, prin aplicare de pedepse corporale și amenzi grele⁴.

* * *

Consolidarea regimului absolutist s-a făcut simțită în comitatul Arad la începutul anului 1850. Comitatul a fost împînzit cu posturi de jandarmi, prevăzute cu un efectiv mult mai mare decît aparatul comisarilor de liniște. De asemenea comitele Atzél a menținut, pe propria lui răspundere, și o parte a acestor forțe polițienești care au fost dizolvate definitiv abia în 1852⁵. Jandarmeria imperială a intensificat mult teroarea împotriva țăranilor. Este elocvent faptul că jandarmii erau premiați în raport cu sentința pronunțată de Curtea marțială împotriva celor arestați de ei. De aceea jandarmii operau numeroase arestări fără deosebire de naționalitate. Ei căutau peste tot conspirație, insultarea împăratului etc. dar în același timp erau incapabili să prindă răufăcătorii de drept comun. Garnizoana cetății Arad a fost întărită și în unele comune din vestul comitatului, ca Glogovăț, Simmartin, Pîncota, Șiria etc s-au stabilit unități imperiale cu caracter permanent.

O dată cu întărirea aparatului represiv al habsburgilor s-au pus în aplicare noile legi financiare, chemate, să canalizeze în vistieria imperială cîștigul material realizat de țărămime în urma desființării servituților feudale. Acest cîștig se ridica la aproximativ 30% din veni-

¹ Arh. St. Arad, 842, 1302/1849.

² *Ibidem*, 81/1849.

³ *Ibidem*, C. I., 214/1849.

⁴ *Ibidem*, 1762/1849.

⁵ *Ibidem*, 8457/1851, 4511/1852.

tul celor 23.000 de iobagi împroprietăriți. În timp ce nobilimea pretinse-se cea mai mare parte a obligațiilor urbariale în natură, noile impozite se percepeau în bani. În condițiile existente, marea majoritate a gospodăriilor țărănești se găseau la un nivel înapoiat de dezvoltare, iar în multe locuri, mai ales în părțile estice ale comitatului, încă în stadiul economiei naturale. Impozitele apăsătoare forțează masele de săteni să se antreneze și mai mult în producția de mărfuri, ceea ce duce inevitabil, pe de o parte, la îmbogățirea unei pături subțiri a țărănimii și pe de altă parte la pauperizarea unei mari părți a acesteia.

O lovitură serioasă a constituit, în această direcție, introducerea noului sistem al impozitului funciar, perceput de direcția financiară înființată la Arad. De asemenea s-a pus în aplicare impozitul pe clădiri și o sumedenie de taxe, în special pe bunurile de larg consum. Guvernul imperial a introdus și sistemul timbrelor fiscale, care trebuiau aplicate pe toate cererile și actele adresate autorităților¹. Caracteristică pentru situația creată prin introducerea impozitelor este scrisoarea lui Pădureanu Toader din Cuvim: „Înghiață singele în noi cînd ne gîndim că pînă atunci nimeni nu plătise atîta impozit, nici în decurs de 15 ani...”².

Cea mai gravă repercusiune a politicii financiare habsburgice s-a resimțit în comitatul Arad, în urma introducerii monopolului tutunului, ceea ce însemna obligativitatea producătorilor de a vinde produsele lor exclusiv oficiului de preluare din Arad, la un preț derizoriu. Cele 20 de comune contractuale erau legate aproape în întregime de cultura tutunului. Intrucît în 1848 legile cu privire la desființarea iobăgiei nu au dus la îmbunătățirea situației contractualiștilor, noile impozite au provocat scăderea bruscă a nivelului lor de trai. Pe de altă parte, în urma răpirilor de pămînt urbarial, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, unii iobagi căutaseră să compenseze pierderile suferite prin ridicarea valorii producției de pe pămînturile lor, devenind cultivatori de tutun. În noile condiții, țărănimea se vedea silită să înceteze cultura tutunului. Un raport oficial din 1852 recunoaște că, datorită noilor măsuri, țărării din Siria Nouă și din Pîncota, — cei mai buni cultivatori din comitat — abia mai produc tutun³.

Administrația contrarevoluționară a mai introdus și o serie de impozite indirecte. Pentru a controla aplicarea impozitelor cît și a monopolului tutunului, și-a făcut apariția la sate „finanțul” imperial. Acolo unde țărării nu puteau face față sarcinilor fiscale tot mai apăsătoare, autoritățile foloseau armata imperială. Astfel, într-un singur an, în 1852, s-a procedat la intervenții militare în 21 de comune ale comitatului⁴. Țărării găseau însă multe forme de luptă spre a se sus-

¹ Arh. St. Arad, C. I., 2305, 3415, 6146, 6148/1850, 2417, 3656/1851, 4639, 5836, 6653/1852.

² Kovács I.: *op. cit.*, p. 206.

³ Arh. St. Arad, C. I., 1904/1852.

⁴ *Ibidem*, 180, 896, 8053/1852.

trage impozitelor, mai ales celor indirecte. Astfel, în mai 1851, se raportează de la Săvirșin că, de la introducerea timbrelor fiscale, nu s-a înaintat nici un act sau cerere oficiului respectiv spre taxare¹. La Galșa, țărani au boicotat comisia însărcinată cu fixarea impozitului funciar, care astfel n-a putut să se orienteze pe teren. Agenții fiscali erau neputincioși față de solidaritatea satelor, nereușind să identifice, de exemplu, tăierile de porc etc. Astfel autoritățile au fost nevoite să arendeze impozitele indirecte, în comunele care aveau sub 2 000 de locuitori, deoarece perceperea lor costa mai mult decât venitul realizat².

Mărirea sarcinilor fiscale ale țărănimii s-a îmbinat cu dispozițiunile luate de administrație pentru consolidarea proprietății nemeșesti. În anul 1850, organele comitatense primesc ordin ca țărani contractuali să fie obligați să-și îndeplinească sarcinile lor, folosindu-se la nevoie, chiar forța armelor³. Ulterior dispozițiile superioare împuternicesc comitatul să folosească pe scară largă armata, în scopuri similare. Planurile autorităților și ale nemeșilor se loveau însă de noul val de luptă al țărănimii.

Masele din comitatul Arad se ridică nu numai în apărarea cuceririlor revoluționare amenințate ci și împotriva asupririi naționale. Deși o dată cu sosirea trupelor imperiale în comitatul Arad se proclamase și „egalitatea naționalităților”, aceasta nu a fost urmată în anii următori, de vreo măsură practică mai serioasă. Profitând de această situație, Atzél se opunea introducerii limbii române în administrația comitatensă și, cu excepția unor cazuri disparate, chiar în administrația comunală. În majoritatea cazurilor, conducătorul comitatului nu admitea instalarea notarilor și funcționarilor comitatensi români, acuzând, în fața Vienei, pe intelectualii români de tendințe „daco-române”, de legături cu generalul Magheru etc.⁴. În aceste condiții locuitorii comunei Miniș luptau pentru menținerea în funcție a notarului, pe care comitatul voia să-l îndepărteze sub diferite pretexte, în fond pentru că folosea limba română în administrația comunală. Comandantul imperial din Oradea, a luat măsuri represive împotriva țăranilor, care au înaintat un memoriu de-a dreptul, împăratului, cerind numirea de funcționari români. Mai multe comune, ca de exemplu, Galșa, cereau insistent introducerea limbii române în administrație⁵.

Evenimentele locale ale revoluției din 1848, brutala intervenție a trupelor imperiale în părțile estice ale comitatului, în toamna anului 1849, cât și silniciile habsburgice comise după înăbușirea revoluției, au zdruncinat definitiv în conștiința țăranilor credința în „preabunul” împărat. Această credință a fost alimentată, timp de decenii, de către Curtea de la Viena, printr-o politică abilă, căutând să se erijeze în apărătoarea țăranilor asupriți de nobilime.

¹ Arh. St. Arad, 3050/1851.

² *Ibidem*, 896/1852.

³ *Ibidem*, 3615, 6711/1850.

⁴ *Ibidem*, 3137/1850, C. I. prezidialia 12/1851.

⁵ *Ibidem*, 2385, 5760/1850.

În urma înăbușirii revoluției și restabilirii circulației cu Marele Principat al Transilvaniei, în comitatul Arad se răspîndeau tot mai multe vești despre continuarea luptei lui Avram Iancu, dusă în fruntea moșilor pentru pămînt și libertate. De asemenea se răspîndeau vești despre acțiunile sale îndreptate împotriva asupririi habsburgice. De aceea masele țărănimii romîne din aceste părți vedeau în persoana lui Avram Iancu pe conducătorul lor firesc în lupta pentru o viață mai bună. Acțiunea conducătorilor romîni, în frunte cu Avram Iancu, pentru a smulge împăratului drepturile naționale promise, a încurajat și mai mult lupta țărănimii. Țăranii sperau că, sub conducerea lui Avram Iancu, se va înfăptui o țară romînească, în cadrul căreia se va proceda, în primul rînd, la împărțirea marilor moșii. Lupta dusă de Avram Iancu prezenta țăranilor romîni o garanție deplină că eliberarea națională va fi legată de reforme democratice.

În ciuda greutăților făcute de autoritățile comitatense și comandamentele imperiale, mai multe comune din părțile Aradului au dat un ajutor material eficient delegaților romîni ce urmau să plece la Viena. Astfel s-au făcut colete publice la Șicula, Buteni și în alte comune. În urma activității lui Vicențiu Babeș, și a altor conducători, în mai multe sate au avut loc chiar și adunări în cadrul cărora s-a cerut înfăptuirea revendicărilor naționale ¹.

În aceste împrejurări autoritățile locale privesc, în 1850, cu neliniște simpatia pe care populația romînă o manifestă față de Avram Iancu, cu ocazia trecerii sale în comitatul Arad, la Iosășel și în alte locuri. În aprilie 1850, cu ocazia proiectatei adunări a fruntașilor romîni din Cuvin, comandantul imperial și comitatul primesc dispoziții să intervină cu forța în cazul cînd Avram Iancu ar încerca să țină o adunare de masă. Autoritățile se temeau de o mișcare organizată, cu un program social bine definit, care pînă atunci era susținut doar de o parte a intelectualității romîne arădene. De aceea autoritățile caută să împiedice, sub diferite pretexte, plecarea unor intelectuali din Arad. În Ardeal, pentru a ține o legătură permanentă cu Avram Iancu și cu alți conducători romîni ².

Frămîntările din sînul țărănimii au continuat, accentuîndu-se în tot cursul anului 1850. Accentuarea luptei și a rezistenței țărănimii se datorește faptului că nobilii au încercat, prin toate mijloacele, să-și restabilească vechile drepturi și îndeosebi proprietatea alodială asupra tuturor pămînturilor pe care țăranii le-au ocupat și folosit în timpul revoluției. Este vorba de acele pășuni, fînețe și alte terenuri ce fuseseră, de fapt, răpite iobagilor — în deceniile premergătoare evenimentelor de la 1848 — de către nobilime și pe care țăranii le-au reocupat pe cale revoluționară. Țărănimea a depus astfel, în multe locuri, o rezistență înverșunată pentru a-și păstra cuceririle din timpul revoluției. Un caz caracteristic, în acest sens, ni-l oferă lupta țăranilor din Panatul Nou. Aici, contele Gyulai, ministrul de război imperial, urgenta alun-

¹ Arh. St. Arad, 2018, 2019, 2109/1850.

² *Ibidem*.

garea țăranilor de pe pășunile domnești. Fiind vorba de un înalt demitar al imperiului, comitatul deschise de urgență ancheta, la începutul anului 1850. Foștii iobagi s-au opus anchetei, astfel încât reprezentanții comitatului au fost nevoiți să părăsească în grabă comuna, fără nici un fel de rezultat. O a doua încercare a comitatului a fost de asemenea respinsă de către țăranime, care puse pe fugă, de data aceasta, chiar și pe primar și pe notar, susținători ai intereselor nemeșești. În scopul restabilirii pozițiilor nemeșești, autoritățile hotărâră trimiterea unei unități militare împotriva comunei, care potrivit ordinelor superioare, a fost condusă de însuși comitele Atzél¹.

O rezistență înverșunată au depus și țăranii contractualiști, refuzând și pe viitor prestațiile pretinse lor. La Bodrog, țăranii contractualiști români au dus o luptă dirză, timp de mai mulți ani, împotriva arhimandritului mănăstirii ortodoxe, refuzând să dea dijmele². În comuna Ravna, contractualiștii se opun, în noiembrie 1850, reprezentanților comitatului, refuzând să presteze servituțiile. De aceea funcționarul comitatens este nevoit să arate, în raportul său, că numai cu ajutorul forței armate se poate obține vreun rezultat în interesul nobilului. La Răpsig, autoritățile trimit, în 1851, trupe de cavalerie împotriva țăranilor, care, încă de la începutul revoluției din 1848, refuzaseră să îndeplinească orice sarcină față de proprietar³.

Una din cele mai înverșunate rezistențe a constituit-o lupta țăranilor de la Mureșel. La 6 iulie 1850, ei declară din nou funcționarului comitatens, că „sub nici o formă nu vor da obligațiile lor nici în bani, nici în natură... într-un cuvânt le refuză”⁴. În ciuda amenințărilor, țăranii au susținut cu curaj, timp de ani de zile, un proces, făcând recurs pînă la împărat. Deși moșierii nu dispuneau de nici un contract, țăranii de la Mureșel au fost clasificați drept țăranii contractualiști potrivit unei declarații a fostului administrator comitatens, Josef Fascho⁵. Un tribunal, prezidat de aceeași persoană, a condamnat pe țăranii din Mureșel la achitarea sarcinilor, ba chiar și a „restanțelor”⁶. Această sentință definitivă a stîrnit un viu protest în rîndurile țăranilor, care se manifestă și în jalba adresată împăratului în anul 1852: „...nu putem garanta pentru urmările periculoase ale asupririi noastre de către fostul nostru stăpîn și vom fi nevoiți a ne folosi împotriva despotismului său de fapte...”⁷. Acest ton curajos a provocat alarmă chiar și la Curtea imperială, dar comitele Atzél se grăbi să raporteze că intervenția militară împotriva țăranilor de la Mureșel este deja planificată⁸. După cum vedem, țăranii au folosit diverse forme de luptă și rezistență în fața atacurilor dezlănțuite de nobili.

¹ Arh. St. Arad, C. I., 6222, 6425/1850.

² Arh. Mănăstirii Hodos-Bodrog. Acte cartonate 1849—51, f. n.

³ Arh. St. Arad, C. I., 3615, 6711/1850, 3914/1851.

⁴ *Ibidem*, f. n./1850.

⁵ *Ibidem*, 3397, 3647/1851.

⁶ *Ibidem*, 7312/1852.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, C. I., 7312/1852.

La Corbești, de pildă, sătenii au luat de la primar stampila comunei, spre a-l împiedica să accepte obligațiile impuse lor. Comitatul, fiind sesizat de notar, se grăbi să înăbușe mișcările cu ajutorul armelor, temîndu-se să nu ia proporții. Sosiră deci, în comună forțele comisariatului de liniște, iar la 3 februarie 1850, au intervenit unități ale armatei imperiale. Sub protecția lor, autoritățile au operat numeroase arestări, iar cu ocazia interogatoriului comisariatului de liniște s-a recurs la torturi sălbatice.

Frământări ale țărănimii au mai avut loc și în alte părți. Reprezentanții comitatului raportară alarmati de la Radna, că izbucnirea unei răscoale este iminentă. Drept urmare a situației create a intervenit, și în aceste părți, armata imperială la începutul lunii mai 1850, ocupînd întreg cercul Radnei¹.

Intervenția trupelor imperiale a împiedicat ca valul de luptă al țărănimii să culmineze într-o răscoală. Aparatul represiv și mai ales armata imperială a reprimat orice acțiune sau rezistență țărănească, pentru a restabili proprietatea domnească asupra tuturor pămînturilor alodiale.

Autoritățile și domnii au încercat, prin folosirea forțelor represive, să împiedice și libera folosire de către țărani a pădurilor ocupate de aceștia în timpul revoluției și în perioada imediat următoare. Încă în iarna anului 1850, s-au semnalat ciocniri mai serioase între țărani și paznicii pădurilor, care căutau, în unele locuri, să-și reia vechea activitate. În pădurea de la Pecica, folosită de locuitorii din Semlac, Pecica romînă și Pecica maghiară (azi Rovine), țăranii se opun cu forța paznicilor înarmați². La Miniș, în pădurile folosite de sătenii din Păuliș, Ghioroc, Cuvin etc. țăranii înfruntau cu armele paznicii³, care căutau să împiedice tăierea liberă a copacilor. În această situație, direcțiunea domeniilor camerale ceru insistent intervenția armatei și puse la dispoziția comitatului „flăcăi camerali“, înarmați, pentru a sprijini soldații și comisarii de liniște⁴. Se pare, totuși, că în această direcție măsurile autorităților au fost mai puțin eficace și tăierea liberă a pădurilor a continuat, într-o măsură mai redusă, încă un timp îndelungat.

În unele locuri, încurajați de măsurile autorităților, nemeșii au început să constrîngă țărănimea să le taie lor lemne, pretextînd că aceste sarcini nu au fost șterse în 1848. În alte locuri, mai ales în părțile de șes, unde pădurile erau mai puține și lemnele reprezentau o marfă mai căutată, moșierii încercau uneori să împiedice chiar și accesul țăranilor în pădurile comunale, ca de exemplu la Mișca, Zărând etc.⁵.

¹ Arh. St. Arad, C. I., 765, 795, 2569, 2592, 2680, 5760/1850. Bucovina, 23.III.—3.IV.1850.

² *Ibidem*, 1058/1850, M. R. acte criminale, 122/1850.

³ Arh. St. Arad, C. I., 172/1850.

⁴ *Ibidem*, 561, 1195/1849, 172/1850.

⁵ *Ibidem*, 385, 2140, 2266, 4435, 4630/1850.

Consolidarea regimului contrarevoluționar n-a însemnat numai un atac împotriva pozițiilor economice ale țărănimii, ci și un atac împotriva pozițiilor ei politice. În timpul revoluției din 1848, în numeroase comune, țărani au alungat pe primarii și notarii aflați în slujba nobililor și au restabilit, pe cale revoluționară, dreptul lor de a dispune de treburile comunale. Reacțiunea habsburgică a desființat autonomia comunală și a introdus sistemul de numire a conducerilor comunale. Profitând de acest drept, funcționarii comitatensi au îndepărtat din funcție numeroși primari care apărau interesele poporului. Spre exemplu, la Galșa, în 1851, primarul negrăbindu-se să execute ordinele primite și nearătând interes pentru strângerea noilor impozite, funcționarii comitatensi au intervenit la comitele Atzél pentru destituirea lui¹. La Mureșel primarul este scos din funcție, încă din toamna anului 1849, fiindcă nu s-a alăturat moșierului cu ocazia luptei țăranilor împotriva sarcinilor contractuale. Conducerile comunale existente din grația regimului erau susținute de autorități. De aceea, în zadar se plîngeau țărani din Glogovăț împotriva conducerii care a abuzat de banii comunei, și țărani din Livada împotriva primarului, care făcuse denunțuri false împotriva a trei locuitori din comună. Aceștia din urmă au fost arestați, întemnițați și ferecați în lanțuri. Lupta îndirjită împotriva conducerilor comunale este relevată de însuși comitele Atzél. La Sîntana, membrii conducerii comunale au solicitat arme, temîndu-se de atacuri în timpul nopții². La Pecica romînă, țărani s-au ridicat împotriva funcționarului comitatens, care sprijinea conducerea locală și l-au atacat chiar în biroul său. El a reușit să scape doar cu ajutorul jandarmilor.

Intervenția brutală a armatei imperiale a privat treptat țărănimia de o parte din cuceririle obținute în timpul revoluției din 1848—49. După o rezistență eroică, sătenilor li s-au luat pămînturile alodiale, contractualiștii au fost constrinși la achitarea servituțiilor, restabilindu-se și drepturile „regaliene” ale moșierilor. În general, s-a consolidat puterea economică a nemeșilor, precum și regimul de asuprire socială și națională.

Dar aceste măsuri ale regimului habsburgic și ale nemeșilor nu au putut duce la înăbușirea mișcărilor țărănești. La 18 aprilie 1851, comitatul se vede nevoit să raporteze organelor sale superioare că populația nu e de loc liniștită, ci se găsește în permanentă stare de agitație. Susținînd interesele nemeșilor, comitele Atzél trecea sub tăcere despre situația economică dezastruoasă a țărănimii, determinată în mare parte de intervențiile militare făcute în favoarea nobililor, ca și revendicările cu caracter național ale țăranilor romîni. El reducea cauzele acestei situații la revolta populației împotriva impozitelor și împotriva monopolului tutunului. În realitate, intensificarea exploatării și asupririi, în perioada 1850—51, a adus țărănimia la disperare, în special în părțile Șiriei și la Buteni. Chiar primarul din Dieci răspîndea ideea unei

¹ Arh. St. Arad, C. I., 465/1849, 7285/1851.

² *Ibidem*, 1641/1849, 335, 722, 7756/1850, 1915/1851.

noi revoluții. În tot cuprinsul comitatului, nobilimea se temea de o nouă mișcare de mari proporții a țărănimii romine.

În această situație, autoritățile locale au cerut în ajutor forțe armate numeroase ca de pildă în sectorul Buteni, unde nu se găsea nici o garnizoană imperială mai puternică¹.

Încurajată de unele succese repurtate împotriva țăranilor, în 1851, dar mai ales în 1852, presiunea nemeșilor se concentrează împotriva țăranilor contractualiști. Cu câteva decenii în urmă, nobilii au așezat în numeroase comune, pe alodiile lor, iobagi contractualiști, care cunoșteau metodele de cultivare a tutunului, se ocupau cu diferitele forme ale grădinăritului și cultivau noi plante furajere și industriale. Aceste produse agricole, cerute în cantități mari pe piață, asigurau o creștere substanțială a valorii producției și în consecință, sporirea veniturilor moșierești. Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, însă, folosind pe o scară tot mai largă munca salariată și uneltele agricole mai perfecționate, nemeșii au posibilitatea să reducă serios cheltuielile de producție. Aceste cheltuieli erau mai mici decât cota parte a produselor care revenea contractualiștilor. De asemenea, arendașii ofereau sume mai mari decât cele plătite de țăranii contractualiști. De aceea, în acești ani, mulți nemeși nu se mulțumesc să constrângă pe țăranii contractualiști la achitarea vechilor servituți, ci caută să-i alunge de pe domeniile lor, invocând diferite pretexte juridice. Șirul acestor acțiuni a fost deschis de nemeșul Hendrey, care a dispus alungarea a douăzeci și cinci de familii de țăranii contractualiști români din Răpsig, deoarece aceștia s-au opus cu perseverență, pretențiilor domnești². La Satul-Nou³, nemeșul declară țăranilor, așezați aici încă din 1792, că dorește să-și mărească veniturile și de aceea denunță contractul avut cu ei. Întregul hotar a fost dat în arendă. Dar la 14 martie 1851, când vechilii arendașilor au sosit spre a începe lucrările de primăvară, țăranii s-au ridicat și i-au alungat din hotar⁴. Și la Bancuta⁵, contractualiștii au fost așezați pe pământurile alodiale în condiții împovărătoare. În preajma revoluției din 1848, țăranii erau înglodați în datorii față de proprietar, bancherul Wodianer. Fiind dați în judecată, în 1851, tribunalul se grăbi să pronunțe o sentință extrem de favorabilă bancherului, care permitea alungarea lor din comuna Bancuta. Autoritățile comitatense au intervenit, în repetate rânduri, spre a executa sentința în interesul proprietarului. Țăranii însă, alungară din comună pe reprezentanții autorităților și pe jandarmii care îndeplineau ordinele lor. Atât Wodianer cât și autoritățile locale au respins categoric cererea țăranilor și nu li s-a permis nici măcar plata în rate a restanțelor. Pretextând dirza lor rezistență, care a durat mai mulți ani, la 8 martie 1852, comuna a fost atacată de o unitate armată, sub conducerea comitelui Atzél. Solgăbirăul:

¹ Arh. St. Arad, C. I., 2473, 3456/1851, C. I., prezidialia, 34/1851.

² *Ibidem*, 161, 652, 2193/1850.

³ A existat în apropierea comunei Macea.

⁴ Arh. St. Arad, C. I., 1134, 1829/1851.

⁵ A existat în apropierea comunelor Grăniceri și Vârșand.

Gheorghe Popa a pus sechestru pe tot avutul țăranilor, casele lor au fost dărimate, iar materialul și bunurile vândute la licitație¹. După o lună de distrugeri solgăbirăul raporta cu satisfacție „...îndîrjirea țăranilor s-a înmuiat și soarta lor va servi ca exemplu și celorlalte comune de grădinari“².

Asemenea acțiuni brutale ale nemeșilor au avut loc desigur și în alte părți. Astfel, în anul 1850, au sosit în comitatul Arad numeroși țărani pribegi, deoarece li s-a promis că vor fi așezați pe domeniile camerale și vor fi împroprietăriți. Promisiunea însă nu le-a fost îndeplinită și acești țărani au fost nevoiți să-și câștige din greu existența prin muncile prestate în pădurile camerale de la Pecica³ trăind în cea mai mare mizerie.

Guvernul imperial s-a alarmat de proporțiile pe care le-a luat alungarea țăranilor contractuali, temîndu-se ca masele de oameni pribegi și desperați să nu provoace mișcări mai mari. De aceea, Atzél primește dispoziții să determine pe proprietari să acorde un răgaz țăranilor contractualiști. În acest răstimp, autoritățile organizează transferarea locuitorilor pe domeniile camerale, înființînd chiar mai multe comune noi. Țăranii alungați de la Satul-Nou au fost așezați în Zimandul-Nou, cei de la Bancuta la Zimanducz. Țăranii pribegi au întemeiat comuna Peregul Mare, iar foștii țărani contractualiști de la Sintoma s-au așezat la Livada etc.⁴.

În spatele acestor acțiuni stăteau nu numai interesele politice ale guvernului imperial, dar și cele economice. În acești ani a început pe domeniile camerale arădene exploatarea mai intensă a solului. Pentru a asigura brațele de muncă necesare, hotarele noilor comune au fost reduse în așa fel, încît locuitorii să fie nevoiți să muncească pe domeniile amintite. Țăranilor așezați la Peregul Mare nu li s-a dat drept proprietate nici un petec de pămînt, ci ei au fost declarați arendași ai Camerei. Arenda însă li s-a fixat așa de mare, încît nu au putut-o plăti. De aceea acești țărani au fost nevoiți să părăsească pusta Peregului⁵.

Presiunea crescîndă a nemeșilor și a regimului habsburgic a determinat țăranimea ca, în anii ce au urmat revoluției, îndeosebi între 1851—53, să-și schimbe, în mare măsură, formele de rezistență și luptă pentru apărarea drepturilor sale, pentru o viață mai bună. Aceasta se manifestă prin diferite acțiuni îndreptate împotriva domnilor și prin intensificarea haiduciei. Rîndurile haiducilor s-au îngroșat cu soldații revoluționari care au fugit în toamna anului 1849 în codrii, din cauza recrutărilor și mai ales datorită înăbușirii mișcărilor țărănești din estul comitatului. Una din cele mai importante acțiuni ale haiducilor

¹ Arh. St. Arad, C. I., 2362, 2624/1852.

² *Ibidem*, 2570/1852.

³ *Ibidem*, C. I., 5926, 7896/1850. Dr. Somogyi Gyula: Arad szab. kir. varos es Ard varmegye kozsegeinek leirasa (descrierea orașului liber regesc Arad și a comitatului Arad). Arad, 1913, p. 198, 244.

⁴ Arh. St. Arad, C. I., 1134, 1829, 2120, 2967, 7896/1851, 3910/1852, Somogyi Gy. : *op. cit.*, p. 198, 244.

⁵ *Ibidem*, p. 198.

a avut loc în anul 1849, în cercul Șiriei, unde ei reușesc să ridice cca 1 000 de oi¹. Alte acțiuni haiducești au fost semnalate la Secaș, Mustești, Iacobini, Dulcele, Zimbru etc. În ciuda marilor eforturi, pe care autoritățile comitatense le depuneau pentru lichidarea cetelor haiducești, eforturile lor se soldau doar cu puține rezultate². În general, lupta haiducilor s-a bucurat de sprijinul populației locale.

La începutul anului 1850, comisarii de liniște au pătruns cu oamenii lor în pădurile de la Soimoș și Cladova, pentru a prinde o ceață de haiduci. Scurt timp după această acțiune, care n-a avut nici un succes, haiducii atacară din nou, prin surprindere, la 6 aprilie 1850, pe primarul și pe comerciantul din Cladova³. În această situație, comitele Atzél s-a văzut silit să semnaleze neputința forțelor comitatense, arătând că fără trupe importante nu se pot lua măsuri eficiente. Temându-se de dezvoltarea haiduciei, care în unele comitate începea să ia proporții, comandamentul imperial trimite unități militare contra haiducilor. Astfel, în decembrie 1850, ele acționează în pusele din apropierea orașului Arad, împotriva soldaților fugiți de la recrutările din 1849⁴. După cum reiese din plîngerile nobilimii înaintate comitatului, țărănimea a reușit în această perioadă să lărgească mult cuceririle sale. Se pare că succesele obținute în acest timp au fost mai mari în părțile vestice ale comitatului, iar în teritoriile estice, în părțile aradene, ocupate de unele unități imperiale, ele se limitau mai mult la exploatarea liberă a pădurilor domnești și la acțiunile haiducești. Prăpastia dintre țărani și nobili, precum și dintre masele populare și reacțiunea habsburgică s-a mărit și mai mult în acești ani. Prin numeroase acțiuni de proporții mai mici, țăraniii au creat o stare de nesiguranță pe domeniile nemeșesti, iar autoritățile au fost adesea incapabile, în fața solidarității țărănimii, să identifice pe organizatorii diferitelor mișcări. Astfel, la 2 decembrie 1852, proprietarii viilor de la Covăsinț, se adresează comitatului, arătând că țăraniii au minat, cu concursul paznicilor, o mulțime de vite pe viile domnești, căutînd astfel să se răzbune pe exploatarea lor. La Sînmartin, Șiria, Socodor, Vârșand, Pil etc. țăraniii au intrat de mai multe ori cu vitele pe pășunile moșierești⁵. Furia maselor a lovit și uneltele servile ale stăpînirii. În multe locuri, gospodăriile primarilor și notarilor au fost incendiate. Un exemplu caracteristic ni-l oferă cazul comunei Curtici. În anul 1852, cu ocazia recrutărilor pentru armata imperială, unul dintre conducătorii comunali s-a dovedit deosebit de zelos în sprijinirea comisiei. În noaptea următoare, la 10 aprilie 1852, casa lui a fost incendiată, iar peste puțină vreme a ars și casa notarului comunei. La Sîntana, toți membrii conducerii comunale erau amenințați să li se incendieze gospodăriile⁶.

¹ Arh. St. Arad, 1251/1849.

² *Ibidem*, 1648, 1779/1849, 434/1850.

³ *Ibidem*, A. V. C. prezidialia 319/1850.

⁴ *Ibidem*, C. I., 2217, 2569, 7487/1850.

⁵ *Ibidem*, C. I., 9167/1852, 558/1851.

⁶ *Ibidem*, 3730/1851, 2802, 5100/1852.

Cea mai eficace formă de luptă a maselor împotriva jugului habsburgic și nemeșesc, în această perioadă, rămâne însă tot haiducia, care, în părțile Aradului, avea tradiții vechi; datorită asuprașirii sociale, și naționale crescînde; tot mai mulți țărani au ales calea haiduciei aceasta devenind o mișcare de masă. Intensificarea acestei mișcări se poate constata din a doua jumătate a anului 1851. În acest an, activau cete puternice și în părțile de șes ale comitatului, avînd un efectiv mult mai mare decît cetele cunoscute pînă atunci. Autoritățile au concentrat împotriva lor toate forțele, care le stăteau la dispoziție, dar fără nici un rezultat. Sprijiniți de populația locală, haiducii reușeau uneori să lovească și în forțele armate trimise împotriva lor. Astfel, în decembrie 1851, pe pusta Gorhe, haiducii s-au opus cu succes forțelor trimise împotriva lor¹. În anul 1852, dar mai ales în 1853, atacurile haiducești devin mai puternice și mai frecvente. La 9 februarie 1852, seara, o ceată de 12 haiduci atacă pe administratorul domeniului de la Odvoș. A doua zi, jandarmeria imperială declanșează o razie, care cuprinde 6 comune, dar nu reușește nici măcar să dea de urma haiducilor. Rapoartele semnalează atacuri similare la Iratos, Șimand, Vârșand etc.². Amplasarea acestor acțiuni o dovedește și faptul că într-o singură lună, aprilie 1853, sînt semnalate pe teritoriul comitatului 19 atacuri haiducești³.

Aceste acțiuni au constituit începutul haiduciei de mari proporții, care a atins apogeul în comitatul Arad și în comitatele vecine, în anii următori ai absolutismului, periclitînd serios regimul habsburgic. Neliniștea autorităților rezultă din măsurile brutale luate, în speranța că vor putea opri dezvoltarea acestei forme de luptă. Se iau măsuri, printre altele, pentru conscrierea și supravegherea persoanelor suspecte, se procedează la dărîmarea hanurilor izolate și greu controlabile, se dispune extinderea pazei de noapte în comune, iar forțele militare și jandarmerești sînt mult întărite. Toate aceste măsuri însă s-au dovedit a fi zadarnice, deoarece în hotarul majorității comunelor se formau treptat noi cete de haiduci, a căror activitate devine tot mai intensă.

* * *

Mișcările țărănești din comitatul Arad, din anii 1849-53, au fost, în ultima instanță, lupte cu caracter spontan, îndreptate împotriva jugului habsburgic și a nobilimii; în esență împotriva asuprașirii sociale și naționale. Acestea se încadrează în mișcarea generală a maselor din Transilvania, dusă în toate regiunile cu intensitate și rezultate diferite.

Totuși sub presiunea lor, Curtea imperială s-a convins că țărăniimea nu numai că nu poate renunța la desființarea sarcinilor urbariale, ci sînt necesare concesii noi, în scopul liniștirii cel puțin parțiale a maselor. Curtea de la Viena își dădea seama că intervențiile militare-

¹ Arh. St. Arad. C. I., 673, 5303, 6970/1851.

² *Ibidem*, 1446, 1463, 8760, 9523/1853.

³ *Ibidem*, 3352/1853.

permanente vor ascuți în așa măsură nemulțumirea țăranilor, încît mișcările locale s-ar putea dezvolta într-un război țărănesc. Desigur, guvernul imperial a căutat ca aceste concesi să fie efectuate pe socoteala nobilimii și nu în dauna intereselor sale directe, în special a celor financiare. Cercurile conducătoare imperiale erau interesate în sporirea numărului oamenilor liberi, buni contribuabili, consumatori ai mărfurilor produse de industria austriacă. Pe de altă parte, guvernul imperial s-a văzut nevoit să rezolve o serie de probleme litigioase, rămase din timpul revoluției din 1848. În aceste condiții „Groparii revoluției din 1848 deveniseră executorii ei testamentari”¹. Aceste considerente au determinat Curtea de la Viena să emită patenta imperială din 2 martie 1853, pusă în aplicare pe teritoriul Banatului, Crișanei și Maramureșului².

Prin acest decret, țăranilor contractuali li s-au creat posibilități — ce-i drept în condiții foarte împovărătoare — să se răscumpere, iar nemeșii nu mai aveau dreptul să-i alunge de pe pământurile lor. De asemenea, patenta a dat posibilitate țăranilor să redobîndească, pe calea justiției, pământurile răpitate în ultimele decenii. Patenta a dispus separarea pădurilor domnești și a comunelor, asigurînd în acest fel țăranilor o anumită suprafață de păduri spre folosință. Guvernul de la Viena nu s-a gîndit însă să lovească în interesele fundamentale ale nobililor, care pentru toate „pierderile” lor primeau despăgubiri serioase. Chiar și dispozițiunile oarecum favorabile țăranilor erau aplicate de tribunalele urbariale compuse din nobili, în cele mai multe cazuri, direct ori indirect interesați în problemele dezbătute.

Guvernul imperial nu a luat în această perioadă vreo măsură serioasă pentru rezolvarea problemei naționale, situația maselor romînești rămînînd identică cu cea din anii precedenți. Relativa reducere a rolului politic al nobilimii maghiare, care s-a manifestat începînd din 1853 și prin preluarea conducerii comitatense de organe numite, devotate, fără condiții, Vienei, a însemnat doar intensificarea jugului habsburgic împotriva tuturor naționalităților.

Mișcările țărănești din anii 1849—53 au dovedit solidaritatea de clasă a țăranimii romîne, maghiare și germane, deopotrivă interesate în lichidarea dominației nemeștii și a jugului habsburgic.

Deși presiunea forțelor armatei imperiale a constrîns țărănimea să cedeze, pînă la urmă, în multe privințe, lupta țăranilor din comitatul Arad a dus totuși și la unele rezultate imediate. Astfel, în unele sate, nemeșii au fost constrînși să recunoască, drept proprietate țărănească, unele pămînturi ocupate în 1848—49, ca de exemplu la Mișoa, unde comuna luase în posesie 146 locuri de case³.

¹ K. Marx și *Luptele de clasă în Franța*. București, 1957. Introducere de F. Engels, p. 14.

² V. Chereșteșiu, C. Bodea, *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 140—142.

³ Arh. St. Arad, 2807, 4421/1851.

Rezistența țăranilor dintre anii 1849—53 a constituit un avertisment pentru nobilime ca aceasta să nu mai încerce a căuta pretexte noi pentru a se atinge, chiar indirect, de fostele pământuri urbariale, intrate în posesia țăranilor, în virtutea legilor revoluționare. Acest lucru este cu atât mai important, cu cât în comitatul Arad se puteau găsi pretexte numeroase în această direcție. Majoritatea sesiilor iobăgești au fost măsurate cu mult după reglementarea urbarială a Mariei Tereza și, în consecință, ele puteau fi declarate ușor proprietate domnească¹.

În consecință, lupta țăranilor din comitatul Arad, din perioada 1849—53, a constituit o etapă însemnată în mișcarea lor pentru desființarea asupririi sociale și naționale.

¹ Kovács G., *op. cit.*, p. 247—248

FABRICA DE HÎRTIE DE LA ZĂRNEȘTI (1852—1878)

de AL. BĂRBAT

„Fabrica de hîrtie mecanică de la Zărnești“ este cea mai importantă creație industrială a negustorilor romîni care au exercitat în orașul Brașov — pînă pe la jumătatea secolului al XIX-lea — așa numitul „comerț de intermediere“¹. Prin această fabrică și prin alte întreprinderi industriale, de mai mică importanță, create de aceiași negustori, este ilustrată — și cu exemple de pe teritoriul țării noastre — una din cele trei căi, puse în lumină de Marx, prin care se face trecerea de la modul de producție feudal la cel capitalist. Este vorba de trecerea directă a comerciantului la industrie („comerciantul devine direct industriaș“), cale caracteristică dezvoltării industriei în orașele comerciale care au făcut, pe treptele premergătoare societății capitaliste, comerțul de intermediere².

Despre această fabrică, se găsește la Biblioteca Academiei R.P.R. (fondul Barițiu) un bogat material documentar, care încă n-a fost utilizat.³ El se referă la perioada de la 1852 (anul în care a fost inițiată înființarea fabricii) pînă la 1878, cînd fabrica trece din mîinile fondatorilor ei în mîinile altor capitaliști. Se mai găsesc informații prețioase despre mersul fabricii în perioada respectivă, precum și despre activitatea lui Gh. Barițiu legată de fabrică, în unele acte din arhiva Magistratului Brașovului (Arhivele Statului, Brașov), în fondul „Corespondența Mureșenilor“ de la Biblioteca Centrală din Brașov, precum și în arhiva de la Muzeul bisericii „Sf. Nicolae“ din Brașov.

¹ În acest comerț („carryng trade“), — numit astfel de Marx — cunoscut mai ales la venețieni, genovezi, olandezi etc., „cîștigul principal se realizează nu prin exportul propriilor produse ale țării, ci prin intermedierea schimbului de produse între comunități nedezvoltate din punct de vedere comercial și în genere economic și prin exploatarea ambelor țări producătoare“. „Aici capitalul comercial apare în forma sa pură, separat de extreme, adică de serele producției între care mijlocește“. K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, cartea III, București, E.P.L.P., 1953, p. 322.

² *Ibidem*, p. 328.

³ Bibl. Acad. R.P.R., msse rom., nr. 990, dosarul „Fabrica de hîrtie Zărnești“. Materialul provine de la Gh. Barițiu, unul dintre fruntașii de la 1848 care a avut un rol important în ce privește întemeierea și activitatea acestei fabrici. Gh. Barițiu a și scris despre această fabrică un amplu articol informativ, intitulat *Fabrica de hîrtie mecanică de la Zărnești*, publicat în rev. *Transilvania*, Sibiu, 1885, nr. 13—14, 15—16, 19—20 și 23—24.

În afară de importanța ce o are acest material pentru cunoașterea începuturilor dezvoltării industriei mari în patria noastră, el este prețios și pentru informațiile ce ni le dă cu privire la stările social-economice din sud-estul Transilvaniei precum și din Țara Românească și Moldova în perioada 1852—1878.

Utilizând în acest studiu izvoarele menționate, precum și alte materiale privitoare la situația industriei din Transilvania în deceniile 6—8 ale secolului al XIX-lea, vom căuta să stabilim însemnătatea istorico-economică a fabricii de hirtie de la Zărnești — Brașov — și, în același timp, să scoatem în evidență situația specifică în care se găsea industria Transilvaniei în perioada la care ne referim, când — în condițiile regimului aplicat de habsburgi, apoi de statul dualist austro-ungar — această industrie, în fața concurenței din apus, își pierde treptat debușeurile de peste hotare, fără a-și putea face în schimb loc ca industrie de necesitate locală.

Se știe că în perioada premergătoare anului revoluționar 1848, economia Transilvaniei a fost ținută în loc prin „jugul politicii austriece semicoloniale” ce i s-a aplicat.¹ Progresul industriei transilvane nu s-a realizat pe măsura perspectivelor deschise de dezvoltarea meseriilor și de vechile relații ale acestei țări cu Țara Românească și cu Moldova. În cadrul imperiului habsburgic, tot sprijinul ce se acorda industriei — în numele politicii protecționiste — era îndreptat spre industria austriacă. Transilvania era lăsată, ca și Ungaria de altfel, în mâinile magnaților, mulțumiți că-și puteau menține pozițiile de clasă stăpînitoare și că liniștea nu le era încă tulburată de forțele sociale noi ce se dezvoltau o dată cu industria. Politica economică imperială urmărea — în folosul puterii centrale și a vistieriei împărătești — dominarea și exploatarea provinciilor anexate, deci și a Transilvaniei. În căutare de debușuri, industria austriacă a dus cu toată puterea lupta pentru ocuparea pozițiilor stăpînite pînă atunci de Transilvania în relațiile de schimb cu Țara Românească și cu Moldova. Procesul dezvoltării economice a Transilvaniei, în aceste condiții, a rămas mult în urmă.

Totuși, împotriva tuturor piedicilor puse, se obțin și în această perioadă realizări semnificative în domeniul dezvoltării industriei transilvane. Inițiativele în ceea ce privește dezvoltarea manufacturilor din vechile ateliere de breaslă ale Transilvaniei se înmulțesc, iar după 1830 apar societăți pe acțiuni și întreprinderi cu un număr mare de muncitori. Către mijlocul veacului al XIX-lea, mecanizarea apare în diferite ramuri ale industriei, marcîndu-se prin aceasta începutul revoluției industriale².

După revoluția din 1848—1849, fenomenul de dezvoltare a industriei din Transilvania trece pe alt plan. Prin desființarea iobăgiei, se îmbunătățesc într-o oarecare măsură condițiile de trai ale țărănimii,

¹ Șt. Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Ed. Acad. R.P.R., 1955, p. 9.

² *Ibidem*, p. 21.

deși rămășițele feudalismului rămân încă apăsătoare și frinează lărgirea pieței interne și dezvoltarea forțelor de producție.

Procesul de destrămare a vechilor forme economice capătă amploare în acest timp, o dată cu trecerea la tehnica mașinistă, care se desfășoară într-un ritm destul de viu și cuprinde aproape toate ramurile industriei.

În industria hîrtiei, un început remarcabil în sensul mecanizării se făcuse încă în 1840, cînd Richard Kiessling, originar din Boemia, a transformat în fabrică moara de hîrtie a fostului regiment de graniță de la Orlat.¹ S-a făcut prin aceasta un pas simțitor spre o nouă etapă în industria hîrtiei din Transilvania. În jurul anilor 1852—1856 această fabrică lucra cu 100—130 muncitori și producea anual 3 506 chintale de hîrtie fină și ordinară.²

În 1851, moara de hîrtie de la Cîrțișoara, Făgăraș — proprietatea lui Iosif Teleki — este transformată în fabrică, de către frații Richard și Gustav Kiessling. Richard Kiessling era între anii 1853—1856 arendașul ei. În 1852, fabrica a utilizat 123—143 muncitori, iar pe la 1853—1856 aproximativ 6 maiștri și 100—120 muncitori.

În cadrul avîntului ce se manifesta după revoluția din 1848—1849 în domeniul dezvoltării industriei din Transilvania — avînt care era totuși limitat în condițiile politicii economice aplicate de Habsburgi — se situează și înființarea fabricii de hîrtie de la Zărnești.

Privind în special situația din industria hîrtiei din Transilvania la 1852, cînd este inițiată fabrica din Zărnești, se constată că în acest timp, în afară de fabricile de la Orlat și Cîrțișoara, mai funcționau în Transilvania 14 manufacturi sau „mori de hîrtie”.³

Principala piață de desfacere a acestei industrii, ca de altfel a tuturor ramurilor industriale din sud-estul Transilvaniei, o constituiau ca și mai înainte, Țara Românească, Moldova, Bulgaria și Serbia. În părțile Ungariei, hîrtia venea de la Viena; aceasta era de calitate mai bună și mai ieftină decît cea produsă în Transilvania. În Transilvania se menține totuși un oarecare deșeu pentru hîrtia produsă în sud-estul acestei provincii întrucît, în lipsa căilor ferate de la Solnoc spre răsărit, transportul hîrtiei din vest era costisitor.⁴ Mai ales cererile de hîrtie

¹ Proprietarii fabricii erau în 1852 succesorii lui L. Friedensfels și Richard Kiessling. Bericht der Handels — und Gewerbekammer in Kronstadt (Raportul Camerei de comerț și meserii din Brașov), Brașov 1882, p. 312.

² Raportul Camerei de comerț din Brașov, apărut în 1882, publicînd după Ostermaier un scurt istoric al fabricilor de hîrtie din Transilvania, arată că fabrica de la Orlat lucra pe la 1853 cu 199 muncitori. Dar raportul aceleiași camere pe 1852 arată că fabrica a lucrat în 1852 numai cu 91 muncitori.

³ G. Barițiu, *Fabrica de papiru*, în rev. *Transilvania*, Brașov, 1873, p. 25—26.

⁴ Transportul hîrtiei aduse de la Viena și provizioanele erau de 8—10 fl. m. c. (monedă convențională) pentru 100 funți de Viena, ceea ce însemna foarte mult față de prețul de 30—35 fl. m. c. pentru 100 funți hîrtie fină. Cf. G. Barițiu, *Fabrica de hîrtie*, în *Transilvania*, Sibiu, 1885, nr. 13—14.

ordinară erau acoperite din producția Transilvaniei. Hîrtia fină se aducea și aici, în cea mai mare parte, de la Viena.

Deși produsele fabricilor și morilor de hîrtie, ce existau în sud-estul Transilvaniei, erau puternic lovite în acest timp — pe piața Principatelor romine — de fabricatele din apus, totuși, cîmpul de afaceri pentru producătorii de hîrtie din această parte a Transilvaniei rămînea încă destul de atrăgător. Casa Rudolf (Radu) Orghidan din Brașov, de pildă, care „avea în soldul său” două mori de hîrtie groasă în secuime (pe cea de la Chelița — Trei Scaune — și se pare că și pe cea de la St. Mărtin — Ciuc), nu putea satisface cererile mari de hîrtie, iar depozitul fabricii de hîrtie de la Orlat (creat în 1843 la Brașov, spre a exploata mai bine piața de export), ținut în comision de casa brașoveană „George Ioan și fiii”, făcea afaceri importante. Fabricile de la Orlat și Cîrțișoara lucrau cu beneficii de 50% la hîrtia vîndută, iar la unele calități de hîrtie, chiar cu beneficii de 100%. Frații Keissling din Boemia, veniți la Sibiu „ca oameni săraci”, au ajuns să joace roluri de „baroni bogați” prin afacerile ce le-au realizat în industria hîrtiei.¹

Toate aceste împrejurări îi stimulează pe negustorii romîni brașoveni să inițieze o fabrică de hîrtie la Zărnești. În acest scop, un grup dintre acești negustori formează, în septembrie 1852, un consorțiu.

CONSORȚIUL BRAȘOVEAN ȘI CONSTRUIREA FABRICII DE HÎRTIE DE LA ZĂRNEȘTI

„Contractul de însoțire” ce stă la baza înființării fabricii de hîrtie de la Zărnești poartă data de 20 septembrie/2 octombrie 1852.² Prin acest contract ia naștere „o societate pe acțiuni”, care are ca scop construirea fabricii „după cel mai perfect model”, atins de fabricile de acest fel din apus. Societarii hotărăsc, de la început, să fabrice hîrtie de cea mai bună calitate, spre a putea face față oricărei concurențe.

Capitalul inițial al societății s-a stabilit la 80 000 fl. m.c.³, fiind împărțit în 160 de „acțiuni” de cîte 500 fl. m.c. Din aceste acțiuni, 140 au fost subscrise încă în ședința de constituire a societății, subscriitorii principali fiind un grup de negustori romîni în frunte cu Rudolf Orghidan, George Ioan și George Iuga, care conduceau cîteva dintre cele mai mari case de comerț brașovene din acel timp. Acest grup a scris în total 132 acțiuni, iar 8 acțiuni au fost subscrise de trei membri din rîndurile intelectualității și anume: Servian Popovici Barcianu (numit uneori în procesele-verbale și Barsianu) din Zărnești, 4 acțiuni, protopopul Bartolomeu Mețianu din Zărnești (care împreună cu Ioan Mețianu au vîndut pentru fabrică terenul de la Zărnești) 2 acțiuni și

¹ G. Barițiu, *Fabrica de hîrtie...*, în *Transilvania*, Sibiu, 1885, nr. 13—14.

² Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., fond Barițiu, nr. 990, f. 287. Documentul este publicat în rev. *Transilvania*, Sibiu, 1885, nr. 13—14.

³ Fl. m. c.=florini monedă convențională sau florini de argint, aceștia avînd valoarea de 2,5 ori mai mare decît fl. v. V. (florini valută vineză),

G. Barițiu 2 acțiuni. Celelalte 20 de acțiuni au rămas „ca rezervă“ la dispoziția societății.¹

Procesul-verbal al ședinței din 20 septembrie/2 octombrie 1852, în care este trecut în întregime primul „contract de însoțire“ pentru noua întreprindere, arată că pentru construirea fabricii se cumpărase, cu două zile înainte (la data de 18/30 septembrie), terenul necesar în Zărnești, așa numitul loc „Crivina“ (inclusiv dreptul de folosire a apei) de la Bartolomeu și Ioan Meșianu din acea comună. Cumpărarea se făcuse de către casele Rudolf Orghidan și George Ioan și fiii, în numele „companiei“ care era în curs de formare. Intinderea terenului cumpărat era de 11 iugăre și 446 stinjeni pătrați². Prețul cumpărăturii fusese de 2 800 fl. m.c.³

Societarii cer și obțin în octombrie — noiembrie 1852 de la guvernatorul Transilvaniei (Carol de Schwarzenberg) concesiunea pentru întemeierea fabricii și aprobarea funcționării legale a societății înființate în acest scop. Ei nu pierd din vedere să arate în cererea lor din 8 octombrie 1852, că fabrica va fi înzestrată „cu cele mai noi și prețioase mijloace mecanice“ subliniind însemnătatea construirii unei astfel de fabrici în Transilvania.⁴

Tot în ședința din 20 septembrie /2 octombrie 1852 se hotărăște a se alege și numi un om de încredere, „înzestrat cu trebuincioasele cunoștințe și prevăzut cu cele mai bune recomandățiuni, spre a călători la Viena, Praga Zürich și alte părți“, unde va fi nevoie, pentru a angaja complexul de mașini necesare fabricii proiectate, precum și specialiștii necesari; de asemenea pentru a se informa temeinic despre fabricile de hîrtie, spre a da societății informațiile necesare în această privință.

G. Barițiu este însărcinat să întreprindă această călătorie.

Pornind în luna octombrie 1852 de la Brașov, el se oprește la Viena, unde ia legătura cu firmele Alexander Schoeller și I.M. Müller & Co., la care este acreditat de neguștorii brașoveni. Este pus apoi în legătură cu Désiré Gilain, reprezentantul casei Jean Jaques Gilain din

¹ Societatea tindea să păstreze, în ce privește distribuirea și transmiterea acțiunilor, un cadru restrîns, oarecum de familie, de monopol; „o familie care a format împrejur de sine consorțiul“, cum spune G. Barițiu într-un raport al său din 1874. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, f. 432.

² Un iugăr=1600 stinjeni pătrați=5775 m. p.

³ Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, f. 4—5.

⁴ „Subsemnații — spun ei în cerere — în calitatea noastră de comercianți, ne-am convins din experiența mai multor ani, că prețul hîrtiei se ridică în această țară așa de sus, pentru că această ramură a industriei a rămas cu mult în urmă față de marile progrese cunoscute în apus. Se adaugă la aceasta și o deosebită împrejurare și anume aceea că cererile de hîrtie au crescut în ultimul timp foarte mult, atât în țările vecine dunărene, cât și în celelalte provincii turcești și comerțul nostru nu este în stare să le acopere decît prin aducerea unei cantități însemnate de hîrtie străină din fiecare calitate; pe de altă parte, crește și în această privință tot mai mult concurența străină. De aceea ne-am hotărît a ne organiza într-o societate cu un anumit capital, pentru a întemeia sus-numita întreprindere. „Documentul în limba germană publicat în rev. *Transilvania*, Sibiu, 1885, nr. 15—16.

Tirlemont — Belgia (cu filiala la Brno și Moscova), care se ocupa în special cu fabricarea mașinilor necesare fabricilor de hîrtie și care instala tocmai în acel timp o mare fabrică de hîrtie pentru statul austriac.

Tot la Viena, Barițiu ia legătură cu reprezentantul unei firme engleze, apoi își continuă călătoria de informare asupra problemei la Tirlemont, iar apoi la Paris, Basel și Zúrich.¹

Revenind la Viena, Barițiu încheie la 14 decembrie 1852, cu reprezentantul casei Gilain din Tirlemont, contractul pentru cumpărarea mașinilor necesare fabricii de la Zărnești.²

Costul mașinilor, cu taxele de transport plătite pînă la Anvers, inclusiv diferite comisioane și asigurări, se ridică la 131 734,60 frs., ceea ce însemna aproape 60 000 fl. m.c. De la Anvers mașinile aveau să ia calea apei, prin Constantinopol, la Galați, pe socoteala și riscul societății cumpărătoare.

Casa Gilain întocmește și proiectele pentru clădirea fabricii, observînd posibilitatea dezvoltării și completării acesteia cu noi holendere.³ Ea garantează buna funcționare a mașinilor timp de un an, cu condiția ca societatea cumpărătoare să angajeze ca director tehnic un specialist recomandat de ea.

La 10/22 iunie 1853 încep la Zărnești lucrările pentru construirea fabricii, conform planurilor întocmite de firma Gilain⁴. Tot în 1853 se expediază din Belgia mașinile, pe calea apei, prin Constantinopol, la Galați.

În octombrie 1853 începe însă războiul ruso-turc. Această împrejurare aduce prejudicii consortiului de la Brașov. Mașinile ajung la Constantinopol tocmai în timpul războiului. Transportul mai departe nu este posibil. Mașinile sînt depozitate acolo, „într-un magazin plătit scump”. În cursul iernii anului 1855, pe cînd războiul se desfășura la Sevastopol, armatele franceze, avînd nevoie de depozite, deschid cu forța magaziiile în care erau depozitate mașinile brașovenilor și

¹ G. Barițiu, *Fabrica de hîrtie... în Transilvania*, Sibiu, 1885, p. 117—118.

² Contractul care se găsește în copie la Biblioteca Acad. R.P.R. (Msse rom., nr. 990, f. 1—3), arată felurimea mașinilor și a componentelor livrate. Principalele părți ale complexului sînt: 6 holendere de măcinat, 2 holendere de spălat, o mașină de curățat și tăiat zdrențe, o mașină pentru fabricarea hîrtiei (cu toate componentele: prese, valțuri, aparate de înleiat și colorat, instalații de uscat, mese de fabricație etc.), o mașină de satinat, o presă hidraulică, o mașină cu vaporii, 2 cazane cu vaporii de cîte 25 H.P., o roată cu apă.

³ Proiectele se găsesc în dosarul de documente și manuscrise al fabricii de hîrtie din Zărnești la Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 279—283.

⁴ Documentul pus la temelie fabricii, datat 10/22 iunie 1853, este semnat de următorii, ca fondatori și proprietari: Ioan Iuga, Rudolf Orghidan, George Iuga, Ioan I. Pantazi, Bucur Popp, Nicolae Teclu, Iordăche David, George Orghidan, *Servian Popovici Barcianu*, Ioan G. Ioan, Apostol E. Popu, Nicolae R. Orghidan, Manole I. Burbea, *George Barițiu*, George R. Orghidan, George G. Ioan, *Ioan Meșianu*, George Nica, Nicolae Voinescu, Zinca Nicolae Dima, George Ioan senior, *Iacob Mureșanu*, Cristea G. Orghidan, Ioan Ștefoveanu, Constantin R. Orghidan, *Bartolomeu Meșianu*. Cei subliniați de noi nu sînt comercianți. Copia documentului se găsește la Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, f. 8.

amenință cu aruncarea lor în mare sau confiscarea. Consortiul, anunțat de către depozitar, trimite la Constantinopol pe negustorul Ursu Ghila pentru a le salva. Numai după ocuparea Sevastopolului și încheierea armistițiului, casa depozitară de la Constantinopol poate trimite mașinile la Galați, transportul și asigurarea lor costînd 1400 galbeni. Acestea rămîn la Galați din aprilie pînă către vară, cînd devine practicabil drumul Moldovei pînă la trecătoarea Oituzului.

Abia în iulie 1856, după trei ani de la expedierea lor din Belgia, ajung mașinile la Zărnești, cheltuielile intervenite în acest timp încărcînd simțitor costul acestora. S-au produs totodată și unele deteriorări și pierderi de piese, care au necesitat reparații și completări, de asemenea costisitoare.

O situație din 7/19 februarie 1856, întocmită de contabilitatea întreprinderii, arată că la această dată, cînd mașinile se aflau încă la Constantinopol, „cheltuielile Țarigradului“, în afară de plata lui Ursu Ghila, se ridicau la 11 000 fl. m.c.¹. Aceste cheltuieli, împreună cu cele care aveau să se mai facă pentru ca mașinile să ajungă la Zărnești, în împrejurările excepționale date, însumau pentru capitaliștii brașoveni o cheltuială neprevăzută de peste 20 000 fl. m.c., aceasta influențînd nefavorabil încă de la început, situația financiară a întreprinderii. Pentru Transilvania, unde capitaliștii cei mai mari dispuneau totuși de capitaluri mult mai mici decît cei de la Viena și în general din apus, faptul nu era lipsit de importanță.

Încă în vara anului 1856 încep lucrările pentru montarea fabricii. Acestea avansau însă greu. Din „protocoalele“ ședințelor societății, rezultă că directorul tehnic, I. Fremont, recomandat de casa Gilain, nu era un om activ și capabil. Ajuns în conflict cu societatea, el venea mereu cu pretenții și nu depunea efortul necesar pentru punerea în funcțiune a fabricii. „O pedeapsă pentru noi fu acest om — spune Apostol Efstațiu Popp (unul dintre membrii societății) într-o scrisoare a sa datată 28 oct/9 noiembr. 1857 — pe care singuri ne-am atras-o și pe care o simțim în suflet și în pungă“². La cererea societății, firma Gilain a trimis la Zărnești un alt om al ei (Massillon), care să-l ajute pe Fremont și să clarifice aici lucrurile. Cu ajutorul lui Massillon, fabrica este adusă la 8 aug. 1857 în stare de funcționare; „putea trece la fabricarea oricărui fel de hirtie“³. În aceeași lună ea își începe activitatea.

ACTIVITATEA FABRICII (1857—1876)

a) Capitalul și creditele

Capitalul inițial al societății (80 000 fl. m.c.) nu satisfăcea nici pe departe cerințele fabricii plănuite. Numai plățile pentru mașini, cu cheltuielile extraordinare intervenite, se ridicau la peste 80 000 fl. m.c.

¹ Bibl. Acad. R.P.R. Msse rom. nr. 990, filele 19 și 30—31.

² *Ibidem*, fila 356.

³ *Ibidem*, filele 341—348.

Terenul și clădirile fabricii ajunseră și ele, la peste 45 000 fl. m. c.¹. Se cumpăraseră și zdrențe, ca materie primă, în valoare de peste 8.000 fl. m.c. Contul cheltuielilor mărunte cuprindea și el plăți de aproape 3.000 fl. m.c. Plățile făcute pînă la data de 7/19 februarie 1856 se ridicau la peste 115 000 fl. m.c. Dar după această dată au urmat încă cheltuieli pentru mașini și montarea fabricii. Era apoi necesar, o dată cu începerea fabricației, capitalul circulant.

Pentru a face față primelor necesități, s-a făcut în mai 1855 o majorare a capitalului cu 29%², iar în februarie 1856 o a doua majorare, capitalul ajungînd astfel la 155 000 fl. m.c.³. Dar nici acest capital nu satisfăcea cerințele. După calcule făcute de specialiști (firma Gilain și alți fabricanți de mașini din apus), o fabrică de mărimea celei construite la Zărnești avea nevoie de un capital de cel puțin 250.000 fl. m.c., avînd în vedere aici și capitalul circulant necesar⁴.

Societarii însă nu erau dispuși să treacă noi fonduri de la casele lor comerciale la fabrica de hîrtie. Ei nu se gîndeau să renunțe la vechea lor activitate comercială, în care rata profitului era încă foarte mare⁵. Fabrica de hîrtie nu însemna pentru ei decît o lărgire a izvoarelor lor de cîștig și era considerată mai mult ca o anexă a comerțului lor. Hîrtia fiind un important articol de export, ei urmăreau să aibă acest articol din producția lor proprie, deci cu beneficii atît ca fabricanți, cît și ca negustori. Unii au subscris la capitalul întreprinderii părți foarte mici (5—10%) față de posibilitățile lor⁶. Alții, cum este cazul casei Orghidan, fiind angajați în cadrul comerțului lor cu mari credite, nu dispuneau de „capitaluri libere” pentru industrie. Aportul acestora la capitalul fabricii se baza pe împrumuturi contractate în numele firmelor lor comerciale și deplasate spre industrie⁷. Fabrica de hîrtie, în aceste condiții, trece la contractări de împrumuturi.

¹ Clădirea fabricii, executată după proiectul arhitectului Șt. Emilian, era „cea mai mare din Transilvania, după institutul militar și cazarma din Sibiu”. Cf. *Gazeta Transilvaniei*, 1858, p. 237.

² Bibl. Acad. R.P.R. Msse. rom. nr. 990, 310.

³ Acționarii rămăseseră aceiași, cf. listei din actul fondational. Cei mai mari acționari erau: Rudolf Orghidan cu 3 fii 27.000 fl., George Ioan cu doi fii 24.000 fl., Ioan Iuga 20 000 fl., George Iuga 15 000 fl., George Orghidan 10 000 fl., Ioan I. Pantazi 10 000 fl., Bucur Popp 8 000 fl., Iordache David 6 900 fl. În total erau 26 societari, cf. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 315.

⁴ „...mă provoc (refer) acum — spune Barițiu (în calitate de director comercial al fabricii) într-un raport al său din 1862 către membrii societății — precum am făcut-o în anul 1852, cînd am raportat lămurit de la Viena răspunsul d-lor Alexander Schoeller, I. M. Miller ș.a., care ne-au zis curat, că, de vom pune numai 6 holendere și de ne va umbla foarte bine cu lucrările pregătitoare, totuși fără 250 000 fl. să nu ne apucăm de o asemenea fabrică”. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 403, cf. și partea istorică a raportului prezentat de Barițiu în ședința din 3/15 ianuarie 1874. *Ibidem*, filele 432—433.

⁵ „...negustorii brașoveni au cîștigat la mărfurile lor, după revoluția din 1848 și în timpul războiului din Crimeea, cite 25—30 și chiar 50%. G. Barițiu „Fabrica de hîrtie...” în *Transilvania*, 1885, p. 195.

⁶ Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 432.

⁷ *Ibidem*, fila 432.

Încă în ședințele din 20 și 23 decembrie 1856 se hotărăște solicitarea unui împrumut de 40 000 fl. m.c. la o bancă vieneză. Acest împrumut s-a și contractat în curînd la Institutul de credit (Kredit — Anstalt) din Viena, fiind garantat personal de mai mulți membri ai societății și acoperit cu cambii pe cîte trei luni¹. În august 1857, societarii, văzînd că împrumutul obținut prezintă inconveniente, mai ales „prin apăsătoarea grijă de a băga bani tot la trei luni“, au hotărît să strămute datoria lor la Brașov, unde se crease între timp (în iunie 1857) o filială a Institutului de credit din Viena.

Acestea sînt însă numai începuturile în ce privește aranjamentele de credit ale noii fabrici. Împrumuturile cresc în scurt timp la sume importante, ele ajungînd să reprezinte partea cea mai mare din totalul capitalului cu care lucra întreprinderea.

Un așa numit „bilanț de probă“, încheiat de întreprindere la 30 iunie 1857, deci înainte de a se fi terminat montarea fabricii, arată că la acea dată creditele constituiau un post important în pasivul bilanțului întreprinderii. Capitalul depus de fondatori era de 149 000 fl. m.c., iar creditele se ridicau la suma de 60 980,47 fl. m.c. Principalii creditori erau la această dată Banca de Credit din Viena, cu 27 100 fl. m.c. și filiala de la Brașov a Băncii de Scont (Banca Națională Austriacă) cu 20 600 fl. m.c. Celelalte credite erau de la zarafi brașoveni (Sotir Manciuc) și alți creditori din Brașov. În activul bilanțului, terenul, clădirile, mașinile și instalațiile reprezentau 185 182,97 fl. m.c., iar materiile prime (zdrențe și alte materiale) 18 137,02 fl. m.c.².

În 1858 împrumuturile și datoriile întreprinderii se ridică la 129 314 fl. m.c., creditorii principali fiind tot băncile vieneze, împrumuturile la acestea, inclusiv la filialele lor din Brașov, ajungînd la aproape 90 000 fl. m.c.³.

O parte din împrumuturi trec, în anii următori, asupra unora din membrii societății, aceștia devenind creditorii propriei lor societăți. Astfel, în 1861, din totalul de 111 079 fl. v.a. la cît se ridicau datoriile societății, 73 472 fl. reprezintă capital împrumutat din afară, iar 37 607 fl. este capital, împrumutat de la membri⁴.

Proporția împrumuturilor crește apoi mai mult față de capitalul propriu al întreprinderii. Întreprinderea este pusă în situația de a restitui sume considerabile din capitalul unora din fondatorii ei (între care și casa Orghidan) care căzuseră în stare de faliment în împrejurările crizei comerciale din 1857—1858.

¹ Garanția personală constituită pentru acest împrumut era de 97 000 fl. m. c. Garanții erau: Rudolf Orghidan pentru 20 000 fl., George Ioan și fiii 24 000 fl., George Orghidan 10 000 și alții. Cf. protocolul ședinței din 2 februarie 1858. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 157—158.

² Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 369 și 370.

³ *Ibidem*, filele 432—3; cf. și filele 153—154.

⁴ Capitalul propriu al societății era în acest an de 156 450 fl. v. a. (1 fl. m. c. valora aproximativ 1,05 fl. v. a.). Deci întreprinderea lucra cu un capital total de 267 529 fl. v. a. Întreprinderea totuși se plîngea că i-a lipsit capitalul circulant corespunzător mărimii și capacității sale de producție.

Se va ajunge astfel, în decembrie 1872, la un capital propriu al întreprinderii de numai 54 875 fl.v.a. În schimb, la această dată, doi membri ai fabricii și anume Ioan G. Ioan și Constantin I. Iuga sînt creditorii întreprinderii cu importanta sumă de 104 668,80 fl. v.a.¹ Împrumuturile la bănci sînt de 54 875 fl.v.a., apoi mai sînt diverși creditorii cu suma de 35.771,68 fl.v.a.² Totalul creditelor este în acest moment de 194 576,48 fl., suma lor fiind de aproape patru ori mai mare decît capitalul propriu.

Condițiile în care se obțineau împrumuturile la Brașov erau în general mult mai grele decît condițiile pe care le aveau fabricile austriece și boeme și mai ales decît cele obișnuite în țările apusene. La Brașov, ca de altfel în întreaga Transilvanie și în Ungaria, în acel timp, dobînda anuală, plus comisioanele la capitalurile împrumutate de la bănci, se ridicau în medie la 10%. Zarafii brașoveni luau cîte 15—18%. Capitaliștii particulari luau în general 12%. În același timp, fabricile austriece și boeme plăteau numai 6% la împrumuturile lor, iar în țările din apus rata dobînzii era de 4—5%³.

Aceste condiții, care de altfel caracterizează unul din aspectele înapoierii Transilvaniei din punct de vedere economic, în comparație cu părțile din vest ale imperiului habsburgic și mai ales cu țările din apusul Europei, vor influența și ele, așa cum vom vedea în paginile următoare, dezvoltarea fabricii de hîrtie de la Zărnești.

b) Producția și desfacerea

Niciodată, în perioada de activitate la care ne referim (1857—1878), fabrica de hîrtie din Zărnești n-a lucrat cu toată capacitatea ei de producție. Această constatare se face în toate rapoartele prezentate adunării generale de către directorul comercial al întreprinderii.

Fabrica fusese instalată inițial cu 6 holendere metalice, livrate de firma Gilain. După calculele făcute de această firmă, pentru ca o întreprindere cu o astfel de instalație să fie rentabilă, trebuia să aibă o producție de „cel puțin 4 000 chintale hîrtie bună pe an“. Această producție, în condițiile din acel timp, necesita un capital circulant de 120 000 fl. pentru materii prime și alte materiale (zdrențe, chimicale, lemne de foc), apoi pentru salarii și alte cheltuieli de producție⁴.

¹ Cf. Bilanțul fabricii la 31 dec. 1872. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 151—152.

² Din împrumuturile la bănci, posturile principale le dețin: Kredit-Anstalt Viena 30 349 fl., Banca Naț. a Austriei, filiala Brașov 17 780 fl. Intre creditorii este trecută în bilanț și casa „I. Scharmitzers Nefte“ din Viena, cu 1 407 fl., apoi, Prima bancă transilvăneană (Erste Sieb. Bank) din Brașov cu 4 600 fl., iar într-o poziție de bilanț comună „15 diverși creditorii“, cu suma de 22 565,56 fl. Această fărîmițare a creditelor arată o slăbire serioasă a poziției fabricii la acea dată.

³ G. Barițiu, *Fabrica de hîrtie...*, în *Transilvania*, Sibiu, 1885, p. 195.

⁴ *Ibidem*, nr. 15—16.

Între timp, au mai fost instalate trei holendere de lemn (armate în parte cu fier); în 1870 s-a instalat și o moară de măcinat lemn. Capacitatea de producție instalată a fabricii se ridică astfel la 6 000 chintale de hîrtie anual¹. Era cea mai mare și mai modernă instalație de acest fel cunoscută în Transilvania². Mașina de hîrtie a fabricii era construită „după cele mai noi principii mecanice” și tot „după cele mai noi principii” s-a făcut construcția întreprinderii³.

Calculată pe bază de experiență, capacitatea de producție a mașinilor era în 1859 de 10–13 chintale hîrtie fină sau 13–18 chintale hîrtie ordinară (mai groasă) pe zi⁴. Aceste date sînt aproximativ concordante cu cele cuprinse în raportul prezentat adunării generale din 12 mai 1862, în care se arată că mașinile fabricii erau „în stare să producă minimum 3000, maximum 4500 chintale în 300 zile”⁵.

Fabrica n-a putut utiliza însă niciodată nici jumătate din capacitatea sa de producție⁶. În anul 1859, un an relativ bun pentru fabrică s-a realizat, în 12 luni, o producție de 2255 chintale hîrtie „de toate calitățile”, utilizîndu-se pentru aceasta ca materie primă 3624 chintale zdrențe. Cheltuielile de fabricație au fost de 35 992 fl. În 1860/61, într-o perioadă de fabricație de aproximativ un an, producția a fost, conform raportului prezentat în adunarea generală din 9 septembrie 1861, de 2692 chintale, utilizîndu-se pentru aceasta 4062 chintale zdrențe⁷.

Materia primă, zdrențele, se cumpără prin colecători. Aceștia primesc uneori acouturi de la fabrică pentru zdrențele ce le colectează⁸.

Din procesele-verbale ale Camerei de comerț și de industrie din Brașov rezultă că problema colectării zdrențelor și a prețului acestora

¹ *Bericht der Handels-und Gewerbekammer in Kronstadt, 1878—1879*, Brașov, 1882, p. 312. Vezi și *Transilvania*, Brașov, 1876, p. 83—4.

² În 1856/7 s-a înființat și construit la Petrești (Sebeș) de către mai mulți capitaliști (mai ales patricieni) sași din Sibiu și Sebeș o fabrică similară celei de la Zărnești, cu un capital de 230 000 florini. Aceasta a fost o serioasă concurență a fabricii de la Zărnești. Ea a căzut însă în faliment în 1860. Restabilită în 1861, aceasta a ars în octombrie 1862. În 1871 trece în proprietatea consorțiului austriaco-elvețian „Neusiedler Aktiengesellschaft für Papierfabrikation”, care o reorganizează și o mărește simțitor. Aceasta lucrează în 1879 cu un capital de o jumătate milion florini, producția ei reprezentînd în acest timp aproximativ 1/3 ca volum și 1/2 ca valoare din producția totală de hîrtie a Transilvaniei. Cf. *Bericht der Handels...* Brașov, 1882, p. 312; Cf. și G. Barițiu, *Politica cea mai bună* etc. în *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, 1876, nr. 22.

³ Cf. *Bericht der Handels...* 1853—1858, Brașov, 1859, p. 258.

⁴ Cf. raportul directorului comercial al fabricii pe 1859, *Bibl. Acad. R.P.R.*, Msse rom., 990, filele 393—4.

⁵ *Bibl. Acad. R.P.R.*, Msse rom., nr. 990, filele 403—405.

⁶ Cf. raportul prezentat adunării generale din ianuarie 1874, *Bibl. Acad. R.P.R.*, Msse rom., nr. 990, f. 432—433.

⁷ Referindu-ne la producția din 1860—61, raportul prezentat în adunarea generală din 12 mai 1862 va spune: „Pînă acum nici într-un an nu am avut mijloace de a fabrica mai mult ca «2700 chintale». Producția a rămas și mai tîrziu sub 3000 chintale anual.

⁸ În socoteala fabricii din 7/19 februarie 1856 găsim notați doi colecători („zdrențari”), pe Nicolae Tempeanu și Dairi Andrașiu, care primiseră acouturi pentru zdrențele-unul 80 fl. și altul 108,30 fl. *Bibl. Acad. R.P.R.*, Msse rom., nr. 990, fila 19.

preocupa îndeaproape fabricile de hîrtie din circumscripția acestei camere și în special fabrica de hîrtie de la Zărnești. În februarie 1857, de pildă, organele de conducere ale acestor fabrici se plîng că în unele părți, anume la Brașov sau la Odorhei, autoritățile locale dau dreptul de a strînge zdrențe „numai unor anumite persoane, în schimbul unor taxe“. „Alți colectori nu sînt admiși în aceste părți“¹. În aprilie 1861 fabrica de hîrtie din Zărnești cere pentru colectorii de zdrențe dreptul de a face colectarea acestui articol, dînd în schimb mirodenii, așa cum procedaseră mai înainte. Conducerea fabricii cere tot atunci, și Camera de comerț și industrie își însușește punctul de vedere — ca „exportul de zdrențe din Ungaria să fie total interzis sau cel puțin îngreunat prin taxe vamale ridicate“². În același sens, tot fabrica din Zărnești va prezenta camerei de comerț un memoriu în care arată că „marele export de zdrențe din Ungaria prin Triest și Fiume, în condițiile taxei vamale de 2 fl., se răsfrînge asupra industriei transilvane“. Taxele vamale încasate din acest export nu compensează decît în mică parte pierderile ce le suferea economia Transilvaniei, prin faptul că această materie primă nu se prelucrează în interior³.

În general conducerile fabricilor de hîrtie din sud-estul Transilvaniei se vor plînge, mai ales începînd din 1856, de o strîmtoare a lor din cauza prețurilor urcate la zdrențe și scăzute la hîrtie, fenomen ce se manifestă în urma concurenței interne și externe⁴.

Servindu-se de relațiile ei la București și Ploiești, fabrica de hîrtie de la Zărnești va aduce zdrențe și din aceste părți. În august 1869, de exemplu, Ioan Iuga, în calitate de depozitar al fabricii la București, trimite la Zărnești prin diferiți cărauși ardeleni (Martin Jekel din Ghimbav, Gyulai Mihai și Konya Mihai) 80 măji de zdrențe colectate la București și la Ploiești⁵. În septembrie, același an, se trimit din București alte 43 măji de zdrențe prin căraușii Gyulai Istvan și Genyes Istvan⁶.

¹ Aceasta ar însemna că mai înainte colectarea se putea face liber, fără vreo auto-rizație și taxă specială. Cf. *Protokoll der Sitzung des Kronstädter Handels- und Gewerbekammer im Jahre 1857, am 3 Febr.*, Kronstadt, 1861, Ed. Johann Gött, p. 20.

² *Protokoll der Sitzung etc. im Jahre 1861 am 30 April*, p. 42.

³ *Ibidem*, 1861, 4 iunie, p. 57. Ministerul nu satisface cererea fabricii de hîrtie din Zărnești, „deoarece nu primește și din alte părți, mai ales din Ungaria, cereri asemănătoare cu privire la exportul de zdrențe“. Nu admite nici propunerea referitoare la colectorii de zdrențe, ca aceștia să aibă dreptul de a cumpăra zdrențe în cantități de 2—3 funți în schimb de mirodenii. Motivarea ministerului este interesantă, ea dezvelind concepția acestuia față de industria și comerțul din sud-estul Transilvaniei. Colectorii din Ungaria și Croația căpătaseră la 7 octomb. 1859 dreptul de a face schimb cu ață, ace, panglici (produse austriace). Dacă ar accepta cererea colectorilor brașoveni, „aceștia ar fi avantajați — spune ministerul — față de negustorii cu produse casnice“. *Ibidem*, 5 noiembr., p. 88. Menționăm că mirodeniile erau produse cu care negustoreau în special brașovenii.

⁴ Cf. *Bericht der Handels...* 1853—1856, Brașov, 1859, p. 253—263.

⁵ Factura din 8 august 1869 a depozitului din București, Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 109.

⁶ Scrisoarea lui I. Iuga din București, datată 2 oct. 1869, Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 112.

Fabrica are avantajul că găsește în întinsele păduri din apropierea ei lemnele de foc necesare. (Necesarul, la capacitatea de lucru a fabricii, se ridică la 800 stînjeni anual).

Materiile auxiliare (chimicale, coloranți și clei) sînt în parte aduse de la fabrica de chimicale din Sibiu, în parte sînt importate¹.

În 1870, cînd fabrica din Zărnești își instalează moara de măcinat lemn, ea urmărește să facă un pas înainte pe linia progreselor realizate în apus, în tehnologia hîrtiei. Se instalează o turbină de 40 H.P., un aparat de măcinat lemn (răzător), un rafinător, cilindri de sortat materia, o pompă de apă, vase pentru strecurarea materiei etc. Toate acestea sînt instalate într-o clădire care are un interior de 60 stînjeni cubi². Totuși aceasta nu va aduce o schimbare favorabilă în mersul întreprinderii, în ceea ce privește producția și bineînțeles cîștigul realizat.

Din două liste de prețuri curente (care se găsesc în dosarul de documente și manuscrise ale fabricii, una din 1868, alta din 1874, ambele tipărite la tipografia „Ramer & Kammner“ Brașov) se pot cunoaște varietățile și calitățile de hîrtie ce se fabricau la Zărnești. Aceste varietăți și calități puteau satisface cerințele cele mai pretentioase³.

Hîrtia de scris cuprindea, în ce privește formatul, 12 varietăți, cu denumiri diferite (*timbru mic*, mijlociu, greu, mare; *registru mic*, mare, *regal mic*, mare etc.) iar în ce privește calitatea, 6 categorii (superfină ministerială, fină satinată, cancelarie fină în culori diferite, concept fin în culori diferite, concept comun, concept ordinar). Hîrtia de tipar se fabrica obișnuit de trei calități, cu formate diferite. Hîrtia de împachetat era înțeleiată, jumătate înțeleiată și „de tot înțeleiată“, culorile pentru acestea fiind diferite. Se fabrica apoi hîrtie colorată „ordinară și fină“ în coli de lungimi diferite, după cerere, cu lățimea de 54—55 policari (toli). Hîrtia de țigară constituia o altă varietate, aceasta fiind albă și colorată, așa numită „de mătase“⁴. În afară de varietățile și formatele obișnuite, fabrica primea comenzi pentru orice altă varietate și alt format. La hîrtia de tipar se ajungea pînă la „velina cu lustru“⁵.

Piața de desfacere era mai ales piața Principatelor dunărene. În Transilvania se vindea puțin, în schimb dincolo de Carpați se ajungea cu desfacerea pînă peste Dunăre.

În 1852, cînd s-a luat hotărîrea înființării fabricii de hîrtie de la Zărnești, inițiatorii ei se gîndiseră în primul rînd la debușeul din Principatele dunărene. Negustorii romîni brașoveni nici nu se puteau gîndi altfel. Comerțul lor se făcea în primul rînd cu Țara Romînească

¹ După relatările cuprinse în rapoartele Camerei de comerț, aceste produse ajungeau la fabricile transilvane mult mai scumpe decît la cele din Apus.

² Cf. *Transilvania*, Brașov, 1876, p. 83—4.

³ La expoziția mondială de la Viena, din 1873, produsele fabricii de hîrtie de la Zărnești au fost apreciate, fabrica fiind distinsă pentru calitatea produselor sale cu o „diplomă de laudă“ (*Weltausstellung 1873, Anerkennungsdiplom*).

⁴ *Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 51 și 52.*

⁵ Cf. anuț comercial în *Transilvania*, Brașov, 1877, nr. 1.

și cu Moldova, unde mulți dintre ei aveau prăvălii de desfacere. Și apoi, întreaga industrie din sud-estul Transilvaniei era orientată, ca piață de desfacere și de aprovizionare cu materiile prime, spre Țara Românească și Moldova. Rapoartele oficiale ale Camerei de comerț și de industrie din Brașov, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, arată „dependența vitală” a industriei din sud-estul Transilvaniei de piața Principatelor dunărene. Aceste rapoarte capătă accente tot mai alarmante, în măsura în care industria sud-est transilvană întâmpină pe aceste piețe concurența industriei apusene sau se lovește de măsurile de protecție industrială luate de aceste state. La 1886, când problema se va agrava prin războiul vamal dintre România și Austro-Ungaria, rapoartele aceleiași Camere vor propune și vor cere, cu cea mai mare stăruință, sprijinul statului austro-ungar pentru asigurarea desfacerii interne a produselor acestei industrii¹.

În aceste condiții, nu este surprinzător faptul că întemeietorii fabricii din Zărnești se gândesc încă de la început la desfacere „în țările vecine dunărene și în celelalte provincii turcești”. Ei consideră aceste țări ca un spațiu comercial al lor, pe care nu trebuie să-l piardă².

În tot timpul activității sale, întreprinderea de la Zărnești își concentrează atenția, în vederea desfacerii produselor sale, pe piața Brașovului ca piață de export spre răsărit și mai ales direct pe piețele din Muntenia și Moldova. La Brașov se desface hîrtia printr-un depozit de fabrică, iar pentru desfacerea directă pe piețele Principatelor dunărene se organizează depozite de fabrică la București, Iași și Ploiești. Nu se neglijează nici piața Transilvaniei, pentru care se organizează un depozit la Sibiu. Această piață apare însă pe plan secundar³.

În vederea unei mai bune desfaceri a produselor, în 1858, Vasile Orghidan este angajat ca „agent călător (voiajor) al fabricii”, avînd obligația de „a călători prin toată Țara Românească de la Craiova pînă la Brăila, în toată Moldova și în toată Transilvania”⁴. Constantin R. Orghidan ia în comision în 1864 agentura fabricii pe trei ani în România⁵.

¹ Apelau în special la comenzi de stat. A se vedea mai ales *Bericht der Handels- und Gewerbekammer.*, 1889, Brașov, 1890.

² „Cererea de hîrtie — spun ei în 1852 — a crescut în ultimul timp foarte mult, atît în țările vecine dunărene, cît și în celelalte provincii turcești, și comerțul nostru nu este în stare s-o acopere decît prin aducerea unei cantități însemnate de hîrtie străină”. (Din cererea adresată de inițiatorii fabricii guvernatorului Transilvaniei la data de 8 oct. 1852). Document publicat în rev. *Transilvania*, Sibiu, 1885, nr. 15—16.

³ Gîndindu-se și la piața Transilvaniei și Ungariei, fabrica de la Zărnești cere, în ședința din 30 aprilie 1861, Camerei de comerț și de industrie din Brașov să intervină pentru unele măsuri de protecție și anume: mărirea taxelor vamale de import la hîrtia obișnuită și interzicerea sau cel puțin îngreunarea exportului materiilor prime (zdrăne) necesare industriei hîrtiei din Transilvania. Camera de comerț nu consideră însă ca oportună cererea fabricii de hîrtie din Zărnești. Cf. *Protokoll der Sitzung etc.* Kronstadt, 1861, p. 42.

⁴ Acesta primește cite 200 fl. m. c. bani de călătorie de două ori pe an și 1% din vînzare. Cf. „Protocolul” ședinței din 31 mai 1858. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 374.

⁵ *Ibidem*, fila 414.

Depozitele sînt organizate la anumiți negustori din localitățile respective. Aceștia primesc un comision de 2—3% după vînzările efectuate. Depozitul de la Brașov este organizat și condus direct de administrația fabricii.

La București, primul depozit al fabricii este organizat de firma Rusu & Petriu, în ianuarie 1858; în noiembrie 1858 se hotărăște însă desființarea acestuia. Tot atunci se hotărăște și desființarea depozitelor de la Iași și Ploiești, înființate în același an. „Toate aceste depozite — se spune în procesul verbal al ședinței din 22 noiembrie 1858 — sînt mai mult spre pagubă decît spre folos”¹. Depozitele se reînființează însă la alți negustori, pentru că fără ele nu este posibilă vînzarea hîrtiei.

În afară de vînzările ce se fac la depozitul de la Brașov, cea mai mare desfacere se realizează la București, fie prin depozitul de acolo al fabricii, fie prin voiajori sau alți reprezentanți ai ei. În 1859 și 1860 cînd se dă lupta pentru deuseu între fabrica de la Zărnești și cea de la Petrești, (Petersdorf), atenția cea mai mare se concentrează la București și la Brașov². Depozitul de la București, care într-o vreme (pe la 1869) își avea sediul în strada Lipscani, hanul Șerban Vodă nr. 18. era foarte bine cunoscut. Făcea vînzări cu ridicata la negustori, instituții și autorități, efectuînd și vînzări de detaliu³. Deverul făcut de acesta în 1868 a fost de 66 208 frs⁴. În 1869, C. A. Rosetti se aprovizionează prin depozitul de la București cu hîrtie de la Zărnești pentru ziarul său⁵. În noiembrie 1869, George Sion comandă și primește prin depozitul de la București al fabricii din Zărnești peste 50 topuri de hîrtie fină și alte calități „pentru tipărirea unor fabule și poezii”⁶. Depozitul și reprezentanții fabricii stăruiesc pentru comenzi la Imprimeriile statului din București⁷. Ei caută de asemenea să obțină comenzi de la negustori mari din București, ca Hagi Stoica și Răducanu⁸.

Mult mai puțin interes prezintă depozitele de la Iași, Ploiești și Sibiu. În 1860, de pildă, se vinde prin firma Gavril Carpovici hîrtia

¹ Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, fila 383.

² În raportul prezentat adunării generale din 9 sept. 1861 se va vorbi despre „lupta peste tot anul cu fabrica de la Petersdorf, atît pe piața Brașovului, cît și la București (s. n.), care în tot rîstimpul acela vindea sub prețu fabricației, pînă cînd la noiembrie a. tr. a falimentat cu deficit de mai bine de 100.000il.”. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 400—401. Este perioada în care li se cerea membrilor „să aște căi și mijloace ca hîrtia să se vîndă în cantități mult mai mari”, amintindu-li-se, că cei mai mulți dintre ei „au declarat în 1853 cum că fabrica aceasta se face cu acel scop pentru ca hîrtia să se petreacă (vîndă) mai virtos de către d-lor”, ceea ce nu s-a întimplat de fapt. *Ibidem*, fila 400.

³ După firma Rusu & Petriu, urmează ca depozitari în București firmele Martinovici & Asan, apoi Belgasoglu & Socec. În 1869 devine depozitar, pentru scurt timp, Ioan Iuga, care era „membru și firmator al societății de Zărnești” și care propune să se deschidă „un birou comercial” la București.

⁴ Bibl. Acad. R.P.R., Msse., rom., nr. 990, fila 424.

⁵ *Ibidem*, filele 98, 99, 102.

⁶ *Ibidem*, filele 130 și 144.

⁷ *Ibidem*, filele 98—99.

⁸ *Ibidem*, filele 130—131.

ce se găsește în depozitul din Iași, pentru că nu se vînduse „mai nimic de un an încoace”¹.

La 9 mai 1868 comisia de verificare a bilanșului fabricii pe 1867 propune „să se reducă stocul de marfă de la depozitul București, iar depozitele din Sibiu și din Ploiești să fie desființate, deoarece vînzarea hîrtiei la acestea nu este proporțională cu hîrtia ce trebuie să fie ținută acolo”².

Dar chiar și la București, lupta pentru menținerea pieței devine tot mai dificilă. În 1869 jumătate din vînzarea făcută la depozitul din București reprezenta vînzarea secției de detaliu.³ O astfel de orientare a vînzărilor spre vînzarea de detaliu este semnificativă pentru mersul afacerilor fabricii pe piața Bucureștilui.

Prin reconstrucția fabricii de hîrtie de la Petrești (Petersdorf) — Sebeș, în 1871, de către consorțiul „Neusiedler Aktiengesellschaft für Papierfabrikation”, care dispune de un capital de o jumătate de milion florini, posibilitatea de desfacere a produselor fabricii de la Zărnești se îngustează și mai mult. Noua fabrică, lucrînd cu capitaluri mari, și folosind acum mașinile cele mai noi, este gata să ducă lupta de concurență cu fabrica de la Zărnești, atît în ce privește prețurile, cît și calitatea hîrtiei⁴. Cei de la Zărnești au făcut și ei unele progrese în ce privește procesul de fabricare a hîrtiei trecînd în 1869/70, prin crearea morii de măcinat lemn, la utilizarea lemnului ca materie primă. Totuși ei nu au putut ține pas cu progresele realizate în apus. Concurența îi lovește inevitabil și tot mai puternic.

c) Profitul (dobînda și beneficiul întreprinzătorului)

Am văzut că dările de seamă privind activitatea întreprinderii în diferiți ani scot în evidență mai ales dobînzile mari pe care aceasta a avut să le plătească la capitalurile împrumutate. Dobînzile, după expresia repetată a lui G. Barișiu în rapoartele prezentate adunărilor generale, „rodeau neîncetat la firul vieții întreprinderii”; ele erau în adevăr o frînă în calea dezvoltării normale a acesteia. În condițiile plății dobînzii de 10—12% și mai mult, fabrica de hîrtie din Zărnești, ca și întreaga industrie transilvăneană de altfel, nu putea face față concurenței cu întreprinderile din apus, care plăteau numai 4—5% la capitalurile împrumutate.

Analizînd componența calitativă a profitului (dobînda și beneficiul întreprinzătorului), Marx stabilește că scindarea profitului în aceste două părți se face indiferent de faptul că un capitalist lucrează cu un capital de împrumut sau cu propriul său capital. „Cel care între-

¹ Bibl. Acad. R.P.R., Msse., rom., nr. 990, fila 399.

² *Ibidem*, filele 420—421.

³ Cf. socotelilor făcute de I. Iuga, la acest depozit, în iunie 1869

⁴ Printr-o scrisoare trimisă din Sibiu la 12 iunie 1871, Visarion Roman îi răspunde lui G. Barișiu în privința „prețurilor de Petersdorf”, arătînd că acestea sînt simțitor scăzute

bunțează capitalul, chiar dacă lucrează cu capitalul lui propriu, se împarte în două persoane, în proprietarul capitalului și în cel care-l întrebuințează; capitalul lui însuși, în ce privește categoriile de profit pe care le dă, se împarte în *proprietatea* asupra capitalului, adică capital în *afara* procesului de producție, care dă dobânda ca atare, și capital *înăuntrul* procesului de producție, care în calitate de capital care săvârșește un proces, dă beneficiul întreprinzătorului¹.

La fabrica de hirtie de la Zărnești apare în modul cel mai clar cazul dedublării persoanei capitalistului, atunci când o parte din asociați devin ei înșiși creditori ai întreprinderii lor (ex: Ioan G. Ioan și Const. I. Iuga în 1872 cu peste 104 000 fl.). Nu se poate presupune că dobânda primită de asociați ca împrumutători s-ar situa sub nivelul obișnuit al ratei plătite de întreprindere creditorilor din afară. În bilanțuri și în dările de seamă nu se face o grupare separată a dobânzilor plătite la capitalurile împrumutate de la societari. Toate sînt dobînzi calculate și plătite la nivelul ratei obișnuite a dobânzilor, indiferent dacă întreprinderea realizează sau nu „beneficiu”. Se poate însă stabili, pe baza celor citeva bilanțuri ce ne-au rămas, că nu totdeauna socotelile fabricii de la Zărnești s-au încheiat cu un „profit” în înțelesul bilanțului întocmit de capitalist, deci cu un profit care, în înțeles marxist, să compenseze pe de o parte capitalul întreprinzătorului cu dobînda ce i se cuvine „ca fruct al capitalului în sine”, iar pe de altă parte cu beneficiul întreprinzătorului „ca fruct al capitalului activ în procesul de producție”².

În raportul din 9 mai 1868 al comisiei de verificare a bilanțului pe 1867, de ex., se arată că din „beneficiul hîrtiei” abia s-au acoperit „dobînzile cele mari” (15 660 fl. 16. cr.) la capitalul împrumutat. Dacă totuși în bilanț a apărut un „beneficiu” (8 077 fl. 25 cr.) acesta „nu provine din vînzarea hîrtiei, ci din unele diferențe de curs și dintr-o reevaluare a clădirii față de bilanțul anterior”³. Se înțelege că în astfel de cazuri rămîneau nesatisfăcute interesele întreprinderilor, nefiind realizate nici dobînda, ca atare, la capitalurile investite de ei în întreprindere, nici beneficiul lor ca întreprinzători activi. Rata dobînzii în unele cazuri (socotind numai dobînzile la capitalurile de împrumut) a atins limita ei superioară, ridicîndu-se la nivelul ratei mijlocii a profitului; uneori o depășește pe aceasta, împingînd întreprinderea spre pierderi din capital.

Totuși, nu se poate spune că întreprinderea n-ar fi avut și ani de „afaceri bune”. În 1859, de pildă, ea realizează 52 774,84 fl. din vînzarea hîrtiei, iar la această „mică daraveră”, cum este numită în darea de seamă a directorului comercial, a realizat un profit de 27 762,03 fl., ceea ce înseamnă că întreprinderea a lucrat cu un „beneficiu” la vînzarea mărfii de peste 50%⁴. Rata profitului, considerînd capitalul de

¹ Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, E.P.L.P. 1953, p. 366.

² *Ibidem*, p. 365.

³ Bibl. Acad. R.P.R., Msse., rom., nr. 990, fila 420.

⁴ *Ibidem*, filele 293—394.

aproximativ 250 000 fl. cu care a lucrat întreprinderea în acest an, a fost de peste 11%. Un astfel de rezultat le mărește acționarilor pofta de câștig, îi întărește în credința că „întreprinderea n-ar fi cu totul nenimerită“¹. Îi dinamizează în lupta de concurență, ei gândindu-se la lărgirea producției.

Ca rezultat al acestor acumulări (deși discontinue) și al interesului pentru mărirea profitului, am văzut că întreprinderea a reușit, în perioada de activitate de care ne ocupăm, să introducă procedee tehnice noi de lucru și instalații noi (moara de măcinat lemn), să mărească numărul holendrelor de măcinat de la 6 la 9, să introducă noi aparate tehnice. Se înțelege, și prin aceste inițiative, fabrica de hîrtie de la Zărnești a contribuit la creșterea compoziției tehnice și organice a capitalului în industria din sud-estul Transilvaniei.

Tehnicienii și muncitorii fabricii

Transilvania nu avea tehnicieni și muncitori specializați pentru industria hîrtiei, în timpul înființării fabricii de la Zărnești. Meșteri și muncitori specialiști în această ramură se aduceau din Boemia și din alte părți. Aceasta constituia o greutate pentru industria hîrtiei din Transilvania, întrucît pretențiile specialiștilor străini (salariu, locuință etc.) erau mai ridicate decît ale angajaților indigeni. În afară de aceasta întreprinderile suportau și cheltuielile cu aducerea în țară a specialiștilor (și a familiilor lor, cînd era cazul), cheltuieli ce se ridicau la sume destul de importante. Mai intervenea și problema adaptării oamenilor la condițiile locale.

La fabrica de hîrtie din Zărnești, problema directorului tehnic a fost mereu la ordinea zilei. Întreprinderea n-a găsit un specialist bun cu care să poată lucra timp mai îndelungat și pe care să se poată baza în ce privește conducerea tehnică a fabricii.

S-au perindat în decursul celor 20 de ani de activitate, la care ne referim, nu mai puțin de 6 directori tehnici: un francez, trei germani din Prusia, un austriac și un german din Württemberg, toți căutați pe bază de recomandării și aduși la Zărnești cu cheltuiala întreprinderii, angajați cu salarii mari și părți considerabile din beneficiu².

Societarii au mari nemulțumiri din cauza acestor angajați. Primul director tehnic, de exemplu, francezul Fremont, recomandat de casa Gillian, în afară de faptul că „nu se poate adapta“ la condițiile locale³, nu poate sau nu vrea să pună fabrica în stare de funcționare pînă nu-i

¹ Bibl. Acad. R.P.R., Msse., rom., nr. 990, fil. 393.

² M. Bein, de ex., cel de-al treilea director tehnic al fabricii, un tînăr german din Prusia, avea pe timp de un an, conform contractului încheiat în noiembrie 1858, următorul salariu anual: 1000 fl.v.a., 5% din venitul net al fabricii, 12 funți luminări de stearină, 12 stînjeni lemne de fag și locuință gratuită, constînd din 2 camere, bucătărie și cămară. Cf. „Protocolul“ ședinței din 16 nov. 1858, bibl. Acad. R.P.R., Msse rom. 990, fila 382.

³ Se plînge că nu i se dă trăsură și că mîncă numai mămăligă. Cf. „Protocoloalele“ ședințelor din 29 iulie și 3 august 1857. Ibid. filele 341 și 345.

vine un ajutor din partea firmei Gilain;¹ al doilea „are patima beției“ și, din cauza lipsei sale de interes, se distrug mașinile, astfel că timp de 6 luni fabrica nu poate lucra decât „cu 3 și arareori cu 4 holer-dre“²; un altul (C.H. Exner din Arnsdorf, Silezia) „nu e în stare a fabrica hirtia cerută“³ etc.

„Daunele cauzate de aceștia — spune G. Barițiu în articolul său din 1885 — trec ușor de 100 000 fl., mai ales dacă se pun la socoteală și multe mașini frînte și sfărîmate din negrija lor și risipa de materiale chimice“⁴.

Informațiile nu ne indică numărul muncitorilor angajați la fabrica din Zărnești, nici probleme în legătură cu condițiile lor de muncă și de trai. Din punctul nostru de vedere, aceasta constituie una din marile lipsuri ale rapoartelor privitoare la activitatea fabricii și problemele ei, lipsă ce se datorește faptului că asemenea probleme nu prezentau interes pentru o întreprindere capitalistă.

Se găsesc totuși, în fondul de documente referitoare la fabrica din Zărnești, patru copii ale unor procese-verbale judiciare din martie 1876, privind acțiunea intentată la „judecătoria de plasă“ din Brașov de patru grupuri de muncitori de la această fabrică împotriva lui G. Barițiu ca director, pentru neplata salariilor ce li se cuveneau.

Primul grup cuprinde 15 muncitori ai fabricii, toți români din Zărnești și probabil din împrejurimi⁵.

Al doilea grup este alcătuit din 5 persoane și anume: Kramer Iosef, Revetzki Laszlo, Olaj Ianos, Muscan Iosif și Pantelimon Taubes, revendicînd împreună suma de 460 lei⁶. Suma aceasta cuprinde, în afară de salariul neplătit, și cheltuielile de deplasare pentru ziua respectivă la Brașov și anume: masa 5 fl., căruța 3 fl.; în plus despăgubiri pentru două zile pierdute, 5 fl.

¹ G. Barițiu, în memoriile sale, spune despre Joul. Fremont, că acesta era „omul cel mai stricat, proclat și amăgitor din ciți au călcat vreodată din Franța în Ardeal“. O. Boitoș, *Memoriile lui George Barițiu*, Sibiu, 1942, p. 20.

² „...mașina se adusese prin (neglijența) lăcătușului și a conducătorului de mașină în o stare atît de ticăloasă, încît uneori, într-o zi întreagă, abia se putea face cîte 1—4 chintale, iară cealaltă materie, pînă la 8—10 chintale, se arunca pe vale, iară alte ori cu zilele și cu săptămînile nu se lucra nimic, anume în martie și april“. *Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom. nr. 990, fila 393.*

³ *Ibidem*, fila 415.

⁴ *Transilvania*, Sibiu, 1885, p. 196.

⁵ Procesul-verbal încheiat la judecătoria de plasă din Brașov (în cadrul tribunalului) poartă data de 3 martie 1876. Cei 15 muncitori, care revendică în total suma de 501 fl. 85 cr., sînt următorii: Vancea Nicolae, 35 fl., Samoilă Mitarca Ion, 99 fl., Bratu Preșmercan, 51 fl. 20 cr., Vlad Zare, 87 fl., Bobinca Gheorghe 30 fl., Pitea Ion 37 fl. 50 cr., Vîntoiu Bucur 42 fl., Badiu Piroșca 38 fl., Gridan Gheorghe 30 fl., Stoica M. Ioan 12 fl. 35 cr. Vancea Paraschiva 5 fl., Vancea Maria 1 fl. 60 cr. Stoica Maria 11 fl., Balca Ana 18 fl. 50 cr., Vîntoiu Nedela 3 fl. 30 cr. (*Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom. 990, fila 196.*)

⁶ Procesul-verbal poartă data de 3 martie 1876; *ibid.*, fila 199.

Grupul al treilea cuprinde 19 muncitori, care, după nume, sînt localnici, revendicînd împreună suma de 162 fl. 47 cr.¹

Al patrulea grup este format tot din 5 persoane și anume: Salati Iosef, 103,40 fl., Salati Iosefa și Salati Ana (fiicele lui Salati Iosef) cu 37 fl., 28 cr., Szenesz Iosef 152 fl. 20 cr., Volf Pal 128 fl. 98 cr. Salati Iosef revendică, pe lîngă suma de mai sus, cuvenită pentru plata muncii sale, o restanță din dreptul de chirie („hazbérhá tralék“) de 13 fl. 30 cr. Se adaugă plata căruței 3 fl. 50 cr. și întreținerea pentru ziua respectivă 4 fl. 50 cr.²

Din aceste documente rezultă că, în perioada de aproximativ 20 de ani de cînd începuse a funcționa fabrica de hîrtie de la Zărnești, se dezvoltase aici, din sinul populației locale, un număr considerabil de muncitori industriali³.

Muncitorii de la Zărnești acționează în justiție pe patronii lor pentru salariile ce nu li se plătiseră, revendicîndu-și cu hotărîre drepturile.

Totuși, nu se formase încă, în rîndurile lor, o conștiință a solidarității de clasă; revendicîndu-și drepturile de muncă în 1876, ei merg în acțiunea lor împărțiți pe grupe. S-ar părea, după mărirea sumelor revendicate și după natura unora din drepturile cerute (chiria etc.), că cele două grupuri mai mici cuprind specialiști.

Merită să fie menționată, în legătură cu această acțiune a muncitorilor, îndreptată direct împotriva lui G. Barițiu, o scrisoare din 2 martie 1876, adresată de G. Barițiu „firmatorilor“ (mandatarilor) fabricii (Ioan G. Ioan și C.I. Iuga) la Brașov, în care-i avertizează pe aceștia, că, deși fabrica a încetat să lucreze de o lună de zile, fiind pusă sub controlul creditorilor, „după lege, muncitorii trebuie să fie plătiți fără nici o șovăire“. „Ei sînt în drept — spune Barițiu — a merge la judecată și a-și storce simbria în tot modul“⁴. El propune celor doi mandatarii ai fabricii ca aceștia să pună la dispoziția muncitorilor, prin care trimite el scrisoarea, o sumă de aproximativ 100 fl., pentru ca aceștia „să mai poată face hîrtie“, iar din prețul ei să fie plătiți toți și mai întîi „cei care se duc“, adică, cei concediați.

Fără îndoială, numărul de 43 muncitori, care semnează în 1876 acțiunile în justiție pentru neplata salariilor lor, nu poate reprezenta

¹ Procesul-verbal poartă data de 6 martie 1876, muncitorii care intentează acțiunea fiind următorii: Moise Mihăilă Popa 11 fl. 64 cr. Avram Musca 7 fl., Samoilă Rosorea 8 fl., Avram Vic. Popa 12 fl. 56 cr., Nicolae Iosif Makre (Macrea) 7 fl., Ana Rossu (Roșu) 10 fl. 76 cr., Nicolae Klohovan 2 fl. 40 cr., Irimie Muscan 7 fl. 70 cr., Iuon Rosolea 7 fl. 20 cr., Isidor Pandrea 7 fl. 20 cr. George David Pandrea 6 fl. Samoilă Rossu 4 fl., Sutzó Manea 18 fl., 50 cr., Maria Șerban 11 fl. 67 cr., Sutzó Voina Dan, 10 fl. 33 cr. Bucura Baiu 8 fl. 94 cr., Maria Baiur 3 fl. 12 cr., Steza Skorția 4 fl. 55 cr., Nedela Greișar (Derdecea) 3 fl. 30 cr., (Bibl. Acad. R.P.R., Msse., rom. 990), fila 202.

² *Ibidem*, fila 204.

³ Existase la Zărnești și filatura mecanică de bumbac a lui Const. Ioanovici, care prin 1853—1855 lucra cu aproximativ 35 muncitori, marea majoritate femei, cf. *Bericht der Handels-und Gewerbekammer, Kronstadt, Brașov, 1859*, p. 252—253.

⁴ Bibl. Acad. R.P.R., msse rom., 990, fila 194.

decît o parte din efectivul muncitorilor fabricii de hîrtie de la Zărnești. Chiar dacă s-ar presupune că, la această dată, aceștia ar fi fost toți muncitorii fabricii, numărul nu este concludent, întrucît fabrica se găsea în acest timp într-o perioadă critică. Unii își dăduseră „demișia“, așa cum rezultă din aceeași scrisoare a lui Barițiu, menționată mai înainte.

Prin comparație cu celelalte fabrici de hîrtie din sud-estul Transilvaniei, se poate ajunge totuși la o apreciere a numărului de muncitori cu care lucra în mod obișnuit fabrica de la Zărnești. Fabrica de la Orlat, de exemplu, care lucra între 1853—1855 cu 6 holendre și „o modestă mașină de hîrtie“, avea în acel timp 6 maiștri și 100—130 muncitori (majoritatea femei); fabrica de la Cîrțișoara, care lucra tot cu 6 holendre, avea 6 maiștri și 100—120 muncitori. Fabrica de la Zărnești, care ajunsese în 1876 să aibă 6 holendre de fier și 3 de lemn (acestea armate în parte cu fier), mașină de hîrtie continuă (cu 3 prese, 5 cilindri uscători, valțuri de satinat etc.), moară de măcinat lemn (cu o turbină de 40 HP), este probabil să se fi ridicat în perioadele de lucru normal la un număr mai mare de muncitori (150—200).

Tot prin comparație putem deduce situația salariilor. La fabrica de la Orlat — între anii 1853—1855 — un muncitor cl. I primea 1 florin pe zi, un muncitor cl. II 36 cr., iar femeile și copiii primeau numai: cîte 18 cr. pe zi. Ziua de muncă era de 12 ore, cu 2 ore repaus la prînz¹. La moara de hîrtie din Tîrkungeni salariul era în 1852 de 4,50 fl. săptămînal pentru calfe, 2,5 fl. pentru ucenici, 3 fl. săptămînal pentru muncitori, 18 cr. pe zi pentru muncitoare și 12 cr. pentru copii². La filatura de bumbac de la Zărnești a lui Ioanovici, salariile erau prin 1853—1855 și mai mici: bărbații (3 în total) primeau locuință, lemne și 30 cr. zilnic, iar femeile (cca 30) primeau 10—12 cr., zilnic, ziua de lucru fiind de la 5 dimineața, pînă la 7 seara, cu o întrerupere de o oră și jumătate la prînz³. Se poate presupune că la fabrica de hîrtie din Zărnești salariile muncitorilor specialiști erau la același nivel cu cele ale specialiștilor de la Orlat, observînd că unii din aceștia (ca de ex. Revetzki Laszlo, Pantelimon Taubes, Kramer Iosif) sînt probabil aduși din afară, așa cum erau și cei de la Orlat și de la Cîrțișoara. Aprecierea aceasta poate fi susținută și prin cererile de despăgubire cuprinse în acțiunea intentată de Kramer, Revetzki etc. (menționată mai sus) din care rezultă, că cheltuielile de întreținere, revendicate de 5 persoane pentru două zile se ridică la 10 fl., ceea ce revine la 1 fl. de persoană pe zi. Și grupul Salati, Szenész cere ca despăgubire pentru întreținerea pe o zi suma de 4 fl. 50 cr. Este normal ca aceștia, în cererile lor, să fi avut în vedere nivelul salariului lor obișnuit. Nespecialiștii, recrutați dintre localnici, primeau, fără îndoială, salarii mai mici. Aceasta se poate deduce, atît din salariile de mizerie ce le plătea pe la 1853—

¹ Bericht... Brașov, 1859, p. 254.

² *Ibidem*, 1853, p. 126.

³ *Ibidem*, 1859, p. 252—253.

1855 filatura de bumbac de la Zărnești, cît și din sumele mărunte ce le revendicau în 1876, pe calea legii, cei mai mulți dintre muncitorii fabricii de hîrtie de la Zărnești, care porniseră acțiunea împotriva patronilor pentru neplata salariilor ce li se cuveneau.

Spațiul din care-și recruta fabrica de la Zărnești muncitorii nu ducea lipsă de „brațe muncitoare“, cum se arată de altfel și într-o descriere amănunțită a fabricii, publicată în revista „Transilvania“ din Brașov (nr. 7 din 1876). Acestea, fără îndoială, puteau fi cumpărate la un preț derizoriu.

În pragul falimentului. Vânzarea fabricii (1876—1878)

Încă din 1857—1858 — perioadă în care avea mare nevoie de capital circulant — fabrica de la Zărnești a fost privată de o parte din capitalul ei inițial, în urma numeroaselor falimente ce s-au produs în acest timp pe piața Brașovului, la București, Galați etc. Cinci membri ai consorțiului de la Zărnești, în frunte cu Rudolf Orghidan, cel mai de inițiativă dintre întemeietorii fabricii, au căzut atunci în stare de faliment. Faptul a produs încurcături serioase fabricii, aceasta fiind nevoită a restitui sume considerabile din capitalul inițial al membrilor scăpătați. În sinul societății era „confuzie, frică și disperare“. Fabrica a reușit, totuși, să treacă „cu bine“ peste acest moment, putînd să anunțe prin octombrie 1859, că „a scăpat cu fața curată“ și că „lucreează cu toate puterile sale“, fiind solicitată cu comenzi numeroase¹.

Această primă zguduire se va resimți mereu în activitatea de mai tirziu a fabricii. Societatea de la Zărnești va renunța în 1860 la caracterul de grup închis, părțile de capital social ale membrilor („obligațiile“ acestora) devenind transmisibile fără restricții². Fabrica va rămîne însă cu un mare gol de capital propriu, pe care, parțial numai, și-l va putea acoperi prin împrumuturi de la bănci și particulari.

În aceste condiții, așa cum s-a văzut, fabrica nu poate lucra cu toată capacitatea ei. Îi lipsește în primul rînd capitalul circulant și această lipsă o ține pe loc. „Nimic mai întristător pe lume — se scrie în raportul prezentat adunării generale din 7 martie 1870 — decît a vedea un astfel de uriaș legat și înlănțuit ca să nu se poată mișca după pofta lui“³.

Această lipsă de capital și dobînzile ridicate ce trebuie să le plătească întreprinderea la împrumuturile efectuate, duc la o slăbire continuă a ei. Concurența internă și externă este în același timp tot mai puternică. Cu toate că fabrica de la Zărnești, în lupta pentru deuseu, reușește să dărîme în 1860 pe concurența ei de la Petrești — datorită în mare parte și faptului că negustorii romîni brașoveni aveau cunos-

¹ *Gazeta Transilvaniei* — Brașov, 1859, nr. 48.

² „Iară de acum înainte fiecare membru — își poate vinde ori dărui partea sa la oricine va voi“. Din contractul de societate modificat la data de 9 iunie 1860. Bibl. Acad. R.P.R. Msse rom., 990, fila 396.

³ *Ibidem*, filele 393—394.

cutele relații în Principate — situația ei financiară nu este decît aparent salvată. Existența fabricilor de hîrtie din Transilvania este amenințată tot mai puternic de industria hîrtiei din apus, care beneficia de transportul pe apă, de capital mult mai ieftin și de superioritate tehnică, înțelegînd aici și specialiștii necesari¹.

Criza din 1873 lovește puternic și industria hîrtiei. Între 1873—1875 dau faliment în imperiul austro-ungar și în cel german peste 40 de fabrici de hîrtie². Faptul are urmări serioase și asupra întreprinderilor de hîrtie din Transilvania.

Slăbită cum era de mai înainte, fabrica de hîrtie de la Zărnești nu mai poate rezista. Se încearcă o vînzare a ei, trimițîndu-se scrisori în acest sens la Biberach, Berlin, Hamburg, Pesta, Viena. S-a luat legătura pentru aceasta și cu consulul american, A. Stein, de la Bucu-rești. Cu același scop, a fost angajat A. Marcovici pentru a duce tratative la Londra. Nu s-a găsit însă posibilitatea vînzării³.

În 1874 s-a încercat alcătuirea unei noi societăți, pe acțiuni, care să preia tot fondul fabricii de la Zărnești. Aceasta s-a și constituit formal, dar fără rezultate practice, pentru că noii acționari erau tot cei vechi și aceștia nu aveau capitalul necesar⁴.

La începutul anului 1876, nemaiputînd face față plăților, fabrica de la Zărnești se găsește în pragul falimentului. Directorul comercial al fabricii (G. Barițiu) în scrisoarea sa, din 2 martie 1876, către mandatarii fabricii (Ioan G. Ioan și C. I. Iuga) le spune acestora: „astăzi creditorii sînt domnii fabricii de la Zărnești“. Se oprișe, prin dispoziția tribunalului, la cererea creditorilor, toată activitatea fabricii, iar Barițiu căuta expediente pentru continuarea ei, spre a putea plăti muncitorii⁵.

Se fac demersuri la băncile din Viena pentru evitarea falimentului și acestea cad de acord cu propunerile societății de a se arenda fabrica și a se urmări între timp o vînzare normală.

În sensul acesta, fabrica va fi arendată comerciantului Ioan Velisariu pe timp de 8 ani (1 februarie 1877 — 31 ianuarie 1885), cu

¹ În apus se introdusese între timp fabricarea hîrtiei din lemn și din paie înălbite. Am văzut că și fabrica de la Zărnești și-a instalat în 1870 o moară de măcinat lemn. A avut însă pierderi de pe urma ei.

² Dosarul fabr. de hîrtie Zărnești, Bibl., Acad. R.P.R., nr. 990, filele 246—247.

³ „Astăzi nimenea nu are curajul de a-și investi capitalurile în fabricațunea hîrtiei, de aceea ni se cere paciență pînă la încetarea crizelor și reînvierea acestui ram de industrie“. Extras dintr-o convocare a adunării generale a fabricii din 1876. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom., nr. 990, filele 246—247.

⁴ S-a evaluat fondul fabricii la 200.000 fl.v.a. La 31 mai 1875 se ține adunarea generală de constituire a noii societăți, care avea capitalul statuar împărțit în 1000 acțiuni de cîte 200 fl.v.a. G. Barițiu a fost ales director. Membri au fost aleși Ioan G. Ioan, Const. I. Iuga, Ioan B. Popp, Ioan Mețianu, Nicolae Străvoiu, iar ca supleanți: Iacob Mureșanu și Cristea Ct. Orghidan. Deci aceiași oameni, cu aceleași posibilități. În procesul-verbal al ședinței de constituire se arată că „s-a subscris și plătit în întregime capitalul“, ceea ce nu pare a fi conform cu realitatea. Bibl. Acad. R.P.R., Msse rom. nr. 990, filele 181—186.

⁵ *Ibidem*, f. 194.

o arendă anuală de 6000 fl.v.a., din care urma să se plătească dobânzile și „datoriile cele mai periculoase“. Contractul de arendare va fi însă reziliat în noiembrie 1877, la cererea lui Velisariu, pentru „caz de forță majoră“, considerându-se războiul din 1877 ca fiind un astfel de caz¹.

Fabrica rămîne apoi în stare de nefuncționare din noiembrie 1877 pînă în noiembrie 1878, cînd ajunge — prin vînzare în favoarea creditorilor — în proprietatea firmei săsești din Brașov, König și Cöpony, care o reorganizează și o pune în funcțiune pentru producția hîrtiei de calitate inferioară (de împachetat etc.) din paie. Capitalul consorțiului român s-a pierdut în întregime, împreună cu alte sume importante².

* * *

Privind în încheiere acest studiu asupra începuturilor și activității fabricii de hîrtie de la Zărnești în deceniile 6—8 ale secolului al XIX-lea, constatăm următoarele :

Această fabrică se înființează într-un timp în care, mica producție de mărfuri, rămînînd încă predominantă în Transilvania, se manifestă totuși destul de puternic procesul de destrămare al vechilor forme ale economiei din această parte, făcîndu-se trecerea la tehnica masinistă. Întreprinderile capitaliste, ce se dezvoltă în acest timp în Transilvania, își caută obiectul de lucru în afara ramurilor stăpînite de bresle.

Fabrica de hîrtie de la Zărnești ia naștere pe linia trecerii de la capitalul comercial, acumulat în mîinile burgheziei locale, la capitalul industrial. Apreciată după capitalul investit în clădiri, mașini și instalații, ea este în timpul construirii ei, cea mai mare întreprindere industrială din sud-estul Transilvaniei.

Prin întemeierea fabricii de la Zărnești, grupul de negustori brașoveni care au alcătuit consorțiul ei, a urmărit să-și lege de industrie activitatea lor comercială, într-o vreme cînd industria căpăta întietate, începînd a domina comerțul, și cînd comerțul de intermediere al brașovenilor era în decădere. Dorința de afirmare pe plan economic și de consolidare a noilor poziții cîștigate în urma revoluției din 1848, și în primul rînd dorința de cîștig, i-a determinat pe negustorii romîni brașoveni să înființeze această întreprindere mare, pe care au considerat-o, totuși, numai ca o anexă a comerțului lor.

Fabrica de hîrtie de la Zărnești s-a înființat și s-a dezvoltat ca întreprindere de export, spațiul ei de desfacere fiind în primul rînd Țara

¹ „Acest război — spune Velisariu într-o scrisoare a sa cu data de 5 iunie 1877 — impune cele mai grele pierderi, ca să nu-mi pot vinde cea mai mare parte din fabricatul meu cu nici un preț, din cauză că mulțime de piețe de pe malul stîng al Dunării, în care se vindeau mai înainte cantități mari de hîrtie, sînt supuse la bombardări, iar cele de pe malul drept sînt închise cu totul pentru noi.“ Bibl. Acad. R.P.R., Msse., rom., nr. 990, fila 239.

² Bericht..., Brașov, 1882, p. 312.

Românească și Moldova. Intemeietorii ei nu au văzut caracterul istoric, schimbător, al vechilor relații comerciale ale Transilvaniei cu celelalte țări române sau, cel puțin, nu au dat importanța cuvenită fenomenului de slăbire a acestor relații, fenomen ce se desfășura vertiginos sub ochii lor, în condițiile dezvoltării capitalismului. Când în aceste părți a intervenit concurența puternică a produselor din apus, fabrica a fost lovită în însăși existența ei. Nu și-a putut crea o piață de desfacere internă (în Transilvania), întrucât aici era apăsătoare concurența produselor austriece, iar de o lărgire simțitoare a consumului de produse industriale, pe plan local, în condițiile social-economice în care trăia țărănimea transilvană, nu se putea vorbi.

În Transilvania, inițiativele industriale întâmpinau, în perioada în care s-a înființat fabrica de la Zărnești, greutăți mari în legătură cu aducerea mașinilor din apus, cu lipsa tehnicienilor și a muncitorilor calificați, cu reparația mașinilor și schimbarea pieselor deteriorate (acestea trebuind a fi comandate uneori, tot la fabricile de mașini din apus), cu transportul local al produselor și al materiilor prime (întrucât lipseau căile ferate), cu obținerea creditelor convenabile etc. Dobânzile mari plătite la împrumuturi, și în genere politica economică a Curții de la Viena au frânat dezvoltarea fabricii de la Zărnești, ca de altfel a întregii industrii din Transilvania.

Fabrica de hîrtie de la Zărnești este totuși una din cele mai importante realizări pe linia procesului de formare și dezvoltare a industriei mecanizate din sud-estul Transilvaniei. Ea reprezintă o întreprindere capitalistă productivă, superioară caselor de comerț, din al căror capital acumulat s-a ridicat. Subordonarea capitalului comercial celui industrial este un fenomen ce se manifestă pe linia progresului economic, în faza trecerii de la modul de producție feudal la cel capitalist, în speță, în cadrul procesului revoluției industriale din sud-estul Transilvaniei. Această întreprindere a avut un rol important și în ce privește dezvoltarea numerică și concentrarea muncitorimii industriale din părțile Brașovului. A contribuit de asemenea la întărirea puterii economice și politice a burgheziei industriale, care avea să lovească, cu tot mai multă putere, în pozițiile pe care le mai deținea feudalismul ducând la instaurarea capitalismului ca formațiune social-economică. Ea a contribuit, fără îndoială, la grăbirea progresului economic în sud-estul Transilvaniei.

INCEPUTURILE MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI LA SIBIU (1848—1890) *

de CAROL GÖLLNER

Revoluția burghezo-democratică din anii 1848—1849 a deschis și în Transilvania perspective noi pentru lărgirea relațiilor capitaliste în industrie și agricultură. Dezvoltarea lor într-un ritm mai viu a fost însă frînată de politica semicolonială aplicată de Habsburgi în provinciile periferice, interesați să plaseze acolo produsele industriale din centrul imperiului. Transilvania urma să rămînă piață de desfacere și furnizoare de materii prime necesare industriei austriece. Se mai adaugă faptul că în acea perioadă, capitalul bancar pentru finanțarea procurării utilajului tehnico-modern abia apăruse (Casa generală de păstrare din Sibiu a fost înființată în anul 1841), iar rămășițele exploatării feudale, care au dăinuit pînă la reforma agrară din 1945 și forța de cumpărare scăzută a țaranului muncitor au frînat de asemenea lărgirea pieței interne.

În această situație numai piața de desfacere din Țara Romînească și Moldova a asigurat manufacturilor și industriei din Transilvania o oarecare prosperitate. Piața din sudul Carpaților avea o importanță covârșitoare și pentru manufacturile de postav și hirtie din Sibiu și împrejurimi. Situat la frontiera de sud a Transilvaniei, la drumul care ducea, pe valea Oltului, pînă la Dunăre, de unde produsele sale puteau trece la Nicopole, Sibiuul a avut încă din secolul al XV-lea strînse relații comerciale cu Țara Romînească.

Dar și piața din Țara Romînească este treptat pierdută de meșteșugarii breslași din Sibiu, care încearcă să-și apere cu încăpăținare privilegiile medievale anacronice. Revoluția industrială n-a putut fi oprită de zidurile groase și de turnurile cu creneluri ale Sibiului. „Relațiile feudale de proprietate nu mai corespundeau forțelor de producție care se dezvoltaseră... Ele trebuiau sfărîmate, și au fost sfărîmate. Locul lor l-a luat libera concurență, cu organizarea socială și politică adecvată ei, cu dominația economică și politică a clasei burgheze“¹.

* Comunicare prezentată la prima sesiune metodică-științifică interregională a S.S.I.F., care a avut loc la Sibiu, între 11—13 dec. 1960.

¹ K. Marx, F. Engels, *Opere alese*, Ed. a II-a, București, 1955, vol. I, p. 16.

În urma concurenței crescînde și a ieftinirii produselor industriale, numărul breslelor și al meșterilor breslași scade. Iată câteva date concludente: la Sibiu, din anul 1829 pînă în anul 1854, numărul meșterilor cojocari a scăzut de la 84 la 24, al croitorilor de la 66 la 43 și al faurilor de la 24 la 9¹. Numărul meșterilor breslași cu ateliere proprii este de fapt și mai mic, deoarece, în cursul diferențierii economice a meșteșugarilor din cadrul breslelor, unii din ei pierdeau posibilitatea de a-și exercita meseria. Astfel din cei 184 meșteri postăvari din Brașov, Sighișoara, Mediaș și Sibiu, doar 121 mai aveau încă ateliere proprii².

Concomitent cu acest proces, numărul muncitorilor folosiți în atelierele unor meșteri înstăriți crește considerabil, cu toate restricțiile impuse de breaslă, care limitau numărul muncitorilor angajați în ateliere. Sînt amintiți, în acest timp, în rapoartele Camerei de Comerț din Brașov, mulți postăvari din Sibiu și Cislădie care lucrau cu 10—12 muncitori calificați și cu un număr mare de muncitori necalificați. Începe să se dezvolte la Sibiu cooperația capitalistă simplă, treapta inițială a modului de producție capitalist. Cooperația capitalistă simplă s-a transformat apoi în manufactură capitalistă, cooperația fiind bazată pe diviziunea muncii și pe tehnica manuală³. Amintim următoarele unități economice care funcționau, în Transilvania, în deceniul al V-lea al secolului trecut: distileria de spirt din Sadu, manufacturile de hirtie din Avrig și Sibiu, manufacturile de sticlă din Cîrța și Porumbac, precum și manufacturile de postav din Sibiu, Avrig și Orlat⁴.

În această perioadă asistăm și la dezvoltarea industriei mecanizate, forma superioară a cooperației capitaliste a muncii. Astfel existau la Sibiu în deceniul al V-lea o distilerie de spirt și o moară mecanizată. În același timp producția zahărului a fost mult redusă, încît fabrica de zahăr din acest oraș unde lucrau toamna și iarna peste o sută de muncitori, dă faliment. În sectorul industriei chimice exista la Sibiu o fabrică de luminări și una de săpun, partial, mecanizate; aceste întreprinderi erau însă mici și nu aveau posibilități de dezvoltare din cauza concurenței mărfurilor din Austria⁵.

Profitînd de desfacerea favorabilă a produselor în timpul războiului Crimeei, mai mulți meșteri postăvari avuți din Sibiu, ieșiți din rîndul breslelor, au înființat, între timp, la Gura Riului o filatură mecanică cu două mașini de filat aduse din Brno, fiecare avînd 240 de fusuri⁶. Încercările lor de a înființa întreprinderi mai mari n-au reușit însă, deoarece le lipseau capitalurile de care aveau nevoie, și în afară de aceasta aveau de întîmpinat concurența acerbă a industriei textile din Austria și Boemia.

¹ *Bericht der Handels-und Gewerbekammer in Kronstadt*, 1853—1856, p. 175.

² *Ibidem*, p. 166—170.

³ K. Marx, *Capitalul*, ed. III, vol. I, București, 1957, p. 355.

⁴ *Bericht der Handels-und Gewerbekammer in Kronstadt*, 1853 p. — 115—128.

⁵ Din istoria Transilvaniei, București, 1961, vol. II, p. 147—152.

⁶ *Bericht der Handels-und Gewerbekammer in Kronstadt*, 1853, p. 252.

Astfel unii meșteri breslași din Sibiu s-au transformat în capitaliști, pe cînd alții s-au pauperizat, îngroșînd rîndurile proletariatului, clasa muncitorilor salariați lipsită de mijloace de producție și nevoită să-și vîndă forța de muncă capitaliștilor.

* * *

În urma instaurării în 1867 a dualismului austro-ungar, pact care a asigurat moșierimii și burgheziei maghiare poziții cheie în economia Transilvaniei, — s-a decretat din punct de vedere legislativ sistemul „liberal” comercial; totuși breslele, acel corp străin, anacronic în economia capitalistă, au fost desființate de către guvernul maghiar abia în anul 1872, în timpul crizei economice care a avut loc în acea perioadă.

Prin desființarea breslelor și prin construirea căilor ferate (linia Copșa Mică-Sibiu 1872; legătura între Sibiu și Făgăraș s-a realizat în anul 1892) se înlătură ultimele bariere din calea dezvoltării capitalismului în Transilvania. Astfel ramurile industriale care nu lezau interesele capitalului austriac, au luat un avînt deosebit în comparație cu perioada anterioară anului 1867. Alături de creșterea rapidă a rețelei de cale ferată, și de desființarea breslelor, semnalăm și acumularea internă de capital, în urma recoltelor excepționale ale anilor 1867—1868 și a conjuncturii favorabile prețului grînelor care au adus profituri importante marilor proprietari și comercianților de cereale. O parte considerabilă a capitalului acumulat prin comerț a fost investită în industrie¹. Ca urmare a acumulării interne de capital — în anii 1867—1873, au fost înființate în Transilvania 11 bănci și 24 case de economii („Albina” din Sibiu în 1871)² — tot în această perioadă, în unele ramuri de producție, s-a trecut de la stadiul manufacturii la stadiul mării industrii mecanizate. Astfel în 1868 se înființează — pe baza transformării unui atelier mecanic — prima fabrică metalurgică „Rieger”, iar în 1873 o fabrică de cazane. Convenția vamală încheiată în anul 1875 de Austro-Ungaria cu România a contribuit de asemenea simțitor la dezvoltarea unor noi ramuri ale industriei din Transilvania.

Perioada de avînt economic a fost însă intreruptă în anul 1873 de prima mare criză de „supraproducție”. Criza din 1873 a lovit greu începuturile oarecum promițătoare ale industriei din Transilvania, înființată cu capital intern. Presa locală sibiană semnalează mai ales dificultățile în desfacerea produselor textile³. Urmările acestei crize se resimt pînă către anul 1880, cînd a început o nouă perioadă de înviore a vieții economice, în urma aplicării legii pentru protejarea industriei, care prevedea acordarea de subvenții și comenzi de stat în

¹ Din istoria Transilvaniei, vol. II, p. 105.

² Magyar statisztikai évkönyv, Budapest 1873, partea I.

³ I. P. Frank, *Schutzzoll oder freie Konkurrenz, Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1875, nr. 447; *Geschäftsberichte des Sekretärs der Kammer für Handel und Gewerbe*, Brașov 1879, pp. 9, 29, 49, 89, 97, 137, 181, 209; *Hilfe für unser Gewerbe, Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1875, nr. 415, 416, 417, 419—421; 433—435; 437—439.

folosul ramurilor industriale mai puțin avansate, precum și scutirea de impozite pe o perioadă determinată.

În Sibiu, ca și în împrejurimi, se dezvoltă de asemenea industria linei¹. Totuși, în timp ce unele ramuri industriale s-au dezvoltat, altele au fost însă lichidate de concurența austriacă. Astfel glăjăriile și fabrica mecanizată de hîrtie din Orlat și-au închis porțile.

În lupta cu concurența austriacă, produsele atelierelor meșteșugărești, a manufacturilor și ale fabricilor din Transilvania caută deci tot mai mult un deuseu în România, cu care libertatea vamală era asigurată. De aceea, așa-zisul „război vamal“ (1886—1891) provocat de latifundiarilor maghiari, care voiau să scape de concurența produselor agrare românești, a avut efecte catastrofale pentru meseriile și fabricile din Transilvania, dîndu-se o lovitură grea legăturilor economice tradiționale și firești dintre Transilvania și România². Timp de șase ani nu s-a mai exportat aproape nimic în România. Fabricile lucrează cu un număr redus de muncitori. Pînzarii, frînghierii și tîmplarii își închid atelierelor. Atelierelor de pielărie își reduc și ele activitatea din cauza scumpirii materiilor prime cumpărate acum din Ungaria³.

* * *

Începutul revoluției industriale a determinat și în Transilvania nașterea proletariatului. Muncitorii se recrutau în cea mai mare parte din rîndul foștilor iobagi, precum și a jelerilor siliți să-și vîndă forța de muncă capitalistului. Dar — cum am văzut și la Sibiu — rîndurile clasei muncitoare s-au îngroșat, de asemenea, cu un însemnat număr de calfe și meseriași săraci⁴.

Astfel țărani romîni, care formau majoritatea populației, alături de țărani maghiari și sași fără pămînt, inspirau comisarului imperial Thienemann cele mai vii îngrijorări. Proletariatul agricol era considerat de autoritățile austriece ca o pătură socială care periclitează încontinuu orînduirea socială existentă⁵. Aceeași îngrijorare cu privire la dezvoltarea proletariatului, o manifesta și patricianul săsesc: „Cine socotește breslele, acela dorește proletariatul, cine dorește proletariatul acela vrea revoluție“⁶, constată primarul orașului Sibiu în anul 1850. „Proletariatul va zdruncina temelii societății burgheze“ reflectează un consilier al primăriei⁷.

Date prețioase referitoare la numărul muncitorilor din Sibiu se găsesc în rapoartele Camerei de Comerț din Brașov. La fabrica de lăminări din Sibiu lucrează în anul 1852: 31 muncitori (16 bărbați, 15-

¹ *Bericht der Handels-und Gewerbekammer in Kronstadt*, 1869, p. 21.

² Das rumänische Grünbuch zum Zollkrieg, Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt 1886, nr. 3788—89; Das erste Jahr des Zollkrieges, eine statistische Studie, Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt, 1887, nr. 4253, 4255.

³ *Bericht der Handels-und Gewerbekammer in Kronstadt*, 1886—1890.

⁴ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 156.

⁵ M. Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848—1854*, București, p. 181, 248, 308.

⁶ Arhivele Statului Sibiu, Actele Magistratului, 1805/1848, 452, 1138.

⁷ *Ibidem*, 2574/1850.

femei), iar la fabrica de zahăr 100 muncitori (80 bărbați, 20 femei)¹. În anul 1852 sînt amintiți la Sibiu 90 calfe de țesători, 8 ucenici și 190 muncitori necalificați²; la Cîsnădie: 80 calfe de țesători, 30 ucenici, 2000 muncitori necalificați. În anul 1855 sînt atestați documentar la Sibiu 1105 calfe, 336 ucenici și 660 muncitori necalificați³; la aceasta se adaugă și un număr considerabil de muncitori din cărămidăriile acelei oraș. Muncitorii cărămidăriilor n-au fost trecuți în statisticile oficiale austriece, deoarece erau utilizați mai ales ca zileri.

Este semnificativ de altfel pentru manufacturile și fabricile din Sibiu și Cîsnădie numărul mare de muncitori necalificați; aceștia erau remunerați ca „oameni de serviciu casnic”. Ei nu erau întrebuițați în gospodăriile personale ale patronilor, ci ca muncitori auxiliari în ateliere. Retribuția lor derizorie era însă echivalentă cu a unui om de serviciu casnic ce primea cazare și mîncare de la patroni. Muncitorii aceștia necalificați, bărbați, femei și fete tinere, veneau mînați de foame din mediul rural în oraș și se întorceau, în parte, după un anumit timp, la țară. Ei lucrau la oraș după specificul spălătorilor de lînă, mai ales iarna, primăvara și toamna, iar în timpul verii la țară⁴. Marx numește muncitorii flotanți „infanteria ușoară a capitalului”⁵. O mare parte dintre ei, recrutați din rîndurile țărănimii sărăcite, s-au stabilit firește în orașe, contribuind la creșterea numărului populației orașelor din Transilvania. La Sibiu, între anii 1852 și 1870 a crescut considerabil numărul muncitorilor. Datele de mai jos, din anul 1870, ilustrează acest fapt:

Numărul populației
18 998

Numărul muncitorilor
2 351

Creșterea numerică a muncitorimii, concentrarea ei în centre industriale și accentuarea exploatarei capitaliste au constituit premisele apariției și dezvoltării mișcării muncitorești.

* * *

Care erau condițiile de muncă și cum era retribuită la Sibiu munca salariată?

Cercetînd datele oficiale din anii 1852—1884, se constată că la Sibiu muncitorii din ateliere și manufacturi lucrau în medie între 10—14 ore pe zi. În goana după cîștig, timpul de lucru este mereu sporit, ajungînd pînă la 16 ore pe zi⁶. În cazul lucrărilor urgente, se

¹ *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt*, Brașov 1852, p. 118—123.

² *Ibidem*, 1853—1856, Brașov, p. 100—180; evidența aceasta s-a făcut pe baza unui material documentar dispersat în întregul volum.

³ *Ibidem*, 1852, Brașov 1853, p. 105 și urm.

⁴ *Blätter für Handel und Gewerbe in Siebenbürgen*, 10, VI. 1878; *Siebenbürgisches Wochenblatt*, 8, III. 1871.

⁵ K. Marx, *Capitalul*, ed. III, vol. I, București, 1957, p. 665.

⁶ *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt*, Brașov, 1859, p. 100—180.

pretinde, fără o retribuție specială, și „ore suplimentare“¹. Este o goană, fără scrupule, ale maiștrilor breslași, a patronilor, după supramuncă.

Retribuția pentru o asemenea muncă istovitoare a fost casă și masă, și, în medie, un salariu de 1—2 florini pe săptămână; un muncitor necalificat era plătit cu oca. 20 creițari pe zi². Aceste salarii de mizerie, ce se plăteau adesea neregulat, erau cu totul insuficiente pentru satisfacerea celor mai elementare necesități. Din salariul de 20 creițari, muncitorul abia putea să-și asigure hrana. Prețul unei pîini era de 12 creițari, ai unei ferdele de cartofi 35—40 de creițari, iar al unui kilogram de carne de porc era 30 de creițari³.

Trecerea de la manufactură la fabrică a avut ca urmare și exploatarea muncii femeilor și a copiilor, al căror salariu era cu aproape 50% mai mic față de cel al bărbaților — constituind o sursă importantă a profitului capitalist.

Leafa săptămînală a unei calfe, din anul 1852, în Sibiu era :⁴

Strungar în lemn	1,4 florini
Cojocar	1,12 „
Morar	2,36 „
Curelar	2 „
Lăcătuș	2 „
Faur	2 „
Cizmar	1,24 „
Timplar	2 „
Rotar	1,24 „
Brutar	2,24 „

Instrucțiunile provizorii pentru reglementarea raporturilor comerciale și industriale din Transilvania, prima mare breșă în privilegiile breslelor, n-a îmbunătățit situația muncitorilor⁵. Insuși dreptul de a-și alege singur locul de muncă este desconsiderat, iar acei care cer aplicarea dispozițiilor legale, sînt socotiți rebeli și amenințați cu expulzarea din Sibiu⁶.

Regulamentul provizoriu privind pe servitorii și servitoarele din Marele Principat al Transilvaniei, publicat în anul 1857, ce se aplica și muncitorilor din manufacturi și fabrici, enumeră o serie de restricții și pedepse, ba chiar și bătăi, ca 15 lovituri de toiag pentru diferitele infracțiuni, după buna apreciere a patronului. Prin asentenea măsuri proprietarii de fabrici și manufacturi, ca și meșterii breslași, încercau să-și întărească autoritatea față de manifestările incipiente ale luptei de clasă a proletariatului⁷.

¹ J. Grimm, *Die politische Verwaltung im Grossfürstentum Siebenbürgen*, Sibiu 1857, vol. III, p. 87.

² Arh. St. Sibiu, Actele Magistratului, 3905/1851.

³ *Ibidem*, 6208/1850.

⁴ *Bericht der Handels-und Gewerbekammer in Kronstadt*, Brașov, 1853, pa 70—71.

⁵ *Landesregierungsblatt für Siebenbürgen*, 1851, p. 668.

⁶ Arh. St. Brașov, Actele Magistratului, 5036/1852.

⁷ *Landesregierungsblatt für Siebenbürgen*, 1857, 6.IV.1857. II/II, p. 17.

Calfele care lucrează fără autorizație sînt maltratate, li se fac percheziții și sînt arestate¹. O calfă arestată fiindcă lucra pe cont propriu declară : „...cu salariul ce-l primim de la meșteri, și care ne înjosec, nu putem trăi“.²

Situația muncitorilor din Sibiu s-a înrăutățit în deceniile următoare. Pînă în anul 1872 nici o lege nu limita durata zilei de muncă în industrie. Legea din acest an se mărginea să precizeze că timpul de muncă nu poate depăși 18 ore zilnic. Rapoartele oficiale recunosc faptul că în industria ușoară, și în general în micile întreprinderi, se lucra între 14—16 ore zilnic. Salariile muncitorilor necalificați micșorat de reținerile patronilor, reprezentau și în această perioadă cam 1/3 din cele ale muncitorilor calificați, veniți din străinătate, iar chiriile înghiteau de obicei, cam 1/3 din salarii. Presupunem că însăși limita de 16 ore muncă a fost depășită, deoarece în urma luptelor duse de muncitorime, guvernul s-a văzut nevoit să fixeze în anul 1884 ziua de muncă la 16 ore, cu o pauză de o oră și jumătate. Firește că nici această limitare n-a fost respectată de patroni.³

* * *

În aceste condiții era firesc ca muncitorimea, crunt exploatată, să opună rezistență, să lupte împotriva exploataților. Acțiunile muncitorimii sînt însă, în prima fază a luptei de clasă, spontane și izolate, ele se îndreaptă împotriva abuzului unui patron și nu împotriva sistemului capitalist de exploatare. Asistăm la „lupta economică“, prima formă a luptei de clasă a proletariatului. Lupta economică, pentru nevoile de zi de zi, are pentru clasa muncitoare o însemnătate vitală. Totuși această luptă nu poate aduce clasei muncitoare izbăvirea de exploatare, de mizerie, de nesiguranță. „Nu este încă lupta proletariatului modern cu conștiința de clasă ridicată. Proletariatul în dezvoltare nu a devenit încă conștient de rolul său istoric, este etapa copilăriei mișcării proletariatului“ (K. Marx).

La Sibiu se semnaleză mai ales refuzul de a lucra, ca formă a luptei de clasă. Patronii cer atunci ca „muncitorul plecat să fie readus cu forța la locul de muncă“⁴. Ajutorul solicitat din partea autorităților n-a întîrziat. Comandantul militar ordonă să fie întocmită, cît mai neîntîrziat, o listă a calfelor de dulgheri care au părăsit șantierele „pentru a fi ridicate cu forța“ și întrebuintate imediat la lucru. Un alt ordin, al aceluiași for, din anul 1854, a dispus ca acei zidari,⁵ amintiți nominal, care au plecat de pe șantier, să fie aduși cu forța și să fie puși la dispoziția meșterului.⁶ În urma avertismentului dat, toți zidarii în cauză

¹ Arh. St. Sibiu, Actele Magistratului, 1032/1850 ; 3992/1857 ; *Bericht der Kronstädter Handelskammer*, 1852, p. 80.

² Arh. St. Sibiu, Actele Magistratului, 3389/1857.

³ Magyar Törvénytar 1884, Legea XVII, legea industrială.

⁴ *Siebenbürger Bote*, 8.II.1851.

⁵ Arh. St. Sibiu, Actele Magistratului, 5827/1854.

⁶ *Ibidem*.

s-au prezentat la lucru, afară de unul care a fost arestat pentru nesupunere¹. Un alt zidar, care a refuzat să lucreze la Sibiu, a fost dus sub escortă de la Gura Rîului, maltratată și deținut în beciul primăriei².

Sînt cunoscute la Sibiu și cazuri în care calfele au trecut la boicotarea unor patroni³.

Se aplică pedepse draconice acelor care încearcă să ducă o luptă comună organizată pentru obținerea unui salariu mai mare⁴. „Spiritul de nesupunere din Sibiu crește”⁵, citim într-un raport contemporan (1851). Alarmant pentru autorități este și conținutul unui raport al breslei dulgherilor, în care aceasta face următoarea constatare: „Ne permitem să observăm că epoca revoluționară a avut urmări nefaste mai ales asupra acestei populații” (muncitorimea — C. G.)⁶. În urma acestui raport s-au luat măsuri pentru expulzarea unor calfe din Sibiu⁷. Meșterii germani, în complicitate cu consilierii comunali de aceeași naționalitate, au expulzat pe muncitorii romîni, germani și maghiari. Iată aspectul adevărat al așa-zisei „unități germane”.

Chiar în prima fază a luptei de clasă — lupta economică — se cimentează unitatea de acțiune între muncitorii de diferite naționalități cu toate tendințele și manevrele burgheziei de a-i dezbină.

Calfele trec de la refuzul de a lucra și de la fuga de la locul de muncă, la forme mai active de luptă: nesupunerea față de autorități, conspirații și încetarea lucrului — greve încă cu caracter spontan.

Calfa Rusch adresează într-o ședință cuvinte de ocară autorităților⁸ în adunarea calfelor de cizmari, s-a ridicat calfa Serfözö „a luat odiosul regulament al breslelor și a lovit cu el pe părintele calfelor”⁹, iar calfa Georg Capp a refuzat să execute lucrarea de măiestrie¹⁰.

Calfele de croitori din Sibiu declară în anul 1852 grevă, cerînd majorarea salariilor. Greviștii sînt ridicați cu forța de la sediul lor și deținuți în beciul primăriei, fiind pe urmă obligați să lucreze sub supravegherea poliției¹¹. Ni s-a păstrat și numele unui muncitor care s-a situat în fruntea luptelor economice din Sibiu. Este Iosif Rumpel-mayer, calificat ca „instigator și proletar”. El fusese arestat în anul 1842, iar în anul 1853 îl găsim iarăși în fruntea muncitorilor și calfelor nemulțumite, care declară grevă de 3—4 săptămîni¹². Poliția a descoperit în anul 1850 la Sibiu o conspirație a calfelor de cizmari, dar

¹ Arh. St. Sibiu, Actele Magistratului, 5827/1854.

² *Ibidem*, 3992/1857.

³ *Ibidem*, 7620/1851.

⁴ Landesgesetz und Regierungsblatt für das Kronland Siebenbürgen, 1861.

⁵ Arh. St. Sibiu, Actele Magistratului, 2227/1851.

⁶ *Ibidem*, 227—1851.

⁷ *Ibidem*, 1032/1855.

⁸ *Ibidem*, 6501/1850.

⁹ *Ibidem*, 452/1850.

¹⁰ *Ibidem*, 1199/1852.

¹¹ *Ibidem*, 1199/1852.

¹² *Ibidem*, 1805/1853. Declarația calfei Mihael Pilz „...Wodurch unter den Gesellen ein Aufstand erregt wurde“; *ibidem*, 2667/1853.

ancheta n-a putut stabili amănunte pentru a deschide un proces, deoarece un oarecare Ștefan, amestecat în această conspirație, a dispărut din oraș fără urme¹.

Concludent este faptul că se interzice calfelor și muncitorilor din Sibiu de a trece în timpul deplasărilor prin Elveția, deoarece „acolo există organizații muncitorești periculoase”. De asemenea emigranții ce se vor întoarce din Statele Unite, vor fi cu vigilență supravegheați, ca să nu aducă de acolo „idei subversive”².

Mișcări de angajare nu au avut însă loc în această perioadă nici la Sibiu, nici în alte orașe din Transilvania. Nu există încă acțiuni susținute în vederea organizării independente a muncitorimii. Pentru a preveni înjgheburile de asociații muncitorești, care s-ar fi opus intereselor burgheziei, presa burgheză susține înființarea unor asociații de ajutorare sub supravegherea patronilor. Asemenea asociații de ajutor reciproc asigurau muncitorilor asistența medicală, și un oarecare ajutor bănesc pentru ei sau membrii de familie, în caz de moarte a muncitorului. Statutele prevedeau și acordarea unui ajutor de drum (Viaticum) membrilor. O asemenea „Casă de ajutor de boală, înmormântare și ajutor de drum” a calfelor tipografi, exista și la Sibiu în anul 1860³. Aceste asociații de ajutorare nu aveau încă — cum am arătat — un caracter de clasă, la conducerea lor participând și patronii.

Nici „Asociațiile de cetățeni și meseriași” (Bürger — und Gewerbeverein) înființate din anul 1840 la Sibiu, nu pot fi considerate ca asociații cu caracter de clasă, ele fiind cu totul sub influența burgheziei liberale și a lui Schultze-Delitsch. Acest economist burghez, speriat de atitudinea proletariatului în revoluția din 1848, a vrut să împiedice, prin organizațiile lui, transformarea meseriașilor în proletari. Popularizarea teoriilor lui Schultze-Delitsch s-a făcut în cadrul unor conferințe organizate în 1865 ca și prin achiziționarea lucrărilor sale pentru biblioteca „Asociației de cetățeni și meseriași” din Sibiu⁴. Și din statutele „Asociației culturale muncitorești” („Arbeiterbildungsverein”) se desprinde tendința evidentă de a estompa caracterul de clasă al asociației. Semnificativă este în această privință dispoziția: „fac parte din asociație meseriași, muncitori, comercianți și alte persoane care nu sînt meseriași”. „Este interzis a se discuta probleme politice”⁵.

La fel și „Reuniunea sodalilor români”, o asociație de meseriași, calfe și ucenici, înființată la Sibiu în anul 1867, nu făcea „politică”,

¹ Arh. St. Sibiu, Actele Magistratului, 2261/1851.

² *Landesregierungsblatt*, 1854, I Abt., p. 738; Arh. St. Sibiu, Actele Magistratului, 724/1854, 3389/1857.

³ Arh. St. Sibiu, Actele Magistratului, 233/1860.

⁴ Vezi conferințele programate conform „Jahresbericht des Hermannstädter Gewerbevereins für das Vereinsjahr 1865”, Sibiu, 1866. Un exemplar se găsește în biblioteca Arhivelor Statului Sibiu, sub cota II 7207 *Siebenbürgisch Deutsches Tagesblatt*, 28.V.1890, nr. 55005.

⁵ *Statuten des Arbeiterbildungsvereins, Hermanstadt*, din anul 1870; un exemplar al acestor statute se găsește la Biblioteca Arhivelor Statului din Sibiu (cota I, 4461); L. Novitzki, *Egyesult erövel*, Budapesta, p. 141, 181.

ci avea numai ca obiectiv să lupte împotriva unor privilegii ruginite ale meseriaşilor breslaşi. Sînt desigur obiective progresiste, dar această organizaţie nu are încă nimic comun — nici prin compoziţia ei, nici prin scopurile urmărite — cu mişcarea muncitorească în sensul modern al cuvîntului.

În perioada regimului dualist, muncitorimea din Transilvania depăşeşte faza mişcărilor spontane şi a organizării în simple asociaţii de ajutor reciproc, influenţate de patroni. Dezvoltarea capitalismului după 1867 şi creşterea numerică a muncitorimii industriale cu o conştiinţă de clasă mai dezvoltată, pe de o parte, iar pe de altă parte înfiinţarea Internaţionalei I, care a activat sub conducerea directă a lui Marx şi Engels pentru victoria socialismului, au fost principalii factori care au dus la ridicarea mişcării muncitoreşti din Transilvania pe o treaptă superioară¹. Clasicii marxism-leninismului au arătat că, cu toată importanţa luptei economice, ea nu este suficientă pentru nimicirea exploatării capitaliste. În „Manifestul Constitutiv al Asociaţiei Internaţionale” se pune în faţa proletariatului mondial sarcina cuceririi puterii politice, arătîndu-se că „cucerirea puterii politice este acum marea datorie a clasei muncitoare”.

Apariţia socialismului ştiinţific este un eveniment de o importanţă istorică fundamentală pentru dezvoltarea viitoare a omenirii. Marxismul arată că proletariatul fiecărei ţări luptă împotriva propriei sale burghezii, muncitorii din toate ţările avînd în acelaşi timp interese vitale comune şi un duşman de clasă comun, burghezia. În lupta lor comună muncitorii, de toate naţionalităţile şi din toate ţările, trebuie să-şi acorde sprijin reciproc în lupta lor pentru cauza comună a doborîrii capitalismului, şi pentru construirea comunismului.

O busolă sigură a devenit marxismul şi pentru muncitorimea cu conştiinţa de clasă ridicată din Transilvania, în lupta ei împotriva orînduirii capitaliste. În oraşele din Transilvania, unde era concentrat un număr mai mare de muncitori, s-au înfiinţat, după indicaţiile Congresului al III-lea al Internaţionalei I, organizaţii muncitoreşti independente. O dată cu transformarea proletariatului din clasă în sine în clasă pentru sine, acesta a înţeles că nu există un socialism în afară de clase — teorie falsă, susţinută de burghezia liberală.

Semnele acestui progres se întrevăd în tendinţa de a crea organizaţii muncitoreşti independente de burghezie. Este cazul asociaţiilor de ajutor reciproc al tipografilor, care îmbinau activitatea lor practică cu acţiunea de lămurire a muncitorilor asupra intereselor lor specifice. Asociaţiile profesionale ale tipografilor au fost, din anul 1868, conduse de Uniunea Generală a Tipografilor din Austria. Tipografii din Sibiu şi Braşov au fost primii care au sprijinit această iniţiativă².

Treptat casele de ajutor reciproc ca şi asociaţiile de autoeducare au reuşit — cum rezultă din statutele lor — să se elibereze de sub tutela

¹ Din istoria Transilvaniei, vol. II, p. 215.

² N. L. Novitzky, *Eggesult erövel*, Budapesta, p. 147—155.

burgheziei. Se proiectează înființarea bibliotecilor și abonarea revistelor pentru a contribui, pe această cale, la răspîndirea concepțiilor științifice și la „lămurirea membrilor asociației despre legile economice care se referă la producția averii, păstrarea și consumarea ei“; aceste obiective le-au determinat pe autorități să respingă statutele. În motivarea respingerii statutelor se specifică printre altele că revistele din străinătate, la care avea de gînd să se aboneze asociația, „agită la republică, revoluție, la ducerea pînă la capăt a ideilor social-democratice“¹.

Cu toate măsurile luate de autorități, în această perioadă se manifestă în Transilvania, tot mai mult, tendința muncitorilor de a-și crea organizații proprii cu caracter politic. Aceste organizații muncitorești cu caracter politic constituie prima treaptă în unirea socialismului științific cu mișcarea muncitorească.

La 11 octombrie 1868, a luat ființă în Timișoara „Asociația Generală a Muncitorilor“, prima încercare de a înființa o organizație muncitorească politică, bazată pe principiile de clasă. Urmează înființarea filialelor din Cluj, Arad, Reșița, Anina, Oravița, Sibiu și Brașov, din care făceau parte muncitori de diferite naționalități. Toate aceste organizații s-au eliberat de sub tutela burgheziei liberale. Într-un raport oficial, din octombrie 1871, se menționează, între asociațiile muncitorești care „urmează Internaționala“, și cea din Sibiu².

Din puținele relații ce s-au păstrat despre răspîndirea ideilor socialiste la țară, nu rezultă dacă filiala din Sibiu a „Asociației Generale“ s-a preocupat de această problemă. Merită însă menționată o știre prețioasă despre o răzvrătire a țăranilor din Ocna Sibiului, în apropierea orașului Sibiu — din anul 1870 — cu care ocazie comisarul guvernului relatează despre concepțiile politice de stînga³ ale celor răzvrățiți.

Această situație corespunde orientării filialelor din Transilvania ale „Asociației Generale a Muncitorilor“ care erau călăuzite de ideea internaționalismului proletar. Ele primeau muncitorii fără deosebire de naționalitate, iar statutele prevedeau că asociația va ține legături cu asociații similare din străinătate⁴. Statutele arată că poate să devină membru oricine „...fără deosebire de rang, religie, meserie sau naționalitate, care își însușește programul asociației“⁵. Programul „Asociației Generale a Muncitorilor“ cuprinde, pe lîngă unele revendicări burghezo-democratice, ca dreptul de vot, libertatea cuvîntului și a presei, și unele teze lassaliene, profund dăunătoare mișcării muncitorești. Falsificînd învățătura marxistă, adepții lui Lassalle preconizau posibilitatea transformării pașnice a capitalismului în socialism, cu aju-

¹ *A magyar munkásmozgalom történetek valogatok dokumentumai* (Documente aleșe ale mișcării muncitorești din Ungaria, prescurtat MMTVD), vol. I, p. 251.

² MMTVD, vol. I, p. 121; *ibidem*, vol. I, p. 218.

³ Arh. St. Sibiu, Arhiva Primăriei Ocna Sibiului, 1870/18—81.

⁴ MMTVD, vol. I, p. 226—227.

⁵ Nepszava naptar, 1906, p. 100—110.

torul asociațiilor muncitorești, sprijinite pe credite acordate de statul capitalist.

Pe măsură ce ideile socialismului științific pătrund în Transilvania, ideile lui Lassalle și cele cooperatiste ale lui Franz Hermann Schultze-Delitsch pierd tot mai mult terenul. Numai din analiza câtorva informații, păstrate despre lupta economică a muncitorilor din Sibiu, se poate conchide că și aici teza lui Lassalle, conform căreia lupta economică a muncitorilor este fără sens, a fost depășită. Trebuie însă relevat aici că, ducând numai lupta economică, clasa muncitoare își pierde independența politică, devine o anexă a altor partide, trădează marele precept: „Eliberarea muncitorilor trebuie să fie opera muncitorilor înșiși”¹.

Dar pînă la înființarea „Partidului General Muncitoresc” (1880) și transformarea lui în partid social-democrat (1890), mișcarea muncitorească din Transilvania s-a resimțit de teroarea dezlănțuită după înfrîngerea Comunei din Paris (1871), care a dizolvat „Asociația Generală a Muncitorilor” din Transilvania, înscenindu-i un proces ticluit. Pe de o parte, s-a întărit reacțiunea internațională, pe de altă parte însă a invins marxismul care s-a dezvoltat în largime în Germania, Franța, Anglia, Austria și în alte țări, unde s-au înființat partide ale clasei muncitoare, luptînd împotriva influenței burgheze și a concepțiilor mic-burgheze.

În această vreme de teroare, în care autoritățile locale au împiedicat, aproape timp de un deceniu, orice organizare politică a muncitorimii, uniunile profesionale și „Casele Generale Muncitorești de invaliditate și boală” cîștigă o importanță și o influență din ce în ce mai mare. Acestea au acordat muncitorilor asistență medicală, medicamente și ajutor bănesc. La Sibiu se înființează următoarele „Case generale muncitorești de invaliditate și boală”: a zidarilor (1887), a brutarilor (1889), a croitorilor (1889)². În cadrul acestora activau la Sibiu Iacob Ivan și Iohann Schubert³. Mai cunoșteam la Sibiu uniunea măcelarilor⁴.

Mai importante pentru propagarea ideilor socialiste sînt însă asociațiile de autoeducare, din care amintim, la Sibiu, pe cea a tipografilor⁵. Este neîndoielnic că aceste case nu și-au limitat activitatea la scopurile fixate de statute, ci încearcă să se transforme în asociații profesionale, destinate să trezească conștiința profesională și să susțină

¹ V. I. Lenin, *Despre syndicate*, București 1958, p. 105—106; Lenin citează aici teza fundamentală a „Statutului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor” (Internaționala I-a) redactat de K. Marx. Influența internaționalei a II-a este tratată de A. Deac, în studiul *Despre legăturile mișcării muncitorești din România cu Internaționala I-a și a II-a în anii activității lui Marx și Engels*, *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.*, an. IV, nr. 5—6, 1958, p. 74—94.

² Arhiva Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., statutele asociațiilor, vezi și V. A. Varga, *Contribuții la istoria mișcării muncitorești din Transilvania*, p. 27.

³ Arhiva Institutului de Istorie a Partidului, mapa 43, numărul original al dosarului 647/1887, p. 53—57.

⁴ A magyar Munkásmozgalmi Intézet levéltára, II, II, 1879, 4.10.617.

⁵ L. Novitzki, *op. cit.*, p. 141, 181.

lupta muncitorimii pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai¹. A existat și o îmbinare între activitatea de ajutorare și autoeducație; un exemplu concret în acest sens ni-l oferă „Asociația culturală și de ajutorare din Sibiu“ (înființată în 1885)².

Prin asemenea activitate, casele de ajutor reciproc devin suspecte Ministerului de Interne, care adresează subprefecților județelor Sibiu, Timișoara, Oradea și Hunedoara o circulară privitoare la activitatea „Casei Generale“, din care spicuiem: „În condițiile social-economice existente, mișcarea muncitorească n-a luat încă o formă periculoasă, însă bazele unor astfel de forme există, așa cum o dovedește și organizația despre care este vorba; mișcarea se extinde încetul cu încetul, se organizează și creează acest cadru, în care cu timpul, pe cale pașnică sau forțată, punerea în practică a sarcinii social-democratice și comuniste atât de periculoase, constituie de fapt scopul final al mișcării muncitorești și urmărește tulburarea deplină a ordinii societății existente“. Circulara atrage atenția în special asupra activității filialei din Sibiu, Arad, Timișoara³.

Tipografiile încearcă acum să unifice mișcarea lor. Un pas important pe drumul de unificare profesională este congresul tipografilor din Ungaria din anul 1878, la care organizațiile din Cluj și Sibiu au fost însărcinate să reprezinte mișcarea tipografilor din Transilvania⁴. La Congresul al IV-lea (august 1887) al tipografilor s-au constituit comitetele locale, care funcționau și în Transilvania, la Cluj, Sibiu și Brașov⁵.

Noile forme organizatorice ale tipografilor, ca și alte revendicări muncitorești, au găsit un larg ecou în ziarele din Budapesta, *Arbeiter-Wochenchronik* și *Munkas Heti Kronika*, care au contribuit la ridicarea conștiinței de clasă a muncitorilor din Transilvania, chemându-i la luptă contra exploatării capitaliste. Poliția locală a apreciat de aceea răspîndirea presei muncitorești la Sibiu, prin brutarul Johann Schubert — venit din Boemia — și alții ca o acțiune suspectă, iar abonamentele la *Arbeiter-Wochenchronik* erau considerate chiar ca o dovadă a apartenenței la o organizație ilegală⁶.

În aceste condiții, ziarele *Arbeiter-Wochenchronik* și *Munkas Heti Kronika* au lansat lozincă dreptului de vot pentru toți cetățenii. Chemarea a găsit un ecou deosebit în rîndurile muncitorimii din Sibiu, cu conștiință de clasă mai ridicată, care a delegat în anul 1878 pe muncitorul Heinrich Helm la congresul „Partidului celor fără drept de vot“, ce a avut loc la Budapesta⁷.

¹ MMTVD, vol. I, p. 497.

² V. A. Varga, *op. cit.*, p. 27.

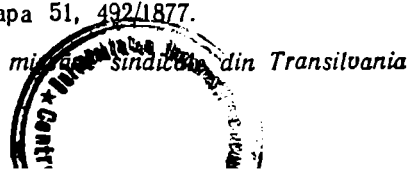
³ Arhiva Institutului de Istorie a Partidului, mapa 51, 492/1877.

⁴ L. Novitzki, *op. cit.*, p. 141, 181.

⁵ L. Fodor, L. Vajda, *Contribuții la istoria mișcării sindicale din Transilvania (1848—1917)*, București, 1957, p. 29—30.

⁶ MMTVD, vol. I, p. 381—382.

⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 381—382.

Activitatea politică și organizatorică desfășurată de muncitorii grupați în jurul acestor ziare a dus, în anul 1880, la înființarea „Partidului General Muncitoresc”. La Congresul de înființare a noului partid muncitorii sibiieni sînt prezenți prin delegatul lor¹. Crearea organizațiilor locale ale „Partidului General Muncitoresc” pe teritoriul Transilvaniei și mai târziu a organizațiilor „Partidului Social Democrat” (1890), au fost trepte importante în realizarea unirii socialismului științific cu mișcarea muncitorească.

Primul punct al programului „Partidului General Muncitoresc” care cerea socializarea mijloacelor de producție, învederează ținta mișcării muncitorești, perspectiva ei finală. Programul arată că Partidul General Muncitoresc va lupta pentru revendicări muncitorești, ca reducerea zilei de lucru, scutirea sănătății muncitorilor etc.; el prevede de asemenea unele revendicări general-politice, ca lupta pentru votul universal, dreptul de întrunire etc. În opoziție cu voința de luptă și cu aspirațiile muncitorești și țărănești, programul Partidului General Muncitoresc se limita la revendicări general democratice, fără să arate necesitatea luptei revoluționare pentru doborîrea capitalismului și pentru instaurarea dictaturii proletariatului.

Trebuie să relevăm însă și alte deficiențe serioase. Programul nu prevedea nimic în privința chestiunii țărănești și a problemei naționale. Din cauza acestor lipsuri se poate constata că programul nu a aplicat consecvent marxismul la condițiile specifice ale Austro-Ungariei².

În lipsa drepturilor elementare democratice, munca organizatorică a noului partid s-a desfășurat în semiilegalitate. Acum sînt depistate organizațiile locale din Transilvania, se fac percheziții la domiciliul conducătorilor mișcării muncitorești. Într-un articol apărut în ziarul parizian *L'Egalité*, din 14 august 1880, se relatează cu indignare perchezițiile din Brașov și Sibiu și arestarea în acest oraș a lui Johann Schubert și Franz Henning³. Faptul că Schubert aparține „Partidului General muncitoresc” — lucru dovedit de poliție prin cartea sa de membru — este calificat drept crimă, deși acest partid era oficial recunoscut. Ca o acțiune pasibilă de pedeapsă este considerată și răspîndirea prin Schubert și Henning a ziarului *Die Freiheit* și a foii volante *Die Zeiten sind schlecht*, material de propagandă — cu unele tendințe anarhiste — editat la Londra⁴.

La 27 iunie 1880 are loc la Sibiu judecarea procesului lor. Schubert și Henning sînt acuzați că ar fi săvîrșit „un atac contra ordinii legale, contra claselor și instituțiilor societății burgheze”. Pentru documentarea rechizitoriului, procurorul citează, din foaia volantă confiscată, pasajul: „Muncitorul poate să aștepte salvarea numai de la o revoluție socială și el va duce lupta pentru o asemenea revoluție”. Inculpații sînt

¹ MMTVD, vol. I, p. 381—382.

² A. Eged, *Despre mișcarea muncitorească din Transilvania între anii 1880—1890*. Studii nr. 4, 1957.

³ A. Eged, *op. cit.*, vol. I, p. 381—382.

⁴ *Siebenbürgisch—Deutsches Tageblatt*, 28.VI.1880, nr. 1892.

achitați, dar pe urmă sînt expulzați din Sibiu. Metoda de expulzare a muncitorilor socialiști din anumite orașe a fost practică, pe o scară largă, și în România. În felul acesta, autoritățile locale au încercat să „curețe” orașele și satele de muncitori cu conștiința de clasă ridicată.

Un an mai tîrziu (1881), Schubert reușește să se întorcă de la Bratislava, în mod clandestin, la Sibiu și să-și reia activitatea în mișcarea muncitorească. Organele poliției intervin însă din nou, el este arestat în decembrie 1881 și dus sub escortă la Vințul de Jos, de unde reușește să fugă¹ la Brașov. Aici își continuă activitatea ilegală pînă în anul 1884. În anul 1884 este din nou arestat și cu această ocazie este sechestrat și un bogat material de propagandă. Între materialele sechestrate se aflau și patru exemplare din *Manifestul Partidului Comunist, Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință* de Karl Marx și Friedrich Engels. Procesul-verbal de percheziție este unul din puținele documente privitoare la răspîndirea literaturii socialiste din vremea aceea în Transilvania². Prin studierea operelor lui Marx și Engels muncitorii au aflat și înțeles cauzele situației lor grele și necesitatea de a se uni în lupta comună împotriva burgheziei.

În același an (1884), președintele asociației pantofarilor din Sibiu, Iacob Ivan, este expulzat din oraș, fiind învinuit că ar fi ținut cuvîntări socialiste. Muncitorul Heinrich Helm, care activa alături de Schubert și Iacob Ivan în mișcarea muncitorească din Sibiu a reușit, între timp, să se refugieze în România. Din România primește și Schubert de la un tovarăș de luptă, asigurarea că va fi găzduit și ajutat dacă va fi nevoie să se refugieze. Este o nouă dovadă a spiritului internaționalismului proletar ce a călăuzit muncitorii cu conștiința de clasă ridicată din Transilvania și România³.

Consolidarea mișcării muncitorești din Transilvania se manifestă și prin organizarea unor mișcări greviste. Iată cum desorie un martor ocular burghez greva zidarilor din Sibiu în 1890: „50—60 zidari au părăsit subit, marți, munca, fără a comunica în prealabil meșterilor dorințele și doleanțele lor. Citați în fața Magistratului, ca autoritate competentă, au apărut, după masă, toți greviștii la primărie și aici au avut loc tratative furtunoase. Aceasta în timp ce o delegație a greviștilor a fost primită de autorități pentru a-și prezenta revendicările”. „Numai intervenția hotărîită a primarului — după cum povestește martorul ocular — a reușit să determine mulțimea agitată să părăsească primăria”⁴. Și cu ocazia acestei greve au luptat cot la cot muncitorii romîni, germani și maghiari împotriva patronului hrăpăreț, german, exploatatorul lor comun.

¹ Arhiva Institutului de Istorie a Partidului, mapa 43, Doc. 647/1887.

² *MMTV*, vol. I, p. 414.

³ Arhiva Institutului de Istorie a Partidului, mapa 43, Doc. 647/1887.

⁴ S. D. Tageblatt, 18. IX. 1890, nr. 510.

Greva s-a terminat cu un eșec, dar nu trebuie uitate cele scrise de V. I. Lenin în legătură cu mișcarea grevistă : „Greva învață pe muncitori să înțeleagă în ce constă forța patronilor și în ce constă forța muncitorilor, îi învață să gândească nu numai la patronul lor și nu numai la tovarășii lor apropiați, ci și la toți patronii, la întreaga clasă a capitaliștilor, precum și la întreaga clasă a muncitorilor“¹.

Aruncînd în ajunul anului 1890 o privire retrospectivă asupra mișcării muncitorești din Sibiu, se pot desprinde trăsăturile caracteristice ale perioadei prezentate : pătrunderea marxismului, ridicarea conștiinței de clasă a proletariatului și creșterea luptelor muncitorești.

¹ V. I. Lenin, *Despre sindicate*, 1895—1923, București 1958, p. 92.

INFLUENȚA IDEILOR INTERNAȚIONALEI I-a ȘI A II-a ASUPRA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI DIN TRANSILVANIA

de ELENA GHERAN

La scurt timp după constituirea Internaționalei I-a, ideile ei au pătruns și pe teritoriul Transilvaniei. După indicațiile Congresului al III-lea al Internaționalei I-a, și cu ajutorul ei, au luat naștere primele Asociații muncitorești în principalele centre industriale din Transilvania. Cu ajutorul secțiilor sale, prin delegați și presă, Internaționala I-a îndica linia justă a organizării clasei muncitoare.

Dacă primele forme de organizare ale proletariatului din Transilvania se găseau sub influența patronilor, a micii burghezii, pe măsură ce clasa muncitoare dobândește o conștiință de clasă, își înțelege rolul său revoluționar, sau așa cum se exprimă Marx, se transformă dintr-o masă ajunsă „să fie o clasă față de capital, dar nu încă pentru sine însăși”, într-o „clasă pentru sine”¹, organizațiile muncitorești se eliberează tot mai mult de sub influența patronilor și încă la sfârșitul deceniului al 7-lea al secolului trecut, apar organizații muncitorești cu caracter politic, independente de burghezie. Astfel de asociații — care constituie prima treaptă în procesul unirii socialismului științific cu mișcarea muncitorească — s-au constituit la Timișoara, Arad, Sibiu, Brașov, Reșița, Anina, Oravița. Dintre acestea, rolul cel mai important revenea asociației generale a muncitorilor din Timișoara².

Preocupările și revendicările asociațiilor muncitorești erau de natură politică, economică și culturală. Iată de pildă unele din revendicările ce le urmăreau: 1) dreptul de vot universal și direct în alegerile parlamentare și în cele pentru consiliile județene, orașenești și comunale; 2) libertatea nelimitată a asocierii, întrunirilor și cuvîntului; 3) libertatea presei; 4) desființarea armatei permanente și înlocuirea ei prin înarmarea generală a poporului; 5) egalitatea în drepturi a tuturor națiunilor din cuprinsul statului; 6) desființarea impozitelor indirecte și introducerea impozitului progresiv pe venit; 7) desființarea ordinelor clericale și folosirea averilor bisericilor în scopuri educative³.

Asociațiile au acordat o deosebită atenție culturalizării maselor muncitoare. În acest scop au propagat ideile socialiste, organizînd și conferințe⁴.

¹ K. Marx-Fr. Engels, *Opere vol. IV*, pag. 177.

² Asociația Generală a Muncitorilor din Timișoara s-a înființat la 11 octombrie 1868 funcționînd la început cu 300 membri, iar în luna aprilie 1869 cu 1000 de membri (*M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 608). Date despre înființarea aceleiași asociații în lucrarea lui Révész Mihály: „*A Magyarországi munkaszorgalom története, 1867—1913*. (Istoria mișcării muncitorești din Ungaria 1867—1913, Bp. 1913, p. 13).

³ V. Cheresteșiu, C. Bodea etc., *Din istoria Transilvaniei*, II, p. 215—217.

⁴ Din istoria Transilvaniei II, p. 217.

Rol important în organizarea asociațiilor muncitorești și propagarea ideilor socialismului științific, l-au avut Carol Farkas (Farkas Károly), muncitor mecanic, originar din Reșița, lucrînd la Atelierele Căilor Ferate din Timișoara, și muncitorul Gheorghe Ungureanu.

Din documentele vremii, aflăm următoarele despre activitatea lui Carol Farkas¹, membru al Internaționalei I, de la data de 1 ianuarie 1869, președintele Asociației generale a muncitorilor din Timișoara: „...Farkas Carol a venit la Timișoara din Geneva (Elveția)“, intrînd la început ca mecanic la căile ferate de acolo. Abia după 14 zile a convins pe toți muncitorii de acolo să înceteze lucrul. Rezultatul a fost cu totul de partea muncitorilor, deoarece li s-a mărit salariul, dar Farkas, care a fost inițiatorul grevei, a fost concediat din serviciu. Din această cauză, muncitorii l-au socotit martir și i-au acordat un sprijin susținut“².

Ca urmare a activității desfășurate de Carol Farkas, la Timișoara a luat ființă o secție a Internaționalei I. Treptat, și asociațiile muncitorești din Arad, Sibiu și Brașov se orientează spre ideologia Internaționalei I, fapt pe care îl sesizează înseși rapoartele oficiale ale guvernului maghiar³.

¹ Farkas Carol (1843—1907) și-a început activitatea la Timișoara apoi a continuat-o la Budapesta. A fost în Elveția stabilind legături cu Internaționala I și cu I. Ph. Becker, conducătorul secției din Elveția a Internaționalei. (Nemes Deszö: *Az általános munkasegylet története*, 1868—1873. — (Istoria asociației generale a muncitorilor), Bp. 1952, p. 283). La procesul intentat, conducătorilor „Asociației generale a muncitorilor din Ungaria“ în 1872, de către guvernul burghezo-moșieresc, s-a dovedit că Farkas Carol primea manifeste și broșuri din New York, Londra, Basel, Geneva, Zürich, Berlin, Hamburg, Eisenach și a avut corespondență cu „Agitatorii mișcării muncitorești internaționale“ Raspe, Bracke, I. Becker, F. A. Sorge, Karl Marx, A. Bebel, W. Liebknecht și alții, (MMTVD., vol. I, p. 208 și 214).

² M.M.T.V.D., I, pag. 197.

³ Unele date privind legăturile organizațiilor muncitorești din Austro-Ungaria cu Internaționala I și cu conducătorii secțiunilor ei, conține scrisoarea de răspuns a guvernului maghiar la scrisoarea consulului englez de la Viena, din 10 iulie 1871, în care cerea informații referitoare la activitatea Internaționalei I pe teritoriul Ungariei. Cităm din această scrisoare: „Avînd în vedere că asociațiile muncitorești nu au putut lua legătura cu Internaționala, deoarece nu aveau aprobarea legală, au încercat să ia contact, cu Internaționala prin unii membri de încredere, revoluționari, ai asociațiilor muncitorești. Aceștia au întreținut o legătură vie și directă cu cei mai distinși conducători ai Internaționalei și anume cu: Marx Karl și Eckarius G. — secretari (Londra). I. Ph. Becker (Geneva), Bebel și Liebknecht (Lipsca) Bornhorst și Bracke (Braunschweig) și cu doctorul Walter Henrick (Drezda). Comunicatele Internaționalei ajung să fie cunoscute pe această cale de diversele asociații muncitorești din Ungaria. În Ungaria printre cei ce urmează linia indicată de Internațională se numără mai mult de 25 de asociații muncitorești și 10 asociații industriale sau asociații ale muncitorilor de diferite branșe“. (*A Magyar Munkásmozgalom Történeték válogott Dokumentumai*, pe scurt Documente alese din istoria mișcării muncitorești din Ungaria — pe scurt M.M.T.V.D. — vol. I Bp. 1951, p. 195). Despre influența ideilor Internaționalei I-a pe teritoriul Transilvaniei, în aceeași scrisoare de răspuns se constată: „a pătruns adînc Internaționala și la Timișoara, în rîndurile maselor muncitoare din numeroasele fabrici, ca și în orașele miniere din apropiere, la Anina, Resita, unde muncitorii sînt instigați de agitatorii Internaționalei, de la ei primesc hrana spirituală și mai curînd sau mai tîrziu se vî folosii în interesul ideilor sale (ale Internaționalei n. n. E. G.) atmosfera de nemulțumire a oamenilor“. (ibidem, p. 200).

În rândurile membrilor asociațiilor muncitorești circulau manifeste, broșuri și lucrări socialiste apărute în străinătate, precum și ziarul Internaționalei I „Vorbote”¹.

Presa muncitorească din acea vreme nu oglindește legăturile ce le aveau conducătorii mișcării muncitorești din Transilvania cu Internațională. Despre acestea, unele informații ne dau doar rapoartele poliției de stat, care a supravegheat permanent legăturile mișcării muncitorești cu Internațională, după cum rezultă din documentele mai sus citate. Deci, în perioada istorică analizată (deceniul al 7-lea al secolului trecut), a început, ca și în vechea Românie, să se desfășoare procesul organizării mișcării muncitorești din Transilvania. Desigur că în desfășurarea acestui proces, legăturile cu mișcarea muncitorească din România² și-ndeosebi cu Internațională I, au îndeplinit un rol deosebit de important. Datorită ajutorului primit, mișcarea muncitorească din Transilvania dobândește impulsul necesar pentru a păși pe calea organizării politice. Fără îndoială că, datorită insuficienței însușiri a concepției marxiste, mișcarea muncitorească nu are încă un program socialist. În cadrul asociațiilor muncitorești predominând idei aparținând curentelor socialiste premarxiste³, împotriva cărora însuși Marx desfășurase o luptă intensă în cadrul Internaționalei I⁴. Dar, incontestabil, aceste organizații au constituit prima școală a proletariatului care

¹ În acești ani au mai fost răspândite printre membrii asociațiilor muncitorești și ziarele secțiunilor Internaționalei: *Die Tagwacht* (Zürich), *Der Volksstaat* (Leipzig). *Der Volkswille* (Viena). (M.M.T.V.D., vol. I, p. 198).

² Legăturile strânse și influența reciprocă dintre mișcarea muncitorească din vechea Românie și Transilvania erau determinate și de asemănarea drumului de dezvoltare a mișcării muncitorești dintre aceste părți ale țării. Aproape în aceeași etapă de dezvoltare a mișcării muncitorești au apărut asociații de ajutorare, de autoeducare și asociații profesionale, atât în România cât și în Transilvania și au activat membri și mandatarii ai Internaționalei I. S-a manifestat un sprijin reciproc la organizarea unor greve pentru a se împiedica spargerea lor. La stringerea acestor legături a contribuit și trecerea masivă a oamenilor muncii din Transilvania în România, unde s-au încadrat în mișcarea muncitorească locală menținând totodată legăturile cu organizațiile muncitorești transilvănene de unde au venit. La rîndul lor, socialiștii din vechea Românie veneau în Transilvania pentru a face propagandă și agitație printre muncitorii români care lucrau într-un număr foarte mare în regiunile miniere, forestiere, metalurgice etc. Cf. V. A. Varga: *Contribuții la istoria mișcării muncitorești din Transilvania la sfîrșitul sec. al XIX-lea*, *Studii* nr. 3/1959, p. 31.

³ Discuțiile și programul asociațiilor muncitorești din Transilvania au fost influențate de lupta dintre fracțiunea Schultze-Delisch și lassalleană din mișcarea muncitorească vieneză, (între anii 1867—1870). Novitzky Laszlo: *Egyesült erővel. A magyar könyvnyomdászok ötvenévi szakszervezeti tevékenységének története*. (Cu forțe unite. Istoria de 50 de ani a activității sindicale a tipografilor maghiari). Bp. 1912, p. 97—100.

Asociația din Timișoara a fost influențată de lassalleanism și acest fapt se reflectă în însăși activitatea ei. I. Gabriel: *Fünzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung. 1870—1920*. Timișoara 1928, p. 10.

⁴ Evidențiind însemnătatea luptei duse de Marx împotriva acestor curente, V. I. Lenin scria: „Reunind mișcarea muncitorească din diferite țări, străduindu-se să îndrume pe făgașul unei activități comune feluritele forme ale socialismului neproletar, premarxist, (Mazzini, Proudhon, Bacunin, trade-unionismul liberal englez, oscilările lassalleiene spre dreapta din Germania) combătînd teoriile tuturor acestor secte și școli, Marx făurește o tactică unitară a luptei proletare a clasei muncitoare din diferite țări.” (V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, Ed. P.M.R. 1952, p. 135).

pornise pe drumul organizării sale de clasă. Nu e deci de mirare că în perioada de reacțiune ce a urmat Comunei din Paris, guvernul burghezo-moșieresc a hotărât în 1872, dizolvarea acestor asociații. În anii următori, drept consecință a acestei stări, organizarea muncitorimii îmbracă forma „caselor muncitorești” și a „uniunilor profesionale”. Tot în această perioadă, de stagnare a organizării politice se dezvoltă asociațiile de autoeducare și autoajutorare (independent de casele de ajutor reciproc propriu-zise).

Inițiativa înființării lor aparține în primul rând muncitorilor tipografi care aveau asemenea organizații la Timișoara, Arad, Oradea, Sibiu și Cluj¹.

Perioada 1872—1880 se desfășoară sub semnul luptei pentru organizarea partidului, cea mai înaltă formă de organizare a mișcării muncitorești.

Prima încercare de a crea un partid al clasei muncitoare are loc după venirea la Budapesta a lui Leo Frankel, fost ministru al muncii în guvernul Comunei din Paris, care avea legături cu Marx și Engels.

Activitatea lui Frankel a avut un efect pozitiv și asupra mișcării muncitorești din Transilvania. Legăturile lui directe cu conducătorii mișcării muncitorești din Transilvania și-ndeosebi cu Gheorghe Ungureanu², care a stat în fruntea mișcării timp de 20 ani, după plecarea lui Carol Farkaș la Budapesta, a impulsionat lupta pentru organizarea cu caracter politic și răspîndirea ideilor marxiste. Conducătorii mișcării muncitorești din Transilvania (Timișoara, Arad, Brașov, Sibiu și Orăștie) au luat parte la Congresul de constituire a partidului „General Muncitoresc Maghiar”, la Budapesta³.

Programul P. G. M. (denumit astfel întrucît autoritățile n-au aprobat titulatura de socialist) adoptat la congres, a cuprins și unele obiective cu caracter socialist, ca de pildă, trecerea mijloacelor de producție în proprietatea obștească, fără însă a indica căile de luptă pentru cucerirea lor. În afara acestor obiective, programul cuprindea revendicări burghezo-democratice, din rîndul cărora lipseau însă cele privind țărănimea și problema națională⁴. Datorită acestor lipsuri se poate spune că însuși Frankel, care a întocmit programul, nu a aplicat consecvent marxismul la condițiile specifice din Ungaria.

Mișcarea muncitorească din Transilvania în deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea stă sub semnul acțiunilor trasate prin programul „Partidului General Muncitoresc”. Uniunile muncitorești de la Timișoara, Arad, Oradea, Cluj, Reșița și Anina au ținut întruniri în care s-a

¹ Modelul acestor organizații îl constituiau organizațiile tipografilor din Budapesta. În lucrarea mai sus citată, a lui Novitzky Laszlo, există unele informații asupra statului și programului acestor asociații (p. 540).

² A. E. Gyed: Despre mișcarea muncitorească din Transilvania între anii 1880—1890, *Studii*, anul X, nr. 4, 1957, p. 36.

³ M.M.T.V.D., vol. I, p. 381—2.

⁴ În problema națională acest program a rămas mult în urma celui al „Asociației Generale a Muncitorilor”, care într-o rezoluție adoptată în 1869, prevedea dreptul la autodeterminare al popoarelor și cerea independența țării (M.M.T.V.D., vol. I, planșa VII, p. 129 și *Studii*, an. IX. 1956, nr. 6, p. 48).

pus problema votului universal și a legilor privind ocrotirea sănătății muncitorilor. La Timișoara, unde continua să îndeplinească un rol conducător Gheorghe Ungureanu, asemenea întruniri frecventate de sute de persoane, au avut loc în 1883 și 1887, afirmându-se răspicat voința muncitorilor de a lua parte la viața politică ¹.

Paralel cu aceste acțiuni și în strânsă legătură cu ele se desfășoară procesul răspîndirii ideilor marxiste prin *difuzarea lucrărilor din literatura socialistă marxistă*. După cum reiese din inventarul făcut de către poliția orașului Brașov în anul 1884, cu ocazia unei percheziții în casa conducătorului organizației din Brașov a P. G. M., I. Schubert, s-au găsit lucrările: *Manifestul Partidului Comunist, Muncă salariată și capital, Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, manifeste, ziare socialiste germane și alte lucrări în aceeași limbă. În căutarea acestor lucrări și ziare, autoritățile făceau percheziții, trimiteau circulare de urmărire și adesea, înscenau muncitorilor procese.

Literatura socialistă răspîndită în Transilvania a fost în mod obișnuit scrisă în limba germană și abia mai târziu în limba maternă a populației. În regiunile locuite de români, maghiari, germani, sârbi, înseși convocările și afișele făcute pentru mobilizarea la adunări erau scrise în limbile română, maghiară, germană și sîrbă. De asemenea exista o hotărîre ca în centrele muncitorești mai importante (Timișoara, Sibiu, Brașov, Cluj, Oradea etc.), vorbitorii să ia cuvîntul în limbile populației locale.

Prin literatură socialistă, de asemenea, nu trebuie să înțelegem că s-a răspîndit numai literatura marxistă. O dată cu răspîndirea lucrărilor marxiste a pătruns o întregă literatură străbătută de idei nemarxiste și chiar broșuri și ziare anarhiste. Astfel, în ideologia organizațiilor muncitorești din Transilvania au pătruns în etape succesive, între anii 1867–1872, 1880–1890, alături de ideile marxiste, idei aparținînd lui Schulze-Delisch, idei lassalleene. Desigur că aceste curente au fost învinse de marxism, deși influența lor a continuat să se manifeste. Astfel, lassalleanismul, deși fusese învins și înlăturat din mișcarea muncitorească din Transilvania, încă înainte de 1880, persistau și după această dată reminiscențele unor idei lassalleene greșite, ca de pildă, limitarea la formele legale de acțiune sau părerea că „statul burghez este dator să se îngrijească de bunăstarea clasei muncitoare“.

Rădăcinile sociale ale acestor atitudini oportuniste, se aflau în rîndul meseriașilor ruinați, alăturați mișcării muncitorești dar păstrînd încă mentalitatea mic-burgheză și unii muncitori emigrați din Germania, care au contribuit și ei la menținerea unor dogme lassalleene, de care fuseseră influențați.

Combaterea liniei reformiste, lassalleene, a prilejuit din partea anumitor grupuri muncitorești, alunecarea spre o altă poziție greșită, anarhismul, ale cărui tendințe s-au resimțit, în parte în activitatea unor conducători ai Uniunii muncitorești din Timișoara ². De altfel, există și

¹ Din istoria Transilvaniei, vol. II. p. 220.

² *Ibidem*, vol. II. p. 221.

dovezi concludente că ziarul anarhist „Freiheit“, ce apărea la New York, și manifestele de nuanță anarhistă „Die zeiten sind schlecht“¹ și „Ungeziefer Tod“², au fost răspindite printre conducătorii asociațiilor muncitorești din Sibiu, Brașov și Timișoara.

Apreciind în general ideile și pe baza lor activitatea desfășurată în cadrul uniunilor muncitorești din Transilvania între 1880 (data constituirii P. G. M.) și 1890 (data constituirii P. S. D. din Ungaria) putem conchide că ele, deși aveau legături cu Internaționala I, de la care primeau ajutor important, n-au reușit să-și însușească concepția marxistă, în cadrul lor predominând ideile lassaliene³.

În procesul luptei de clarificare ideologică în mișcarea muncitorească din Transilvania, legăturile mijlocite ale conducătorilor uniunilor muncitorești cu Marx și Engels au îndeplinit un rol deosebit de important.

Internaționala a II-a a dat un prețios ajutor mișcării muncitorești din Transilvania, ajutor cu atât mai necesar cu cât, după întemnițarea temporară și plecarea în străinătate a lui Leo Frankel (1883), conducerea Partidului General Muncitoresc ajunsese sub influența unor elemente reformiste, astfel încât directivele date constituiau o frână în dezvoltarea mișcării muncitorești.

O puternică acțiune a muncitorimii din Transilvania pe linia îndrumărilor Internaționalei a II-a — creată la Paris în 1889 sub conducerea lui Engels — a constituit-o cea dintâi sărbătorire a zilei de 1 Mai 1890, desfășurată sub semnul solidarității internaționale a muncitorilor pentru obținerea zilei de muncă de 8 ore. Demonstrații au avut loc la Timișoara, Arad, Oradea, Cluj, Brașov, precum și în centrele industriale și miniere ca : Reșița, Oravița, Drencova, Bocșa, Dognecea, Baia Mare ș. a. De reținut este faptul că demonstrațiile au fost folosite de conducătorii uniunilor muncitorești ca mijloc de răspindire prin cuvântări a ideilor marxiste cuprinse în Rezoluția Congresului de constituire a Internaționalei a II-a. Așa de pildă, Gheorghe Ungureanu a vorbit muncitorilor la Timișoara și Arad. Muncitorimea din Arad a trimis cu această ocazie, Parlamentului, o adresă cuprinzând revendicările ei concrete, însoțite de Rezoluția Congresului Internaționalei a II-a⁴.

În centrele muncitorești mai importante s-au format în acest an (1890) noi cercuri muncitorești alcătuite din elemente înaintate, care s-au alăturat inițiativei de a pregăti transformarea P. G. M. din Ungaria într-un partid la nivelul indicat de Internaționala a II-a. Printre

¹ Cf. Arhiva centrală a Institutului de istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., fondul 71, dosarul nr. 6643, filele 34—35.

² *Ibidem*, filele 2—3.

³ *Inceputurile răspîndirii marxismului în România* (Crearea P.S.D.M.R. 1893. P.S.D.M.R. între anii 1893—1900). ap. sub îngrijirea Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., București, 1956, p. 23.

⁴ *A marxizmus behatolasa az Aradi munkasmozgalomba*, irta Kovacs Geza. (Pătrunderea marxismului în mișcarea muncitorească din Arad, de Kovaci Geza). *Korunk*, 1958 (17) nr. 5, p. 656.

cei ce au activat în această direcție se află: Gheorghe Ungureanu la Timișoara, L. Schrodtt la Arad și Francisc Simotta la Brașov.

La apelul noii conduceri a P. G. M., aleasă la Bratislava, sub conducerea lui Paul Engelman, trimis de Internaționala a II-a ca să întărească mișcarea muncitorească din Ungaria, delegații organizațiilor s-au întrunit într-un congres la Budapesta în zilele de 7—8 decembrie 1890. Din Transilvania erau prezenți delegați din Timișoara (Gheorghe Ungureanu), Arad (L. Schrodtt), Orăștie, Reșița, Bocșa Germană, Caransebeș, Cluj, Dej și Brașov. La acest congres P. G. M. s-a transformat în Partid Social-Democrat¹.

Fr. Engels, urmărind cu atenție lupta dusă pentru întemeierea Partidului Social Democrat din Ungaria, a trimis din Londra la 3 decembrie 1890, o scrisoare congresului, în care releva caracterul noului partid: „Acest partid — scria Engels — care se dezvoltă din ce în ce mai mult și în Ungaria — după cum rezultă și din ziarele voastre de partid — are avantajul de a fi internaționalist din capul locului, deoarece cuprinde în sine maghiari, germani, români, sârbi și slovaci. Acestui partid tinăr transmiteți deci urările mele cele mai bune cu ocazia congresului”².

Caracterul *internaționalist* al P. S. D. era subliniat și în „Declarația de principii” elaborată de către congres, care trasa programul partidului³.

Cu tot pasul important pe care îl reprezintă constituirea P. S. D. din Ungaria în dezvoltarea mișcării muncitorești, programul său, mai precis „Declarația de principii”, și concepțiile unora din conducătorii săi, s-au resimțit de la început de lipsuri, de germenii unor tendințe reformiste, ce se vor întări treptat, paralel cu întărirea oportunistului și a concepțiilor revizioniste din sinul Internaționala a II-a, după moartea lui Engels. Astfel, programul partidului, deși pomenea de la constatarea că proprietatea privată asupra mijloacelor de producție formează esența sistemului social economic capitalist, asigurând burgheziei puterea economică și politică, *propunându-și emanciparea clasei muncitoare de sub jugul capitalist și trecerea mijloacelor de producție în proprietatea socială*, nu pomenea nimic despre necesitatea dictaturii proletariatului — ca instrument al revoluției socialiste — nici despre dreptul națiunilor la autodeterminare. De asemenea nu punea problema necesității desăvârșirii reformei agrare, ci considera posibilă rezolvarea problemei agrare prin asociațiile de producție țărănești (o evidentă rămășiță lassalleană).

¹ La dezbateri, delegații din Transilvania, în cuvântările lor, au ridicat problemele salarizării zilei de muncă de 8 ore, protecției muncii femeilor și copiilor etc. *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 224.

² Scrisoarea a apărut în ziarul „*Arbeiter Wochen-Chronik*” la 14 decembrie 1890 și este reprodusă în volumul de documente: M.M.T.V.D., vol. I, p. 565.

³ M.M.T.V.D. vol. II, pag. 40—41.

De altfel, începînd din anul constituîrii sale (1890) P. S. D. din Ungaria organiza în fiecare an, în amintirea lui Lassalle, „serbări Lassalle”. Amintirea lui Marx a fost sărbătorită abia în anul 1899 și cu această ocazie a fost editată biografia sa¹.

După constituirea P. S. D. din Ungaria se observă un puternic avînt în mișcarea muncitorească din Transilvania. S-a trecut la desfășurarea unei vaste campanii de agitație și propagandă avînd drept scop răspîndirea literaturii socialiste², demascarea statului burghezomșieresc și a politicii de asuprire materială și spirituală dusă de clasele exploataatoare, dominante, față de muncitorime. Din punct de vedere organizatoric, mișcarea s-a întărit prin înființarea de organizații care în cele mai multe cazuri au aderat la principiile P. S. D., din Ungaria. Aceasta dovedește că, spre deosebire de P. G. M. care avea și el un program socialist, dar cu slabe legături în mase, P. S. D. a fost primul partid socialist de masă, la care au aderat oamenii muncii din Ungaria și Transilvania. Acest partid, îndeosebi în primii lui ani de activitate, corespundea caracterului partidelor socialiste din mișcarea muncitorească internațională a acelei epoci, pe care V. I. Lenin o caracteriza ca „epoca dezvoltării mișcării muncitorești în lărgime, epocă în care s-au constituit partide muncitorești de masă în cadrul fiecărui stat național”³.

Partidul Social-Democrat a dobîndit în primii săi ani de activitate unele succese, determinînd prin activitatea sa, sprijinită de mase, promulgarea de către guvern, în 1891—1893 a legilor privitoare la repausul duminical și asigurarea obligațiilor pentru cauze de boală și accidente.

În anul 1893, ca urmare a unor disensiuni în sînul Partidului social-Democrat⁴, a avut loc la Timișoara o conferință socialistă la care au participat și delegații organizațiilor muncitorești din Transilvania. Conferința a luat inițiativa convocării unui congres socialist pe întreaga Ungarie, în vederea soluționării divergențelor ce existau în partid⁵.

Congresul s-a întrunit la Arad în ziua de 6 ianuarie 1894. Neputîndu-se ajunge la nici un acord cu gruparea din fruntea partidului, congresul de la Arad a luat hotărîrea înființării unui nou partid,

¹ Jelentes a Budapest fő-es székvárosi állami rendőrség 1900 évi működéséről. — Raport asupra activității poliției de stat a capitalei Budapesta, pe anul 1900. Bp. 1901, pag. 133.

² Supra literaturii și presei de partid folosite cf. *Bericht über die Thätigkeit der Ungarländischen sozial demokratischen Partei in der Zeit vom August 1890 bis August 1900 an den Internationalen Sozialisten Kongress zu Paris 1900*. Bp. 1900, p. 7.

³ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, pag. 35—36.

⁴ Demn de reținut este faptul că, încă în ianuarie 1893 Engels, într-o scrisoare către conducerea P.S.D. din Ungaria, avertiza despre ruptura din partid. Conducerea P.S.D. din Ungaria nu a comunicat însă conținutul acestei scrisori partidului și nici nu a dat-o publicității. Scrisoarea a apărut prima dată în limba rusă, pe baza manuscrisului lui Engels, păstrat în Arhiva Institutului Marx-Engels-Lenin din Moscova. Cf. Marx — Engels, *Opere*, XXI, p. II, pag. 325 (l. rusă); în limba maghiară v. Tarsadalmi Szemle (Revista socială) dec. 1950, cap. XII, pag. 1002, precum și M.M.T.V.D., II, pag. 147—148.

⁵ Din istoria Transilvaniei, II, p. 227.

denumit Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Ungaria, care se situa în mod consecvent pe pozițiile luptei de clasă. Consolidarea grabnică a P.M.S.D. a determinat convocarea unui nou congres, în mai 1894, în cadrul căruia P.S.D. s-a reunificat, triumfând linia conducătorilor socialiști înaintați¹.

P.S.D. a acordat ajutor substanțial sindicatelor. După 1895, în vremea terorii antimuncitorești a guvernului Banffy, activitatea sindicatelor a fost mult îndrăgită. Totuși în aceste condiții grele muncitorii au luptat și au reușit să continue dezvoltarea organizațiilor lor sindicale, dându-le un caracter semilegal și camuflându-le sub diferite nume².

Dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste în agricultură, proletarizarea unei mase importante de țărani și sărăcirea treptată a celor ce posedau mici proprietăți au înrăutățit în mare măsură soarta țărănimii. Precară era îndeosebi situația zilerilor și a argaților. Condițiile acestea determină o intensificare a mișcărilor țărănești. O formă specifică a mișcărilor țărănești din Transilvania, începând mai ales din 1897, au constituit-o *grevele de seceriș*. Asemenea greve a cuprins moșiile din apusul Banatului și din fostele județe Arad, Bihor, Satu Mare și într-o mică măsură Sălaj.

Grevele de seceriș reprezintă cea mai răspândită și mai caracteristică formă de luptă a proletariatului agricol și a unei părți din țărănimea săracă împotriva exploatării moșierești din părțile de apus ale Transilvaniei³. Frământări țărănești au avut loc în întreaga Transilvanie. Faptul că în părțile de răsărit ale Transilvaniei nu s-au format în general moșii cu întinderi de mii de iugăre și cu un sistem de organizare mai avansat, unde țărănimea fără pământ să primească de lucru, a atras după sine o migrație în timpul muncilor sezoniere spre Bihor, Arad și Banat. Astfel încât, la grevele de seceriș au luat parte, alături de țărani localnici, și cei veniți la muncile sezoniere, din comitatele Maramureș, Cluj, Hunedoara, Mureș, Turda⁴.

Intensificarea mișcărilor țărănești din Transilvania — după 1890 — se află în strânsă legătură cu răspândirea ideilor socialiste printre țărani. Partidul Social-Democrat, în fața agravării problemei agrare, s-a văzut obligat să se ocupe de situația țărănimii. Punctul său de vedere, ca de altfel al tuturor partidelor social-democrate din Europa, exceptând pe acela al P.M.S.D.R. din Rusia, nu era însă cel just.

Situându-se pe o poziție dogmatică, P.S.D.U. n-a pus problema lichidării marilor moșii și împărțirea lor țărănimii, sarcină de bază în desăvârșirea revoluției burghezo-democratice⁵. El pleca de la premisa că

¹ A. De ac, Mișcarea muncitorească din Transilvania în perioada 1890—1894 (aureferat al dizertației pentru titlul de candidat în științe), Buc. 1958, pag. 22—25.

² L. Fodor și L. Vajda, *Contribuții la istoria mișcării sindicale din Transilvania* (1848—1917), Buc. Ed. C.C.S. 1957, pag. 36—48.

³ A. Egyed, *Grevele de seceriș în Transilvania de la sfârșitul secolului XIX și începutul sec. XX. Anuarul Inst. de Istorie din Cluj*, I—II, 1958—1959, pag. 219—238.

⁴ A. Egyed, art. cit. pag. 223.

⁵ Din istoria Transilvaniei, II, p. 230.

mica producție nu este capabilă să reziste sau să înlocuiască marea producție capitalistă, concentrată, și de aceea social-democrații nu au interesul să împartă pământurile și să fărâmițeze producția, ci, dimpotrivă, să o concentreze, bineînțeles în cadrul general, de perspectivă, al socializării pământului. „Dezvoltarea societății moderne — se arăta în documentele de partid — va impune, ca o necesitate socială, ca pământul să devină proprietate comună”¹.

Lipsurile programului P.S.D.U., în problema țărănească, au determinat în schimb apariția așa-zisei mișcări „agrare-socialiste”, care cuprinde mișcările țărănești pentru pământ, pentru îmbunătățirea soartei proletarilor agricoli și sărăcimii satelor, mișcări aflate sub influența mai ales a Partidului Socialist Independent². Mișcarea agrar-socialistă nu era, prin urmare, „socialistă”, ci democratică. E drept „agro-socialiștii” insistau uneori și asupra „egalizării” a „fraternizării” în privința posesiunii pământului, iar cei din județul Timiș-Torontal se pronunțau chiar pentru socializare³.

Ținând însă seama de sarcina obiectivă ce se punea spre rezolvare în perioada respectivă, trebuie spus că mișcarea țărănească ascundea sub învelișul socialist, sau pseudosocialist, un conținut burghezo-democratic. Și în cadrul Transilvaniei, caracterizarea dată de Lenin mișcărilor țărănești din Rusia, în perioada de la începutul secolului al XX-lea, este pe deplin valabilă. „Pentru un marxist, mișcarea țărănească nu este o mișcare socialistă, ci o mișcare democratică. Ea este și în Rusia, cum a fost și în alte țări, un fenomen care însoțește în mod necesar revoluția democratică, revoluție burgheză prin conținutul ei social-economic. Ea nu este îndreptată cîtuși de puțin împotriva bazelor orînduirii burgheze, împotriva economiei de mărfuri, împotriva capitalului. Din contră, ea este îndreptată împotriva vechilor relații,

¹ M.M.T.V.D., vol. II, Budapesta, 1957, p. 57.

² Partidul Socialist Independent a fost creat cu participarea activă a lui Varkonyi Istvan, exponentul năzuințelor antif feudale ale țărănimii. La congresul de la Czegled (R.P.U.) din 1897, la care au participat și reprezentanți ai țărănimii din Jimbolia, Vulcan, Ugra și Cheresig, acest partid s-a pronunțat pentru arendarea în parcele de către 5 iugăre, cu plata ulterioară, a moșiilor aparținînd statului și bisericii. Moșierii care dețineau suprafețe mai mari de 100 iugăre, urmau să arendeze de asemenea țărănilor moșiile împărțite în loturi de 5 iugăre. Pe lângă aceasta, partidul înscrisa ca o revendicare introducerea impozitului progresiv pe venit etc. Cu toate că literatură din acea vreme consideră programul ca militînd pentru îmbunătățirea situației țărănimii, în realitate nici acest program nu se ridică pînă la revendicarea desființării marii proprietăți. Desigur însă că acest program era mai radical decît programul agrar al Partidului Social-Democrat. Aceasta și explică aderența țărănimii la programul Partidului Socialist Independent.

Deceționată de programul agrar al P.S.D., o parte a țărănimii s-a apropiat de P.S.D. Independent, identificînd programul său cu ideea împărțirii pământurilor. Semnificativ în această privință, este faptul, că după puțin timp de la congresul de constituire, cînd ziarul partidului socialist independent (Köztelek = pămînt comun) a ajuns printre țărani, autoritățile raportau din numeroase sate ale jud. Bihor că „în rîndurile oăturilor de jos ale populației se nutrește ideea împărțirii pămînturilor”.

³ Köztelek, (Pămînt comun), 6 iulie, 1898.

împotriva relațiilor precapitaliste, iobăgiste de la sate și împotriva proprietății moșierești, care este principalul reazim al tuturor rămășițelor iobăgiei“¹.

Sub influența ideilor socialismului în rîndurile proletariatului agricol și ale țărănimii muncitoare au luat ființă cercurile „socialiste“, la ședințele cărora veneau adesea socialiștii din centrele industriale căutînd să lămurească țăranilor problemele care-i interesau. Cercurile socialiste țărănești au constituit, în unele împrejurări, *nucleele organizatorice ale grevelor de seceriș*, și au avut o contribuție importantă la răspîndirea ideilor socialiste în rîndurile proletariatului agricol².

Activitatea acestor cercuri este dovedită încă din anul 1895, în rapoartele oficiale ale autorităților pentru regiunea din jurul Aradului. În anul 1898, aceleași rapoarte se ocupă de răspîndirea ideilor socialiste în rîndurile țăranilor din jurul Oradiei și Salontei³, menționînd drasticele măsuri de confiscare a oricărui imprimat cu atare conținut și pedepsirea celor ce le difuzează.

Trecerea economiei Transilvaniei în stadiul capitalismului monopolist e însoțită deci, de o complexă înăsprire a contradicțiilor specifice capitalismului monopolist. În noile condiții însă, cînd se punea la ordinea zilei asaltul direct al proletariatului împotriva capitalismului, nici *teoria* nici *sistemul de organizare al partidului nu mai corespundeau*. Ideologia P.S.D. din Ungaria era aceea a Internaționalei a II-a, organizațiile sale teritoriale din Transilvania fiind și ele dominate de „concepțiile reformiste, austro-marxiste, care duceau la fărîmițarea forțelor oamenilor muncii de diferite naționalități“⁴. De altfel, Internaționala a II-a avea să-și manifeste fățiș caracterul ei contrarevoluționar, de care a dat dovadă atunci cînd a sprijinit primul război mondial. „Falimentul Internaționalei a II-a — scria Lenin — este falimentul oportunismului cultivat pe terenul particularităților epocii istorice trecute (așa-zise „pașnice“) și care a ajuns în ultimii ani să predomine de fapt în Internațională“⁵.

Stindardul socialismului mondial a fost necesar să treacă și a trecut într-adevăr din miinile nedemne ale conducătorilor Internaționalei a II-a, în acelea ale unei organizații noi și superioară: Internaționala a III-a comunistă, condusă de V.I. Lenin.

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 9, București 1955, p. 436.

² *Din istoria Transilvaniei*, II, p. 231.

³ *Ibidem*.

⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, 1959—1961, pag. 427.

⁵ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, Editura Politică, 1958, p. 18.

CONTRIBUȚII PRIVIND DEZVOLTAREA COMERȚULUI BOTOȘĂNEAN DIN SECOLUL AL XVI-LEA PÎNĂ LA 1900

de ȘT. DRAGOMIR

Din vremuri străvechi, cu mult înainte de formarea statului feudal — Moldova, teritoriul de la răsăritul munților Carpați a fost străbătut de importante drumuri comerciale, care făceau legătura între Europa Centrală și ținuturile Mării Negre. Unul din aceste drumuri mergea pe valea Siretului, trecînd apoi în Țara Romînească; altul se îndrepta spre ținuturile tătărăști, ajungînd la Chilia și Cetatea Albă, importante porturi la Dunăre și Marea Neagră.

De-a lungul acestor drumuri, pe teritoriul Moldovei se constată prezența unui mare număr de orașe a căror existență a fost consemnată în documentele vremii. Într-o listă de așezări a misionarilor franciscani de la 1345 se amintește printre orașele din „vicariatul Rusiei” și târgurile din Moldova: Siret, Baia și Chilia¹. Botoșanii deci nu apar printre cele mai vechi orașe ale Moldovei. Primele informații se găsesc în cronica lui Grigore Ureche, unde vorbindu-se despre expediția tătarilor de la 1439 se arată că aceștia „au prădatu și au arsu pînă la Botoșani, și au arsu și târgul Botășenii”².

La sfîrșitul sec. XV Ștefan cel Mare a zidit la Botoșani curțile domnești și biserica Sf. Neculai Popăuți (1496). La adăpostul zidurilor curților domnești mulți dintre orașeni precum și negustorii în trecere și meșteșugarii veniți de prin împrejurimi se simțeau mai în siguranță, își desfășeau mărfurile lor, contribuind astfel la dezvoltarea economică a târgului.

Primele acte emise de cancelaria moldovenească în care se arată că Botoșanii deveniseră o așezare urbană, datează din timpul lui Petru Rareș. La un an de la înscăunarea sa, în mai 1528, domnul scrie o scrisoare în care menționează târgul Botoșani „în opid(o) Batusan”³.

¹ P. P. Panaitescu..., *Viața feudală în Țara Romînească și Moldova*, (sec. XIV—XVII), București, 1957, p. 413.

² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, E.S.P.L.A., 1956, p. 76.

³ C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, vol. II, partea a II-a, ed. a 3-a, București, 1940, pag. 44.

În 1530 și 1531 Petru Rareș se află tot la Botoșani de unde scrie scrisori de afaceri brașovenilor¹.

Așadar potrivit celor mai sus arătate rezultă că orașul Botoșani căpătase la sfârșitul sec. XV și începutul secolului XVI o deosebită dezvoltare, ca centru economic, politic și administrativ.

I. DATE PRIVIND DEZVOLTAREA COMERȚULUI BOTOȘĂNEAN PÎNĂ LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XVIII-lea

Dezvoltarea forțelor de producție la Botoșani a permis prezența pe piața locală a unor mari cantități de vite, oi, cereale precum și a feluritelor mărfuri meșteșugărești ca blănuri, piei tăbăcite, piei crude, vinuri, făină, care intrau în circuitul comercial. Vinderea și cumpărarea unora din mărfuri se făceau pe piața permanentă a orașului, în târgul vechi, în dughene și prăvălii, numit și târgul de jos, iar a vitelor și a cerealelor în târgul nou, numit târgul de sus, sau târgul boilor, al cailor, al făinii unde se țineau târgurile săptămânale și anuale iar maroacele sau bilciurile. În același timp meșteșugarii și negustorii din Botoșani desfăceau mărfurile lor și peste hotare în țările vecine.

Prezența morilor în ocolul târgului este un indiciu că la Botoșani, încă de la începutul secolului al XVII-lea a început să se practice comerțul cu făină². Dar, din cauza secetelor repetate din acest secol și a prădăciunilor oștilor turcești, tătarăști etc. care au invadat Moldova, comerțul cu făină nu a cunoscut o dezvoltare mai însemnată decât spre sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

Locul unde se vindea făina, adică partea de jos a orașului, cu timpul a căpătat denumirea de târgul făinii. Numărul dughenelor și al negustorilor care se ocupau cu comerțul de făină crescând, cei care vroiau să se îndeletnicească cu acest comerț n-au mai avut loc unde să-și construiască dughenele lor în vechiul târg al făinii, mutându-se pe deal lângă cimitirul bisericii Albe. Pe la 1720 s-a ajuns la un conflict între negustorii rămași în vale și cei din deal, conflict care a ajuns pînă la domnitor. În cartea sa către târgoveții din Botoșani domnitorul Grigore Ghica hotărăște ca târgul făinii să nu se mai mute din deal, din locul lui de unde s-a vîndut și pînă acum³. Peste 21 de ani conflictul a reizbucnit. La 1742, Antioh Caragea vornic de Botoșani, luînd în cercetare conflictul a stabilit că târgul este în deal de vreo 20 de ani, „și este cu cale așezat, de vreme ce din vale, unde s-a vîndut făina în tre-

¹ Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Fălticeni, 1926, pag. 8.

² Radu Mihnea, în prima sa domnie (1616—1619) dăruiește mănăstirii Solca două sate, Mănăstireni și Costești, cu mori pe Siret „care fusese atîrnătoare de ocolul Botoșani”. Uricariul, vol. XVII, pag. 297. Vezi și Th. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, (1507—1653), 1933, p. 183.

³ Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerțului la romîni*, București, 1908, p. 15.

cută vreme, îndeșindu-se casele, n-au unde sta carăle¹. Vornicul hotărâște ca tirgul făinii să rămână în deal, dar altă marfă afară de făină acolo să nu se mai vîndă² iar bacalii și pîinea (pita) și alte mărunțișuri să se vîndă la vale în tirgul vechi ca să aibă cu toții alisveriş și hrană³.

Un articol de comerț pentru care Botoșanii se bucură de mare faimă și astăzi erau pieile de miel. Documentele dovedesc că meșteșugul prelucraturii pieilor e destul de vechi la Botoșani. La 1742 întilnim la Botoșani pe Toader blănaru⁴, la 1747 documentele îl pomenesc pe Ștefan Blebe blănarul⁵. O dată cu dezvoltarea meșteșugului s-a dezvoltat și comerțul cu aceste produse, deoarece se știe că în această perioadă meșteșugarii mai erau încă și vînzătorii produselor lor. La 1768 a fost înființată la Botoșani breasla blănarilor⁶. În acest an erau 30 de blănari care și-au ales staroste pe Andrei Slicariu⁷. Breasla avea drept scop printre altele de a apăra pe blănari de concurența altor negustori. Așa după cum rezultă dintr-o scrisoare de mai tîrziu (1797) cu comerțul produselor din blăni se mai ocupau și armenii, care vindeau diferite straie malotele, cațaveici, cu felurite (gujulii)⁸.

Comerțul cu bătălii „mărfuri mărunte“ este în creștere. La 1742 este pomenită la Botoșani „ulița bătăliilor“⁹. Comerțul cu bătălii începuse să intereseze tot mai mulți negustori de vreme ce dughenile cu bătălii erau obiectul unor importante și dese vînzări și cumpărări la Botoșani. La 1737 Tănase Hagi bărbierul cu soția sa, Lupa, vinde lui Cărsti, fiul lui Goilav, și Lucăi o dugheană bătălie pentru 100 de lei¹⁰. La fel în 1742, se vinde o dugheană cu bătălii pentru 130 de lei „bani noi“¹¹.

Primele informații documentare privind comerțul botoșănean, cu tirgurile din țările vecine, datează din timpul domniei lui Petru Rareș. La 24 noiembrie 1542, domnul expediază din Botoșani spre vînzare la Bistrița, un număr mare de porci, cerînd bistrițenilor să-i repare un ceasornic și să-i plătească o datorie¹².

La puțin timp după prima mențiune documentară la Botoșani a luat ființă unul din cele mai vechi iarmaroc de vite, din Moldova. Despre acest mare iarmaroc pomeneste Petru Șchiopul în scrisoarea sa către negustorii lioveni din 8 ianuarie 1579. În scrisoarea amintită se arată „cum că din vechime locul nundineloru era în Botoșeni“¹³. La acest iarmaroc veneau în număr mare negustori evrei din Polonia, pentru a

¹ Arthur Gorovei, *op. cit.*, p. 336—337.

² *Ibidem*.

³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, București, 1904, pag. 123.

⁴ Idem, *Studii și documente*, vol. V., București 1903, p. 245.

⁵ Idem, *Breasla blănarilor din Botoșani*. (Analele Acad. Romîne, seria a II-a, Tom. XXXIV, București, 1911—1912), pag. 1.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, pag. 10.

⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 122.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 8.

¹² Arhiva istorică, vol. I, București, 1865, pag. 174.

cumpăra vitele albe pe care le exportau apoi pînă la Danzig și de acolo în Anglia și aduceau cu ei postavuri leșești¹. Mai tîrziu marele iarमारoc a fost mutat mai aproape de granița cu Polonia, la Sipeș și în satul Lențești și apoi la Hotin. În 1561, marele iarमारoc de vite nu mai era la Botoșani. În acest an mari negustori din Liiov, ca, Melchior Hase, veneau la Hotin, unde se mutase bilciul cel mare de boi, despre care unii boieri și negustori pretindeau că ar fi fost mai întîi la Botoșani². Foarte căutați pentru calitățile lor, atît în țară cît și peste hotare erau caii. Se explică astfel prețurile lor ridicate față de prețurile pămîntului, chiar după mutarea iarमारocului. Pentru 4 cai al căror preț a fost fixat la 4000 aspri, în 1586, Petre Șchiopul dăruiește jupînesei lui Albotă și fiului ei Gheorghe Albotel, un vladnic în Vlădeni pe Jijia³.

Mutarea iarमारocului și instituirea asupra Moldovei a greului jug otoman au provocat o stare îndelungată de lîncezire a comerțului de vite botoșănean peste hotare. Ca urmare a mutării iarमारocului au decăzut și celelalte soiuri de comerț, care se practicau în zilele iarमारocului. În această stare a găsit Botoșanii negustorul rus Trifon Korobeinikov care mergea la Constantinopol, pe la 1593, descriîndu-l ca pe „un sat ca și Șefăneștii în care sînt trei biserici și 450 de case”, încheind cu mențiunea destul de vagă „făcîndu-se și tîrg”⁴.

Comerțul cu vite peste hotare, în sec. al XVII-lea, este sporadic. Vitele se cumpărau în număr mic și numai în măsura în care era posibilă sustragerea de la apăsătorul jug otoman. O scrisoare a lui Vasile Lupu de la 27 mai 1635 vorbește despre niște negustori bistrițeni care au cumpărat 6 boi și 11 vaci de la călugării din Coșula⁵. Tîrgurile și iarमारoacele din vechime, din aceste părți ale Moldovei, mai rămăseseră doar în amintirea oamenilor. În jurnalul principelui Iacob Sobieschi privind campania polonă în Moldova din 1686, se arată că la retragerea lor prin nordul Moldovei, ajungînd polonezii la Oroseni, s-au oprit pe locul unde odinioară „se țineau tîrgurile, bilciurile moldovenesti”⁶.

În secolul al XVIII-lea, comerțul cu vite era încă departe de a fi ajuns la importanța pe care putea s-o aibă în viața economică a orașului. Vitele erau vîndute pe plan local cît și în tîrgurile din țările vecine. O scrisoare a vornicilor de Botoșani din 1706 vorbește de negustorii bistrițeni care veneau la Botoșani de unde cumpărau boi⁷. La 1742 este pomenit, la Botoșani, un iarमारoc de vite⁸ la care veneau negustori turci din Hotin și negustori armeni pentru a lua vite pe care le treceau apoi la Cernăuți, Mohilău și Soroca⁹. Negustorii turci o făceau și pe

¹ N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, p. 111.

² Idem, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925, pag. 186.

³ *Uricariul XXV*, pag. 289.

⁴ N. Iorga, *Istoria Romînilor prin călători*, București, 1928, vol. I, ed. a II-a, p. 261.

⁵ Artur Gorovei, *op. cit.*, pag. 8.

⁶ Al. Lapedatu, *Campania polonă în Moldova la 1686*, București, 1933, p. 13/291.

⁷ N. Iorga, *Istoria Romînilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 171.

⁸ Arthur Gorovei, *op. cit.*, pag. 331.

⁹ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, pag. 35.

intermediarii cumpărând pentru polonezi boi de la Roman și Botoșani¹. Menținerea comerțului cu vite a târgului Botoșani, în condițiile monopolului turcesc, se datorește în mare parte și poziției sale geografice. Fiind mai îndepărtat de centrele principale ale Moldovei, unde controlul turcilor era mai riguros, Botoșanii puteau întreține comerțul cu vite cu târgurile din țările vecine. De altfel așa cum rezultă din cele de mai sus înșiși negustorii turci contribuiau la întreținerea unor astfel de legături comerciale. Comerțul cu vite, frânat vreme îndelungată de apăsătorul monopol turcesc, va cunoaște o dezvoltare înfloritoare după încheierea tratatului de la Kuciuk-Kainargi (1774).

Un articol de vânzare, foarte căutat în străinătate erau vinurile produse în această regiune, renumite prin ieftinătatea lor². Dezobry și Bachelet au arătat că Germania întreținea în vremea aceea un intens comerț de vinuri cu Botoșanii³. În această vreme Botoșanii erau o mare piață și depozit de unde se ducea vinul din Moldova în Polonia, în țarăcăzească, în Ungaria și în țările nemțești⁴.

Un rol însemnat în dezvoltarea relațiilor comerciale ale târgului l-au avut armenii care s-au stabilit la Botoșani, după ce târgul a devenit un centru însemnat, venind din alte orașe ale Moldovei. Pe la 1550, un armean din Botoșani, Ivasco, ginerele lui Bogdan Sahac cumpăra cai moldovenesti și căldări cu două torți spre a merge cu ele în Polonia⁵. În 1557, la bilciul de la Liiov, alături de negustori din Iași, Suceava și Siret, mergea și negustorul armean Hagigadur din Botoșani care ducea pe lingă boi, piei crude de cerb, postavuri croite și vin moldovenesc⁶.

Practicarea comerțului pe plan local, bazat pe produsele populației locale explică prezența la Botoșani, la începutul sec. al XVII-lea, a unui mare număr de târgoveți printre ei și negustori. În 1609 sînt pomeniți Armenii Hanco, Chirilă și românii Mosul, Ștefan și Condrea⁷. Într-un act de vânzare din 1610 sînt pomeniți, la Botoșani, negustorii armeni Olbeini armeanul, Haceris armean, Gricico și Agopșa armean, Drăganu Tevtulu și Bîlaiu⁸.

Dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului pe plan local a determinat o nouă dezvoltare a târgului și a comerțului botoșănean. Atrăși de perspectiva unor afaceri fructuoase, într-un oraș mai îndepărtat de principalele căi urmate de armatele otomane în campaniile lor împotriva Poloniei, din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, un număr tot mai însemnat de negustori s-au așezat la Botoșani. Pe la 1662 armenii își

¹ Artur Gorovei, *op. cit.*, pag. 330.

² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, E.S.P.L.A., 1956, pag. 78.

³ Alex. Papadopol-Calimah, *Notiță Istorică despre orașul Botoșani*, București, 1887, pag. 8.

⁴ *Ibidem*, pag. 57.

⁵ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925, p. 136.

⁶ *Ibidem*, p. 186.

⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V., p. 214.

⁸ *Arhiva Istorică*, vol. III, p. 209.

aveau nemeasnicul lor, pe David¹. Pe la 1670 se dau mărturii despre „tîrgoveții rumîni și armeanî de tîrg la Botoșani”².

La sfîrșitul sec. al XVII-lea, bunăstarea negustorilor botoșăneni crește. Cu banii pe care îi au cumpără dughene în tîrg sau pămînt în satele din împrejurimi. În 1699, Pavăl și cu femeia lui, Maria, vînd lui Ivan Trincupul, armean din Botoșani, dugheana lor cu o cămară din mijlocul tîrgului, pentru 48 de lei³.

Atrași de prosperitatea tîrgului, la Botoșani în sec. al XVIII-lea, vin mulți negustori străini: turci, evrei, greci, din care mulți se vor stabili aici. Pe la 1731, găsim la Botoșani pe Umir Turcull și Ali Besleaga care împrumutau bani celor săraci ce „se îndatorau a da o oaie, ôri prune, nuci, în loc de bani”⁴. Profitînd de situația lor, negustorii turci se dedau la abuzuri bătînd pe oameni, luînd de la ei îndoît și întreit decît le dădeau și la porunca domnitorilor nu se supuneau⁵. Pentru a pune capăt acestor abuzuri, domnitorul Constantin Mavrocordat a adus la Iași un ceauș împărătesc care urma să vină la Botoșani și Suceava spre a pune capăt abuzurilor negustorilor turci⁶.

Vin în număr tot mai mare negustori evrei; în documente sînt pomeniți ca vînzători de horilcă. În 1742 exista o breaslă a evreilor din Botoșani; într-un act semnează Mihai Pevetul și credincios breslei jidovești⁷. La 1745, Ioan Vodă fiul lui Constantin Mavrocordat se adresa tuturor tîrgoveților moldoveni și armeni, jidovi și alții din tîrgul de sus din orașul Botoșani⁸. La Botoșani trăiesc și negustori greci. În 1750 Theodor, negustor grec din Botoșani, vinde o casă lui Enache Dascălu⁹.

Ca urmare a creșterii producției de mărfuri pe plan local, legăturile Botoșanilor cu tîrgurile din apropiere s-au dezvoltat. Negustorii botoșăneni mergeau cu mărfurile lor la Suceava, Dorohoi și în alte tîrguri din nordul Moldovei. La 1735 este pomenit drumul cel mare ce merge de la Suceava la Botoșani¹⁰. În 1744 este menționat drumul mare ce vine de la Dorohoi la Botoșani¹¹, iar pe la 1761, în Suceava, este amintit un loc bun rezervat botoșănenilor „în dricul dulgherilor din capul tîrgului” unde să-și întindă marfa lor, „la fața tîrgului la uliță”¹².

Dezvoltarea comerțului botoșănean este menționată și în însemnările călătorilor străini care au trecut pe la Botoșani în această vreme. În 1762 abatele Boscowich care călătorea cu un fost ambasador la

¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V., p. 222.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 225.

⁴ N. Iorga, *Istoria comerțului romînesc*. Epoca mai nouă, p. 31.

⁵ Artur Gorovei, *op. cit.*, pag. 330.

⁶ *Ibidem*, pag. 331.

⁷ *Ibidem*, pag. 75.

⁸ N. Iorga, *Istoria comerțului romînesc*. Epoca mai nouă, p. 40.

⁹ *Uricariul, XXII*, pag. 375.

¹⁰ N. Iorga, *Studii și Documente*, XI, București, 1906, pag. 58.

¹¹ Gh. Ghibănescu, *Dorohoiul, Studii și documente*, Iași, 1924, pag. 26.

¹² Artur Gorovei, *op. cit.*, pag. 332.

Constantinopol, trecînd prin Botoșani, remarcă în tîrg un număr mare de prăvălii din lemn și din zid, care aveau geamuri bune la ferestre, fapt ce dovedește bunăstarea negustorilor botoșăneni. În 1763, geologul austriac Hacquet, descriînd bilciul din Botoșani arată că „...se aduce aici pentru cumpărători foarte luxoși, marfă englesă, francesă, stofe turcești scumpe pentru femei, năfrâmi frumoase sau tulpane”². Același arată că bilciul din Botoșani e mai frecventat decît oricare alt oraș din Austria³.

Legăturile comerciale din ce în ce mai dezvoltate între orașele Botoșani, Suceava și Dorohoi dovedesc formarea unei piețe lărgite în această parte a Moldovei. Fiînd situat într-o regiune unde se practica agricultura, creșterea vitelor și a oilor producătoare de piei de calitate superioară și nu prea îndepărtată de regiunile muntoase, Botoșanii au devenit în scurtă vreme centrul cel mai important al acestei piețe. Prin însăși poziția sa geografică și în baza tradiționalelor legături comerciale, această piață gravitează mai mult spre Polonia și Austria, spre tîrgurile din nordul Transilvaniei și spre Bucovina, care din 1775 a fost ocupată de austrieci.

II. DATE PRIVIND CREȘTEREA COMERȚULUI BOTOȘĂNEAN DE LA JUMĂTATEA SEC. AL XVIII-lea PÎNĂ LA JUMĂTATEA SEC. AL XIX-lea

De la jumătatea secolului al XVIII-lea, ca urmare a dezvoltării forțelor de producție și a apariției unor noi relații de producție, orînduirea feudală a intrat în plină destrămare. De mare însemnătate pentru dezvoltarea economică a Țării Romînești și Moldovei a fost pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774) care a creat condiții favorabile pentru dezvoltarea comerțului botoșănean atît pe plan intern cît și pe plan extern.

Comerțul cu vite care, vreme îndelungată, a avut de suferit din cauza monopolului turcesc a început din nou să înflorească. Știrile imediat următoare tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi dovedesc aceasta. În 1776, la Botoșani este menționat tîrgul boilor „unde vameșii domnului își aveau ceardacul”⁴. În 1796 este pomenit tîrgul vechi al cailor pentru a fi deosebit de tîrgul cailor mai nou⁵. Și călătorii străini, în trecere prin Botoșani, dau mărturie privind comerțul cu vite. După cum afirmă călătorul polonez Mikoscha, în trecere prin tîrg pe la 1782, la Botoșani era în fiecare săptămînă tîrg de vite și de cai la care ar fi putut veni și negustori din Polonia⁶.

Condițiile create de tratatul de la Kuciuk-Kainargi au stimulat și dezvoltarea celorlalte ramuri ale comerțului botoșănean. Au crescut

¹ N. Iorga, *Istoria Romînilor în chipuri și icoane*, p. 176.

² Idem, *Istoria romînilor prin călători*, ed. a II-a, vol. III, 1929, pag. 27.

³ *Ibidem*.

⁴ N. Iorga, *Istoria Romînilor în chipuri și icoane*, p. 173.

⁵ Idem, *Studii și documente*, vol. VII, pag. 138.

⁶ Idem, *Istoria romînilor prin călători*, București, 1929, vol. III, p. 32.

vinzările și cumpărările de produse meșteșugărești, făină și alte mărunțișuri. Negoțul cu băcănii și cu rachiu atrage pe mulți din negustorii târgului. În februarie 1778, bacalii obțin de la Constantin Moruzi un hrisov în baza căruia se organizează în breaslă așa cum ar fi avut și mai înainte și aleg ca staroste pe Ioniță Lălu¹. În hrisovul domnitorului sînt arătate toate orînduielele ce trebuiesc păzite de staroste și epitropii breslei. Hrisovul prevede obligația pentru toți bacalii de a asculta de staroste și cei 6 epitropi². Ucenicii folosiți în dughene trebuie făcuți cunoscuți starostiei. Marii boieri nu aveau dreptul de a se amesteca în treburile breslei, bacalii de rînd nu puteau deschide dughene înainte de a deschide bacalii de frunte. Din hrisov aflăm că bacalii aveau voie să folosească în dughenele lor ucenici aduși din alte părți, este vorba de bacalii de frunte; faptul acesta dovedește o evidență diferențiere socială în sinul negustoriei botoșănene, apărută ca urmare a dezvoltării comerțului.

În noiembrie 1814, Scarlat Alex. Calimach dă hrisov lui Marin Odagiu din Botoșani numindu-l staroste peste bacali „ca să aibe a purta de grije și a cîrmui el cu cei trei epitropi aleși ai breslei lor pe bacali³. Prin hrisov se hotărăște ca bacalii să nu mai vîndă mărfurile lor cu prețuri mai ridicate decît cele stabilite de domnie. Starostele se bucura de unele scutiri din partea domniei. El avea dreptul de a ține băcălie fără a plăti dările pe care ceilalți târgoveți le plăteau. Mulți negustori botoșăneni făceau negoț cu mărfuri turcești, alții se ocupau cu vînzarea tutunului.

Activitatea comercială a negustoriei botoșăneni a fost încurajată și de unii domnitori ai Moldovei prin acordarea de scutiri și privilegii. În 1779, Constantin Moruzi întărește pentru negustorii armeni din Botoșani privilegiile pe care aceștia le aveau de la alți domnitori. La vremea deseatinii acești negustori aveau a plăti „cîte 4 parale vechi de stup și rîmătoriu“⁴. În urma unei plîngerii, negustorii pămînteni din Botoșani au primit de la Mihai vodă Suțu, în martie 1794, un privilegiu în care sînt prevăzute o serie de scutiri. Domnul motivează acordarea acestui privilegiu, socotind că negustorii aceștia „nu puțin folos aduc cu negustoria lor și cămării gospod, lăcuitorilor înlesnire la aleșveriușul lor“⁵. Prin hrisovul dat se hotărăște ca negustorii pămînteni din Botoșani să plătească deseatina pînă la 3 lei bucata, să fie scutiți de cîini de olac și alte obligații pe care ceilalți locuitori le aveau. De asemenea cînd merg în alte ținuturi și iarmaroace sînt scutiți de dări, deoarece plătesc birul lor în ținutul Botoșanilor. Domnul atrage atenția ispravnicilor și judecătorilor din alte ținuturi, pe unde ar umbla negustorii botoșăneni și ar avea pricină de judecată, să judece cu dreptate, iar în caz că nu sînt mulțumiți cu judecata ce li s-a făcut, să se adreseze

¹ Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerțului la romini*, București, 1908, pag. 62.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, pag. 285—286.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 127.

⁵ Artur Gorovei, *op. cit.*, pag. 332.

domnului¹. Privilegiul acordat negustorilor botoșăneni a fost întărit în martie 1796 și la 31 august 1799.

În schimbul de produse sînt interesați atît boierii cît și mănăstirile din părțile locului. Documentele botoșănene atestă această stare de fapt din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. La 1766 sînt pomenite în Botoșani dughenele stolnicului Constantin Grecianu². La 1776 sînt pomenite dughenele vistiernicesei Catrina Catargiu și a stolnicului Constantin Kogălniceanu³, iar Ion Calimachi, se amestecă în cumpărătura de oi⁴. În 1793, Mihail Constantin Suțu încredințează veniturile bisericii Uspenia școlii din Botoșani printre care și dughenele acesteia⁵.

Un număr însemnat din dughenele din Botoșani aparțineau mitropoliei din Iași. În 1828, mitropolia din Iași dă vel vornicului Al. Calimachi 51 de dugheni pe care le avea în Botoșani pentru un loc din Iași⁶. În 1832 au fost luate pentru spital 23 de dugheni ale mitropoliei⁷.

Foarte interesați sînt boierii și mănăstirile în comerțul de vite. Pe lîngă că aveau în stăpînirea lor terenuri întinse de pășune, atît boierii cît și mănăstirile se bucurau de privilegiu însemnate din partea domnitorilor. Astfel, la 25 mai 1803, domnitorul Alex. Moruzi dă Smărandei, fiica lui Catinca Moruzi, căsătorită cu Alex. Balș, stăpînul moșiei Dumbrăveni, un hrisov, prin care-i scutește de vama mare, de cornărit și de orice alte dări întîmplătoare cei 500 de boi destinați pentru negoț în fiecare an⁸. Într-o carte domnească din iunie 1803, se vorbește despre vitele de neguțătorie ale mănăstirii Sf. Nicolae Popăuți⁹. De asemenea, în 1818, boierul Manolache Manu avea aprobare domnească de a alcătui tîrg de vite pe moșia Cucorăni¹⁰.

Pe lîngă boieri și mănăstiri cu comerțul de vite se ocupau și un număr însemnat de negustori supuși străini. În catagrafia supușilor străini, din Botoșani, întocmită în anul 1820, sînt trecuți 17 mari negustori de vite. Pentru întreținerea vitelor lor, negustorii aveau moșii cu anul pe care le lăseau necultivate, transformîndu-le în pășuni pentru vite¹¹. Interesul pentru comerțul de vite a crescut și datorită faptului că vitele din această regiune erau foarte mult apreciate în străinătate, în primul rînd caii. În primii ani ai sec. al XIX-lea evreul Lippman, stabilit la Avrămeni în ținutul Botoșani, strîngea cai pentru armata prusacă¹². Caii din această regiune au contribuit la îmbunătă-

¹ N. Iorga, Studii și documente, vol. VII, p. 132—134.

² *Idem*, Studii și documente, vol. V, p. 253.

³ *Idem*, *Istoria Romînilor în chipuri și icoane*, p. 173.

⁴ *Idem*, *Istoria comerțului românesc*, Epoca mai nouă, pag. 47.

⁵ Alex. Papadopol-Calimach, *op. cit.*, pag. 45.

⁶ Artur Gorovei, *op. cit.*, pag. 62.

⁷ Arh. St. Botoșani, fond, Primărie, dosar 9/1832, fila 4.

⁸ Arh. St. Botoșani, fond, Balș, mapa 1, nr. 5.

⁹ Documente privitoare la istoria economică a Romîniei — Orașe și tîrguri — Moldova, seria A, vol. II, București, 1960, p. 33.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Artur Gorovei, *op. cit.*, pag. 82—91.

¹² N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, Epoca mai nouă, p. 142.

tățirea speciei de cai austrieci și prusaci¹. Piețele din Cernăuți, Lemberg și în special Viena erau aprovizionate numai cu vite din această regiune². La 1828, la Botoșani, era un mare iarmaroc de vite, unul din cele mai vizitate din întreaga Moldovă.

Negustorii botoșăneni mergeau după mărfuri în târgurile din țările vecine aducând de acolo coloniale, manufactură saxonă, pielărie rusească, ceară și tutun³. Negustorul botoșănean Hagi Chicor Buicoglu întreținea legături cu casa de comerț Hagi Constantin Pop din Sibiu⁴, iar în 1822 Măgîrdici Buioliu din Botoșani mergea prin Suceava la vestitul iarmaroc din Lemberg⁵.

Din lipsă de informații nu se poate stabili numărul exact al negustorilor din Botoșani. Totuși pe la începutul sec. al XIX-lea numărul acestora era destul de mare. În condaica liuzilor din 1803 sînt trecuți 77 de negustori hrisovoliți⁶. După o statistică a vistieriei din 1820, privind supușii străini în Botoșani erau 70 de supuși nemțești, după origine: moldoveni, armeni, leși, ruși, germani, greci, bulgari, unguri etc. care se ocupau cu diferite negoțuri⁷. O statistică din 1832 numără la Botoșani 40 de „fabrici”, (de lumînări, de oloiuri, de colțuni, de basmale de tulpane, de pălării, de pânzuri, de piele, de găitanuri, de săpun)⁸. În comerț, așa după cum am văzut, erau interesați și un mare număr de boieri din părțile locului.

Înființarea a noi târguri și iarmaroace în apropierea Botoșanilor⁹ a micșorat posibilitățile de cîștig ale botoșănenilor, care se plîng de mai multe ori de strîmtoarea în care se găsesc și cer să le aprobe înființarea a noi iarmaroace în Botoșani. În plîngerea lor din 16 septembrie 1832, adresată eforiei orașului, negustorii botoșăneni se plîng că târgul se află „în pătîmire” numai din pricina târgușoarelor ce au luat ființă prin apropiere¹⁰. Ei roagă Eforia să intervină la domnitor spre a le aproba înființarea a 8 iarmaroace de vite și alte negoțuri¹¹. În plîngere se arată că în tîrg trăiesc mulți negustori „cari specularisesc neguțătoria în vite”¹² și aduc prin activitatea lor mari venituri țării. Cererea negustorilor botoșăneni a fost satisfăcută. Domnul a aprobat înființarea a 8 iarmaroace anuale (la 1 ianuarie, la 2 februarie, la duminica mare, la 6 august, la 15 august, la 8 septembrie, la 15 octombrie și la

¹ Raportul general despre starea economică a acestei circumscripțiuni cuprinzînd județele Botoșani, Dorohoi, Suceava, 1897, pag. 8.

² *Ibidem*, pag. 6.

³ Artur Gorovei, *op. cit.*, pag. 53.

⁴ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, epoca mai nouă, p. 81.

⁵ *Ibidem*, p. 143.

⁶ Uricariul, VIII, pag. 315.

⁷ Artur Gorovei, *op. cit.*, pag. 82—91.

⁸ Arh. St. Iași, Tr. 644, op. 708, nr. 411, fila 38—39.

⁹ C. C. Giurescu, *Principatele romîne la începutul sec. al XIX-lea*, București, 1957, p. 71. Documente privitoare la istoria economică a Romîniei — Orașe și târguri — Moldova, seria A, vol. II, București, 1960, pag. VII.

¹⁰ Arh. St. Botoșani, fond Primărie, dosar 9/1832, fila 4.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Arh. St. Botoșani, fond Primărie, dosar 9/1832, fila 4.

6 decembrie)¹. Cele 8 iarmaroace existau și în 1842². În 1844 domnitorul aprobase la Botoșani înființarea a 12 iarmaroace anuale³ deoarece, așa după cum afirmă chiar botoșănenii, piața este cea mai potrivită pentru diferite negoțuri, dar mai cu seamă pentru vite⁴. În aprilie același an obștia locuitorilor din orașul Botoșani trimite o jalbă domniei, cerind aprobarea pentru 3 iarmaroace anuale de câte o săptămână fiecare: între 22–27 iulie, între 20 august–29 august, și al treilea să înceapă din duminica I a postului mare, adică a doua zi după sf. Teodor⁵. Locuitorii arată că la Botoșani se pot găsi cîrduri de vite pe care negustorii străini le caută în mod deosebit. Se cere ca după aprobarea iarmaroacelor, de către domnitor, acestea să fie publicate atît în Bucovina cît și în Galiția cu care Botoșani se găsesc în bune relații comerciale. Numărul acelora care se ocupau cu comerțul de vite era tot mai mare. În 1845, la Botoșani, era o breaslă a precupeților de vite care se ocupau numai cu practicarea acestui fel de comerț⁶.

Și comerțul de rachiu și băuturi spirtoase ia o mare amploare mai ales datorită înmulțirii velnițelor care prelucrau cereale stricate și cartofi. Numărul acelora care se ocupau cu vînzarea băuturilor, în primul rînd rachiul, în 1832, ajunsese la 131 din care 79 moldoveni, 6 armeni și 46 evrei⁷. În 1832 existau în Botoșani 63 de bresle⁸ din care o parte erau bresle de negustori, o parte ale meșteșugarilor care singuri își vindeau obiectele pe care le produceau. La 1832 cînd s-a făcut catagrafia populației din Botoșani existau în acest oraș 45 de blănari⁹.

Prosperitatea comerțului botoșănean a contribuit la dezvoltarea orașului fapt remarcat de mulți călători străini și de contemporani, în scrierile lor. Astfel istoricul Dionisie Fotino, la 1800, socotește Botoșanii al doilea oraș comercial după Galați¹⁰. Trecînd prin Botoșani, în 1805, călătorul Vincenz Ratthyani arată că piața orașului e spațioasă și înconjurată cu o mulțime de maghernite...“ închiriate foarte scump, pentru că comerțul mic este liber... și puțin impus“¹¹. De asemenea Max Friedrich Thielen, în cartea sa „Die Europäische Turkey“ apărută la Viena în 1828, spune despre locuitorii Botoșanilor că fac „un comerț foarte viu care se întinde pînă la Brody, Brünn și Leipzig“¹².

¹ Arh. St. Botoșani, fond Primărie, dosar 9/1832, fila 4.

² Documente privitoare la istoria economică a României — Orașe și țîrguri — Moldova, seria A, vol. II, București, 1960, pag. 272.

³ *Ibidem*, pag. 289.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Arh. St. Iași, K. 1845, fila 92

⁷ Artur Gorovei, *op. cit.*, pag. 179.

⁸ *Ibidem*, pag. 311.

⁹ *Ibidem*, pag. 319.

¹⁰ Alex. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, pag. 2.

¹¹ Artur Gorovei, *op. cit.*, pag. 51.

¹² *Ibidem*, pag. 53.

III. DATE PRIVIND DEZVOLTAREA COMERȚULUI BOTOȘĂNEAN ÎN A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL XIX-lea

Prin acordarea libertății comerțului pe Dunăre și Marea Neagră, tratatul de la Adrianopole (1829) a făcut posibilă antrenarea Țării Românești și Moldovei în schimburile comerciale și cu țările capitaliste din apusul Europei. Din cauza poziției sale geografice, fiind mai îndepărtat de principalele porturi ale țării (Galați și Brăila), Botoșanii continuă să întrețină legături comerciale cu Austria față de care se găsea în imediată apropiere¹. Pe măsura dezvoltării căilor de comunicații, ținutul din nordul Moldovei a fost tot mai mult atras în schimbul de produse și cu alte țări capitaliste din apusul Europei. Găsind piețe de desfacere în țările Europei centrale și de apus, burghezia și moșierimea botoșăneană sînt tot mai mult interesate în comerțul cu vite și cereale, produsele caracteristice ale acestei regiuni. În agricultură au început a fi folosite mașinile. Încă din 1854, la Botoșani, exista o firmă comercială „J. Abramovitz” care aducea mașini agricole și fierărie din Anglia și Germania². În scopul valorificării grîului, în condiții cît mai avantajoase, continuîndu-se tradiția vechiului comerț cu făină, la Botoșani, încă din 1855 a fost înființată societatea morilor cu aburi „Gavriel Abramovici și Sava Freifeld”³ care măcina mari cantități de făină pe care le vindea în țară și străinătate. Se poate conchide, că începînd pe la jumătatea sec. al XIX-lea, la Botoșani, a început să crească interesul pentru comerțul cu cereale. Comerțul cu cereale a devenit predominant după ce guvernul austro-ungar a refuzat să mai permită intrarea vitelor din România în Austro-Ungaria și după 1886 cînd guvernul român a introdus tariful autonom. Pînă la introducerea tarifului autonom, pe primul loc în comerțul Botoșanilor s-au găsit vitele. Așa cum rezultă din presa de mai tîrziu, în fostul județ Botoșani, pe la 1867, erau multe herghelii de cai, renumite în întreaga Moldovă, ca cele de la Dumbrăveni, Ripiceni, Dămăcheni, și Zvorîștea unde se creșteau cai pentru comerț⁴.

Viața comercială a orașului și fostului județ Botoșani a fost sprijinită și de Camera de comerț și industrie, înființată în 1868, instituție, care a apărut interesele burgheziei și moșierimii botoșănene. Primii conducători ai Camerei au fost numiți, iar cele dintîi alegeri s-au ținut în anul 1874. Dîndu-se curs instrucțiunilor pentru organizarea alegerilor, s-a făcut o statistică a negustorilor din oraș care

¹ În cartea sa „Beschreibung der Moldau und Walachei”, ediția Breslau, 1854, F. Neugebauer arată că din ținutul Botoșani trec produse în Austria de 100.000 galbeni și în Turcia de 2000 galbeni. Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 54.

² Curierul român din 16 ianuarie, 1903.

În Raportul general despre starea economică a circumscripțiunii 1903—1904 se arată data de înființare anul 1844, p. 93.

³ Arh. St. Botoșani, fond Primărie, dosar 4915/1901, fila 111.

⁴ Raport general despre starea economică a jud. Botoșani, Dorohoi și Suceava, 1897, pag. 8.

aveau dreptul de a alege organele de conducere ale camerei¹. Potrivit acestei statistici în Botoșani, în 1874, se aflau 285 de comercianți ce întruneau condițiile prevăzute de lege². Camera de comerț și industrie din Botoșani a apărut interesele moșierimii și burgheziei botoșănene, care, fiind legată de comerțul cu vite și cereale nu erau interesate în dezvoltarea industriei, excepție făcând industria morăritului. Apărind interesele burgheziei și moșierilor botoșăneni, Camera de comerț și industrie se va situa în multe privințe pe poziții care contraveneau tendințelor de dezvoltare ale capitalismului de la sfârșitul sec. al XIX-lea.

Organizarea comerțului de vite în cât mai bune condiții a fost o preocupare de seamă a autorităților locale. Ținând seama de marea însemnătate a comerțului de vite și urmărind să asigure venituri tot mai mari comunei, autoritățile comunale au organizat începând de la 1873 un mare iarmaroc anual. La 21 octombrie 1872, președintele comisiiei interimare din Botoșani propune înființarea unui iarmaroc de vite. Întrucît se credea că la acest iarmaroc va veni un număr mare de vite nu numai din județul Botoșani, ci și din județele Dorohoi și Iași „care sînt renumite pentru cultivarea vitelor“³ s-a fixat ca loc pentru ținerea iarmarocului Cîmpul Copoului care prezenta mari avantaje în privința adăpării și pășunatul vitelor. Organizatorii cereau să se destăineze iarmarocului 40–50 de fălci întrucît, afirmau ei, iarmarocul din Botoșani, în privința vînzării și cumpărării de vite „se crede a fi cel dintîi în România“⁴. În scopul asigurării unei activități cît mai bogate, organizatorii iarmarocului propun scutirea de orice taxă a tuturor soiurilor de comerț, negustorilor de vite să li se asigure staționarea, pășunarea și adăparea gratuită a vitelor. Se propune construirea unor șoproane și grajduri pentru adăpostirea vitelor. Propunerile organizatorilor au fost însușite de primăria orașului și aduse la îndeplinire. Organizarea iarmarocului a fost făcută cunoscut prin Monitorul Oficial, Foia publicațiilor oficiale, „Romînul“ și „Curierul“ cît și în alte jurnale. S-au trimis adrese tuturor primărilor comunelor urbane din țară. Ținerea iarmarocului a fost fixată între 1–15 septembrie în fiecare an. În anunțul primăriei orașului, publicat în ziarul „Romînul“ din 14 și 15 august 1873, se arată că iarmarocul de la Botoșani este pentru toate felurile de comerț și în mod deosebit, „pentru comerțul a tot soiul de vite“⁵.

Primul iarmaroc s-a deschis la 1 septembrie 1873. Schimburile comerciale în cele două săptămîni de iarmaroc, în primul rînd comerțul de vite, nu au satisfăcut așteptările organizatorilor iarmarocului. De la 1 la 15 septembrie 1873 s-au vîndut doar 800 de vite mari la care se adaugă vînzările de porci, oi și viței⁶. În 1874 s-au vîndut 844 vite cunute din care foarte căutați au fost boii⁷. Nivelul scă-

¹ Arh. St. Botoșani, fond Primărie, dosar 9/1874, fila 30.

² *Ibidem*, fila 30.

³ *Ibidem*, fila 16.

⁴ *Ibidem*, fila 17.

⁵ *Ibidem*, fila 72.

⁶ *Ibidem*, dosar Înființarea Iarmarocului, 1873.

⁷ *Ibidem*

zut al vinzărilor de vite în săptămânile de iarmaroc se explică prin aceea că un număr însemnat de crescători de vite își vindeau vitele direct din gospodării, astfel de vânzări fiind, pentru ei, mult mai avantajoase. Crescătorii de vite preferau să-și vândă vitele de pe loc, deoarece acestea aduse la iarmaroc slăbeau și nu se mai putea obține pe ele prețurile dorite.

Vinzările de pe loc constituiau o parte însemnată a comerțului de vite botoșănean. Numai așa se poate explica faptul că din nordul Moldovei, înainte de introducerea tarifului autonom, anual, se vindeau în Austro-Ungaria vite în valoare de peste 25 milioane franci¹. Această situație a făcut ca în anul 1875, înainte de deschiderea iarmarocului, primăria să ceară locuitorilor să participe cu mai mult interes, anunțând pe comercianți că vor fi scutiți de plata patentei, iar barăciile, grajdurile și șurile vor fi închiriate cu prețuri foarte mici. Dar, în ciuda avantajelor create de autoritățile comunale, crescătorii de vite continuau să-și vândă vitele de pe loc, pentru ei fiind mult mai avantajos. Din această cauză, comerțul cu vite, în timpul iarmarocului, niciodată nu va atinge un nivel prea ridicat.

Pe lângă vite, în zilele de iarmaroc, se vindeau și alte produse printre care și mașini agricole. În raportul comisiei însărcinate cu studierea a tot ce este necesar pentru organizarea iarmarocului se arată că locul numit Cîmpul Copoului rămîne fixat pentru vite și mașini agricole². Din documente nu rezultă ce fel de mașini agricole erau vîndute și de unde erau aduse. Faptul acesta dovedește însă interesul din ce în ce mai mare pentru folosirea mașinilor în agricultură.

În timpul zilelor de iarmaroc se făcea un însemnat comerț cu băuturi spirtoase. Rachiul era procurat de negustori de la cele 3 mari fabrici de spirt din fostul județ Botoșani³. În luna august 1874, la primăria orașului, s-au depus peste 30 de cereri pentru a se obține permisiunea vânzării băuturilor în barăciile primăriei, construite în acest scop⁴. În zilele iarmarocului vânzările și cumpărările nu se făceau numai pe Cîmpul Copoului ci pe toate străzile și locurile virane ale tirgului, orașul întreg fiind un adevărat iarmaroc⁵.

Comerțul cu vite al acestei regiuni a primit o puternică lovitură din partea Austro-Ungariei care, în 1882, a interzis cumpărarea vitelor sub pretextul unor măsuri sanitare. Decăderea comerțului de vite a devenit evidentă după 1886, cînd guvernul român a introdus tariful autonom și între cele două țări a început războiul vamal. De la 25 mil.

¹ Din întreaga țară se vindeau în Austro-Ungaria vite în valoare de 65 milioane franci din care acestei regiuni îi reveneau peste 25 milioane franci. (Raportul general despre starea economică a acestei circumscripțiuni cuprinzînd județele Botoșani, Dorohoi, Suceava, 1897, pag. 7).

² Arh. St. Botoșani, fond Primărie, dosar Inițiințarea Iarmarocului, 1873.

³ În județul Botoșani pînă la 1900 existau fabricile de la Dumbrăveni (1854), Corni (1864), Deleni (1874). Raport general despre starea economică a acestei circumscripțiuni, 1903—1904, pag. 93.

⁴ Arh. St. Botoșani, fond Primărie, dosar Inițiințarea iarmarocului, 1873.

⁵ *Ibidem*.

franci, valoarea comerțului de vite înainte de introducerea tarifului autonom, în 1887, valoarea acestui comerț a scăzut la 1.600.000 lei și peste 3 ani, în 1890, la 525.000 lei, pentru ca peste 4 ani, în 1894, acest comerț să fie desființat cu totul, iar cultura vitelor părăsită¹. Arătînd care au fost urmările tarifului autonom pentru nordul Moldovei, secretarul Camerei de comerț și industrie din Botoșani, în 1894, scria următoarele: „noi cu tot dreptul putem zice că am fost cei mai oropșiți. Am pierdut una din cele mai lucrative și mai mănoase ramuri ale ocupațiunii noastre și anume creșterea vitelor, care astăzi nemaifiind căutate în străinătate, din cauza lipsei de debușeuri, între care cel mai însemnat Austria, au degenerat“². Creșterea vitelor una din ocupațiile principale ale populației din această regiune a decăzut. „Debușeurile lipsind, — se spune în raportul Camerei, din 1897, către minister — populațiunea rurală a părăsit cultura vitelor, nu se mai ocupă decît atîta cît pretind necesitățile de muncă și cerințele de hrană“³.

Cu toate acestea comerțul cu vite continua să se facă pe plan local, dar era neînsemnat. Iarmarocul de la 1—15 septembrie 1889, arată secretarul Camerei de comerț și industrie, a fost cît se poate de slab. Afaceri s-au încheiat foarte puține. Comercianții străini n-au fost mai deloc⁴. Din cele 2.039 vite care au fost aduse la iarmaroc spre vînzare, au fost vîndute doar 1065⁵. La iarmarocul din 1891 timp de 6 zile nu s-a făcut nici o vînzare⁶.

Deoarece vitele nu mai erau căutate, locuitorii regiunii au început să se ocupe mai intens cu agricultura. În raportul Camerei de comerț și industrie, din 1897, adresat ministerului, cu privire la agricultură se scrie următoarele: „Cu introducerea tarifului autonom la 1886, adică o dată cu ruperea relațiunilor cu Austro-Ungaria, agricultura acestei regiuni intră într-o fază nouă“... „Agricultorii noștri văzînd că cultura vitelor nu mai rentează fiindcă lipsesc debușeurile, au început a se întinde în cultura agricolă; toate șesurile, și toate cîmpiile întinse care serveau de imașuri, s-au arat, fiecare a căutat ca să suplinească avantajele materiale ce i le dă cultura vitelor prin cultura cerealelor“⁷. Se cultiva mai cu seamă grîul, care transformat în făină putea fi mai ușor vîndut. În 1880 grîul a fost cultivat pe o întindere de 23.000 ha⁸, în 1894, cultura grîului a crescut cu 15.000 ha ajungînd la 38.000 ha⁹. Prețul pămîntului a crescut pînă la 700 lei falcea¹⁰. În doi ani — 31 iulie

¹ Raport general despre starea economică a acestei circumscripțiuni cuprinzînd județele Botoșani, Dorohoi și Suceava, 1897, p. 7.

² Buletinul Camerei de comerț și industrie, nr. 90/1891, pag. 1—2.

³ Raport general despre starea economică a acestei circumscripțiuni cuprinzînd județele Botoșani, Dorohoi și Suceava, 1897, pag. 7.

⁴ Buletinul Camerei de comerț și industrie, nr. 27, 1889, pag. 7—8.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, nr. 55/1891, pag. 8.

⁷ Raport general despre starea economică a acestei circumscripțiuni cuprinzînd județele Botoșani, Dorohoi și Suceava, 1897, p. 16.

⁸ *Ibidem*, p. 17.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 18.

1885 — 31 iulie 1887 Societatea morilor de aburi din Botoșani a măcinat 18.543.458 kg de făină¹ pe care a vîndut-o în localitate, în împrejurimi în țară și în străinătate. Făina de Botoșani se bucura de o largă apreciere nu numai în țară ci și în străinătate. La expoziția de la Paris din 1889, „Prima Societate a morilor de aburi din Botoșani“ a obținut marea medalie de aur, combătînd cu succes făina ungurească pe care a lăsat-o cu mult în urmă fiind mai rentabilă la panificație.

În raportul Camerei de comerț și industrie privind starea economică a circumscripției a IX-a pe anul 1888, se arată că la Botoșani, se făcea un foarte întins comerț cu cereale. Din cele 26.486.300 kg marfă vîndută în primele 6 luni, 18.201.100 kg au fost cereale². Pînă la 1 septembrie 1888 la Botoșani, s-au vîndut 2500 vagoane grîu cu 1475 lei vagonul³. În primele 6 luni ale anului 1889 de la Botoșani s-au exportat: 7571 tone porumb, 9891 tone făină și 3316 tone leguminoase⁴. Rezultă din datele prezentate mai sus că începînd cu anii 1886—1887 pe primul loc în comerțul botoșănean, au trecut cerealele.

Datorită creșterii comerțului cu cereale balanța comercială a orașului Botoșani continuă să rămînă favorabilă. În primele 6 luni ale anului 1888 s-au importat 3.258.400 kg marfă și au fost exportate 26.486.300 kg⁵. Botoșanii aveau legături comerciale cu multe țări din Europa și cu numeroase centre din țară. Statele cu care Botoșanii se găseau în strînse relații comerciale sînt: Germania, Austro-Ungaria, Franța, Anglia, Belgia, Elveția, Olanda și Italia⁶. Se vindeau cereale, făină, vite, porci, lemn de construcție, ouă etc. Se cumpăra fier, zahăr, cărbuni de piatră, piatră de var, mașini agricole, vitriol, apă minerale, uleiuri, coloniale, vin, sficlarie, cafea, blănării, ciment ș.a.⁷. De asemenea cantități însemnate de cereale erau vîndute în Germania. Aceste țări cumpărau de pe piața botoșăneană cereale, mai cu seamă porumb și vindeau produse fabricate. În cursul a trei luni — martie, iunie și august 1889 — în Germania și Austro-Ungaria s-au vîndut cereale în valoare de 356.000 franci, timp în care în alte țări nu s-a făcut nici o vînzare sau dacă s-au făcut indirect prin porturile Galați și Brăila s-a ajuns la valoarea de 227.025 franci⁸.

Menținerea legăturilor comerciale cu aceste țări se explică în bună parte și prin poziția geografică a Botoșanilor. Pentru producătorii de cereale botoșăneni era mai rentabil să plătească marile taxe vamale impuse de Austro-Ungaria și Germania decît să-și transporte cerealele pînă la Brăila și Galați. În raportul adresat ministerului în 1897, se spune că a fost o vreme cînd agricultorii din această regiune se su-

¹ Buletinul Camerei de comerț și industrie, nr. 3, oct. 1888, p. 7.

² Raportul Camerei de comerț și industrie, 1888, p. 13, 14—16.

³ Buletinul Camerei de comerț și industrie, sept. 1888, p. 6.

⁴ *Ibidem*, nr. 10, 1889, p. 6—7.

⁵ Raportul Camerei de comerț și industrie, 1888, p. 14—16.

⁶ *Ibidem*, p. 13, 14.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Buletinele Camerei de comerț și industrie, nr. 16, 22, 27, 1889, p. 5, 8.

puneau plății vămii austriece și transportării grinelor în Austro-Ungaria, unde le venea mai avantajos decât să le ducă la Brăila și Galați.

Rezultă că în ciuda taxelor vamale ridicate impuse de Germania și Austro-Ungaria, piața botoșăneană continuă, ca și mai înainte, să fie strâns legată de piețele de desfacere din aceste țări. Cum însă aceste țări, la sfârșitul sec. al XIX-lea, duc o politică protecționistă piața botoșăneană a avut de suferit și comerțul cu cereale a început să decadă. În această situație Camera de comerț și industrie va cere ministerului, în repetate rânduri, reducerea tarifului pe C.F.R. pentru transportul cerealelor din această regiune.

Pe măsură ce în Imperiul Austro-Ungar se dezvoltă agricultura, mai cu seamă în Ungaria, guvernul imperiului va duce o politică protecționistă față de cerealele românești și va începe să le facă concurență pe piețele externe. Un reprezentant al intereselor agricultorilor din Austro-Ungaria, Cavalerul Ferdinand Krapz von Liverhoff șeful secțiunii comerciale din guvernul de la Viena susținea într-o scrisoare, că grâul românesc este inferior celui unguresc și că acest grâu se vinde în Franța, Anglia, Italia și Belgia ca produs unguresc².

Din 1892, Austro-Ungaria și Germania au intrat în uniunea vamală a Europei Centrale și au mărit taxa de import pentru cerealele românești de la 3 mărci la 5 mărci. Deoarece piața botoșăneană era legată în primul rând de Austro-Ungaria se înțelege că o asemenea politică va determina o slăbire a comerțului cu cereale botoșănean. Într-adevăr comerțul cu cereale în 1892 era foarte slab. Referindu-se la puținele vânzări de cereale din cursul anului 1892, ziarul „Curierul român” scria că motivul stagnațiunii pe piața noastră este-n cea mai mare parte această taxă de 5 mărci la 100 kg cereale, ceea ce face imposibil exportul spre Germania³. Prețurile cerealelor sînt în scădere; față de 1891, prețul unui vagon de grâu a scăzut pînă în 1894 cu 56%, ovăzul cu 48%, porumbul 37%⁴. Suprafețele însămînțate cu grâu au început să scadă. Din 1894 pînă în 1896 suprafața însămînțată cu grâu a scăzut cu 16.500 ha ajungînd la 21.500 ha.

Pînă în 1898 prețul grâului s-a menținut la 1450 lei vagonul, prețul din 1888, dar continua să rămînă nevîndut. În 1898 s-au vîndut numai 150 de vagoane, ceea ce reprezintă 20—25% din stocurile existente⁵. Numărul polițelor protestate crește de la an la an. În 1899 au fost protestate 1166 de polițe⁶.

Decăderea comerțului botoșănean în care, după 1886, au predominat cerealele, pe lîngă cele arătate mai sus, a fost determinată și de criza agrară de la sfârșitul secolului al XIX-lea care a cuprins țările din

¹ Raport general despre starea economică a acestei circumscripțiuni cuprinzînd județele Botoșani, Dorohoi și Suceava, 1897, p. 23.

² *Ibidem*, nr. 22, p. 3, 4, 5.

³ *Curierul român*, nr. 9/1892.

⁴ Buletinul Camerei de comerț și industrie, nr. 62/1892 și nr. 78/1893, p. 8.

⁵ *Ibidem*, nr. 1 și 2, 1893, p. 1—2.

⁶ *Ibidem*, anul 1899.

Europa Occidentală, Rusia iar apoi S.U.A.¹. Referindu-se la calmul de pe piața botoșăneană, din 1892, ziarul amintit arată că acesta provine din cauza „depozitelor prea mari ce s-au aglomerat de mai multe luni pe piețele principale ale Europei, depozite care vor crește încă prin sosirea continuă a produselor ce plutesc peste ocean”². La cele arătate mai sus se adaugă și cauze interne. În agricultura regiunii se foloseau metode și unelte de muncă înapoiate ceea ce a avut ca urmare obținerea unor cereale de proastă calitate, care erau concurate cu ușurință de alte state ale Europei și de America. Un reprezentant al intereselor românești la Württemberg (Germania), Gottlieb Benger, referindu-se la grîul românesc care se importa în Germania de comercianții din Mannheim, arată că „numai cu greu și în condițiuni neavantajoase poate suporta concurența cu celelalte grîne străine”³.

Alarmată de starea grînelor românești peste hotare Camera de comerț și industrie Botoșani cere ca în agricultură să se folosească în mai mare măsură mașinile... „ca România să poată concura cu succes cu statele agricole ale Europei Centrale, fără să mai vorbim de America, ar trebui să se facă uz de toate invențiunile tehnice și științifice pe tărîmul agriculturii”⁴. Marii cultivatori erau îndemnați să folosească pe moșiile lor mașini (ex. mașini de secerat și legat) semințe bune și bine selecționate.

Insuficiența rețelei căilor de comunicații (drumuri, șosele, căi ferate) și lipsa vagoanelor au contribuit în mare măsură la decăderea comerțului cu cereale. În anul 1888, pe teritoriul fostului județ Botoșani se găseau 72 km de cale ferată, 81 km șosea națională, 108 km șosea județeană, 152 km comunală și 65 km șosea vecinală⁵. Această rețea de căi de comunicații era absolut insuficientă față de necesitățile comerțului. Ținînd seama de starea proastă a drumurilor și șoselelor, producătorilor de pe malul Prutului, le era necesar pentru a ajunge la Botoșani, 3 zile și poate chiar mai mult.

O mare lovitură pentru orașul Botoșani a fost construirea căii ferate de pe valea Jijiei, Iași—Dorohoi. Cultivatorii din părțile dinspre Prut ale fostului județ Botoșani nu mai ajungeau cu cerealele lor pînă la Botoșani. Avînd posibilitatea transportului lor pe C.F.R. ei le încărcău în vagoane în gările : Carasa, Vorniceni, Ungureni și Trușești și le trimeteau la Iași. „Prin construirea acestei linii Iașul a avut mult de cîștigat, de asemenea Dorohoiul. Botoșanii au fost despărțiți de o mare parte din regiunile de unde mai înainte se aprovizionau cu grîu, fapt ce a dus la decăderea comerțului botoșănean și a orașului. Prin urmare linia de care e vorba se scrie în Buletinul Camerei de comerț și industrie — în loc să ne aducă foloase... din contră ne dă lovitura de moarte”⁵,

¹ Manual de economie politică, București, 1956, p. 261.

² *Curierul român*, nr. 3/1892.

³ Buletinul Camerei de comerț și industrie, nr. 63/1892, p. 5.

⁴ *Ibidem*, nr. 63/1892, p. 5.

⁵ Raportul Camerei de comerț și industrie, 1888, p. 11.

⁶ Buletinul Camerei de comerț și industrie, nr. 8/1888, p. 3—4.

Greutăți mari în vânzarea cerealelor făcea și compania căilor ferate Lemberg-Cernăuți-Iași, care a redus timpul de încărcare a unui vagon de la 3 zile la 24 de ore, a mărit taxa de magazinaj și nu garanta de marfă pe timpul parcursului. Trecerea liniilor ferate controlată de această companie în administrația statului român (18 oct. 1888) nu a schimbat cu nimic situația. Lipsa vagoanelor pentru transportul cerealelor a fost una din cele mai mari greutăți în fața comercianților de cereale. Negustorii de cereale nu pot respecta termenele fixate, din care cauză cumpărătorii anulează contractele și „părăsesc piața Botoșanilor mai cu seamă cumpărătorii germani”¹.

După o scurtă perioadă de înflorire (ultimii ani ai deceniului al 9-lea din sec. al XIX-lea) comerțul botoșănean a început să decadă. Datorită unor cauze de durată mai lungă, comerțul botoșănean nu și-a putut reveni din starea de decădere tot timpul ultimului deceniu al sec. al XIX-lea.

La sfârșitul sec. al XIX-lea Botoșanii ne apar ca un mare târg în care comerțul stagnează; din zi ce trece ruina lui se vede crescând, comercianți de tot felul, meseriași, cărăuși, birjari, cotigari, în fine toți acei care altădată aveau cu ce se îndeletnici, astăzi cu toții stau neavînd ce face din cauza totalei lipse de tranzacțiuni. Mulți dintre comercianți închid seara magazinele fără să fi făcut măcar safta, iar cei care plătesc chirie de mii de lei anual închid seara cu 4–5 lei vânzare zilnică². Cea mai mare parte din negustori se găseau în încetare de plăți pe piață, unii declarați în stare de faliment, alții așteptînd aceeași soartă³.

În condițiile restrîngerii tot mai pronunțate a comerțului cu Germania și Austro-Ungaria, burghezia și moșierimea botoșăneană, care uneori cerea guvernului să facă concesii importante acestor țări, începe a se orienta tot mai pronunțat spre țările Orientului apropiat. Această orientare va dăinui în primii ani ai sec. al XX-lea fiind întărită și de o însemnată animație pe piața Botoșanilor ca urmare a înțelegerii comerciale turco-romîne din 13/28 aug. 1900⁴.

Fiind strîns legată de moșierime, burghezia botoșăneană se situează pe o poziție ostilă acelor grupări ale burgheziei romîne care se pronunța pentru încurajarea industriei naționale. Poziția burgheziei botoșănene a fost clar formulată de Lazăr Teodoru secretarul Camerei de comerț și industrie. Referindu-se la legea din 1877 privind încurajarea industriei naționale, el scrie următoarele: „Așa se fac legile la noi, experiența de toate zilele a dovedit că tot ce am copiat este rău și nu se potrivește nicidecum, nici cu obiceiurile străvechi și nici cu natura locuitorilor acestor țări”⁵. Această cameră sprijinea tot ce era în avanta-

¹ *Buletinul Camerei de Comerț și industrie*, nr. 29, 1889, p. 2.

² *Ibidem*, nr. 20, 1900, p. 2.

³ *Ibidem*, p. 3.

⁴ Prețul grîului s-a ridicat pînă la 1310 lei vagonul iar a orzului pînă la 1020 lei vagonul (*Buletinul Camerei de comerț și industrie*, nr. 32, august 1900, p. 4).

⁵ *Buletinul Camerei de comerț și industrie*, anul 1888, sept., p. 6.

jul producătorilor și comercianților de cereale. Ea a salutat cu o deosebită satisfacție dorința reprezentanților unui mare stabiliment de moară din Germania „Vürzeuer Kunstmühlen Werke & Biscuits Fabriken“ de a intra în relațiuni directe cu comercianții de cereale din ținutul Botoșani.

Dezvoltarea comerțului a impus organizarea în orașul Botoșani a învățămîntului comercial. În 1877 a luat ființă școala de meserii în care se predau și obiecte de învățămînt privind comerțul. Convinși de necesitatea învățămîntului comercial, un număr de profesori se oferă a preda gratuit pentru ucenici, făcînd apel la comercianții din oraș să-și trimită ucenicii la școală¹. Aceste cursuri au fost predate de Ștefan Gane, Dr. Possa, N. Răutu, Teofil Popescu, Ion Cezar Tăslăuanu și Lazăr Teodoru².

Cursurile erau însă slab organizate, lipseau programele de studiu, se preda elevilor peste prescripțiile regulamentului. Pregătirea elevilor era slabă. Într-un raport de inspecție făcut la școala de meserii se fac următoarele observații cu privire la pregătirea elevilor: „La răspunsurile de fizică, curs de mașini, curs ferat, cea dintîi predată de H. Orghidan, cele de al doilea de H. Herlescu toți elevii seamănă cu niște papagali. Elevii au răspuns mai bine la aritmetică predată de Pompas și la geometrie. La contabilitate erau așa de slabi, încît nici nu știau ce se chiamă debit și credit“³.

Cererile pentru organizarea învățămîntului comercial sînt tot mai dese. Camera de comerț și industrie din Botoșani ridică în numeroase rînduri problema învățămîntului comercial, cerînd să se înființeze și la Botoșani o școală comercială întreținută de stat. În 1891, se cere înființarea unei școli de agricultură model, pe moșia Popăuți de la marginea orașului, iar în 1892 se cere înființarea unor școli de adulți pentru ucenicii patronilor.

În orașul Botoșani au fost înființate și instituții de credit. Încă din 1862 exista firma Bereș Moschowitz care se ocupa cu acordarea de împrumuturi la comercianți⁴. În 1876 a fost întemeiată o casă de economii care a durat pînă în 1891⁵, iar în 1884 a luat ființă o sucursală a B.N.R. în forma unei societăți pe acțiuni. În ianuarie 1890 președintele Camerei de comerț și industrie cere să se înființeze un institut de credit comercial care pe lingă operațiunile de bancă, să se ocupe și cu operațiunile warante. În 1892 a fost înființată Societatea de economie Botoșani și în 1894 o sucursală a Băncii agricole în forma unei societăți pe acțiuni.

Din cele prezentate pînă acum se poate conchide că viața comercială a orașului Botoșani de la începuturile tîrgului și pînă la începutul secolului al XX-lea a fost rezultatul dezvoltării producției de mărfuri și produse provenite din atelierile meșteșugărești iar în secolul al XIX-lea mai ales din agricultură.

¹ Buletinul Camerei de comerț și industrie, nr. 11/1889, p. 8.

² *Ibidem*, nr. 3/1889.

³ *Ibidem*, nr. 64/1891, p. 3—5.

⁴ Registrul analitic al firmelor sociale.

⁵ Raportul Camerei de comerț și industrie, 1888, p. 14.

În ultimele două decenii ale sec. al XIX-lea comerțul de export al orașului este dominat de cereale. Comerțul cu vite și cereale, în condițiile dezvoltării capitalismului, antrenează pe negustorii din acest oraș pe principalele piețe de desfacere ale Europei (Germania, Austro-Ungharia etc.) legându-i astfel de toate manifestările pe plan internațional ale economiei capitaliste. Criza agrară de la sfârșitul sec. al XIX-lea a determinat o bruscă scădere a prețurilor la produsele agricole și stocarea lor.

Sprijinind politica comercială legată de agricultură burghezia și moșierimea botoșăneană au contribuit în mare măsură la rămânerea în urmă din punct de vedere economic a orașului din nordul Moldovei. Viața economică a orașului a rămas dominată de agricultura ținutului înconjurător puțin dezvoltată. Din această cauză, Botoșanii, altădată însemnat centru economic al Moldovei, n-au crescut în ritmul dezvoltării capitaliste, ajungând un oraș lipsit de importanță. Botoșanii au rămas un oraș al negustorilor de cereale și al moșierilor din satele județului, unde multă vreme nu s-a simțit nici un suflu al progresului și reînnoirii.

UNELE ACȚIUNI REVOLUȚIONARE ÎN REGIUNEA BACĂU ÎN PERIOADA FEBRUARIE-OCTOMBRIE 1917 *

de D. ZAHARIA

Intrarea României în primul război mondial s-a datorat intereselor de jaf și ciotopire ale claselor exploatatoare care se aflau la conducerea țării.

Din cauza situației concrete, rezultată din înfrângerile suferite, comandamentul suprem al armatei burghezo-moșieresti a ordonat retragerea trupelor în Moldova.

În timpul retragerii armatei, masele populare au avut de suportat noi și mari suferințe. Înfrățirea situației materiale a proletariatului și țărănimii, în condițiile exploatării capitaliste și măcelului provocat de acțiunile hrăpărețe ale claselor exploatatoare, a avut drept rezultat o intensificare a luptei revoluționare împotriva regimului burghezo-moșieresc, pe întregul cuprins al țării, inclusiv al Moldovei, unde la vechile silnicii și nedreptăți se adăugau nenorocirile aduse de participarea la război, ravagiile făcute de tifosul exantematic, lipsa de hrană, îmbrăcăminte și locuințe.

Ziua de lucru pentru muncitori s-a mărit, fără ca salariile să fie îmbunătățite. Țăranii erau obligați să suporte aprovizionarea trupelor de pe front și a celor din spatele frontului. Populația județului Bacău, conform hotărârilor luate, trebuia să aprovizioneze, împreună cu alte câteva județe din Moldova, unitățile armatei a II-a, fapt pentru care s-a recurs la rechiziționarea celor mai variate produse de la populația civilă.

Astfel organele de aprovizionare ale armatei a II-a făceau cunoscut prefecturii județului Bacău, prin adresa nr. 14379 din 8 februarie 1917, că pentru unitățile respective, erau necesare lunar mari cantități de produse¹.

Din aceste cantități destinate armatei, populația județului Bacău trebuia să suporte o zecime. Rezultă că, lunar, numai populația acestui

* Comunicare prezentată la a doua sesiune metodică-științifică interregională a S.S.I.F., care a avut loc la Iași, între 28—30 mai 1961.

¹ Fân=800 vagoane, paie=400 vagoane, orz sau ovăz=700 vagoane, porumb=300 vagoane, grâu=1000 vagoane, cartofi=120 vagoane, fasole și mazăre=120 vagoane, vite pentru tăiat=300 buc. (Arh. Sfatului Popular regional Bacău. Fond prefectura, 1917, dosar administrativ).

judet trebuia să predea 80 vagoane fin, 40 vagoane paie, 70 vagoane orz și ovăz, 30 vagoane porumb, 100 vagoane grâu, 12 vagoane cartofi, 12 vagoane fasole și mazăre, 30 vite pentru tăiere.

Pentru a putea obține aceste produse, prefectura județului a luat măsuri care loveau în situația materială a locuitorilor din sate și orașe. Astfel, prin circulara nr. 5548 din februarie 1917, prefectura ordona organelor în subordine să-și intensifice activitatea pentru a-i determina pe țărani să nu-și mai vîndă produsele pe piață¹. Măsura era determinată de faptul că țărani, de teama rechizițiilor, vindeau nu numai surplusul, dar scoteau pe piață și ultimele provizii necesare traiului lor mizer. Prefectura a luat atunci măsuri pentru a împiedica țărănimia de a-și vinde produsele, nu pentru a evita o infometare a populației din județ, ci de teama de a nu fi pusă în imposibilitate de a duce la îndeplinire sarcinile fixate de organele centrale ale statului burghezo-moșieresc, în vederea aprovizionării armatelor. O situație similară era în județele Neamț și Roman.

Rechizițiile de produse, practicate pe scară largă, au contribuit într-o mare măsură la înrăutățirea situației materiale a populației din actuala regiune Bacău.

În localitățile regiunii erau cantonate mai multe unități militare romine și ruse². Soldații acestor unități trebuiau să se adăpostească, să se hrănească. Posibilitățile de cazare și aprovizionare fiind limitate, prezența unităților militare a contribuit la sporirea greutăților materiale ale oamenilor muncii de la orașe și sate, chiar dacă uneori bunurile consumate erau plătite.

Un alt fapt care a contribuit la înrăutățirea situației materiale a oamenilor muncii din regiunea Bacău îl constituia aglomerarea populației civile în urma retragerii acesteia, din fața trupelor invadatoare germane care au ocupat Oltenia, Muntenia și Dobrogea. În unele localități sporul populației era destul de mare, ceea ce agrava criza alimentară și a locuințelor. În orașul Bacău, cu o populație de 20.000 locuitori, se aflau, pînă la 20 ianuarie 1917, 691 de familii refugiate³. Trebuie menționat faptul că burghezia desfășura o intensă activitate de speculă cu cele mai variate produse, fapt ce contribuia în permanență la ridicarea prețurilor, la devalorizarea monedei, la accentuarea sărăciei. La toate acestea se adăugau mobilizările și numeroasele abuzuri săvîrșite de organele care îndeplineau ordinele de rechiziții. Abuzurile săvîrșite în legătură cu rechizițiile au determinat, pînă și pe organele prefecturii Bacău⁴, să protesteze și să ia oarecare măsuri pentru a le stăvili, ceea ce ne dovedește practicarea lor pe scară largă.

¹ Arh. Sfat. popular regional Bacău, fond Prefectura, 1917, dosar administrativ.

² Numărul soldaților ruși de pe frontul din Moldova era mai mare de un milion. Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., nr. 5/1956, pag. 152.

³ Arh. Sfat. popular al orașului Bacău, fond Primărie, pag. 32, dosar nr. 4.

⁴ Arh. Sfat. popular regional Bacău, fond Prefectura, dosar administrativ.

Toate aceste împrejurări au dus la scăderea nivelului de trai, la o înăsprire mai pronunțată, decît cea obișnuită, a sărăciei și a mizeriei populației din regiunea Bacău. Această accentuare a sărăcirii maseilor muncitoare, în condițiile arătate, constituie de fapt unul dintre simptomele situației revoluționare în țara noastră.

Față de această stare de lucruri, clasele exploatate au început să-și manifeste tot mai hotărît nemulțumirea, să protesteze împotriva rechizițiilor și abuzurilor săvîrșite de autorități. Țăranii nu se mai supuneau ordinelor de rechiziții, își vindeau produsele și vitele¹. Organele represive făceau arestări, țirau în fața tribunalelor militare pe țărani ce se împotriveau măsurilor luate de statul burgheziei și moșierimii, care încerca să arunce toate greutățile războiului nedrept pe spatele celor mulți și asupriți. În cursul lunilor februarie—martie 1917, împotriva țăranilor din comunele județului Bacău, s-au dresat acte de trimiteră în fața tribunalului militar al armatei a II-a pentru „vina” de a-și fi vîndut vitele. Numai într-o singură zi — în 16 februarie — prefectura județului Bacău a trimis în fața pretoratului armatei a II-a dosarele a zece țărani acuzați de nerespectarea ordinelor cu privire la rechiziții².

Astfel de măsuri au fost luate împotriva țăranilor din comunele Luizi-Călugăra, Mărgineni, Răcăciuni, Rîpile, Berzunți, Bogdănești ș.a.³

În fața organelor anchetatoare, țărani declarau, de cele mai multe ori, că și-au vîndut vitele din cauză că nu aveau cu ce le hrăni⁴.

În unele cazuri, acțiunile represive erau îndreptate și împotriva familiilor celor mobilizați. Femeile celor mobilizați, aduse de organele jandarmeriei, la anchete, declarau că au fost nevoite să-și vîndă vitele *din bătătură pentru a procura hrană sau îmbrăcăminte* necesară lor și copiilor lor⁵.

Anchetele efectuate în lumea satelor și arestările dovedesc, pe de o parte, opoziția țărănimii din regiunea Bacău față de războiul nedrept, ceea ce oglindește o însemnată creștere a spiritului combativ al maselor, iar pe de altă parte neputința claselor stăpînitoare de a-și menține dominația într-o formă neschîmbată. Rezultă că încă de la începutul anului 1917 în regiunea Bacău existau simptome ale situației revoluționare. Starea revoluționară s-a accentuat și mai mult în cursul anului, atunci cînd jefuirea maselor a luat proporții.

Opoziția poporului s-a manifestat prin numeroase acțiuni de protest. La cele de mai sus se adăugau permanentele frămîntări din sînul armatei romîne. Prost echipați și hrăniți, soldații unităților romîne au avut de înfruntat cele mai mari greutăți în timpul retragerii, iar în Moldova ei au avut de suportat noi și mari suferințe cauzate de front,

¹ Arh. Slat. popular regional Bacău, fond Prefectura, dosar administrativ.

² *Ibidem*, adresa nr. 5538.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

de lipsa de hrană și îmbrăcăminte, de bolile care răreau tot mai mult rîndurile lor.

Unitățile ruse, ale căror soldați duceau greul războiului încă din 1914, își manifestau cu tărie nemulțumirile împotriva comandamentului reacționar și a guvernului țarist care le ordonase să-și părăsească vetrele lor. Aceasta era starea generală de spirit în Moldova, cînd în Rusia a izbucnit revoluția burghezo-democratică, din februarie 1917, care a dus la răsturnarea țarismului. Acest eveniment a avut un mare răsunset în întreaga Romînie, și în special în Moldova, unde suferințele maselor exploatare și asuprite erau mai adînci, acest fapt contribuind la radicalizarea permanentă a maselor de muncitori și țărani, civili sau îmbrăcați în haine militare.

Guvernul reacționar romîn și comandamentul trupelor rusești, aflate în Moldova, au luat cele mai drastice măsuri pentru a ascunde în fața maselor populare și a soldaților, pe cît posibil, știrile cu privire la desfășurarea evenimentelor revoluționare din Rusia.

Cu toate acestea, desfășurarea revoluției burghezo-democrate din Rusia nu a rămas necunoscută soldaților care se aflau pe front și în spatele frontului, cît și maselor largi populare, determinînd un puternic avînt revoluționar în rîndurile unităților militare aflate în Moldova.

În lunile februarie-mai 1917, acțiunile revoluționare ale soldaților ruși au devenit tot mai frecvente, antrenînd un număr crescînd de oameni, și cunoscînd forme variate de manifestare — de la întruniri restrînse pînă la mitinguri de mari proporții.

În perioada amintită, astfel de acțiuni au avut loc și în satele, dar în mod deosebit, în orașele ce intră în componența regiunii Bacău. Astfel în orașul Bacău s-au întrunit la 12 aprilie, în sala cinematografului „Clasic”, aproximativ 300 soldați și ofițeri ruși. Discursurile rostite de cei 7 vorbitori — 3 ofițeri și 4 soldați — s-au încheiat cu îndemnul la organizarea unităților, ce urmau să participe și ele la desfășurarea evenimentelor revoluționare din Rusia. Urmînd linia îndemnurilor celor 7 vorbitori, participanții au hotărît alegerea unui comitet format din 12 membri — 8 soldați și 4 ofițeri — mențiți să înceapă imediat activitatea de organizare a soldaților din unitățile cantonate în orașul Bacău și în satele din jurul acestui oraș¹.

Pentru realizarea acestor cerințe, membrii comitetului trebuiau să primească directive de la Petrograd, prin delegați special numiți.

Scopul organizării soldaților și ofițerilor era acela de a lupta pînă „la înlăturarea vechii organizații rusești”².

Participanții la adunarea amintită și-au exprimat hotărîrea fermă de a lupta pînă la doborîrea exploatare atît din propria țară cît și din țările aliate. Pentru că populația orașului Bacău să poată afla de

¹ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., fond nr. 56, dosar nr. 5921, fila 10.

² *Ibidem*.

eliberarea Rusiei din cătușele țarismului, s-a hotărât, ca în viitor, să se facă demonstrații care să fie însoțite și de muzicile militare. S-a hotărât de asemenea ca în zilele în care vor avea loc demonstrații să se arboreze steaguri și să se împodobească cu brad principalele clădiri din oraș. O altă întrunire a soldaților ruși a avut loc în același oraș la 15 aprilie. Întrunirea la care au participat sute de soldați și ofițeri a fost organizată de comitetul militar rus. Vorbitorii au subliniat bucuria și entuziasmul ce a cuprins întregul popor rus și armatele de pe toate fronturile, la vestea doborârii țarului și a proclamării republicii. În cadrul discuțiilor, reprezentanții soldaților au subliniat cu tărie poziția antipopulară a țarului și în special a țarinei. Alți vorbitori au relevat activitatea potrivnică intereselor poporului și țării dusă de miniștrii țariști, care au predat comandamentul german, prin Turcia, un mare număr de prizonieri¹.

Participanții au subliniat din nou cu tărie necesitatea de a demonstra pe străzi în vederea antrenării populației civile la acțiunile militarilor ruși.

Concomitent cu acțiunile din Bacău, s-au desfășurat acțiuni similare și în orașul Tg. Ocna. Aci a avut loc o mare demonstrație a soldaților și ofițerilor ruși la 28 martie 1917, în cadrul căreia participanții și-au manifestat atașamentul față de evenimentele revoluționare petrecute la Petrograd. Demonstrația a luat sfârșit noaptea și s-a încheiat prin focuri de artificii. În Tg. Ocna întrunirile au continuat în tot cursul lunii aprilie.

Nu ne propunem enumerarea tuturor acestor manifestații, ci doar subliniem problemele ridicate și semnificația lor. Astfel la întrunirea ce a avut loc în ziua de 21 aprilie în Tg. Ocna, unul dintre vorbitori a arătat necesitatea încheierii, cât mai repede posibil, a păcii, deoarece suferințele celor de pe front și de acasă erau extrem de mari. Bucuria ce a cuprins pe cei de față, la auzul unei asemenea propuneri, a fost manifestată prin puternice și îndelungate aplauze. Tot la această întrunire vorbitorii au relatat numeroase cazuri de înfrățire între soldații ruși și austrieci, ca de pildă la Comănești și Dărmănești².

Problemele ridicate de reprezentanții soldaților, în discursurile ținute la întrunirile ce aveau loc, dovedesc nemulțumirile lor față de nedreptul război imperialist. Manifestările soldaților și ofițerilor ruși, ale populației civile din Moldova, ca și ale armatei române nu conteau, ci aveau loc zilnic, în proporții crescânde.

În cadrul acțiunilor revoluționare ale armatei ruse și populației din regiuni, găsim două momente de puternică manifestare și anume: în preajma zilei de 1 Mai, și după 26 mai 1917, ziua evenimentelor sângeroase de la Bacău.

Ziua de 1 Mai 1917 a fost întâmpinată cu mari manifestații revoluționare ale unităților armatei ruse, la care s-au alăturat unitățile armatei române și populația civilă a regiunii.

¹ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, fond 56, dosar nr. 5921 fila 10.

² *Ibidem*, f. 33.

Din relatările brigăzii speciale de siguranță a orașelor Roman și Bacău se poate conchide că unitățile armatei ruse, cantonate în cele două județe, au fost pregătite, din inițiativa comitetelor militare, în vederea sărbătoririi zilei de 1 Mai 1917.

Comitetul militar din Roman a intervenit la conducerea unităților aflate în județul respectiv pentru a trimite delegați în orașul Roman în ziua de 18 aprilie 1917, (1 Mai stil nou) care să participe la mitingul ce avea să se organizeze în cinstea acestei zile.

În dimineața zilei de 18 aprilie pe străzile orașului Roman au fost lipite afișe care solicitau pe soldați să ia parte, în număr cât mai mare, la demonstrația ce avea să se organizeze, în oraș, în după-amiaza aceleiași zile. Eforturile depuse au fost încununete de succes, deoarece în după-masa zilei respective, în jurul orei 14, a început demonstrația soldaților și ofițerilor ruși din orașul Roman. Participanții însoțiți de două muzici militare, încolonați câte opt în rând, purtând pe piept cocarde roșii, au străbătut principalele străzi ale orașului, cântând cîntece revoluționare. La anumite distanțe, demonstrații purtau mari placarde roșii pe care se putea citi: „Uniți-vă! Egalitate. Libertate, frăție”¹.

După ce au parcurs străzile Ștefan cel Mare, Bogdan, Dragoș, C. A. Rosetti, demonstrații au ieșit la marginea orașului, pe cîmpul telegrafiei fără fir, unde se aflau și cazarmile unităților ruse și au continuat demonstrația. În afara orașului au fost rostite mai multe discursuri în limba rusă.

La întrunire au luat cuvîntul și unii ofițeri, legați de interesele burgheziei și moșierimii ruse; ei cereau continuarea războiului alături de puterile Antantei. Această poziție, oglindind interesele claselor exploatatoare din Rusia, a fost întîmpinată cu vii și puternice proteste din partea soldaților, muncitori și țărani, îmbrăcați în haine militare. Nemulțumirile soldaților au fost materializate prin organizarea a noi demonstrații. Seara, sute de soldați au demonstrat pe străzile orașului Roman, purtînd steaguri roșii și intonînd imnuri socialiste. Soldații s-au îndreptat către strada Sucidava, unde era închisoarea rusă, eliberînd cu forța pe cei închiși și arestînd pe colonelul care s-a opus acțiunii lor, fapt după care soldații și-au continuat demonstrația pe strada Ștefan cel Mare². Deosebiri de vederi dintre ofițeri și soldați sînt evidente atît în cadrul acțiunilor de la Roman cît și din celelalte localități.

Demonstrația soldaților ruși din orașul și județul Bacău, cu ocazia zilei de 1 Mai, s-a desfășurat în condiții asemănătoare cu aceea din Roman. Demn de semnalat, pentru orașul Bacău, este faptul că întrunirile n-au conținut după ziua de 1 Mai, ceea ce denotă o accentuată stare de spirit, revoluționară în rîndul unităților respective. Această stare de spirit rezultă, de altfel, și din revendicările formulate de vorbitorii soldați cu ocazia cuvîntărilor pe care le rosteau la întruniri.

¹ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, fond 56, dosar nr. 5921, f. 135.

² *Ibidem*, f. 135.

Astfel, la întrunirea care a avut loc în ziua de 5 mai 1917, în strada Bacău-Piatra nr. 159, cei zece vorbitori soldați au cerut cu tărie nesupunerea față de trimișii exploataților din Rusia, imediata lor arestare, depunerea lor la comitetul garnizoanei, ca unii ce acționează împotriva intereselor generale ale țării. O altă revendicare, susținută cu viu interes de reprezentanții soldaților, a fost imediata expropriere a moșiilor și împărțirea pământurilor la țărani. La această întrunire a participat și un reprezentant al soldaților de pe front, care, în cuvântul său, a exprimat arzătoarea dorință a celor din tranșee — imediata încheiere a păcii¹. Problema încheierii păcii a fost ridicată, ca o dorință a celor de pe front, și cu ocazia întrunirii ce a avut loc în str. Ioniță Sturza, la 30 aprilie 1917. Ofițerii n-au îndrăznit să ia atitudine ostilă față de dorința manifestată cu atîta tărie de către soldați. Răspunsul lor n-a fost dat imediat, sub pretextul că trebuie să se cunoască poziția guvernului provizoriu în această problemă².

Poziția ofițerilor a devenit clară pentru soldați cu ocazia întrunirii amintite din str. Bacău-Piatra nr. 159. La această întrunire ofițerii au arătat celor câteva sute de soldați aflați în sala respectivă că Rusia are datoria de a continua războiul alături de Antantă pînă la zdrobirea dușmanului³.

Răspunsuri similare au dat ofițerii aceluiași revendicări formulate de soldați cu ocazia întrunirii ce s-a ținut în str. Bacău-Piatra, la 28 mai 1917, întrunire la care au participat peste 400 soldați. Ofițerii care au vorbit la această întrunire au susținut din nou că Rusia trebuie să continue războiul alături de aliații ei. Vorbitorii au fost întâmpinați de zgomotoasele nemulțumiri ale soldaților, care-și dădeau seama de nejustețea cauzei pentru care luptau⁴. Deși revendicările soldaților întâmpinau opoziția înverșunată a ofițerilor, legați de interesele burgheziei și moșierimii ruse, totuși ei au continuat să formuleze altele noi pe care le adăugau la șirul nesfârșit de doleanțe. Astfel vorbitorii soldați, care s-au prezentat în fața mulțimii adunate la Bacău în ziua de 14 mai au cerut, pe lângă împărțirea pământurilor și încheierea păcii, ca în satele Rusiei să se înființeze, în cel mai scurt timp, școli, copiii săraci să fie îngrijiți de către stat și să li se dea o educație demnă de secolul nostru, să se introducă de fapt obligativitatea și gratuitatea învățămîntului primar⁵.

Întrunirile protestatare și revendicative ale soldaților ruși nu s-au redus numai la orașele Bacău, Roman, Tg. Ocna. Astfel de întruniri au avut loc în cele mai îndepărtate colțuri ale regiunii Bacău, indiferent de faptul dacă localitățile respective erau sau nu în apropierea frontului. Asemenea întruniri au ținut chiar și unitățile de pe front.

¹ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, fond 56, dosar nr. 5921, f. 258—259.

² *Ibidem*, f. 263.

³ *Ibidem*, f. 264—265.

⁴ *Ibidem*, f. 303—304.

⁵ *Ibidem*, dosar 5922, fila 50.

Astfel, la Comănești, soldații de pe front au organizat o mare întrunire la care au participat și cei din divizia a patruzeci și opta cu sediul la Asău¹. Întrunirea s-a încheiat cu o mare demonstrație. Cu această ocazie au răsunat pe valea Trotușului imnuri socialiste și Marseilleza. Delegatul siguranței române, de pe lângă Cartierul general rus, în raportul nr. 2060 din 4 mai 1917, menționa că soldații ruși din corpul 24 infanterie „împreună cu cei de la etapele Moinești”² au organizat o demonstrație pe cîmpul de lângă gara Comănești. Participanții la această întrunire purtau drapele cu inscripția „Trăiască Rusia Liberă”³.

Întrunirile și demonstrațiile soldaților unităților ruse, cantonate pe actualul teritoriu al regiunii Bacău, au continuat și în perioada imediat următoare lunilor aprilie-mai 1917, dar cu intensitate deosebită, ele constituind nu numai o manifestare a nemulțumirilor împotriva politicii duse de guvernul provizoriu din Rusia, ci o împotrivire hotărâtă față de acțiunile represive ordonate de guvernul reacționar al României. Aceste acțiuni s-au bucurat de sprijinul larg, unanim, al maselor de exploatați și nemulțumiți din țara noastră.

Înainte de prezentarea acestor acțiuni ale soldaților ruși, la care și-au dat contribuția masele populare din orașele și satele regiunii Bacău, apreciem că este necesară sublinierea unor caracteristici ce le prezintă acțiunile a căror desfășurare se plasează în lunile februarie-mai 1917.

Aceste caracteristici se rezumă la următoarele :

— demonstrațiile ce au avut loc în lunile februarie-mai au antrenat un mare număr de soldați din spatele frontului, iar unitățile de pe front au fost reprezentate, în mod obișnuit, prin delegați ;

— la acțiunile ce au avut loc în imediata apropiere a frontului au participat în mod direct și masiv unitățile aflate acolo ;

— problemele ridicate, ca și felul în care acestea au fost abordate, dovedesc entuziasmul general și marele răsunet pe care l-au avut în rândurile soldaților evenimentele revoluționare petrecute în Rusia în cea de a doua jumătate a lunii februarie 1917 ;

— în abordarea problemelor se deosebesc, tot mai categoric, două poziții diferite și anume : a) poziția care oglindește interesele muncitorilor și țăranilor din Rusia, exprimată și susținută cu multă tărie de către soldați și puținii ofițeri legați de aspirațiile maselor largi populare ruse ; b) poziția, diametral opusă, care oglindea în modul cel mai fidel interesele claselor exploatoare din Rusia, ai căror exponenți au fost, în general, ofițerii legați de vîrfurile claselor dominante. Cele două linii s-au deosebit tot mai mult în abordarea problemei păcii și războiului. În timp ce soldații cereau cu multă insistență și tărie încheierea păcii, glasurile ofițerilor se pronunțau tot mai hotărît pentru continuarea războiului imperialist, sub pretextul că Rusia ar fi avut datoria să ajute pe aliați împotriva Germaniei. Cu alte cuvinte, dualitatea puterii, cu esența de

¹ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, dosar nr. 5921, f. 219.

² *Ibidem*, f. 291.

³ *Ibidem*.

clasă, instaurată în Rusia după victoria revoluției burghezo-democrate din februarie 1917, s-a oglindit și în acțiunile revoluționare ale soldaților ruși, din cuprinsul regiunii Bacău în lunile februarie-mai 1917. Aceste acțiuni au cunoscut o intensitate deosebită în zilele premergătoare și în cele ce au urmat mării sărbători a oamenilor muncii din întreaga lume — 1 Mai.

Întrunirile și demonstrațiile organizate de soldații ruși n-au lăsat indiferentă populația orașelor Bacău, Roman, Piatra Neamț și a celorlalte localități din regiune.

Așa cum relatea fostul reprezentant diplomatic al Rusiei țariste la Iași, A. Mossoloff, la mitingurile și demonstrațiile soldaților ruși „participau, uneori un mare număr de români”¹, și aceasta reprezintă confirmarea că acțiunile soldaților ruși, care voiau să facă cunoscută eliberarea Rusiei de opresiunea țaristă, au impulsionat puternic avântul revoluționar al soldaților armatei române și al populației civile din Moldova. Participarea directă a unităților române ca și a populației civile la acțiunile revoluționare organizate de soldații ruși, largă simpatie de care s-au bucurat revendicările formulate de ei în rîndurile masei largi populare românești au determinat organele represive ale statului burghezo-moșieresc român să ia măsurile cele mai severe pentru a localiza mișcările revoluționare, pentru a stăvili răspîndirea ideilor înaintate în rîndurile muncitorilor și țăranilor noștri².

În scopul separării luptei comune duse de muncitori și țărani, clasele exploatoare din țara noastră au început să promită reforma agrară, care urma să se efectueze după terminarea războiului. Pentru moment, această propagandă nu și-a atins scopul. În fața faptului că masele populare participau, în număr tot mai mare, la acțiunile organizate de soldații ruși, ale căror revendicări erau socotite ca propriile lor revendicări, guvernul reacționar român a trecut la o serie de măsuri cu caracter represiv, îndreptate cu deosebire împotriva socialiștilor, care începuseră să editeze unele manifeste revoluționare, iar în unele locuri se dovediseră a fi inițiatorii și organizatorii demonstrațiilor protestatare.

Clasele exploatoare, înspăimîntate de amploarea mișcărilor „turbulente”³, au luat măsuri drastice împotriva participanților, care au avut un rol important în acțiunile revoluționare din luna mai 1917; astfel, aceștia au fost îndepărtați din centrele mari ale regiunii și fixați cu domiciliul — sub diferite pretexte — în acele localități în care populația era mai redusă, iar legătura cu centrele mari era greu de stabilit. În centrele izolate și puțin populate, propaganda militanților socialiști avea mai puține șanse de succes și era mai puțin periculoasă pentru dominația burghezo-moșierească. Măsura luată de cercurile diriguitoare ale României dovedește, pe de o parte, că acțiunile revoluționare au fost de mari proporții, ceea ce a determinat o adîncă neliniște în rîndurile

¹ Analele Inst. de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., nr. 5/1956, p. 153.

² *Ibidem*, p. 160.

³ *Ibidem*.

exploatatorilor poporului nostru, iar pe de altă parte, că organele statului burghezo-moșieresc erau oricând gata a trece, fără ezitare, la represalii, pentru a preîntîmpina riscul unor noi și puternice acțiuni populare. În scopul înfricoșării maselor largi populare, organele represive ale statului burghezo-moșieresc român au trecut la aplicarea pedepsei cu moartea. Astfel în Bacău, la 26 mai 1917, au fost omorîți 33 socialiști pentru ideile lor înaintate¹. Organele statului burghezo-moșieresc au căutat să ascundă această crimă, acuzînd pe cei omorîți, de spionaj. Tot la Bacău, în curtea fabricii „Letea“, au fost omorîți 7 militanți socialiști².

Omorirea grupului de socialiști la Bacău avea drept scop întîmîdarea populației civile. În vederea realizării acestui scop burghezia a organizat o intensă agitație. În întreaga Moldovă, la toate primăriile, au fost puse afișe mari care vesteau evenimentele sîngeroase comise la Bacău în ziua de 26 mai 1917³. Scopul propus de guvern n-a fost cîtuși de puțin realizat. În momentul în care s-a aflat despre crimele odioase comise la Bacău, în toate părțile regiunii, populația a fost cuprinsă de un puternic sentiment de justificată revoltă. Sentimentul de ură față de cei care au ordonat și înfăptuit masacrul de la Bacău a fost materializat printr-un întreg șir de acțiuni demonstrative organizate de populația civilă, la care s-au alăturat și numeroși soldați. În lunile iunie-iulie 1917, organele represive au fost puse în fața unor numeroase demonstrații protestatere din partea populației civile, nu numai din orașele, ci și satele regiunii Bacău.

La Roman, de pildă, au apărut pe străzi afișe care îndemneau populația să participe la marea demonstrație din 6 iunie. Aceleași afișe mobilizau masele să-și intensifice lupta pentru ca, în viitor, asemenea acțiuni criminale să nu mai fie posibile. Populația solicitată să participe la demonstrație era rugată să protesteze pentru ca pedeapsa cu moartea să nu mai fie aplicată în viitor⁴.

Intensele pregătiri pentru demonstrația din 6 iunie 1917 și-au dat rodul. În după-amiaza zilei de 6 iunie pe străzile Romanului au demonstrat peste 12.000 oameni, care și-au manifestat, pe această cale, ura față de guvernarea ce au ordonat represaliile de la Bacău.

Manifestanții au parcurs străzile orașului cu capul descoperit, însoțiți de fanfara care intona marșuri funebre. Ei purtau mari și numeroase pancarde. Prima pancardă, în negru, purtată de un doctor și o scră de caritate, avea inscripția: „Jos pedeapsa cu moartea în România“⁵. Demonstrația a luat sfîrșit în piața orașului, unde mai mulți vorbitori au protestat cu vehemență, în aclamația mulțimii, împotriva îm-

¹ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond nr. 56, dosar nr. 5922, fila 144.

² *Ibidem*, dosar nr. 5923, fila 5.

³ Analele Institutului de istorie a partidului, nr. 5/1956, p. 161.

⁴ Arh. centr. a Institutului de istorie a partidului, fond 56, dos. 5922, fila 93.

⁵ *Ibidem*, f. 116.

pușcării celor 33 de socialiști la Bacău ca și împotriva prigoanei la care erau supuse minoritățile naționale¹.

Demonstrații asemănătoare au avut loc în orașul Bacău, în ziua de 8 iunie², la Piatra Neamț, la 1 iulie, și în alte localități. Glasurile participanților la acțiunea de protest, care a avut loc în Piatra Neamț, s-au ridicat și împotriva războiului nedrept³. Manifestanții de la Bicaz au formulat revendicări ce dovedesc o poziție avansată, revoluționară. Ei au protestat energic împotriva crimelor săvârșite la Bacău, au cerut încheierea păcii, drepturi și libertăți pentru naționalitățile conlocuitoare și detronarea regelui, care reprezenta interesele oligarhiei românești⁴.

În cadrul întrunirilor ce se țineau lanț, vorbitorii îndemneau populația să doboare dictatura burgheziei și a moșierimii și, în consecință, să ceară proclamarea republicii. Acțiunile prin care populația era chemată să lupte pentru înfăptuirea revoluției nu se limitau numai la orașele regiunii Bacău. Luptătorii pentru cauza celor mulți și asupriți și-au dat seama de combativitatea țărănimii, de forța ei revoluționară, și pentru acest motiv au chemat-o să participe efectiv la înfăptuirea revoluției. Asemenea chemări au fost adresate țăranilor din satele Simionești, Săbăoani, Gherăești etc.⁵, din actualul raion Roman.

O altă formă destul de răspândită, prin care erau exprimate nemulțumirile maselor populare împotriva sărăciei și nedreptății, împotriva persecuțiilor la care erau supuse minoritățile naționale, au constituit-o, după cum am mai amintit, și afișele.

Numeroase afișe tipărite și răspândite în orașele Bacău, Roman și Piatra Neamț⁶ demascau fărădelegile autorităților burghezo-moșierești. Unele afișe au fost răspândite și în localitățile din imediata vecinătate a frontului, cum era Slănicul⁷.

Din cele relatate mai sus rezultă că atrocitățile săvârșite la Bacău în 26 mai 1917 au avut un efect contrar celui scontat de autoritățile regimului de exploatare din România.

Evenimentele sîngeroase n-au înfricoșat masele populare ci au provocat o și mai hotărîtă ridicare a lor împotriva regimului silniciilor și al tiraniei, al sărăciei și al nedreptăților, manifestîndu-se sub forma demonstrațiilor, a propagandei socialiste în rîndul țărănimii, a răspîndirii de afișe cu conținut socialist.

Acțiunile populare care cereau „răsturnarea țarismului român”⁸ au fost susținute de soldații romîni și ruși. În raportul său către organele superioare, prefectul județului Neamț menționa că, în rîndul soldaților romîni, se manifestă nu numai tendința de nesupunere față de au-

¹ Arh. centr. a Institutului de istorie a partidului, fond 56, dosar nr. 5922, f. 142.

² *Ibidem*, f. 119.

³ *Ibidem*, f. 165.

⁴ *Ibidem*, f. 212.

⁵ *Ibidem*, f. 227.

⁶ *Ibidem*, f. 202, 207, 208, 209.

⁷ *Ibidem*, f. 243.

⁸ *Ibidem*, f. 150—151.

torităţi, ci tendinţa de a îndemna populaţia civilă să participe la revoluţie¹. Unele rapoarte semnaleză că în iulie 1917 acţiunile de protest ale armatei ruse au fost susţinute făţiş de soldaţii români².

Soldaţii ruşi n-au rămas pasivi în faţa actelor sîngeroase ce au avut loc în 26 mai 1917.

Formele de manifestare ale luptei de solidaritate a soldaţilor ruşi cu masele populare din ţara noastră, împotriva acţiunilor samavolnice şi silniciilor ordonate de guvernul burghezo-moşieresc român, au fost diferite: de la intervenţia pe lângă guvernul din Petrograd pînă la demonstraţia de stradă.

În şedinţa secretă a Comitetului armatei ruse din Bacău, ținută la 5 iunie în sala cinematografului „Clasic“, s-a hotărît să se intervină pe lângă guvernul din Petrograd pentru a cere explicaţii guvernului român în legătură cu executarea celor 33 de socialiști din 26 mai³.

Acțiuni importante au desfășurat soldații ruși în orașul Roman. În ziua de 7 iulie, pe geamul dinspre stradă al redacției ziarului local al comitetului armatei ruse, a fost lipit un afiș în limba română, care cuprindea cele mai energice proteste împotriva crimelor de la Bacău, cerîndu-se, în același timp, ca organele statului român să renunțe la politica sa reacționară.

De altfel unele unități ale armatei ruse, cantonate în jurul orașului Roman, desfășurau o intensă activitate revoluționară, ceea ce a determinat pe delegatul Siguranței de pe lângă Cartierul general rus să ceară Marelui cartier al armatei române evacuarea din zona armatei a IX-a ruse a regimentului 22 infanterie, deoarece soldații acestui regiment îndemnau populația civilă la revoluție și pentru acest motiv ei se bucurau de caldă simpatie a populației sătești în județul respectiv⁴.

Din cele prezentate mai sus rezultă că populația regiunii Bacău a avut o atitudine ostilă față de participarea României la primul război mondial, război ce a adus noi și mari suferințe maselor largi populare, în timp ce burghezia și moșierimea își rotunjeau averile. Participarea la războiul nedrept a dus la o creștere a greutăților și suferințelor celor mulți care au acționat, în chipul cel mai variat, pentru înlăturarea pe cale revoluționară a silniciilor și opresiunii.

Aceasta era starea de spirit a populației din actuala regiune Bacău, cînd în februarie 1917 muncitorii și țărani ruși au doborât puterea despotică a țarului.

Formele de luptă împotriva nedreptății și asupririi au fost dintre cele mai diferite. N-au lipsit îndemnurile la revoluție, după exemplul muncitorilor și țăranilor ruși, pentru răsturnarea de la putere a oligarhiei române, a monarhiei, care de multe ori era denumită „țarismul român“.

¹ Arb. centr. a Institutului de istorie a partidului, fond 56, dosar nr. 5922, fila 281.

² *Ibidem*, fila 215.

³ *Ibidem*, fila 87.

⁴ *Ibidem*, fila 261.

Acțiunile revoluționare din actuala regiune Bacău, din perioada februarie-octombrie 1917, au cuprins aproape întreg teritoriul, manifestându-se diferit în ceea ce privește gradul de intensitate, dar spontan și izolat.

Din datele de mai sus se poate conchide că aceste acțiuni au cunoscut cea mai mare intensitate în orașele Bacău și Roman.

Acțiunile revoluționare din cuprinsul regiunii Bacău petrecute în primăvara și vara anului 1917 constituie o glorioasă pagină din istoria mișcării muncitorești din România, ele dovedesc cu prisosință forța revoluționară a maselor largi populare care se pronunțau tot mai hotărât pentru înlăptuirea revoluției.

Înlăptuirea revoluției nu era însă posibilă atât timp cât aceste acțiuni nu erau conduse de avangarda marxist-leninistă a proletariatului român — P.C.R. —, avangardă ce s-a format în perioada imediat următoare în condițiile în care s-au produs noi și puternice lupte ale muncitorilor din țara noastră, sub influența binefăcătoare a razelor luminoase date întregii lumi muncitoare de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917.

IDEILE LENINISMULUI — FAR CĂLĂUZITOR ÎN LUPTA PENTRU CREAREA PARTIDULUI COMUNIST DIN ROMÂNIA¹

de T. GEORGESCU și V. LIVEANU

Făurirea Partidului Comunist din România, victorie istorică a ideilor leninismului în mișcarea muncitorească din țara noastră, a corespuns unor profunde necesități obiective izvorâte din dezvoltarea societății românești, a fost rezultatul logic al întregului proces de răspîndire a ideilor marxismului, al întregului proces de dezvoltare a mișcării muncitorești din România început în a doua jumătate a secolului trecut. Crearea Partidului Comunist din România, prin voința imensei majorități a muncitorilor din fostul partid socialist, căliți în focul avîntului revoluționar din 1917—1921, hotărîți să rupă cu reformismul, să pună în practică ideile leninismului, a reprezentat încununarea luptei ideologice și politice duse de aripa de stînga din partidul socialist împotriva oportunismului promovat de majoritatea vechii conduceri a P.S.D.

Încă înainte a primului război mondial, elementele revoluționare din partidul socialist, în frunte cu Ștefan Gheorghiu, Alecu Constantinescu, I. C. Frimu, Alexandru Nicolau și alții, au combătut diferite manifestări ale reformismului.

Oportuniștii din conducerea partidului social-democrat dinainte de primul război mondial căutau să împiedice cunoașterea ideilor lui Lenin de către mișcarea muncitorească din România².

Chiar dacă pînă la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie imensa bogăție a tezaurului ideilor leniniste, esența acestor idei, n-putut fi cunoscută și înțeleasă de militanții mișcării muncitorești din țara noastră, totuși unele din lucrările și aspectele activității lui Lenin au fost cunoscute. Se știe că în 1911 Lenin i-a adresat lui I. C. Frimu o

¹ Text dezvoltat al comunicării ținute la sesiunea institutelor de științe sociale, consacrată aniversării a 40 de ani de la crearea Partidului Comunist din România, care în forma sa inițială, restrînsă — a fost publicat în Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R. nr. 3 din 1961.

² C. Rakovski, de pildă, care se pronunța în favoarea menșevicilor, avea legături cu Martov și Troțki. (Arhiva centrală a Armatei Sovietice, fond. 28.361, opis 2, dosar nr. 1951. Stenograma intervenției lui A. Nicolau la o ședință a Asociației participanților români la războiul civil din U.R.S.S., fila 5). Acest fapt se oglindea în articolele publicate de el sau sub influența lui în ziare și reviste.

scrisoare în problema ajutorării marinarilor revoluționari de pe cuirasatul „Potemkin“ refugiați în România¹. În 22 decembrie 1911, „România muncitoare“ a tradus și a publicat articolul lui Lenin „Despre fracțiunea social-democrată din Duma a II-a“, iar în 15 martie 1912 a publicat o altă lucrare a lui Lenin „Raport prezentat Biroului socialist internațional în legătură cu conferința generală a P.M.S.D.R.“². Era cunoscută în România poziția lui Lenin în problema războiului, exprimată în amendamentul inclus în rezoluția Congresului de la Stuttgart al Internaționalei a II-a la propunerea lui Lenin și Rosa Luxemburg³. Era cunoscută de asemenea poziția bolșevicilor în problema relațiilor dintre sindicate și partid expusă de delegația bolșevică la același congres.

În timpul primului război mondial, în condițiile ascuțirii luptei duse de aripa de stînga a partidului socialist împotriva oportunismului, poziția bolșevicilor și ideile lui Lenin cu privire la războiul imperialist au început să fie mai bine cunoscute în România. În 1914—1916, în opoziție cu liderii oportuniști ai partidului social-democrat, care, declarîndu-se pentru neutralitate, susțineau totodată că în cazul intrării României în război socialiștii vor trebui „să-și facă datoria de soldați“, să sprijine deci în practică războiul imperialist, aripa de stînga a partidului se pronunța pentru lupta intransigentă împotriva războiului imperialist. Partea cea mai înaintată a aripii de stînga a partidului socialist susținea că drumul de luptă împotriva războiului imperialist era pregătirea și înfăptuirea revoluției și preconiza, deși cu anumite inconsecvențe, insurecția ca mijloc de luptă împotriva războiului imperialist⁴. Procesul de clarificare ideologică a militanților revoluționari ai P.S.D. a fost înlesnit de cunoașterea unora dintre lucrările lui Lenin, mai cu seamă după ce a avut loc Conferința de la Zimmerwald, printre ai cărei inițiatori a fost, după cum se știe, și Partidul social-democrat din România. „Am reușit să-mi procur revista «Kommunist» și în ea am citit articolele lui

¹ „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.“ nr. V/1956, pag. 89.

² Vezi și C. Mocanu și A. Mosco: „Inceputurile răspîndirii leninismului în România“, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.“ nr. 2/1959, pag. 2. Primul articol al lui Lenin amintit mai sus fusese publicat în Buletinul periodic al Biroului socialist internațional, organul oficial al Internaționalei a II-a, care apărea în limba franceză, engleză și germană (V. I. Lenin, *Opere*, vol. 17, E.S.P.L.P. 1957, pag. 486). Raportul lui Lenin privind conferința generală a P.M.S.D.R. a fost publicat în circulara nr. 4 din 1912 a Biroului socialist internațional (*op. cit.*, pag. 487) și a fost trimis P.S.D. din România spre publicare de către Biroul socialist internațional („România muncitoare“ din 15 martie 1912).

³ C. Mocanu și A. Mosco, *op. cit.*, pag. 61, 62—63.

⁴ Starea de spirit a muncitorilor socialiști a fost reflectată, de exemplu, la mitingul antirăzboinic din 19 iulie 1914 din București, cînd un orator a declarat: „dacă împrejurarile ne vor forța să punem mîna pe arme ca să ne vîrsăm sîngele, îl vom vîrsa însă nu pentru război ci pentru revoluție“ („România muncitoare“ din 22 iulie 1914). În 10 (23) august 1914, Maria S. Aricescu scria în „România muncitoare“ că în cazul intrării României în război „noi, femeile, vom ști să murim pe cîmpul de onoare, pe baricadele ce le vom ridica pentru înfăptuirea păcii, liniștii și dragostei între popoare“.

Lenin, polemica lui cu Kautski despre războiul civil¹, relatează mai tirziu Alexandru Dobrogeanu-Gherea. Într-adevăr, după Conferința de la Zimmerwald, în România a circulat și a fost tradusă revista bolșevică „Kommunist”². După cum se știe, din această revistă redactată sub conducerea lui Lenin, a apărut un singur număr (numărul dublu 1—2 din noiembrie 1915), în care au fost publicate pentru prima dată lucrările lui Lenin „Falimentul Internaționalei a II-a”, „Glasul unui socialist francez cinstit” și „Imperialismul și socialismul în Italia”³.

Lenin a dat un ajutor direct clarificării ideologice a mișcării muncitorești din România; el a combătut linia oportunistă preconizată în problema războiului imperialist de Rakovski, și prin aceasta a demascat de fapt însăși poziția oportuniștilor care predominau în conducerea P.S.D. În lucrarea sa „Socialismul și războiul”, distribuită tuturor participanților la Conferința de la Zimmerwald⁴, Lenin scria că forma în care se manifestă această falsitate fundamentală a „kautskismului” variază de la țară la țară... În România, Rakovski, declarând război oportunistului ca fiind vinovat de falimentul Internaționalei, e gata totodată să admită legitimitatea ideii apărării patriei în războiul imperialist. Toate acestea sînt manifestări ale răului pe care marxistii olandezi l-au denumit „radicalism pasiv” și care se reduce la înșoșuirea marxismului revoluționar prin eclecticism în teorie și prin servilism sau neputință în fața oportunistului în practică⁵.

Lenin a combătut tezele lui Rakovski, care, într-o broșură scrisă în limba franceză, susținea că în timpul războiului imperialist socialistii trebuie să sprijine operațiile militare întreprinse de propriul guvern. Denaturînd conținutul hotărîrilor congreselor socialiste internaționale de la Stuttgart și Basel, Rakovski scria că aceste congrese impuneau „în mod imperios socialistilor din țările aflate în război de a nu-și înstrăina restul lor de libertate de gîndire și de acțiune, făcîndu-și totodată datoria lor de soldați”⁶. Ce însemna „datorie de soldat” dacă nu lupta pentru victoria propriului guvern în războiul imperialist? Demascînd tezele oportuniste expuse în această broșură, Lenin scria: „După părerea mea, Roland-Host, Rakovski (ai văzut broșura lui în limba franceză?) și

¹ Arhiva centrală de stat a Armatei Sovietice, fond 28 361, opis 2, dosar nr. 150, fila 24. (În acest fond se păstrează stenogramele expunerilor cu caracter memorialistic făcute la ședințele Secției române a Asociației internaționaliștilor participanți la războiul civil — organizată pe lângă Muzeul Armatei Roșii).

² Vezi Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., fond I, opis nr. 8, dosar nr. 17, fila 2 și V. Rață și A. Deac: „Tradițiile revoluționare de luptă ale mișcării muncitorești din România pînă la 1917”, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 12, din 1961, pag. 71.

³ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, Editura politică, 1959, pag. 192, 351, 361, 483, 485.

⁴ *Loc. cit.*, pag. 383, 485.

⁵ *Loc. cit.*, pag. 306.

⁶ „Les socialistes et la guerre”, București, 1915, pag. 17.

Troțki sînt cu toții niște „kautskiști“ extrem de dăunători...“¹. Avînd în vedere mincinoasa lozincă a „apărării patriei“ în războiul imperialist, cu ajutorul căreia oportuniștii încercau să justifice sprijinirea războiului reacționar de jaf și cotropire dus de „propria“ burghezie, Lenin scria : „Rakovski (vezi broșura lui) este pentru apărarea patriei. După părerea mea, nu avem drum comun cu astfel de oameni“².

Criticile făcute de Lenin principalului reprezentant al liderilor oportuniști ai P.S.D.R. au fost cunoscute în mișcarea muncitorească din țara noastră. Ziarul „Lupta“, în numărul său din 1 noiembrie 1917, într-un articol special consacrat lui Lenin, arăta că marele conducător al revoluției ruse, în perioada conferințelor de la Zimmerwald și Kienthal, „a criticat cu elocvență acțiunea internațională a lui Hasse, Kautsky, Troțki și Rakovski, care, cum spunea dînsul (Lenin)..., fac concesii social-patriotismului“. Ziarul „Lupta“ a publicat, în 12 februarie 1916, textul complet, tradus cu exactitate, al cuvîntării lui Lenin la mitingul internațional de la Berna, care expunea linia revoluționară a transformării războiului imperialist în revoluție. Linia leninistă în problema războiului și a păcii, linia transformării războiului imperialist în revoluție a putut fi cunoscută de militanții mișcării muncitorești din țara noastră și din unele documente ale partidului bolșevic publicate în presa muncitorească. Astfel de documente au fost : o rezoluție a C.C. al partidului bolșevic în *problema războiului*³, un manifest al comitetului din Petrograd al partidului bolșevic, rezumat și citat pe larg în ziarul „Lupta“⁴, rezoluția propusă de delegația C.C. al partidului bolșevic la conferința socialistă internațională a femeilor (Berna, martie 1915), elaborată de Lenin⁵ și publicată în întregime de revista „Viitorul social“⁶.

La început, unii dintre militanții de stînga ai P.S.D., dormici de pace, nu au înțeles drumul cuceririi unei păci democratice și nu au putut înțelege justetea lozincii transformării războiului imperialist în război civil⁷, dar treptat, cunoașterea ideilor leniniste a exercitat o influență tot mai puternică asupra elementelor revoluționare din P.S.D.R. Ecaterina Arbore-Rali, în 1916 membră în comitetul executiv al P.S.D., relatează cinci ani mai tîrziu că „revista «Kommunist», care a fost adusă atunci (cu prilejul Conferinței de la Zimmerwald) în România, din care se făceau

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 35, E.S.P.L.P., 1958, pag. 175.

² *Ibidem*, vol. 36, E.S.P.L.P., 1958 pag. 335.

³ „Lupta“ din 18 octombrie 1914.

⁴ *Ibidem*, 20 martie 1916. Ziarul relatează despre puternicul ecou trezit de acest manifest în rândurile muncitorilor din capitala Rusiei, despre acțiunile revoluționare de masă ale proletariatului rus.

⁵ N. K. Krupskaja : „Amintiri despre Lenin“, Editura politică, 1960, pag. 252.

⁶ „Viitorul social“, nr. 1 din mai 1916, pag. 44—46.

⁷ A. Dobrogeanu-Gherea, de pildă, arăta că atunci cînd a cunoscut prima dată scrierile lui Lenin publicate în revista „Kommunist“ nu a putut înțelege de ce în lupta împotriva războiului imperialist trebuia recurs la lupta înarmată, la războiul civil. (Arhiva centrală de stat a Armatei Sovietice, fond 28 361, opis 2, dosar nr. 150, fila 24).

traduceri de articole în presa românească, a jucat un rol important în orientarea comunistă a multor membri de partid"¹. Credem că nu este întâmplător faptul că, două săptămâni după publicarea în ziarul „Lupta” a cuvântării ținute de Lenin la mitingul internațional de la Berna, în secțiile din București, Ploiești, Brăila ale P.S.D.², Alecu Constantinescu, în numele elementelor de stînga, s-a pronunțat pentru transformarea războiului în revoluție, preconizînd printre mijloacele de luptă împotriva războiului imperialist nesupunerea la serviciul militar și insurecția armată. O moțiune în acest sens a întrunit aproape jumătate din voturile secției București³. Este semnificativ că, susținînd această moțiune în presă și răspunzînd celor care se declarau împotriva insurecției, Alecu Constantinescu, el însuși participant la Congresul de la Stuttgart al Internaționalei a II-a, a citat amendamentul inclus la propunerea lui Lenin și a Rosei Luxemburg în rezoluția acestui congres cu privire la război. După ce cita acest amendament, în care se arăta necesitatea folosirii crizei provocate de război pentru „precipitarea (grăbirea prăbușirii) dominațiunii capitaliste”, Alecu Constantinescu se adresa criticilor săi cu cuvintele: „Prin ce se poate precipita dominațiunea capitalistă dacă nu prin insurecție...? Cine s-ar încumeta să dea o altă interpretare acestei părți a rezoluției, oricît ar fi el de adept al social-patriotismului?”⁴.

Este, de asemenea, semnificativ de semnalat faptul că, în legătură cu rezultatele Conferinței de la Zimmerwald, cei mai înaintați reprezentanți ai aripii de stînga a partidului social-democrat din România au formulat aprecieri asemănătoare în unele privințe cu cele făcute de Lenin. Lenin a arătat că manifestul adoptat la Conferința de la Zimmerwald constituia un prim pas spre ruptura cu oportunismul, dar că acest manifest era inconsecvent și, printre altele, nu indica mijloacele concrete, revoluționare, de luptă împotriva războiului imperialist. Alecu Constantinescu arată că „Conferința de la Zimmerwald e un mare pas înainte către revoluționarismul socialismului marxist⁵, dar că această conferință nu a arătat mijloacele de luptă contra războiului”⁶. Cei mai înaintați reprezentanți ai mișcării muncitorești din țara noastră s-au situat de fapt, prin activitatea lor, pe pozițiile grupului zimmerwaldienilor de stînga, organizat de Lenin.

Cînd România a intrat în război și guvernul burghezo-moșieresc a interzis orice activitate legală a organizațiilor muncitorești, militanții social-democrați cu stare de spirit revoluționară, opunîndu-se directivelor liderilor oportuniști de a suspenda activitatea partidului socialist pe timpul războiului, s-au unit în grupuri care, prin manifeste, organizarea de întruniri ș.a., desfășurau o vie agitație ilegală, antiimperialistă,

¹ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, fond 1, opis 8, dosar nr. 17, fila 2.

² „Lupta” din 1 aprilie 1916.

³ *Ibidem*, 3 martie și 2 aprilie 1916, Convorbiri sociale, Iași, nr. 6, din martie 1916.

⁴ *Ibidem*, 2 aprilie 1916.

⁵ *Ibidem*, 1 aprilie 1916.

⁶ *Ibidem*, 26 ianuarie 1916.

antirăzboinică. Grupurile socialiste, revoluționare, care din cauza terorii guvernamentale activau ilegal, erau conduse, în teritoriul ocupat, de Alecu Constantinescu, iar în Moldova de Mihai Gh. Bujor, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Gheorghe Vasilescu-Vasia, Max Vexler. În primăvara anului 1917, grupurile revoluționare ilegale, formate de militanți ai aripilor de stînga a P.S.D., chemau masașle la înfăptuirea imediată a revoluției, la instaurarea unei republici democratice, care să asigure exproprierea moșiilor.

Revoluția din februarie 1917 a adus o importantă contribuție la cunoașterea în țara noastră a poziției bolșevicilor în problema războiului și a păcii, la manifestarea simpatiei față de bolșevici în rîndurile mișcării muncitorești din România. După revoluția din februarie 1917, scrie membrul unui grup socialist ilegal din București, „cîțiva dintre noi se declară de partea bolșevicilor, pentru că, judecînd după telegramele din ziar, aceștia erau pentru încheierea imediată a păcii”¹. În septembrie 1917, în calitate de reprezentanți ai Partidului social-democrat din România, Alecu Constantinescu și I.C. Frimu au participat la Conferința a III-a zimmerwaldiană de la Stockholm². La această conferință a participat și o delegație a partidului bolșevic, delegații socialiștilor romîni venind la Conferința de la Stockholm cu scopul special „de a dobîndi o mai bună cunoaștere a mișcării revoluționare ruse”³. S-au stabilit pe de altă parte, contacte între militanți a mișcării muncitorești din România și bolșevici care activau în rîndurile trupelor ruse din Moldova⁴. La stabilirea acestor contacte a contribuit și faptul că unii dintre militanții revoluționari romîni, pentru a scăpa de urmărirea autorităților, s-au stabilit pentru un timp în Rusia, unde au format Comitetul de acțiune social-democrat (Odesa, mai—iunie 1917). Ion Dicescu-Dic, unul dintre redactorii dinaintea de război ai organului central al P.S.D.R. — ziarul „Lupta”, ajungînd la Petrograd, a intrat în primăvara anului 1917 în legături strînse cu bolșevicii și cu redacția „Pravdei”⁵, publicînd în „Pravda” unele materiale iscălite de el cu mențiunea că a fost membru al redacției ziarului „Lupta”⁶. A. Nicolau și alții au început, încă din octombrie 1917, să-și manifeste în cadrul C.A.S.D. simpatia față de lupta bolșevicilor pentru Puterea sovietică⁷.

Deși se apropiaseră în practică de linia transformării războiului imperialist în revoluție, militanții revoluționari nu se situau însă cu

¹ Gh. Marin: „Crimpeie din viață”, Tiraspol, Balta, 1934.

² Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului, fond 1, opis 8, dosar nr. 17, fila 2.

³ *Ibidem*.

⁴ Arhiva centrală de stat a Armatei Sovietice, fond 28 361, opis 2, dosar nr. 151, fila 10.

⁵ *Ibidem*, dosar nr. 128, fila 13—15, dosar nr. 139, fila 8—12. Vezi și Condratiev „Rumînskii internaționalist I. O. Dicescu Dic”. în „Novaia i noveșiaia istoria, nr. 3, din 1961, pag. 109 și urm.

⁶ „Pravda” nr. 29 din 11 aprilie 1917.

⁷ „A.C.A.S.”, opis 2, fond 28 361, dosar nr. 128, fila 111, dosar nr. 139, fila 12, dosar 151, fila 17—18.

consecvență pe pozițiile luptei pentru înfăptuirea acestei transformări. Acei militanți care își dădeau seama de necesitatea insurecției credeau că aceasta este posibilă abia după terminarea războiului și considerau în mod greșit că în timpul războiului imperialist principalul mijloc de luptă este nesupunerea la serviciul militar. Astfel, pînă la victoria revoluției proletare în Rusia, deși unele dintre ideile leninismului începuseră să pătrundă în țara noastră, nu se putea încă vorbi despre cunoașterea leninismului în România. Pînă la victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie din cauza lipsei de călire ideologică, din cauza condițiilor istorice de dezvoltare a mișcării muncitorești din România, militanții aripii de stînga a Partidului social-democrat, chiar dacă au cunoscut unele lucrări ale lui Lenin, nu au sesizat esența ideilor leninismului, nu au înțeles și nu și-au putut însuși învățăturile leniniste în problemele fundamentale ale mișcării muncitorești și ale revoluției. Din acest motiv, lupta lor împotriva reformismului n-a fost dusă întotdeauna de pe poziții consecvent marxiste, în activitatea elementelor de stînga din P.S.D.R. resimțindu-se influența unor concepții și metode greșite. anarho-sindicaliste, centriste etc.

Dar faptul că militanții aripii de stînga a partidului socialist din România, în ciuda diferitelor confuzii ideologice, au luptat timp îndelungat împotriva reformismului și, înfruntînd teroarea cruntă a regimului burghezo-moșieresc au desfășurat chiar în timpul războiului imperialist o curajoasă activitate revoluționară, antiimperialistă, apropiindu-se într-o anumită măsură de linia revoluționară a transformării războiului imperialist în revoluție, a pregătit terenul pentru ca, în condițiile extremei ascuțiri a contradicțiilor sociale din țara noastră, în ideologia mișcării muncitorești din România să se producă imediat după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și sub influența ei, o cotitură radicală. „Sub influența exemplului lui Octombrie — arată tovarășul Gheorghé Gheorghiu-Dej la a 40-a aniversare a partidului —, în focul luptelor revoluționare se producea... o profundă schimbare în modul de a gîndi al clasei muncitoare. Aceasta s-a manifestat în ascuțirea luptei ideologice din sinul partidului socialist, în apariția și dezvoltarea grupelor comuniste, în orientarea tot mai hotărîtă a membrilor partidului și a maselor muncitoare spre ideile marxism-leninismului“¹. Cotitura produsă în ideologia aripii de stînga a mișcării muncitorești din România după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie este oglindită în manifestele, ziarele, broșurile pe care le răspîndeau la sfîrșitul anului 1917 — începutul anului 1918 grupurile formate de militanți social-democrați revoluționari din România. Manifestele și ziarele revoluționare exprimau cu admirație și căldură aprobarea deplină față de mărețele transformări inițiate în Rusia de puterea sovietică, proclamau adeziunea la ideile lui Lenin. Un manifest revoluționar din decembrie 1917, iscălit „un grup de socialiști maximaliști“, condamna orice „abatere de la principiile revoluționare

¹ G h. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvintări, 1959—1961*, Editura politică, 1961, pag. 432.

ale fraților noștri din Rusia“, încheindu-se cu cuvintele : „Trăiască socialismul revoluționar al lui Lenin“¹.

Începînd din decembrie 1917, grupurile revoluționare, călăuzite de exemplul bolșevicilor, arătau în literatura pe care o editau că înfăptuirea revoluției socialiste în România era posibilă și necesară, că în condițiile terorii dezlănțuite de clasele exploatatoare singura cale pentru a pune capăt războiului imperialist printr-o pace democratică era insurecția, lupta cu arma în mînă pentru răsturnarea puterii burgheziei și moșierimii. Broșura „Cum s-a prăpădit țara“, editată în februarie 1918, se încheie cu chemarea : „soldați, muncitori, țărani ! A sunat ceasul dezrobirii Romîniei. Porțiți lupta pentru dărîmarea oligarhiei... Pămîntul ciocoiesc, fabricile și băncile capitaliștilor să treacă fără nici un fel de răscumpărare în mina întregului popor muncitor... să aducem pacea mult zbuciumatei Romîniei... La arme, la revoluție, contra asupritorilor, pentru pămînt, pentru pace, pentru piine, pentru libertate... Trăiască republica, trăiască guvernul muncitorilor, soldaților și țăranilor romîni“². În alt manifest din vara anului 1918, iscălit „Federația maximalistă din Romînia“ se spunea : „Principiul de socializare a mijloacelor de producție, înfăptuit în Rusia de revoluția socialistă, trebuie aplicat pretutîndeni. Armele ce le avem în mîini să le îndreptăm împotriva adevăraților noștri dușmani. Trăiască revoluția“³.

Militanții revoluționari explicau maselor că pentru victoria revoluției socialiste este necesară instaurarea dictaturii proletariatului și au ajuns la concluzia că instaurarea puterii clasei muncitoare implică și în țara noastră crearea unui stat de tip nou, proletar, chemînd masele să lupte pentru instaurarea puterii proletare sub forma Republicii „Sfaturilor“, a Republicii sovietice :

„Intemeiați Republica romîină a Sovietelor muncitorilor, soldaților și țăranilor“⁴. „Vom goni poliția, jandarmii, prefectii, primarii, perceptorii, deputații și regii. Vom alcătui Sfaturi de muncitori, de țărani, de soldați. Sfaturi în care capitaliștii și ciocoi nu vor avea ce căuta. În Sfaturile acelea vom hotări, între noi ce este de făcut și tot Sfaturile vor fi cele ce vor înfăptui cele hotărîte... Trăiască Republica Sfaturilor din Romînia“⁵ — se arată în materialele editate de grupurile revoluționare din 1918.

Revoluția din Octombrie a ajutat revoluționarilor romîni să înțeleagă necesitatea rupturii radicale cu oportunistul, necesitatea creării în locul Internaționalei a II-a, roasă de reformism, a unei noi Internaționale. Social-democrații de stînga din România au avut un delegat la

¹ „Documente din istoria Partidului Comunist Român, 1917—1922“, E.S.P.L.P., vol. I, 1956, ediția II-a, pag. 28.

² *Ibidem*, pag. 46, cf. pag. 38—39, 64, 88—89, 93.

³ *Ibidem*, pag. 61.

⁴ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului, dosar nr. 2730, fila 180. Manifest din ianuarie 1918.

⁵ „Documente din istoria Partidului Comunist din România 1917—1922“, vol. I, pag. 89.

consfătuirea socialistă internațională ținută la Petrograd în 24 ianuarie 1918, care a decis în unanimitate convocarea unei conferințe mai largi în vederea creării Internaționalei a III-a, consecvent revoluționare¹.

Trecerea grupurilor revoluționare pe platforma luptei pentru instaurarea dictaturii clasei muncitoare în România, pentru făurirea unui stat de tip nou, proletar, înțelegerea necesității în anumite condiții a insurecției armate, însușirea lozincii leniniste a transformării războiului imperialist în război civil, sprijinirea luptei pentru crearea Internaționalei a III-a, sprijinirea revoluției proletare din Rusia și a politicii partidului bolșevic arătau că la sfârșitul anului 1917 și începutul anului 1918 aripa revoluționară a mișcării muncitorești din România s-a orientat spre leninism. În perioada imediat următoare Revoluției din Octombrie, începînd să-și însușească principiile politicii leniniste așa cum erau ele puse în lumină de uriașele transformări revoluționare din Rusia, grupurile revoluționare nu cunoșteau încă fundamentarea teoretică a acestor principii, care le-a devenit clară treptat.

Orientarea spre leninism a marcat începutul procesului de transformare a grupurilor revoluționare formate de militanții de stînga ai Partidului socialist din România în grupuri comuniste. În a doua jumătate a anului 1918, aceste grupuri au adoptat denumirea de grupuri comuniste. Comitetul întemeiat la București, în februarie 1918, din inițiativa lui Alecu Constantinescu și care și-a pus ca obiectiv îndrumarea acestor grupuri, a adoptat denumirea de Comitet de acțiune ilegală².

Răspîndirea ideilor leninismului în mișcarea muncitorească din România, începutul însușirii învățaturii leniniste cu privire la partidul de tip nou s-a reflectat cu deosebită putere în faptul că grupurile comuniste și celelalte elemente revoluționare au început lupta pentru făurirea Partidului Comunist din România prin transformarea partidului socialist în partid comunist, care să lupte pentru instaurarea dictaturii proletariatului.

Un succes însemnat în lupta pentru reorganizarea partidului socialist pe baze revoluționare a fost obținut de aripa de stînga a partidului socialist spre sfârșitul anului 1918. În condițiile puternicelor lupte muncitorești din noiembrie-decembrie 1918, în atmosfera unei puternice lupte ideologice, în cadrul organizațiilor partidului socialist, din inițiativa grupurilor comuniste și a celorlalte elemente revoluționare, s-a desfășurat o discuție în cursul căreia majoritatea membrilor partidului s-a pronunțat pentru adoptarea unui nou program, revoluționar, al partidului. Acest nou program se intitula Declarație de principii. Ca expresie a faptului că majoritatea membrilor partidului doreau să-și însușească și să aplice ideile care călăuzeau activitatea Partidului comunist rus, ideile leninismului. Declarația preciza că, în stabilirea noilor sale principii, Partidul socialist din România era solidar cu Partidul comu-

¹ „Pravda” nr. 23 din 12 februarie 1918 și nr. 25 din 14 februarie 1918.

² Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului, fond I, opis 8, dosar nr. 8, fila 10. Raportul lui Alecu Constantinescu din 1 mai 1921.

nist rus. Declarația de principii din decembrie 1918, și acest fapt era esențial, a fost primul document programatic oficial al Partidului socialist din România care preciza că partidul trebuie să lupte pentru instaurarea dictaturii proletariatului și înlăptuirea comunismului. Referindu-se la obiectivele partidului socialist — Declarația stabilea că „lupta pentru cucerirea prin orice mijloace a puterii politice din mâinile burgheziei romine și intronarea dictaturii proletare în vederea realizării idealului comunist formează unicul său scop“. Reflectând limitele ideologice din acea perioadă ale aripii revoluționare, Declarația nu arăta ce consecințe trebuie să decurgă din aceste principii pentru strategia și tactica, pentru activitatea imediată a partidului socialist. Cu toate acestea, declarația oglindea năzuința majorității membrilor partidului socialist de a rupe cu reformismul, de a pune la temelia partidului principiile care călăuzeau activitatea partidului comunist rus — principiile leninismului.

În lupta pentru crearea Partidului Comunist din România, un ajutor de imensă însemnătate l-a constituit crearea Internaționalei a III-a. La Congresul de constituire a Internaționalei a III-a a participat în calitate de reprezentant al partidului socialist din România un delegat al comuniștilor romini¹.

Crearea Internaționalei Comuniste a dat aripii revoluționare a partidului socialist o călăuză sigură pentru clarificarea ei ideologică și politică. Lupta pentru victoria leninismului în mișcarea muncitorească din țara noastră, pentru transformarea partidului socialist din România într-un partid călăuzit de ideile leniniste, în partid comunist, a devenit indisolubil legată de lupta pentru aderarea la Internaționala a III-a.

Dacă la sfârșitul anului 1918 și începutul anului 1919 platforma care unea aripa revoluționară a partidului socialist era sintetizată în ideile incluse sub influența elementelor de stînga, în Declarația de principii din decembrie 1918, după crearea Internaționalei a III-a, ca expresie a dezvoltării procesului de maturizare ideologică și politică a elementelor revoluționare, cea mai mare parte a membrilor partidului socialist s-au unit treptat, dar cu tot mai multă fermitate, sub lozinca luptei pentru aderarea la Internaționala a III-a, lozincă a cărei înlăptuire se identifica cu așezarea ideilor leninismului la temelia partidului proletariatului din România, cu transformarea partidului socialist în partid comunist.

Aripa revoluționară a Partidului socialist desfășura o ascuțită luptă ideologică și politică contra social-democrațiilor de dreapta — care în mod fățiș susțineau ideile reformiste și se împotriveau creării Partidului Comunist — și contra centristilor, care sub paravanul unor fraze revoluționare, se declarau de acord în vorbe cu principiile comuniste, continuînd în practică vechea politică reformistă străduindu-se, sub diverse pretexte, să amine fără termen și să zădărnicească astfel crearea Partidului Comunist.

¹ „Die Kommunistische Internationale“, nr. 1, din 1919, pag. 7; „Kommunistisches International“ nr. 4 din 1919, pag. 555.

Sub influența elementelor revoluționare, presa socialistă publică raportul ținut de Lenin la Congresul I al Internaționalei Comuniste și unele din tezele adoptate de congres pe baza acestui raport¹. Sint publicate, de asemenea, fragmente din interviuri și cuvântări ale lui V. I. Lenin.² În ziarul „Socialismul“ apar articole care se pronunță în sprijinul Internaționalei a III-a. După ce sublinia că, „mai curînd sau mai tîrziu, partidele socialiste naționaliste și oportuniste vor dispărea“, un articol publicat în „Socialismul“ din 1 mai 1919 arăta că crearea „celei de-a treia Internaționale răspunde acestui curs nou din mișcarea proletară. Da, am intrat în epoca revoluției sociale“. Datorită elementelor de stînga, în ziarele partidului socialist apar articole care popularizează ideea marxist-leninistă a dictaturii proletariatului, a necesității făuririi unui stat de tip nou. Într-unul din aceste articole, intitulat în mod semnificativ „Sfaturile“, se arăta că „ideii dictaturii proletariatului îi sînt cîștigate o mulțime de partide socialiste... Ideea că socialismul nu se va putea înlăptui decît prin instituții proletare devine conducătoare în partidele socialiste“³. În legătură cu apariția sovietelor ca formă de stat a dictaturii proletare în articolul menționat se spunea în mod just: „Acest sistem căutat de organizare potrivit noilor împrejurări ale înăspririi luptei de clasă... și care să corespundă noii forme de luptă a proletariatului l-a creat în mod spontan revoluția rusă din 1905. În a doua revoluție rusă, organizarea sfaturilor s-a perfecționat și s-a completat prin organizarea Sfaturilor de soldați și țărani“⁴. În articolul intitulat „Regimul dictaturii proletare“ se sublinia: „Proletariatul va transforma societatea bazată pe antagonisme de clasă într-o gospodărie armonică de administrare a producției“⁵.

Experiența marilor greve din a doua jumătate a anului 1919, în timpul cărora liderii reformiști s-au împotrivit în mod fățiș izbucnirii și continuării grevelor, în timp ce elementele revoluționare au fost în fruntea luptei masei, a ajutat muncitorii, care intraseră în mare număr în partidul socialist, să înțeleagă că liderii reformiști acționează împotriva intereselor de clasă ale proletariatului. Tot mai mulți membri ai partidului socialist se pronunță în favoarea transformării partidului socialist în partid comunist. Încă înainte de decembrie 1919 — se arăta într-un raport al grupurilor comuniste — „marea majoritate a masei organizate era trup și suflet, chiar și înainte de propaganda noastră, pentru Internaționala a III-a, cu tot sensul adînc și revoluționar pe care îl comportă o astfel de afiliere“⁶.

În aceste condiții și în toată puternicelor acțiuni muncitorești din la începutul anului 1920 aripa revoluționară a partidului socialist, din

¹ „Socialismul“ din 24 aprilie 1919 și din 22 august 1919 și următoarele „Mișcarea socialistă“ nr. 1 din 1919, din mai 1919.

² C. Mocanu și A. Mosco, *op. cit.*, pag. 68—70.

³ „Socialismul“ din 1 mai 1919.

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ Arhiva Centrală a Institutului de istorie, fond I, opis 8, dosar nr. 5, fila 8.

inițiativa grupurilor comuniste, în fruntea cărora se aflau atunci luptători ca Alecu Constantinescu, Pandele Becheanu, Constantin Ivănuș, Alexandru Nicolau, M. Gh. Bujor și alții, începe o campanie pentru convocarea unui congres al partidului socialist, care să pună bazele partidului comunist.

Secția din București a partidului a adoptat o rezoluție care oglindea atracția tot mai puternică exercitată de ideile leniniste asupra majorității membrilor de rînd ai partidului socialist, dornici să pună bazele partidului comunist. Rezoluția înfiera „social-patrioții, oportuniștii, ministeriabilii, care nu s-au sfiit să sprijine burghezia în acțiunea ei războinică și lupta feroce contra proletariatului revoluționar”¹, arătînd în continuare această situație „a dus la constituirea partidelor comuniste și a Internaționalei a III-a”. Rezoluția secției București condamnă atitudinea trădătoare a Internaționalei a II-a, sublinia că Internaționala a III-a este aceea care înfăptuiește învățătura revoluționară a lui Marx și Engels și dă viață năzuințelor oamenilor muncii. „Internaționala a II-a a devenit Internaționala renegaților. Ea întîrzie cucerirea puterii politice din mîinile claselor stăpînitoare... Internaționala a III-a, din contră, păstrînd puritatea principiilor socialiste revoluționare însuflite de Marx și Engels ...răspunde aspirațiilor muncitorilor și țaranilor asuprași”². În rezoluție se arăta că în România existau condițiile obiective favorabile „lămurirea maselor largi ale clasei muncitoare asupra importanței istorice a necesității politice și istorice a unei democrații noi, proletare, cu care trebuia să fie înlocuită democrația burgheză și parlamentarismul”³.

A fost deci firesc ca elementele revoluționare să fi dat atenție în primul rînd traducerii și popularizării lucrărilor în care Lenin explica necesitatea istorică, esența și sarcinile democrației proletare — dictaturii proletariatului. Au fost traduse și publicate în broșuri separate în „Cercul de editură socialistă” (Editura partidului socialist) condus de Gh. Vasilescu Vasia, lucrările lui V. I. Lenin : raportul și tezele pentru Congresul I al Internaționalei Comuniste sub titlul „Democrația burgheză și dictatura proletară”, „Eroii Internaționalei de la Berna”, „Sarcinile Internaționalei a III-a”. Secția din București a partidului socialist a editat o broșură cuprinzînd materiale ale primului Congres al Internaționalei Comuniste, precum și lucrarea lui Lenin „Internaționala a III-a și locul ei în istorie”. O importanță enormă pentru înțelegerea sarcinilor dictaturii proletariatului în procesul construirii socialismului și, în același timp, pentru întărirea încrederii maselor largi în victoria luptei revoluționare a proletariatului o avea cunoașterea realizărilor politicii Puterii sovietice. În legătură cu aceasta au fost publicate lucrări ale lui Lenin privind problemele construirii socialismului. „Cercul de editură socialistă” a publicat lucrarea lui Lenin „Sarcinile imediate ale Puterii sovietice” sub titlul „Problemele puterii sovietelor”, iar editura revistei „Lupta

¹ „Documente din istoria Partidului Comunist din România 1917—1922”, vol. I, pag. 160.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

de clasă“ a publicat lucrarea „Sarcinile Uniunii Tineretului“ sub titlul „Menirea tineretului“.

Un ajutor prețios pentru lămurirea militanților mișcării muncitorești asupra necesității istorice a făuririi partidului de tip nou, asupra sarcinilor partidelor comuniste și ale Internaționalei a III-a a fost publicarea de către „Cercul de editură socialistă“ a documentelor Internaționalei Comuniste. S-a vorbit mai sus despre publicarea materialelor Congresului I al Internaționalei a III-a. Spre sfârșitul anului 1920, sub titlul „Directiivele și statutele Internaționalei Comuniste“, au fost publicate în broșură materiale ale Congresului al II-lea al Internaționalei Comuniste, inclusiv cele 21 de condiții de primire în Internaționala Comunistă, elaborate de Lenin, care cuprindeau într-o formă sintetică normele fundamentale ale organizării și activității partidului de tip nou. Rapida răspândire a ideilor leninismului era oglindită în faptul că lucrările lui Lenin au atins tiraje neobișnuite pe atunci în țara noastră, în câteva luni după apariție fiind vândute 5 000—5 500 de exemplare din fiecare lucrare¹.

În 1920, datorită elementelor revoluționare din redacțiile ziarelor organizațiilor socialiste și sindicale, a luat o mare extindere, o dată cu publicarea lucrărilor lui Lenin în broșuri separate, și publicarea lucrărilor lui Lenin în presa muncitorească. Ziarul „Socialismul“ publică diferite lucrări ale lui Lenin privind atât sarcinile mișcării comuniste din țările capitaliste (de exemplu scrisorile lui Lenin către comuniștii din Italia, Germania) cât și problemele construcției socialismului în Rusia Sovietică cuvîntarea lui Lenin la Congresul al III-lea și al sindicatelor din Rusia, lucrarea „Marea inițiativă“, raportul la congresul al IX-lea al P.C.(b) din Rusia². Ziarele socialiste locale — „Lupta socialistă“ din Ploiești³, „Nădejdea“ din Galați⁴, „Iașul socialist“ — publică și ele extrase din lucrările lui Lenin privind problema țărănească, național-colonială și altele⁵. „Cuvîntul socialist“ din Turnu-Severin publică scrisoarea către Silvia Pankhurst, în care Lenin expune tactica comunistă față de parlament⁶, problemă care constituia o vie preocupare a elementelor revoluționare din țara noastră. Ziarele sindicale, ca de exemplu „Federația“, ziarul muncitorilor din întreprinderile de alimentație, „Muncitorul căilor ferate“, ziarul sindicatelor feroviare, publică de asemenea extrase din lucrările lui Lenin.

Începînd din 1 iulie 1920, secția din București a partidului socialist a început să editeze revista „Lupta de clasă“, care, sub influența grupurilor comuniste, a devenit un organ de răspîndire a ideilor leniniste. Revista a publicat paragraful doi al capitolului V din lucrarea lui Lenin

¹ „Socialismul“ din 12 martie 1921.

² C. Mocanu și A. Mosco, *op. cit.* Vezi „Socialismul“ din 12 ianuarie, 2 februarie, 19 aprilie, 1 mai, 7 mai 1920.

³ „Lupta socialistă“ din 20 și 27 iunie, 11 și 18 iulie, 22 august 1920.

⁴ „Nădejdea“ din 2, 9 și 18 iunie 1920.

⁵ „Iașul socialist“ din 4 ianuarie, 8 august, 8 septembrie 1920.

⁶ „Cuvîntul socialist“ din 28 august 1920.

„Statul și revoluția“, raportul prezentat de Lenin la Congresul al VIII-lea al P.C.(b) din Rusia și numeroase materiale de popularizare a învățaturii leniniste.

Deosebit de important era faptul că răspîndirea în largire a ideilor leninismului era însoțită de clarificarea fundamentului teoretic al politicii comuniste, de aprofundarea tezaurului teoretic al leninismului. Membrii grupurilor comuniste și celelalte elemente revoluționare publicau articole în care explicau principiile fundamentale ale partidului de tip nou.

În articolele reprezentanților aripii revoluționare juca un rol de seamă popularizarea tezelor leniniste cu privire la necesitatea istorică a dictaturii proletariatului ca cea mai înaltă formă a democrației. Astfel un articol preconizînd aderarea la Internaționala a III-a sublinia că „dictatura efectivă a proletariatului prin organele sale executive, Sovietele, este singura cheazăie a triumfului socialismului nu numai în vorbe, ci și în fapte, a suprimării claselor“¹.

Un articol publicat de David Fabian în primul număr al revistei „Lupta de clasă“ sublinia că problema centrală a luptei ideologice dintre cei care doreau crearea partidului comunist și adversarii lor era problema dictaturii proletariatului. În spiritul învățaturii leniniste, articolul arăta că dictatura proletariatului este cea mai înaltă formă a democrației, că dictatura proletară „micșorează pentru bogați cercul democrației, îl lărgeste enorm pentru masele muncitoare, îl lărgeste neconținut“². Ulterior, revista „Lupta de clasă“ a publicat, sub semnătura aceluiași autor, un ciclu de articole intitulat „De la Marx la Lenin“³. Articolele combăteau denaturarea de către reformiști a învățaturii marxiste despre dictatura proletariatului și explicau această învățătură pe baza lucrării lui Lenin „Statul și revoluția“, pe care o citau în numeroase rînduri și a cărei argumentare și idei le relua. Ideea care străbătea ca un fir roșu acest ciclu de articole era că Lenin a continuat învățatura și opera lui Marx ținînd seama de dezvoltarea istorică, de noile fenomene sociale⁴.

Articolele publicate în „Socialismul“ de reprezentanții curentului care se pronunța pentru crearea partidului comunist arătau că învățăturile lui Lenin cer ca în elaborarea liniei de activitate a partidelor revoluționare din diferite țări să se țină seama de condițiile concrete existente în țara respectivă⁵, și subliniau totodată, pe baza experienței revoluției ruse, posibilitatea victoriei revoluției socialiste în țări cu populație în majoritate țărănească⁶.

Elementele revoluționare se străduiau să explice în lumina ideilor leniniste cum va trebui să-și desfășoare activitatea partidul comunist. Articolul „Politica comunistă“, publicat în „Socialismul“ din 2 apri-

¹ „Socialismul“ din 8 martie 1920.

² „Lupta de clasă“ nr. 1 din 1 iulie 1920, pag. 50.

³ *Ibidem*, nr. 2, 3, 4 din 16 iulie, 1 august, 16 august 1920.

⁴ *Ibidem*, nr. 2 din 1920, pag. 64, și nr. 4 din 1920, pag. 139.

⁵ „Socialismul“ din 7 iulie 1920.

⁶ *Ibidem*, 7 și 12 iulie 1920.

lie 1920, citind textual lucrări ale lui Lenin și combătând pe oportuniști, sublinia că sarcina comuniștilor este stimularea activității revoluționare a maselor, că acceptarea principiilor Internaționalei a III-a „cere o luptă continuă revoluționară de masă... Proletariatul nu își cîștigă educația prin broșuri sau discursuri, ci prin acțiuni... Politica comunistă nu este o linie dreaptă trasă în văzduh, ci o luptă aprigă, grea, migăloasă, trasă pe terenul realității”¹. Pe linia învățăturilor leniniste despre aliații proletariatului, articolul arăta că activitatea comunistă presupune atragerea în acțiune, inclusiv pentru revendicări imediate, economice și politice, a celor mai largi mase, și mai ales a proletariatului agricol, a țăranilor muncitori, a intelectualilor.

Un alt articol publicat în „Socialismul” din 14 iulie 1920 cita pe larg lucrarea lui Lenin „Despre sarcinile Internaționalei a III-a”, în care marele dascăl al proletariatului demască încercările liderilor oportuniști de a-și camufla politica reformistă sub masca aderării la Internaționala a III-a și a recunoașterii verbale a principiului dictaturii proletariatului, precum și scrisoarea adresată de Lenin Sylviei Pankhurst în problema folosirii parlamentului. Căutînd să tragă concluziile care se desprindeau pentru mișcarea muncitorească din țara noastră din lucrările lui Lenin, articolul demasca politica oportuniștilor din conducerea partidului socialist, încercările lor de a înlocui grevele prin acceptarea arbitrajului de stat, apelurile adresate țăranilor de a nu face răscoale, eforturile de a îngredi activitatea partidului în cadrul strîmt al activității parlamentare, încercările de a zăgăzui acțiunile împotriva intervenției antisovietice. Un partid condus de oameni care promovează o astfel de politică — se spune în articol — n-ar avea ce căuta în Internaționala a III-a, „căci ar fi să mențină des voalul peste ochii elementelor cu adevărat revoluționare ale partidului socialist”; se propunea, în lumina ideilor leniniste, o platformă care să prevadă recunoașterea dictaturii proletariatului și a necesității creării unui stat de tip nou, sovietic, demascarea social-democrațiilor de dreapta și a centristilor, „acțiuni de masă din partea proletariatului și recunoașterea partidului comunist ca forță conștientă și de conducere a acestor acțiuni”².

În lumina ideilor leniniste despre partidul de tip nou, elementele revoluționare au publicat în „Socialismul” articole care explicau necesitatea făuririi unui partid de avangardă al proletariatului, puternic, centralizat, bazat pe disciplina conștientă de fier, și pe o atentă verificare a membrilor săi, a celor ce cer intrarea în partid³.

Evenimentul care a scos în evidență cu deosebită tărie necesitatea creării unui partid de tip nou, revoluționar a fost greva generală din 1920.

„Greva generală din octombrie 1920 — arăta tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej la 8 mai 1961 — a ridicat la luptă aproape întregul prole-

¹ „Socialismul” din 2 aprilie.

² *Ibidem*, 14 iulie 1920.

³ *Ibidem*, 1, 8 și 10 martie 1920.

tariat din România, scoțind în evidență gradul de radicalizare și capacitatea de luptă revoluționară a clasei muncitoare”¹.

Greva generală a deschis o etapă de încordată și hotărâtoare luptă politică și ideologică în partidul socialist.

În această etapă s-au delimitat și mai clar curențele din mișcarea muncitorească: cel de stînga, de dreapta și de centru, iar reprezentanții lor au fost puși în situația de a-și justifica poziția în fața opiniei maselor muncitoare. Procesul de clarificare politică și ideologică s-a manifestat în întreg partidul socialist și în sindicate atît în capitală cît și în provincie. El a cuprins straturile adînci ale proletariatului, avînd o deosebită forță în rîndurile conducerii partidului și sindicatelor².

Consfătuirea grupurilor comuniste din 16 noiembrie 1920 și directivele sale pentru intensificarea activității în vederea creării partidului comunist purtau pecetea evidentă a influenței ideilor leniniste³.

Această activitate urma să se desfășoare în două direcții: a) o activitate generală a comuniștilor care privea problemele întregii țări, îndreptată spre masele largi exploatate și asuprite și privea cu deosebire proletariatul; b) o muncă susținută printre membrii partidului pentru pregătirea congresului partidului. Aceste sarcini făceau parte din „programul practic”, din „programul de acțiune” al grupurilor comuniste⁴.

„Cum trebuie să fie partidul comunist pentru ca să-și poată îndeplini misiunea, pentru ca să corespundă însemnătății? Care să fie forma, structura internă și externă a partidului? Care să fie măsurile de luat pentru a asigura buna reușită a acestei mari și nobile misiuni?”⁵ erau problemele pe care și le puneau grupurile comuniste în consfătuirea din noiembrie și pentru care au stabilit directivele.

Pînă la crearea P.C.R., nici un document al aripii revoluționare din partidul socialist nu este atît de profund orientat după principiile leniniste privind problema partidului de tip nou, rolul de hegemon al clasei muncitoare, dictatura proletariatului, tactica mișcării revoluționare ș.a. cum sînt directivele din 16 noiembrie 1920. Fiecare punct important al directivelor este argumentat cu ceea ce spune Lenin în problemele majore ale revoluției⁶.

Privitor la revoluție, directivele subliniau — direct: „Să auzim ce spune Lenin...” și sînt citate pasajele din Lenin despre criza revoluționară, despre atragerea și pregătirea majorității proletariatului pentru revoluție, despre propagandă și organizare, ajungînd astfel să argumen-

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări 1959—1961*, Editura politică, 1961, pag. 431.

² „Greva generală din România 1920”, Editura politică, 1960, pag. 265.

³ „Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1917—1922”, vol. I, pag. 22.

⁴ *Ibidem*, pag. 222.

⁵ *Ibidem*, pag. 225.

⁶ *Ibidem*, pag. 223—233.

teze necesitatea partidului de tip nou, a partidului comunist. La întrebarea „Cum trebuie să fie partidul comunist pentru ca să-și poată îndeplini misiunea...?”, directivele dau răspunsul cu genialele teze leniniste privind partidul revoluționar de tip nou, insistând asupra centralismului și disciplinei de partid.

Oprindu-se asupra dictaturii proletariatului, directivele se inspirau direct din ideile lui Lenin: „Tot Lenin ne spune și ce este dictatura proletariatului...”, în continuare sînt expuse tezele leniniste.

Cît privește felul în care directivele aplicau învățătura leninistă la practica mișcării revoluționare din România este concludent însuși comentariul despre rolul experienței proprii a maselor. „Trebuie — arătau directivele — să facem o legătură între acest pasaj din Lenin și ultima grevă generală din România, care a scos în evidență incapacitatea politică a partidului socialist, adică lipsa de idei clare în ce privește lupta socialistă în masele largi ale clasei muncitoare”¹, iar concluzia este nemijlocit legată de necesitatea creării partidului comunist ca urmare a convingerii maselor prin propria lor experiență de necesitatea adîncirii luptei de clasă, de necesitatea revoluției și a dictaturii proletariatului. Directivele stabileau ca linie politică a grupurilor comuniste în cadrul partidului socialist orientarea după rezoluțiile și hotărîrile celui de-al II-lea Congres al Internaționalei Comuniste, care cereau „închegarea forțelor comuniste și formarea în fiecare țară a unui partid comunist unic”².

Imediat după consfătuirea din noiembrie s-a trecut la publicarea de către aripa stîngă a partidului a unei serii de documente care purtau pecetea leninismului, extrem de importante pentru clarificarea ce se desăvîrșea în mișcarea noastră muncitorească³. Au apărut materiale despre cele 21 de condiții pentru afiliere la Internaționala Comunistă. La sfîrșitul anului 1920 și începutul anului 1921 a fost retipărită broșura lui V. I. Lenin „Eroii Internaționalei de la Berna” în 10 000 de exemplare. A fost răspîndită o biografie a lui V. I. Lenin în 5 000 de exemplare⁴.

Din analiza făcută de Lenin asupra situației mișcării muncitorești din Germania și Italia în geniala sa lucrare „Stingismul — boala copilăriei comunismului”, din critica adusă fracțiunilor comuniste din aceste țări, din îndrumările lui Lenin privind centralizarea forțelor de stînga pentru crearea unui singur partid revoluționar au învățat grupurile comuniste din România, care au înlăturat o serie de manifestări stîngiste, sectariste și au acționat mai intens ca parte integrantă a aripii de stînga a partidului socialist în vederea pregătirii întregului partid spre a deveni partid marxist-leninist⁵.

¹ Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1917—1922, vol. I. pag. 232.

² Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, microfilm nr. 106.

³ „Grevă generală din România — 1920” Editura politică 1960, pag. 272.

⁴ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, fond I, dosar nr. 8.

⁵ Analele Institutului de istorie a partidului, nr. 5 din 1960, pag. 9.

În primele luni ale anului 1921, în ciuda terorii, a tuturor manevrelor social-democraților de dreapta, cea mai mare parte a conducerilor secțiilor locale ale partidului socialist și ale sindicatelor se aflau în mâinile elementelor revoluționare de stînga, partizane ale afilierei la Internaționala a III-a. Lozinca „pentru a III-a“ a fost însușită de marea majoritate a muncitorimii. Lupta pentru a afilia partidul la Internaționala a III-a era în fond lupta pentru aderarea la ideile leninismului și marca o fază superioară a mișcării revoluționare muncitorești. Această adeziune a dobîndit treptat, dar foarte repede, în concepția muncitorimii din România, un conținut tot mai profund politic și ideologic.

Evenimentele din mișcarea muncitorească de la începutul anului 1921 arătau în modul cel mai clar consolidarea aripii stîngi a partidului socialist. Prăpastia dintre conducătorii reformiști ai partidului și masele muncitoare se adîncea tot mai mult.

Un moment important care a contribuit la clarificarea pozițiilor din conducerea partidului și care a dus la întărirea aripii de stînga în conducerea partidului și sindicatelor l-a constituit trimiterea unei delegații a partidului socialist în Rusia Sovietică.

Delegația romînă, alcătuită din 6 membri, reflecta prin compoziție, starea de fapt din partid. Erau 3 delegați ai aripii de stînga : Alexandru G. Dobrogeanu, D. Fabian și E. Rozvany, 2 centriști : C. Popovici și Gh. Cristescu și 1 social-democrat de dreapta : I. Flueraș. Între 11 și 30 noiembrie 1920 au avut loc mai multe ședințe ale Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste cu delegația romînă, unde s-a discutat situația din mișcarea muncitorească internațională, inclusiv cea din România, și i s-au explicat o serie de probleme privind afilierea și condițiile de primire în Internaționala Comunistă¹. În cadrul acestor discuții s-a reflectat faptul că delegația Partidului Socialist din România nu avea o poziție unitară. De asemenea s-au manifestat divergențele dintre reprezentanții aripii de stînga și centriști. De altfel, Flueraș, reprezentantul aripii de dreapta, a și părăsit delegația, revenind în țară.

În raportul prezentat de delegația romînă s-a făcut o scurtă trecere în revistă a atitudinii P.S.D. din România înainte de război, care spre deosebire de partidele Internaționalei a II-a din alte țări ca Germania, Franța, Anglia ș.a., nu a acceptat compromisuri cu partidele burgheze, iar „de la izbucnirea războiului a evitat orice colaborare cu Internaționala a II-a“².

Subliniind faptul că partidul se orienta mereu mai mult spre o poziție radicală, raportul arăta că „după moartea Internaționalei a II-a, partidul nostru împreună cu partidul italian și elvețian au luat inițiativa convocării unei conferințe internaționale. După un schimb de scrisori s-a hotărît ținerea conferinței de la Zimmerwald“. La această conferință, rolul partidului bolșevic a fost determinant pentru înfrîurirea a o serie de partide, care au adoptat o poziție mai hotărîtă împotriva războiului

¹ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, fond. 1, dosar nr. 4.

² *Ibidem*, fila 48.

imperialist. Raportul numea Conferința de la Zimmerwald „primul pas spre încercarea de a restabili Internaționala”. „Potrivit hotărârii Conferinței de la Zimmerwald, partidul nostru a pornit o luptă și mai intensă împotriva războiului și împotriva burgheziei în special, ceea ce din partea celei din urmă a avut drept consecință o persecutare crescândă a tovarășilor noștri”. Raportul enumera o serie de acțiuni muncitorești din anul 1915 care s-au soldat cu ciocniri între muncitori și armată, cu mulți răniți și arestați, precum și acțiunile din iunie 1916 de la Galați, când au fost uciși numeroși muncitori și peste 100 de răniți, din 13 decembrie 1918, când au fost asasinați 102 muncitori și altele.

După ce a arătat poziția Partidului socialist din România înaintea de unirea Transilvaniei cu restul țării, raportul s-a oprit la rolul partidelor social-democrate din Transilvania, Banat și Bucovina, care, contaminate de social-șovinism, au îngreuiat procesul de radicalizare a întregului Partid socialist din România. Aceste partide, crescute în spiritul austro-marxismului, au adus în mișcarea muncitorească din restul țării o mare doză de reformism. Întârzierea lămuririi membrilor organizațiilor partidului din Transilvania, Bucovina și Banat asupra renunțării la calea reformistă a fost prezentată de raport drept una din cauzele principale ale faptului că partidul socialist nu s-a afiliat la Internaționala Comunistă încă la începutul anului 1920.

Raportul arăta, în încheiere, asentiimentul partidului față de cele 21 de condiții pentru afiliere la Internaționala Comunistă ¹.

În ultimele ședințe s-au discutat răspunsurile cuprinse în raportul delegației și o serie de probleme privind măsurile a căror adoptare era necesară pentru crearea partidului comunist. Aceste măsuri erau cuprinse în șase puncte, cu care majoritatea delegaților — cinci din șase — s-au declarat de acord. Primul și al doilea punct se referea la adeziunea față de Internaționala Comunistă, față de tezele Internaționalei și față de cele 21 de condiții. Al treilea punct, care decurgea din cele anterioare, se referea la activitatea delegației după întoarcerea în țară, unde trebuia să acționeze pentru excluderea elementelor reformiste, oportuniste, din partid. Al patrulea punct, privea chestiuni ale legăturii partidului socialist cu Federația comunistă balcanică. Cel de-al cincilea punct cuprindea propuneri pentru alcătuirea unei conduceri capabile să asigure înfrângerea oportuniștilor. Ultimul punct, consacrat presei, sublinia necesitatea ca ziarul muncitoresc să fie transformat într-un organ de presă comunist ².

Un moment deosebit de important pentru delegația română l-a constituit întâlnirea cu Vladimir Ilici Lenin la 5 decembrie, pe care Alexandru Dobrogeanu a descris-o în felul următor: „Un om pe atunci voinic, deși nu prea înalt, cu trăsăturile și atitudinea caracteristică rușilor, viori, cu fața surizândă, toată numai bunătațe, cu vorba pornită din

¹ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, fond. 1, dosar nr. 4, fi-lele 46—48.

² *Ibidem*, dosar nr. 4, fond. 1, fila 36.

adinc de suflet, plin de vervă și gândire. Convorbirea cu un asemenea om decurge firesc, ca și cum ar fi alături de noi un vechi cunoscut...¹ În cadrul întâlnirii s-au discutat probleme de seamă privind strategia și tactica mișcării comuniste. La întrebarea pusă de Popovici, după părerea căruia concesiile legate de N.E.P., ar fi fost, chipurile, o părăsire a căii revoluționare, Lenin a răspuns cu un suris plin de îngăduință și de bunătate, arătând cât e de nejustă învinuirea de inconsecvență revoluționară adusă regimului sovietic. Lenin a explicat delegației române caracterul „concesiilor“ al „compromisurilor“, care pot și trebuie să fie făcute dacă ele servesc cauzei comuniste. Lenin a expus o serie de aspecte din experiența revoluției ruse, a luptei proletariatului și țărănimii din Rusia, arătând că numai calea revoluției poate duce la salvarea maselor muncitoare din celelalte țări. V. I. Lenin, arătând delegației române ce este capabil să facă un popor eliberat din lanțurile robiei, a prezentat luminoasele perspective care se deschid poporului sovietic și, în mod concret, s-a oprit asupra planului de electrificare a Rusiei.

Urmările acestei prețioase întâlniri cu Lenin s-a resimțit în linia de conduită a majorității membrilor comitetului executiv al partidului socialist, în atitudinea lor intransigentă față de social-democrații de dreapta, în poziția diferențiată adoptată față de centriști. La întoarcerea în țară a delegației s-au organizat adunări ale secțiilor de partid, s-au prezentat rapoarte, s-au scris articole despre activitatea delegației române în Rusia.

La lucrările conferinței Consiliului General al partidului socialist și al sindicatelor din 30 ianuarie—3 februarie 1921, aripa de stînga a partidului socialist s-a prezentat mult consolidată și înarmată din punct de vedere ideologic pentru susținerea imediatei organizări a congresului de consacrare a afilierei la Internaționala a III-a.

La aceste lucrări s-a desfășurat o luptă deschisă între aripa stîngă și cea dreaptă din conducerea mișcării muncitorești. Votul a fost deosebit de concludent pentru înțelegerea orientării Consiliului general. El reflecta raportul de forțe dintre cele trei curente. Social-democrații de dreapta au intrunit 8 voturi, centriștii 12 voturi, iar comuniștii — 18 voturi². Era o înfringere evidentă a reformiștilor și o confirmare a pozițiilor cucerite de comuniști în mișcarea muncitorească. În partidul socialist, „grupurile comuniste cîștigă teren în favoarea afilierei la Internaționala Comunistă, reușind să înfrîngă tezele oportuniste și reformiste ale reprezentanților curentului socialist de dreapta și ai curentului centrist, revoluționar în vorbe și trădător în fapte“³.

Clarificarea survenită în cadrul conferinței Consiliului general, și după aceea, a creat un raport de forțe nou, predominant în favoarea

¹ „Socialismul“, nr. 9 din 27 ianuarie 1924.

² Analele Institutului de istorie a partidului, nr. 5 din 1960, pag. 87.

³ G. h. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, E.S.P.L.P., 1956, ediția a IV-a pag. 367.

aripii de stînga din partid. Direcția principală a luptei comuniștilor pentru crearea partidului marxist-leninist a fost îndreptată, în conducere, împotriva centriștilor. Comuniștii romîni aveau o călăuză sigură în îndrumările concrete ale lui V. I. Lenin privind atitudinea care trebuia adoptată față de centriști în procesul de creare a partidelor comuniste pe plan internațional.

Demascînd pozițiile centriștilor, V. I. Lenin arăta că „...în vorbe ei se declară partizani ai dictaturii proletariatului și ai Puterii sovietice, dar în realitate continuă să se poarte ca și înainte, continuă să apere în rezoluțiile lor și să aplice în practică vechea politică de mici concesii față de social-șovinism, față de oportunism, față de democrația burgheză — politică de șovăieli, de lipsă de hotărîre, de eschivare, de tergiversări, de reticențe etc.“¹.

În România, centriștii, în numele apărării unității partidului (auto-intitulîndu-se unitari), încercau să împiedice curățirea partidului de elementele reformiste, pentru ca, împreună cu acestea, să-și impună prioritatea față de aripa stîngă. În momentul cînd partidul a fost eliberat de lădăria de dreapta, centriștii, pentru a nu fi scoși cu totul la periferia mișcării muncitorești, și-au declarat adevărată rezerva pentru afilierea la Internaționala a III-a.

Comuniștii din România s-au orientat după prețioasele indicații ale lui V. I. Lenin privind situația din partidele Internaționalei a II-a și au tras concluzii din criticile aduse de Lenin centriștilor din aceste partide. Discutarea în partid a celor 21 de condiții pentru afilierea la Internaționala Comunistă a constituit un prilej prețios pentru clarificarea membrilor de partid în ceea ce privește înțelegerea mobilului politicii centriștilor și atitudinea care trebuie adoptată față de aceștia.

În introducerea la condițiile de afiliere la Internaționala a III-a se arăta că în ultima vreme se adresau Internaționalei Comuniste tot mai multe partide și grupări care înainte făceau parte din Internaționala a II-a. În aceste împrejurări, arăta V. I. Lenin, „partidele și grupările intermediare ale „centrului“, văzînd situația complet disperată a Internaționalei a II-a, încearcă să se sprijine pe Internaționala Comunistă, care prinde din ce în ce mai mult puteri, sperînd în același timp însă să păstreze «autonomie», care să le dea posibilitatea să ducă vechea politică oportunistă «centristă»“².

Comuniștii din România au urmat îndrumările lui V. I. Lenin și indicațiile Internaționalei Comuniste în politica lor față de centriști, mai ales în acea etapă cînd social-democrații de dreapta ținteau să izoleze cît mai mult posibil aripa de stînga a partidului socialist. Desfășurînd cu consecvență lupta politică și ideologică împotriva centriștilor, căutînd să lămurească pe aceia dintre ei care, fiind cinstiți, aveau diferite confuzii, comuniștii au folosit existența centriștilor în partid și lupta dintre

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 30, E.S.P.L.P. 1956, pag. 346.

² *Ibidem*, vol. 31, E.S.P.L.P. 1956, pag. 187.

curențe pentru întărirea aripii stîngi a partidului socialist și pentru clarificarea în continuare a masei membrilor de partid.

Aripa revoluționară din partidul socialist arăta că nu este suficient a te declara pentru o serie de condiții ale Internaționalei Comuniste atîta timp cît nu dovedește un deplin atașament pentru toate prevederile Internaționalei și pînă nu rupi cu toate verigile care te țin prins de tradițiile reformiste¹. A admite principiile partidului de tip nou, și în primul rînd ideea diktaturii proletariatului, însemna, așa cum arăta V. I. Lenin, „ruptură hotărîtă, necruțătoare — și, mai ales, pe deplin conștientă, pe deplin consecvent aplicată — cu oportunismul, cu reformismul, cu inconsecvența, cu politica de eschivare a Internaționalei a II-a...”².

Un important pas înainte în ofensiva aripii stîngi a partidului socialist și a sindicatelor împotriva reformismului l-a constituit conferința grupurilor comuniste din martie 1921 de la Iași³.

Conferința s-a remarcat printr-o consecventă orientare leninistă în cele mai importante probleme care priveau crearea Partidului Comunist din România. Critica făcută de Lenin manifestărilor stîngiste pe plan internațional s-a reflectat în principala rezoluție a conferinței, care sublinia necesitatea întăririi activității legale a comuniștilor, activitate care trebuia să fie o cauză comună a întregului partid și „... să se manifeste ca o unitate în toate chestiunile care se pun în mișcarea socialistă”⁴. Au fost cu vehemență combătute teoriile anarhiste de descentralizare, arătîndu-se că numai un partid bazat pe centralismul democratic, cu o disciplină unică și o conducere fermă poate îndruma proletariatul pe calea revoluției.

„Cea mai energică critică centristilor de pe tribuna publică a sindicatelor și a partidului, ca și prin întreaga presă legală a țării”⁵ — stabilea conferința ca linie directoare a grupărilor comuniste.

În numele tuturor reprezentanților comuniști, rezoluția conferinței a consemnat asentimentul deplin pentru statutele și rezoluțiile celui de-al II-lea Congres al Internaționalei Comuniste și pentru cele 21 de condiții de afiliere.

Grupurile comuniste și-au intensificat activitatea de întărire a aripii stîngi a partidului socialist, de alegere a delegaților pentru congres și de pregătire a documentelor programatice ale congresului.

Documentele programatice prevăzute spre a fi dezbătute la ordinea de zi a congresului cuprindeau proiectul statutului partidului, proiectul programului agrar, proiectul de program în chestiunea națională.

¹ „Greva generală din România — 1920”, Editura politică, 1960, pag. 292.

² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 30, E.S.P.L.P. 1956, pag. 349.

³ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului, fond. 96, dosar nr. 191, fila 144.

⁴ „Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1917—1922” vol. I, pag. 304.

⁵ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, fond. 96, dosar nr. 202, fila 57.

În preambul, proiectul de statut preciza adeziunea totală a partidului socialist comunist la ideile leniniste. Proiectul programului agrar cuprindea prețioasa idee leninistă a alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, sub hegemonia clasei muncitoare, ca o condiție indispensabilă a cuceririi puterii și rezolvării problemei agrare. Proiectul de program privind problema națională arăta că aceasta trebuie privită în mod nemijlocit prin prisma problemei revoluției.

Cu toate limitele lor, legate și de tinerețea mișcării comuniste în România, aceste documente aveau o netă orientare leninistă îndeosebi în ce privește problemele hotărâtoare: învățătura leninistă despre partidul de tip nou, despre rolul de hegemon al clasei muncitoare, despre revoluție și dictatura proletariatului.

În ajunul congresului partidului, în acțiunile partidului socialist, în adunări publice muncitorești, la întrunirile sindicale, reprezentanți ai aripii stângi țineau conferințe cu tot mai pronunțat caracter teoretic despre principiile fundamentale leniniste privind partidul de avangardă, strategia revoluției, alianța ș.a. Tribunele nu mai erau exclusiv apanajul oratorilor de tip vechi, social-democrați și centriști care socoteau că dețin monopolul teoretic în mișcarea muncitorească. Articolele din presa muncitorească revoluționară reflectau de asemenea creșterea nivelului teoretic al gazetarilor comuniști, care se manifestau deosebit de combativi și înarmați cu învățătura leninistă. Dinamica întregului proces de clarificare politică, ideologică și organizatorică, etapele sale de încordată luptă între curente, schimbările care au survenit în raportul de forțe din partid și sindicate, victoriile aripii stângi, rolul grupurilor comuniste ca factor motor în cadrul partidului socialist, toate pot fi urmărite multilateral în coloanele presei muncitorești îndeosebi în ziarul „Socialismul”. Numeroase sînt articolele care prezintă principiile de bază leniniste, care reproduc teze ale lui V. I. Lenin, discursuri ale marelui conducător al revoluției ruse.

Învățătura leninistă a fost busola sigură a grupurilor comuniste în activitatea lor neobosită pentru consolidarea și lărgirea aripii stângi din partid în vederea creării partidului comunist. Această învățătură nemuritoare a înarmat pe cei mai buni reprezentanți ai mișcării muncitorești din România în lupta împotriva reformismului și oportunismului. În principiile programatice care au fost supuse spre dezbateră de către primul Congres al P.C.R. se arăta că pentru atingerea scopului fundamental — construirea socialismului și comunismului — se impune a adopta principiile tactice elaborate de V. I. Lenin la Congresul al II-lea al Internaționalei Comuniste a ne afilia fără nici o condiție¹.

Aderarea la principiile fundamentale leniniste a mării majorități a partidului a dus la înfrîngerea reformiștilor, a social-democrați-

¹ „Socialismul” din 12 iulie 1921.

lor de dreapta. Astfel, crearea P.C.R. a constituit, așa cum sublinia tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej „...o victorie istorică a leninismului împotriva oportunismului și reformismului în mișcarea muncitorească din România“¹.

Vorbind la a 40-a aniversare a partidului despre orientarea tot mai hotărâtă a membrilor partidului socialist spre ideile marxism-leninismului, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej arăta că prin propria sa experiență clasa noastră muncitoare a verificat valoarea de neprețuit a învățămintelor lui Lenin că : „Numai partidul comunist, dacă el e într-adevăr avangarda clasei revoluționare... Numai un astfel de partid este în stare să conducă proletariatul în lupta cea mai necruțătoare, cea mai hotărâtă, în lupta finală împotriva tuturor forțelor capitalismului. Pe de altă parte, numai sub conducerea unui asemenea partid proletariatul e în stare să desfășoare asaltul său revoluționar în toată vigoarea lui...“².

¹ Gh. Gheorghiu-Dej. *Articole și cuvintări*, E.S.P.L.P., 1956, ediția a IV-a, pag. 368.

² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, E.S.P.L.P. 1956, pag. 168—169.

GREVA MUNCITORILOR LEMNARI DE LA FABRICA DE MOBILA „SZÉKELY ȘI RÉTI“ DIN TG. MUREȘ (iunie—iulie 1934) *

de V. ȘTEFANESCU și M. TURZAI

Perioada crizei economice din anii 1929—1933 a fost urmată în România, ca și în celelalte țări capitaliste, de o depresiune economică de un fel deosebit, caracterizată în primul rînd prin faptul că producția industrială nu a mai atins nivelul de dezvoltare de dinaintea crizei. O oarecare creștere a producției s-a înregistrat în ramurile industriei de război, datorită politicii claselor exploatatoare din România de intensificare a pregătirilor de război și de fascizare a țării.

Pentru acoperirea cheltuielilor de înarmare, guvernul burghezo-moșieresc a trecut la majorarea impozitelor pe salarii, a obligat muncitorii să participe la împrumuturile de stat, a mărit impozitele asupra bunurilor de larg consum, ceea ce a provocat un val de scumpete și a redus puterea de cumpărare a maselor muncitoare.

Deși prețurile produselor industriale creșteau, capitaliștii mențineau salariile la un nivel scăzut.

Însuși „Buletinul muncii și asigurărilor sociale“ recunoștea faptul că „...condițiile de trai ale salariaților lasă de dorit deoarece lucrătorii în mare parte primesc salarii sub minimul de existență“¹.

În afară de acestea nu arareori se întîmpla ca salariile, pensiile și alte drepturi ale oamenilor muncii să nu fie achitate cu lunile. Sub titlul unui împrumut pentru înzestrarea armatei guvernul a introdus sistemul reținerilor obligatorii. Exploatarea capitalistă se îmbina strîns cu asuprașirea națională. Legea așa-zisei „protecții a muncii naționale“ a fost aplicată în primul rînd împotriva muncitorilor aparținînd minorităților naționale. Sute de muncitori feroviari, funcționari și profesori din rîndurile minorităților naționale au fost șiliți să se prezinte la așa-zisele „examene lingvistice“ după care au fost concediați.

În acele condiții, P.C.R. s-a situat în fruntea luptei maselor muncitoare împotriva pregătirilor de război, a fascizării țării, pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață ale celor ce muncesc. În lu-

* Comunicare prezentată la a treia sesiune metodică-științifică interregională a S.S.I.F., care a avut loc la Ploiești, între 17—19 dec. 1961.

¹ „Buletinul muncii și asigurărilor sociale“, anul XV, nr. 5—8, mai—august 1935. p. 258.

mina hotărârilor Congresului al V-lea al Partidului Comunist din România și pe baza experienței glorioaselor lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933, plenarele Comitetului Central din lunile mai și iunie ale aceluiași an au luat o serie de măsuri în vederea închegării frontului unic de luptă al muncitorimii menit să asigure consolidarea rezultatelor obținute și să ducă la noi succese în lupta împotriva exploatării capitaliste, a politicii de fascizare a țării și de pregătire a războiului tihăresc antisovietic.

„Un singur drum de ieșire există din situația voastră — scria manifestul C.C. al P.C.R. din ianuarie 1934 adresat „căt-re toți muncitorii, țărani, funcționarii și soldații” — este drumul frontului unic de luptă al tuturor muncitorilor, țăranilor, funcționarilor, al tuturor celor exploatați și asupriți fără deosebire de partid, împotriva exploatării, asupririi naționale și a terorii fasciste sub orice formă, pe care voi trebuie să-l realizați...”¹.

Atît prin editarea și răspîndirea de materiale cu conținut revoluționar, cît și prin activitatea propagandistică de la om la om, P.C.R. a chemat poporul muncitor la luptă hotărîtă în front unic pentru cucerirea unor drepturi economice și politice. Ca urmare, la începutul anului 1934 a izbucnit în întreaga țară un val de greve ale muncitorilor din București, Iași, Galați, Brăila, Timișoara, Valea Prahovei, Valea Jiului, Reșița. Arad etc.².

După datele oficiale, care însă nu oglindeau adevărata situație, în intervalul 1 ianuarie — 30 iunie 1934, în România, au avut loc 123 conflicte de muncă³, dintre care 77 în Transilvania⁴. În primul semestru al anului 1934 ca rezultat al luptei muncitorilor s-au încheiat 36 de contracte colective de muncă⁵.

Urmările crizei economice din anii 1929—1933 s-au resimțit puternic și în Tg. Mureș, unde fabricile și întreprinderile erau, în marea lor majoritate, unități industriale anexe, ateliere meșteșugărești, producătoare de bunuri de larg consum etc., care, spre deosebire de industria grea, legată de producția de război, nu beneficiau de comenzile și sprijinul statului.

Politica concedierilor, mai ales a muncitorilor de alte naționalități⁶, șomajul tot mai accentuat⁷ și reducerea continuă a salariilor

¹ „Documente din istoria Partidului Comunist din România 1934—1937”, E.S.P.L.P., 1957, p. 63.

² *Ibidem*, p. 6.

³ „Buletinul muncii și asigurărilor sociale”, anul XIV, nr. 7—9, iulie—septembrie, 1934, p. 756.

⁴ *Ibidem*.

⁵ „Munca”, partea I, anul XIV, nr. 4—6, aprilie—iulie 1934, pag. 183.

⁶ Referindu-se la concedierea muncitorilor ceferiști de naționalitate maghiară, ziarul burghez „Marosvidék” din 21 august 1934 scria că numărul acelor care urmau să fie concediați se ridica la 60—80 de persoane; „...ei nu vor primi nici drepturi de preaviz, nici pensie...” relatează ziarul.

⁷ Numărul șomerilor luați în evidență în anul 1934 era de 813 persoane (capi de familie) după date burgheze care nu înfățișau exact situația. (Arh. St. Tg. Mureș, nr. registru 3178).

au avut drept consecință intensificarea exploatării și scăderea nivelului de trai al muncitorilor.

Cheltuielile de primă necesitate ale unei familii din Tg. Mureș, compusă din patru persoane, se cifrau în anul 1934 la suma de lei 7.100¹ în timp ce salariul mediu lunar oscila în jurul sumei de 2.000².

În aprilie 1934, patronii fabricii de mobilă „Székely și Réti“ din Tîrgu Mureș, arăta ziarul „Scînteia“, au efectuat o nouă reducere de salarii, de 5%. În urma acestei reduceri salariile muncitorilor lemnari nu depășeau în medie 1.500 lei pe lună³, iar impozitul pe salariu, cotizația pentru Casa asigurărilor sociale, precum și numeroase alte rețineri le reduceau și mai mult posibilitățile de procurare a minimumului necesar existenței.

Paralel cu scăderea salariilor, patronii fabricii de mobilă au mărit ziua de lucru pentru muncitori pînă la 10 ore⁴, iar pentru ucenici chiar pînă la 12 ore⁵.

În zilele de sărbătoare și de tîrg muncitorii de la fabrica de mobilă „Székely și Réti“ erau obligați să lucreze, ca și în celelalte zile, peste programul stabilit⁶. Muncitorii de la această fabrică, pe lîngă salariile mici pe care le primeau, trăiau și într-o permanentă nesiguranță a zilei de mîine, deoarece patronii le impuneau concedii forțate. Astfel procedau în special în lunile decembrie și ianuarie cînd costul vieții era mai ridicat. O parte din acești muncitori erau reangajați după un timp, însă în condiții mai dezavantajoase⁷. Patronii fabricii profitau de pe urma acestor concedieri și în sensul că, invocînd întreruperea continuității în muncă, refuzau să mai plătească muncitorului concediul anual, care i se cuvenea conform contractului colectiv de muncă⁸. Ucenicii erau folosiți la diverse alte munci care nu aveau nimic comun cu meseria lor, iar după orele de muncă erau obligați să curețe atelierele. Numeroase abuzuri se comiteau și la calcularea salariilor cuvenite muncitorilor pentru orele de muncă suplimentare⁹.

În aceste împrejurări, Comitetul județean de partid, urmînd indicațiile C.C. al P.C.R., a dus o susținută activitate în vederea creării

¹ „Anuarul statistic al Romîniei“, 1939—1940, București, 1940, pag. 650.

² *Ibidem*, p. 344—345.

³ „Reggeli Ujság“, 8 iulie 1934, p. 3.

⁴ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., dosar nr. 33.361—3.993 special, fila 329. („Kommunista Ifjumunkás“, anul III, IV, nr. 2—3, iunie—iulie 1934).

⁵ Arhiva Bazei de cercetări științifice a Academiei R.P.R., Secția de istorie, Tg. Mureș, dosar nr. XI/1934.

⁶ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., dosar nr. 33.361—3.993 special pag. 327—328. („Kommunista Ifjumunkás“, anul III—IV, nr. 2—3, iunie—iulie 1934).

⁷ Arhiva Bazei de cercetări științifice din Tg. Mureș a Acad. R.P.R., Secția de istorie, dosar XI/1934.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

unității de acțiune a muncitorilor în lupta împotriva ofensivei patronale, a fascizării țării și a pregătirilor de război.

Organizația locală a P.C.R. — în ciuda și peste capul conducătorilor social-democrați de dreapta — a reușit în primăvara anului 1934 să încheie frontul unic cu organizația locală a Partidului social-democrat, ceea ce a însemnat înfăptuirea năzuinței unității de clasă a muncitorilor, a dovedit poziția lor unitară antifascistă, democratică, potrivnică războiului antisovietic¹.

Aplicînd în viață hotărârile și tactica elaborată de Congresul al V-lea al P.C.R., organizația locală de partid din Tg. Mureș și-a intensificat munca în sindicatele muncitorești din oraș prin crearea opozițiilor roșii. Un raport al siguranței din Cluj remarcă faptul că, în primele luni ale anului 1934, muncitorii din Tg. Mureș au început să intre în număr tot mai mare în sindicatele muncitorești, contribuind astfel la întărirea lor².

În acea perioadă în Tg. Mureș existau organizații sindicale ale muncitorilor în lemn, în îmbrăcăminte, în piele, ale constructorilor, ale muncitorilor de la fabrica de zahăr etc., conduse de comitetul sindical pe oraș, subordonat Confederației Generale a Muncii.

Subliniind rolul și eficacitatea sindicatelor muncitorești, Buletinul muncii, referindu-se direct la situația din Tg. Mureș, aprecia că sub conducerea acestora „s-au produs solidarizări de lucrători și încetări de lucru cu nerespectarea dispozițiilor legale, de pe urma cărora a suferit producția...”³.

P.C.R. și-a intensificat activitatea propagandistică și în mijlocul tinerilor. Deși organizațiile U.T.C. fuseseră greu lovite⁴ în urma valului arestărilor din anii 1932—1933, uteciștii și-au continuat activitatea, organizînd și conducînd lupta tineretului în acele condiții de neagră ilegalitate. Aplicînd în viață indicațiile partidului, organizația U.T.C. din Tg. Mureș a dus o vie activitate în direcția creării secțiunilor de tineret în sindicatele muncitorești. Ca urmare, în ianuarie 1934, au luat ființă nuclee de tineret la fabrica de mobilă „Székely și Réti” și la fabrica de piele⁵.

Justa orientare și activitatea rodnică de pregătire a acțiunilor muncitorești din oraș depusă de organizația de partid locală prin opozițiile roșii din sindicatele muncitorești s-au oglindit din plin în desfășurarea și în rezultatele grevelor muncitorilor din Tg. Mureș, care au avut loc în primăvara anului 1934 și care au creat condițiile necesare desfășurării grevei din iunie-iulie, a lemnarilor, precum și a grevei generale de solidaritate din 12 iulie a majorității muncitorilor din oraș.

¹ „Lecții în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R.,” Edit. politică, 1960, p. 352, vezi și „Ecoul”, anul I, nr. 11 din 14 octombrie 1934.

² Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 1, dosar nr. 151, pag. 9—17.

³ „Buletinul muncii și asigurărilor sociale”, anul XV, nr. 5—8, mai—august 1935, pag. 254.

⁴ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 10, dosar nr. 2528, p. 218.

⁵ *Ibidem*.

Primii care au deschis seria luptelor duse de muncitorii din Tg. Mureș în anul 1934 au fost muncitorii lemnari de la fabrica de mobilă „Székely și Réti”¹.

În urma muncii depuse de comuniști și de elementele revoluționare de la „Székely și Réti”, sindicatul muncitorilor în lemn și-a intensificat activitatea în rîndurile lemnarilor² convocînd între 9 și 16 martie mai multe adunări în care s-a discutat și s-a hotărît alegerea unui comitet de organizare al muncitorilor lemnari. Direcția fabricii, care intenționa să împiedice organizarea temeinică a muncitorilor lemnari, prin îndepărtarea din rîndurile acestora a elementelor revoluționare, a concediat doi muncitori, membri în comitetul de organizare al lemnarilor. În ciuda acestei măsuri luate de patroni, comitetul de organizare al muncitorilor s-a situat în fruntea acțiunilor lemnarilor, hotărînd ca la expirarea contractului colectiv de muncă al muncitorilor de la fabrica de mobilă „Székely și Réti”, să înceapă lupta pentru încheierea unui nou contract colectiv care să cuprindă pe toți muncitorii lemnari din Tîrgu Mureș³.

Proiectul noului contract colectiv de muncă, întocmit de muncitorii lemnari cu ajutorul și sub influența opoziției roșii din sindicatul lor, cuprindea ca revendicări desființarea muncii în acord, încetarea concedierilor, iar pentru cazul cînd patronul ar face totuși concedieri, se preciza că toți muncitorii vor putea pretinde reprimirea în fabrică a tovarășilor lor, mergînd chiar pînă la încetarea colectivă a lucrului etc.⁴. Acțiunea unită a lemnarilor de la fabrica „Székely și Réti” a avut drept rezultat reprimirea imediată a celor doi muncitori concediați.

Exemplul lemnarilor a fost urmat de celelalte categorii de muncitori — cizmari, zugravi, tinichigii, instalatori, muncitori constructori, turnători — care, stimulați de succesul obținut de lemneni sub conducerea comuniștilor din opozițiile roșii din sindicatele muncitorești, au desfășurat acțiuni greviste pentru mărirea salariilor, 8 ore de muncă pe zi, îmbunătățirea condițiilor lor de lucru și încheierea contractelor colective de muncă⁵.

¹ Fabrica de mobilă „Székely și Réti” din Tg. Mureș era una dintre cele mai mari fabrici din această ramură industrială din țară. Avea filiale și în alte cîteva orașe. Aici lucrau aproximativ 300 de muncitori romîni și maghiari. Cu doi ani în urmă, în 1932, ei au organizat o puternică grevă, care a dus la încheierea unui contract colectiv de muncă mai avantajos pentru muncitorii lemnari. În urma acestei lupte organizația sindicală a lemnarilor s-a întărit.

Greva din 1932 a durat aproape două luni, muncitorii reușind să respingă atacul patronal de reducere a salariilor. Patronii însă n-au renunțat la intențiile lor de a impune muncitorilor noi reduceri de salarii. Folosindu-se din plin de situația precară organizatorică a muncitorilor, exploatații au micșorat din nou treptat salariile lemnarilor. („Székelyföldi Néplap”, 24 iunie 1934, p. 4).

² Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 5, dosar nr. 809, pag. 86.

³ *Ibidem*, fond 1, dosar nr. 151, p. 12.

⁴ *Ibidem*, fond 5, dosar nr. 809, p. 86.

⁵ *Ibidem*, Ab. XVIII—5, inv. 734.

Aceste lupte ale muncitorilor din diferite întreprinderi și ramuri industriale din Tg. Mureș, conduse de partid prin opozițiile roșii din sindicatele muncitorești, desfășurate în lunile februarie-iunie 1934, încheindu-se cu succesul greviștilor, au arătat încă o dată că numai prin acțiuni organizate și în front unic, sub conducerea partidului comunist, muncitorii pot impune capitaliștilor îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață.

* * *

Nemulțumirile crescînde ale muncitorilor lemnari de la „Székely și Réti“ s-au canalizat la sfîrșitul lunii iunie 1934 spre acțiuni ample și bine organizate.

Izbucnită din cauza condițiilor de cruntă exploatare, greva muncitorilor lemnari din iunie-iulie 1934 — ce a culminat prin greva generală de solidaritate din 12 iulie 1934 — a fost precedată de greva tinerilor muncitori și ucenici de la fabrica de mobile „Székely și Réti“.

Declanșarea grevei tinerilor muncitori și ucenici din această fabrică se datorește, în afara condițiilor grele de muncă, și faptului că patronii, observînd „fierbere printre tineri“, cauzată de nemulțumirile existente, au brutalizat și au concediat doi ucenici¹ pentru că aceștia au refuzat să mai lucreze ore suplimentare². Patronii sperau că prin această măsură abuzivă îi vor înfricoșa pe ceilalți muncitori și îi vor determina să se supună dispozițiilor lor. Efectul obținut prin luarea acestei măsuri a fost însă contrar celui scontat de patroni, deoarece exemplul grevelor anterioare victorioase ale muncitorilor din diferite întreprinderi și ateliere din oraș, precum și munca dusă de comuniști și uteciști în rîndurile ucenicilor de la fabrica de mobilă „Székely și Réti“ i-au făcut pe aceștia să înțeleagă faptul că numai prin luptă hotărîtă își vor putea impune revendicările.

Celula de partid ca și cea a U.T.C. din fabrică au mobilizat muncitorii și ucenicii întreprinderii, precum și pe muncitorii lemnari din micile ateliere din oraș, la întrunirile și ședințele organizate la sediul sindicatului muncitorilor în lemn³. În același timp, ucenicii de la „Székely și Réti“, îndrumați de celula U.T.C., au organizat consfătuiri în care și-au precizat revendicările: reprimirea ucenicilor concediați, 8 ore de muncă, mărirea salariului, plata orelor suplimentare, 2 săptămîni de concediu anual plătit⁴.

¹ Unele documente menționează că de fapt au fost concediați 6 tineri („Székelyföldi Néplap“, 24 iunie 1935).

² „Tînărul leninist“, 1—15 septembrie, 1934, pag. 16.

³ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, Ab. XVIII—5, inv. 734, p. 7—8 Vezi și: „Székelyföldi Néplap“, 24 iunie 1934; „Tînărul leninist“, 1—15 septembrie 1934, pag. 16.

⁴ *Ibidem*.

Ucenicii de la fabrica de mobilă au ales din rîndurile lor un comitet de acțiune format din 6 persoane¹, care, îndrumat de doi muncitori vîrstnici din fabrică, trebuia să conducă lupta ucenicilor în vederea satisfacerii revendicărilor formulate. Deoarece direcția fabricii a refuzat să trateze cu comitetul de acțiune ales, care fusese însărcinat să prezinte revendicările imediate ale ucenicilor, discuțiile cu patronia, în vederea satisfacerii acestor revendicări, au fost duse de către cei doi muncitori vîrstnici. Tratatивele nesoldîndu-se însă cu nici un rezultat, drept răspuns, ucenicii, în număr de peste 70, au intrat în grevă², trecînd peste legile statului burghezo-moșieresc, care interziceau tinerilor pînă la vîrsta de 18 ani dreptul de a se organiza, de a se întruni și de a declara greve.

Patronia fabricii, aflînd că și muncitorii vîrstnici erau pe punctul de a intra în grevă pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de salarizare, au hotărît să satisfacă imediat revendicările ucenicilor, în scopul de a-i folosi ca spărgători de grevă în cazul declarării grevei muncitorilor vîrstnici, rupînd astfel unitatea de acțiune a muncitorilor lemnari. De aceea după numai 24 de ore de grevă, ei au satisfăcut revendicările ucenicilor³, între care și reprimirea la lucru a celor doi ucenici concediați.

Faptul că muncitorii vîrstnici din fabrică nu au intrat în grevă o dată cu ucenicii, deși se pregăteau febril pentru declararea ei, a constituit o greșeală a comuniștilor care nu au înțeles să acționeze de la început împreună cu ucenicii pentru satisfacerea revendicărilor comune.

Organul ilegal al Comitetului Central al Uniunii Tineretului Comunist din România, „Tînărul leninist“, analizînd lipsurile grevei ucenicilor și în lumina experienței cîștigate de tineretul din această fabrică în cursul acestei acțiuni, îndemna tinerii muncitori și ucenicii să se alăture muncitorilor vîrstnici în lupta împotriva patronilor, împletind acțiunile pentru revendicări economice cu lupta pentru libertatea de organizare și libertatea presei, împotriva legii pregătirii premilitare, a stării de asediu, împotriva pregătirilor războiului antisovietic, pentru apărarea revoluționară a Uniunii Sovietice⁴.

Ziarul „Kommunista Ifjumunkás“ („Tînărul muncitor comunist“), organul U.T.C. din Ardeal și Banat în limba maghiară, descriînd pe larg desfășurarea grevei, sublinia că ea a fost încununată de succes, tinerii obținînd revendicările pentru care au luptat. În același timp, însă ziarul arăta că ei au cerut și s-au mulțumit cu revendicări minime, nu au luptat pentru recunoașterea comitetului lor de acțiune și au acceptat

¹ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, Ab. XVIII—5, inv. 734, pag. 7—8. Vezi și: „Székelyföldi Néplap“, 24 iunie, 1934; „Tînărul leninist“. 1—15 septembrie, 1934, pag. 16.

² *Ibidem*.

³ „Munkás Közlöny“, 3 martie, 1935.

⁴ „Tînărul leninist“, 1—15 septembrie, 1934, p. 16.

condițiile patronilor de a trata numai cu muncitorii vîrstnici ca reprezentanți ai ucenicilor.

Intrucît contractul colectiv de muncă încheiat între muncitorii lemnari de la fabrica de mobilă „Székely și Réti“ și direcția fabricii expira în ziua de 24 iunie, lemnarii de la fabrică au început înainte de această dată tratativele cu direcția pentru încheierea unui nou contract colectiv care să cuprindă și lucrătorii din micile ateliere, ai căror patroni executau în atelierele lor comenzi primite de la fabrica „Székely și Réti“. Această revendicare reprezenta un pas înainte în lupta muncitorilor lemnari, în stringerea rîndurilor lor, dovedind creșterea gradului de organizare al muncitorilor lemnari, hotărîrea lor de a acționa în front unic.

Mobilizați de comuniștii din fabrică, organizați într-o celulă de partid, muncitorii lemnari din Tg. Mureș în cadrul unei întruniri și-au formulat revendicările lor generale¹ și au ales un comitet de acțiune de front unic, format din 30 de persoane.

La reînnoirea contractului colectiv de muncă muncitorii lemnari stăruiau îndeosebi asupra principalelor revendicări ca: mărirea salariului cu circa 40—60%, introducerea sistemului de salarizare după vechime, asigurarea concediului plătit, 8 ore de muncă, suspendarea orelor suplimentare și a concedierilor forțate².

Pentru a-și putea respecta în termen angajamentele față de patronii fabricii „Székely și Réti“, de care depindeau în mod direct, unii patroni ai micilor ateliere au semnat contractul colectiv de muncă, care în comparație cu cel vechi prevedea condiții mai avantajoase pentru muncitori³. Intrucît patronii fabricii de mobilă s-au opus satisfacerii revendicărilor formulate de muncitorii lemnari, refuzînd să semneze noul contract colectiv, muncitorii au prezentat cererile lor Inspectoratului Muncii⁴. „Székelyföldi Néplap“ redă în felul următor după relatările unui muncitor din fabrică, rezultatul discuțiilor cu patronii: „...în cursul tratativelor care au durat mai multe zile nu ne-am putut înțelege decît asupra unui singur punct și anume: că muncitorii sînt obligați să respecte pe patroni“⁵. Ca urmare a eșuării tratativelor cu patronii fabricii și cu Inspectoratul Muncii muncitorii lemnari de la fabrica de mobilă au declarat grevă, în dimineața zilei de 25 iunie.

În afară de muncitorii lemnari de la fabrica de mobilă „Székely și Réti“ au intrat în grevă și lemnarii din 19 ateliere mici din oraș⁶.

¹ „Reggeli Ujság“, 8 iulie, 1934, pag. 3

² Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 5, dosar nr. 809, pag. 132; Arhiva Bazef de cercetări din Tg. Mureș a Acad. R.P.R., Secția de istorie, dosar XI.

³ „Reggeli Ujság“, anul IV, nr. 151 din 8 iulie, 1934, pag. 3.

⁴ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 5, dosar nr. 809, pag. 132.

⁵ „Székelyföldi Néplap“, anul I, nr. 14 din 24 iunie, 1934, pag. 4.

⁶ „Buletinul muncii și asigurărilor sociale“, anul XV, nr. 5—8 din mai—august, 1935, pag. 9.

Astfel, greva a cuprins majoritatea muncitorilor industriei lemnului din Tg. Mureș¹.

Sediul greviștilor a fost căminul muncitorilor care în perioada acestei greve a funcționat la etajul I al restaurantului Méder (actualmente Casa Armatei) deoarece vechiul cămin al muncitorilor a fost închis de autorități.

Muncitorii lemnari se adunau zilnic la căminul muncitoresc („Munkás Otthon“), pentru a discuta cu comitetul de acțiune de front unic asupra mersului grevei. În aceste adunări, comuniștii — între care muncitorii Kis Sándor, Mózes Domokos, Mózes István — îndemneau pe muncitori la rezistență, la continuarea și lărgirea luptei sub semnul frontului unic, chemau muncitorii din întreprinderile orașului la acțiuni de solidaritate cu greviștii.

Faptul că muncitorii vîrstnici nu au reușit să antreneze de la început în grevă ucenicii din fabrică dovedește o slăbiciune a grevei lemnanilor. Cu toate că ucenicii, îndemnați de elementele revoluționare, sprijineau greva lemnanilor vîrstnici prin sabotarea executării comenzilor, încetîinînd munca sau nelucrînd de loc, faptul că totuși o parte au lucrat în fabrică, alături de meșteri plătiți de patroni, în tot cursul grevei, a influențat negativ asupra moralului greviștilor și mai ales asupra rezultatelor grevei. Ei s-au alăturat total la greva vîrstnicilor din fabrică abia în timpul grevei generale de solidarizare cu lemnanii a muncitorilor din întregul oraș neînțelegînd pînă atunci cu toții îndeajuns rostul manevrei patronilor de a le fi satisfăcut imediat revendicările, spre a-i folosi pentru asigurarea continuității lucrului în fabrică slăbind astfel greva vîrstnicilor. În același sens au acționat și elementele social-democrate de dreapta din rîndurile lor și ale vîrstnicilor, ca și meșterii plătiți de patroni, care i-au mințit și i-au amenințat că vor pierde și ceea ce au cîștigat dacă intră din nou în grevă alături de vîrstnici, că vor fi concediați, că autoritățile locale vor lua măsuri severe împotriva lor deoarece legile în vigoare nu le permiteau ca pînă la vîrsta de 18 ani să se organizeze sau să participe la astfel de acțiuni.

De la începutul acțiunilor, muncitorii au organizat pichete de grevă, care au fost plasate în fața fabricii de mobilă, la căminul muncitorilor, la gară etc., pentru a lămuri pe muncitorii aduși de patroni din alte părți să nu se angajeze la „Székely și Réti“².

La îndemnul și cu sprijinul celulei de partid de la fabrica de mobilă, sindicatul lemnanilor a organizat în sediul căminului muncitorilor o cantină, care asigură zilnic prînzul pentru 200 de greviști³. Masa era pregătită de muncitoarele din fabrică, ajutate de soțiile și fiicele greviștilor, care au sprijinit, la rîndul lor, greva lemnanilor.

¹ „Reggeli Ujság“, anul IV, nr. 155 din 13 iulie, 1934, pag. 3.

² Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului. Ab. XVIII—5, inv. 734, p. 7—8

³ Arhiva Bazel de cercetări științifice a Acad. R.P.R. din Tg. Mureș, dosar nr. XI—1934. Vezi și : „Reggeli Ujság“, 13 iulie 1934, pag. 3.

Muncitorii din oraș au oferit pentru ajutorarea lemnarilor greviști salariul lor pe două ore ¹.

Această grevă a fost sprijinită și de populația din oraș. Astfel, grădinarii care locuiau în jurul fabricii au trimis greviștilor zarzavaturi, apoi brutarii și măcelarii le-au trimis piine și carne. Mulți locuitori ai orașului au adăpostit greviști și membri ai pichetelor de grevă urmăriți de poliție sau de siguranță ².

La îndemnul muncitorilor greviști, greva muncitorilor lemnavi din Tg. Mureș a fost sprijinită material și moral de muncitorii din alte orașe precum și de țărani din satele din împrejurimi. Membrii sindicatului constructorilor din București, de pildă, au trimis greviștilor lemnavi suma de 1.800 lei ³.

Celula U.T.C. din fabrică, la îndemnul comuniștilor de aici și al celor din opoziția sindicală roșie, în urma unei munci perseverente a reușit să mobilizeze ucenicii la sediul sindicatului muncitoresc, unde au fost organizate o serie de adunări în care tinerii muncitori erau îndemnați să adere la grevă.

Rezultatul acestei acțiuni a fost acela că unii ucenici au făcut parte din pichetele de grevă, au strâns ajutoare pentru greviști. „Această mobilizare largă a fost posibilă — relatează „Buletinul C.C. al Uniunii Tineretului Comunist“ — din cauză că U.T.C. din Tg. Mureș a dus o muncă sindicală justă și astfel a fost legat cu masele largi ale tineretului muncitor“ ⁴.

Greva muncitorilor lemnavi din Tg. Mureș nu s-a desfășurat în mod spontan ci a fost pregătită și condusă de Comitetul local P.C.R. și pe parcursul ei chiar de Comitetul Regional de partid, prin celula de partid din fabrică. Aplicând în viață sarcinile trasate de partid, comuniștii au arătat calea pe care trebuiau s-o urmeze muncitorii lemnavi, au subliniat necesitatea lărgirii luptei lor, a transformării grevei lor în grevă generală a tuturor muncitorilor din oraș ⁵. Tot în acest scop Comitetul Regional al sindicatelor revoluționare a trimis la Tg. Mureș un instructor comunist, care a avut însărcinarea de a îndruma și de a sprijini comitetul de acțiune de la fabrica de mobilă „Székely și Réti“ în organizarea grevei generale de solidaritate ⁶.

Izbucnirea grevei generale de solidaritate cu muncitorii lemnavi din Tg. Mureș s-a datorat și faptului că muncitorii din celelalte întreprinderi din oraș și din împrejurimi își exprimau tot mai deschis nemulțumirile, inițiind acțiuni tot mai fățișe. Astfel, de la începutul lunii

¹ Arh. Bazei de cercetări științifice din Tg. Mureș a Acad. R.P.R., Secția de istorie, dosar XI/1934.

² *Ibidem*.

³ „Az Egitőmunkás“, București, anul I, nr. 1, din 26 august, 1934.

⁴ „Buletinul C. C. al U.T.C.“, anul V, nr. 1 din mai—iunie, 1935, p. 8.

⁵ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, Ab. XVIII—5, inv. 734, pag. 8 (Broșura Comitetului Regional P.C.R. din Transilvania: Însemnătatea politică a luptelor economice din Tg. Mureș, decembrie, 1934).

⁶ *Ibidem*, fond I, dosar nr. 151, pag. 9—17.

14 iulie 1934 muncitorii turnători de la fabrica „Nussbaum“ din comuna Mureșeni au declarat grevă, cerînd reprimirea la lucru a doi muncitori concediați de patron, mărirea salariilor etc.¹ Urmînd exemplul muncitorilor lemnari, tinichigiii și instalatorii au declarat o grevă pentru încheierea contractului colectiv care să prevadă mărirea salariilor întrucît, profitînd de faptul că în ultimii doi ani aceste categorii de muncitori nu lucraseră pe bază de contract colectiv de muncă, patronii le-au redus în cîteva rînduri salariile. Această grevă a durat mai bine de trei săptămîni. În aceeași perioadă, se pregăteau de grevă și muncitorii fabricii de zahăr², care revendicau în primul rînd majorarea salariilor, apoi muncitorii de la fabrica de pielărie precum și muncitorii croitori.

Greva generală de solidaritate cu muncitorii lemnari, aflați în grevă de aproape trei săptămîni, a fost pregătită și îndrumată de partidul comunist prin opozițiile roșii din sindicatele muncitorești.

Pentru a respinge atacul organizat al muncitorilor și pentru a-și sili să-și reia munca, patronii au cerut ajutorul autorităților locale, recurgînd totodată și la sprijinul elementelor social-democrate de dreapta din sindicate. Dar cu toate eforturile patronilor și ale elementelor oportuniste transformarea acestei greve în grevă generală pe oraș nu a mai putut fi împiedicată.

Conducătorii social-democrați de dreapta din sindicatele din oraș au căutat să împiedice lupta muncitorilor lemnari. Neavînd însă curaj să se pronunțe în mod deschis împotriva grevei, aceștia au încercat să creeze atmosferă împotriva declarării ei.

Greva izbucnind, ei s-au retras unii „în concediu“ iar alții n-au mai mers pe la sindicat pentru a nu purta și ei răspunderea în ceea ce privește declararea și desfășurarea grevei lemনারilor³. Astfel aceste elemente trădătoare au încercat să zădărnicească greva pe căi lăturalnice, să influențeze asupra hotărîrii de luptă a muncitorilor, să împiedice pe ucenici să participe și la greva vîrstnicilor din fabrica de mobilă.

Împotriva acțiunilor lor Comitetul Regional de partid a lansat lozinca „Afară din sindicate cu conducătorii social-democrați trădători“, a îndemnat permanent muncitorii din oraș să lupte perseverent împotriva uneltirilor lor, demascîndu-i cu asprime. „Curățați rîndurile voastre de oportuniști — se scria într-o broșură editată la Comitetul Regional de partid — pentru că aceștia sînt frînele mișcării revoluționare. Oportuniștii urmăresc întotdeauna să zădărnicească lupta muncitorilor pentru o pîine mai mare“⁴.

Comitetul Regional P.C.R. din Transilvania înțelegînd că în Tg. Mureș se creaseră condițiile transformării grevei muncitorilor lemnari de la fabrica de mobilă „Székely și Réti“ în grevă generală de solidarizare a muncitorilor pe întregul oraș a preluat conducerea luptei munci-

¹ „Székelyföldi Néplap“, 8 iulie, 1934, p. 4.

² Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 5, dosar nr. 809, pag. 135.

³ *Ibidem*, Ab. XVIII—2, inv. 734, p. 12—15.

⁴ *Ibidem*, pag. 12—13.

torilor din Tg. Mureș folosind momentul cel mai potrivit pentru înfăptuirea grevei generale de solidaritate cu greva muncitorilor lemnari în baza frontului unic. În acest scop a trecut la coordonarea acțiunilor de solidarizare ale muncitorilor din oraș în vederea lărgirii și unirii lor într-o grevă generală de solidaritate pe baza revendicărilor proprii fiecărei categorii de muncitori. Lozinca grevei generale de solidaritate, răspindită de comuniști în fabrici și în ateliere, a fost primită cu entuziasm de muncitorii din oraș.

În ziua de 12 iulie 1934, între orele 11 și 12, aproape toți muncitorii din Tg. Mureș au încetat lucrul, declarând grevă generală de solidaritate cu muncitorii lemnari de la fabrica de mobilă „Székely și Réti“. La greva generală au participat muncitorii de la fabrica de zahăr, muncitorii constructori care lucrau la aceeași fabrică la lucrările edilitare¹, muncitorii de la Rafinăria de petrol², de la întreprinderea metalurgică „Vlasa“, muncitorii constructori, cizmarii, chelnerii, croitorii și alți lucrători din micile ateliere³. În timpul grevei generale muncitorii din aceste fabrici și ateliere, urmînd indicațiile comuniștilor, au rămas la locurile lor de muncă, unde au organizat întruniri, iar cei din micile ateliere s-au adunat la căminul muncitoresc⁴.

În cadrul acestor întruniri, muncitorii exprimîndu-și solidaritatea cu lupta lemnarilor au formulat revendicări cu caracter economic și politic, au cerut imediata eliberare a conducătorilor eroicelor lupte din ianuarie-februarie 1933 ale muncitorilor ceferiști și petroliști⁵, au protestat contra politicii guvernului Tătărăscu, care cheltuia miliarde de lei pentru înarmări, în timp ce muncitorilor li se scădeau salariile, și-au manifestat simpatia față de poporul sovietic, constructor al socialismului. „În tot timpul de o oră cît a durat greva generală din Tg. Mureș -- relata ziarul „Scînteia“ -- a domnit un mare entuziasm de luptă“⁶.

Greva generală de solidaritate a muncitorilor din Tg. Mureș, condusă de partidul comunist prin opozițiile roșii din sindicatele muncitorești „...s-a transformat într-o grevă generală contra fascismului și războiului imperialist, pentru apărarea Uniunii Sovietice“⁶.

Ucenicii lemnari de la „Székely și Réti“, la îndemnul celulei U.T.C. din fabrică, au participat la greva generală; ei au mobilizat ucenicii din celelalte întreprinderi din oraș la acțiuni de solidarizare

¹ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 5, dosar nr. 809, pag. 157.

² La Rafinăria de petrol exista o celulă de partid care, pe lângă munca de organizare și lămurire dusă cu muncitorii întreprinderii, de a lupta pentru propriile lor revendicări, a participat și la organizarea grevei generale de solidaritate cu lemnarii din 12 iulie 1934.

³ „Viața Muncitoare“, anul I, nr. 3, august 1934; „Reggeli Ujság“, 13 iulie, 1934, pag. 3.

⁴ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, Ab. XVIII—5, inv. 734, pag. 8—9. „Insemnătaea politică a luptelor economice din Tg. Mureș“, broșură editată în decembrie 1934, de Comitetul Regional al P.C.R. din Transilvania.

⁵ „Scînteia“, anul IV, nr. 11 din 14 august, 1934.

⁶ *Ibidem*.

cu lemnarii, au făcut parte din pichetele de grevă și din comitetul de conducere al grevei și au strâns ajutoare pentru greviști¹. În coloanele ziarului „Kommunista Ifjumunkás” U.T.C. explica ucenicilor că locul lor este alături de vârstnici, că ei trebuie să se alătore grevei muncitorilor din oraș pentru revendicările lor proprii².

De asemenea cu prilejul grevei generale de solidaritate organizată sub semnul frontului unic, muncitorii români și maghiari au acționat unitar sub conducerea comuniștilor din opozițiile roșii ale sindicatelor muncitorești. Într-un manifest editat în limba maghiară de către Comitetul Regional al sindicatelor revoluționare din Transilvania, adresat către muncitori, muncitoare și tineri muncitori, răspindit în noaptea din 15 spre 16 iulie 1934 în Cluj, se arată că la Tg. Mureș „...a și început lupta unitară sub conducerea sindicatelor revoluționare și a opoziției roșii din sindicatele social-democrate”³.

„Buletinul C.C. al P.C.R.” aprecia că, în condiții deosebit de grele, de cruntă exploatare și asuprire, partidul a reușit să ducă la victorie lupta muncitorilor din Tg. Mureș. Comuniștii au dovedit că „...însușindu-și o parte din experiențele luptelor din februarie, au înțeles că punctul de plecare pentru pregătirea cu succes a luptei muncitorilor sînt revendicările economice, de la cele mai mici pînă la cele mai mari, care să cuprindă pe toți muncitorii din acea întreprindere. Iar prin aplicarea în mod just a tacticii de front unic să atragă în luptă nu numai pe muncitorii lemnari, dar pe toți muncitorii din Tg. Mureș pentru apărarea lucrătorilor lemnari, pentru că victoria acestora este victoria tuturor muncitorilor din Tg. Mureș”⁴.

Documentele de partid apreciază că în cursul acestor lupte comuniștii au obținut și succese organizatorice. Ei au reușit să încadreze peste 1.400 de muncitori în sindicate⁵, ceea ce a demonstrat o dată în plus cît de greșită era rezistența acelor care sub masca „argumentelor” de „stînga” refuzau cu încăpăținare să activeze în sindicatele reformiste.

Intrînd în sindicatele social-democrate muncitorii au luptat pentru traducerea în viață a liniei partidului de a transforma aceste sindicate în adevărate organizații de luptă ale clasei muncitoare. Muncitorii au format comitete de acțiune, comitete antifasciste și antirăzboinice, grupe și comitete de apărare a ceferiștilor și de luptă împotriva terorii sălbatice — fasciste⁶.

¹ „Buletinul C.C. al U.T.C.R.”, anul V, nr. 1, mai—iunie, 1935, p. 8.

² Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, dosar nr. 361—3993 special, pag. 327—328.

³ *Ibidem*, fond 5, dosar nr. 921, pag. 396.

⁴ „Buletinul C.C. al P.C.R.”, anul IV, nr. 18—19 din 1934, pag. 55.

⁵ *Ibidem*.

⁶ „Documente din istoria Partidului Comunist din România”, 1934—1937, E.S.P.L.P., 1957, pag. 177.

Greva generală de solidaritate a muncitorilor din Tg. Mureș a stimulat lupta lucrătorilor lemnari, a căror grevă a durat pînă spre sfîrșitul lunii iulie.

În fața luptei perseverente a muncitorilor lemnari, patronii au fost nevoiți să cedeze și la 27 iulie, în urma tratativelor dintre greviști și direcția fabricii, a fost semnat noul contract colectiv de muncă între patronii fabricii „Székely și Réti“ și muncitorii ei pe de o parte, iar pe de altă parte între micii patroni și muncitorii din aceeași ramură. Muncitorii lemnari au reluat lucrul în ziua de 30 iulie 1934, după aproape 5 săptămîni de luptă¹.

Noul contract colectiv, deși nu constituia încununarea deplină a lungii și perseverentei lupte a lemnarilor, reprezenta o victorie a acestora, deoarece oferea condiții de muncă și de viață mai bune decît cel vechi.

Astfel, în prima parte a contractului, care se referea la muncitorii lemnari de la fabrica „Székely și Réti“ se prevedea o mărire cu 20% a salariilor, respectarea repausului în sărbătorile legale, 8 ore de muncă pe zi etc.², iar în a doua parte, a contractului, micii patroni se obligau, între altele, să acorde sporirea cu 12% a salariului lucrătorilor din atelierele lor³.

Greva muncitorilor din Tg. Mureș din iunie-iulie 1934, dusă sub semnul frontului unic, a trezit un ecou puternic în rîndul muncitorilor din toată țara.

Plenara Comitetului Regional P.C.R. din Transilvania, ținută în toamna anului 1934, a apreciat că a fost sesizată la timp posibilitatea organizării grevei generale de solidaritate din Tg. Mureș cu greva muncitorilor lemnari, că momentul grevei generale a fost bine ales. Plenara a subliniat faptul că, urmînd pas cu pas linia Partidului Comunist, opozițiile roșii din sindicatele muncitorești din Tg. Mureș au contribuit din plin la organizarea unei acțiuni atît de importante și de ample duse sub semnul frontului unic, cum a fost greva generală de solidaritate a muncitorilor din oraș cu lemniarii de la fabrica de mobilă „Székely și Réti“. În această acțiune, s-a realizat unitatea de voință și de luptă a muncitorilor dintr-un oraș, a muncitorilor organizați și neorganizați, indiferent de naționalitatea lor⁴. Dată fiind importanța luptelor muncitorilor din Tg. Mureș, organizate și conduse de partid și desfășurate sub semnul frontului unic, Comitetul Regional al P.C.R. din Transilvania a editat în limba maghiară, la sfîrșitul anului 1934, broșura „Însemnătatea politică a luptelor economice din Tîrgu Mureș“, care analiza cauzele acestor greve, rezultatele obținute de muncitori, greutățile întîmpinate, expe-

¹ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 5, dosar nr. 809, p. 185.

² *Ibidem*, pag. 186: „Reggeli Ujság“, anul IV, nr. 167, din 27 iulie, 1934.

³ „Reggeli Ujság“, anul IV, nr. 167 din 27 iulie, 1934, pag. 3.

⁴ „Vörös Erdély“, anul IV, nr. 9, septembrie, 1934, pag. 2, vezi și „Farul Dunării“, anul I, nr. 2, septembrie, 1934, p. 6.

riența dobândită pentru luptele viitoare¹, precum și deficiențele acestora, de înlăturarea cărora muncitorii au ținut seamă în luptele care au urmat.

Una din principalele lipsuri manifestate în cursul acestei greve a fost aceea că muncitorii nu au ales un comitet de front unic al grevei generale, alcătuit din reprezentanți ai comitetelor de front unic ale întreprinderilor participante la grevă care ar fi situat în fruntea luptei muncitorilor din Tg. Mureș elementele cele mai capabile și atașate cauzei lor.

O altă deficiență a fost aceea că masele de muncitori n-au fost concentrate într-o mare întrunire care s-ar fi putut transforma apoi într-o demonstrație atât pentru revendicări economice cât și pentru revendicări politice ridicând mult nivelul grevei generale.

De asemenea în greva generală de solidaritate din Tg. Mureș nu a fost antrenată și masa țăranilor din satele din împrejurimi care erau în plină fierbere și care ar fi putut aduce un mare sprijin grevei — mai ales datorită faptului că mulți dintre ei lucrau o parte din an ca muncitori sezonieri la fabrica de zahăr.

O lipsă serioasă a constituit-o insuficiența luptă de demascare și izolare a elementelor oportuniste din conducerea sindicatelor, deși toate acțiunile au fost duse peste capul lor.

În ciuda acestor lipsuri, luptele muncitorilor din Tg. Mureș din iunie-iulie 1934 au reprezentat un pas înainte pe linia organizării muncitorilor din oraș.

Alături de grevele muncitorilor din București și Cluj din anul 1934, grevele desfășurate în Tg. Mureș în intervalul iunie-iulie 1934 au contribuit la intensificarea muncii comunistilor în sindicatele muncitorești, la reorganizarea mai rapidă a conducerii acestora, în ciuda arestărilor și a prigoanei la care au recurs autoritățile regimului burghezo-moșieresc².

Grevele muncitorilor din Tg. Mureș din 1934 au contribuit la creșterea conștiinței politice și la îmbogățirea experienței de luptă a proletariatului din țara noastră; ele au constituit, totodată, un exemplu de folosire justă a formelor de organizare a frontului unic al muncitorilor.

Frontul unic al muncitorilor din Tîrgu Mureș, constituit în cursul anului 1934, s-a înscris în mod organic în lupta partidului — pentru

¹ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, Ab. XVIII—5, inv. 734.

² „Buletinul C.C. al P.C.R.”, anul IV, nr. 18—19, 1934, p. 4.

făurirea unității de acțiune a muncitorilor din întreaga țară, constituind totodată o prețioasă contribuție la lărgirea și întărirea luptei împotriva fascizării țării și a pregătirilor de război. Referindu-se la creșterea voinței de luptă a maselor muncitoare din întreaga țară și la faptul că și în Tirgu Mureș frontul unic s-a realizat de jos, în fabrici, în ciuda și peste capul conducătorilor trădători social-democrați de dreapta, organul ilegal al P.C.R., „Scînteia“, aprecia că : „Greva generală din Tirgu Mureș a fost o frumoasă expresie a hotărîrii de luptă unită“¹.

¹ „Scînteia“, anul IV, nr. 12, 15 septembrie, 1934.

DIN LUPTA MUNCITORIMII TIMIȘORENE ÎN PERIOADA FASCIZĂRII ȚĂRII : GREVA DE LA FABRICA „STANDARD“ (1936)

de IULIU GERŐ

Actuala fabrică „Ocsko Terezia“ a fost înființată în anul 1908 de un grup de capitaliști maghiari ca o sucursală a fabricii din Gyula (Ungaria) sub denumirea de „Prima fabrică din Gyula de tricotaje și țesături S.A. Timișoara“¹ — avînd ca obiect producția de ciorapi. Terenul necesar construirii fabricii a fost cedat gratuit de către primăria din Timișoara. În anul 1921 fabrica fiind vîndută unui grup de capitaliști romîni, elvețieni și americani denumirea ei a fost schimbată în „Standard“, prima fabrică de ciorapi din Timișoara S.A.“ Societatea avea sediul în București, str. Apele Minerale nr. 15². Conducător al societății a fost numit Ioan Boambă, director la Banca de Credit Român³. unul din marii rechini capitaliști ai timpului.

Actul constitutiv al fabricii de ciorapi „Standard“ S.A.⁴, oglin-dește participarea diferitelor bănci și societăți, la alcătuirea capitalului social, care se ridică la suma de 15 milioane lei. Astfel⁵ :

— Banca de Credit Român S. A.	3.750.000 lei
— Banca Chrissoveloni	3.725.000 lei
— Banca Comercială Romînă S. A.	3.725.000 lei
— Fabrica de tricotaje S. A. R.	2.500.000 lei
— Filaret — Fabrica de tricotaje S. A. R. . . .	500.000 lei
— Societatea pentru Industria Bumbacului . .	500.000 lei
— Lazăr Margulies	300.000 lei
	<hr/>
	15.000.000 lei

Cea mai puternică sub aspectul participării la constituirea capi-talului social era Banca de Credit Român care, după o scurtă perioadă de timp, la finele anului 1928 deținea controlul asupra societăților

¹ În original : „Első gyulai kötöt es szövöt iparugyar R. T. Temesvar Gyartelepe“.

² Arhiva Fabricii „Ocsko Terezia“, dosar 79/1948, Recensămînt, fișa monografică nr. 162/22.1.1949.

³ *Ibidem*, dosar nr. 1/1921. Registrul de procese-verbale al consiliului de admi-nistrație.

⁴ Monitorul oficial, nr. 206 din 11 decembrie, 1921.

⁵ Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, adresa către Ministerul Finanțelor, nr. 7519/22.III.1935. dosar 98/1946.

„Rahova“, S.A. și „Societatea română pentru industria de bumbac“ S.A., iar împreună cu Banca Chrissoveloni, și asupra societăților „Fabrica de tricotaje“ S.A.R., „Industria Iutei“ S.A. și „Standari“ — prima fabrică de ciorapi din Timișoara S.A.“¹.

Această împletire a capitalului bancar cu cel industrial, care rezultă și din exemplul fabricii „Standard“, constituie una din trăsăturile imperialismului. În anul grevei — 1936 — un număr restrâns de 11 acționari controlau producția și întreaga activitate a fabricii, ei dețineau 22.470 de acțiuni din totalul de 30 mii de acțiuni emise².

Pe baza profiturilor realizate — rezultat al exploatării muncitorilor³ — capitalul inițial a sporit pînă în 1936 de aproape patru ori⁴.

În același an fabrica era alcătuită din 15 secții și ateliere⁵. În aceste secții munceau 319 lucrători⁶, din care 301 femei și numai 18 bărbați, adică 94,40% femei. Această proporție oglindește pe de o parte specificul producției — industria ușoară — pe de altă parte setea capitaliștilor de a obține profituri ridicate și de pe urma salariilor plătite femeilor, salarii care, în raport cu cele ale bărbaților, erau mult mai scăzute.

În fabrică lucrau cot la cot muncitori de mai multe naționalități: romini, germani, maghiari, sîrbi și evrei⁷, situație de care direcțiunea fabricii a încercat adesea să se folosească pentru a dezbina pe muncitori, ațîșind ura de rasă și cea națională⁸.

* * *

În aceste împrejurări, o dată cu procesul de concentrare a capitalului, a crescut și gradul de combativitate, spiritul de rezistență și luptă al muncitorilor împotriva ofensivei patronale, ca urmare a victoriei ideilor marxism-leninismului în sînul mișcării muncitorești și a activității intense desfășurată de P.C.R.

Lupta muncitoarelor de la fabrica „Standard“ pentru o viață mai bună se bazează pe o puternică tradiție revoluționară. Astfel primul Comitet de întreprindere a fost ales încă din anul 1919⁹. În anii următori fabrica a fost zguduită de o serie de mișcări greviste premergătoare grevei din 1936 cum au fost cele din 1924, 1928, 1929.

¹ Mihai Ștefan: „Contribuții la istoria capitalului străin în România“, Ed. Acad. R.P.R., 1960, pag. 170.

² Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, dosar nr. 1/1921. Proces-verbal al cenzorilor, București, 15 mai 1936, „Registru de procese-verbale al consiliului de administrație“.

³ În 1928 rata anuală a profitului la „Standard“ atingea 20%, iar cea a plusvalorii se apropia de 100%, luînd drept bază de calcul profitul net declarat de societate. Mihai Ștefan, *op. cit.*, p. 185.

⁴ Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, dosar nr. 11/36, „Registru maestru“.

⁵ *Ibidem*, dosar nr. 4/1935.

⁶ *Ibidem*, „Fișele personale ale lucrătorilor“.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Arh. St. Timișoara, fond 687, f. 16—17 (dosar memorialistic).

⁹ Monografia întreprinderii „Ocsko Terezia“ Timișoara. Arhiva fabricii.

Greva din 1928, de pildă, a izbucnit ca urmare a revendicărilor nesatisfăcute ale muncitorilor privind mărirea salariilor. În răstimpul celor 5 zile cât a durat această grevă, s-a manifestat în mod pregnant solidaritatea de clasă a muncitorimii. Lupta grevistă a muncitorilor de la „Standard“ a fost sprijinită de muncitorii de la „Industria Linei“ de la întreprinderea „Turul“ ca și de la altele întreprinderi. Greviștii au utilizat ca formă de luptă demonstrația, ceea ce vădește o conștiință politică ridicată, influența și rolul comuniștilor. Încolonați, muncitorii au părăsit fabrica, îndreptându-se spre Piața Primăriei unde, numai datorită intervenției Siguranței și poliției — care au făcut uz de bas-toane de cauciuc — au fost împrăștiati. Dacă prima grevă — cea din 1924 — s-a încheiat fără ca revendicările formulate să fi fost satisfăcute, în urma grevei din 1928 muncitorii de la „Standard“ au reușit să impună patronilor o mărire a salariilor cu 20%.

În anul 1929 drept răspuns la măsurile represive ale guvernului burghezo-moșieresc îndreptate împotriva mișcării muncitorești și ca urmare a asasinării eroului clasei muncitoare, Ion Fonagy — muncitorii de la „Standard“, conduși de comuniști, au declarat grevă de protest întrerupând activitatea fabricii timp de o zi¹.

După zguduitorul criză economică din 1929—1933 în România, ca și în alte țări capitaliste, a urmat o depresiune de un fel deosebit, în timpul căreia s-a înregistrat o oarecare creștere a investițiilor și o sporire a volumului producției în unele ramuri ale industriei, ca rezultat al intensificării exploatării și subordonării țării noastre planurilor agresive ale puterilor imperialiste. În această situație muncitorii și ceilalți oameni ai muncii au fost obligați să suporte jugul tot mai greu al unei oprimări crescînde.

Politica reacționară, antinațională, de fascizare a țării care urmărea, în interesul marilor capitaliști și moșieri, pregătirea nestinjenită a războiului de cotropire împotriva Uniunii Sovietice, a lovit fără cruțare în nivelul de trai al oamenilor muncii.

Pentru sporirea cheltuielilor de înarmare și de întreținere a vas-tului aparat de depresiune, guvernul liberal condus de Tătăreșcu, avînd sprijinul deplin al monarhiei, a stors de pe spinarea maselor muncitoare noi biruri și taxe. Au fost mărite impozitele pe salarii și impozitele asupra mărfurilor de larg consum; statul a obligat pe oamenii muncii să subscrie la împrumutul de stat așa-zis al înzestrării — un nou mijloc de jefuire a maselor populare. „Popoarele din România duc pe spinarea lor un buget din ce în ce mai greu pentru satisfacerea acestei goane după înarmări. Anul acesta mai bine de un miliard de lei dări noi se vor stoarce numai pentru acest scop...” arăta unul din manifestele P.C.R., din 1936².

¹ Arh. St. Timișoara, fond 687 (dosar memorialistic), ff. 22, 23, 26, 27.

² Manifest al C.C. al P.C.R. din iunie 1936. Documente din istoria P.C.R., vol. IV, Ed. politică, 1957, pag. 389.

În timp ce clasele exploatatoare realizau profituri fabuloase, în timp ce prețurile produselor industriale urcau, salariile oamenilor muncii erau menținute de capitaliști la un nivel mai scăzut decât în timpul crizei, ajungând în 1935 să fie cu 11% mai mici decât în 1932¹. Inseși statisticele burgheze arătau că, pe cînd indicele de salarii a crescut pînă în 1935 de 14,3 ori față de 1914, costul vieții, în același interval de timp, s-a ridicat de 24,01 ori ceea ce însemna o scădere a nivelului de trai în 1935 cu 59% față de perioada anterioară primului război mondial². În anul 1936 consumul de pielărie pe cap de locuitor era cu 30% mai mic decât în 1927, consumul de paste făinoase cu 20% mai mic, iar cel de zahăr cu 12%³. Pentru o înțelegere justă a scăderii nivelului de trai al maselor, trebuie să ținem seama de faptul că aceste cifre medii includeau și consumul foarte ridicat al claselor exploatatoare, precum și furniturile militare sporite, astfel că înrăutățirea condițiilor de viață a oamenilor muncii era cu mult mai accentuată decât o indicau datele statistice întocmite de economiștii burghezi⁴. Valul de scumpete care a bîntuit în 1935 a avut drept urmare o creștere a costului vieții cu 25% față de 1929⁵.

Măsurile luate de guvernul liberal, prin care cele mai elementare, drepturi și libertăți democratice ale maselor erau tot mai mult ciuntite, — ca de pildă interzicerea unor organizații de masă antifasciste, suspendarea unor publicații democratice, întărirea cenzurii presei, intensificarea terorii și a persecuțiilor etc. — aveau menirea de a deschide calea fascismului spre putere și de a pregăti criminalul război antisovietic.

Referindu-se la anii care au urmat crizei economice din 1929—1933, perioadă caracterizată prin ascuțirea tuturor contradicțiilor pe fondul ofensivei tot mai deschise a forțelor reacțiunii și războiului, prin politica burghezii și moșierimii orientată spre fascizarea țării, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej spunea: „Instalarea la putere a hitleriștilor în Germania a fost pentru întreaga reacțiune mondială, ca și pentru reacțiunea romină, semnalul pentru intensificarea pregătirilor de război. Întregul curs al politicii interne și externe a României arăta că cercurile reacționare românești se orientau categoric spre fascism”⁶.

Procesul fascizării României a fost frinat însă pentru un timp, datorită luptei de zi cu zi, plină de abnegație, desfășurată sub conducerea P.C.R., de către clasa muncitoare și forțele progresiste grupate în jurul ei. În această direcție o însemnătate uriașă au avut-o eroicele lupte

¹ Analele Institut. de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., nr. 5/1956, p. 52.

² G. Horja, „Greva metalurgiștilor de la fabrica «Haug», București, din anul 1935”. Analele Institut. de istorie a partidului, nr. 5/1961, p. 65.

³ Lecții în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R., București, Ed. politică, 1960, p. 339.

⁴ Analele Inst. de istorie a partidului, nr. 5/1956, pag. 54 și „Lecții în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R.” p. 339.

⁵ „Lumea Nouă”, din 22 martie, 1936.

⁶ Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Articole și cuvîntări”, ediția a IV-a, Ed. politică, 1955, pag. 378.

ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie—februarie 1933, care „prin înaltul lor nivel de organizare, prin amploarea și spiritul lor revoluționar... au marcat un moment de cotitură în dezvoltarea partidului și a întregii mișcări muncitorești”¹.

În perioada ce a urmat după 1933 se constată un avânt al mișcării antifasciste, la care participă mase tot mai largi conduse de către P.C.R. Aplicînd în mod creator indicațiile Congresului al VII-lea al Internaționalei Comuniste², P.C.R. a inițiat și condus bătălia pentru crearea Frontului Popular Antifascist, în condițiile deosebit de grele ale luptei duse în adîncă ilegalitate, accentuate și de poziția reacționară a liderilor de dreapta ai P.S.D. care considerau discutarea propunerilor de front-unic, „încă inoportună”³.

În ciuda terorii crescînde a regimului burghezo-moșieresc, muncitorimea din România, urmînd chemările P.C.R. pentru formarea Frontului unic muncitoresc, ce constituia condiția determinantă și bază organizării unei largi mișcări populare împotriva fascismului și războiului, a desfășurat o luptă susținută pentru apărarea intereselor ei zilnice economice și politice, a militat pentru înfăptuirea unității de clasă, respingînd manevrele conducătorilor social democrați de dreapta, care se străduiau să mențină în continuare sciziunea clasei muncitoare.

Pe baza Frontului unic muncitoresc creat de jos, P.C.R. a organizat și condus importante greve, manifestații și demonstrații pentru obținerea revendicărilor economice și politice ale oamenilor muncii, împotriva fascizării țării.

Apreciînd lupta desfășurată de P. C. R. după 1933, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej subliniază că în acea perioadă „partidul își intensifică activitatea în sînul țărănimii, al intelectualității progresiste, precum și în rîndurile minorităților naționale, reușind să organizeze — în ciuda terorii tot mai bestiale a regimului burghezo-moșieresc — un șir de mișcări greviste, mitinguri și manifestații populare cu caracter antirăzboinic și antifascist”⁴.

Încă de la începutul anului 1934 în întreaga țară au izbucnit numeroase greve muncitorești, urmate de mari demonstrații de stradă. Muncitorii de la „Industria Lînei” din Timișoara de pildă, au ocupat fabrica, cerînd mărirea salariului cu 30% și acționînd pe baza Frontului unic. Intrînd din nou în luptă, muncitorii ceferiști din marile centre ferroviare, printre care și Timișoara, au obținut succese în acțiunile lor.

¹ Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Articole și cuvîntări 1959—1961”, Ed. politică, 1961, pag. 435.

² Hotărîrea C.C. al P.C.R. din ianuarie 1936. „Documente din istoria P.C.R.”, vol. IV, Ed. politică, 1957, pag. 329.

³ Comunicat al C.C. al P.C.R. despre stadiul discuțiilor asupra Frontului unic proletar apărut în Știința nr. 3—4 din 7 februarie, 1936. „Documente din istoria P.C.R.”, vol. IV, Ed. politică, 1957, pag. 353, 354.

⁴ Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Articole și cuvîntări”, Ed. politică, 1955. Ediția a IV-a, pag. 379.

În 1935 acțiunile greviste sporesc și se intensifică în întreaga țară. În cadrul acestui val de greve, izbucnite ca răspuns la măsurile claselor dominante îndreptate împotriva celor mai elementare drepturi și libertăți ale maselor muncitoare, se numără și greva de la fabrica de ciorapi „Standard”¹ din Timișoara care a început la finele lunii februarie 1936 și a durat aproape trei luni de zile.

* * *

Situația extrem de grea a muncitorilor de la fabrica „Standard”, înăsprirea condițiilor lor de muncă și de viață în cursul anului 1935, au determinat, la începutul anului 1936, izbucnirea unei puternice greve care a avut un larg ecou în rîndurile muncitorimii timișorene ca și în întreaga țară.

Media salariului brut al unui muncitor de la această fabrică, calculat pentru o zi de lucru în anul 1935, era de 59,8 lei iar pentru o zi calendaristică de numai 43 lei. Se impune această din urmă precizare deoarece media zilelor lucrate în același an de o muncitoare era de 263 adică cu 102 zile mai puțin (nelucrate) față de anul calendaristic, în care însă alimentația și celelalte cheltuieli nu puteau fi suprimate². Salariile muncitoarelor erau cuprinse între 36 și 97 lei pe zi. Ultima cifră reprezintă însă maximul întîlnit doar la boiangerie unde munceau 7 lucrătoare în condiții foarte grele. Salarii mai ridicate aveau și cei 5 meseriași — lăcătuși. Salariul mediu se ridica la numai 1.315 lei lunar.

Dacă aceasta era situația în 1935, în anul următor, în perioada premergătoare grevei, salariile și așa destul de mici au fost coborîte cu încă 7%³ și aceasta în plină iarnă cînd lipsurile de tot felul îngreuiau și mai mult viața muncitorilor. Astfel media salariului brut pentru o zi de lucru a scăzut la 58,2 lei, pentru o zi calendaristică la 38 lei, iar salariul mediu lunar la 1.162 lei⁴. Scăderea salariului brut pe o zi calendaristică reflectă în mod nemișlocit reducerea puterii de cumpărare și înrăutățirea condițiilor de viață ale muncitorilor.

La factorii amintiți mai sus, care afectau salariile se mai adaugă un întreg sistem de rețineri practicat și la fabrica „Standard”. Din categoria acestora făceau parte, în primul rînd, cele mai felurite impozite percepute de la muncitori, ca : impozitul pe cîștig, impozitul pe lux, de scumpe etc. Se făceau de asemenea diverse rețineri ca : împrumut pentru stat, pentru construirea unui spital, pentru Casa asigurărilor etc.⁵ la care se mai adaugă și sistemul de amenzi⁶.

¹ Arh. centrală a Inst. de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.: „Scînteia” din 1 mai 1936, pag. 14.

² Faptul că media zilelor lucrate a fost 263 se explică prin : a) așa-zisul inventar de la finele lunii decembrie 1935 cînd lucrătoarele au pierdut 12 zile; b) concediile de vară neplătite; c) duminicile și sărbătorile legale; d) cauze accidentale.

³ Arh. St. Timișoara, fond 687, filele 16—17 (dosar memorialistic).

⁴ Arh. fabr. „Ocsko Terezia”, dosar nr. 4/1935.

⁵ Arh. St. Timișoara, fond 687, ff. 16—17 (dosar memorialistic).

⁶ Arh. fabr. „Ocsko Terezia”, „Registru maestru”, nr. 11/1936, p. 161.

Durata zilei de muncă era practic nelimitată spor de noapte nu exista, concediile de vară nu erau plătite¹. Sub diferite pretexte muncitorii erau obligați să presteze ore suplimentare gratuite. Astfel tineretul, noii angajați sau reangajați trebuiau să lucreze fără plată 4—9 săptămâni pe motivul necunoașterii tehnicii mașinilor². Acest procedeu reprezenta o formă fățișă de însușire de către capitaliști a supramuncii proletariatu-lui, de exploatare sîngeroasă a acestuia, ca urmare a goanei după profitul maxim.

Regimul burghezo-moșieresc introdusese taxe noi pentru pîine, zahăr, petrol, bumbac etc.³. Zahărul românesc care era vîndut străinătății cu 3 lei kilogramul, în țară costa 28 lei⁴. În raport cu prețurile maximale fixate de către comisia interimară a Municipiului Timișoara, un kilogram carne de porc echivala cu 79% din cîștigul mediu zilnic al unei muncitoare, iar un kilogram de pîine reprezenta 21% din aceeași sumă⁵. Ce mai rămînea pentru îmbrăcăminte, încălțăminte, locuință, încălzit și alte cheltuieli? Aproape nimic. Chiria depășea de multe ori 50% din salariul mediu, lemnele erau foarte scumpe, cantină nu exista⁶. Atunci cînd muncitoarele fabricii „Standard” îndrăzneau a se plînge că salariul este prea mic în comparație cu chiria ridicată, directorul Rörich declara cu cinism: „să se mute patru familii într-o cameră”⁷. Familiile muncitorești erau astfel obligate să renunțe la cele mai elementare cerințe ale vieții, să locuiască cîte 5—6 persoane și chiar mai multe într-o cameră, fără foc, neavînd posibilitatea să-și trimită copiii la școală, să le asigure hrană suficientă și consistentă, spectrul foamei umbrînd orice bucurie. Așa după cum arăta K. Marx, „acumularea de bogăție la un pol este deci, în același timp, acumulare de mizerie, de muncă chinuitoare de sclavie, de ignoranță, de abrutizare și de degradare morală la celălalt pol...”⁸ al societății.

O descriere sugestivă a situației mizere, a muncitorilor de la fabrica „Standard” se află în coloanele unui ziar local: „La direcțiunea fabricii „Standard” nu există decît ochi închiși pentru munca grea și prețioasă, aducătoare de belșug, care valorează saci de aur și numai urechi surde pentru jale, suferințe și dreptate”⁹.

Deosebit de izbitor apare contrastul dintre condițiile de viață, salariile mizere ale lucrătorilor pe de o parte, și cîștigurile, luxul, huzu-

¹ Arh. St. Timișoara, fond 687, ff. 6—7 și 10—17 (dosar memorialistic).

² *Ibidem*, f. 22—25.

³ Manifest al C.C. al P.C.R. din septembrie 1935. „Documente din istoria P.C.R.”. Vol. IV, p. 297.

⁴ „Lumea Nouă” din 16 februarie, 1936.

⁵ Procesul-verbal din 22.IV.1936 al Comisiei interimare a Municipiului Timișoara (prețul pîinii): la 27.IV.1936 au fost fixate prețurile maximale la carne și derivatele ei. Arh. Bibliotecii Regionale.

⁶ Arh. St. Timișoara, fond 687, ff. 16—17 (dosar memorialistic).

⁷ *Ibidem*.

⁸ K. M a r x: „Capitalul”, vol. I, Ed. P.M.R., 1948, ediția a II-a, p. 578.

⁹ „Temesvarer Zeitung”, din 1 martie, 1936.

rul directorilor, membrilor consiliului de administrație pe de altă parte. A. Leon, de pildă, primea lunar 25.000 lei, M. Rörich 20.000 lei, A. Ehrenstein 20.000 lei etc.¹.

* * *

După cum s-a mai subliniat, la fabrica „Standard“ exista o tradiție revoluționară a cărei influență s-a resimțit și în perioada de care ne ocupăm. În anul 1936 lucrau în această întreprindere o seamă de muncitoare cu o conștiință politică ridicată, ca de pildă Ocsko Terezia și altele. Acestea, având legături strânse cu membrii P.C.R. și îndeplinind o serie de sarcini de partid, s-au situat pe pozițiile unor adevărați comuniști și au asigurat pătrunderea cuvîntului și influenței P.C.R. în rîndurile celorlalte lucrătoare.

Astfel se explică faptul că dintre muncitorii acestei întreprinderi s-au ridicat luptători curajoși, eroi ai clasei muncitoare, printre care se numără și utecista Ocsko Terezia al cărei nume îl poartă astăzi fabrica. Ocsko Terezia a desfășurat o vastă muncă de clarificare politică² în rîndurile tineretului muncitor din fabrică — care alcătuiă cea mai mare parte a salariaților — pentru atragerea acestuia în cadrul U.T.C.³ Muncind în condiții de ilegalitate, ea a ținut o permanentă legătură cu membrii Partidului Comunist și ai U.T.C. primind adesea sarcini ce trebuiau duse la îndeplinire și în afara fabricii. Ea a întreținut astfel de legături și cu comunistul Ștefan Megyeri⁴ care, răspunzînd la chemarea P.C.R., s-a încadrat ulterior ca voluntar într-o unitate a brigăzilor internaționale și a luptat pentru apărarea Spaniei Republicane, unde a și căzut eroic⁵.

Cu toate că în cadrul fabricii „Standard“ exista o puternică celulă U.T.C.⁶ ai cărei membri au răspîdit cuvîntul partidului în rîndurile celorlalți muncitori, activitatea educativă, organizatorică era încă slabă, datorită faptului că în fruntea sindicatului se aflau elemente social-democrate de dreapta ce făceau jocul direcțiunii întreprinderii. De altfel trebuie să arătăm aci că o seamă de muncitori au aderat la Sindicatul galbene. amsterdamiste ce se aflau sub influența P.S.D.; alături de aceștia lucrau muncitori cu un nivel ideologic și politic ridicat, membri ai sindicatelor unitare aflate în ilegalitate⁷, sau membri ai U.T.C. Această

¹ Arh. fabr. „Ocsko Terezia, „Registru de salarii“, nr. 4/1935.

² Ocsko Terezia a împărțit în fabrică cărți și broșuri politice, a explicat tinerelor muncitoare învățătura marxist-leninistă. Arh. St. Timișoara, fond 687, f. 20—21 (dosar memorialistic).

Ea a devenit membră a P.C.R. după greva din 1936. A. G. Vaida, „Ocsko Terezia a fost ucisă“. Ed. Federației Naționale a foștilor deținuți și internați politici antifasciști, 1949.

³ Arh. St. Timișoara, fond 687, f. 20—21 (dosar memorialistic).

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, f. 14, 15 și Lecții în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R., p. 368.

⁶ Arh. centr. Institut. de istorie a partidului, fond 72, dosar nr. 6884, fila 16.

⁷ Arh. St. Timișoara, fond 687, f.f. 1, 2 și 28 (dosar memorialistic).

apartenență politică eterogenă a muncitorilor de la „Standard“ s-a repercutat, în anumite momente, în mod negativ asupra acțiunilor organizate împotriva exploatării capitaliste, steagul luptei revoluționare fiind ținut sus de muncitorii înaintați, îndrumați de Partidul Comunist din România.

* * *

În condițiile social-economice analizate — condiții care reflectă acumularea la un pol al societății a bogăției și risipei, iar la celălalt pol a sărăciei și mizeriei maselor largi — a avut loc la sfârșitul anului 1935 și începutul lui 1936 așa-zisul inventar al fabricii „Standard“. Inventarul, care nu a fost altceva decât o formă camuflată de sistare parțială a producției de către direcțiune, pentru a evita supraproducția în perioadele de timp când magazinele erau pline cu produse finite, a durat aproape 3 săptămâni. (20 decembrie — 8 ianuarie). Această acțiune a direcțiunii s-a răsfrint imediat asupra remunerării muncitoarelor, punindu-le în fața a noi dificultăți bănești ce nu le permiteau să-și satisfacă cele mai elementare trebuințe.

Măsurile arbitrare ale direcțiunii fabricii privind reducerea salariilor, „inventarul“, ridicarea salariului maiștrilor — unelte docile ale patronilor care aveau misiunea de a abate muncitorimea de pe calea luptei revoluționare — concedierea a 6 muncitoare „pe motiv că în timpul lucrului ar fi făcut propagandă... pentru organizarea în Sindicatul social-democrat din localitate“¹, toate acestea au contribuit la ridicarea unui nou val de nemulțumire.

Muncitorii înaintați din fabrică au alcătuit un memoriu cuprinzând principalele revendicări, care a fost înaintat, spre aprobare, direcțiunii. Ei cereau ;

- 1) majorarea salariilor cu 20%₀;
- 2) acordarea concediilor de odihnă;
- 3) reprimirea celor 6 muncitoare concediate;
- 4) încheierea unui contract colectiv²;

Urmărind să obțină satisfacerea revendicărilor lor cu totul îndreptățite, muncitorii fabricii „Standard“ au desfășurat o luptă dîrză pentru a înfrînge împotrivirea capitaliștilor din conducerea întreprinderii, pentru a cuceri dreptul la un trai omenesc.

La 3 februarie are loc prima citare a întreprinderii în fața Inspectoratului Muncii din localitate³. Conducerea fabricii, în intenția de a introduce deruta în rîndurile muncitorilor, a acceptat reprimirea celor

¹ Arh. centr. Inst. de istorie a partidului, fond 72, dosar nr. 6884, f. 1.

² Arh. fabr. „Oesko Terezia“. Adresa Direcțiunii fabricii către Inspectoratul General al Muncii din 9 mai 1936, dosar „Petițiuni“, nr. 5/1936. Aceste revendicări sînt confirmate și de ziarul local „Temesvari Ujság“ din 29 februarie, 1936.

³ *Ibidem*.

6 lucrătoare concediate, căutînd astfel să apară în fața muncitoarelor ca „binevoitoare“. Celelalte revendicări au fost însă respinse, iar pentru a se justifica, conducerea își declină competența, înaintînd cererile lucrătorilor Direcțiunii Generale din București. „Se întîmplă foarte des — arată Lenin — ca un fabricant să caute din răspuțeri să înșele pe muncitori, să se dea drept un binefăcător al lor, să disimuleze exploatarea muncitorilor prin vreo pomană de nimica, prin promisiuni mincinoase. Orice grevă distruge întotdeauna printr-o singură lovitură toată această înșelătorie, arătînd muncitorilor că „binefăcătorul“ lor este lup în piele de oaie“¹. — Așa s-a întîmplat și la „Standard“, unde de altfel adevăratul chip al direcției, al capitaliștilor exploatare, fusese cunoscut și în anii anteriori, cu prilejul luptelor greviste care avuseseră loc.

Cu ocazia celei de a doua dezbateri privind revendicările formulate, care a avut loc la 14 februarie în cadrul Inspectoratului Muncii², s-a anunțat că Direcțiunea Generală a respins cererile muncitorilor, motivîndu-se aceasta prin „criza“ în care se afla „economia țării“.

Dezbaterile ținute în ziua de 25 februarie purtau de acum amprenta elementelor social-democrate de dreapta din conducerea sindicatului. Revendicările formulate de muncitori suferiseră modificări în detrimentul intereselor lor. S-a renunțat la revendicarea majorării salariilor cu 20%, cerîndu-se o mărire a acestora doar cu 12%³ sau chiar mai puțin⁴. După ce conducerea fabricii a respins și această propunere, așa-ziii reprezentanți ai muncitorilor, situîndu-se pe aceeași linie lipsită de fermitate, au trecut la o altă ofertă și mai puțin onorabilă: salariile pînă la 64 lei pe zi să fie majorate cu 12%, cele între 64—80 lei cu 10% iar cele mai mari de 80 lei cu 8%. Această atitudine inconsecventă în formularea și susținerea revendicărilor, această retragere treptată și cedare de poziții în fața patronilor își găsește explicația în rolul trădător pe care l-a avut conducerea social-democrată de dreapta a sindicatului, cumpărată de conducerea fabricii.

În ziua de 27 februarie o delegație a muncitorilor s-a prezentat la direcțiune, de unde însă a fost dată afară⁵. În aceeași zi⁶ în curtea fabricii are loc o adunare a tuturor muncitorilor care — arătînd încă o dată necazurile lor, faptul că în toiu iernii lipsurile sînt nenumărate, că familiile, copiii lor nu au ce mîncă — cer din nou sporirea salariilor. Directorul Rörich, fiind de față, le răspunde cinic: „Să mîncăți broaște din lac“. Această atitudine a stîrmit mînia îndreptățită a masei de muncitori, de teama căroră, directorul s-a retras, incuindu-se în biroul său, telefonînd totodată după pompieri⁷.

¹ V. I. Lenin, „Opere“, vol. IV, Ed. politică, 1953, pag. 293.

² Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, dosar „Petițiuni“, nr. 5/1936.

³ După ziarul local „Temesvari Ujság“ din 28 februarie, 1936 cu 15%.

⁴ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 72, dosar nr. 6884, f. 3.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Arh. St. Timișoara, fond 687, f. 1, 2 și 4, 5 (dosar memorialistic).

⁷ *Ibidem*, ff. 4, 5.

Direcțiunea, avînd forța la spate, refuză să satisfacă cererile muncitorilor, și astfel tratativele eșuează.

În felul acesta masa largă a muncitorilor de la fabrica „Standard” — în urma muncii de lămurire dusă de elementele cele mai înaintate și hotărîte, comunistii și uteciștii — au ajuns la convingerea că singura cale pentru obținerea drepturilor lor legitime este greva.

Împrejurările de la începutul anului 1936, ce au fost analizate, făceau ca greva să constituie în mod obiectiv singura cale de ieșire din situația creată la fabrica „Standard”, singura formă de luptă care putea duce la rezolvarea cerințelor arzătoare ale muncitorilor de la această întreprindere. Situația a fost just înțeleasă în primul rînd de către muncitorii comuniști care, mobilizînd pe uteciști și pe ceilalți lucrători ai fabricii, au arătat necesitatea luptei greviste.

Astfel, sub presiunea maselor de muncitori, a nemulțumirilor crescînde ale acestora, este declarată greva, care a izbucnit în ziua de 28 februarie¹ cu o zi înaintea datei stabilite de conducerea social-democrată de dreapta a sindicatului².

Direcțiunea a încercat să se folosească de cele mai variate mijloace pentru a frîna avîntul de luptă al muncitorilor; începînd cu amenințări despre angajarea altor lucrători în locul greviștilor a recurs chiar la diverse propuneri făcute unor lucrătoare pentru a le determina să devină spărgătoare de grevă³.

Deși conducerea grevei se afla în mîinile sindicatului, care avea în frunte elemente trădătoare, social-democrate de dreapta, rolul important în desfășurarea ei l-au avut comuniștii sub a căror directă îndrumare activau membrii U.T.C.

Comuniștii de la „Standard” au stat în fruntea tuturor acțiunilor fiind participanții cei mai activi la grevă; ei au mobilizat în felul acesta masa membrilor de sindicat a tuturor muncitorilor la luptă grevistă.

Pe baza îndrumărilor primite din partea organizației orășenești a P.C.R. s-a trecut la constituirea comitetului de grevă care a cuprins muncitoare ca: Adania Inocenția, Funaru Ecaterina, Paulovici Magdalena, Damschütz Ecaterina și altele, cele mai înaintate luptătoare pentru înfăptuirea liniei partidului⁴. Din comitet făcea parte și tînăra utecistă Ocsko Terezia⁵. Comitetul de grevă a fost ales la întrunirea muncitorilor fabricii care s-a ținut la Clubul P.S.D. din str. Mărăști 2, curînd după încetarea lucrului⁶.

¹ Arh. fabr. „Ocsko Terezia”. Adresa direcțiunii fabricii către Inspectoratul general al muncii, din 9 mai, 1936, dosar „Petițiuni”, nr. 5/1936.

² Ziarul local „Temesvari Ujság” din 29 februarie relatează că „în ziua de 28 februarie 1936 conducătorul sindicatului ... s-a prezentat la direcțiune anunțînd în scris că în ziua de 29 februarie cele 375 (1) muncitoare ale fabricii vor intra în grevă”.

³ Arh. St. Timișoara, fond 687, ff. 22—23. În această acțiune de corupere, de cum-părare a conștiinței unor greviste un rol principal l-a avut soția directorului M. Rörich.

⁴ *Ibidem*, ff. 1 și 2 (dosar memorialistic).

⁵ A. G. Vaida, *op. cit.*

⁶ Arh. St. Timișoara, fond 687, f. 1, 2 (dosar memorialistic).

Ajutată și îndrumată îndeaproape de comuniști, Ocsko Terezia a avut un rol deosebit în antrenarea muncitoarelor la grevă. Ea s-a ocupat îndeosebi de tinerele elemente ce reprezentau majoritatea lucrătoarelor, a explicat cum trebuie organizată paza în fabrică pentru împiedicarea spărgătorilor de grevă de a intra în ateliere etc. O dată cu munca de sprijinire a grevei Ocsko Terezia a desfășurat o intensă activitate de lămurire.

Comuniștii, și sub conducerea acestora uteciștii, au explicat zi de zi sarcinile de luptă în condițiile grele ale grevei, necesitatea de a rezista în fața patronilor. Traducind în viață indicațiile P.C.R., lupta grevistă a muncitorilor de la fabrica „Standard“ s-a desfășurat pe baza tacticii Frontului unic de jos, pornindu-se de la interesele vitale imediate ale maselor proletare, cerințe care s-au oglindit în revendicările economice formulate, în lupta fermă împotriva teroarei. La grevă au participat muncitori de diferite naționalități și convingeri politice, având ca nucleu partea cea mai conștientă a lor : comuniștii.

Aplicarea în practică a tacticii Frontului unic muncitoresc, în perioada grevei, este cu atât mai demnă de relevat cu cât ținem seama de faptul că un număr însemnat de muncitoare erau încadrate într-o uniune sindicală amsterdamistă¹ a cărei conducere oportunistă se opunea închegării unității clasei muncitoare care s-a realizat peste capul acesteia.

O dată cu izbucnirea grevei sub directa îndrumare a comuniștilor au fost luate o serie de măsuri organizatorice. La porțile² și colțurile³ fabricii au fost postate pichete de grevă care în mod permanent, începând de la orele 6 dimineața⁴, supravegheau intrarea⁵. Sub îndrumarea comuniștilor, s-au organizat o „bucătărie comună“⁶, susținută cu bani și alimente de către muncitori ; în această direcție și-a adus aportul și Ocsko Terezia, care prin U.T.C. a mobilizat tineretul pentru a sprijini acțiunea⁷ de ajutorare a muncitorilor greviști.

Organizând paza porților, pichetele de grevă și ajutorul greviștilor, muncitorii de la „Standard“ au dovedit că știu să folosească experiența de luptă acumulată de clasa muncitoare din țara noastră sub conducerea Partidului Comunist din România.

În timpul grevei, muncitoarele se întâlneau zilnic la cantină, în curtea clubului din str. Mărăști ; acolo s-au ținut și citeva adunări, cu

¹ Arh. St. Timișoara, fond 687, 18 și 19.

² „Temesvary Ujság“ din 1 martie, 1936.

³ Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, dosar „Petițiuni“, nr. 5/1936. Adresa direcțiunii către generalul comandant al garnizoanei militare din 4 mai 1936.

Arh. centr. Inst. de istorie a partidului, fond 72, dosar 6884, f. 13.

⁴ Același fenomen semnalat într-o adresă a direcțiunii din 7 martie, 1936.

⁵ Arh. St. Timișoara, fond 687, ff. 22, 23. Lucrul în fabrică începea la orele 7 dimineața.

⁶ Arh. centr. Inst. de istorie a partidului, fond 72, dosar 6884, ff. 10, 11, 12, 13 și 15.

⁷ *Ibidem*, f. 38. În „Scinteia“ din ianuarie 1936 se recomandă organizarea „de bucătării comune ca la Dermata“.

⁸ Arh. St. Timișoara, fond 687, f. 28 (dosar memorialistic).

care prilej elementele cele mai înaintate îmbărbătau pe greviste, explicându-le necesitatea de a continua lupta o dată începută, pentru a smulge în felul acesta capitaliștilor sporirea salariilor și satisfacerea celorlalte revendicări.

La cantină fiecare grevist primea zilnic un kg. de pâine; în acest scop comitetul de grevă se îngrijise de transportul cu căruța a sute de pâini. Cei care aveau copii primeau o porție dublă de mâncare, avînd dreptul să o ducă acasă¹.

În felul acesta, de-a lungul săptămînilor de grevă, între muncitorii greviste s-a păstrat în permanență o strînsă legătură, ele întîlnindu-se zilnic la cantină, la clubul P.S.D., în excursiile în afara orașului, pe locul tîrgului spre Mehala etc.².

Este demn de relevat faptul că muncitorii din multe fabrici timișorene au sprijinit materialicește greva de la „Standard”, strîngînd bani în fiecare sîmbătă, la plata salariilor, bani ce se foloseau pentru cumpărarea de alimente necesare cantinei³. Au contribuit în mod substanțial la ajutorarea muncitorilor greviști de la „Standard”, atît cu bani cît și cu alimente. 16 sindicate muncitorești din Timișoara⁴. Bani și alimente au fost strînse și din cartierul muncitoresc „Între vii”⁵.

Mobilizați de comuniști, care le insuflau încredere în forțele lor, primind sprijinul frățesc din partea celorlalți muncitori, simțînd în permanență solidaritatea de clasă, greviștii, întăriți în convingerea reușitei luptei lor, au rămas neclintii în hotărîrea de a nu ceda în fața manevrelor direcției. Afișul direcțiunii, apărut la mijlocul lunii martie, prin care se anunța că toți lucrătorii greviști sînt concediați⁶, departe de a-i intimida, i-a unit mai strîns pentru continuarea luptei cu mai multă fermitate.

Căutînd să determine încetarea grevei, să înfrîngă lupta dreaptă a muncitorilor, conducerea fabricii apelează la sprijinul organelor de represiune ale statului burghezo-moșieresc, instrumente ale apărării intereselor claselor dominante asupritoare. Într-o adresă către generalul comandant al garnizoanei militare, direcțiunea fabricii cere să i se repartizeze un detașament de soldați care între orele 6—15 să împiedice formarea pichetelor de grevă⁷.

Totodată conducerea fabricii se adresează Chesturii de poliție⁸ cerîndu-i ajutor pentru asigurarea securității celor citeva elemente trădătoare, — cumpărate de patroni, cu ajutorul cărora se urmărea spargerea grevei. Aceste elemente, unanim condamnate de către masa munci-

¹ Arh. St. Timișoara, fond. 687, ff. 1 și 2.

² *Ibidem*, ff. 4 și 5.

³ *Ibidem*, ff. 6 și 7.

⁴ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 72, dosar 6884, ff. 19 și 20

⁵ *Ibidem*, f. 18.

⁶ „Lumea Nouă”, din 22 martie, 1936.

⁷ Arh. fabr. „Oeko Terezia”, dosar „Petițiuni”, nr. 5/1936. Adresa Direcțiunii fabricii către generalul comandant al garnizoanei militare din 4 mai 1936.

⁸ *Ibidem*, adresa direcțiunii fabricii „Standard” către Chestura poliției din 4 mai 1936.

torimii conștiente, au fost împiedicate cu succes de către pichetele de greviști de a pătrunde în fabrici și a relua lucrul, în secții. Una din participantele la grevă care a fost chemată la direcție pentru a fi determinată să-și reia lucrul și să convingă în acest sens și alte muncitoare, oferindu-i-se în schimb ciorapi și bani, a respins cu indignare această manevră¹. Pichetele au avut de luptat² și împotriva încercărilor direcției de a angaja noi muncitori din afară³.

Poliția care, după cum am văzut, intervenise activ și în anul 1928, reprimind o demonstrație pașnică a greviștilor de la „Standard”⁴, s-a dovedit și de această dată a fi unealtă servilă a proprietarilor de fabrici⁵.

Tăria morală, hotărîrea de a rezista, de a face orice sacrificiu pentru continuarea luptei pînă la satisfacerea revendicărilor, i-a caracterizat pe greviști în permanență. Această fermitate s-a remarcat și cu prilejul adunării ținute în ziua de 24 aprilie 1936⁶, cînd greviștii și-au reafirmat hotărîrea de-a nu ceda în fața manevrelor patronale.

Pentru a înfrînge hotărîrea de luptă a muncitorilor, cu prilejul dezbaterilor de la Inspectoratul Muncii, din 9 mai, direcțiunea anunță că va fi pusă în situația de a limita numărul angajaților la 200, dînd de înțeles că se va ține seama de cei care vor relua lucrul imediat⁷. Pentru normalizarea procesului de producție și pentru încetarea grevei, direcțiunea a încercat cele mai diverse procedee ca : intervenția armatei și a poliției, coruperea și cumpărarea conștiinței unor muncitori, ațîțarea naționalismului, amenințările cu concedierea sau sub alte forme, încercările repetate⁸ dar zadarnice de a face noi angajări⁹.

Prin ațîțarea naționalismului, a urei de rasă — armă otrăvită a burgheziei — se urmărea dezbinarea lucrătorilor de diferite naționalități care munceau în fabrică. Încercînd să folosească tot felul de diversiuni, patronii urmăreau să lovească în unitatea de voință și acțiune, a muncitorilor pentru a le slăbi lupta. Comuniștii din fabrică au luat însă imediat poziție pornind o susținută campanie de combatere a unor asemenea manifestări, de clarificare a lucrătorilor care nu s-au lăsat astfel înșelați de manevrele exploataților¹⁰.

¹ Arh. St. Timișoara, fond 687, ff. 22 și 23 (dosar memorialistic).

² Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 72, dosar 6884, ff. 12 și 13

³ Arh. fabr. „Ocsko Terezia”, dosar „Petițiuni”, nr. 5/1936. Adresa direcțiunii fabricii către Inspectoratul general al muncii, sănătății și ocrotirilor sociale din 25 aprilie, 1936.

⁴ Arh. St. Timișoara, fond 687, f. 26 și 27 (dosar memorialistic).

⁵ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 72, dosar 6884, f. 15.

⁶ *Ibidem*, f. 26.

⁷ Arh. fabr. „Ocsko Terezia”, dosar „Petițiuni”, nr. 5/1936. Adresa Direcțiunii fabricii din 9 mai 1936 către Inspectoratul general al muncii.

⁸ *Ibidem*. În adresa direcției din 4 mai 1936, către generalul comandant al garnizoanei militare se exprimă intenția de a se trece la noi angajări începînd cu ziua de 5 mai, 1936.

⁹ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 72, dosar 6884, f. 24 și 25.

¹⁰ Arh. St. Timișoara, fond 687, ff. 16—17, (dosar memorialistic).

În acțiunile lor patronii fabricii au fost sprijiniți de către elementele social-democrate de dreapta, strecurate în conducerea sindicatului¹, în primul rând de secretarul consiliului sindical muncitoresc din Timișoara care, alături de inspectorul Camerei de Muncă, asigura autoritățile „că muncitorii greviști se vor feri de orice acțiune agresivă contra noilor angajați². Poziția inspectorului dovedește limpede că instituția respectivă, creată în scopul „de a reprezenta, apăra și susține interesele lucrătorilor, funcționarilor și meseriașilor”³, nu era în fond decât o instituție menită să sprijine acțiunile patronilor, să apere proprietatea privată capitalistă și să le creeze condiții de exploatare neîngrădită a muncitorilor.

În timpul grevei între muncitoare a existat o solidaritate deplină. De altfel însăși una din revendicările formulate a fost legată de reprimirea celor 6 muncitoare, tovarășe de suferință, concediate, ceea ce reflectă gradul de conștiință, de maturitate politică a maselor muncitoare de la fabrica „Standard”. Greviștii s-au ajutat reciproc din punct de vedere material și moral, au asigurat aprovizionarea și bunul mers al cantinei, au făcut parte din pichetele de pază a intrării în fabrică, au rezistat săptămîni în șir fără a se prezenta la lucru. Încercările repetate ale direcției de a sparge greva nu au reușit, fapt care îl atestă registrul de producție al fabricii din care rezultă că în lunile martie și aprilie 1936 procesul de fabricație a fost total oprit⁴.

Greva a continuat și în cursul lunii mai. În adunarea ce a avut loc în ziua de 17 mai 1936, dezbătîndu-se stadiul luptei greviste, majoritatea muncitoarelor s-au pronunțat pentru continuarea grevei. Rezultatul votului secret a scos la iveală aceeași hotărîre de a continua lupta. Totuși secretarul sindicatului, unealtă a patronilor, — deseori întreprins de muncitorii indignați⁵ — a reușit să anuleze votul, obligînd încă un tur de scrutin. Aceasta, ca și poziția nehotărîtă a unora dintre greviste, a dus în ultimă instanță la reluarea lucrului⁶.

* * *

În timpul grevei muncitoarele fabricii „Standard” au dat dovadă de o tărie morală impresionantă, menținîndu-și pozițiile, rezistînd în fața presiunilor și a măsurilor luate de direcție — 80 de zile încheiate. Această atitudine dirză, și rezistența neobișnuit de îndelungată a muncitorilor s-au datorat activității politice de clarificare, pe care au desfășurat-o zi de zi comunistii, atât înainte, cît și în timpul grevei.

¹ Arh. St. Timișoara, fond 687, ff. 24, 25 și 28.

² Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond. 72, dosar 6884, f. 24.

³ „Buletinul Muncii”, anul XV, vol. I, 1936, p. 394.

Aceasta era definiția dată Camerelor de Muncă pentru a înșela pe muncitori.

⁴ Arh. fabr. „Oesko Terezia”, „Registrul de producție”, nr. 15/1936.

⁵ Arh. St. Timișoara, fond 687, f. 18 și 19 (dosar memorialistic).

⁶ *Ibidem*, ff. 16 și 17.

Dar cu toată durata lungă a grevei și lupta plină de sacrificii a muncitorilor, rolul nefast exercitat de social democrația de dreapta le-a micșorat sortii de izbândă deplină. Revendicările formulate nu au fost decât parțial satisfăcute. Cele 6 muncitoare concediate au fost reprimite, în schimb salariile au fost mărite doar cu 5% pentru lucrătoarele cu un câștig sub 65 lei pe zi¹; această sporire nu s-a aplicat muncitoarelor care lucrau în acord², iar problema acordării concediilor de odihnă, a încheierii contractului colectiv, a rămas nerezolvată.

Greva muncitoarelor de la „Standard“ care a început la 28 februarie 1936 și a ținut pînă în ziua de 17 mai inclusiv³ a zdruncinat situația economico-financiară a fabricii, fapt ce a determinat conducerea ei să depună toate eforturile pentru a obține reluarea lucrului.

În lunile martie și aprilie 1936 producția a fost oprită, iar în mai numărul zilelor lucrate pe fabrică, raportat la media lunară a anului 1936⁴, a fost doar de 44%. Astfel, ca urmare a grevei, s-au pierdut numai în lunile martie și aprilie 16.250 de zile lucrătoare, iar pe întreaga perioadă peste 21.000. Comparația numărului total de zile lucrătoare ale anului 1936 cu cel din 1937 ne arată un minus de 28.995 zile⁵. Din cauza încetării producției în perioada grevei n-au intrat în magazie circa 60 mii duzine de ciorapi⁶.

La declanșarea grevei — cînd magaziiile erau ticsite de mărfuri — încetarea producției nu i-a neliniștit prea mult pe acționarii „Primei fabrici de ciorapi — „Standard —“; totuși atunci cînd greva s-a prelungit peste așteptările direcției și a slugilor ei, cînd stagnarea producției, pierderea unui număr atît de însemnat de zile lucrătoare puneau în joc profiturile lor ridicate, patronii, dindu-și seama de pericolul ce-l prezenta forța unită a muncitorimii, au recurs la toate mijloacele și manevrele posibile pentru a sparge greva.

Cu toate că producția a fost oprită din cauza grevei, vînzările de mărfuri nu au încetat deoarece stocul din magazii era mare⁷, situație ce i-a favorizat pe patroni⁸. În cele 11 săptămîni de grevă s-au efectuat vîm-

¹ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 72, dosar 6884, ff. 36, 37.

² Arh. St. Timișoara, fond 687, ff. 16—17 (dosar memorialistic).

³ Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, „Registru“, nr. 4/1935.

⁴ Media lunară a numărului zilelor lucrătoare pe anul 1936 s-a calculat abstracție făcînd de lunile martie, aprilie și mai, cînd producția a stagnat. Această medie este de 8.199 zile lucrătoare pe lună. Arh. fabr. Ocsko Terezia, nr. 4/1935.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Media lunară a duzinilor de ciorapi fabricate, — abstracție făcînd de lunile martie, aprilie și mai, cînd fabrica fusese cuprinsă de grevă — este de 22.833, ceea ce face ca pentru întreaga perioadă a grevei să corespundă producția marfă medie de 58.366 duzini ciorapi. Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, „Registru de producție“, nr. 15/1936.

⁷ Conform bilanțului general, încheiat la 31 decembrie 1935, în magazie se aflau semifabricate în valoare de 730.346 lei și mărfuri fabricate în valoare de 2.962.830 lei. Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, „Registru inventar“, p. 54, nr. 6/1935.

⁸ Procesul-verbal al ședinței Consiliului de administrație din 20 martie, arată că, „...Stocul permanent de mărfuri gata ne-a permis cu toate acestea să aprovizionăm clientela noastră în vederea sezonului de Paști“. Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, Registru de procese-verbale ale consiliului de administrație.

zări al căror volum reprezenta 52% din vânzările medii ale anului 1936, calculate pentru un interval respectiv, ceea ce ne arată că stocul din magazii a putut să asigure desfacerea ¹. Desigur că vânzările s-au efectuat totuși într-o proporție mult redusă ², îndeosebi în ultima perioadă a grevei ³ când membrii consiliului de administrație au început să-și manifeste tot mai viu neliniștea, pe măsură ce stocul de mărfuri existent se epuiza ⁴. În aceste condiții conducerea centrală din București l-a somat chiar pe directorul Rörich ca „pînă la 1 mai să aplaneze conflictul dintre fabrică și muncitori“ avertizîndu-l că „în caz contrar va fi înlocuit“ ⁵.

Ca și în alegerea momentului declanșării grevei, trădarea social-democraților de dreapta, a conducerii oportuniste a sindicatului, s-a vădit atît pe parcursul desfășurării luptei greviste, cit și cu prilejul încetării ei. Cu toate că revendicările ce au constituit mobilul ridicării la luptă a muncitorilor de la „Standard“, nu au fost decît parțial satisfăcute, conducerea social-democrată de dreapta a sindicatului a dat semnalul de încetare a grevei, fără a ține seama de interesele vitale ale lucrătorilor greviști care rezistaseră cu succes o perioadă atît de îndelungată.

După încetarea grevei, urmărindu-se dezorganizarea mișcării revoluționare din fabrică, se fac concedieri masive; multe lucrătoare, îndeosebi fruntașele luptei greviste, au fost îndepărtate fără preaviz, formula utilizată de conducerea fabricii fiind: „au părăsit serviciul“ ⁶. La încetarea grevei din cei 316 ⁷ angajați care declaraseră grevă au fost reprimiți numai 270 ⁸, în timp ce ceilalți muncitori erau considerați concediați. În următoarele 11 săptămîni după reluarea lucrului, în baza formulei mai sus amintite, au fost concediate încă 25 de lucrătoare ⁹.

Amenințările ¹⁰, concedierile și lista neagră, arestările, diversiunea naționalistă, recrutarea de trădători, au fost tot atîtea mijloace prin care reprezentanții capitalului de la „Standard“ încercau să nimicească miș-

¹ În perioada 29 februarie—17 mai s-au efectuat vânzări în valoare de 6.116.729 lei față de 57.523.518 lei realizați pe întreg anul 1936, ceea ce corespunde unei medii săptămînale de 1.106.221 lei. Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, „Registru maestru“, nr. 11/1936. pg. 51—52.

² S-a făcut abstracție de faptul că în lunile martie, aprilie, cererea de ciorapi era încă relativ mare.

³ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 72, dosar nr. 6884, ff. 22, 23, 26.

⁴ *Ibidem*, f. 24.

⁵ *Ibidem*, ff. 22, 23, 26.

⁶ Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, dosar „Petițiuni“, nr. 5/1936. Adresa din 29 mai, 1936, a direcțiunii fabricii către Biroul Industrial al Municipiului Timișoara.

⁷ Din totalul de 319 muncitori ai fabricii doar 3 meseriași apar ca avînd zile lucrute în timpul grevei. Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, „Registru“, nr. 4/1935.

⁸ *Ibidem*, nr. 5/1936. Adresa din 18 mai 1936 a direcțiunii fabricii către Inspectoratul General al Muncii.

⁹ *Ibidem*, dosar „Petițiuni“. Adresele direcției fabricii către Biroul Industrial al Municipiului Timișoara din 29 mai, 6, 11, 12, 15 și 27 iunie, 2, 6, 7, 16, 23, 24, 30 și 31 iulie 1936.

¹⁰ *Ibidem*. Avertismente asupra concedierii, adresa din 11 iunie 1936 a direcțiunii către Inspect. General al Muncii.

carea revoluționară din fabrică, să distrugă nucleul ei. Astfel se explică de ce încă înainte de a fi luat sfârșit greva, la 6 mai 1936¹, o minoritate infimă de 36 muncitoare necalificate, din secția depănat, au reluat lucrul — fiind spărgătoare de grevă. Intrarea și ieșirea din fabrică a acestor lucrătoare au fost păzite cu strășnicie de organele polițienești care au primit ordinul categoric de a aresta pe loc și deferi imediat Consiliului de Război pe cei care ar încerca să împiedice spărgătoarele de grevă să lucreze². Dar atitudinea fermă de condamnare a muncitoarelor fabricii față de aceste trădătoare — rod al muncii neobosite a comuniștilor — constituie o verificare a adevărului leninist: „Orice grevă aduce cu sine pentru muncitori o mulțime de privațiuni atât de îngrozitoare, încât ele ar putea fi comparate numai cu calamitățile unui război: flămânzirea familiilor, pierderea salariului, de multe ori arestarea... Și cu toate aceste calamități muncitorii disprețuiesc pe acei care își părăsesc tovarășii și acceptă o tranzacție cu patronul”³.

Cu prilejul descinderii agenților poliției și siguranței în fabrică pentru a aresta unele fruntașe ale luptei greviste, care pedepsiseră pe câteva din trădătoarele grevei⁴, s-a manifestat din nou cu o deosebită putere solidaritatea de clasă a muncitoarelor, care au condamnat în unanimitate acele elemente trădătoare alături de care lucrătoarele cinstite nu mai vroiau să muncească⁵. Polițiștii și agenții siguranței, conduși de însăși directorul fabricii⁶, au arestat atunci patru muncitoare dintre cele mai active din Comitetul de grevă, ele fiind ridicate chiar din secții, de lângă mașinile la care lucrau. Mulțimea compactă adunată în curte, părăsind secțiile și oprind mașinile, a manifestat, protestând împotriva arestării tovarășelor lor de muncă și luptă, fără a da înapoi în fața amenințărilor categorice ale directorului. O muncitoare, care a luat cuvântul, a fost concediată pe loc⁷. Dosarul ce cuprindea cercetările privind cele patru muncitoare arestate a fost înaintat de către siguranță Consiliului de Război din Timișoara⁸.

Astfel și la fabrica „Standard” patronatul mină în mână cu autoritățile și întreg aparatul de stat fascist, s-a năpustit cu furie sălbatecă asupra muncitorilor greviști. Dar nici arestările nici bătăile, și cea mai banditească teroare întrebuintată n-au putut intimida muncitorimea care pășește cu demnitate la lupta împotriva capitaliștilor...⁹.

¹ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 72, dosar nr. 6884, f. 30.

² *Ibidem*, f. 29.

³ V. I. Lenin, *Opere*, vol. IV, Ed. politică, 1953, p. 292.

⁴ Adresa din 14 mai 1936 a direcțiunii fabricii către Inspect. general al Muncii, dosar „Petițiuni”, nr. 5/1936, Arh. fabr. „Oesko Terezia” și Arh. St. Timișoara, fond 687, f. 28 (dosar memorialistic).

⁵ Arh. St. Timișoara, fond 687, ff. 22, 23 și 28 (dosar memorialistic).

⁶ *Ibidem*, ff. 1, 2.

⁷ *Ibidem*, f. 28.

⁸ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 72, dosar 6884, f. 42.

⁹ *Ibidem*, „Scînteia” din 1 mai, 1936.

După încetarea grevei, exploatarea, ofensiva direcției împotriva drepturilor muncitorești au fost intensificate.

Pentru a-i determina pe muncitori să renunțe la revendicarea privind acordarea concediilor de odihnă, conducerea fabricii a intervenit prin avocații¹ săi la Tribunal pentru ca cererea colectivă a lucrătorilor să fie respinsă, deoarece procedura ar impune procese separate pentru fiecare în parte. În timp ce muncitorilor care reluasera lucrul, li se făceau, la plata fiecărui salariu, rețineri sub pretextul onorării avocatului care-i „apăraseră“ la proces, sumă ce se ridica la 200 lei lunar, judecarea proceselor intentate de câteva din muncitoarele concediate, care își cereau drepturile legale de concediu, s-a prelungit aproape șase ani, pînă în 1941².

Pe lângă mijloacele de intimidare, rețineri, menținerea salariilor la un nivel scăzut, amenzi etc. înșelarea muncitorilor era un alt procedeu utilizat de capitaliști pentru a le răpi și puținele drepturi care le-au mai rămas, patronii sporindu-și și pe această cale profiturile după care alergau neconținut. O muncitoare, de pildă, avea dreptul să încaseze, conform calculului contabilității fabricii, 3.949 lei, sumă solicitată de cea în cauză. Iată însă rezoluția conducerii: „se poate face o tranzacție oferind pînă la lei 2000“. Pentru dreptul ei calculat și recunoscut de direcțiune ea a fost totuși tîrîtă prin judecăți³.

S-a intensificat de asemenea regimul de teroare în fabrică. A apărut un regulament cuprinzînd zece puncte, alcătuit de direcțiune, a cărui nerespectare ducea în mod automat la amenzi sau la concediere⁴.

În ciuda faptului că avusese loc greva de lungă durată din februarie-mai, beneficiul net al societății „Prima fabrică de ciorapi „Standard“ din Timișoara S.A.“ pe anul 1936 nu a scăzut, dimpotrivă a ajuns la 2.086.199 lei⁵ fiind chiar ceva mai mare decît în anul precedent⁶. Pe de altă parte este semnificativă analiza volumului salariilor brute plătite în anii 1935—1936—1937. Totalul salariilor brute plătite în anul 1936

¹ Interesantă și demascatoare a corupției ce domnește în lumea capitalistă a „obiectivității“ pe care se situa un avocat — unealtă a exploatatorilor — este rezoluția conducerii fabricii pe o adresă primită din partea juriconsultului municipiului Timișoara din 11 sept. privind procesul cu lucrătoarea Ecat. Damschütz: 1) se va consulta juriconsultul municipiului dacă acceptă să-l angajăm și pe avocatul fabricii în acest proces; 2) se va consulta avocatul fabricii dacă dorește să dea ca martor (a fost de față la ultimele dezbateri cu muncitorii de la Inspectorat...). Deci, angajat ca... martor! Arh. fabr. „Ocsko Terezia“ din „Corespondență contencios“, nr. 23/1936.

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

⁴ Arh. St. Timișoara, fond 687, ff. 16 și 17 (dosar memorialistic).

⁵ Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, „Registru inventar“ nr. 6/1935 și „Registru maestru“, p. 16 și 19.

⁶ Beneficiul net realizat în 1935 a fost de 2.066.529 lei. Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, nr. 6/1935, „Registru inventar“.

reprezenta numai 87% față de 1935 și doar 68% față de 1937¹. Este necesar să subliniem aci că aceste cifre care ilustrează nivelul de trai mai scăzut în anul grevei în comparație cu cel și așa mizer din anii precedenți, nu reflectă și creșterea prețurilor la bunurile de larg consum din aceeași perioadă.

Aceste împrejurări au dus în mod obiectiv la adâncirea contradicțiilor de clasă dintre burghezie și proletariat, reliefând încă o dată clar justetea liniei tactice a P.C.R. care a explicat maselor muncitoare că problemele arzătoare ale mișcării revoluționare: „...lupta contra ofensivei capitaliste, lupta contra fascismului și războiului, chestiunea Frontului unic, unitatea sindicală...”² constituie principalele condiții pentru ridicarea pe o treaptă mai înaltă a bătăliei celor exploatați împotriva exploataților.

* * *

Greva de la fabrica „Standard“, care se înscrie în șirul frământărilor și a luptelor desfășurate de proletariat împotriva exploatării, pentru o viață mai bună, împotriva fascismului și a războiului, a avut un mare răsunet.

Durata ei lungă, de aproape trei luni de zile, ne vorbește despre tăria morală a greviștilor despre înalta conștiință politică a comuniștilor care explicau maselor că numai rezistând vor reuși a impune capitaliștilor propria voință, satisfacerea revendicărilor lor vitale; totodată ea mai reflectă capacitatea comuniștilor de a mobiliza lucrătorii fabricii, de a-i uni, întărindu-le spiritul de combativitate, fapt ce oglindește strângerea tot mai puternică a legăturilor dintre Partid și mase în acea perioadă.

Cu toate că salariile au fost majorate cu 50%, insuccesul încercărilor direcțiunii de a le mai reduce — constituie o nouă izbîndă a luptei greviste.

Deși obiectivele urmărite i-au imprimat grevei un vădit caracter economic, ea a avut și o însemnătate politică, ca urmare a faptului că s-a desfășurat într-o perioadă cînd clasele guvernante se orientau tot mai fățiș spre fascism, iar muncitoarele de la „Standard“ au reușit, prin lupta lor, să zădărnicească planurile direcției de a efectua o nouă scădere a salariilor.

Reprimirea muncitoarelor concediate în zilele premergătoare izbucnirii grevei, în momentul cînd aceasta devenise iminentă — a fost

¹ Totalul salariilor brute pe anii 1935, 1936 și 1937 a fost de 5.152.406 lei, 4.514.890 lei, 6.621.755 lei; numărul lucrătorilor a crescut în 1937 cu 110 ajungînd la 429, astfel încît creșterea volumului salariilor brute plătite în 1937 nu poate fi înțeleasă ca o mărire a salariilor pe cap de muncitor. Arh. fabr. „Ocsko Terezia“, dosar nr. 4/1935.

² Documente din istoria P.C.R., vol. IV, Ed. politică, ediția 1957, p. 260. Articol apărut în „Buletinul“ organ al C.C. al P.C.R., anul V, nr. 21 din iunie 1935.

determinată de teama burgheziei, a reprezentanților ei din direcțiunea fabricii — în fața forței organizate a proletariatului, fapt ce i-a insuflat acestuia mai multă încredere în capacitatea sa de luptă.

Condițiile vitrege a săptămînilor lungi de grevă au evidențiat, mai mult ca în alte situații, puternica solidaritate de clasă dintre greviști care nu au dat înapoi în fața greutăților materiale, a presiunilor, amenințărilor și măsurilor drastice luate de direcțiunea fabricii, sprijinită în largă măsură de organele represive ale statului burghezo-moșieresc.

Dacă muncitorii de la „Standard“ au fost în stare să opună o rezistență dîrză, în fața exploatării patronale, de aproape trei luni de zile, aceasta se explică și prin faptul că, peste capul elementelor social democratice de dreapta, care căutau să-i dezbine, s-a încheșat în focul luptei greviste Frontul unic muncitoresc, că lucrătorii s-au unit strîns în lupta pentru cîștigarea revendicărilor lor vitale.

Succesul antrenării întregii mase a muncitorilor fabricii și a aderării lor totale la grevă, cu toată compoziția eterogenă din punct de vedere național și politic, a fost un rezultat al muncii stăruitoare desfășurate de către comuniști care le-a explicat esența principiului internaționalismului proletar, pe ale cărei poziții s-a situat neabătut P.C.R.

Atît înainte de a fi avut loc greva, cît mai ales în timpul desfășurării și după încetarea ei, muncitorii fabricii au avut prilejul să cunoască adevărata față a social democrației de dreapta, oportunistă, trădătoare. O slăbiciune care s-a manifestat pe parcursul desfășurării grevei, oglindindu-se și în rezultatele ei, a constat în caracterul relativ pasiv al luptei, muncitorii neorganizînd demonstrații de stradă, neformulînd alături de revendicările economice, revendicări cu caracter politic. De altfel Siguranța fusese informată că „muncitorii au hotărît să declare grevă pasivă“¹.

În această privință „Scînteia“ ilegală arăta: „Acestui avînt de luptă ...i se opun încă o bună parte din conducătorii reformiști... Ținerea grevelor într-un caracter pasiv, localizarea lor, face ca ele să fie de lungă durată... este nevoie ca masele să nu mai fie ținute într-o luptă pasivă“, stabilind necesitatea ridicării luptei greviste „la o fază cu mult mai superioară...“²

În focul bătăliei greviste de la fabrica „Standard“ s-au ridicat noi luptători devotați cauzei Partidului, s-a manifestat puternic rolul și influența comuniștilor. Aportul tineretului a fost deosebit de important; Uniunea Tineretului Comunist și-a desfășurat activitatea pe baza indicațiilor comuniștilor, cărora hotărîrea C.C. al P.C.R. din ianuarie 1936 le-a indicat clar că: „Organizațiile Partidului Comunist trebuie să îndrumeze permanent organizațiile U.T.C. pentru a stabili legături cu ma-

¹ Arh. centr. a Inst. de istorie a partidului, fond 72, dosar 6884, f. 3.

² *Ibidem*, „Scînteia“ din 1 mai, 1936.

sele de tineri din aceste organizații... pentru stringerea tuturor organizațiilor de tineret într-o singură organizație antifascistă a tinerei generații”¹. Greva a constituit o adevărată școală pentru muncitorii de la „Standard“.

Cu prilejul acestei greve se face remarcată pentru prima dată, în mod deosebit, eroina clasei muncitoare, utecista Ocsko Terezia care a fost ucisă în mod bestial în anul 1940 de către bandiții legionari, în colaborare cu Siguranța².

În concluzie putem spune că greva de la fabrica „Standard“ a fost un eveniment important în istoria mișcării muncitorești din orașul Timișoara, un pas înainte făcut de muncitorimea timișoreană pe calea maturizării sale politice, în lupta împotriva exploatării capitaliste, pentru o viață mai bună.

¹ Documente din istoria P.C.R., vol. IV, Ed. politică, 1957, p. 339.

² Arh. St. Timișoara, fond 687, ff. 22, 23 (dosar memorialistic).

CRIZA POLITICĂ A DICTATURII REGALE (1940)

de ELIZA CAMPUS

Încă la cel de-al VII-lea Congres al Internaționalei Comuniste, fascismul german fusese caracterizat ca „grupul de șoc al războiului imperialist“¹, „grupul de șoc al contrarevoluției internaționale“². În condițiile ofensivei crescînde a fascismului în genere și a fascismului german, în special, partidelor comuniste le-a revenit greaua sarcină de a lupta împotriva acțiunilor din ce în ce mai provocatoare ale dictaturii teroriste, organizate de „cele mai șovine, de cele mai imperialiste vîrfuri ale capitalului financiar“³. Cu mult înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial⁴, Congresul al VII-lea, generalizînd experiența de luptă a partidelor comuniste din diferite țări, izbutise să cristalizeze linia politică, tactica și strategia ce trebuiau urmate în lupta deosebit de grea și de primejdioasă cu fascismul. Organizarea unui front unic al proletariatului internațional și al popoarelor împotriva fascismului a constituit de aceea principalele obiective ale luptei partidelor comuniste. „Noua linie politică“ — sublinia W. Foster — „avea implicații vaste. Ea preconiza organizarea unei mari alianțe pentru apărarea păcii între U.R.S.S. și numeroase state capitaliste“⁵ precum și „dezvoltarea unei alianțe fără precedent între clasa muncitoare, țărănime și păturile largi ale claselor de mijloc de la orașe“⁶. În asemenea condiții, „comuniștii trebuiau să vorbească nu numai în numele clasei muncitoare, dar și în numele întregii națiuni“⁷. Astfel, în anii grei din ajunul izbucnirii răz-

¹ VII-e Congrès de l'Internationale Communiste. Ed. en langues étrangères, Moscou, 1939, pg. 117 (August 1935).

² Gh. Dimitrov, *Opere alese*, Ed. politică, București, 1959, pg. 229.

³ VII-e Congrès de l'Internationale Communiste, pg. 117.

⁴ Problema celui de-al doilea război mondial a fost dezbătută la al VII-lea Congres al Internaționalei Comuniste, unde, Ercoli, prezentase raportul: La preparation de la guerre impérialiste et les tâches de l'Internationale Communiste.

⁵ *Ibidem*.

⁶ William Z. Foster. *Istoria celor trei Internaționale*, București, Ed. politică, 1959, pag. 474—475.

⁷ William Z. Foster. *op. cit.*, pag. 475.

boiului, comuniștii au luptat cu abnegație împotriva fascismului¹, ajungând să reprezinte cu adevărat cele mai legitime interese ale popoarelor.

În România, comuniștii au reprezentat singura forță politică consecventă în lupta contra fascismului. Aici s-a desfășurat, în eroicele zile din februarie 1933, prima luptă pe plan internațional împotriva fascismului, după instaurarea hitlerismului în Germania. Așa cum apreciază tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej, aceste lupte „au frinat ofensiva capitalistă împotriva condițiilor de muncă și de viață ale oamenilor muncii, au dat o lovitură puternică politicii de fascizare a țării, au contribuit la creșterea conștiinței politice și la îmbogățirea experienței de luptă a proletariatului. Au crescut influența și autoritatea partidului, numeroși muncitori din marea industrie, care au stat în fruntea acestor eroice acțiuni, au intrat în rândurile lui, îmbunătățindu-i compoziția socială și întărindu-i legăturile cu clasa muncitoare“². Comuniștii, reprezentând interesele întregii națiuni au stat de veghe, avertizând masele și chemându-le la luptă împotriva fascismului german care după înrobitorul tratat din martie 1939, se pregătea să cotopească complet România: „Germania realizează o veritabilă încercuire și izolare a țării noastre“, care „se află expusă agresorului hitlerist“³, aprecia un document de partid din august 1939. Comuniștii au alcătuit în consecință un program de luptă care prevedea, între altele, „alarmarea țării împotriva unei imediate agresiuni fasciste“⁴ ca și împotriva guvernului ce căuta „să ascundă pericolul“⁵.

Deci, în anii din ajunul izbucnirii războiului antisovietic, P.C.R., a fost singura forță politică care reprezenta interesele întregii națiuni. Organizând lupta împotriva cotozirii României de către Germania nazistă, P.C.R. a militat în mod activ atât împotriva Gărzii de fier cit și contra regimului fascist al dictaturii regale. De asemenea acțiunile de luptă și de demascare purtate de P.C.R. s-au îndreptat atât împotriva înrobitoarelor tratate cu Germania nazistă cit și împotriva agenturii ei în România: Volksgemeinschaft-ul, N.S.D.A.P.-ul⁶ ca și a celorlalte organizații ale germanilor hitleriști.

În același timp, lupta contra dictaturii regale se împletea cu lupta împotriva partidelor politice burgheze care, criticând pe Carol al

¹ Lupta eroică a proletariatului din Austria, februarie 1934; lupta proletariatului francez din februarie 1934; insurecția muncitorilor din Spania din octombrie 1934; războiul civil din Spania 1936—1939 ca și numeroasele lupte duse de proletariat în Polonia, Cehoslovacia etc.

² Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări 1959—1961*, Ed. politică, București, 1961, pag. 435—436.

³ Arhiva Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R. Lupta de clasă nr. 6, august 1939, pag. 3.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Volksgemeinschaft-ul: O organizație politică și economică a germanilor hitleriști din România; N.S.D.A.P.: partidul nazist. Principala agentură a naziștilor era însă organizația Garda de fier care reprezenta interesele imperialismului german în România.

II-lea, pregăteau, de fapt, venirea la putere a unei alte grupări fasciste, în frunte cu Garda de fier, partidul stipendiat de Germania nazistă.

În cadrul acestei complexe situații politice, partidul comunist s-a străduit să canalizeze toate nemulțumirile, întreaga revoltă a maseilor spre același țel: lupta contra fascismului. În împrejurările istorice obiective existente în vara anului 1940, această acțiune nu a putut fi însă încununată cu succes. Forțele populare nu au izbutit să împiedice instaurarea regimului militar-fascist din septembrie 1940, după înlăturarea dictaturii regale, profund compromise.

I

Partidul comunist a fost singurul partid politic care a caracterizat în mod real semnificația tratatelor dintre România și Germania fascistă, arătând că ele nu aveau alt țel decît cîtropirea țării de către hitleriști. Obiectivele tratatului romîno-german din martie 1939, de pildă, tîneau, așa cum apreciază un document de partid, — „să lichideze industria romînească, să-i monopolizeze produsele, să-i folosească teritoriul, pentru a crea sub formă de zone libere, baze militare și uzine de război“¹. Sub conducerea P.C.R. masele populare au protestat cu vehemență împotriva tratatului înrobitor. La 1 mai, de exemplu, printr-o masivă demonstrație, poporul a cerut în fața palatului regal, „abrogarea pactului economic romîno-german, de trădare a țării“².

În aceste zile România ar mai fi putut fi încă salvată, dacă în loc de a accepta precara garanție franco-britanică, lipsită de orîce eficacitate, ar fi primit propunerea făcută de Uniunea Sovietică la 17 aprilie 1939. Punctul 3 al acestei generoase propuneri prevedea: „Acordarea unor garanții de independență tuturor statelor limitrofe cu Uniunea Sovietică, de la Marea Baltică pînă la Marea Neagră“³. Guvernul dictaturii regale, cu sprijinul și aprobarea claselor dominante și a partidelor lor politice, a refuzat însă garanția oferită cu generozitate de U.R.S.S. deoarece ducea o politică agresivă, războinică, antisovietică. A luat de aceea cu totul altfel de măsuri.

În pofida voinții maselor populare, care simțeau din plin efectele tratatului cu Germania fascistă, guvernul a pornit în martie 1940, noi negocieri cu Germania fascistă. În felul acesta, așa cum apreciază tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, „dictatura regală a vîndut Germaniei naziste bogățiile țării, prim pas spre pierderea independenței noastre

¹ Arhiva Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.A.R., Lupta de clasă nr. 6, august 1939, pag. 5—6.

² Scînteia, 1 iunie 1939, pag. 3.

³ Acad. O. I. M. Maiski, *În ajunul celui de-al doilea război mondial. Din amintirile unui diplomat sovietic*. Timpuri noi 3/1962, pag. 27. Celelalte două puncte din propunerea făcută de Uniunea Sovietică la 17 aprilie 1939: 1) Încheierea unui pact tripartit de ajutor mutual între Uniunea Sovietică, Anglia și Franța; 2) Încheierea unei convenții militare care să întărească acest pact.

naționale“¹. Era tocmai perioada când hitleriștii, punînd în aplicare planul de cîmpire a țărilor din vestul Europei, se hotărîseră să acapareze în special petrolul Romîniei. La 21 martie a sosit în București doctorul Clodius, care a început tratativele. El a arătat deschis guvernului că, prin acest acord, Romînia sprijinea acțiunile întreprinse de Reich, trecînd, în fond, de partea Axei. Clodius a ținut să precizeze că noul tratat va fi important și prin însemnătatea lui politică². Carol al II-lea, care făcea caz de „neutralitatea“ Romîniei, a consimțit să depășească cu mult cantitatea de petrol prevăzută în tratatul din 1939. A hotărît să livreze 130.000 tone de petrol pe lună, deși societățile petroliere nu puteau să încarce mai mult de 50.000 tone lunar. Regele și primul ministru s-au angajat însă să găsească mijloacele necesare în vederea livrării celor 130.000 de tone³.

Există documente care mărturisesc însă o cifră și mai mare, fiind vorba de o medie anuală de patru milioane de tone de petrol. În plus protocolul confidențial semnat la 24 aprilie 1940⁴ indică și însemnate sume de bani ce s-au pierdut de către stat, în favoarea hitleriștilor. În același timp, Clodius a cerut ca Romînia să facă plăți anticipate în Germania. Gafencu precizează în minuta convorbirii cu Clodius: „Cere, ca un act de prietenie din partea noastră, să ne învoim să facem în contul datoriilor noastre în Germania, unele plăți anticipate ca să se pună germanilor lei, la dispoziție“⁵. În felul acesta așa-zisa echilibrare a clearing-ului între Germania și Romînia devenea cu adevărat o ficțiune. Tot la 24 aprilie, al III-lea Reich a cerut Romîniei noi zone libere în Banat, pe Bega, pentru a stabili „în primul rînd o linie de transport prin Banat a cerealelor romînești“⁶.

Cu toate că naziștii obținuseră asemenea posibilități de spoliere a economiei romînești, ei se gîndeau totuși să pună deplină stăpînire pe regiunea petroliferă, trecînd la o acțiune deschisă de ocupare a Romîniei. În însemnările lui Ciano găsim de altfel confirmarea acestui plan de cîmpire: „Germania vrea să ocupe regiunea petroliferă romîna și

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, Ed. de stat pentru literatură politică, București, 1956, pag. 20.

² Arhiva Ministerului de Externe (prescurtat: Arh. M.A.E.), Dosar 2. Germ. Notă asupra convorbirii avute de dl. ministru Gafencu cu dr. Clodius la Minist. Af. Str. la 11 apr. 1940.

³ *Ibidem*.

⁴ Arh. M.A.E. Relații romîno-germane, între 1920—1940 de Moscuna-Sior. Protocolul confidențial romîno-germ. La pag. 82 a lucrării citate se arată: „Romînia... este în situația de a-și vinde produsele petrolifere la 21.768 milioane lei anual“, pierzînd „26.500 milioane“. „Este pur și simplu o pierdere pentru economia romînească care a trebuit să renunțe la drepturile vamale“. Guvernul dictaturii regale a consimțit tot atunci la o majorare a cursului mării de la 50 lei pentru 1 R. M. la 60 lei pentru o 1 R. M. (Vezi protocolul indicat, pag. 82).

⁵ Arh. M. A. E. dosar 2, Germ. Notă asupra convorbirii avute de dl. ministru Gafencu cu dl. Clodius la Minist. Af. Str. la 11 apr. 1940.

⁶ Deutsches Zentralarchiv, Potsdam, D. DR. Konsulat in Temesvar, dos. 137, pag. 86. Auswärtiges Amt. w. III. B. 3376/40, 24 aprilie 1940. Adresă prin care se trimite instrucțiuni în acest sens, consulatului german din Timișoara.

cere Ungariei drept de trecere pentru trupele sale. Pentru prețul conșimțirii sale, Ungaria va primi Transilvania”¹.

Deși guvernul dictaturii regale cunoștea pe deplin intențiile celui de al III-lea Reich, totuși a continuat cu deosebită ardoare să dea chiar mai mult decât i se cerea. La 16 iulie, de pildă, Gigurtu îi scria lui Goering: „Dorinței dv. remisă nouă prin generalul Rozin, de a intensifica livrarea uleiurilor minerale spre Germania, se va corespunde din partea noastră cu toate eforturile. După cum vă va fi raportat prietenul meu dr. Neubacher, sîntem dispuși — în ceea ce privește cantitatea — să dublăm livrările”². Aducă apoi cu o slugărnicie dezgustătoare: „Vă rog numai a-mi transmite pe orice cale și la timp, gîndurile și dorințele dv.”³.

Nu e de mirare că la 8 august 1940, guvernul trădător al dictaturii regale a încheiat un nou acord germano-romîn, semnat de dr. Neubacher din partea Germaniei și de Leon, ministrul Economiei. *Acordul sancționa poziția de stat satelit a Romîniei*, care dădea Germaniei naziste toate ușurințele posibile, pentru spolierea țării”⁴.

Din cauza politicii antinaționale și antipatriotice a dictaturii regale, Romînia a devenit prin tratatele încheiate în cursul anului 1940, un satelit al Axei.

P.C.R. arătase încă din 1938, care este esența de clasă a dictaturii regale, caracterizînd-o ca pe „o dictatură a vîrfurilor, numericeste cele mai puține, politicește cele mai reacționare, agresive și șovine ale capitalului monopolist romîn și a marii moșierimi din Romînia”⁵. În vederea satisfacerii intereselor lor înguste de clasă, aceste „vîrfuri, politicește cele mai reacționare” au vîndut țara Germaniei naziste. Analizînd situația ce se crease în țară, Partidul a putut să prevadă, bizuindu-se pe legile obiective de dezvoltare a societății, că în curînd dictatura regală va transforma Romînia într-un satelit al Axei. De aceea la a VI-a plenară a C.C. al P.C.R., se apreciasse că se apropie lupta

¹ Ciano Galeazzo, Journal politique, vol. I, Presses françaises et étrangères, Oreste Zaluk, Paris, pag. 234.

² Arh. M.A.E. C. 18. Dosar 48. Scrisoarea adresată la 16 iulie 1940 de Gigurtu lui Goering.

³ *Ibidem*. Textul scrisorii mai relevă și alte aspecte ale acțiunii trădătoare a guvernului: „Mijloace de transport s-au pus la dispoziție cu toate tensiunile de la granițele noastre — 3000 cisterne. Minist. Comunicațiilor, comisarul guvernului pentru petrol și generalul Rozin sînt autorizați și însărcinați de mine de a satisface dorințele dv., și de a coordona legăturile în așa fel cu serviciile dv. executante, încît să se fină perfect seama de necesitățile de război din Germania...”.

⁴ Documents on German Foreign Policy, vol. X. Series D. United States Government Printing Office. Washington 1957. German-Rumanian agreement 8 aug. 1940, pag. 446—448.

În același volum pag. 69, se arată că autoritățile romînești se găseau în strînsă legătură cu al treilea Reich în vederea asigurării regiunilor petrolifere. Încă la 23 iunie, von Killinger raporta la Berlin că vizita sa în Romînia cît și întîlnirea cu Moruzov, șeful Siguranței, a fost încununată cu succes, luîndu-se toate măsurile pentru „protejarea regiunii petrolifere”.

⁵ Arh. Inst. de istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R. Lupta de clasă, nr. 4, august, 1938, pag. 21.

pentru eliberarea țării de cotropitori. S-a trasat deci sarcina ca membrii de partid să participe activ la concentrările de trupe „unde să lupte pentru întărirea forței politice și morale a armatei“¹ contra Germaniei hitleriste, a statelor revizioniste, a Gărzii de fier și a guvernului diciturii regale.

* * *

Tratatele au constituit forma politică oficială care a îngăduit naștilor să introducă în România un vast aparat politico-economic pentru jefuirea sistematică a tuturor sectoarelor economiei naționale.

Încă în 1939, P.C.R. a scos în evidență procesul de criminală „subminare a țării, de spionaj și diversiune“², întreprins și de „nemții hitleriști“³ aflați în țară. Naziștii au utilizat organizațiile politice și economice ale germanilor din România, alcătuind acel stat în stat, de care aveau nevoie pentru supunerea deplină a țării N.S.D.A.P.⁴, partidul nazist se bucura de o deosebită considerație. Gauleiter-ul Conradi⁵, șeful acestui partid avea o putere cu mult mai mare decât ministrul Germaniei la București⁶. Colonelul Gerstenberg⁷, oficial, atașatul militar pentru aviație, prieten personal cu Goering, era de fapt șeful serviciului militar secret al naziștilor. Lucra în voie, prevalându-se de imunitatea sa diplomatică. Doctorul Neubacher⁸, șeful permanent al comisiei economice naziste, un alt prieten personal al lui Goering, impunea cu ostentație cererile din ce în ce mai îndrăznețe ale celui de-al III-lea Reich. De asemenea, agenții Gestapoului instalați în țară încă din 1933, se bucurau de deosebita atenție a autorităților municipale și a guvernului⁹.

În 1940, rețeaua organizațiilor naziste, care utiliza și forurile diplomatice, a trecut la acțiuni economice și politice menite să grăbească procesul de cotropire a țării.

În mod metodic, naziștii au împințit cu spioni bine instruiți cele mai importante centre industriale din România. Trebuiau date informații precise despre fiecare întreprindere, indicându-se și căile prin care instituția putea ajunge mai repede sub control nazist. Un exemplu semnificativ în acest sens îl constituie conținutul unui raport trimis

¹ Arh. Inst. de istorie a partidului, *Lupta de clasă*, nr. 6, august 1939, pag. 10.

² Documente din Istoria Partidului Comunist din România. Ed. a II-a. Ed. pentru Lit. politică, București, 1953, pag. 321.

³ *Ibidem*.

⁴ National Sozialistische Partei Deutschlands.

⁵ R. G. Waldock, Athene Palace, Bucharest. Hitler's new Order Comesto Rumania Caestable, London 1943, pag. 42, 43.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, pag. 33—34.

⁸ *Ibidem*, p. 44.

⁹ Arh. St. Buc. Fond Casa regală. Externe. Mapa 22. Germania, Gestapo. Există în mapă două lucrări privind Gestapoul: Philippe St., Walter Kerr. Gestapo, London, Oct. 1939; Hans Jürgen Koehler. In mijlocul Gestapoului. Ed. Michael Josef L. D. T., London 1939. Capitolul VI din lucrarea lui Kerr, se ocupă de acțiunea Gestapo-ului în România, pag. 35—36.

la 27 iulie 1940 de consulatul din Timișoara legației germane din București. Se arată că există defecțiuni care nu îngăduie cunoașterea situației de la uzinele Cugir. „Cugirul“, menționează raportul, „deși se găsește din punct de vedere geografic sub această jurisdicție, este situat atît de departe, în Carpații Transilvaniei, încît supravegherea se realizează foarte greu“¹. De aceea, se arată în continuare, Gauleitung-ul² regional nu poate da dispoziții „oamenilor de încredere“ să cerceteze acest loc care este izolat în împrejurimi românești. Consulul, Dr. Kuhna ajunge la concluzia că o atare sarcină de supraveghere și informare ar putea fi îndeplinită cu mult mai mult succes de consulatele din Brașov și Sibiu³. Așadar în această perioadă exista o rețea sistematic organizată, pe regiuni care se ocupa metodic de situația fiecărui centru industrial în parte.

De altfel, în iunie 1940, această acțiune cu caracter subversiv a căpătat o formă oarecum oficială. S-a înființat un Consiliu menit să coordoneze totul în vederea uniformizării metodelor ce trebuiau utilizate. Volksgemeinschaft-ului i-a fost încredințată această sarcină. La 23 iunie, a avut loc de aceea la Sibiu, un consiliu sub președinția doctorului Gustav Sonntag, Landesleiter für Wirtschaft⁴. Sonntag se întorsese de la Berlin unde primise ordinul de a organiza un consiliu economic⁵, destinat să uniformizeze metodele necesare pentru grăbirea procesului de cotropire.

Este sugestiv faptul că la această primă ședință s-a hotărît, printre altele, și luarea unor măsuri împotriva personalului românesc din întreprinderile germane⁶.

Acest fapt nu a împiedicat cu nimic firmele naziste să cumpere materiale de război din Statele Unite, camuflîndu-se în spatele unor cetățeni români⁷ în timp ce funcționarii români erau concediați din întreprinderile germane.

¹ Deutsches Zentralarchiv Potsdam, D. D. R. Konsulat im Temesvar. Dos. 602, pag. 28. Telegr. 450/40 din 22 iulie 1940, trimisă legației germane din București.

² Conducerea administrativă regională a Volksgemeinschaft-ului.

³ Deutsches Zentralarchiv Potsdam, D. D. R. Konsulat in Temesvar. Dos. 602, pag. 28. Telegr. 450/40.

⁴ Conducător pentru probleme economice.

⁵ Deutsches Zentralarchiv, Potsdam, D.D.R. Konsulat im Temesvar. Dosar 105, p. 110—111 : Deutsche Volksgemeinschaft im Rumänien, Landesamt für Wirtschaft Bukarest. Aleca Carmen-Silva. Scrisoare adresată de Gustav Sonntag către Richard Kuhna, consulul german din Timișoara. La p. 111, se găsește raportul primei ședințe din 23 iunie 1940. Au luat parte între alții : Gustav Sonntag, senator F. Connert, director A. Faber, director A. Klein, director Prall, Karres — care era Landesbearbeiter für Industrie, F. Fabricius, Jickeli etc. S-a hotărît organizarea unui consiliu de 12 membri (6 membri permanenți).

⁶ *Ibidem*.

⁷ Deutsches Zentralarchiv Potsdam, D. D. R. Konsulat im Temesvar. Dosar 112 p. 189—191. Teba. Soc. Anon.. Arad cere sprijinul consulatului, deoarece firma J. Kahn et Comp. Inc. Dallas, Tex. S.U.A. refuză expedierea materialului, considerînd că e vorba de o firmă germană. În scrisoarea firmei din Arad se arată : „Am replicat că sîntem o societate pe acțiuni românească“. În continuare, se dau detalii, arătîndu-se că acțiunile firmei au fost preluate în 1938 de un cetățean român și că doar directorul, Dr. Walter Bergman, era cetățean german etc.

În genere, o serie de acțiuni întreprinse de hitleriști dovedesc pe deplin afirmația că în România se stabilise un fel de stat în stat. Constituirea unor gărzi naționale germane¹, instituirea unor centre de instrucție pentru pregătirea comandanților acestor gărzi²; circulația liberă a santinelor și patrulilor germane prin orașe și sate, ca și o „acțiune de totală germanizare a localităților unde se găsea populație mixtă”³, iată doar câteva dintre aspectele activității diferitelor organizații germane din România anulului 1940.

Deosebit de sugestivă a fost în această perioadă campania strîngerii de daruri pentru Reich. „Liebesgabensendung”, una dintre cele mai subversive acțiuni ale N.S.D.A.P.-ului, la care au colaborat forurile diplomatice germane ca și Volksgemeinschaft-ul a fost o concretizare deosebit de elocventă a situației de stat în stat. S-au achiziționat în mod nelegal lînă⁴, săpun, untură, carne de porc și alte produse, mii de vagoane îndreptîndu-se lunar spre Germania. Sume importante s-au trimis Reichului în cadrul aceleiași Liebesgabensendung. Chiar cele mai înalte foruri naziste au fost impresionate de zelul hitleriștilor din România. Cele două scrisori de mulțumire adresate de amiralul Raeder⁵ Volksgemeinschaft-ului, constituie o dovadă în plus a intensei activități a acestui stat în stat. De altfel, în oricare domeniu, hitleriștii acționau fără să țină seama de autoritățile românești.

Centrele diplomatice germane înființaseră, de pildă, o amplă rețea de spionaj împotriva Angliei și Franței, utilizînd fără scrupule în acest scop teritoriul „neutru” al Romîniei. La 1 martie 1940, legația germană din București cerea, de exemplu, consulatului din Timișoara să supravegheze pe diplomații francezi și englezi, legăturile ce au cu cercurile romînești, ca și transporturile de mărfuri ce se exportau din România în alte țări, îndeosebi în Anglia sau Franța⁶.

¹ *Arh. St. Buc.* Fond. Președ. Cons. de Miniștri. Pachet 5/79 Minoritatea germană din România, p. 11.

² *Ibidem.* Se arată în continuare în doc. cit.: „Tinerii prenilitari germani încep să lipsească de la ședințele de instrucție, declarînd că au primit ordin de a nu mai lua parte decît la ședințele de instrucție conduse de către instructori germani”. Răspund astfel: „Așa avem ordin de la comunitatea germană”.

³ *Ibidem.*

⁴ Deutsches Zentralarchiv, Potsdam, D.D.R. Konsulat in Temesvar. Raport 822/27 ian. 1940 trimis legației germane din București. Se arată că s-a achiziționat lînă, deși acest lucru nu e îngăduit, lîna fiind trebuincioasă armatei romîne.

⁵ *Ibidem.* Konsulat im Temesvar. Dos. 78, p. 19. O scrisoare e trimisă de Am. Raeder la 26 febr. 1940 și alta la 26 apr. 1940. Raeder mulțumește pentru contribuția dată cu prilejul nimicirii vasului hitlerist Amiral Graf von Spee.

⁶ Deutsches Zentralarchiv, Potsdam, D. D. R. Konsulat im Temesvar. Dosar 602, p. 47. La 1 martie, legația din București cerea supravegherea activității diplomaților francezi și englezi. Vezi Rapoartele consulatului din Timișoara din 20 ianuarie 1940, din 10 martie 1940. De asemenea, la 7 mai 1940, ministrul Germaniei la București cere supravegherea transporturilor de mărfuri din România cu direcția Anglia sau Franța sau în oricare alte țări. Dosar 112, p. 119. La 28 iulie 1940, la 5 august 1940, ordine similare trimise de legația germană din București consulatului din Orșova. Dosar 602, p. 16.

Acțiunile de cotopire a țării de către naziști au luat deci în cursul anului 1940 o înfățișare din ce în ce mai provocatoare. Demnitatea națională a poporului era permanent jignită.

Încă din 1939, comuniștii, reprezentînd interesele întregii națiuni, chemaseră masele la luptă: „Popor român, popoare conlocuitoare, ridicați-vă la luptă pentru a împiedica orice capitulare. Să fie arestați toți agenții lui Hitler din țara noastră”¹. În continuare manifestul P.C.R. sublinia necesitatea unirii tuturor forțelor antifasciste în lupta deosebit de grea pentru păstrarea independenței naționale. „Comuniștii”, declara manifestul, „vor lupta cu arma în mînă în primele rînduri. Uniți-vă cu toții într-un singur front puternic contra lui Hitler și a aliaților săi revizionști”².

Prin urmare frontul unic de luptă al poporului român și al naționalităților conlocuitoare pentru apărarea independenței naționale era calea, programul de urmat împotriva acțiunilor de cotopire ale naziștilor.

II

În pofida voinței maselor populare, guvernul dictaturii regale a inițiat acțiuni politice care au împins din ce în ce mai adînc țara în situația capitulară de satelit al Germaniei hitleriste. Pentru Carol al II-lea, ca și pentru păturile sociale ce îl susțineau, se punea doar o singură problemă: menținerea puterii cu orice preț. Chemînd masele la luptă împotriva acestei îngrozitoare primejdii, partidul comunist arăta cu fermitate: „Dușmanul e în propria noastră țară: dictatura regală și partidul ei de război F.R.N.”³.

Într-adevăr dușmanul dinăuntru era tot atît de primejdios ca și cel dinafară.

În aprilie, cînd naziștii începuseră cotopirea Norvegiei, Carol al II-lea s-a hotărît să treacă la fapte care să capteze bunăvoința și încrederea lui Hitler. A copleșit Volksgemeinschaft-ul cu nenumărate concesiuni, astfel încît conducătorii hitleriști ai acestei organizații ultrareacționare au publicat articole elogioase despre așa-zisul „înalt simț politic al regelui Carol”, grație căruia minoritățile naționale din România „se bucură de un regim mai liberal”⁴.

În mai însă Carol al II-lea s-a gîndit că a sosit momentul hotărîrilor de largă rezonanță. Întregul regim se temea că ar putea pierde puterea, deoarece în Reich se vorbea din ce în ce mai des despre necesi-

¹ Documente din Istoria Partidului, Comunist din România, Ed. a II-a, p. 320.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 324.

⁴ Ziarul *Der Grenzbole* din Bratislava publicase un atare articol, inspirat de Hans Otto Roth. În arhiva M.A.E. C. 3, vol. 17. România, Generale, se găsește un raport din 8 aprilie 1940 de la legația din Bratislava, semnat N. Lahovari, în care se vorbește despre această captare a bunăvoinței naziștilor din România de Carol II.

tatea de a avea în România un guvern cu totul atașat Axei. A renunța în mod oficial la poziția de *neutralitate*, afișată de la începutul războiului și a trece deschis de partea Axei, iată „marele plan de salvare a țării” inițiat de guvernul dictaturii regale. La 29 mai a avut loc un consiliu de coroană, care a discutat problema aderării la politica Axei¹. În speranța că își vor putea păstra pozițiile economice și politice, dacă se vor supune lui Hitler, jalnicii „salvatori” ai patriei au căutat să-și camufleze intențiile, ventilând argumente antisovietice calomnioase. În orice caz principala teză ce s-a susținut la acest consiliu de coroană a fost aceea că „România trebuia, cât mai devreme și fără să se tocmească, să încerce să cîștige bunăvoința Reichului”². Carol al II-lea a pledat pentru această propunere³ susținând că nu „mai era îngăduită nici o pierdere de timp”⁴. Hotărârile consiliului de coroană din mai caracterizează poziția morală a claselor dominante, a celor ce își permiteau să vorbească în numele patriei, a celor care „fără să se tocmească”, au vîndut țara pentru a-și apăra înguste interese de clasă. La 28 mai s-a declarat deci în mod oficial că România va „întări și va amplifica colaborarea cu Germania”⁵.

Actele de trădare națională, care au culminat cu cedarea Transilvaniei de nord la sfîrșitul lui august, s-au succedat într-un ritm uluitor, în vara anului 1940. Regimul dictaturii regale intrase în panică. Toate abuzurile, toate samavolniciile, toate crimele împotriva patriei, împotriva poporului puteau fi săvîrșite. Esențialul era puterea. Menținerea puterii cu orice preț. Dacă Hitler le asigură puterea, atunci Hitler trebuie să capete tot ceea ce dorea și chiar mai mult decît dorea”⁶.

La 20 iunie, cînd trădătorul Pétain pregătea actul de capitulare a Franței, primul ministru al Romîniei reînnoia slugarnic asigurările de fidelitate către cel de-al III-lea Reich. „Guvernul romîn” — se sublinia în declarație — „consideră această colaborare, reclamată de condițiile geopolitice ale Romîniei ca și noua orînduire europeană în curs de elaborare ca necesară în toate domeniile”⁷.

La 4 iulie, guvernul Gigurtu, nou instalat, declara la rîndul său: „Guvernul înțelege să facă o politică de integrare sinceră în sistemul creat de axa Berlin-Roma și aceasta nu numai ca o expresie de realism politic ci și ca o consecință logică a concepțiilor politice și ideologice ale membrilor săi, interpreți exacti ai sentimentelor națiunii”⁸. Fără

¹ Gr. Gafencu. *Préliminaires de la guerre à l'Est*. Egloff, Suisse 1944 p. 331. Gafencu care a asistat la acest consiliu relatează discuțiile, p. 331—333.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*. O a doua propunere era aceea de a se menține neutralitatea.

⁴ *Ibidem*, p. 333.

⁵ Arh. M.A.E. Dos. 186. Relații romîno-germane. Résumé de la communication faite par son Ex. le président du Conseil à son Ex. le ministre de l'Allemagne le 20 juin 1940.

⁶ Arh. M.A.E. Vezi scrisoarea lui Gigurtu către Goering din 16 iulie 1940. Arh. M.A.E. C. 18. Dosar 48.

⁷ Arh. M.A.E. Relații rom.-germ. Dos 186/1940. Résumé de la communication faite par son Ex. le président du Conseil à son Ex. le ministre de l'Allemagne le 20 juin 1940.

⁸ *Evenimentul* 6 iulie 1940, Constituirea noului guvern. Declarația guvernului.

să mai relevăm cinismul cu care acești trădători își îngăduiau să vorbească în numele națiunii, ținem să scoatem la iveală doar faptele, ascunse cu grijă sub acest paravan grandilocvento-patriotard.

La 2 iulie, Carol al II-lea i-a comunicat lui Fabricius, ministrul Reichului la București, dorința sa ca Germania să trimită o misiune militară în România¹. Revenind la 12 iulie asupra aceleiași probleme, i-a cerut din nou lui Hitler trupe de ocupație, arătând că acest lucru este necesar „din cauza dificultăților cu caracter militar și a situației politice existente”². Dictatura regală avea, de fapt, nevoie de trupe hitleriste pentru a se apăra împotriva poporului și pentru a-și consolida poziția față de grupul fascist rival care dorea să pună mâna pe putere.

Carol al II-lea a trecut apoi la acțiunile destinate să dovedească naziștilor adâncă lui fidelitate. Garanțiile britanice acordate României în aprilie 1939 trebuiau repudiate. La 29 mai, Zamfirescu, ministrul României la Copenhaga, releva într-un raport al său sugestia unui demnitar nazist care declarase că: „o îndepărtare formală a României de la garanția engleză ar fi de natură a avea chiar azi o mare înrăutățire asupra bunelor relații de viitor între România și Reich”³. Gata să execute și chiar să preîntâmpine orice dorință a naziștilor, Carol al II-lea a ținut să marcheze în decursul lunii iunie o modificare radicală a raporturilor cu Marea Britanie⁴.

La 1 iulie 1940, s-a anunțat în mod oficial renunțarea la garanțiile britanice⁵. Incontestabil, garanțiile anglo-franceze din 13 aprilie 1939 nu au avut niciodată semnificația unor garanții reale. Chiar lordul Halifax, unul dintre semnatarii documentului, arată în memoriile sale lipsa de valoare practică a acestor garanții⁶. Renunțarea de la 1 iulie nu se făcea însă din atari cauze. Era doar un act demonstrativ, slugarnic, menit să dovedească naziștilor sinceritatea hotărârilor luate de guvernul

¹ Documents on German Foreign Policy vol. X. Series D. United States Government Printing Office, Washington, 1957, p. 91. Telegrama din 2 iulie 1940, trimisă de legația din București către Auswärtiges Amt, Berlin, semnată Fabricius.

² *Ibidem*. Teleg. din 13 iulie 1940 de la legația din București către Auswärtiges Amt, semnată Fabricius.

³ Arh. M.A.E. C. 3. vol. XX România, Generale, Teleg. din 29 mai 1940 a legației din Copenhaga, semnată Zamfirescu.

⁴ *Ibidem*. C. 3. vol. 19 Convorbirea dintre dl. ministru Gigurtu și Sir Reginald Hoare, 6 iunie 1940.

Gigurtu i-a spus lui Hoare că România nu are intenția de a opri manevrele vasului german *Ithaca*, aflat de 15 zile la Sulina, oprind, în fond, navigația pe Dunăre.

⁵ Arh. M.A.E. Dos. 71/1940 R 2, partea I. În telegrama circulară trimisă tuturor legațiilor de către ministerul Af. Str. se declara: „Ministerul Afacerilor Străine a definit actuala noastră orientare politică externă, determinată de noua ordine europeană în curs de așezare. În cadrul acestei politici, România renunță la garanțiile anglo-franceze din 13 aprilie. Consiliul a aprobat în unanimitate această nouă orientare a politicii noastre externe. C. Argetoianu.

⁶ Halifax, Earl of. — Fulness of Days. Collin, London 1957, p. 205, arată: „Se poate afirma că nici guvernul polonez nici cel român nu aveau nici un fel de iluzie asupra ajutorului concret pe care îl puteau aștepta de la M. Britanie, în cazul că Hitler ar fi ales războiul”.

dictaturii regale. În acest scop, Fabricius a fost chemat la palat, deoarece Carol a ținut să-i comunice personal că a renunțat la garanția franco-britanică¹.

De altfel aceeași semnificație a avut și acțiunea de expulzare a unor cetățeni francezi și englezi, acțiune care s-a efectuat în forme cu totul lipsite de curtoazie². De asemenea, guvernul român a reținut toate remorchererele și șlepurile engleze de pe Dunăre, deși România nu se afla în stare de război cu Marea Britanie³.

În sfârșit s-a produs cu zgomot și ostentație ieșirea României din Societatea Națiunilor. Fără îndoială că, Societatea Națiunilor nu a corespuns niciodată scopului oficial pentru care a fost creată. A fost, în fond, forul politic care a servit interesele marilor puteri imperialiste învingătoare în primul război mondial. A folosit însă din plin și claselor dominante din România. De aceea, apare cu atât mai cinică declarația lui Manoilescu, ministrul de Externe, care a afirmat: „Prin retragerea României de la Societatea Națiunilor se încheie definitiv o iluzie politică în care s-a stărut prea multă vreme. Pe urma Societății Națiunilor, România, împotriva unor aparențe spectaculoase, nu a recoltat niciodată nici un folos efectiv; în schimb a fost antrenată printr-un mecanism automatic în acțiuni politice păgubitoare și contrarii adevăratelor sale sentimente față de unele mari și nobile națiuni prietene“⁴.

Repudierea a ceea ce preamăriseră, minciuna, înșelăciunea, toate mijloacele, oricât de josnice, au fost utilizate de regimul dictaturii regale pentru menținerea puterii.

* * *

S-a trecut de aceea și la înființarea unui partid fascist, copie fidelă a partidului nazist din Germania, organizat în așa fel încât să inspire cât mai multă încredere Reichului. La 21 iunie s-a promulgat o lege potrivit căreia Frontul Renașterii Naționale se transforma în partidul unic, totalitar, Partidul Națiunii⁵. Temporar, naziștii au acor-

¹ Documents on German Foreign Policy vol. X ed. cit. p. 91.

² Arh. M.A.E. C. 13 vol. 19. România. Generale. Discuția de la Ministerul Afacerilor Străine, 10 iulie 1940, ora 11 între dl. ministru Manoilescu și Sir Reginald Hoare, ministrul Angliei. Vezi și C. 3. vol. 21. Convorbirea dintre dl. Mihail Manoilescu și ambasadorul Franței Thierry la Ministerul Afacerilor Străine, 5 august 1940, ora. 11.

³ Arh. M.A.E. Dos. 71/1940 R. 2, partea I. Notă asupra convorbirii avute de dl. ministru Manoilescu cu dl. Hankey, secretarul legației engleze la 15 iulie 1940, ora 11, Hankey a arătat că România făcuse un adevărat act de piraterie și că în fond acest lucru însemna: „remiterea vaselor puterii germane“.

⁴ După ce printr-o telegramă anunțase la Geneva ieșirea din Soc. Nat. Arh. M.A.E. C. 3, vol. 19. Telegr. 42184/1940, Mihail Manoilescu a trecut la declarații publice. Unversul. 12 iulie 1940. Declarațiile d-lui Mihail Manoilescu.

⁵ Arh. St. Buc. Fond Președinția Consiliului de Min. Pachet 45/433. 21 iunie 1940. Circulara nr. 1 a Partidului Națiunii mai arată că regele este conducătorul suprem al acestui partid, declarat instituție de drept public. La 21 iunie, Ernest Urdăreanu a fost numit șeful statului major al partidului; la 5 iulie Gigurtu a devenit el șeful acestui stat major. Se prevedea în aceeași circulară, funcționarea mai departe a gărzilor naționale sub comanda generalului Petre Georgescu.

dat o anumită atenție acestui partid. Socoteau că nu sosise încă momentul înlocuirii lui Carol al II-lea. În orice caz, la 25 iunie, von Killinger, într-o discuție cu Moruzov despre organizarea noului partid, i-a propus să invite pentru o perioadă mai lungă patru experți politici din Germania¹. În același timp, Gigurtu și Manoilescu au fost trimiși la Hitler pentru a-l asigura de fidelitatea regimului. La această întâlnire, care a avut loc la 26 iulie, la Berghof, Gigurtu a precizat că reorganizarea situației din România se va face cu ajutorul noului instrument politic, Partidul Națiunii, după model german, într-o strinsă colaborare cu Germania².

Între timp, activitatea noului partid era departe de a fi satisfăcătoare. Înscrierile se făceau greu. În circulara nr. 10, secretariatul general cerea de urgență organelor în subordine „să întreprindă prin toate mijloacele de propagandă o acțiune de informare, de lămurire și de liniștire a spiritelor...”³.

Partidul comunist arătase însă care erau țelurile noului partid menit să desăvârșească „cu bestialitate opera reacționară, pogromistă, războinică și jefuitoare a F.R.N.-ului falimentar”⁴. Spiritele nu puteau fi deci „liniștite” prin mijloacele politice utilizate de reacționarul aparat al partidului nou constituit. Încordarea era puternică, masele acționau deschis împotriva regimului. Știrile sosite în legătură cu înscrierile în Partidul Națiunii erau deosebit de pesimiste. Din ce în ce se subțiau păturile burgheze interesate în menținerea dictaturii regale. Totuși, Carol II mai primea încă sfaturi și consolări de la cei ce continuau să-l susțină. Valeriu Pop îi scria, de pildă, într-un raport: „Țara, în majoritatea ei, nu este încă suficient pregătită să înțeleagă și să pătrundă această formulă politică”⁵. Devenise clar că Partidul Națiunii suferise un puternic eșec. Un exemplu elocvent îl constituie și conținutul unui comunicat din august 1940 al secretariatului general. Se arăta că termenul de 1 august, fixat ca limită pentru înscrierea în Partidul Națiunii, se referea doar la funcționarii publici⁶. Rezultă deci că aparatul de stat represiv nu putea sili decât pe funcționarii săi să se înscrie în partid și că pentru ceilalți eventuali aderenți trebuiau găsite urgent alte soluții. Valeriu Pop, de pildă, l-a sfătuit pe Carol să suspende înscrierile obligatorii care nu puteau avea alt rezultat decât, măr-

¹ Documents on German Foreign Policy ed. cit. p. 70. Von Killinger a precizat că experții s-ar ocupa de propagandă, de chestiuni organizatorice, de formațiile S.A. și de frontul muncii.

² *Ibidem* p. 307 Convorbirile de la Berghof dintre Hitler, Manoilescu, Gigurtu, 26 iulie 1940.

³ Arh. St. Buc. Fond. Soc. Preș. Cons. de Min. Pachet 45/433. Circulara nr. 10 a Part. Națiunii, semnat Ion I. Gigurtu, cu mențiunea confidențial.

⁴ Documente din Istoria Partidului Comunist din România, ed. cit. p. 327.

⁵ Arh. St. Buc. Fond. Casa regală. Interne. Mapa 34. Valeriu Pop — Situație. La punctul 5 se vorbește despre Partidul Națiunii.

⁶ Arh. St. Buc. Fond. Preș. Cons. de Miniștri. Pachet 45/433. Partidul Națiunii, secretariatul general. Comunicatul se referea la art. 2 din decretul lege pentru apărarea ordinii politice, unice și totalitare din România.

turisea Valeriu Pop, crearea unui partid „eterogen, fără coeziune, fără credință, fără dinamism, fără selecțiune, formă fără conținut“¹, organizându-se un partid nou, prin selecționarea membrilor. Numai că în iulie, august 1940, nu se mai putea pune o problemă ca aceea a selecționării membrilor. Neîncrederea păturilor sociale ce susțineau dictatura regală crescuse. Baza de clasă pe care se sprijineau carliștii se îngustase în mod îngrijorător pentru ei. Tot mai mult se discuta despre imensele cheltuieli făcute de Carol al II-lea, despre cele trei sute de milioane cheltuite cu palatul regal, despre cele două sute treizeci milioane băgate în grajdurile sale de la Malmaison, despre cele o sută treizeci de milioane cheltuite cu vila doamnei Lupescu, despre cele o sută de milioane aruncate pentru castelul de la Scrobiște² și încă multe altele.

Toate acestea mai puteau să fie trecute sub tăcere și ascunse poporului, cită vreme burghezia își simțea pozițiile asigurate prin menținerea la putere a dictaturii regale. Dar încă la începutul anului 1940, numeroase pături burgheze începuseră să-și dea seama că regimul nu le mai oferă siguranța de care aveau nevoie.

În februarie, de pildă, cu prilejul lansării bonurilor de înzestrare a armatei, modul abuziv, samavolnic al subscrierilor, care a dus la mari mișcări populare, a neliniștit chiar și anumite cercuri burgheze pînă atunci credincioase regimului. În unele scrisori adresate lui Carol se vorbește despre chipul cu totul „arbitrar“³ în care se fac subscrierile, descriindu-se cu lux de amănunte samavolnicțiile comisiilor⁴ ce umblau din casă în casă, pentru a obține subscrieri „benevole“. Metodele de jaf ale dictaturii regale începuseră să atingă și straturi sociale privilegiate. Nesiguranța se strecura deci și în aceste cercuri. Mica industrie care susținuse regimul, și-a ridicat și ea glasul, arătându-și nemulțumirea în legătură cu lipsa de materii prime. În senat, organul docil al dictaturii regale, președintele Uniunii Generale a micilor industriași arăta că aceste pături sociale nu vor „mai putea plăti impozitele necesare bugetului Apărării naționale“⁵.

¹ Arh. St. Buc. Fond Casa regală. Interne 1940. Mapa 34. Valeriu Pop. Situație.

² Arh. Inst. de Istoria a Partidului. C. Argetoianu. Însemnări zilnice. Caiet nr. 71/1941 p. 10.026, 10.027, 10.028. Incidentul privind castelul de la Scrobiște e relatat astfel: „A făcut o lege, care a rămas secretă, prin care a atribuit un lot Mihai-Viteazul și bietului rege Ferdinand, mort, al cărui moștenitor era el, Carol. Acest lot a fost defalcăt din domeniile coroanei la Scrobiște și pe el a fost construit palatul de lângă lac, devenit astfel proprietate personală a regelui Carol, deși a fost ridicat cu banii statului, pe terenul statului (p. 10.028).“

³ Arh. St. Buc. Fond. Casa regală. Petiții. Scrisori. Pachet 124. Scrisoarea din 3 febr. 1940, semnată I. Constant.

⁴ *Ibidem*. Arată procedeul acestor comisii. „Le arăți numai decît că ai scris o sumă importantă sau lea fa pe o lună dacă ești la stat. Ți se răspunde imediat că nu „este destul că mai posezi o casă“ etc...“

⁵ *Ibidem*. Fond Senat. Dosar 18105, p. 137. Alexandru Samoil pune o întrebare la 11 aprilie 1940 în vederea unei viitoare interpelări.

Nemulțumirile acestor categorii sociale se împleteau cu altele ale unor importante grupuri împiedicate de a realiza beneficii ce se canalizau în covârșitoare măsură spre Carol al II-lea și spre camarila regală. Pe plan politic, această situație s-a concretizat prin critici la adresa regimului, făcute de către reprezentanți ai partidelor liberal și național-tărănesc¹. De fapt, partidele istorice își creau platforma politică pentru a justifica susținerea, ajutorul concret ce l-au acordat grupării fasciste care a luat puterea în septembrie 1940. De aceea, ele au făcut și multă zarvă în jurul măsurilor care au dus la pierderea exercițiului mandatului de senatori de drept pentru unii membri ai lor².

Toate aceste acțiuni ale diferitelor pături burgheze au avut drept rezultat o neîncredere crescândă în regimul dictaturii regale care ajunsese să nemulțumească chiar și pe cei mai apropiați colaboratori. De pildă, Victor Iamandi, consilier regal, declarase în 1941: „Consilierii regali erau doar niște fanteze de aparență impunătoare al căror rol era acela de a acoperi actele nedemne care dezmembrau țara”³. Într-un anumit fel caracterizarea este reală, numai că aceste „fanteze” au fost și rămân responsabile de toate acțiunile trădătoare pe care le-au aprobat, fiind de acord cu hotărârile luate.

În iulie-august, baza socială de clasă a dictaturii regale se micșorase atât de mult, încât falimentul partidului Națiunii, care murise încă în fașă, nu mai putea mira pe nimeni.

* * *

Dictatura regală avea nevoie de noi aliați care să-i ajute să se mențină la putere. Încă la sfârșitul anului 1939, Carol al II-lea, crezându-se un politician abil, s-a gândit să-și apropie gruparea fascistă rivală, Garda de fier, făcând din ea un sprijin al dictaturii regale. Pe de altă parte, știind că Garda de fier era susținută de importante pături burgheze, guvernul nădăjduia să oprească într-un anumit fel criticile violente aduse de aceste cercuri dictaturii regale. În același timp, captarea Gărzii de fier, colaborarea ei în guvern, ar fi mărit încrederea lui Hitler, dând o oarecare siguranță lui Carol al II-lea care își vedea tronul serios amenințat. În fond, colaborarea în guvern cu legionarii, principalii reprezentanți ai imperialismului german în România, trebuia

¹ Arh. St. București, fond Senat, dosar 18040, pag. 41. Vezi memoriul semnat de Iuliu Maniu și I. C. Brătianu din 20 iunie 1940. De abia atunci reprezentanții partidelor istorice „descoperiseră” că parlamentul era o „fiecțiune” și alegerile „o parodie”. Este perioada când partidele istorice susțin din plin cealaltă grupare fascistă.

² *Ibidem*. Dos. 18046: Grigore Iunian pierde mandatul.

Dos. 18047: Aurel Dobrescu pierde mandatul.

La fel P.S.S. Vartolomeu Stănescu.

Dos. 18017: La fel V. P. Sassu, M. I. Orleanu, Ion Mihalache, Const. I. C. Brătianu, Nicolae Lupu, Iuliu Maniu etc.

³ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min. Pachet 35/3888. Memoriul lui Victor Iamandi către Ion Antonescu, iunie, 1941.

să marcheze faptul că dictatura regală se subordona complet hitlerismului. Iată „subtilul plan“ la care a recurs falimentara dictatură regală. Carol s-a gândit să facă apel și la relațiile cordiale ce domniseră între el și legionari pînă în 1938. O scrisoare adresată lui Carol de mișcarea legionară, în vara anului 1940, confirmă pe deplin, de altfel, acest fapt. Se arată, de pildă : „...de la 1930 și pînă în 1938, mișcarea legionară, sub domnia maiestății voastre a trăit și s-a dezvoltat, fără să vadă nici maiestatea voastră un dușman în mișcarea legionară și nici mișcarea legionară nu a văzut un dușman în maiestatea voastră“¹. De bună seamă a existat o etapă de idilică armonie între monarhie și legionari. În 1938 însă, Carol al II-lea dorind să ajungă singurul conducător al fascismului din România, relațiile cu Garda de fier au fost rupte cu destulă brutalitate. În acești doi ani, dictatura regală a trecut la unele acțiuni avînd drept scop înlăturarea unui primejdios rival. În 1938, conducătorii legionari au fost arestați, dovădindu-se la proces faptul ultra cunoscut că mișcarea legionară era stipendiată de hitleriști, primind directive de la Berlin². Uciderea lui Codreanu și a unui grup de legionari în toamna anului 1938, în timp ce Carol îl vizita pe Hitler la Berchtesgaden, constituie o dovadă în plus a faptului că era vorba de o luptă pentru putere³.

¹ Arh. St. Buc. Fond Casa regală. Corespondență 1940. Pachet 128. Scrisoarea mișcării legionare poartă următoarea mențiune : „Această scrisoare s-a scris în șase exemplare, toate îndreptate să ajunga la maiestatea voastră. S-a trimis una direct adresată maiestății voastre iar cinci citorva persoane demne de încrederea maiestății voastre, cu rugămintea de a vi le prezenta maiestății voastre și a nu le împrăștiia în public“. În scrisoare se arată cît de strînse au fost legăturile între 1930—1938 : „Pînă în anul 1938, maiestatea voastră se plimba prin țară și lua parte la sfințiri de biserici și la fel de fel de inaugurări. V-ați întilnit cu grupe mari de legionari, îmbrăcați în cămăși verzi, cazul de la Casa Studențească...“ etc.

² Le Procès Codreanu. La Collection des grands procès, p. 35. Vezi și Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik. Series D, Band V. Imprimerie Nationale. Baden-Baden, 1953, p. 236. La 20 mai 1938, Fabricius raporta secretarului de stat Weizsäcker : „Procesul împotriva lui Codreanu ca și a altor conducători ai Gărzii de fier este pentru noi deosebit de penibil pe de o parte din cauza documentelor găsite la Codreanu, arătînd legăturile cu Führerul, pe de altă parte din cauză că în Garda de fier sînt urmăriți aceia care ne stau alături din punct de vedere ideologic.

Vezi și Ion Gheorghe. Rumäniens Weg zum Satellitenstaat, Kurt Vowinkel Verlag, Heidelberg 1952 p. 41, care confirmă legăturile legionarilor cu Hitler, deci mărturisirea unui fascist.

³ La 13 decembrie 1938, în raportul pe care îl trimite la Berlin, Clodius arată că regele este puternic și stăpîn pe situație și că Garda de fier este o organizație slabă. Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik Band V, ed. cit. p. 295.

În decembrie 1938, naziștii au fost deci gata să se înțeleagă cu Carol al II-lea, deoarece atunci, Garda de fier nu îi putea servi încă îndeajuns. Carol scăpase însă de un rival care ar fi putut deveni primejdios. În orice caz, dînd dispoziții de uciderea lui Codreanu pe cînd se afla încă în vizită la Hitler, Carol a avut intenția să creeze o situație de echivoc, lăsînd să se creadă într-o înțelegere prealabilă cu Hitler. Vezi Pamfil Șeicaru, *Rien que des cendres*. Ed. André Bonne, Paris 1949 p. 59. Tot atunci, Carol a scos de la Comanda corpului 3 de armată pe generalul Ion Antonescu care avea cordiale legături cu mișcarea legionară.

Odată cu începutul războiului, după ce naziștii au cotoplit Polonia, petrolul din România le-a devenit deosebit de necesar. Au hotărât atunci să utilizeze din plin Garda de fier, întărind-o prin stipendii mai mari și propagandă susținută. Pe de altă parte, burghezia, care găsisse în fascism singura formulă politică a salvării pozițiilor ei, a sprijinit mișcarea legionară, nădăjduind că această grupare o va servi cu mult mai bine decât dictatura regală.

Astfel, Garda de fier a reapărut pe arenă, zgomotos elogiată chiar de grupurile politice care o repudiaseră cu doi ani în urmă.

Punându-și în aplicare „subtilul său plan“, Carol al II-lea a trecut la „marea campanie de captare a bunăvoinței grupului rival“. Deși, în septembrie 1939, Armand Călinescu, credinciosul colaborator al lui Carol al II-lea fusese asasinat de gardiști, regele a început tratativele cu legionarii încă în iarna 1939—1940. Legionarii arestați au fost eliberați și o largă amnistie a îngăduit reîntoarcerea din Germania a unui alt mare număr de gardiști¹. Mișcarea legionară era însă departe de a fi mulțumită. De aceea, în martie 1940, Carol al II-lea a făcut un pas mai departe. A trimis la Berlin o delegație legionară², pentru a duce tratative în vederea reîntoarcerii cadrelor celor mai compromise, de pildă, Horia Sima. Înțelegerea cu Sima s-a realizat. Urdăreanu, întâlnindu-se cu delegația legionară, reîntoarsă de la Berlin, s-a declarat de acord cu cererile lui. După cum arată chiar și informațiile din surse fasciste, se recursese „la o ultimă și disperată manevră“³ inspirată poate și de „sfaturile lui Fabricius“⁴. Indignarea în fața acestei mârșave manevre politice a fost extrem de puternică atât în țară cât și în străinătate. Gafencu a fost nevoit să trimită o telegramă circulară explicativă reprezentanților diplomației ai României. Ei trebuiau să arate, în țările unde erau acreditați, că e vorba „de un act de supunere a foștilor membri ai Gărzii de fier, fără condiții“⁵. Condițiile au existat însă, căci la sfârșitul lui iunie 1940, Horia Sima a intrat în guvern⁶. Un grup de legionari se hotărâse deci să beneficieze de avantajele puterii imediate, susținând dictatura regală⁷. Carol al II-lea a crezut chiar că jocul lui politic izbutise. Dovezile de simpatie a unor fasciști români din Italia

¹ A. L. Easterman, King Carol, Hitler and Lupescu. London, Victor Gollancz, ltd. 1942, p. 199.

² Ștefan Palaghita, Garda de fier, vol. I, Buenos-Aires 1951, Ed. autorului, p. 116; fascist notoriu, mărturisește acest fapt. Delegația era formată din Radu Mironovici și Constantin Stoicănescu.

³ Ion Gheorghe, *op. cit.* p. 55.

⁴ *Ibidem.*

Vezi R. G. Waldek, *op. cit.*, p. 95 care arată că Malaxa și Lupescu au sfătuit pe Sima să se reîntoarcă. Adaugă că „industriașul român finanțase în mod discret pe legionarii rămași în țară“.

⁵ Arh. M.A.E. C. 3. vol. 17. România. Generale. Teleg. circulară din 15 martie 1940, semnată Gafencu.

⁶ La 4 iulie devine ministru al Cultelor și artelor.

⁷ Naziștii reținuseră la Berlin un alt grup de legionari cu care puteau să manevreze la nevoie.

l-au măgulit. Ei se declarau satisfăcuți că România „își dase unica formă de guvernământ durabilă, cea totalitară”¹. De asemenea, o parte din aristocrația română a ținut să-și demonstreze aprobarea față de actul politic întreprins de Carol al II-lea. Alexandrina Cantacuzino i-a scris: „Mă socotesc în serviciul comandat al patriei și al tronului”².

Între timp însă, planurile naziste cu privire la aservirea totală a României suferiseră unele schimbări. Războiul împotriva Uniunii Sovietice trebuia pregătit. Nu mai erau necesare numai petrolul și cerealele românești. Era nevoie acum de întreaga țară, care trebuia să devină o bază agresivă antisovietică. Germania nazistă dorea, de aceea, un guvern pe care să se poată sprijini temeinic. Pe de altă parte, guvernul dictaturii regale se dovedise incapabil de a stăvili starea revoluționară amenințătoare din România, fapt care neliniștea pe naziști. Erau convinși că un guvern legionar îi va servi incomparabil mai bine decât falimentara dictatură regală, care de altfel nu mai era susținută decât de unele cercuri foarte restrinse. Legionarii, dându-și seama de noua conjunctură politică internă și fiind sprijiniți temeinic de naziști, s-au gândit că sosise momentul atât de râvnit pentru luarea puterii. De aceea, în iulie a început să se discute din nou despre persecutarea Gărzii de fier, ca și despre faptul că nu a existat și nu va exista niciodată o colaborare reală între legionari și rege. În acele zile, mișcarea legionară i-a adresat lui Carol o scrisoare, invitându-l, în termeni deosebit de amenințători, să abdice. Legionarii utilizau acum metode directe, brutale, dorind să ia puterea imediat. De aceea, în scrisoare, se folosesc termeni de acest fel: „Groaznică primejdie pentru neam și dinastie ar fi când țara ar ajunge la această convingere că maiestatea voastră este ultima rezistență, ultimul baraj așezat în calea vrerilor neamului”³. La 7 iulie, Horia Sima și-a dat demisia, invocând motive cu caracter „patriotic”⁴. De altfel, în aceeași zi, i-a scris lui Gigurtu cerîndu-i deschis să părăsească terenul: „Guvernul prezidat de excelența voastră e complet descoperit. Nu se bucură de încrederea poporului, iar străinătatea îl consideră ca o formulă provizorie”⁵.

Cărțile se dăduseră pe față. Nu era vorba nici de „vrerea neamului” nici de „salvarea patriei”. Duelul se purta *pentru putere*. Spadele se încrucișau cu brutalitate. Pe teren nu trebuia să rămână decât

¹ Arh. St. Buc. Fond. Casa regală. Pachet 124/1940. Scrisoarea trimisă din Verona la 21 iunie 1940, semnată Dr. G. G. Ștefănescu. În scrisoare, sînt recomandați ca buni pentru diferite treburi cu guvernul fascist italian, dr. Vifor și profesor Isopescu care au relații largi cu oficialitatea italiană.

² Ibidem, pachet 125. Scrisoarea Alexandrinei Cantacuzino din 27 iunie 1940.

³ Ibidem. Scrisoarea citată a mișcării legionare către Carol al II-lea.

⁴ Grupul de legionari reținuți de Hitler la Berlin i-a scris lui Sima arătîndu-i că „prin această nesocotită acțiune, el s-a făcut unealta jocului carlist, aruncîndu-i colacul de salvare de la înec”. Vezi Ștefan Palaghita, op. cit. p. 118.

Vezi și Ion Gheorghe, op. cit. p. 57 arată: „Horia Sima a dat înapoi cerînd abdicarea regelui Garda de fier voia să ia întreaga putere”.

⁵ Arh. St., Buc. Fond. Președ. Cons. de Min. Pachet 46/440. Scrisoarea din 7 iulie 1940, adresată de Horia Sima lui Gigurtu.

o singură parte. Legionarii erau siguri de izbândă, căci în spatele lor flutura svastica, semnul victoriei temporare a violenței, a brutalității naziste.

* * *

În dorința de a se salva cu orice preț, Carol al II-lea a urzit în aceste luni cele mai josnice acțiuni, care toate poartă pecetea trădării naționale.

El se bizuia pe faptul că totuși unele grupuri de naziști îl mai susțineau ¹, considerînd, de pildă, că „el ar fi fost singurul om capabil să stăpînească România, din cauză că era atît de corupt, încît s-ar fi produs un gol dacă ar fi fost șilit să plece“ ².

Pentru a-și salva tronul care se clătina în mod amenințător, Carol al II-lea a executat cu slugărnicie toate dorințele lui Adolf Hitler. Încă din iulie, Fabricius spusese probabil că Hitler dorește să satisfacă pe revizionistii unguri. Problema Ardealului începuse deci să se ridice în mod deschis. La 6 iulie, într-un raport al său către Auswiziges Amt, Fabricius arăta că regele se va supune hotărîrilor naziste. Repeta apoi întocmai declarația lui Carol care relevase „colosalul sacrificiu pentru sentimentele naționale ale romînilor“, precum și „nădejdea că acest act va fi o dovadă a spiritului său de colaborare și a aprecierii sale personale pentru Führer“ ³. La 26 iulie, Gîgurtu și Manoilescu au prezentat propunerile concrete ale guvernului dictaturii regale, privind cedările teritoriale în Transilvania.

În nenumărate documente diplomatice ⁴ cit și în declarații publice, guvernul Gîgurtu a arătat că niciodată nu a fost vorba la Berghof despre cesiuni teritoriale, ci doar despre principiul etnic. Totuși documentul publicat, privind discuțiile de la Berghof, relevă următoarele fapte: Gîgurtu a răspuns la o întrebare precisă a lui Hitler „că România era gata să cedeze Ungariei, 14.000 km ² ⁵. De asemenea, în minuța convorbirii se subliniază în continuare că „la acest punct, Manoilescu a făcut un gest prin care făcea aluzie la faptul că nu este vorba despre ultimul cuvînt al Romîniei“ ⁶. Convorbirile de la Berghof mai scot în evidență încă un lucru deosebit de important în legătură cu „arbitrajul“ de la Viena. Nenumărate documente diplomatice tind să dovedească că Germania a impus acest „arbitraj“, în forme ultimative și că România, luată prin surprindere a trebuit să se supună. Adevărul este că la 26 iulie, Gîgurtu a declarat la Berghof că: „Guvernul romîn ar fi foarte fericit

¹ De pildă, Goering. Fabricius de asemenea l-a susținut cîtăva vreme pe Carol.

² R. G. Waldeck, *op. cit.* p. 103—104.

³ Documents on German Foreign Policy, vol. X, series D. ed. cit. p. 137.

⁴ În documentele rămase în arhiva M.A.E. privind „dictatul de la Viena“ nu se găesc „afirmațiile lui Gîgurtu, publicate în Documents on German Policy“, vol. X, p. 315.

⁵ Documents on German Policy, vol. X, p. 315.

⁶ *Ibidem.*

să apeleze la sfaturile Führer-ului asupra tuturor acestor dificultăți și ar dori mai mult chiar, *un arbitraj al lui*"¹. Pentru a epuiza întregul arsenal de captare a bunăvoinței Axei, guvernul dictaturii regale a cerut atît lui Hitler cît și lui Mussolini² „garanții“ împotriva Uniunii Sovietice, sperînd că poziția antisovietică și anticomunistă ar putea contribui la menținerea puterii.

După toate aceste acțiuni josnice, de trădare națională, Carol al II-lea nădăjduia că a izbutit.

Se întemeia și pe o scrisoare a lui Goering, care apărea plină de promisiuni: „Înțeleg“, scria Goering, situația dv. dificilă. Am totuși speranțe că România va ieși întărită din punct de vedere intern. Puterea unei națiuni stă mai puțin în kilometrii pătrați ai suprafeței țării și în numărul locuitorilor, cît în concentrarea propriei puteri naționale și în limitarea țărilor politice posibile“³. În consecință, Ardealul fusese vindut în iulie. Toate actele diplomatice din august nu sînt decît încercări de a justifica rușinosul tîrg de la Berghof. În duelul pentru putere, dictatura regală cedase tot: suveranitatea și independența națională, teritorii străvechi scumpe poporului, bogății de seamă ale țării, oferînd România, ca bază strategică antisovietică.

Legionarii au procedat de altfel în mod similar, cînd au luat la rîndul lor puterea, militînd activ pentru a-și satisface stăpîinii.

Ambele grupuri fasciste erau caracterizate prin aceleași acțiuni josnice, antipatriotice și antinaționale.

Hitler i-a ales pe legionari, deoarece ei reprezentau interesele imperialismului german în România și puteau servi mai bine fiind capabili să organizeze și mai eficient represiunea internă. Starea revoluționară a poporului din România trebuia neapărat curmată. Petrolul și griul, necesare Germaniei naziste trebuiau păzite cu strășnicie.

III

În primăvara și vara anului 1940, s-a cristalizat în forme deosebit de revelatoare procesul social politic care s-a încheiat cu înlăturarea dictaturii regale. Istoricii burghezi ai acestei perioade explică criza politică din septembrie ca un rezultat al faptului că țara a fost îmbucătățită și că cedarea Ardealului a făcut imposibilă continuarea domniei lui Carol al II-lea.

¹ Arh. M.A.E., dos 188/1940. Relații romino-germane. Rezultatul convorbirilor de la Berghof, 26 iulie 1940. Vezi și Documents on German Foreign Policy, vol. X, p. 524—525.

² Galeazzo Ciano, L'Europa verso la catastrofe. Arnoldo Mondadori. Ed. 1947, p. 579. Colloquio del Duce con il Capo del governo romeno Gigurto. Presente il conte Ciano, Palazzo-Venezia, 27 iulie 1940.

³ Arh. M.A.E. dos. 18. Dos. 48. Berlin 8 august 1940; scrisoarea e semnată de Goering.

Incontestabil că drama națională de la sfârșitul lunii august a grăbit mersul ascendent al crizei politice care s-a manifestat în cursul anului 1940 în forma luptei consecvente a maselor contra regimului fascist.

De-a lungul acestei perioade atât de frământate, singurul partid care a avut un program sintetizând nevoile ca și năzuințele maselor a fost Partidul Comunist.

Încă în ianuarie 1940, când cerințele pentru rezolvarea importanțelor și acutelor probleme externe și interne se punea cu deosebită seriozitate, P.C.R. a indicat calea practică, în vederea soluționării acestor probleme. Într-un manifest din ianuarie 1940 se arăta că obiectivul imediat al luptei populare este lupta contra dictaturii regale. „Frontul popular al clasei muncitoare, al țărănimii și al naționalităților asuprite”¹ constituia din punct de vedere tactic și strategic cea mai bună formă de manifestare a acestei lupte politice. Se putea astfel alcătui și frontul antifascist, singurul instrument capabil să lupte împotriva cotozirii țării de către naziști. Partidul comunist a luptat atunci pentru a canaliza nemulțumirile, protestele, răzvrătirile în jurul problemei majore: *fascismul, dușmanul dinăuntru și dinafară al poporului*.

Impozitele excesive puse de guvernul dictaturii regale produse-seră în decursul anului 1940 mari suferințe. În timp ce prețurile se ridicau, s-au instituit impozite grele asupra consumației, asupra timbrelor și a nenumărate alte obiecte de primă necesitate. Pe deasupra, la sesiunea deschisă a senatului din 7 martie 1940, legi noi sancționau așezarea unor impozite, justificate cu dezinvoltură, în expunerea de motive, prin necesități ale apărării naționale și ale înzestrării armatei². Știința, organul central al P.C.R. aprecia că i se vor stoarce cetățeanului numai prin „taxa de consumație (afară de taxele asupra băuturii) 5308 milioane lei”³.

Pe de altă parte se prevăzuse un spor la buget de 3363 milioane de lei față de anul precedent, „din care 2363 milioane de lei pentru apărarea țării și pentru ordinea internă”⁴. Era limpede că viața va deveni din ce în ce mai grea și că aparatul represiv va întehi măsurile teroriste, în vederea păstrării „ordinii interne”.

¹ Documente din Istoria Partidului Comunist din România, ed. cit., p. 324.

² Arh. St. Buc. Fond Senat, dosar 18139, sesiunea din 7 martie 1940. Lege pentru așezarea unei contribuțiuni naționale excepționale pentru apărarea țării. În lege se arată că contribuția națională excepțională se strânge din: a) impunerea beneficiilor excepționale; b) din taxa de 2% asupra sumelor rezultate din vânzările și consumațiile de orice natură; c) din majoritatea taxelor la alcool și băuturi alcoolice; d) din majorarea cotei adiționale F.A.N. la impozite directe; e) sporirea cu un procent a impozitului excepțional pe cifra de afaceri. La aceeași sesiune s-au votat legi pentru sporirea impozitelor pe acte și fapte juridice etc. etc.

³ Arh. Inst. de Istorie a Partidului. Știința, 24 martie 1940, p. 10—11.

⁴ *Ibidem*.

În această situație, dacă mica burghezie continua încă că se jeluiește¹, neîndrăznind să treacă la acțiune, clasa muncitoare și-a continuat cu fermitate lupta, servind drept exemplu marelui masă a celor exploatați.

Într-o broșură editată de partidul comunist în 1940, se arată de altfel că, proletariatului îi revenea sarcina istorică de „a organiza alianța clasei muncitoare cu țărănimii și naționalitățile asuprite, de a le conduce la luptă unită revoluționară împotriva acestui regim imperialist singeros“².

În avalanșa de dări directe și indirecte care au caracterizat politica financiară a anului 1940, acțiunea lansării bonurilor de înzestrare a produs, îndeosebi, mari frământări. Deplin conștientă de semnificația acestui nou abuz, clasa muncitoare a opus o rezistență organizată. Manifestul partidului comunist care îndica cu fermitate linia de luptă, a avut un mare răsunet: „Nici un ban guvernului războiului“³. Lupta populară a luat forme deosebit de dîrze. La uzinele Lemaître, muncitorii au oprit lucrul, declarînd că nu vor să subscrie pentru bonurile de înzestrare⁴. La Postăvăria romînă s-au produs acțiuni similare⁵; la Lyons, la Mociornița, protestul a fost unanim, astfel încît patronii au fost obligați să recurgă la o serie de subterfugii⁶.

În fața unei atari replici dată de clasa muncitoare acțiunii de subscriere la bunurile de înzestrare a armatei, replică care servea de exemplu și altor pături sociale nemulțumite, clasele dominante au răspuns cu o întetire a măsurilor represive. Într-un memoriu adresat regelui se găsesc formulări deosebit de sugestive privind această problemă: „Statul autoritar și partidul unic, întemeiate pe ideea naționalismului integral sînt singura și ultima formulă posibilă și utilă⁷, în împrejurările actuale. Ea trebuie să reușească. Dacă eșuează nu ne mai rămîne decît dictatura militară, apoi necunoscutul. Trebuie deci procedat ferm și metodic“⁸. Iată deci formula „magică“, unica cale care mai

¹ Arh. St. Buc., Fond. Casa regală. Petiții, Scrisori 1940, pachet 124. Andrei C. M. Bragă din comuna Urbana II, Adjudul Nou, str. Mare, nr. 235 serie: „Am ajuns în stare de a merge la mormintele morților și a le spune să iasă ei și să intrăm noi de vii, pentru că nu mai putem suferi greutățile care sînt pe capul nostru; sîntem toți cu picile goale“. Se arată prețurile: „Porumbul se vinde de țărani cu 2,50 lei, iar noi primim făina cu 5—6 lei kg; untdelemnul de floarea soarelui se vinde cu 62 lei kg, de la 28 lei; carnea de la 18 lei la 30 lei; grîul se vinde cu 3,50 lei kg, dar pîinea costă 7—8 lei (700 grame) etc., etc.

² Documente ale Partidului Comunist din România publicate în Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. nr. 1/1959, p. 149, de T. Pinteanu și C. Rîmnicănu.

³ Arh. Inst. de Ist. a Partidului. Știința, 23 febr. 1940. Manifestul C.C. al P.C.R.

⁴ *Ibidem*. Știința, 23 febr. 1940. Frontul muncii și al luptei revoluționare.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Același izvor arată că Mociornița a renunțat la reținerea salariului pe o lună, reținînd totuși cu forța cîte 500 lei etc.

⁷ Sublinierea aparține autorului memoriului.

⁸ Arh. St. Buc. Fond. Casa regală. Interne. Mapa nr. 34. Valeriu Pop. Situație-

putea menține dictatura regală : fascismul în formele lui cele mai brutale.

Împotriva acestei „ultime formule politice“ se situa însă dîrză clasa muncitoare. În februarie 1940, un manifest al P.C.R. chema la luptă subliniind în același timp tactica și strategia acestei lupte : „Formați comitete de acțiune în fabrici și la țară, făuriți frontul unic de jos, de luptă revoluționară, respingeți în masă orice încercare de rechiziții ; „la luptă, la greve, la demonstrații contra războiului imperialist. La luptă pentru doborîrea dictaturii regale“¹. Acțiunile muncitorești s-au înmulțit. Greva de la Fichet², de pildă, s-a putut menține, cu toate măsurile violente ce s-a utilizat. Zilnic, adrese ale marelui stat major³ sau ale direcției generale⁴ a poliției semnau o creștere a mișcării comuniste. Între timp teroarea a crescut. În mai, F.R.N. și-a intensificat campania represivă, cerind tuturor președinților de județe și municipii să ducă „o acțiune concentrică cu armata și cu celelalte autorități administrative de jandarmerie, de poliție, școlare și bisericești și a raporta despre orice astfel de mișcare dăunătoare patriei noastre“⁵.

Cu cît creșteau măsurile teroriste, cu atît mai mult creștea și dorința de organizare și de luptă a maselor muncitoare. La sediul breslelor din Iași, de pildă, s-a pus problema unei mai temeinice organizări : „Dacă muncitorimea vrea să scape de mizerie, să se meargă din casă în casă și să se cheme pe fiecare la organizare“⁶.

Decretul lege din februarie, asupra rechizițiilor care îngăduia rechiziții de orice natură și sub orice formă a înrăutățit și mai mult situația. Zilnic, consiliile de război judecau procese ale țăranilor, care se opuneau rechizițiilor executate samavolnic și cu deosebită brutalitate⁷.

Atmosfera era încărcată. Concentrările ca și celelalte pregătiri de război au produs o creștere a încordării. La Chilia Nouă, femeile concentraților cu copii în brațe au demonstrat în fața primăriei, arătînd că nu doresc să moară pentru interesele claselor dominante⁸.

În armată, în afară de acțiunile manifestate de cei concentrați, au început să se producă mișcări deosebit de sugestive. Comandantul

¹ Arh. Inst. de Ist. a Partidului. Documente din 1940. Manifest din 28 febr. 1940.

² *Ibidem*, Scînteia, 23 febr. 1940, p. 25. Un val de teroare în toată țara.

³ *Ibidem*. Dos. 40.326, p. 286. Marele Stat Major, Secția a II-a, biroul II trimițe la 27 apr. 1940 Frontului Renașterii Naționale o notă informativă, cu privire la mișcarea comunistă în rîndurile armatei, în industria de război, printre familiile concentraților etc.

⁴ *Ibidem*. Dos. 33.385, p. 25. Direcția generală a Poliției, Buc. Acțiunea comunistă din ziua restaurației; dos. 36.640, p. 13 direcția poliției din Iași raportează că la 23 și 24 aug. 1940, s-au găsit manifeste semnate „Comitetul regional Moldova“.

⁵ Arh. Inst. de Ist. a Partidului. Dos. 40.326 p. 282—283. F.R.N. secr. gen. Circulara nr. 16, purtînd mențiunea confidențial.

⁶ *Ibidem*. Dos. 39.835, fila 20. Direcția gen. a poliției. Inspectoratul regional Iași.

⁷ *Ibidem*, Scînteia, 23 febr., 1940, p. 26.

⁸ Scînteia, 24 martie 1940, p. 14—15. Frontul muncii și al luptei revoluționare.

armatei a III-a, adresînd un raport Curții marțiale din Roman, arăta : „Unele fapte petrecute în ultimul timp, dovedesc că comandanții unității din garnizoana Roman nu depun tot interesul pentru menținerea unei discipline solide în rîndurile ostașilor ce le stau sub comandă”¹. În continuare, raportul sublinia că s-au luat severe măsuri represive² care nu au ameliorat starea de lucruri. Problema „ordinei” din armată preocupa mult regimul. Valeriu Pop îi raportează și el lui Carol despre „simptomele de îngrijorare”³ din cadrul armatei, datorite „rechizițiilor făcute fără metodă și obiectivitate”, datorită „tratamentului trupei în urma dificultăților de hrană”⁴. Relațiile dintre ofițeri și trupă îl îngrijorau pe credinciosul sfetnic al lui Carol al II-lea care conchide pesimist că situația aceasta „lasă mult de dorit și trebuie să dea de gîndit”⁵. Existau deci fisuri și într-unul din cele mai importante sectoare ale aparatului de stat : armata. Situația falimentară a regimului, baza sa subredă ieșeau din ce în ce mai mult în evidență.

În aprilie și mai 1940, ura împotriva hitleriștilor și a regimului ce îi servea crescuse. Pături sociale, care pînă atunci fuseseră cu totul pasive, începuseră să murmure împotriva naziștilor. Scrisori anonime⁶ împotriva Volksgemeinschaft-ului începuseră să circule în țară ; în diferite întreprinderi se purtau discuții deschise contra lui Hitler⁷ ; în cercuri foarte largi, pe stradă chiar, se vorbea cu simpatie despre poporul francez cîmpit de hitleriști.

În august, cînd masele și-au dat seama că se pune problema Transilvaniei, frămîntările populare au crescut vertiginos⁸. Dictatul de la Viena a zguduit profund întregul popor. Chiar la 31 august, partidul comunist s-a adresat „tuturor organizațiilor democratice, precum și conducătorilor P.N.Ț., propunîndu-le să se treacă la organizarea în comun a luptei pentru răsturnarea guvernului de trădare națională și instaurarea unui guvern democratic care să asigure integritatea teritorială a țării, nerecunoscînd hotărîrile puterilor Axei de la Viena”⁹.

¹ Arh. Inst. de Ist. a Partidului. Dos. 41.697. Adresa 2018/13 iulie 1940 a garnizoanei Roman către Curtea Marțială, semnată general de Corp de Armată — adjuncț, Iacobici.

² *Ibidem*.

³ Arh. St. Buc. Fond Casa regală. Mapa 31/1940. Interne. Valeriu Pop. Situație.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Deutsches Zentralarchiv, Potsdam, D.D.R. Konsulat im Temesvar, dosar 602 p. 40. Raport 228/1910/20 aprilie. Către leg. germ. din Buc. se fac mărturisiri revelatoare în acest sens.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Arh. M.A.E. dos. 71 E 9. Notă din 13 august. Se vorbește „despre exteriorizări cît mai categorice, prezentînd simptomele unei hotărîri decisive, intransigente”.

⁹ Reprodus după V. Topalu. Din lupta partidului comunist din România pentru mobilizarea maselor împotriva dictatului de la Viena. Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lingă C.C. al P.M.R. Nr. 6/1960, p. 13—14. Vezi și V. Topalu „Din lupta partidului comunist din România pentru apărarea intereselor fundamentale ale maselor populare în perioada dictaturii regale”. Studii 2/1961, p. 734.

Propunerea de luptă a partidului pentru a salva integritatea națională a patriei a fost respinsă. Dimpotrivă reacțiunea a căutat să creeze o situație confuză, să ațite șovinismul, ca în felul acesta să abată atenția de la principalele probleme politice, creînd diversiuni patriotarde. Partidul Comunist a indicat din nou calea ce trebuie urmată: „Nici România, nici Ungaria nu mai sînt țări independente. Poporul român și cel maghiar, popoarele din Balcani — preciza un document de partid, din septembrie 1940 — își vor putea dobîndi independența națională față de toate puterile imperialiste, numai prin luptă comună și cu sprijinul marii țări a socialismului”¹. Muncitorii au înțeles care este datoria lor, în aceste momente grave. La Cluj, de pildă, s-a demonstrat împotriva „dictaturii foametei”, împotriva „dictatului imperialist de la Viena” pentru „un guvern popular”, pentru prietenie cu U.R.S.S., pentru auto-determinare”².

Demonstrațiile din Cluj de la începutul lunii septembrie au înspăimîntat clasele dominante. La Brașov, „soldații s-au înfrățit cu muncitorii”³. La Timișoara, s-a demonstrat și împotriva Germaniei fasciste⁴ și împotriva Volksgemeinschaft-ului⁵. La Arad, pe valea Mureșului, la Baia Mare⁶, pretutîndeni în întreaga țară, adunările și demonstrațiile s-au desfășurat în forme deosebit de impresionante. Masele înțelegeau acum cine erau dușmanii și împotriva cui trebuiau să lupte.

În aceste zile tragice, sub înțeleapta conducere a partidului s-a dovedit odată mai mult „unitatea de luptă a oamenilor muncii români și de alte naționalități”⁷, luptă care de altfel continuase „să se manifeste în întreaga perioadă de fascizare a țării”⁷. Organizațiile Madosz și Frontul Plugarilor, sprijinite de P.C.R., au depus o intensă activitate, lămurind masele că învrăjbirile cu caracter șovin între poporul român și naționalitățile conlocuitoare urmăresc un singur scop: „a servi interesele aceluiași stăpîn, imperialismul german”⁸.

Cu toată lupta eroică a maselor populare, în împrejurările obiective, existente în 1940, nu s-a putut opri instaurarea sîngeroasei dictaturi

¹ Documente din Istoria P.C.R. ed. cit. p. 333.

² Arh. Inst. de Ist. a Partidului. Scînteia 17 sept. 1940, p. 6—7. Demonstrațiile revoluționare ale maselor muncitoare din Ardeal.

³ *Ibidem*.

⁴ Deutsches Zentralarchiv, Potsdam, D.D.R. Konsulat im Temesvar. Raport 342/4 sept. 1940 către legația germană din București. Vezi și raport 541/4 sept. 1940 către prefectul din Timișoara.

⁵ Vezi și V. Topalu, articolul citat din revista *Studii*, p. 374—376 ca și articolul din *Analele Inst. de Istorie a Partidului*, p. 11, 12, 13. În ambele articole se redau pe larg viguroasele aspecte ale luptelor populare împotriva dictatului de la Viena. Vezi și E. Neamu și A. Fedotova, *Din lupta P.C.R. împotriva țîrîrii Romîniei în războiul antisovietic*. *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.* nr. 3/1960, p. 35.

⁶ *Ibidem*.

⁷ L. Bányai și E. Gheran. *Din activitatea partidului comunist din România pentru făurirea unității de luptă a oamenilor muncii romîni și de alte naționalități împotriva regimului burghezo-moșieresc*, *Studii* 5/1961, p. 1131.

⁸ *Ibidem*. Vezi și V. Topalu, articolul citat din *Studii* nr. 2/1961, p. 370 privind activitatea M.A.D.O.S.Z.-ului și a Frontului Plugarilor.

militaro-fasciste. Așa cum apreciază tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, „lipsind unitatea clasei muncitoare, lipsind frontul popular antifascist, poporul român n-a reușit să împiedice întronarea regimului fascist în țara noastră și aruncarea României în brațele Germaniei hitleriste“¹.

* * *

Situația revoluționară din România îngrijora mult pe naziști. Hitler s-a hotărât de aceea să ia măsuri pentru a-și garanta libertatea de acțiune în zona petroliferă. „Trebuie, în orice împrejurări“ — a afirmat el — „să-mi asigur transporturile de petrol din România pentru continuarea războiului“². O mărturie similară, găsim și în alte lucrări unde se dau știri ample asupra măsurilor militare luate în vederea coterpirii regiunii petrolifere³. Din aceeași sursă, aflăm că pentru apărarea acestui teritoriu fuseseră prevăzute două divizii de Panzer⁴. Teamă de rezistența maselor populare a determinat și consfătuirea militară din după amiaza zilei de 30 august. Generalul Jodl⁵ care a condus ședința, a cerut chiar să se renunțe la arbitraj și să se ocupe imediat regiunea petroliferă de către Wehrmacht⁶. Amiralul Canaris a răspuns că s-au luat măsuri în interiorul României de către cei însărcinați cu această misiune specială⁷, așa încît ocuparea nu e necesară imediat.

De altfel, naziștii socoteau că dat fiind puternica stare de încredere revoluționară din țară, sosise momentul potrivit de a împinge la putere pe legionari și pe fidelul lor aliat Ion Antonescu.

Partidele istorice⁸ ca și păturile burgheze care voiau să-și păstreze pozițiile de clasă, au susținut acțiunea legionarilor. De altfel, în scrisoarea trimisă de Garda de fier lui Carol al II-lea, se relevau sentimentele cordiale nutrite pentru legionari de către diferiți reprezentanți ai burgheziei: „Sînt cunoscute părerile domnului C. Argetoianu despre mișcarea legionară din procesul Duca și nu s-au desmintit pînă acum. E de prisos a mai insista asupra domnului Vaida Voevod de care sîntem convinși că ne iubește... iar pe dl. Tătărescu îl cunoaștem

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 22.

² Paul Schmidt. *Statist auf Diplomatischer Bühne*. Athenäum Verlag, Bonn, 1950, p. 495.

Vezi și arhiva Inst. de Ist. a Partidului. C. Argetoianu, *Insemnări zilnice*. Caiet 72/1941. Oct.-nov. 1941, relatează o discuție dintre Ion Antonescu și Vaida Voevod, discuție din care Antonescu arată că în „apărarea“ petrolului stă tot „secretul arbitrajului de la Viena“.

³ Helmuth Greiner, *Die Oberste Wehrmachtführung*, Limes Verlag, Wiesbaden 1951, p. 299.

⁴ *Ibidem*, p. 300. La 28 august, după același autor, s-au dat dispoziții armatei și aviației să facă toate pregătirile necesare „ca în cazul unei nereușite a acțiunii de mijlocire ce se inițiasă, să se poată ocupa imediat regiunea petroliferă“ (p. 300).

⁵ *Ibidem*, p. 301.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Procesul marii trădări naționale. Ed. Eminescu. Buc. 1946, p. 200,

ca pe un om de mare și real simț politic“¹. Cît privește alianța lui Iuliu Maniu cu Garda de fier, era un fapt atît de cunoscut încît chiar apologetii lui Maniu mărturisesc că el s-a legat într-o „cruciadă“ contra lui Carol cu Garda de fier².

În august, legionarii au pornit acțiunile deschise pentru luarea puterii. Din Berlin, mărturisesc chiar sursele fasciste, a fost trimis un emisar care trebuia să oprească orice formă de conlucrare cu Carol al II-lea³. El avea și sarcina de a răspîndi scrisoarea manifest a legionarilor adăpostiți în Germania care cereau abdicarea regelui⁴. Așa cum se știe, spre sfîrșitul lunii august și începutul lunii septembrie, demonstrațiile populare deveniseră atît de puternice încît pînă și în jurnalul lui Ciano se găsește o însemnare cu caracter de mare îngrijorare: „Mussolini a revenit la Roma. E alarmat de situația din România, așa cum e descrisă de atașatul nostru militar“⁵. În aceste condiții, reacțiunea internă, cu deplină aprobare a naziștilor, a pus la cale așa zisa „lovitură de stat“ din 3 septembrie. După propriile mărturisiri ale participanților, totul nu a fost decît o parodie. Chiar în memoriile recent apărute ale unui legionar care a luat parte la această acțiune, capitolul, consacrat caricaturii de lovitură de stat, este intitulat: „Așa zisa lovitură de stat din 3 septembrie“⁶. Profitînd de marile demonstrații populare, legionarii au căutat să pună mîna pe principalele instituții din București, Brașov și Constanța. Potrivit însemnărilor menționate, la București, grupe răzlețe de legionari, nesustînute de nimeni, au produs unele stricăciuni la radio, au tăiat unele cabluri ale telefoanelor și au azvîrlit două grenade în ferestrele palatului⁷. Totul nu avea însă decît aspectul unei neizbutite, unei grosolane puneri în scenă. Ion Antonescu, ca și întreaga reacțiune din România, era însă mulțumit. Se inițiasse acea fațadă a „insurecției legionare“⁸ în spatele căreia se putea acționa în liniște. Reprezentanții partidelor istorice au dat mîna cu legionarii, iar Antonescu a început să agite grandilocventele sale formule despre „salvarea neamului“. Lupta pentru putere a celor două grupări fasciste ajunsese la punctul culminant. Carol a mai recurs la încă un subterfugiu. I-a cerut lui Ion Antonescu să formeze guvernul cu participare legionară. Nădăjduia, așa cum reiese din memoriile unui alt fascist notoriu, că va putea încă să rămînă arbitru situației. „El era convîns“, se sublinia în

¹ Arh. St. Buc. Scrisoarea citată a mișcării legionare către Carol al II-lea.

² A. L. Eastermann, *op. cit.* p. 13.

³ Șt. Palaghita, *op. cit.*, p. 121. Palaghita a fost emisarul trimis de la Berlin cu atari sarcini confidentiale.

⁴ *Ibidem.*

⁵ G. Ciano, *op. cit.*, vol. I, p. 286.

⁶ Șt. Palaghita, *op. cit.*, p. 129.

⁷ *Ibidem.*

⁸ A. L. Eastern, *op. cit.*, p. 16.

lucrarea amintită, „că această asociație nu va putea dura multă vreme și că astfel, va fi pus în situația de a fi arbitru conflictului“¹.

Carol, care voia să domnească chiar dacă nu i-ar fi rămas decât două departamente², a suspendat la 5 septembrie Constituția³ și a dizolvat corpurile legiuitoare. Voia să-și mențină tronul cu ajutorul lui Ion Antonescu. În aceeași zi, așa cum declară chiar el în mod oficial, Antonescu s-a consultat cu reprezentanții partidelor istorice care l-au sfătuit să ia puterea, promițându-i întregul lor sprijin⁴. Stăpîn pe situație, s-a prezentat la palat. Discuțiile dintre cei doi s-au manifestat atât de violent, încît au fost auzite de Mihai ca și de anturajul regelui⁵. Antonescu i-a cerut abdicarea. La 4 dimineața, Carol s-a hotărît să-și cedeze întreaga putere⁶ cu condiția ca el, Carol, să-și păstreze tronul. A primit să fie chiar un rege marionetă, căci în afara unor acțiuni cu caracter de pradă, nu îi mai rămînea nimic. Articolul 3 al decretului din septembrie prevedea limpede că „toate celelalte puteri ale statului le exercită președintele consiliului de miniștri“⁷. Cariera de rege dictator, de rege conducător de partid politic a lui Carol al II-lea luase sfîrșit. Antonescu căpătase într-un anumit fel puterea, prin forme legale. A trecut de aceea în grabă la punerea în aplicare a ultimei acțiuni în vederea instaurării dictaturii militaro-fasciste, utilizînd din nou formula așa-numitei „insurecții legionare“. Antonescu s-a prezentat din nou la palat cerîndu-i în mod ultimativ lui Carol să abdice. După unele știri, Fabricius, ministrul Germaniei naziste l-ar fi întovărășit, susținînd și el necesitatea abdicării⁸. În orice caz, Antonescu, știindu-se bine sprijinit, nu a cedat absolut nimic. Actul de abdicare trebuia semnat pînă la 4 dimineața. „I-am dat voie“, arăta el cu aiere de stăpîn mărinimos,

¹ Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 70.

² *Ibidem.*

³ Constituția din 27 februarie 1938.

⁴ Ion Antonescu, Cum s-a ajuns la abdicarea fostului rege Carol. Comunicat. Universul, 14 septembrie 1940. Vezi și Arthur Gould Lee. *Crown against sickle. The story of King Michael of Rumania.* Hutchinson et Co Ltd. London. New-York — Melbourne, Cape Town. p. 13. Arată că Antonescu a fost sprijinit de Maniu și Brătianu.

⁵ *Ibidem.*, p. 14.

⁶ Decretul regal din 5 septembrie prevedea: art. 1 Investim pe dl. general Ion Antonescu, președintele Consiliului de Miniștri cu depline puteri pentru conducerea statului român. Art. 2. Regele execută următoarele prerogative regale: El este capul oștirii. Conferă decorațiile romîne. Are drept de grațiere, amnistie și reducere de pedepse. Primește și acreditează ambasadorii și miniștrii plenipotențiarî. Incheie tratate. Modificarea legilor organice, numirea miniștrilor și subsecretarilor de stat se vor face prin decrete regale contrasemnate de președintele Consiliului de miniștri.

⁷ *Ibidem.*

⁸ Ion Antonescu. Comunicatul citat din 11 septembrie 1940. Vezi și R. G. Waldeck, *op. cit.*, p. 137—139; A. L. Easterman, *op. cit.*, p. 12; *Arh. St. Buc., Fond Preșd. Consiliului de miniștri.* Pachet 37/400 Buletine de la postul central de radio — ascultare; Memorial Antonescu, le III-e homme de l'Axe. Ed. de la Couronne, Paris 1950, p. 32—33. *Arh. Inst. de Istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. C. Argetoianu.* Insemnări zilnice, Caiet 66/1941. p. 9205—9206.

„să se consulte pînă la 4 dimineața cu cine dorește”¹. În aceeași vreme în care Carol mai căuta încă soluții, Antonescu se sfătua și el cu Horia Sima și Iuliu Maniu².

După unele știri, Carol ar fi oferit guvernul lui Manoilescu, care i-ar fi răspuns: „,Maiestatea voastră a abdicat ieri seară, cînd a transmis generalului întreaga sa putere”³. George Brătianu și A.C. Cuza l-au sfătuit de asemenea să abdice⁴. Carol ar fi vrut totuși să încerce o anumită rezistență. Se pare că a cerut opinia generalului Coroamă, comandantul gărzii, singura unitate mare, cantonată în capitală. Acesta a refuzat însă net să lupte împotriva lui Antonescu, fiind în solda grupului fascist care luase puterea⁵. La 4 dimineața, Carol a mai primit o scrisoare cu caracter de ultimatum din partea lui Antonescu⁶, astfel încît la 6 dimineața a semnat actul de abdicare. E interesant de relevat faptul că nu apare cuvîntul abdicare în nici unul dintre pasajele acestui document. Deși din punct de vedere juridic, nu există o prea mare precizie, Antonescu s-a mulțumit și cu atît. La ora 8 dimineața, noul rege marionetă, Mihai I, depunea jurămintul de credință. Dictatura militaro-fascistă preluase puterea. I s-a pus în vedere lui Carol ca în patruzeci și opt de ore să părăsească țara. Apologetii domniei lui Carol al II-lea au vorbit mult despre „marea durere” ce l-a cuprins, la gîndul că trebuie să părăsească România. Nu ne îndoim că pierderea puterii i-a pricinuit cu adevărat mari suferințe. Totuși, în cele două zile cit a mai rămas în țară, Carol și-a stăpînit cu mult sînge rece „marea lui suferință”. De aceea nu a uitat să ia în bagajele sale „o bună parte a colecției de tablouri ale coroanei, printre care zece tablouri de El Greco, ca și multe obiecte de valoare din tezaurul regal”⁷. De altfel, își păstrase „sîngele rece” chiar în dramaticele zile ale dictatului de la Viena, încheind atunci cu primăria municipiului București, actul de vînzare al castelului de la Balcic⁸. Sume deosebit de importante au fost astfel scoase din țară. Un an mai tîrziu, s-au găsit de pildă, la Sevilla, în niște valize uitate acolo, monede de aur și obiecte de metal prețios în valoare de 11.265.000 lei⁹. De asemenea, în iunie 1941, legația din Lisabona informa că: „dl. Urdăreanu a reușit să aducă în Portugalia, în afară de sumele de lei ce a lăsat în Spania, bancnote românești care ar valora

¹ Ion Antonescu, Comunicatul citat.

² A. L. Easterman, *op. cit.*, p. 18.

³ Memorial Antonescu, *ed. cit.*, p. 33.

⁴ Ion Antonescu, Comunicatul citat.

⁵ Memorial Antonescu, *ed. cit.*, p. 33.

⁶ Arh. M.A.E. C. 3, vol. XX România. Generale. Telegramă circulară din 7 septembrie 1940. Se anunța abdicarea și se relata modul de desfășurare a evenimentelor.

⁷ R. G. Waldeck, *op. cit.* p. 140. Vezi și Pamfil Șecaru, *op. cit.*, p. 70.

⁸ *Ibidem*. Voia să „evite o pierdere personală” în momentul cînd se va retroceda Cadrilaterul Bulgariei.

⁹ Arh. M.A.E. dos. 71/1940. R. 4. partea a V-a Banca Națională a Romîniei către Minist. Af. Străine, 12 mai 1941.

cîteva zeci de milioane de lei"¹. Faptele dovedesc deci că fostul rege și-a păstrat întregul calm, îngrijindu-se cu meticulozitate de treburile sale personale.

Istoriografia burgheză s-a ocupat și continuă să se ocupe în mod apologetic de domnia lui Carol al II-lea, disculpîndu-l și apărîndu-l². Faptele, singurul criteriu obiectiv de judecată, s-au impus însă. Dușmani înverșunați ai regimului nostru socialist au fost totuși nevoiți să recunoască vinovăția flagrantă a lui Carol al II-lea. De pildă, chiar reacționarul istoric Reuben H. Markham mărturisește într-o lucrare a sa despre România, (publicată de Meador Publishing Company, Boston, 1949), că fostul rege a grăbit catastrofa și a răpit națiunii sale posibilitatea de a se guverna cu demnitate. În aceeași lucrare se mai adaugă: „Era atît de flagrant, atît de ostentativ imoral, încît își jignea poporul, făcînd imposibilă o loialitate deplină“.

Adevărul este că dictatura regală profund compromisă a fost înlăturată în cadrul procesului obiectiv, istoric, ce se desfășura. Criza politică din septembrie este doar momentul de vîrf al luptei populare împotriva regimului. Evenimentele externe au grăbit declanșarea procesului care s-a desfășurat în ritm rapid în primele zile ale lunii. Împrejurările obiective existente atît pe plan intern cît și pe plan internațional nu au îngăduit însă maselor să oprească instaurarea dictaturii militaro-fasciste. Poporul ura însă noua dictatură tot atît de mult cît o urise și pe aceea înlăturată. Exprimînd acest punct de vedere, partidul comunist aprecia la 6 septembrie 1940 că: „Lovitura militaro-gardistă de la palat a generalului reacționar Antonescu și numirea lui Mihai ca rege, înseamnă o încercare a dușmanilor poporului de a păstra șubredul regim burghezo-moșieresc imperialist“³. De necontestat e faptul că noul guvern nu avea intenția să schimbe nimic. Parada naționalistă în jurul dictatului de la Viena a încetat dintr-o dată. Mai mult decît atît, așa cum arată un document de partid, Garda de fier a susținut și a cerut acceptarea sen-

¹ Arh. M.A.E. Minist. Afacerilor Străine trimite la 19 iunie 1941 o adresă confidențială către guvernatorul Bancii Naționale. Raportul din 14 iunie 1941 al legației din Madrid relevă că în Spania au rămas trei mașini: un Rols Royce și două Lincoln Zephyr. De asemenea, se arată că pe căile ferate din Spania se transportaseră în septembrie 1940 3460 kg bagaje. În cele 37 valize uitate la Andalucia Palace din Sevilla se găseau nenumărate obiecte de aur împodobite cu pietre prețioase, în afară de monedele de aur menționate. Dacă aceste lucruri au fost uitate, nu e greu de închipuit că principalele piese de valoare fuseseră luate.

² Ulrich von Hassel, „Vom andern Deutschland“, Humboldt Verlag, Berlin, 1948, p. 214.

Ernest Pezet, *Allemagne — Europe*. La Nouvelle Edition, Paris, 1946, p. 112.
A. L. Easterman, *op. cit.*, p. 24.

Heana Princess of Roumania. I leave again. Rinehart et Comp. New-York, 1951, p. 72.

N. P. Comnène. *Anarchie, dictature au organisation internationale*. Perret Centil, Genève, 1946, p. 170.

³ Arh. Institutului de Ist. a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. Documente din 1940. Manifest din 6 sept. 1940.

tinței de la Viena“¹. Chiar în lucrări burgheze se subliniază, de pildă, o declarație deosebit de revelatoare a lui Sima: „Nu mă interesează unitatea geografică“ a spus acest așa zis „mare patriot“, „ci unitatea spirituală a României sub auspiciile marelui Reich“². De altfel, realitatea scoate în evidență cu prisosință această poziție. De pildă, la 7 septembrie a fost reluat și pus în vigoare ordinul redactat sub Carol, la 2 septembrie. Se accentua îndeosebi teza că: „Acceptînd arbitrajul cu garantarea frontierelor ce ne-au rămas, s-a asigurat existența unui stat român independent, în jurul căruia se vor grupa speranțele românești de pretutindeni“³. Garda de fier a fost deci pe deplin părtașă la actul de trădare națională de la 31 august 1940. Toate acțiunile ce a mai săvîrșit poartă de altfel aceeași pecete: *trădarea națională*.

La 10 septembrie, într-o broșură intitulată „Punctul nostru de vedere“, analizînd situația ce se crease prin instaurarea noii dictaturi fasciste, P.C.R. conchidea: „România mică imperialistă, cu dictatura ei militar-gardistă, șubredă, dar periculoasă de provocatoare, e pregătită să servească drept avantpost pentru eventualele provocări războinice anti-sovietice“⁴. Începea deci o nouă etapă de luptă. Singura salvare era o consecventă și încheagată luptă internă a forțelor antifasciste în frunte cu P.C.R., a forțelor care izbutiseră, în fond, să răstoarne dictatura regală. Pe de altă parte era necesară mai mult ca oricînd acțiunea de „susținere revoluționară a politicii externe a Uniunii Sovietice“⁵, căci, sublinia cu fermitate documentul, „apărînd U.R.S.S. apărăm totodată viața poporului muncitor român“⁶. Lupta pentru doborîrea dictaturii militar-fascistă se împletea de altfel strîns cu lupta contra coterpirii țării de către Germania hitleristă. În noua etapă istorică devenea evident că această luptă avea să ia forma unei uriașe încheștări pe viață și pe moarte. Norii întunecați ai unei cumplite primejdii acoperiseră cerul țării. Dușmanul din afară ca și dușmanul dinăuntru avea același chip, era însemnat cu aceeași svastică și se închina aceluiași zeu, insașiabilul moloh, capitalul financiar, principalul vinovat al declanșării războiului.

Împotriva dușmanilor se înălțau însă dirze, forțele care de-a lungul veacurilor păziseră cu mîinile lor aspre și puternice pămîntul țării. Aveau acum o călăuză neînfrînată, partidul comunist, care străduindu-se cu eroică abnegație, a condus lupta ce avea să încheie această etapă istorică prin luminoasa victorie de la 23 August 1944.

¹ Arh. Inst. de Ist. a Partidului. Document din 10 septembrie, 1940.

² A. L. Easterman, *op. cit.*, p. 220.

³ Arh. Inst. de Ist. a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. Dos. 41697, p. 229, nr. 28.281, 7 septembrie 1940, Armata a 3-a către Curtea Marțială. Se trimite în copie ordinul circular 17835/2 septembrie 1940 al Marelui Stat Major.

⁴ Documente din Istoria P.C.R., ed. cit., p. 331.

⁵ *Ibidem*, p. 332.

⁶ *Ibidem*.

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA MUNCITORILOR INDUSTRIALI DIN MEDIAȘ ÎNTRE ANII 1921—1943

de N. DRAGAN

Datorită politicii economice a curții vieneze și a condițiilor nefavorabile, în cadrul monarhiei austro-ungare industria Transilvaniei a cunoscut, pînă la primul război mondial, un ritm de dezvoltare încet și anevoios. După unirea Transilvaniei cu România s-au creat perspective mai favorabile de dezvoltare acestei industrii. Înlăturarea concurenței industriale din Austria, Boemia și Ungaria și cîștigarea unei largi piețe de desfacere în întreaga Romînie i-au asigurat industriei transilvănene o perioadă de prosperitate.

Abundența materiei prime și exploatarea forței de muncă ieftine au permis fabricanților din Mediaș să realizeze importante acumulări de capital. Gazul metan, combustibil ieftin¹, folosit de toate întreprinderile locale după 1918, a redus prețul de cost și a grăbit apariția industriei mecanizate. Existența capitalului comercial, bancar și a creditului — rezultat al unui îndelungat proces de acumulare — reprezenta un fond permanent de investiții². Potrivit cifrelor statistice, Sibiul și Mediașul excelau prin salarii mici³, rata ridicată a profitului provenit din supra-muncă, servind ca bază acumulativă, a înlesnit procesul de industrializare locală.

Industria mecanizată s-a dezvoltat în Mediaș după 1918, cînd apar noi întreprinderi cu capital autohton și străin, precum : „Vitrometan“, înființată în 1923, cu 15 milioane lei capital pe acțiuni și 300 lucrători⁴; „Prima fabrică de sticlă cu gaz metan“, în 1918, cu 1 milion coroane ungare și 500 lucrători ;⁵ „Westen“, în 1923, cu 6 milioane lei și

¹ Societatea Națională de Gaz Metan, Gazul metan și variatele lui întrebuințări, ed. N. Stroilă, Buc., 1935, p. 51.

² Adressbuch des königlich freien Stadt Mediasch, Erster Jahrgang, Mediaș, ed. G. Reissenberger, 1914, p. 4.

³ Indice anuale ale salariilor din cîteva orașe din Transilvania (1923—27) în culeg. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol. I, Buc., 1929, p. 720 și *Mediascher Zeitung*, nr. 50, 16 decembrie 1922, p. 2 și următ.

⁴ Bilanțuri anuale, 1923—1930, mapa 1—2, pachet 24, arhiva „Vitrometan“, Mediaș, (nepaginat).

⁵ Istoricul întreprinderii „Geamuri“, dosar A, p. 1—2, arhiva „Geamuri“, Mediaș, serv. special.

550 muncitori ;¹ „IRTI“, în 1922, cu 10 milioane lei și 131 muncitori². Fostele manufacturi își perfecționează treptat, prin mecanizare, utilajul și tehnica productivă, transformându-se în fabrici. Manufactura a pregătit nu numai tehnica, ci și cadrele necesare marii industrii. Dar, această re-producere a exploatării meșteșugărești întemeiată pe mașină, constată Marx, nu formează decît tranziția spre sistemul de fabrică³. „Poate că una dintre manifestările cele mai plastice ale legăturii strînse și directe dintre formele succesive ale industriei, scrie Lenin, este faptul că o serie întregă de fabricanți mari și foarte mari au fost ei înșiși cei mai mici dintre micii producători de mărfuri și au trecut prin toate treptele de la „producția populară“ pînă la „capitalism“⁴. Din 12 fabrici existente în Mediaș în 1936, 8 au provenit din reutilizarea atelierelor manufacturiere. Industria mecanizată concentrează mase mari de lucrători, creînd proletariatul industrial modern. Cunoașterea condițiilor de existență ale proletariatului este absolut necesară pentru studiul mișcării muncitorești. „Situația clasei muncitoare, scrie Engels, este adevărata bază și punctul de plecare al tuturor mișcărilor sociale“⁵.

* * *

Trecerea la industria mecanizată prin transformarea vechilor ateliere, înființarea fabricilor noi de sticlă, textile și vase emailate într-un timp relativ scurt, între 1921—1924, existența unei numeroase suprapopulații relative⁶, precum și dorința nemăsurată de cîștig a fabricanților, au creat o serie de condiții specifice Mediașului, cu însemnate repercusiuni asupra situației materiale a muncitorimii. Zilei de lucru de 12—14 ore, salariilor nominale scăzute, care, raportate la piața alimentară scumpă și la lipsa acută de locuințe, au redus salariul real sub media orașelor din Transilvania, li se adaugă și jaful exercitat de către capitaliștii străini.

Capitalul străin pătrunde sub formă de acțiuni și împrumuturi, în 1922, la întreprinderea textilă „IRTI“ și în 1930, sub presiunea crizei economice, la „Vitrometan“, cînd fabrica contractează un împrumut la Societatea Anonimă *Saint-Gobain-Paris*. Cumpărat cu bani de către reprezentanții mai puternici ai Societății *Glasindustrie Fr. Siemens-Neusattl* și a grupului *Kämpf-Grünlas* (Cehoslovacia), consiliul de administrație denunță contractul cu *Saint-Gobain* și acceptă oferta capitaliștilor cehoslovaci⁷, ilustrînd astfel constatarea lui Lenin : „Capitaliștii își îm-

¹ Act constitutiv și statutele întrepr. „Westen“, imprimat în Mediaș, 1936, p. 1.

² Evidența muncitorilor 1922—25, dosar statistic, nr. 1, arhiva „V. Vasilescu“, Mediaș, (nepaginat).

³ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. P.C.R., Buc., 1947, p. 420.

⁴ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 3, ed. P.M.R., 1955, p. 511.

⁵ Fr. Engels, *Situația clasei muncitoare din Anglia*, E.S.P.L., 1953, p. 8.

⁶ N. Drăgan, *Dezvoltarea industriei în Mediaș între 1918—1944*, Mediaș, 1957, p. 22—24.

⁷ Proces-verbal al adunării generale, 16 oct. 1930, dosar A—D, nr. IV, pachet 1. arhiva „Vitrometan“, Mediaș (nepaginat).

part lumea, proporțional „cu capitalul“, „cu forța“ — alt mod de împărțire nu poate să existe”¹.

Conform unei convenții separate, firma R. Kämpf acordă fabricii „Vițrometan“ un credit de 25 milioane lei, cu 10% dobândă și garanție ipotecară pe primul loc². Totodată grupul Kämpf-Dieterle-Schlösinger se introduce ca acționar cu 25 milioane lei, reprezentând 62,5% din totalul acțiunilor și pătrunde în consiliul de administrație³. În 1931 numiții financiari împrumută din nou fabrica cu încă 100.000 dolari cu 10% dobândă și 5.000 dolari, garanție spese, care, în 1935 sporesc la 150.000 dolari, convertiți în franci francezi⁴. Se adaugă și acționari mai mărunți ca Gertrud Schubert-Graz (Austria) și Langhaus Doris-Karlsbad — cu câte 375.000 lei fiecare⁵. Prin interpușii lor, capitaliștii străini acaparează treptat conducerea fabricii. Numai în decurs de 7 ani, între 1935—1942, s-au trimis peste graniță de la „Vițrometan“ dividende în valoare de 25.457.196 lei și dobânzi însumând 67.171.524 lei⁶, în total 92.628.720 lei, storși din sudoarea sticlărilor medieșan și pierduți definitiv pentru economia țării. Dubla exploatare a muncitorilor de către capitaliștii interni și cei străini explică plata unui salariu nominal redus, care a generat un salariu real și mai redus, caracteristic pentru sticlării din Mediaș.

Din capitalul social de 10 milioane lei pe acțiuni, în momentul fondării uzinelor textile „IRTI“, banca elvețiană „Institut de Crédit pour le Commerce et L'Industrie en Matières Textiles“, Vaduz-Lichtenstein deținea 5 milioane lei (50%), iar industriașii Leopold Stern, reprezentant al băncii și Otto Deutsch, cetățean cehoslovac, aveau 16% din acțiuni⁷. În 1923 consiliul de administrație plătește lui L. Stern suma de lei 975.000 drept cheltuieli de emisiune și onorariu⁸. Peste un an, banca elvețiană acordă fabricii un credit de 4 mil. lei cu 12% dobândă anuală și 3% comision trimestrial⁹. Sînt condiții de jaf crunt, posibil numai în cele mai înapoiate țări coloniale. Capitalul social se majorează la 20 mil. lei. În 1929, capitalul mărimdu-se la 26 mil. lei, se emit noi acțiuni, dintre care Otto Deutsch și N. Vally dețin 3 mil., cel dinții socotind „necesar“ să împrumute fabrica cu 3 mil. coroane cehe, cu 10% dobândă¹⁰. După

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 22, ed. P.M.R., 1952, p. 248—249.

² Proces verbal al adunării generale, 16 oct. 1930, dosar A—D, nr. IV, pachet 1, arhiva „Vițrometan“, Mediaș, (nepaginat).

³ *Ibidem*.

⁴ Dosar credite străine, 1930—1937, pachet 1, arhiva „Vițrometan“, Mediaș, (nepaginat).

⁵ *Ibidem*.

⁶ Dosar credite străine, partea I, cont recapitulativ pentru 1942, pachet 1, Arhiva „Vițrometan“, Mediaș (nepaginat).

⁷ Procese verbale ale Consiliului Administrativ, dosar III, p. 4—5, arhiva intr. „V. Vasilescu“, Mediaș, serv. planificării.

⁸ *Ibidem*, p. 6.

⁹ *Ibidem*, p. 8.

¹⁰ *Ibidem*, p. 15—16.

această dată el devine conducătorul efectiv al întreprinderii¹. Mulțumită „de plasamentul bun din România“, după 1929, banca elvețiană cumpără titlurile micilor acționari, astfel că la a treia majorare a capitalului social în 1942, deținea 68 mil., iar după recalcularea investițiilor 132 mil. lei, respectiv 84,6% din totalul acțiunilor². Cifrele bilanțului pe 1935—1938 dezvăluie un proces adânc de acaparare și jaf exercitat de capitalul străin. Dintre creditorii fabricii pe 1935—1938 străinii erau în proporție de 85%³. După 1931, din 74 funcționari, care formau personalul administrativ al fabricii, 33 erau cetățeni străini⁴.

Calculul procentelor oficiale, impuse de către fisc, dovedesc că între 1935—1942, uzinele textile „IRTI“, situate pe teritoriul României burghezo-moșierești, au plătit sub formă de dobânzi și dividende (tan-tiemele fiind necunoscute) suma de 205.738.228 lei capitaliștilor străini, dintre care numai dividendele anului 1942 se cifrează la 7.926.000 lei. Raportînd această sumă la 244.141.535 lei, cît au primit muncitorii sub formă de salariu pe 1935—1942⁵, constatăm că un echivalent de 84,2% din salariul fiecărui muncitor a fost plătit regulat acestui grup de pa-raziți străini, care ne cunoșteau țara doar din tratatele de geografie, dar pe care îi interesa în măsura în care puteau stoarce profituri cît mai mari din exploatarea ei.

* * *

Procesul lent de mecanizare a industriei, păstrarea prin repara-ție și modificări parțiale a unei bune părți din utilajul manufacturier la fabricile de postav „Stürzer“, pielărie — Karres, șuruburi — Rosen-auer, cărucioare — Ideal⁶, precum și introducerea în noile întreprin-deri „Westen“⁷, „Vitrometan“⁸, „IRTI“⁹, a unor mașini vechi, cu un grad înaintat de uzură, a avut ca urmare reducerea randamentului și productivității muncii, fabricanții, cei mai mulți foști patroni de ateliere,

¹ Statistica industrială, dosar IV, 1932, p. 2, arhiva într. „V. Vasilescu“, Mediaș, serv. planificării.

² Registrul de acționari al într. „IRTI“, 1941—1942, p. 4—6, arhiva „V. Vasi-lescu“, Mediaș, serv. planificării.

³ Cu 147.683.250 lei din totalul de 173.745.000 lei în 1935 și 264.972.195 lei din 325.496.700 lei în 1938; vezi Bilanțul pentru anii 1935—1938, dosar III (nepaginat), ar-hiva „V. Vasilescu“, Mediaș, serv. planificării.

⁴ Statistica industrială, dosar IV, 1932, p. 5, arhiva într. „V. Vasilescu“, Mediaș, serv. planificării.

⁵ Statistica industrială pe 1935—1942, dosar IV, p. 6—7, arhiva „V. Vasilescu“, Mediaș, serv. planificării.

⁶ N. Drăgan, *op. cit.*, p. 50, 53 și 73—74.

⁷ Mașini fasonaj și piese mari venite prin demontare din Polonia; vezi Tabelele utilaj și amortismente, dosar A—1, p. 1—16, arhiva „Emailul Roșu“, Mediaș.

⁸ Mașini suflat semiautomate „Wolf“ și „O'Neil“, cumpărate vechi, vezi Is-toricul întreprinderii „Vitrometan“, dosar A, p. 2, arhiva „Vitrometan“, Mediaș, serv. spec.

⁹ Registrul inventar pe 1924—1932, dosar mașini, N2, arhiva „V. Vasilescu“, Me-diaș, (nepaginat).

prelungind, după bunul lor plac, ziua de lucru. La „Vitrometan“ munca înceta după 12 ore¹, la fabrica de geamuri, muncitorii de la moara cu bile și de la vagoane prestau 14 ore². Ziua de lucru trecea de 12 ore la „Westen“ (emailat), atingînd 14 ore la „Ideal“³. La „IRTI“ (textile) și la S. Karres (pielărie) se lucrau obișnuit cîte 12 ore zilnic, iar la fabrica de salam 10 ore erau considerate obligatorii. Postăvăria „W. Stürzer“ păstra din faza manufacturieră 13 ore de lucru. La „Geamuri“ și la „Ideal“ se muncea duminica, fără plată⁴. Muncitorii întreprinderii textile „I. Klinger“, majoritatea cu domiciliul în satele vecine, săpau duminica, gratuit, la cartofi pe moșia fabricantului. Cînd au cerut 50 bani pe ora de lucru, au fost brutalizați și palmuiți de către personalul administrativ⁵.

În mod normal, scrie Marx, prelungirea zilei de lucru este compatibilă cu munca extensivă⁶, fiind specifică manufacturii și capitalismului premonopolist. Menținerea unei zile de muncă îndelungate în Mediaș și Transilvania, chiar în perioada crizei economice, dovedește, pe lîngă o tehnică înapoiată, că imperialismul îmbinase la noi formele monopoliste cu rămășițe precapitaliste în industrie, care, constată Congresul V al P.C.R., „...au determinat o exploatare deosebit de hrăpăreață a forței de muncă. Pentru un salariu de foame muncitorul este silit să lucreze 12—14 și 16 ore pe zi“⁷. Cea mai lungă zi de muncă s-a constatat la noi în industria ușoară⁸. Este știut că Mediașul avea numai industrie ușoară. Ziua de 8 ore a fost legiferată încă din 1918 de către Consiliul Dirigent al Ardealului prin Decretul XII⁹, decret care nu s-a aplicat. Durata excesivă și munca istovitoare au forțat proletariatul din Mediaș să lupte pentru limitarea zilei de muncă.

* * *

Dar, nici această zi de muncă excesivă nu a fost totdeauna asigurată muncitorilor. Muncitorimea din Mediaș a cunoscut din plin, între cele două războaie, suferințele șomajului, ale acestui inevitabil însoțitor

¹ Istoricul întreprinderii „Vitrometan“, dosar A, p. 3, arhiva „Vitrometan“, Mediaș, serv. spec.

² Istoricul întreprinderii „Geamuri“, dosar A, p. 5, arhiva într. „Geamuri“, Mediaș, serv. spec.

³ Istoricul întreprinderii „Ideal“, dosar A, p. 4, arhiva „Ideal“, Mediaș, serv. spec.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Dosar administrativ într. „I. Klinger“, vol. III, 1934—35, p. 55—58, arhiva într. „Salconserv“, Mediaș.

⁶ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. P.C.R., Buc., 1947, p. 377.

⁷ Documente din istoria Partidului Comunist din România (1917—1944), ed. II-a, Buc., 1953, p. 134—135.

⁸ Studii privind istoria economică a Romîniei, vol. I, ed. Academia R.P.R., Buc., 1961, p. 161.

⁹ Gazeta Oficială N. 31, Sibiu, 1918; culeg. *Transilvania, Banatul...*, 1, 1929, p. 93—94.

al capitalismului. Cu toate că datele statistice asupra șomajului au fost în mod conștient denaturate, cercetarea atentă a statelor de plată a întreprinderilor din Mediaș pe anii 1923—1928 arată ca neocupați 6,2% din numărul total al muncitorilor metalurgiști, 8,9% în industria textilă și 21,5% în industria sticlăriei — aici fiind inclus și șomajul parțial. În medie, cel mai scăzut procent al șomajului se înregistrează în 1926, (9,30%), care coincide cu o perioadă de înviorare relativă a producției. O situație deosebit de vitregă au avut-o muncitorii sticlari. În perioada 1923—1928 sticlarii rămăneau inactivi câte 111 zile pe an, lucrând numai 254 zile; în perioada 1929—1935 inactivitatea ajunge la 158 zile, față de 207 zile lucrătoare, ceea ce înseamnă că nu se lucra aproape jumătate de an, iar după 1938 zilele nelucrătoare se reduc la 78. Niciodată muncitorii sticlari n-au avut de lucru în tot cursul anului¹.

Criza economică din 1929—1933 imprimă șomajului un caracter de masă. „Încă din 1931, în urma raționalizării capitaliste, mai bine de 300 mii muncitori au fost aruncați pe drumuri“, scrie „Buletinul“, organ al C.C. al P.C.R.² Numărul șomerilor parțiali și totali, muncitori, funcționari și lucrători agricoli, a trecut de 600 mii³. În toate întreprinderile Mediașului producția stagnează: în 1931, cifra de afaceri scade cu peste 50% față de 1930 la „Westen“⁴, cu 52% la fabrica de încălțăminte „Karres“⁵, cu 49% la „Ideal“⁶. Începând cu anul 1932 întreprinderile „Vitrometan“ și „Prima fabrică de sticlă cu gaz metan“ au întrerupt complet activitatea pe cite 5—9 luni, lucrând normal numai în timpul sezonului (iarna și primăvara). Cei mai mulți lucrători au fost concediați, iar alții folosiți la lucrări de reparații, cu un salariu minim⁷. Listele de plată pe lunile februarie-iulie 1932 ale întreprinderii „Vitrometan“ menționează existența a 95 muncitori, care lucrează fără leafă, primind în schimb doar hrana.

Fabrica de nasturi, piepteni și articole ceramice, fabrica de salam „Fr. Aumer“, precum și alte 16 ateliere mai mici își închid porțile dînd faliment. În 1929, Mediașul avea 2778 lucrători în fabrici și 511 în ateliere, în total 3289; în 1932 nu mai rămăseseră decît 1587 în fabrici și 194 în ateliere, adică 1781 oameni. Restul de 1508 muncitori, deci 46%⁸,

¹ Tabele de salarizare „Geamuri“ și „Vitrometan“ pe 1923—1942, copia Casei Asigurărilor Sociale, pachet 1—2, arhiva Sfat popular Mediaș, (nepaginat).

² Documente din istoria Partidului Comunist din România, vol. III, 1929—33, E.S.P.L P., 1956, p. 185.

³ T. Necșu, Date privind situația clasei muncitoare din România, în *Studii*, nr. 1, Buc., 1956, p. 108.

⁴ Bilanțul pe 1931, dosar B, arhiva „Emailul Roșu“, Mediaș, (nepag.).

⁵ Producția refăcută, pe 1930—31, dosar II, N. 48, arhiva „8 Mai“, Mediaș, (nepaginat).

⁶ Date statistice, total producție pe 1930—1931, dosar B, arhiva „Ideal“, Mediaș, serv. contabilității, (nepaginat).

⁷ Buletinul Muncii și Asigurărilor Sociale, ed. Imprimeria Centrală, Buc., anul XIII, N. 1—4, ian.-apr. 1933, partea I, p. 105.

nu figurează nicăieri, deoarece deveniseră șomeri. Dacă numărul celor atinși de șomaj în România, în anii crizei, reprezenta în medie 25% din totalul angajaților¹ mediașul depășise această medie. S-au produs concedieri în masă la toate întreprinderile. Într-o singură lună, decembrie 1933, fabrica de șuruburi „G. Rosenauer“ șterge din listele de plată 49 muncitori, adică 25% din efectivul de lucru². Concedierile nu lovesc în aceeași măsură pe funcționari, dintre care pleacă numai doi³. În 1932, la fabrica de încălțăminte „Karres“ închizându-se atelierele mecanice, 133 muncitori au fost concediați, unii devenind șomeri, ceilalți reîntorcându-se la sate. La fabrica de vase emailate „Westen“ se operează o reducere masivă cu 2/3 a efectivului de lucru, de la 906 (în 1929), la 301 (în 1932), ceea ce înseamnă că 605 muncitori și-au pierdut pîinea⁴. Listele de concedieri cuprind nume românești, maghiare, germane; fabricanții nu țineau seama de naționalitatea muncitorilor. „Erau dați afară, mai ales muncitorii bătrâni, cu mulți ani de serviciu, pentru a nu li se plăti pensia. După ce-și măcinaseră sănătatea în fabrică acești oameni erau forțați să-și culeagă, la bătrînețe, pîinea din gunoaie“, constată „Istoricul întreprinderii «Emailul Roșu»“ (fost Westen).

* * *

După primul război mondial Mediașul s-a făcut cunoscut printr-o piață scumpă și salarii mici. Înființarea în decurs de 3 ani a 8 întreprinderi industriale noi, creșterea populației muncitorești la 2145 lucrători, fără personal administrativ și de serviciu, a ridicat pentru Mediaș o problemă serioasă: a aprovizionării și a locuințelor. Spațiul locativ și piața au rămas mult în urma necesităților, discrepanța între cerere și ofertă le-au scumpit brusc și simțitor, transformându-le în obiect de speculă⁵. Organul de presă al fabricanților din localitate constată în 1922 că „se cîștiga lunar 1200 lei, bani care nu ajung pentru locuință, îmbrăcăminte, pîine și lapte. Pentru a-și face ceva economii, muncitorii se îmbolnăvesc din lipsă de hrană“⁶.

Chiria și hrana — elemente primordiale ale costului vieții — absorb cea mai mare parte din cîștigul muncitorului medieșan. Comparația necesarului, pe grupe de cheltuieli, între Brașov, Sibiu și Mediaș este, în

¹ T. Necșă, *op. cit.*, p. 109.

² Liste de plată săptămînale, I—IV, 1933, dosar B, arhiva „Drum Nou“ Mediaș, (nepaginat), verificat după Tabelele de salarizare anuale, 1933, copia Casei Asigurarilor Sociale, pachet 7, arhiva Sfat. popular, Mediaș, (nepaginat).

³ Liste de plată săptămînale, I—IV, 1933, dosar B, arhiva „Drum Nou“, Mediaș (nepaginat).

⁴ Evidența personalului, tabele anuale recapitulative, 1928—1934, dosar IV—IX, arhiva „Emailul Roșu“, Mediaș, serv. personal, (nepaginat).

⁵ *Mediascher Zeitung*, nr. 2, 14 ianuarie, 1922, p. 2.

⁶ *Ibidem*, nr. 50, 16 decembrie, 1922, p. 2.

acest sens, semnificativă. Din repartizarea procentuală a salariului pe grupe de cheltuieli, în 1926, la Braşov, Sibiu și Mediaş rezultă acest

Tabel comparativ ¹

Localitatea	Categori		Grupa de cheltuieli %			
	Salariu	Chirie	Produse alimentare	Luminat încălzit	Îmbrăcăminte încălțăminte	Chirie Diverse
Braşov	II	I	34,02	12,02	27,97	25,99
Sibiu	II	I	33,61	9,35	27,53	29,51
Mediaş	III	III	35,72	5,76 ²	28,13	30,39

Cifrele demonstrează că, exceptând încălzitul și luminatul, cu 6,22% sub nivelul Braşovului și cu 3,59% mai ieftin ca la Sibiu, satisfacerea celorlalte componente ale costului vieții reclamau muncitorului din Mediaş o parte mai mare din salariu. Pentru alimentație el cheltuiește cu 1.70% mai mult ca la Braşov și cu 2,11% în plus față de Sibiu. Raportată la salariu, chiria este mai ridicată cu 4,40% decât la Braşov și cu 0.88% ca la Sibiu. Pină și articolele de îmbrăcăminte îl costă cu 0,16% mai scump ca pe braşovean și cu 0,60% mai mult decât la Sibiu.

Din calculul statisticii burgheze — diminuat sensibil față de realitate — reiese că bugetul lunar al unei familii muncitorești, cu un copil, care în 1914 își satisfăcea cele necesare traiului cu 100 coroane, trebuia, în 1926, să se ridice la 6871,31 lei³. Statele de plată însă arată că salariul mediu al unui muncitor calificat nu trecea în 1926 de 2479 lei lunar. Aceasta înseamnă că salariul din 1926 acoperea doar 36% din produsele consumate de o familie muncitorească în 1914: nivelul ei de viață scăzuse prin urmare cu 64%.

Pină în 1929 se plătea pentru muncă calificată 4—6 lei ora la „Ideal”⁴; 5 lei ora la „W. Stürzer”⁵; 5—7 lei ora la fabrica de salam, unde marfa respinsă pe piață era livrată muncitorilor în contul salariului⁶; 7—8 lei la „IRTI”; 6—9 lei la „Vitrometan”⁷; 7—10 lei la

¹ După Buletinul Statistic al României, București, nr. 2, aprilie—iunie, 1927, pag. 102—103.

² Rectificat după listele de prețuri oficiale.

³ Buletinul Statistic al României, București, nr. 2, aprilie—iunie, 1927, p. 102—103.

⁴ Istoricul întrep. „Ideal”, dosar A, p. 3, arhiva „Ideal”, Mediaş, serv. spec.

⁵ Dosar administrativ al fostei întrep. „W. Stürzer”, partea I-a, p. 22—23, arhiva „Salconserv”, Mediaş.

⁶ Tabele de salarizare a întrep. „Fr. Auner”, pe 1925—1929, copia Casei Asigurărilor Sociale, pachet 14, arhiva Sfat. popular Mediaş, (nepaginat).

⁷ Istoricul întreprinderii „Vitrometan”, dosar A, p. 4, arhiva „Vitrometan”, Mediaş, serv. spec.

„Karres“¹; 8—11 lei la „Westen“². Munca necalificată nu trecea de 3—5 lei ora. Așadar, pentru 12 ore muncă calificată, salariul era cuprins între 60—130 lei. Statele de plată pe 1929 ale fabricilor „Vitrometan“ și „Geamuri“ arată că 75% dintre muncitorii calificați erau plătiți cu lefuri ce variau între 84—96 lei ziua; la „Ideal“ și „G. Rosenauer“ 76% din numărul calificaților primeau între 60—72 lei zilnic, iar la „IRTI“ 69% din calificați câștigau 72—80 lei pe zi³, ceea ce înseamnă că 73,3% dintre calificații numitelor întreprinderi erau retribuiți cu salarii între 72—82,3 lei zilnic. Acest salariu era cu totul insuficient față de costul vieții, neasigurând nici un minimum de existență. Din calculul comparativ al Casei Asigurărilor Sociale, Timnava Mare, reiese că în 1929 prețul articolelor de primă necesitate s-a urcat, în medie, de 44 ori față de anul 1913, iar chiria de 54 de ori, în timp ce salariile au crescut numai cu 26 ori. În luna martie 1929, după un an de recoltă bună, kilogramul de grâu se vindea pe piața Mediașului cu 8,20 lei. Un kilogram de piine integrală costa 10 lei, 6,20 lei kg. de boabe porumb, 18 lei kg. fasole, 45 lei kg. carne de porc, 70 lei kg. untură⁴. Chiria cea mai scăzută (360 lei lunar)⁵ însemna zilnic 12 lei, 1/2 l. petrol lampant 2 lei, chibrituri, sare, 2 lei și 6 lei încălzitul, totalizau, fără îmbrăcăminte, cerințe culturale sau alte nevoi, 22 lei pe zi. Rămâneau pentru hrană 50—60 lei, reprezentând contravaloarea a 3 kg piine și 1 1/2 kg fasole, sau 1,3 kg carne, sau 800 gr. untură. Socotind la prețul zilei produsele alimentare, ce reprezentau strictul necesar pentru hrana unei familii muncitorești cu doi copii sub 10 ani (4 persoane)⁶, vom avea următorul tabel :

Nr. crt.	Felul alimentelor	Canlitatea necesară	Preț pe unitate ⁷	Suma de plată
1	Piine	3 kg	10 lei	30 lei
2	Carne de vită	0,500 „	18 „	9 „
3	Fasole	1 „	18 „	18 „
4	Cartofi	1 „	2 „	2 „
5	Ceapă	0,250 „	6 „	1,50 „
6	Untură	0,250 „	70 „	17,50 „
7	Zahăr	0,120 „	35 „	4,20 „
8	Lapte	1 l	3 „	3 „
T O T A L :				85,20 lei

¹ Registrul salariu personal, 1929, vol. II, filele 19—33, arhiva „8 Mai“, Mediaș.

² Registrul salarii, 1—20. Emailat, Modelat, Diverse, 1927—1929, nr. 5, filele 88—95, arhiva „Emailul Roșu“, Mediaș, serv. muncă-salarii.

³ Tabele de salarizare pe 1929, copia Casei Asigurărilor Sociale, pachete 1—2, 7—8, 11, arhiva Sfat. popular, Mediaș, (nepaginat).

⁴ *Mediascher Zeitung*, nr. 9, 2 martie, 1929, p. 5.

⁵ *Ibidem*, nr. 2, 12 ianuarie, 1929, p. 2.

⁶ Necesarul calculat după studiul — *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România*, ed. N. N. Constantinescu, București, 1959, p. 413.

⁷ *Mediascher Zeitung*, nr. 6 și 8 din februarie—martie, 1929, (tabele cu prețurile pieței).

Tabelul arată că 73,3% dintre muncitorii calificați ai întreprinderilor din Mediaș nu puteau asigura, din salariu, pentru o familie de 4 persoane nici această hrană sărăcăcioasă, considerînd că nu cheltuiesc nimic pentru îmbrăcăminte, încălțăminte, calificare sau cerințe culturale. Ei trebuiau să renunțe zilnic la carne, ceapă, untură, mulțumindu-se doar cu piine, fasole, cartofi, 1 litru lapte și 120 g. zahăr. Cu 60 lei pe zi nu se puteau alimenta nici 3 membri ai familiei, unul rămînînd fără hrană, iar celălalt fără strictul necesar. Existența copiilor era o problemă grea; dacă totuși existau, ei trebuiau să-și cîștige singuri mijloacele de subzistență. Numărul ridicat de femei și copii din întreprinderile industriale ale orașului confirmă această concluzie, ilustrînd în același timp gradul de pauperizare a proletariatului local. O situație asemănătoare era în toată țara. „Pentru 30–70 lei pe zi munceau cei mai mulți, unii timp de 12 ore“, constată „Socialismul“ din 12 iulie 1923¹.

Criza economică din 1929–33 a avut efecte dezastruoase în România din cauza „economiei capitaliste înapoiate, a chestiunilor agrare și naționale nerezolvate, a sarcinilor colosale de datorii externe și a dependenței de capitalul financiar internațional“². Fabricanții aruncă greutățile crizei pe umerii muncitorilor. În 1932 salariile înregistrează reduceri cu 45–52% față de 1929. În 1929, la „Westen“ presorul cu cel mai mare salariu cîștiga 3018 lei lunar, iar emailatorul 3800 lei³. În 1932 aceleași persoane primesc 1707 lei și 1442 lei (în minus cu 43%–49%)⁴. În 1929 la fabrica de geamuri, un mecanic cu vechime ajunsese cu salariul lunar pînă la 4.422 lei⁵. În 1931, același muncitor, lucrînd tot ca mecanic, nu primește decît 2115 lei (52%)⁶. Salariul unui tăbăcar nu trecea în 1929 de 3750 lei lunar, pentru ca în 1932 să primească doar 1750 lei (48%)⁷. Un suflător de la „Vitrometan“ avea în 1929 pînă la 3600 lei lunar, iar în 1932, 1750 lei (51%)⁸. În timpul crizei economice din 1929–33 salariul nominal scade pînă la 52% față de anul 1929, dar costul vieții nu se reduce decît cu 22,6%. În 1935 un kilogram de piine neagră costa în București 5 lei, litrul de lapte 8 lei, carnea de vită 14-16

¹ Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1923–1928, vol. II, E.P.L.P., 1953, p. 64–65.

² *Ibidem*, 1917–1941, ed. a II-a, E.P.L.P., 1953, p. 168–169

³ Registrul salarii, vol. III, Modelat și vol. IV, Email pe 1928–1930, arhiva „Emailul Roșu“, Mediaș, serv. muncă-salarii (nepăgînat).

⁴ *Ibidem*, vol. IV, Modelat și vol. V, Email pe 1931–1933, arhiva „Emailul Roșu“, Mediaș, serv. muncă-salarii, (nepăgînat).

⁵ *Ibidem*, vol. I–VII, august 1929, (sub Fr. Cadar), arhiva întrep. „Geamuri“. Mediaș, (nepăgînat).

⁶ *Ibidem*, vol. III–VII, august 1931, (sub Fr. Cadar), arhiva întrep. „Geamuri“. Mediaș, (nepăgînat).

⁷ Registrul impozit pe salarii, dosar I, 1929 și dosar IV 1932, arhiva „8 Mai“, Mediaș, (nepăgînat).

⁸ Istoricul întreprinderii „Vitrometan“, dosar A, p. 3, arhiva „Vitrometan“, Mediaș, serv. spec.

lei kg., de porc 18 lei, zahărul 27 lei kg., untdelemnul 23—28 lei litrul¹. În acelaș an, la Mediaș, un kilogram grâu se vindea cu 4,60 lei, litrul de lapte cu 7 lei, carnea de vită cu 16 lei kg., cea de porc cu 19—21 lei kg., untdelemnul cu 25—29 lei litrul².

Raportat la gradul de urbanism al altor orașe, Mediașul avea un cost de viață mult ridicat. Socotind indicele nivelului mediu al grupelor de cheltuieli pentru București, în 1934, ca fiind 100, Mediașul înregistrează pentru alimente 98,1%, pentru îmbrăcăminte, încălțăminte 89,4%, pentru lumină, combustibil 68,9%, chirie 72,6%, spectacole 44,2%, diverse 89,7%³. Indicele total 77% depășește cu 7% indicele mediu al orașelor transilvănene și cu 11,6% indicele mediu al orașelor din țară⁴. De remarcat scumpetea articolelor alimentare, numai cu 1,9% sub nivelul Bucureștiului, fapt datorit înapoierii comerțului de detaliu, de asemenea unei circulații defectuoase între centrele excedentare și cele consumatoare. Muncitorul medieșan a fost obligat să întrețină cu salariul său mizer o armată întreagă de speculanți mărunți, care-l exploatau în calitate de consumator, îl înșelau la cântar, îi vindeau produse inferioare. Numai în cursul unui singur an, 1939, sînt amendați în Mediaș 53 negustori de alimente pentru nerespectarea instrucțiunilor sanitare, iar doi dintre ei, care vînduseră muncitorilor de la „Vitrometan“ carne putredă, au fost deferiți justiției⁵. Chiria, cel mai elastic component al costului vieții, era în Mediaș, datorită unei acute și permanente lipse de spațiu locativ, mai ridicată cu 18% decît media orașelor din Transilvania și cu 26,3% față de media din țară⁶. Datorită gazului metan, lumina și încălzitul însumau 68,9% față de București, dar cu 16,9% mai mult ca la Tg. Jiu⁷. Decalajul între salariu și costul vieții devine și mai mare, dacă ținem seama că prețurile produselor fabricate, susținute de asociații monopoliste și de către stat, n-au suferit decît modificări neînsemnate. Sarcina fiscală apăsa greu pe umerii muncitorilor prin creșterea simțitoare, în 1931, a taxelor de consumație pe petrol, spirt, zahăr și sporirea impozitelor indirecte pe sare, tutun, chibrituri — articole de primă necesitate⁸. Eram țara cu cele mai multe impozite. Fiecare cap de familie plătea statului 40% din venituri⁹. Lucrătorul căpăta în schimbul muncii sale tot mai puține produse. În condițiile capitalismului, scrie Lenin, „muncitorul se pauperizează în mod absolut, adică devine literalmente mai sărac ca înainte, este nevoit să trăiască mai rău, să se

¹ Buletinul Statistic al Romîniei, București, nr. 1—2, 1935, p. 128—130.

² *Mediascher Zeitung*, nr. 8, 14 mai 1935, p. 4.

³ Calculat după *Mediascher Zeitung* și *Argus* pe 1934.

⁴ Enciclopedia Romîniei, vol. IV, București, 1940, p. 935.

⁵ Raport asupra activității Serviciului Sanitar al orașului pe 1939, dosar IV, p. 4, arhiva spitalului unificat, Mediaș.

⁶ Enciclopedia Romîniei, vol. IV, București, 1940, p. 934—935.

⁷ *Ibidem*, p. 936.

⁸ *Compass*, Finanzielles Jahrbuch, Viena, 1931, p. 65—67.

⁹ „Tempo“, anul III, nr. 475, 27 ianuarie 1935.

hrănească mai prost, să flămânzească mai des, să se adăpostască în subsoluri și prin mansarde“¹.

* * *

Ca urmare a sărăcirii maselor și a goanei după muncă ieftină, crește numărul femeilor și al copiilor utilizați în industrie. „Primul cuvânt al utilizării capitaliste a mașinilor, scrie Marx, a fost munca femeilor și a copiilor“². Nefiind în stare să asigure existența familiei, muncitorul e obligat a-și angaja în fabrică femeia și copiii, a căror muncă ieftină este preferată de capitaliști, pentru că determină o creștere a ratei profitului. În sistemul fabricii, „planul de diviziune a muncii, observă Marx, se întemeiază pe utilizarea muncii femeilor, a copiilor de toate vârstele, a muncitorilor necalificați, oriunde lucrul acesta este posibil, într-un cuvânt, a muncii ieftine...“³. În 1935, fabrica de țesături „I. Klinger“ avea din 105 muncitori 77 femei (73%), majoritatea necalificate, venite din sate⁴. Aici, ca și la fabrica „IRTI“ munca propriuzisă de filat și țesut era efectuată aproape în întregime de către femei, bărbații fiind încadrați ca maiștri, mecanici, tâmplari, portari etc. Obligate a presta 12 ore de muncă în fabrică, a parcurge zilnic pe jos 10—12 km., dus și întors, ele plecau de acasă la 6 dimineața și se întorceau abia la orele 8 seara. Ce se alegea din familiile și copiii acestor femei, dacă erau neveste și mame? În condițiile capitalismului, scrie Engels, munca femeilor dizolvă în primul rând complet familia și are consecințe grave asupra sănătății femeilor și a copiilor, fără a mai vorbi de urmările morale⁵. Din 200 muncitori, ai fabricii „Ideal“ în 1936, 74 erau femei retribuite cu 3—4 lei ora. Copiii de 14 ani primeau aici 1,50 lei pe oră⁶. La „Westen“ copiii de 14—15 ani erau plătiți „suplimentar“, cu 150 lei lunar⁷. Salariul unei țesătoare de la fabrica de postav „W. Stürzer“ n-a trecut niciodată, de 4—5 lei ora. În 1937 o muncitoare de la fabrica de șuruburi „G. Rosenauer“ avea între 32 lei și 56 lei pe zi ceea ce reprezenta 63% din câștigul mediu al unui bărbat în aceeași muncă⁸. La fabrica de țesături imprimare „IRTI“ din 1008 muncitori în 1938, 789 erau femei, câștigând între 5 și 7 lei ora⁹. Dintre 877

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 18, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 427—428.

² K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. P.C.R., București, 1947, p. 364.

³ *Idem*, p. 421.

⁴ Dosar administrativ întrep. „I. Klinger“, vol. III, 1934—1935, p. 57, arhiva „Sal-conserv“, Mediaș.

⁵ Fr. Engels, *Situația clasei muncitoare din Anglia*, E.P.L.P., București, 1953, p. 143—144 și 148—150.

⁶ Dosar date statistice, 1935—1938, acte nr. 5—8; arhiva „Ideal“, Mediaș.

⁷ Registrul salariu suplimentar, diverse, vol. nr. III—IV, 1929—1930, arhiva „Emailul Roșu“, Mediaș, (nepaginat).

⁸ State de plată anuale, ianuarie—iunie 1937, dosar E, (sub Bögözi M. și Bolt S.), arhiva „Drum Nou“, Mediaș, serv. contab., (nepaginat).

⁹ Evidența muncitorilor, dosar statistic A/N. 1, 1938, recapitulație, arhiva „V. Vasilescu“, Mediaș, (nepaginat).

femei cîte lucrau în industria textilă din localitate, în 1938, 212 erau calificate ca filatoare și țesătoare, cel mai ridicat procent (24,2) de femei calificate pe ramură de producție. Cu toate că exista un utilaj perfecționat și un grad ridicat de tehnicitate, numărul femeilor și al muncitorilor necalificați a fost în permanentă creștere la „Westen“. În 1929 uzinele „Westen“ aveau în total 906 muncitori, 550 erau necalificați (61⁰/₀), iar dintre aceștia 367 erau femei (66⁰/₀ din totalul necalificaților). Peste 10 ani, din totalul de 823 muncitori, 592 sînt necalificați (72⁰/₀), iar dintre ei 479 sînt femei (81⁰/₀ din necalificați)¹. Procentul necalificaților a crescut de la 61 la 72, iar al femeilor de la 41 (față de total) la 59. Femeile ridică procentul necalificaților fiind în 1929 de 66⁰/₀, iar peste 10 ani de 81⁰/₀. Majoritatea erau folosite la transportul pieselor în curs de fabricație ca, de pildă, la uzina de emailat, unde substanțele toxice le ardeau mîinile, le măcinau vederea și plămîinii. Statele de plată arată că numai 6—8⁰/₀ din lucrătoare ajungeau la 40 de ani.

Procentul ridicat al femeilor în industriile Mediașului și mai ales în industria textilă, unde formau 84,6⁰/₀ din totalul muncitorilor, demonstrează că munca acestora era preferată și specifică industriei ușoare în general, și celei textile în special. Așa se explică dispariția treptată a muncii femeilor în anumite profesii, ca de pildă în minerit². Cel mai mare număr de femei a pătruns în întreprinderile industriale din Mediaș în urma derogărilor, de la legea pentru ocrotirea muncii femeilor și minorilor, acordate în 1932. Acest fapt constituie încă un exemplu din care rezultă că în capitalism, chiar atunci cînd sînt promulgate anumite legi pentru a înșela masele, ele nu sînt respectate. Ca expresie a valului de sărăcie și lipsuri, provocat de către criză, începînd din acel an înregistrăm un procent crescînd de femei și necalificați în fabrici. Primele ajung în 1941 la 36,8⁰/₀ iar necalificații la 35,1⁰/₀ din totalul muncitorilor. Nu este întîmplător faptul că anul 1935, anul cu cel mai scăzut salariu nominal din întreaga perioadă studiată, a fost și anul cu cel mai puternic aflux de femei în întreprinderi (33,6⁰/₀). Ele au influențat asupra scăderii generale a salariilor. Satisfăcuți, că au achiziționat brațe de muncă ieftine, fabricanții din Mediaș au redus salariul lunar al femeilor de la 1496 (1932) la 1455 lei în 1935³, urcîndu-l în același timp, în raport cu salariul bărbaților, cu 3⁰/₀, de la 72⁰/₀ (1932) la 75⁰/₀ (1935). Așadar, salariile femeilor au scăzut mai puțin ca ale bărbaților calificați, fiind inițial mai mici și deci mai aproape de limita fizică a valorii forței de muncă. Aceste salarii însă au permis fabricanților să opereze „tăieri mai sensibile“ din lefurile muncitorilor calificați. Salariul bărbaților calificați scade între 1932 și 1935 cu 7⁰/₀, cu 4⁰/₀ mai mult decît sporul acordat femeilor. Tre-

¹ Registru salarii, vol. I—VIII, modelat, email, diverse, 1929—1939, arhiva „Emailul Roșu“, Mediaș, serv. muncă-salarii, (nepaginat).

² J. Kuczyński, *Teoria situației clasei muncitoare*, Ed. Științifică, București, 1958, p. 87.

³ Tabele de salarizare, ind. textilă și metalurgică pe 1932 și 1935, copia Casei Asigurărilor Sociale, pachete 4—6 și 8—9, arhiva Sfat. popular, Mediaș, (nepaginat).

buie ținut seama că acest 7% se referă la o medie lunară de 2 078 lei (1932), pe cînd sporul de 30% s-a efectuat asupra unor salarii lunare de 1496 lei¹. În acest fel, scăderile succesive din salariul muncitorilor calificați fac ca, după cîtva timp, salariul întregii familii să fie aproximativ egal cu salariul pe care-l cîștiga mai înainte bărbatul singur. Într-o familie lucrătoare cu doi copii aceasta înseamnă, după expresia lui Marx, „...că, pentru a cîștiga cele necesare existenței... se consumă astăzi de patru ori mai multe vieți de muncitori decît înainte”².

Fabricile de sticlă „Vitrometan” și „Geamuri” erau cunoscute prin exploatarea muncii copiilor. „La prima fabrică de sticlă se folosesc copii de 10—12 ani, care sînt obișnuiți cu suflatul sticlei”, relatează liniștit ziarul german local³. „La fabricile de sticlărie din Mediaș, toți tinerii pînă la 18 ani erau întrebuințați în munca de noapte”, scrie în 13 martie 1930, ziarul „Facla”. La „Vitrometan” nu puțini erau copiii de 14 și sub 14 ani care suflau sticlă sau cărau lăzile cu marfă. Frînți de oboseală, în unele zile nu plecau acasă, ei se cuibăreau și dormeau noaptea pe sub mașini, pe lingă cuptoare sau în magazii de ambalaj. Toți erau analfabeți⁴. Muncitorii din Mediaș au introdus în programul lor de revendicări reglementarea și interzicerea muncii de noapte pentru femei și copii.

În toate întreprinderile, fără excepție, lucrau muncitori necalificați din satele vecine, alungați de foame și de lipsa de pămînt: băieți și fete, în special din familiile sărace și numeroase. Cu domiciliul în sat, la Bratei, Dirlos, Buzd, Ighișul Nou, Proștea Mare, ei făceau zilnic pe ploaie și zăpadă drumul pe jos. Aproape 1/3 din muncitorii de la „Westen” și fabricile de sticlă, veneau din sate. După 10 ani de activitate, din 112 angajați ai fabricii de șuruburi 67 erau din sate⁵. Majoritatea lucrătorilor de la fabrica de țesături imprimare „I. Klinger” își aveau domiciliul în Proștea Mare și Ighișul Nou. Cît timp mai aveau o palmă de pămînt și o casă, locuiau la sat, după ce le pierdeau pentru datorii cu camătă sau neplata impozitelor se stabileau definitiv la oraș, devenind pentru totdeauna robi ai fabricii.

* * *

Neexistînd o protecție a muncii, numărul accidentelor a crescut mereu, mai ales după 1930. În perioada 1932—40 se constată în Mediaș 257 cazuri de accidente înregistrate, dintre care 4 mortale, iar 49 cu pierderea capacității de muncă⁶. Lucrînd în condiții cu totul nefavora-

¹ Tabele de salarizare, ind. textilă și metalurgică pe 1932 și 1935, copia Casei Asigurărilor Sociale, pachete 4—6 și 8—9, arhiva Sfatul popular, Mediaș, (nepaginat).

² K. Marx, *Muncă salariată și capital*. E.S.P.L.P., București, 1957, p. 46.

³ *Mediascher Zeitung*, nr. 31, 30 iulie 1921, p. 3—4.

⁴ Istoricul întreprinderii „Vitrometan”, dosar A, p. 3, arhiva „Vitrometan”, Mediaș, serv. spec.

⁵ Registrul personal, vol. V, 1930—1934, arhiva „Drum Nou”, Mediaș, (nepaginat).

⁶ Fișe personale de accident, 1932—1940, Casa Asigurărilor Sociale, pachete 9—21, Arhiva Sfat. popular, Mediaș.

bile, în timpul crizei economice din 1929—33, mulți muncitori înclinau să nu declare accidentele mai ușoare de teamă să nu-și piardă salariul și locul de muncă. Numărul real al accidentelor era deci mult mai ridicat. Raportul inspectoratului muncii, Brașov pe 1932 constată : „...cele mai multe accidente se datoresc neglijenței patronilor. Unii patroni nu iau toate măsurile de prevenire, apărători la roți, la curelele de transmisie, însemnarea locurilor primejdioase, lipirea de avize etc. Numărul accidentelor a crescut îngrijorător... iar de soarta lucrătorilor invalizi nu se îngrijește nimeni¹. Frecvența ridicată a accidentelor de muncă după 1932, indică, în primul rând, sporirea intensității muncii în perioada crizei economice și după aceea. Accelerarea ritmului de stoarcere a sudorii și înmulțirea accidentelor se datora în bună parte și generalizării, tocmai în timpul crizei din 1929—33, a salarizării cu bucata și în acord, „când lucrătorul este silit să muncească repede pentru a câștiga bani și n-are timp să fie prevăzător“². Cifrele statistice demonstrează că numărul cel mai ridicat de accidentați : 174 din 257³, îl dădeau noii angajați, muncitorii necalificați, care nu cunoșteau procesul de producție și pe care setea neînfrînată de câștig a fabricanților îi schilodea sau îi trimețea la moarte.

Fabrica „Westen“, cu un proces tehnologic mai înaintat și cu un număr mare de muncitori necalificați, dădea cel mai urcat procent de accidentați. În 1932 au fost la „Westen“ 2 cazuri de accidente, în 1934—4, în 1936—5, în 1937—5⁴. În 1938 s-au creat la această fabrică secții noi, dar nu s-a clădit nimic. Muncitorii și mașinile au fost înghețate în vechile clădiri, lipsite de spațiu, de aer și lumină. S-au înmulțit cazurile de îmbolnăvire, mai ales printre femei și tineret. În 1939 se înregistrează la „Westen“ 9 accidente, dintre care două foarte grave, cu pierderea capacității de muncă, iar în 1940 au fost 16 accidentați care au cerut despăgubiri patronilor⁵. „Din lipsă de spațiu și protecția muncii, notează monografia întreprinderii «Drum Nou», într-un singur an, 1939, la fabrica de șuruburi au fost 6 cazuri de accidente. Muncitoarei Cornea Lucreția i s-a tăiat o mână, iar Casa Asigurărilor și Tribunalul Sighișoara i-au respins cererea de despăgubire. Muncitoarea a rămas pe drumuri“⁶. Cu toată presiunea patronilor care invoau neglijența, lipsa de îndemânare și, într-un caz, starea de ebrietate a muncitorilor, ancheta (întreprinsă tot de uneltele lor) a trebuit să recunoască că 3 cazuri de accident din 5, survenite la întreprinderea „Vitrometan“

¹ Buletinul Muncii și Asigurărilor Sociale, ed. Imprimeria Centrală, București, anul XIII, nr. 1—4, ianuarie—aprilie 1933, partea I, p. 85—86.

² Fr. Engels, *Situația clasei muncitoare din Anglia*, E.P.L.P., București, 1953, p. 162.

³ Fișe personale de accident, 1932—1940, Casa Asigurărilor Sociale, pachete 9—21, arhiva Sfat. popular, Mediaș.

⁴ Dosar protecția muncii și accidente, 1931—1940, arhiva „Emailul Roșu“, Mediaș, serv. muncă-salarii, (nepaginat).

⁵ *Ibidem*.

⁶ Monografia întreprinderii industriale „Drum Nou“ (manuscris), p. 2—3, arhiva „Drum Nou“, Mediaș.

în 1940 se datoresc „spațiului restrâns” și înghesuielii în care lucrează muncitorii¹. Deoarece despăgubirile în caz de accident și amenzile aplicate pentru neîndeplinirea condițiilor de protecție a muncii erau foarte mici, capitaliștii preferau să plătească despăgubirea sau amenda decât să mărească spațiul de muncă, sau să introducă instalații pentru protecția muncii. Personalul Casei Cercuale servea interesele patronilor. Muncitorii de la „Westen” își amintesc cazul unui tovarăș bolnav, respins la vizita medicală, care a murit în timpul lucrului, cu mâinile încheștate pe mașină. În goana după profituri, capitaliștii nu țineau seama de sănătatea și viața muncitorilor. „Această concentrare masivă de oameni în același atelier, scrie Marx, este pe de o parte o sursă de profituri crescînde pentru capitalist, pe de altă parte însă, devine și o cauză de risipă cu viața și sănătatea muncitorilor”².

* * *

Lipsa locuințelor a apăsât totdeauna greu pe umerii proletarului din Mediaș. Afluxul neobișnuit de brațe de muncă și spațiul locativ redus al orașelului, au provocat, încă din prîmii ani după război, o criză acută de locuințe, care se găseau anevoie și la prețuri ridicate. Presa locală constată că „...dezvoltarea industrială, îngrămădirea unui număr însemnat de oameni în fabrici a ridicat pentru Mediaș o problemă gravă: aceea a locuințelor. Această problemă afectează mai ales muncitorimea, lipsită de locuințe”³. La uzinele „Westen” aproape 100 muncitori erau înghesuiți într-un cămin, la subsol, în murdărie, umezeală și întuneric⁴. Nu toate întreprinderile aveau colonii⁵. „Pînă în 1928 nu am avut colonie. În 1928 și 1933 s-au construit locuințe pentru 7 familii de maiștri și funcționari, protejați de patroni. Pentru muncitori nu s-a clădit nimic”, scrie monografia fabricii de șuruburi. În colonia „Vitrometan”, construcțiile au început în 1926. S-au clădit în curs de 13 ani 72 apartamente, închiriate de fabrică la „prețul zilei” și ocupate în mare parte de tehnicieni și funcționari. Blocurile de pe șoseaua Sibiului (azi I. C. Frimu) aveau amenajate locuințe, „la aer”, în poduri. Erau încăperi de 4/5 m., cu pereții de scîndură de brad, burdușiți de ploșnițe și cimentăți cu zgură de cărbuni. Pentru a ajunge în cameră se mergea aplecat. Un singur geam, pe unde se prelingea lumina, ușa, căptușită cu cirpe pentru a ține căldură. Aerul greu și înecăcios. Vara, o căldură insuportabilă, oamenii ieșeau afară ca să poată dormi. Aceste „apartamente” adăposteau familii de cîte 6 persoane, dintre care 3—4 copii.

¹ Fișe personale de accident, Casa Asigurărilor Sociale, 1940, sub „Vitrometan”, fișele 23—27. arhiva Sfat. popular, Mediaș.

² K. M a r x, *Capitalul*, vol. III, partea I-a, cartea a III-a, E.P.L.P., București, 1953, p. 105.

³ *Mediascher Zeitung*, N. 2, 14 ianuarie 1922, p. 1.

⁴ Istoricul întreprinderii „Emailul Roșu”, dosar A, p. 2, arhiva „Emailul Roșu”, Mediaș, serv. spec.

⁵ Coloniile muncitorești erau locuințe muncitorești comune în clădirile și în cartierul fabricii.

Baia era un lucru rar în întreprinderi, majoritatea lucrătorilor fiind obligați după muncă, să se spele afară cu apă de ploaie sau zăpadă. Sticlarii și muncitorii de la „Ideal“ au înaintat mai multe cereri ca să li se amenajeze o baie¹. Serviciul sanitar al orașului constată în 1939 că în fabrici „domnește o murdărie neobișnuită care provoacă numeroase infecții și boli de piele“². În întreprinderi nu existau cantine, oamenii trebuind să lucreze câte 12 ore cu piinea sau mămăliguța rece din traistă, regim care le periclita grav sănătatea. „Nu avem cantină muncitorească, se arată în monografia fabricii de șuruburi. Baia și vestiarul sînt cu totul rudimentare, cu geamuri sparte, cu apă pe jos, de o murdărie îngrozitoare“³.

Condițiile aspre de muncă, de la vîrstă fragedă, subalimentația, lipsa de locuințe și de asistență sanitară au avut repercusiuni dure-roase asupra sănătății proletariatului din Mediaș. La o populație muncitorească de 2700 oameni în 1928, Casa Cercuală constată 45 cazuri de tuberculoză, 60 de sifilis declarat, 18 difterie, 4 febră tifoidă. În 1937, la 3801 muncitori se înregistrează 57 cazuri tuberculoză, 85 sifilis, 69 difterie, 76 febră tifoidă⁴. Procentul de morbiditate prin T.B.C. și sifilis e impresionant. În 1938 mortalitatea de tuberculoză era 101 la 10 000 și 35 la sifilis; ceea ce înseamnă 10,1 la mie tuberculoză și 3,5 sifilis⁵. În același an mortalitatea infantilă atinge 14%. Este un procent enorm: din fiecare sută de copii născuți mor 14. Cifrele statistice ale mortalității infantile precum și ale celei provocate de tuberculoză și sifilis așază Mediașul în fruntea orașelor din România — țară cu cea mai ridicată mortalitate generală din Europa.

Cu toate că erau în 1938 în Mediaș 4180 muncitori, nu se semnalează nicăieri o sală de lectură, o bibliotecă sau un club muncitoresc. Recensămîntul din 1948 scoate la iveală existența a 1500 neștiutori de carte, numai în întreprinderile „Vitrometan“ și „IRTI“ fiind peste 250 analfabeți. Prin costul lor ridicat, concertele muzicale, spectacolele teatrale și artistice erau inaccesibile maselor. Promiscuitatea și întunericul domneau pretutindeni. „Tăbăcăria e un lucru greu, nesănătos și murdar, declară un muncitor angajat din 1917 la fabrica «Karres». După 12 ore de muncă, omul n-avea altă dorință decît să intre în cîrciumă și să bea rachiu. Flămînd și obosit, se amețea îndată dintr-un

¹ Istoricul întreprinderii „Ideal“, dosar A, p. 5, arhiva „Ideal“, Mediaș, serv. spec.

² Raport asupra activității Serviciului Sanitar al orașului, 1939, dosar IV, p. 4, arhiva spitalului unificat, Mediaș.

³ Monografia întreprinderii industriale „Drum Nou“ (manuscris), p. 9, arhiva „Drum Nou“, Mediaș.

⁴ Dosar nr. 4 pentru chestiuni statistice, foaie centralizatoare pe 1937, arhiva secției sănătate a Sfatului popular, Mediaș, (nepaginat).

⁵ Dosar rapoarte statistice, partea a II-a, arhiva secției sănătate a Sfatului popular, Mediaș, (nepaginat).

⁶ *Ibidem*.

pahar, ajungea apoi acasă unde își bătea nevasta și copiii. Așa era". Tabloul unei degradante și dureroase realități sociale.

* * *

Ca urmare a suferințelor provocate de război, a creșterii combativității de clasă, sub influența directă a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a valului de lupte revoluționare din statele capitaliste — expresie a maturizării politice a proletariatului — mișcarea muncitorească din țara noastră cunoaște, după primul război mondial, o perioadă de avânt revoluționar. Grevele de după 1917 marchează începutul unei noi faze a luptei de clasă în țara noastră¹. Crearea Partidului Comunist din România, victorie istorică a leninismului împotriva oportunismului și reformismului în mișcarea muncitorească, a însemnat o cotitură radicală în lupta revoluționară a oamenilor muncii din țara noastră.

În aceste împrejurări mișcarea muncitorească din localitate capătă amploare și intensitate. Mediașul avea, în 1922, 5 organizații profesionale: fierari, îmbrăcăminte-încălțăminte, constructori-zidari, dulgheri-lemnari și chimice, atestate documentar². În februarie 1922 muncitorii constructori, dulgheri și zidari, cer înlăturarea patronilor din conducerea organizațiilor. În manifestul de la 1 Mai 1922, Partidul Comunist din România mobilizează masele la luptă pentru: ziua de 8 ore, amnistie generală, organizare în sindicate, pace cu Rusia Sovietică³. În această zi, muncitorii din Mediaș transformă adunarea din pădurea Greveln într-o demonstrație pentru 1 Mai. Au fost arborate steaguri roșii, s-a intonat Internaționala. S-au cerut 8 ore de lucru, dreptul de organizare și concediu, alegeri libere, vot universal.

Retragerea din circulație a bancnotelor străine și politica regimului burghezo-moșieresc de revalorizare monetară din 1922 permite industriașilor din Mediaș să reducă toate salariile. Ca urmare, la 15 octombrie 1922, muncitorii declară grevă generală. S-a alcătuit un comitet de grevă, care redactează un program de revendicări, aproape același pentru toate fabricile. Acesta cuprindea: mărirea salariului, 8 ore de muncă, plata dublă a orelor suplimentare, interzicerea muncii de noapte pentru minori și femei, dreptul la concediu, asigurări sociale și ajutor în caz de boală. Cererile greviștilor din Mediaș reprezentau chiar obiectivele de luptă trasate de Conferința Generală a Partidului Comunist, cu două săptămâni înainte, comuniștilor din sindicate⁴. Greva a cuprins toate întreprinderile, afară de fabrica de șuruburi „G. Rosenauer“. Au avut loc întruniri în cartierul fabricii „Vitrometan“. Această grevă des-

¹ Documente din istoria Partidului Comunist din România, vol. I, ed. a II-a, E.S.P.L.P., 1956, p. 177—179.

² Országos Munkás Naplár az 1928-évrè az egységes szarzeretek kulturtanácsa (Calendarul muncitoresc pe țară, pe anul 1928, editat de Consiliul Cultural al Sind. Unitare, Timișoara), p. 8—9.

³ Documente din istoria Partidului Comunist din România, vol. I, ed. a II-a, E.S.P.L.P., 1956, p. 371.

⁴ *Ibidem*, p. 387.

pre care s-a vorbit la congresul sindicatelor din 1923, de la Cluj¹, a durat 21 de zile, muncitorii câștigînd un spor de salariu de 6 lei pe oră. Sporul s-a aplicat numai pentru muncă calificată, fiind proporțional cu mărirea salariului, așa că după această dată, plata orei de lucru ajunge la 7—12 lei. Patronii au răspuns prin concedieri masive în toate întreprinderile: 45 muncitori, considerați drept conducători ai mișcării, au rămas fără lucru. Concedierile s-au extins pînă la micile ateliere. În atelierul mecanic „I. Ular“, au fost concediați, fără a mai fi reprimiți la lucru, 3 muncitori.

Încercînd să împiedice creșterea influenței P.C.R. și a opoziției revoluționare din sînul sindicatelor, social-democrației de dreapta convocă, la 20 septembrie 1923, congresul de la Cluj. În prezența lui Sassenbach, delegatul Internaționalei reformiste de la Amsterdam², se hotărăște spargerea unității sindicale. Partidul Comunist din România s-a pronunțat împotriva sciziunii și afilierei la sindicatele oportuniste de la Amsterdam³, dar organizațiilor potrivnice acestei afilierei li s-au anulat mandatele, fiind împiedicate, cu forța armată să voteze⁴. Delegații uniunilor profesionale din Mediaș s-au declarat împotriva afilierei, fiind pe linia trasată de P.C.R. În motiunea adresată, la 30 septembrie 1923, sindicatelor care n-au votat la Cluj și nu recunosc lucrările acestui congres, este menționat și sindicatul din Mediaș⁵.

În noiembrie-decembrie 1923 au luat ființă sindicatele unitare din localitate, la care s-au înscris numai de la fabrica „Westen“ peste 100 de muncitori⁶. În vara anului 1925 începe construcția căminului muncitoresc al sindicatelor unitare din Mediaș — pe strada Plevnei nr. 19⁷. Tot în acest an, alături de comitetul de front unic din București și de alte 10 comitete din țară, Comitetul muncitoresc de front unic din Mediaș cheamă masele la luptă împotriva legii electorale fasciste pentru Frontul unic al muncii, alegeri libere, desființarea stării de asediu, amnistie generală etc.⁸.

Pentru că la „Vitrometan“ s-au construit noi cuptoare, sticlarii-sufletori cer în octombrie 1926 un spor de salariu de 30%, refuzînd să lucreze suplimentar la noile instalații. Direcția fabricii aprobă 5% și la refuzul muncitorilor de a relua lucrul cheamă poliția. Mai mulți lucrători au fost arestați 3 familii sînt evacuate din locuințe și expulzate din oraș⁹.

¹ Országos Munkás Naptár az 1928-évre..., loc. cit.

² *Ibidem*.

³ Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1923—1928, vol. II, E.P.L.P., 1953, p. 69—72 și 95—99.

⁴ *Ibidem*, p. 105.

⁵ *Ibidem*, p. 106.

⁶ Istoricul întreprinderii „Emailul Roșu“, dosar A, p. 4, arhiva „Emailul Roșu“. Mediaș, serv. spec.

⁷ Országos Munkás Naptár az 1928-évre..., p. 29.

⁸ Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1923—1928, vol. II, E.P.L.P., 1953, p. 394—395.

⁹ Istoricul întreprinderii „Vitrometan“, dosar A, p. 3—4, arhiva „Vitrometan“, Mediaș, serv. spec.

La începutul lunii august 1926, 32 muncitori ai secției de tocilărie de la „Vitrometan“ încetează lucrul. Greva s-a extins repede în fabricile „Westen“, „IRTI“, „Prima fabrică de sticlă“, precum și în atelierele micilor patroni (Rehner, Salmen, Frank, etc.). Numărul greviștilor trecea de 1200. Numai la uzinele „Westen“ 668 lucrători, printre care 316 femei, au părăsit mașinile. Cu toate că maștrii și funcționarii n-au aderat la grevă, timp de 14 zile, activitatea în secțiile fabricii a fost complet paralizată¹. Comitetul de grevă, constituit pe orăș, a formulat un program de revendicări ce prevedea: mărirea salariului cu 12%, plata concediului de odihnă, interzicerea muncii de noapte pentru femeile gravide, îmbunătățirea condițiilor de locuit și reînnoirea revendicărilor câștigate în 1922². Sticlarii de la „Geamuri“ cer amenajarea unei băi, iar cei de la „Westen“, să se clădească locuințe în colonie. Greva a durat 2 săptămâni. Pentru a înlocui pe greviști, patronii de la „Vitrometan“ și „Geamuri“ au transportat cu camioanele lucrători din satele învecinate. În timpul grevei, direcțiunea de la „Geamuri“ aduce polițiștii din Sighișoara, cazându-i cu întreținere completă în incinta fabricii³. S-au operat arestări, adunările muncitorilor au fost împrăștiate. După încetarea grevei, mai mulți lucrători considerați ca „instigatori“ sînt închiși la poliție și bătuți, apoi concediați și expulzați din localitate. Deoarece, în urma grevei, existau numeroși șomeri, dintre concediații care n-au mai fost reprimiți, consiliul sindical unitar a organizat o cooperativă în cadrul sindicatului constructori pentru a ajuta pe cei rămași fără lucru.

În 1927 consiliul județean al sindicatelor unitare își avea sediul în Mediaș pe str. Plevnei Nr. 19⁴, fiind constituit legal cu 26 membri⁵. Munca de organizare a sindicatelor unitare, considerate „comuniste și afiliate Moscovei“ au fost regulat și sistematic împiedicată de către organele polițienești și de stat. Se intenționa dizolvarea lor. La 27 martie 1927, Consiliul General sindical unitar adresează un apel către membrii sindicatelor unitare. După ce se descrie teroarea din țară și trădarea scizioniștilor, apelul precizează: „La Mediaș, poliția care amenința pe muncitori dacă se vor organiza, a impus membrilor din comitetul sindicatului metalurgist, care lucrau la fabrica de vase „Westen“, să-și dea demisia din comitet. Protestele unanime contra acestor abuzuri, n-au fost luate în considerare“⁶.

După Congresul al III-lea al P.C.R. care stabilește ca tactică de luptă revoluționară îmbinarea muncii legale cu cea ilegală și folo-

¹ Istoricul întreprinderii „Emailul Roșu“, dosar A, p. 2, arhiva „Emailul Roșu“, Mediaș, serv. spec.

² *Ibidem*.

³ Istoricul întreprinderii „Geamuri“, dosar A, p. 5, arhiva „Geamuri“, Mediaș, serv. spec.

⁴ Orszagos Munkás Naptér az 1928-évré..., p. 98.

⁵ Actul de constituire, proces-verbal, nr. 78/1927, legalizat, originalul în Mediaș, str. Plevnei, nr. 26.

⁶ Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1923—1928, vol. II, F.P.L.P., 1953, p. 499.

sirea oricăror posibilități de manifestare legală¹, comuniștii conduc și îndrumază activitatea Blocului Muncitoresc-Țărănesc, organ de luptă legală. În 1927, conform instrucțiunilor partidului, organizația ilegală din Mediaș pregătește participarea la alegerile generale și comunale în cadrul Blocului Muncitoresc-Țărănesc². Apelul Blocului din 1927 cerînd: realizarea frontului unic de luptă, 8 ore de muncă, libertate de organizare, ajutor de stat pentru șomeri și pensionari, mărirea salariului, și legislație socială³, a avut o largă răspîndire în întreprinderi. În toate fabricile, dar mai ales la uzinele „Westen“, au circulat manifeste ale Blocului în limbile romînă și maghiară cu acest cuprins: Muncitori, cetățeni! „Dacă doriți să înceteze marea deosebire ce există între palatele luxoase și bordurile umede și întunecoase, dacă doriți ca fiecare muncitor harnic și cinstit să se poată bucura de munca sa și de locuințe omenești, votați cu toții semnul două linii paralele orizontale, semnul acelor care luptă pentru a pune capăt stărilor de lucruri actuale“⁴. Prin agenții lor din întreprinderi, fabricanții colectau și distrugeau aceste manifeste. Delegații Blocului trimiși în propagandă și la secțiile de votare au fost arestați și bătuti. Cu toată teroarea autorităților, cei 4 candidați ai Blocului au întrunit în alegerile din 1927, în Tîrnava Mare, cel mai mare număr de voturi, după guvernul averescan. Cunoscînd teroarea și procedeele cu care guvernele burghezo-moșierești își asigurau majoritatea în alegeri, rezultatul scrutinului din 1927 din județ dovedește încrederea și popularitatea Blocului Muncitoresc-Țărănesc în sinul maselor largi. Organizația Blocului din Mediaș a participat și la alegerile din 1931, unul din cele 30 județe fiind Tîrnava Mare⁵.

Criza economică din 1929—33, din care clasele exploatatoare au căutat să iasă aruncînd greutățile asupra maselor, a înrăutățit situația clasei muncitoare. Utilizarea incompletă a potențialului industrial și creșterea șomajului, intensificarea exploatării și reducerea masivă a salariilor, au ascuțit contradicțiile între burghezie și proletariat, au marcat începutul unei noi perioade de avînt revoluționar. Tocmai acum, muncitorimea din Mediaș primește o puternică lovitură prin hotărîrea guvernului burghezo-moșieresc de a scoate în afara legii și a desființa în 1929, sindicatele unitare, organizații care cîștigaseră și în localitate prestigiul și simpatia maselor. Lupta fracționistă fără de principii din cadrul Partidului Comunist a avut repercusiuni și pe plan local. Munca organizației ilegale de partid slăbește. Secretariatul politic al Internaționalei Comuniste constată, în 1930, că „practica oportunistă a condu-

¹ Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1923—1928, vol. II, p. 250.

² Proces-verbal de constituire a Blocului Muncitoresc-Țărănesc, nr. 41/1927, legalizat, originalul în Mediaș, str. Plevnei, nr. 26.

³ Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1923—1928, vol. II, E.P.L.P., 1953, p. 508 și 511.

⁴ Un exemplar al manifestului în limba maghiară în Mediaș, str. Plevnei, nr. 26, alt exemplar în limba romînă la muzeul raional, Mediaș.

⁵ Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1929—1933, vol. III, E.S.P.L.P., 1956, p. 163.

cerii partidului“ a făcut ca munca în întreprinderile din Reșița, Brașov, Mediaș, să fie „cu totul neglijată“¹.

În urma concedierilor din vara anului 1929, 1023 muncitori au rămas fără lucru. Șomerii au demonstrat în oraș, cerind lucru și pâine, încetarea concedierilor și a tăierilor din salariu. S-au produs ciocniri cu poliția și arestări. Sub presiunea maselor, primăria deschide o cantină pentru șomeri².

În semn de solidaritate cu lupta ceferiștilor din 15–16 februarie 1933, au avut loc adunări și demonstrații la Mediaș și în alte orașe³. Pe cînd se îndreptau către centrul orașului, în Piața Mică, demonstrații sînt atacați de poliție, care efectuează numeroase arestări. Referindu-se la însemnătatea politică a luptelor din 16 februarie 1933, „a demonstrațiilor de stradă și a ciocnirilor din Mediaș“, C.C. al P.C.R. scrie: „...cînd clasele stăpînitoare au trecut la ofensiva politică pentru a-și realiza planul de jaf... detașamentele proletare au trecut la contraofensivă cerînd: desființarea stării de asediu, eliberarea arestațiilor și restabilirea organizațiilor dizolvate“⁴.

În 1935 secția de vopsitorie a fabricii „Ideal“ încetează lucrul, muncitorii cîștigînd un spor de salariu de 50 bani la oră. Sticlarii de la „Geamuri“ revendicau plata orelor suplimentare. Se produc ciocniri între patroni și muncitori la „Westen“ și „IRTI“. După ce ceruseră de mai multe ori mărirea salariului, la 7 iulie 1936, la „Vitrometan“, 338 auxiliari de la cuptoare intră în grevă⁵. A doua zi greva devine generală. Activitatea în fabrici a fost sistată. S-au organizat comitete de grevă în întreprinderi, conduse de un comitet pe oraș. Se cerea: ziua de 8 ore, mărirea salariului, reglementarea concediilor, pensii și asigurări în caz de accidente, haine de protecție, locuințe pentru muncitori, drepturi de organizare, etc. Greva a durat, cu excepția uzinelor „Ideal“, 3 săptămîni. La 9 iulie, peste 600 textiliști de la „IRTI“, dintre care 62% femei, au ieșit încolonați pe poarta fabricii demonstrînd pe străzile orașului. Pentru a stabili legătura cu greviștii din alte întreprinderi, s-a organizat un miting în curtea sediului ilegal al sindicatului de pe strada Grefilor (azi Kossuth Lajos). Muncitorii de la „Westen“ s-au adunat în curtea și în strada din fața restaurantului „Guloaia“ (Regina Gull). Circulația a fost întreruptă. A intervenit poliția și procuratura de la Sighișoara⁶. Patronii de la „Ideal“, „Geamuri“, „Westen“, „IRTI“, au folosit spărgători de grevă, recrutați mai ales dintre maiștri și tehnicieni.

¹ Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1929–1933, vol. III, p. 84.

² Vezi articolul „Mizeria în provincie“, *Dimineața*, 23 ianuarie 1932, p. 12.

³ S. I. Samoilov, Avîntul mișcării muncitorești din România în 1929–1933, în *Studii*, nr. III, iulie–septembrie 1954, p. 113.

⁴ Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1929–1933, vol. III, E.S.P.L.P., 1956, p. 593–594.

⁵ Istoricul întreprinderii „Vitrometan“, dosar A, p. 3, arhiva „Vitrometan“, Mediaș, serv. spec.

⁶ Istoricul întreprinderii „Emailul Roșu“, dosar A, p. 1–2, arhiva „Emailul Roșu“, Mediaș, serv. spec.

Capitaliștii de la „Vitrometan“ au refuzat orice tratative cu greviștii, încercînd a aduce cu camioanele lucrătorii din Copșa Mică, Ighișul Nou, Proștea Mare, dar muncitorii au oprit și au întors mașinile din drum¹. La „Geamuri“, au fost transportați sticlarii de la Turda pentru a sparge greva. Ca să asigure paza fabricilor a venit armata. Greviștii au fost ajutați cu bani și alimente de la Cluj și Tg. Mureș prin intermediul organizației A.M.R. (Ajutorul Muncitoresc Român), înființată din inițiativa P.C.R. în 1927². Totuși, lipsa mijloacelor materiale a forțat pe muncitori să reia lucrul³. Au început o serie de arestări, bătăi, concedieri și expulzări din oraș. Sub învinuirea de „instigație și tulburare a ordinii publice“, conducătorilor grevei de la „Westen“ li s-au dresat acte de dare în judecată. Șase dintre sticlarii de la „Vitrometan“, care au oprit camioanele cu lucrători, au fost deferiți parchetului⁴. Concediații din toate întreprinderile și-au pierdut definitiv posturile, nemai-fiind reprimiți. Greva generală din 1936, insuficient studiată, a ilustrat prin amploarea și intensitatea ei un înalt spirit de solidaritate muncitorească, a demonstrat încrederea și prestigiul de care se bucura Partidul Comunist în sinul maselor muncitorești din Mediaș.

În condițiile fascizării țării, a dictaturii regale și a pregătirii criminalului război antisovietic, din pricina terorii crescînde, mișcarea muncitorească din Mediaș e mai puțin cunoscută. S-au ținut ședințe ilegale, s-au împărțit manifeste antifasciste și antirăzboinice. În 1940, un grup de 6 tovarăși care au răspîndit manifeste antirăzboinice, primite de la Comitetul regional ilegal P.C.R., au fost, datorită provocatorilor, arestați⁵. Doi dintre ei⁶, au fost internați în lagărul de la Vapniarca și uciși acolo. Ceilalți au executat condamnări pînă la 2 ani închisoare, în urma procesului de la Craiova. Referindu-se la acest fapt, Platforma din 6 septembrie 1941 a P.C.R. scria: „Clica militară a căutat să lovească partidul nostru prin provocări la Iași, Galați, București, Constanța, Mediaș, Brașov. Partidul a avut pierderi în urma loviturilor dușmanului“...⁷.

Suferințele războiului, scăderea salariului real — rezultat al devalorizării monetare și a jafului german — prelungirea zilei de lucru peste 12 ore, regimul polițienesc instaurat în întreprinderi, au forțat pe lucrătorii de la „Westen“ să intre în grevă la începutul lunii februarie 1943. Toți muncitorii, afară de funcționari și tehnicieni, au participat

¹ Istoricul întreprinderii „Vitrometan“, dosar A, p. 3—4, arhiva „Vitrometan“, Mediaș, serv. spec.

² T. Necșea, *op. cit.*, p. III.

³ Istoricul întreprinderii „Vitrometan“, loc. cit.

⁴ *Ibidem*, p. 4.

⁵ Declarație autobiografică din 4 septembrie 1953, scrisoare din 10 februarie 1949, ambele în Mediaș, str. Cîmpului nr. 14.

⁶ Genardt Samoilă și Rosenfeld Alexandru.

⁷ Documente din istoria Partidului Comunist din România, ed. a II-a, E.P.L.P., 1953, p. 344.

la grevă. După 3 zile, direcția uzinelor acordă un spor de salariu de 1 leu la oră¹. În urma grevei 15 muncitori au fost arestați și concediați.

În timpul războiului antisovietic s-au produs la uzinele „IRTI” numeroase incendii parțiale la filatură și bataje. În 1943 ele izbucneau aproape regulat, la 2 săptămâni. S-au produs pagube însemnate în măr-furi și utilaj². La fabrica „Westen” se semnalează mai multe cazuri de distrugere a pinioanelor de la presele mari. Autorii au rămas necunoscuți³.

După 1942 întreprinderile industriale din oraș au primit pentru muncă prizonieri sovietici. Organizația ilegală de partid a stabilit legături cu prizonierii de la fabrica „Ideal” ajutându-i cu medicamente, hrană, țigări. În toamna anului 1943, cu ocazia unei întâlniri secrete, care a avut loc în str. Fundăturii (azi Șerban Vodă) la Nr. 9, prizonierii au fost informați asupra desfășurării războiului, asupra retragerii armatei germane și a victoriilor trupelor sovietice, asupra apropiatei lor eliberări și a țării noastre de sub jugul fascist.

23 August 1944 a marcat o cotitură fundamentală în viața oamenilor muncii din patria noastră — și deci și a celor din Mediaș — punând capăt, pentru totdeauna, exploatării și mizeriei.

¹ Istoricul întreprinderii „Emailul Roșu”, dosar A, p. 1—2, arhiva „Emailul Roșu”, Mediaș, serv. spec.

² Statistica industrială pe 1935—1944, dosar III, (mașini-materiale), arhiva „V. Vasilescu”, Mediaș, serv. planificării, (nepaginată).

³ Istoricul întreprinderii „Emailul Roșu”, dosar A, p. 3—4, arhiva „Emailul Roșu”, Mediaș, serv. spec.

DATE COMPARATIVE PRIVIND DEZVOLTAREA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ÎN REGIUNEA OLTENIA ÎNAINTE ȘI DUPĂ 23 AUGUST 1944

de ILEANA PETRESCU

Oltenia, cu cele cinci județe ale sale : Dolj, Gorj, Mehedinți, Romanai și Vilcea, a prezentat unul din tablourile cele mai ilustrative ale înapoierii economice și culturale în care a înțeles burghezo-moșierimea să țină țara. Deși acoperea 10% din suprafața patriei, această regiune nu reprezenta în 1935 decât un procent sub 1% din producția globală industrială a României¹. Socotită de capitaliști ca regiune „eminentamente agricolă“, iar pentru industrie ca zonă nerentabilă, era ocolită în mod sistematic în privința investițiilor de capital. Cu o agricultură rudimentară, aservită intereselor unui număr restrâns de proprietari, cu o industrie slab dezvoltată, Oltenia avea să reflecte și în elementele de suprastructură starea sa de înapoiere economică.

Pînă la 23 August 1944, interesele burghezo-moșierimii cereau ca majoritatea populației, pentru a fi mai ușor exploatată, să fie ținută în obscurantism, departe de binefacerea cărții. Din această cauză exista în 1938, în Oltenia, un număr de peste 800 000 de analfabeți la o populație de 1 457 281 de locuitori².

Această plagă rușinoasă atingea mai ales populația de la sate, în ciuda obligativității învățămîntului primar.

Lipsa de interes a claselor dominante față de problemele școlare s-a reflectat în existența unui număr mic de școli primare, conduse de cadre didactice insuficiente și, adeseori, slab pregătite. Materialul didactic ori era insuficient, ori nu exista deloc.

Grăitor pentru consecințele grave pe care le atrăgea lipsa unor cadre didactice calificate este un proces-verbal de inspecție al revizorului școlar din Mehedinți, în care se spunea :

„Școala Pristolul, cu două posturi, are înscriși 21 de elevi. Din aceștia, opt au frecventat regulat cursul școlar în tot timpul anului

¹ M. Hașeganu, Schimbări intervenite în repartizarea teritorială a industriei în R.P.R., în Economia României între anii 1944—1959, p. 358, Ed. Acad. R.P.R., București, 1959.

² Arhiva Sfatului Popular al regiunii Oltenia, secția de învățămînt, inv. 167/1956, p. 244.

școlar 1920—1921 ; s-au prezentat la examen opt elevi din clasa a V-a, din cei înscriși, plus doi elevi pregătiți particular.

Din totalul elevilor înscriși în școală nici unul nu a putut fi declarat absolvent din cauza pregătirii absolut insuficiente. Elevii n-au putut da nici un răspuns clar, precis, sigur. Cauzele sînt multiple. Cea mai de căpetenie însă este culpabila dezinteresare a învățătorilor care s-au perindat pe la această școală. Elevii pregătiți particular au fost declarați absolvenți. Suplimentorii actuali de la școala Pristolul au ei înșiși nevoie de a fi pregătiți“¹.

Burghezo-moșierimea, disprețuind țărănimea, în care vedea numai brațe de muncă bune să trudească din zori și pînă în noapte pentru huzurul proprietarilor, nu a dat nici un sprijin școlii pentru o bună desfășurare și organizare a învățămîntului. De cele mai dese ori un singur învățător trebuia să predea pentru toate cele patru clase primare.

Învățătorilor Florian Popa (din satul Malaica) și Dumitru Popescu (din comuna Sălcuța) le revenea răspunderea procesului de învățămînt pentru toți elevii din școlile primare conduse de ei ; iar într-o comună dezvoltată ca Segarcea, unde monarhia stăpînea domeniul întinse, de pe care oamenii culegeau viile cu botnițe la gură, unui învățător îi revenea cîte 72 de elevi².

O altă greutate importantă în calea desfășurării normale a procesului de învățămînt consta în lipsa fondurilor bănești. Statul burghez, instrument de constrîngere pentru cei asupriți și de apărare a intereselor claselor dominante, nu a alocat în buget sume suficiente necesare funcționării în bune condiții a școlilor. De aceea, pentru procurarea celor necesare, se instituieră două cote bănești : una de 14% din bugetul fiecărei primării și alta de 1/3 din venitul cîrciumilor. În realitate însă, sumele de bani convenite din aceste subvenții ajungeau atît de micșorate la destinație, încît lipsurile materiale se adînceau de la an la an.

Din bugetele anilor 1931 și 1932 primăriile din județul Dolj datorau comitetelor școlare rurale suma de 782.496 lei³.

Explicînd din ce cauză nu s-au trimis nici pînă la data de 29 martie 1932 banii datorăți Ligii Culturale pentru cărțile de premii de la sfîrșitul anului școlar 1930—1931, Comitetul școlar județean Dolj scria că : „nu s-au achitat aceste cărți pînă în prezent din cauza lipsei totale de venituri care caracterizează comitetele școlare puse în greaua situație să nu aibă fonduri nici pentru a întreține funcționarea regulată a școalelor“⁴.

Lipsa fondurilor bănești atrăgea după sine imposibilitatea clădirii unor localuri sănătoase de școală ; adevărații învățători cu dragoste față

¹ Arh. St. Tr. Severin, Revizoratul școlar Mehedinți, dosar 74/1920, f. 549.

² Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, serv. adm., dosar 239/1932, f. 22, 25 și 27.

³ *Ibidem*, dosar 239/1933, f. 32—35 și 47.

⁴ *Ibidem*, dosar 239/1932, f. 48.

de copii trebuiau să umble după subvenții pe la instituții și pe la mairii zilei ca să strângă banii necesari¹.

Regimul burghezo-moșieresc nu a asigurat învățămîntului o bază materială corespunzătoare. Guvernele, perindate la conducerea țării, făceau tot felul de „combinații” ca să-și asigure profituri din ce în ce mai mari; școala nu intra în preocupările claselor dominante și, deși orașele se bucurau totuși* de mai multe avantaje, nici aici situația nu era bună.

La Calafat spre exemplu, un contemporan nota: „...în acest oraș, unde se află atîția milionari, nu există un act de binefacere. Școlile primare sînt într-o stare de plîns: nehygienice și fără material didactic, fără mobilier, amintesc neconținut disprețul nostru pentru școală... Se cheltuiesc zeci de mii de lei pentru rochii de bal, se azvirle banul pentru ceaiuri și serate, dar lipsește orice act filantropic în Calafat”².

Cu toate măsurile luate de statul burghez pentru ca adevărul să nu fie cunoscut, acesta rămîne consemnat în documentele vremii ca acte de acuzare. Școala primară din satul Principesa Maria, comuna Siliștea Crucii de pildă, împovărată de datorii neachitate, cerea ajutor Prefecturii Dolj, pentru refacerea localului, în termenii următori: „într-o epocă imediat apropiată guvernării partidului Iorga-Argetoianu, ale cărui urmări se resimt adînc, cum și faptul că ne găsim într-o criză financiară, mai punînd la socoteală reaua stare materială a sătenilor... fac ca noi singuri, locuitorii, să nu mai fim în stare a ne procura cele necesare școlii”³.

Majoritatea copiilor de la țară și de la periferiile orașelor, în cea mai mare parte copii de țărani sau de muncitori, trăiau în condiții mizere care nu le permiteau să frecventeze regulat școala, lipsindu-le cărțile și caietele necesare, îmbrăcămintea și un local corespunzător de școală. Se cereau an de an ajutoare primăriilor pentru procurarea cărților sau pentru plata taxelor școlare elevilor săraci⁴.

În comuna Breasta, lângă Craiova, unde familia Argetoianu avea o vilă minunată, înconjurată de parc, amenajat cu tot felul de distracții, menite să facă „vacanța” de vară a moșierului și a familiei sale cît mai plăcută, școala nu avea decît două clase neîncăpătoare. Copiii — prost hrăniți și fără încălțăminte — nu aveau cu ce să se îmbrace pentru a veni la școală⁵.

Un exemplu al condițiilor în care învățau copiii înainte de 23 August 1944 îl constituie și școala primară mixtă din Florești-Chiciora (Dolj). Aici — scriu documentele — „copiii sînt ținuți în localuri închiriate, cu pămînt pe jos în loc de scînduri, de unde se ridică nouri de praf ce periclitizează sănătatea micilor copilași. De asemenea localul închi-

¹ Arh. St. Craiova, fondul Jean Mihail, pach. A.

² *Arhivele Olteniei*, nr. 12/1924, p. 170.

³ Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, serv. adm., dosar 239/1935, f. 122.

⁴ Vezi dosar 45, din fiecare an, al Primăriei Craiova, serv. adm.

⁵ Arh. Stat. Pop., al regiunii Oltenia, Insp. G-ral Adm. reg. Craiova, dosar 36/1931,

riat este slab lumînat, în zilele noroase copiii nevăzînd să scrie și să citească. Este atît de neîncăpător, încît într-o sală de 42 m³ învață zilnic 57 de elevi“¹.

În procesele sale verbale, inspectorul de resort a menționat că a găsit „copii desculți, goi și bolnavi“². Aceste condiții explică de ce, cu toată obligativitatea învățămîntului primar, în Oltenia au rămas anual mii de copii fără carte.

Dacă pentru copii condițiile de viață și de învățămînt erau atît de grele, nici pentru cadrele didactice, în special pentru învățători, ele nu erau mai bune. Muncind în săli de clasă improprii, cu salarii de mizerie, ei au ajuns ca în anii 1932 și 1933 să nu primească leafa lumî în șir.

Adresîndu-se prefectului în anul 1932, învățătorii din centrul cultural „Damian“ spunea: „Faptul neachitării salariilor noastre pe patru luni în urmă ne pune în situația delicată de a nu ne putea îndeplini obligațiile noastre ca oameni și învățători. Fiindcă ce prestigiu mai poate avea un învățător care nu-și poate achita datoriile ce le-a contractat la diferiți săteni? Ce lecții poate să facă un învățător nemîncat? Învățătorii, în meseria lor, trebuie să aibă suflet și în situația actuală, numai suflet nu pot avea“. Au semnat patrusprezece învățători. În raportul prin care s-a înaintat plîngerea lor, președintele centrului cultural „Damian“, a menționat că membrii cercului sînt învățătorii din comunele Damian, Sadova, Piscu Sadovei, Raieti, Căciulătești, Dobrești și Murta, că mulți învățători au ajuns în situația de a declara: „n-am 5 lei să iau zahăr pentru ceaiul unui copil bolnav“, sau „n-am ghetе să vin la cerc în rîndul lumii și mi-e rușine să ies din casă“³.

Spre deosebire de învățămîntul de la țară, odată cu dezvoltarea capitalismului, burghezia și moșierimea — avînd nevoie de cadre în producție și în administrație — au înființat o serie de școli secundare și profesionale și în orașele Olteniei.

În anul 1938 funcționau în această regiune a țării 76 de licee teoretice, școli normale, licee industriale, comerciale, gimnazii comerciale și industriale, școli de menaj pentru fete⁴ în care se propovăduia cu multă insistență misticismul și concepțiile reacționare despre lume și viață. Taxele școlare se mențineau ridicate, iar bursele se acordau mai degrabă favoriților oamenilor politici aflați la putere, decît elevilor merituoși. Guvernele burghezo-moșierești au căutat să dea școlii și educației un conținut mistic, retrograd, cultivînd în rîndurile tinerețului cultul monarhiei, infiltrînd în sufletul lui naționalismul șovin și militarismul războinic.

¹ Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, serv. adm., dosar 239/1938, f. 277.

² Arh. Slat. Pop. al regiunii Oltenia, Insp. general adm., reg. Craiova, dosar 6/1941, f. 57--61.

³ Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, serv. adm., dosar 239/1932, f. 50 și 51.

⁴ Arh. Slat. Pop. al regiunii Oltenia, Secția de învățămînt, inv. 167/1956, f. 262.

În ceea ce privește înființarea unei universități în Oltenia, toate strădaniile localnicilor au rămas timp de 34 de ani zadarnice¹. Memorii, audiențe, proiecte, conferințe și alte promisiuni neîmplinite, toate avînd darul să scoată în evidență în ce măsură conducerea țării a disprețuit Oltenia, socotind-o bună doar pentru a produce vagoanele de griu ce luau drumul exportului, pentru a mări veniturile exploataților. Mai mult, nici traiul studenților, plecați din Oltenia la studii superioare, nu era fără griji; dimpotrivă, cercul studentesc doljan se străduia să strîngă fondurile destinate ridicării unui cămin din cîștigurile realizate la cîte un festival artistic sau la vreun bal. Pe marginea acestei inițiative *Arhivele Olteniei* comentau vestea că la începutul anului 1924 guvernul hotărîse să arunce pe drumuri 1200 de studenți romîni, dați afară din cămine „probabil spre a echilibra astfel bugetul și a ridica valoarea leului”².

Un asemenea tablou sumbru îl prezenta Oltenia nu numai în domeniul învățămîntului ci și în celelalte ramuri ale vieții culturale.

În anul 1938, de pildă, existau în județul Dolj următoarele instituții de cultură³:

1. — Fundația „Principele Carol I” cu cămine culturale în 67 de sate (județul avea la această dată 393 de sate — n.n.).
2. Centrala Caselor Naționale, cu o singură organizație la Fratoștița.
3. — Liga Culturală, numai în Craiova.
4. — Casa Școalelor și a Culturii Poporului, întreținînd în județ 63 de cămine culturale sătești și 12 biblioteci.

În Craiova mai activau: Direcția regională a Arhivelor Statului, Institutul de arheologie oltean, Muzeul regional al Olteniei, Biblioteca și Muzeul Th. Aman, Societatea Culturală „Traian Demetrescu”, Societatea „Prietenii științei”, „Societatea scriitorilor olteni”, „Gînd și slovă oltenească” și două societăți muzicale.

În aceeași vreme la Tr. Severin existau: Biblioteca I. G. Bibicescu, un muzeu, Societatea culturală „Datina” și societatea „Casa Luminii”⁴.

La Tg. Jiu funcționa un muzeu regional, o bibliotecă comunală, Liga culturală și o societate corală⁵, iar la Caracal, muzeul istoric al Liceului Ioniță Asan, muzeul de antichități al Prefecturii Romanați și o societate corală⁶.

În întreaga Oltenie existau în 1938 un număr de 298 de cămine culturale⁷, un număr cu totul insuficient pentru cele cinci județe ale

¹ *Arhivele Olteniei*, nr. 43—44/1929, p. 206.

² *Ibidem*, nr. 11/1924, p. 78—79.

³ Enciclopedia Romîniei, vol. II, p. 175.

⁴ *Ibidem*, p. 695.

⁵ *Ibidem*, p. 681.

⁶ *Ibidem*, p. 589.

⁷ După anuarul statistic al regiunii Craiova, 1960, p. 170.

sale, dacă ținem seama, așa cum s-a arătat mai înainte, că numai județul Dolj cuprindea 393 de sate.

Tocate aceste instituții de cultură, slujeau interesele burghezo-moșierimii, promovind cultura dominantă, cu caracter antidemocratic, antipopular, reacționar; ele se străduiau să răspîndească o cultură mistică, îmbicsită de obscurantism, de concepții fasciste și fascizante.

Deoarece culturalizarea maselor ar fi înlesnit trezirea și creșterea conștiinței lor revoluționare, întregul aparat cultural al burgheziei nu urmărea decît un singur țel: lupta împotriva ideilor democratice și revoluționare, apologia sistemului capitalist și a exploatării oamenilor muncii.

În timp ce masele largi, mai ales cele țărănești, erau ținute într-o stare de incultură aproape totală, cultura dominantă era apanajul celor înstăriți.

La Biblioteca „Th. Aman” din Craiova nu se intra decît în schimbul unei taxe. Biblioteca era frecventată de intelectuali și un număr restrîns de elevi, care citeau în majoritate cărți și periodice în limba franceză; 90% din inventarul volumelor achiziționate între anii 1908—1944 erau în limba franceză.

De asemenea, în societățile culturale existente, nu aveau acces decît un mic număr dintre intelectuali orașelor, ședințele și întrunirile manifestînd un spirit de castă.

Dar, alături de această cultură putredă, s-au dezvoltat și o serie de elemente ale culturii progresiste, democratice, reprezentate prin intelectuali cinstiți, exprimînd, într-o formă sau alta, interesele maselor populare.

Printre reprezentanții olteni ai acestei culturi democratice și populare se numărau scriitori, oameni de știință și artiști ca: Traian Demetrescu, Elena Farago, prof. Gh. Țițeica, Ionescu-Sisești, Ghiață, Marius Bunescu, Const. Brîncuș, și alții.

Această cultură era însă frînată de condițiile social-istorice din România burghezo-moșierească, condiții potrivnice, prin însăși esența lor, dezvoltării științei, artei și culturii.

* * *

Victoria insurecției armate din august 1944, organizată și condusă de partidul comunist, a deschis o eră nouă în istoria poporului român. Ea a marcat începutul revoluției populare, în decursul căreia s-au produs profunde schimbări în viața socială și în conștiința maselor de oameni ai muncii. Uriășele transformări din viața economică și politică, care au avut loc în cursul revoluției populare, au atras după sine și transformări radicale în ideologia și cultura societății. Revoluția cul-

turală este o parte integrantă a revoluției, a construirii noii societăți, o necesitate obiectivă a construcției socialiste. Socialismul nu poate fi construit de oameni care nu știu carte; pentru înfăptuirea noii societăți socialiste, oamenii muncii trebuie să posede o înaltă cultură, să-și formeze o conștiință nouă, socialistă. În cursul revoluției culturale, care este un proces de durată, oamenii muncii trebuie ajutați să lichideze ideologia burgheză și rămășițele ei, să se pregătească temeinic din punct de vedere tehnic și profesional, în scopul participării lor active și conștiente la construirea socialismului. Revoluția culturală înfăptuiește un salt imens de la înapoierea culturală a majorității poporului la atingerea unui nivel spiritual dezvoltat, pentru a crea o numeroasă intelectualitate, legată de popor.

Revoluția populară din țara noastră a avut în prima sa etapă un caracter agrar, antifeudal și antiimperialist, care au făcut ca procesul cultural dintre 1944—1947 să aibă specificul său. În această perioadă politica culturală promovată de P.C.R. a constatat în răspîndirea largă a marxism-leninismului, combaterea ideologiei fasciste și reacționare, răspîndirea culturii democratice în mase, atragerea vechii intelectualități de partea clasei muncitoare și formarea unei noi intelectualități, din rîndul muncitorilor și țăranilor muncitori.

În etapa socialistă, în condițiile dictaturii proletariatului, revoluția culturală s-a desfășurat pe front larg, partidul punînd problema făuririi unei culturi noi, socialiste în fond și naționale în formă.

Încă de la Conferința națională a P.C.R. din octombrie 1945 s-a trasat ca sarcină noua orientare și noua organizare a culturii în patria noastră, cerîndu-se, în primul rînd, lichidarea analfabetismului.

Oltenia avea să lupte cu o grea moștenire a trecutului. În anul 1948 deși se făcuseră unii pași spre îngrădirea și lichidarea neștiinței de carte, existau încă șase sute de mii de analfabeți¹. Pentru lichidarea analfabetismului s-au înființat numeroase școli și cercuri de alfabetizare în sate, în orașe și în întreprinderi, unde oamenii de toate vîrstele veneau să se împărtășească din lumina științei de carte. O muncă deosebită au depus învățătorii și profesorii olteni, alături de care au venit și alți oameni de cultură, dornici să contribuie la risipirea oit mai repede a întunericului neștiinței de carte. Din cei peste 100 000 de analfabeți, cîți rămăseseră în anul 1953, cadrele didactice ale regiunii raportalau că au mai rămas doar 6 390 de neștiutori de carte în

¹ Anuarul statistic al regiunii Craiova, 1960, p. 23. După datele din Enciclopedia Romîniei, vol. II, p. 175, 214, 280, 377 și 512, rezultă că numai în județele Dolj și Vîlcea numărul știutorilor de carte depășea cu cîteva zecimi procentul de 50%, în celelalte județe era sub 50%.

anul școlar 1956/1957¹, pentru ca în scurt timp după această dată analfabetismul să fie lichidat complet în Oltenia.

Răspîndirea în mase a științei de carte a transformat radical zeci și zeci de mii de vieți omenești. Muncitorul fruntaș Constantin Purea, de la sondele de petrol din Țicleni, reprezintă un exemplu între atîtea altele: 12 ani slugă la moșierul Chinoreanu în Birzeiul de Pădure, el a învățat carte în anii regimului popular, s-a calificat și a devenit curînd fruntaș. În locul cămăruței acoperită cu paie în care trăia mai înainte vreme, el are astăzi o casă nouă plină cu toate cele necesare unui trai bun².

În culturalizarea maselor și mai ales pentru crearea unei intelectualități noi, un rol dintre cele mai importante l-a avut și continuă să-l aibă învățămîntul, căruia partidul i-a acordat tot sprijinul, atît pentru asigurarea unei baze materiale corespunzătoare, cît și în privința conținutului său nou.

Un moment important în dezvoltarea învățămîntului l-a constituit reforma din 1948, reprezentînd un salt calitativ în istoria instrucțiunii din țara noastră. S-a trecut de la un învățămînt cu caracter burghez la un învățămînt de tip nou, pus în slujba intereselor construirii socialismului.

Reorganizarea și lărgirea învățămîntului de toate gradele, asigurarea bazei materiale — construirea de noi localuri, laboratoare, ateliere, cămine, cantine —, asigurarea școlilor cu personalul didactic necesar, acordarea de burse, au creat mari posibilități ca economia și cultura socialistă să dispună de cadre tot mai multe și mai bine pregătite.

După cum cele mai înapoiate regiuni ale țării erau chemate să-și dezvolte economia, aducînd un aport însemnat la venitul național, în egală măsură ele au fost integrate uriașei revoluții culturale din patria noastră.

Ca urmare a noii reforme, învățămîntul de toate gradele a reperțat succese însemnate și în regiunea Oltenia.

Învățămîntul de cultură generală s-a dezvoltat într-un ritm viu. El cuprinde: învățămîntul de 4 ani ca învățămînt general obligatoriu, învățămîntul de 7 ani obligatoriu în orașe, centre muncitorești și reședințe de raioane (cu tendința de generalizare și la sate) și învățămîntul mediu de cultură generală. Potrivit directivelor partidului, se desfășoară procesul de creare a condițiilor în vederea trecerii la învățămîntul general de 8 ani și la școala medie de 12 ani.

¹ Arh. Sfat. Pop. al regiunii Oltenia, secția de Învățămînt, inv. 167, f. 9, în Darea de seamă pe anul școlar 1956/1957.

² „Înainte”, Craiova, nr. 4681/1960.

Rezultatele obținute în învățămîntul regiunii în anii puterii populare reies și din următoarele date comparative:¹

Specificare	Anul școlar	Anul școlar
Învățămînt de cultură generală:	1950/1951	1959/1960
— școli de patru ani	967	963
— școli de 7 ani	386	442
— școli de 11 ani	12	39
— elevi înscriși	173.195	188.757
— cadre didactice	6.207	7.902
Învățămîntul mediu tehnic:	1948/1949	1959/1960
— școli	37	15
— elevi înscriși	4.913	2.465
— absolvenți	8.931	—
— cadre didactice	412	168
Învățămîntul profesional de ucenici:	1948/1949	1959/1960
— școli	34	45
— elevi înscriși	2.895	6.652
— absolvenți	21.717	—
— cadre didactice	347	337
Învățămîntul tehnic și tehnic de maiștri:	1958/1959	1959/1960
— școli	12	12
— elevi înscriși	1.691	2.264

Din cercetarea tabelului de mai sus se desprind două aspecte deosebite: în primul rînd creșterea impetuoasă a numărului de școli de cultură generală, ca rezultat al dezvoltării societății noastre socialiste; în al doilea rînd, se observă că existența școlilor tehnice și profesionale a fost determinată de cerințele economice în vederea acoperirii cu cadre calificate mai întîi a Olteniei și după aceea a regiunilor învecinate, în funcție de necesitățile lor.

Pe aceeași bază a politicii partidului și guvernului nostru, privind pregătirea cadrelor pentru nevoile economiei naționale și culturii, în concordanță cu cerințele vieții, istoria regiunii Oltenia a înscris în paginile sale înființarea învățămîntului superior ca o creație a regimului de democrație populară.

În anul școlar 1948/1949, ca rezultat al reformei învățămîntului, a luat ființă la Craiova Institutul Agronomic, denumit acum „Tudor Vladimirescu“, cu facultățile de agricultură și de mecanizarea agriculturii. Institutul a dat cadrele calificate necesare, care au avut o mare însemnătate în dezvoltarea socialistă a agriculturii regiunii.

¹ Calculat după Anuarul statistic al regiunii Craiova, 1960, p. 154—158. Situațiile neîncheiate pentru absolvenții de la învățămîntul mediu tehnic și de la învățămîntul profesional de ucenici.

Dezvoltarea industriei electrotehnice în primii ani de planificare și în special în anii de început ai primului plan cincinal, a constituit condiția funcționării unei facultăți de electrotehnică între anii 1951—1958 la Craiova, menită să dea inginerii necesari Uzinei „Electroputere“.

În anul 1959 a luat ființă, tot în Craiova, Institutul pedagogic de 3 ani care a dat în 1962 prima promoție de profesori de cultură generală pentru clasele I—VIII.

Față de anul școlar 1948/1949, când în regiune existau 374 studenți, în anul 1959/1960 numărul lor a ajuns la 1453, reprezentând o creștere de aproape 4 ori¹.

Lucrările conferinței extraordinare a organizației regionale de partid, deschise în ziua de 8 martie 1960 la Craiova, au arătat că în regiunea Craiova sarcina Congresului al II-lea al P.M.R. — ca 90% din copiii în vîrstă școlară să învețe în școlile de 7 ani — a fost realizată și depășită.

În această perioadă, partidul a acordat o atenție tot mai mare pregătirii politico-ideologice a cadrelor didactice; însușirea tezelor de bază ale învățaturii marxist-leniniste a influențat favorabil asupra muncii instructiv-educative pe care ele o desfășoară.

În anul școlar 1959/1960 numărul elevilor în învățămîntul de cultură generală a crescut cu peste 16 000.

În vederea bunei desfășurări a învățămîntului de cultură generală și a muncii cultural-educative de masă, s-au îmbunătățit condițiile materiale atât în școli, cit și în unitățile culturale. Au fost date în folosință 244 săli de clasă, 67 cămine culturale, 46 centre de radioficare cu aproape 50.000 difuzoare și 23 cinematografe.

Numai în anul 1960 din fondul central și prin contribuția voluntară s-au construit 64 de școli și s-au dat în folosință 40 cămine culturale.

În același an, un număr de 2400 pionieri și școlari — fii ai oamenilor muncii — au fost trimiși pe cheltuiala statului în tabere pentru a-și petrece vacanța de vară.

În urma dezbaterilor ce au avut loc în întreprinderi, G.A.S.-uri, S.M.T.-uri și unități socialiste-cooperatiste de la sate, în anul 1960 peste 4000 de tineri au fost înscriși la diverse forme de învățămînt fără a fi scoși din producție, iar 173 de oameni ai muncii, la facultăți².

Cele relatate pînă aici adevăresc cuvintele tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej: „Una din cele mai de seamă cuceriri ale revoluției socialiste constă în aceea că cultura a devenit un bun al maselor populare, a pătruns în viața lor de zi cu zi. Fiecare cetățean al țării are posibilitatea să învețe, să se cultive, să-și dezvolte multilateral aptitudinile, să-și manifeste talentul și capacitatea creatoare“³.

¹ După datele furnizate de Direcția regională de statistică Oltenia.

² „Înainte“, Craiova, nr. 4678/1960.

³ G. h. Gheorghiu-Dej, Articole și cuvîntări, 1959—1961, Ed. politică, 1961, p. 450.

Una din funcțiile esențiale ale statului nostru democrat-popular este activitatea cultural-educativă. Rolul mobilizator pe care l-au jucat în rîndul maselor de oameni ai muncii instituțiile cultural-educative a însemnat o importantă contribuție la transformările revoluționare din economie, la succesele construirii socialismului. Activitatea lor intensă a dus la răspîndirea marxism-leninismului în mase, a științei și culturii noi, la combaterea misticismului și obscurantismului, șovinismului și naționalismului, la educarea sentimentelor înalte ale patriotismului socialist și ale frăției între toți oamenii muncii.

Rețeaua instituțiilor culturale de masă a fost reorganizată și încontinuu îmbunătățită și în regiunea Oltenia, ca rezultat al politicii partidului de largă culturalizare. Tabloul de mai jos redă, în cifre elocvente, ritmul accelerat în care s-au dezvoltat unele din instituțiile cultural-educative din regiune:¹

	1938	1950	1956	1959
Case de cultură	—	—	7	14
Teatre	1	1	2	2
Filarmonici	—	1	1	1
Ansambluri	—	—	1	1
Muzee regionale	1	1	2	} 15
Muzee raionale	3	4	4	
Muzee sătești	—	—	5	
Cămine culturale	298	992	1074	1223
<i>Bibliotec</i>				
— regionale	—	1	1	1
— raionale	4	17	19	19
— sătești	—	—	94	158
— la căminele culturale sătești	96	992	980	} 1044
— la case de citit	—	63	157	
— la colțuri roșii	—	69	168	
Cinematografe	11	24	82	163
<i>Radio</i>				
— centre de radioamplificare	—	3	11	—
— centre de radiolicare	—	—	31	—
— studio radio	—	—	1	—
— diluatoare	—	—	28575	—
Titluri de ziare tipărite	1	3	5	—

¹ Calculat după Arh. Slat. Popular al regiunii Oltenia, Secția Învățămînt și Cultură, inv. 167/1956, f. 63, 101—102 și după Anuarul statistic al regiunii Craiova, 1960, p. 170 și urm. Situația neîncheiată pe anul 1959 pentru radio.

Așa cum se observă, o amplă extindere a luat acțiunea de organizare a bibliotecilor și de intensificare a muncii politice-educative și culturale cu ajutorul cărții. Neglijate de regimul burghezo-moșieresc, bibliotecile Olteniei s-au înmulțit ca număr, și-au îmbogățit inventarul, a crescut numărul cititorilor. De la cele 100 de biblioteci din 1938, numărul lor s-a ridicat, la sfârșitul anului 1959, la 1 401. Cu fiecare zi, cartea devine un prieten tot mai apropiat al maselor de oameni ai muncii de la sate. Aceasta este o urmare firească a grijii manifestate de partidul clasei muncitoare pentru ridicarea nivelului cultural al oamenilor muncii, ținută vreme îndelungată în ignoranță de către regiunile trecute.

Dacă în urmă cu 16 ani, în Oltenia numărul cărților depozitate în puținele biblioteci publice abia ajungea la 64 000 volume, în prezent, oamenii muncii din regiunea Oltenia au la dispoziție, în condiții excepționale, peste 2 000 000 de cărți numai în rețeaua bibliotecilor din sistemul Ministerului Învățământului și Culturii. Măsurile întreprinse în cadrul revoluției culturale ce se desfășoară cu intensitate în orașele și satele patriei noastre au stimulat continuu gustul de citit al maselor, care solicită tot mai multe cărți și care iau parte activă la tot mai multe acțiuni cu cartea.

Nu mai constituie o raritate în satele noastre existența de biblioteci personale în casele oamenilor muncii. Cu sprijinul organelor și organizațiilor de partid de la raioane și de la sate, antrenând mase largi de oameni ai muncii în acțiunea de difuzare a cărții, comisiile raionale au la îndemână nenumărate forme și mijloace de popularizare a cărților, ca de pildă : simpozioane, consfătuiri pe teme, lecturi artistice, întâlniri cu scriitorii, concursuri „Cine știe, folosește“, baluri ale cărții, seri de întrebări și răspunsuri etc.

S-a acordat toată atenția muncii cu cartea la sate pentru a contribui cu ajutorul cărții politice, agrotehnice, literare și de popularizare a științei la opera de transformare socialistă a agriculturii și de continuă întărire a sectorului agricol socialist, precum și pentru a sprijini continuă ridicare a nivelului politic și cultural al oamenilor muncii de la sate, printr-o largă popularizare și difuzare a cărții.

Așa, de pildă, în comuna Săcelu din raionul Gilort au fost înființate cinci biblioteci de masă ; trei pe lângă căminele culturale din această comună, una în cadrul școlii elementare de 7 ani și o bibliotecă comunală cu bibliotecar salariat la centrul comunei. Fondul de cărți al acestor biblioteci se ridică la 10 000 volume. Numai în cursul anului 1960 în inventarul lor au intrat peste 1 000 volume. La biblioteca comunală numărul cititorilor în anul 1960 a ajuns la 2 000 ; ei au citit în acel an peste 6 300 volume¹.

Colectiviștii din comuna Corcova, raionul Strehaia, au la biblioteca comunală 3 670 volume, din care, în curs de opt luni, s-au citit

¹ „Înainte“, Craiova, nr. 4938/1961.

2765 volume. Colectiviștii citesc atât cărți agrotehnice, cât și beletristice ¹.

Biblioteca din comuna Podari, a început să fie tot mai mult vizitată de țărani muncitori. Această bibliotecă este dotată cu un număr de 5800 volume, în care sînt cuprinse cărți tehnice, agricole, literare și politice. Există fișe pentru 7000 cititori; s-au citit de către țărani muncitori printre alte cărți: „Marxism-leninismul despre religie“, „Vecina noastră Luna“, „Sfaturi pentru creșterea animalelor“, „Răscoala“, ș. a. ².

Cercetînd la clubul „1 Mai“ din orașul Craiova cîteva fișe în mod întîmplător, aflăm că muncitorii de la Uzina „7 Noiembrie“ din localitate au citit în cursul anului 1961 — printre alte cărți — următoarele „Emilian Pugaciov“, „Trecut întunecat“, operele lui Mihail Sadoveanu, „Moromeții“, „Dulăii“, „Descult“ etc. în afara cărților de ideologie marxistă și a cărților tehnice.

* * *

Succesele orînduirii democrat-populare în domeniul vieții economice, politice și culturale, creșterea conștiinței socialiste a maselor populare, sînt într-o legătură dialectică indisolubilă. După cum a subliniat Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român, complexitatea problemelor puse de noua etapă în care a pășit țara noastră face necesară ridicarea pe o treaptă superioară a activității conștiente a maselor de milioane ale celor ce muncesc, ridicarea conștiinței lor la nivelul sarcinilor desăvîrșirii construcției socialismului.

În vederea atingerii acestui țel înalt, muncii cultural-educative îi revine sarcina de cinste de a continua formarea omului nou, de a-i ajuta pe toți oamenii muncii să se ridice pe treapta conștiinței socialiste.

¹ Înainte, Craiova, nr. 5142/1961.

² Din caietul de evidența cititorilor, Biblioteca Podari.

EDUCAȚIA ATEIST-ȘTIINȚIFICĂ ÎN CADRUL PREDĂRII ISTORIEI ÎN ȘCOALĂ

de ELIZA BICHMAN

Desăvârșirea construirii socialismului în țara noastră este nedes-părțită de însușirea de către mase a concepției științifice despre lume și viață — concepția comunistă — și, în general, de înarmarea acestora cu știința.

Conștiința nouă, socialistă — în care nu este loc pentru fideism — este o puternică forță motrice a societății socialiste. Această conștiință se făurește treptat și neîntrerupt în întreg mediul social: în producție, în familie, dar mai sistematic și mai organizat în școală, în procesul educației comuniste a tinerei generații.

Partidul nostru încredințează educatorilor sarcina de onoare și de mare răspundere de a forma o generație nouă, luminată și robustă, pătrunsă de o înaltă morală, morala comunistă, care este diametral opusă moralei religioase.

Morala comunistă dezvoltă forțele creatoare ale omului, îi sporește încrederea în forțele proprii, îi dă optimism, formându-i convingerea că el este stăpînul naturii și al vieții sale, că el este creatorul conștient al istoriei.

În opoziție cu morala comunistă, morala religioasă, care timp de mii de ani s-a străduit să facă din om un rob supus și neputincios, cultivă acea stare de letargie care-l împinge la pesimism, spaimă și deznădejde. Aceste rămășițe ale vechii conștiințe sociale se mai resimt în societatea noastră și ele aduc prejudicii luptei pentru fericirea oamenilor, constituind o frină în mersul nostru înainte, în realizarea unității politico-morale a poporului nostru. „Partidul nostru — arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — ține seamă de faptul că dezvoltarea condițiilor vieții materiale ale societății merge înaintea schimbărilor în conștiință, formarea conștiinței socialiste fiind un proces care necesită timp și eforturi...”¹

Conducînd organizațiile obștești, sprijinit de cetățenii cu nivel ideologic-politic ridicat, printre care și profesorii, partidul duce o muncă intensă de educare a oamenilor muncii în spiritul ideo-

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, Ed. politică, 1959, p. 632.

logiei și moralei comuniste, în care educația ateist-științifică ocupă un loc important.

Documentele de partid, presa, lucrările de specialitate, experiența noastră în munca de teren, ne arată că întărirea educației ateist-științifice este astăzi o necesitate stringentă. Misticismul și obscurantismul, moștenire rușinoasă și dăunătoare a orînduirii bazată pe exploatare se manifestă cu diferite ocazii destul de evident, și, ceea ce este îngrijorător, chiar în mijlocul unei părți a tinerei generații.

La a doua Conferință pe țară a U.A.S.R., tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej, vorbind de acest lucru a arătat ce sarcini importante revin organizațiilor U.T.M. și educatorilor pentru lichidarea oricăror urme ale misticismului și obscurantismului din conștiința tineretului.

Deși educația ateist-științifică constituie pentru o bună parte a cadrelor didactice o preocupare, deși s-au realizat lucruri însemnate în această direcție, totuși mai sînt încă multe de făcut. Îndeosebi la țară, în unele împrejurări — eclipse, secetă și alte calamități naturale — dar mai ales în timpul sărbătorilor religioase, deficiențele educației ateist-științifice în rîndurile cetățenilor și ale tineretului ies la lumină. Acest fapt impune din partea educatorilor o muncă mai susținută și mai sistematică pe această linie. Bogata literatură cu conținut ateist-științific: operele clasicilor marxism-leninismului și documentele de partid, literatura istorică de propagandă ateistă, învățămîntul ideologic, organizarea unor activități social-culturale cît mai variate, cu teme legate de această problemă, ne ajută să ne îndeplinim această sarcină.

Educația ateist-științifică, parte componentă a revoluției culturale care se desfășoară în țara noastră, se realizează în forme variate: școlii îi revine însă — așa cum am mai spus — rolul hotărîtor. Educatorii, printre care în primele rînduri sînt profesorii de istorie, trebuie să aibă mereu prezentă ideea că educația ateistă a tineretului (formarea gîndirii ateist-științifice și a convingerilor ateiste), nu este un proces spontan, ci necesită pregătire, răbdare și tact.

Educația ateist-științifică este sarcina tuturor profesorilor, dar ea se desfășoară în mod concret, la fiecare obiect de învățămînt, potrivit specificului obiectului respectiv. Astfel, în cadrul predării obiectelor privind științele naturii, accentul cade pe formarea concepției materialist-dialectice despre natură și pe combaterea tezelor idealiste referitoare la fenomenele naturii, în timp ce, în cadrul predării științelor sociale, accentul cade pe formarea concepției științifice, materialist-dialectice despre societate, pe combaterea teoriilor antiștiințifice, reacționare, mistice, teiste despre originea omului, despre cauzele fenomenelor sociale, precum și pe demascarea cu ajutorul faptelor istorice concrete a rolului nefast al religiei, al bisericii, de la apariția lor și pînă astăzi.

Pentru a realiza o temeinică educație ateist-științifică, profesorul de istorie trebuie să cunoască bine aspectele teoretice ale problemei și, bineînțeles, să fie ateu convins. El trebuie să cunoască în profunzime poziția materialismului istoric față de religie, căile pe care el le indică pentru lichidarea prejudecăților religioase, precum și aspectele concrete

din lupta partidului nostru atât împotriva misticismului și obscurantismului cât și împotriva persecuțiilor religioase.

Respectând principiile pedagogice, profesorul de istorie trebuie să transmită elevilor noțiuni clare și precise despre religie; despre originea, caracterul său istoric și de clasă, despre esența sa antiștiințifică și antidemocratică, despre formele ei diverse de manifestare prin puzderia de culte și despre caracterul unic al cauzelor, scopului și al urmărilor adoptării oricărei religii.

În același timp, pentru a realiza educația ateistă în cadrul predării istoriei, profesorul trebuie să pună mereu față în față manifestările religiei cu evoluția gândirii ateiste, lupta lor înverșunată de-a lungul istoriei, conducându-i pe elevi să tragă ei înșiși concluziile firești și leghind-le de sarcinile lor actuale.

* * *

Religia este una din formele conștiinței sociale și anume o formă inferioară. Istoria ne arată că, pe diferitele trepte ale societății, s-au dezvoltat mai mult anumite forme ale conștiinței sociale, dominând celelalte forme: în feudalism a predominat ideologia religioasă, în capitalism ideologia politică și cea juridică, în socialism se dezvoltă științele, arta, literatura.

Pe baza tezei materialismului marxist, care arată că religia are caracter istoric, că nu este inseparabilă și necesară ființei umane și mai ales că nu este o idee înăscută, profesorul de istorie trebuie să sublinieze la lecțiile privind orînduirea comunei primitive că religia a apărut numai pe treapta superioară a paleoliticului¹.

Analizînd cauzele sociale, esența și caracterul religiei, chiar de la aceste lecții, profesorul trebuie să conducă pe elevi să tragă concluzia asupra perspectivei istorice a religiei în societatea comunistă, dispariția ei.

Dar, analizînd cîteva forme concrete ale religiei popoarelor vechi, — și folosînd metoda comparației, profesorul trebuie să scoată în relief faptul că unele credințe primitive ca: animismul (credința în spirite, în suflet), magia (ritualurile cu scopul îmblînzirii presupuselor duhuri sfinte), sînt preluate de religiile mai evolute. Elevii vor arăta ei înșiși că „sfîntul duh“ în chip de porumbel, mătaniile și rugăciunile, acatistele și închinarea la icoane și moaște sînt credințe și practici naive și absurde și fac parte din tradițiile retrograde ce trebuie părăsite.

La lecțiile de istorie antică, demonstrîndu-se elevilor că la rădăcinile gnoseologice ale religiei, în societatea cu clase antagoniste se adaugă și cele de clasă, aceștia vor înțelege că religia este rezultatul exploatării și asupririi, incapacității omului de a înțelege și deci de a putea strîni forțele stihinice atât ale naturii cât și ale societății. Astfel

¹ V. V. Kelle, M. Kovalson, *Formele conștiinței sociale*, E. S., 1961, pag. 141, nota 2.

pregătit terenul, profesorul le poate da elevilor mai mari definiția clasică a religiei formulată de Engels: „Orice religie” — spune Engels — „nu este altceva decât oglindirea fantastică în mințile oamenilor, a forțelor exterioare care domină viața de toate zilele, o oglindire în care forțele pămîntești iau forma unor forțe supra pămîntești”¹.

Este necesar să se adauge că, spre deosebire de știință și de filozofie, care reflectă realitatea sub formă de noțiuni și legi, de artă, care o reflectă sub forma imaginilor artistice, de morală care o reflectă sub forma normelor de comportare, religia se abate de la realitate, deformează realitatea, plătindu-i o lume fantastică, iluzorie, dar după chipul celei pămîntești. În lecțiile în care se formează noțiunea de religie este important să fie subliniată și argumentată ideea că zeii, dumnezeii și profeții lor au fost creați de oameni și nu invers. De asemenea, trebuie subliniată ideea că în societatea bazată pe clase antagonice, religia, avînd în primul rînd rădăcini de clasă, este una din principalele arme spirituale de dominare a claselor reacționare, condamnate istoricește la piere.

Din toate lecțiile de istorie care tratează aspecte ale evoluției religiei, trebuie să rezulte, pe baza faptelor concrete, că orice formă de cult a îmbrăcat religia: animism, păgînism, budism, mozaism, creștinism, mahomedanism, ea are aceeași esență: antiștiințifică și antipopulară. Antiștiințifică fiindcă opune adevărului științific și experienței revelația, dogmatismul, credința oarbă; antipopulară fiindcă, predicînd supunerea și fericirea „în viața viitoare”, frînează lupta revoluționară a maselor pentru făurirea fericirii reale, pe pămînt. De asemenea, este antipopulară pentru că îndeamnă la intoleranță, fanatism și ură între popoarele cu religii deosebite sau împotriva celor care și-au lichidat prejudecățile religioase.

Așadar, religia exprimă pe de o parte aspirațiile iluzorii ale maselor spre o lume mai bună — pe care ele nu o văd realizabilă pe pămînt, ci numai într-o lume transcendențială, — pe de altă parte în societatea bazată pe clase antagonice, ea justifică și consfințește robia de clasă, printr-o pretinsă predestinare a nedreptății sociale, izvorită dintr-un păcat originar, ce trebuie ispășit în veșnicie.

În lucrarea sa „Socialismul și religia”, Lenin a demască cu vehementă fățărnicia religiei: „Pe cel ce muncește și îndură lipsuri toată viața, religia îl învață să fie smerit și răbdător în viața pămîntească, mingîindu-l cu speranța în răsplata cerească. Iar pe cei care trăiesc din munca altora, religia îi învață să se ocupe cu binefaceri în viața pămîntească, oferindu-le o foarte ușoară justificare a existenței lor de exploatați”².

Aceeași idee a refugierii în religie a ființei umane exploatate o exprimă foarte plastic Marx în „Contribuțiuni la critica filozofiei hegeliene a dreptului”: „Religia este suspinul creaturii chinuite, sensibi-

¹ Fr. Engels, *Anti-Dühring*, E.P.L.P., 1959, pag. 350.

² V. I. Lenin, *Socialismul și religia*, Opere, vol. 10, E.S.P.L.P., 1956, pag. 69.

litatea unei lumi lipsite de inimă“... „este forma spirituală a unei lumi lipsite de spirit“¹.

Făcînd critica religiei, K. Marx arată în același timp care trebuie să fie ieșirea maselor din această beție primejdioasă, care este politica partidului proletariatului față de religie: „Suprimarea religiei, a acestei fericiri iluzorii a poporului este cerința adevăratei lui fericiri“².

Această indicație a lui Marx stă la baza luptei ideologice împotriva misticismului. Respectînd particularitățile de vîrstă ale elevilor și în limita timpului disponibil, socotim că, pentru a întări baza teoretică a educației ateist-științifice a elevilor, profesorul de istorie le poate da acestora (celor din clasele mai mari), unele din aceste pasagii din clasicii marxism-leninismului atunci cînd se referă la religie, bineînțeles analizîndu-le împreună cu elevii.

Pentru a sădi în sufletul elevilor încrederea în forța rațiunii omezești, trebuie mereu făcută paralela despre care am mai amintit — între istoricul evoluției religiei și al gîndirii ateiste, paralelă care — din păcate — se face destul de superficial la lecțiile de istorie. Astfel, pe măsură ce vorbim elevilor despre evoluția religiei în antichitate, în evul mediu și în epocile apropiate de noi, trebuie să le arătăm, că, deși religia a prins în mrejele ei milenii de-a rîndul mase mari de oameni, adaptîndu-se, cu suplețe tuturor orînduirilor, ea nu a dominat nestîngherită, ci a fost treptat înfrîntă în luptă cu gîndirea ateistă. Mai ales la lecțiile cu teme de cultură și la lecțiile recapitulative, trebuie accentuată cu tărie ideea că mintea iscoditoare a omului — simplu sau cult — s-a ridicat din cea mai adîncă antichitate împotriva minciunilor religioase, rupînd valurile misticismului și prăvălind cu mînie sau cu sarcasm de pe pedestalele lor pe zei, dumnezei, profeți, sfinți și armatele închipuite de îngeri și diavoli.

Ateismul a îmbrăcat forme variate, potrivit condițiilor istorice concrete în care a apărut: spontan, iluminist, anarhist, împăciuitorist, științific.

Filozofii materialişti ai Chinei antice ca Ian-Hin-șun și Van Ciun, școala filozofică materialistă indiană locală, marii filozofi greci și romani: Thales, Anaximene, Heraclit, Democrit, Epicur și Lucretius, care, practicînd un materialism spontan, au negat nemurirea sufletului și născocirile despre „lumea de apoi“, trebuie prezentați cu căldură în lecții.

Este necesar să se sublinieze că descoperirile geniale ale oamenilor de știință medievali, ca: N. Copernic, G. Bruno, I. Newton, Galileo Galilei, Spinoza, au constituit baza științifică pe care s-au sprijinit materialişti Renășterii precum și cei din sec. al XVII-lea și al XVIII-lea în lupta lor aprigă împotriva bisericii și că viața și opera lor au fost proclamate de către biserică sacrilegii, pentru că, prin curajul cu care au propovăduit ateismul, au străpuns întunericul ignoranței și al misti-

¹ K. Marx, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului* în: Marx-Engels, *Despre religie*, Ed. politică, 1960, p. 38.

² *Ibidem*.

cismului în care era cufundată lumea medievală și au făcut astfel să țîșnească lumina adevărului.

La lecțiile de istorie modernă, trebuie scoase în relief marile merite ale ateștilor francezi din secolul al XVIII-lea, pe care Lenin îi recomanda să fie folosiți în propaganda antireligioasă, pentru ascuțimea lor de spirit, vehemența și talentul deosebit cu care au demască caracterul antiștiințific și irațional al religiei, parazitismul, reacționarismul și desfrul clerului, pentru curajul de a fi proclamat că biserica este „reazimul despotismului și dușmanul libertății“.

În aceeași ordine de idei trebuie amintit elevilor că marii savanți și filozofi iluminiști ruși : Lomonosov, Radișcev, Belinschi, Cernișevschi, au făcut un pas mai departe, legînd critica religiei de critica orînduirii sociale.

Dar, scoțîndu-se în relief aspectele pozitive ale ateștilor premarxiști, trebuie arătat că ateismul tuturor iluminiștilor avea caracter limitat istoricește și de clasă. Ateștii burghezi reduceau lupta împotriva religiei la o „predică iluministă abstractă“, la o simplă culturalizare a maselor, fără a o lega de lupta de clasă, lupta care urmărește zdrobirea rădăcinilor adînci ale religiei, exploatarea.

Pentru a întări aceste idei în mințea elevilor, se pot organiza discuții în cadrul unor activități în afara clasei sau la orele de dirigenție pe teme ca : „Lupta între știință și religie în antichitate“, „Lupta între știință și religie în evul mediu“, „Aspecte ale poziției reacționare a bisericii în epoca modernă și contemporană“, „Lupta partidului nostru împotriva misticismului și obscurantismului și împotriva persecuțiilor religioase“ etc.

Spre deosebire de poziția limitată a ateștilor premarxiști, trebuie arătat elevilor în lecțiile de istorie modernă și contemporană că ateismul marxist este științific-consecvent și profund militant și umanist. Analizînd esența și originea religiei, marxism-leninismul demonstrează că singura cale pentru desființarea robiei spirituale a religiei, este desființarea robiei materiale, a relațiilor de exploatare, care o generează și o susțin. Materialismul-marxist se întemeiază pe cunoașterea științifică a naturii și a societății, pe legile lor obiective, pe datele științelor, iar religia se întemeiază pe supranatural, pe revelație, pe „arbitrarul divin“, pe credință oarbă. Religia explică lumea prin „ideea absolută“, predicînd, împotriva bunului simț și a practicii, formele cele mai grosolane ale agnosticismului, proclamînd formule absurde ca : „cred deși este absurd“ (Tertullian), „crede și nu cerceta“, „nimeni nu poate cunoaște căile domnului“ etc., care dovedesc disprețul față de rațiunea umană.

Față de succesele mari ale științei actuale și de pătrunderea în masă a ideologiei marxiste, sociologiei burgheze și în special „socialiștii-creștini“, se străduiesc astăzi să demonstreze că știința și socialismul se pot împăca cu religia.

Caracterul militant al ateismului proletar, în opoziție cu caracterul contemplativ al ateismului premarxist, constă în faptul că el de-

monstrează oamenilor că transformarea societății nedrepte se poate realiza aici pe pământ și numai pe cale revoluționară, nicidecum așteptând — „minuni“ — și „mîntuitori“ trimiși de „cer“. Știința marxist-leninistă, pătrunsă tot mai adînc în masele largi populare le luminează calea, înlăturînd treptat iluziile, credințele în minuni, pentru că viața nouă, socialistă este astăzi o realitate, demonstrînd muncitorilor din întreaga lume că fericirea se poate crea pe pământ și că oamenii înșiși săvîrșesc cele mai mari minuni.

* * *

Partidul nostru, călăuzit de învățătura marxist-leninistă, a luptat consecvent împotriva obscurantisimului religios de la întemeierea sa și pînă astăzi. El a legat permanent lupta pentru ridicarea nivelului maseilor de lupta pentru desființarea exploatării. Proclamînd libertatea conștiinței, demascînd caracterul retrograd, medieval al persecuțiilor religioase, partidul a luptat neîncetat pentru luminarea oamenilor muncii, pentru scoaterea lor de sub influența nefastă a așa-ziselor minuni defelul celei de la Maglavit, a cultului morții și al crimei, cult ridicat la rangul de politică de stat de către legionari. Partidul luptă cu tact și răbdare împotriva ideilor mistice care, în virtutea tradiției și a ignoranței, mai stăpînesc pe unii oameni ai muncii și chiar pe unii tineri. Destiințînd cauza socială a religiei — exploatarea — clasa muncitoare din țara noastră — în frunte cu partidul — oferă maselor nenumărate mijloace pentru lichidarea definitivă a prejudecăților religioase.

Partidul nostru sădește în conștiința oamenilor muncii convingerea că fericirea lor, împlinirea celor mai înalte năzuinți sînt în propriile lor mîini.

* * *

Am arătat la început, că educația ateist-științifică — ca parte integrantă a educației comuniste — se poate realiza în cadrul școlii, prin toate obiectele de învățămînt.

Istoria, știință cu profund caracter militant — partinic, oferă însă cele mai largi posibilități educative și în această direcție. Prin formele de activitate variate și multiple ce se pot organiza în cadrul predării ei (lecții, activități în afara clasei și extrașcolare, cercuri cu elevii, lectorate cu părinții, excursii etc.), prin conținutul ei viu, bazat pe fapte bogate și dramatice, prin exemple din realitățile cele mai recente din cele două lagăre existente astăzi în lume, istoria demonstrează convingător că fericirea și pacea pe pământ este opera măreață a comuniștilor ateii, iar războaiele, mizeria și umilința, astăzi ca și în trecut, au fost susținute și de cele mai multe ori provocate de biserică.

În vederea realizării educației ateist-științifice în cadrul predării istoriei, profesorul trebuie să se folosească și de cunoștințele însușite de elevi la alte obiecte de învățămînt ca : biologia, geologia, socialismul științific, literatura, astronomia etc.

Pentru a realiza o temeinică educație ateist-științifică, profesorul de istorie trebuie să țină seamă de cîteva idei importante :

1. *Baza educației ateist-științifice o constituie, formarea concepției materialist-dialectice despre lume și societate.* Această concepție se formează prezentind dezvoltarea societății omenești ca un proces unitar și neîntrerupt, guvernat de legi obiective, proprii naturii, societății și gândirii și nu de forțe străine, oculte, ce ar exista în afara lumii fizice („metafizice“), sau care s-ar desfășura la voia întâmplării.

2. *Educația ateist-științifică trebuie încadrată organic în lecții și în diferitele activități legate de predarea istoriei. Ea se realizează treptat dar neîntrerupt, nu în forma unor campanii și în nici un caz numai în perioada sărbătorilor religioase.* Această muncă cere pregătire temeinică, tact și răbdare, argumente științifice cât mai concrete, mai convingătoare și mai accesibile, metode și procedee variate și atrăgătoare, care trebuie însă să urmeze linia științifică trasată de partid.

3. *Sarcina educării ateist-științifice este obligatorie pentru profesori.* Educatorului nu-i este îngăduită atitudinea „neutră“ în această chestiune. („Propaganda noastră impune în mod necesar propagarea ateismului“, spune Lenin).

4. *În această muncă educativă, trebuie folosită des metoda conversației care dă posibilitatea verificării de către profesor a însușirii temeinice de către elevi sau cetățeni a cunoștințelor, tezelor și convingerilor științifice ateiste.*

5. *„Predicile“, discursurile moralizatoare, amenințările, interzicerile nemotivate a unor practici religioase și jignirile sînt contraindicate căci duc la efecte nedorite, la întărirea (prin reacție) a sentimentelor și convingerilor religioase.* (Combătînd metodele „prusace“, preconizate de Dühring în educația ateistă, Engels arăta că ele dau religiei „posibilitatea unui nou martiriu, prelungindu-i astfel viața“).

6. *Urmărirea de către profesor a eficienței educației ateist-științifice este absolut necesară, ea trebuie să se facă neîntrerupt, dar cu tact, să nu ia aspectul unor suspiciuni și constrîngeri, cum se observă în unele cazuri în școală.*

Ideea care trebuie să străbată ca un fir roșu întreaga predare a istoriei în școală, și care stă la baza educației ateist-științifice prin predarea acestui obiect este aceea că munca și geniul omului — al sutelor și miilor de generații — au creat minunile tehnice și de artă din trecut și de astăzi precum și triumful societății socialiste drepte, lipsite de exploatare, și nicidecum vreo forță ocultă, „divină“, care ar interveni în viața oamenilor. Întărirea acestei convingeri prin argumente științifice și fapte concrete cât mai semnificative sădește în sufletul tineretului încrederea nemărginită în forțele omului, respectul față de muncă, optimism și tărie de caracter, dragoste față de oameni, importante trăsături de caracter comuniste.

Pentru aceasta, la baza fiecărei lecții trebuie să stea nu numai cunoașterea faptelor istorice, ci în primul rînd cunoașterea profundă a materialismului dialectic și istoric. Pe baza materialismului istoric se poate dovedi elevilor că nici una din ideologiile cu pretenții sociale dar de esență religioasă nu a reușit să aducă fericire omenirii. Ele nu

au reușit să aducă decât adormirea sau alinarea durerilor dar nu suprimarea lor. „Religia este opium pentru popor“, aceasta este esența concepției marxiste cu privire la religie și acest lucru trebuie să reiasă din concluzia lecțiilor care se referă la această problemă.

* * *

De la primele lecții de istorie, profesorul poate și trebuie să pună bazele educației ateist-științifice a elevilor. Astfel vorbindu-le de apariția omului, folosind imagini din cărțile de specialitate și mai ales diavolul care tratează această temă, sprijinindu-se și pe cunoștințele însușite de elevi la lecțiile de biologie, mulți profesori au condus pe elevi să tragă ei înșiși concluzia științifică asupra originii animale și nu așa-zis divine a omului, asupra rolului muncii în procesul transformării maimuței în om. (Unii profesori au folosit în acest scop un scurt referat cu privire la lucrarea lui Engels cu acest titlu, precum și lucrări sovietice recente, cum ar fi „Milenii într-o zi“, „A trăit oare Cristos?“ și altele).

Lecțiile de istorie antică, în special cele cu teme de cultură, oferă ocazia de a se forma treptat concepții și convingeri ateist-științifice elevilor. În aceste lecții trebuie scos în lumină, prin contrast, rolul important în dezvoltarea gândirii științifice, al dezvoltării forțelor de producție de către masele populare, rolul ideilor înaintate ale marilor filozofi și oameni de știință ai antichității precum și rolul negativ al preoților ca sprijinitori principali ai statului sclavagist, ca principali exploatare.

La lecțiile cu teme de cultură, de pildă, descriind marile temple și alte opere de inspirație religioasă, trebuie să se atragă atenția elevilor (după ce se scot în relief elementele lor valoroase) și asupra următoarelor idei: în aspectul lor solemn, încărcat, copleșitor și de cele mai multe ori înfricoșător, în elementele lor antirealiste (proporțiile uriașe ale zeilor, mulțimea capetelor și membrilor statuiilor etc. care reprezintă pe zei) se reflectă scopul lor de clasă: derutarea, înșelarea și paralizarea de spaimă și neputință a maselor de oameni simpli. Trebuie arătat că această stare de spirit ducea la adormirea rațiunii și a sentimentului demnității omenești.

Subliniind esența comună și scopul unic al religiilor tuturor popoarelor antice, profesorul nu trebuie să prezinte uniform și schematic această problemă. Deși este cea mai conservatoare formă a conștiinței sociale, religia reflectă totuși particularitățile istorice ale societății în care apare. Astfel, trebuie scoase în relief, la lecțiile de istorie antică, fie chiar numai în treacăt, deosebirea între animism, zoomorfism și antropomorfism, monoteism și politeism. De asemenea, trebuie scoase în lumină și unele idei progresiste pe care le conține mitologia popoarelor vechi, sensul etic al unor legende despre eroii populari și semizei ca: Ghilgameș, Hercule, Prometeu etc., explicând elevilor că aceste elemente pozitive se datoresc maselor populare care le-au creat.

La lecțiile de istorie antică trebuie subliniată cu mai multă tărie ideea că, cu toată ignoranța în care era ținut poporul, și din rîndurile oamenilor simpli, s-au auzit glasuri de protest împotriva absurdităților și abuzurilor religiei. Pentru a întări această idee, este bine să analizăm cu elevii conținutul unor documente cum este cel al vechii inscripții egiptene care spune: „Veselește-te pe pămînt, căci nu se știe cum este dincolo; nimeni nu a venit de acolo să ne spună cum este“. De asemenea trebuie folosite din plin citate din marii atești ai antichității, cum este afirmația lui Epicur: „Dacă zeii nu pot împiedica ce este rău, ce fel de zei sînt aceștia? Dacă îl tolerează, nu merită nici un respect“ ș.a.

O mare importanță în realizarea educației ateist-științifice în cadrul lecțiilor de istorie antică o prezintă predarea temei: apariția și rolul creștinismului. La această lecție trebuie zugrăvite plastic condițiile istorice în care a apărut creștinismul. În sec. I e.n., cînd mișcările sclavilor, ale sărăcimii și ale popoarelor asuprite au fost înecate în sînge, o adîncă deznădejde a cuprins popoarele. Conștiința tragică a neputinței de a schimba orînduiealile lumii sclavagiste prin forțe proprii a împins pe dezmoșteniții vieții, masele exploatate și asuprite, să caute refugiu într-o altă lume „mai bună decît cea pămîntească“, o lume „de apoi“, pe care aceștia și-o imaginau așa cum era zugrăvită de puzderia de proroci, mesia, mintuitori și de apostoli ce apăruseră în Imperiul Roman. În aceste condiții s-a încheșat și s-a dezvoltat mitul despre Cristos și noua religie, creștinismul. „Cristos a biruit fiindcă Spartacus a fost înfrînt“¹, observă bine savantul comunist francez, Ch. Hainchelin.

Pentru a destrăma aureola cu care a fost veacuri de-a rîndul învăluit creștinismul, trebuie să se arate elevilor că preținsele fapte ale lui Iisus sînt legende care își au rădăcinile în miturile și în cultele tainice orientale. Li se va demonstra elevilor prin analiza scurtă a cîtorva texte din evanghelii că autorii lor (care au trăit mai tirziu decît evenimentele descrise), povestind faptele referitoare la presupusul Iisus, comit erori și confuzii la tot pasul. De asemenea este absolut necesar să se arate că documentele din sec. I e.n. nu confirmă existența lui Iisus. Pentru a întări convingerea elevilor despre caracterul legendar al lui Cristos, este bine ca în activitățile în afara clasei să se organizeze discuții pe baza unor referate din lucrările care tratează această problemă². În concluzia la tema referitoare la apariția creștinismului trebuie subliniată ideea că această religie nu a oferit maselor însetate de dreptate (cum nu oferă nici o religie) decît iluzia unei lumi drepte „în cer“. Îndemînd pe credincioși să fie răbdători și supuși, creștinismul — chiar de la apariția sa — a avut deci un caracter antipopular și reacționar. În finalul aceleiași lecții, mai trebuie arătat (pentru a dezvălui elevilor perspectiva fenomenului) cum esența antipopulară a creștinismului s-a accentuat în epocile istorice următoare, cînd acesta s-a organizat și a devenit religia claselor dominante.

¹ Ch. Hainchelin, *Originea religiei*, E.S.P.L.P., 1956, pag. 139.

² K. L. Voropaeva, *A trăit oare Iristos?*, Ed. militară, 1960, Ch. Hainchelin, *Originea religiei*, E.S.P.L.P., 1956.

În cadrul lecțiilor de istorie antică trebuie demonstrat, pe baza faptelor istorice concrete, cum se reflectă realitățile sociale în credințele religioase ale popoarelor vechi; ierarhia socială în „pantheon“, puterea nelimitată a monarhului oriental în zeificarea despotului, cum se reflectă și în formele și tehnica unor arte etc.

Folosind experiența școlii sovietice în acest domeniu, la școala de 7 ani din Comarnic, profesorul de istorie a organizat un „Cerc al ateistului“ la care participă elevi și părinți și în cadrul căruia se poartă discuții vii în jurul unor conferințe și referate cu teme ca „Apariția omului pe pământ“, „Apariția și răspândirea creștinismului“ etc. Cercul a dat rezultate pozitive în munca de întărire a educației ateist-științifice printre elevi și părinți, deși la început a întâmpinat greutăți.

La Școala medie mixtă nr. 1 din Babadag, profesoara de istorie a organizat în cadrul cercului de istorie al elevilor o discuție în jurul problemei apariției creștinismului, pornindu-se de la lucrarea „A trăit oare Hristos“ ? de K. L. Voropaeva. Cercul a fost animat și a contribuit la consolidarea cunoștințelor și a convingerilor ateiste însușite de către elevi în cadrul lecțiilor de istorie.

În același scop în unele școli se folosesc (deși destul de rar) și gazete de perete cu articole, întrebări și răspunsuri precum și serate literare în jurul unor teme cu conținut ateist-științific¹. Și mai rar este folosită la noi metoda sovietică de educare ateist-științifică a elevilor cu ajutorul unor reviste școlare, al albumelor, expozițiilor cu conținut ateist, al Colțului ateist, al Muzeului tinărului ateist în școală. În cadrul unor asemenea manifestări s-ar putea folosi numeroase materiale ca: imagini, tablouri, stampe, epigrame, alte versuri privind istoria religiei și a ateismului, materiale care pot fi apoi folosite și în cadrul lecțiilor de istorie. Tot cu ocazia unor asemenea forme de organizare pot fi utilizate citate din lucrările clasicilor marxism-leninismului, din documentele de partid, din beletristica cu conținut ateist-științific și pot fi expuse spre popularizare cărți cu conținut ateist.

Lecțiile de istorie medievală oferă profesorului nenumărate și variate prilejuri pentru a demonstra caracterul antiuman al religiei, rolul său de frână a progresului social. La aceste lecții este necesară folosirea unui cit mai bogat și sugestiv material demonstrativ: citate din afirmațiile cinice ale „fețelor“ bisericesti (creștine, musulmane etc.) ca: citate din Toma d'Aquino, Tertullian, Calvin, Luther, și alții, din enciclicele papilor, imagini și statistici privind acțiunile de exterminare în masă a celor care s-au ridicat curajos împotriva bisericii, aspecte concrete despre ororile săvârșite de cruciați la Ierusalim și în Bizanț, sau de către Torquemada în Spania, de către ducele de Alba în Țările de Jos, de către Inchiziție și în general de către papi și episcopi împotriva „ereticeilor“ și a marilor învățați, adevărați martiri ai științei. Este bine să fie analizate la lecții tablouri și texte literare care să arate prin

¹ Z. M. Hrapcenkova (Scrată ateistă în școală), Prepodovanie istorii v școle, nr. 3, 1960.

contrast luxul și desfriul clerului și mizeria adîncă în care era coborîtă ființa umană de către religie, scene din războaiele religioase, din masacrarea așa-zisilor vrăjitori, din execuția unor eroi ai științei și ai luptei pentru libertate și progres. În lecțiile de istorie medievală trebuie explicat de la început de ce în societatea medievală religia a devenit forma dominantă a conștiinței sociale, subordonînd celelalte forme ale conștiinței. Această idee este explicată de către Engels în „Războiul țărănesc german“. Trebuie arătat elevilor că „funcția de călău“ a statului, după înfrîngerea puterii stăpînilor de sclavi la sfîrșitul orînduirii sclavagiste, s-a dovedit insuficientă în feudalism și de aceea, alături de călău a apărut propovăduitorul în sutană. Clasele dominante își dădeau seama că este mai avantajos să ascundă exploatarea maselor prin preceptele religioase, care pătrund în toate aspectele vieții medievale și au o deosebită priză în rîndul maselor ignorante.

Trebuie reliefată, de asemenea, ideea că în societatea feudală, o dată cu consolidarea relațiilor feudale și în condițiile închegării popoarelor noi, se întăresc și se răspîndesc religiile universale, creștinismul, mahomedanismul și budismul și că de răspîndirea acestor religii este legat valul uriaș de fanatism și obscurantism care a cuprins întreaga lume medievală.

Pentru a trezi sentimente de indignare și dispreț împotriva bisericii se va arăta cum opere de seamă ale culturii antice au fost distruse de către conducătorii și gloatele de fanatici, sub motivul că erau „păgine“, și cum gîndirea liberă a fost zăgăzuită și persecutată sălbatic. Filozofia și științele au devenit în feudalism „slujnice“ ale religiei.

Dar, în același timp trebuie arătat elevilor că și în aceste condiții aprige, gîndirea științifică și-a croit drum, datorită dezvoltării forțelor de producție și datorită marilor descoperiri ale învățaților arabi, chinezi, europeni.

Pentru a trezi sentimente de admirație față de lupta eroică a învățaților progresiști împotriva misticismului și obscurantismului, ură față de reprezentanții odioși ai bisericii medievale, profesorul trebuie să-i determine pe elevi să-și exprime ei înșiși părerea despre faptele descrise de profesor, despre ideile care se desprind din materialul didactic auxiliar, din beletristica recomandată ca lectură particulară, (Decameronul, Infernul, Gargantua și Pantagruel, Goya de L. Feuchtwanger, Vrăjitoarele din Salem de A. Miller, Mutter Courage de B. Brecht și altele) din filme (Ian Hus, Alexandr Nevski, Cavalerii Teutoni etc.)

Lecțiile privind războaiele religioase, cruciatele, reforma, contra-reforma și altele, scot în evidență, prin însuși conținutul lor, rolul inuman al religiei, descriind plastic crimele, jafurile care s-au săvîrșit în numele ei.

Toate aceste idei trebuie scoase în lumină prin discuții cu elevii.

Predînd la clasă cea mai mare revoluție culturală de la sfîrșitul evului mediu, Renașterea, trebuie să se scoată în relief trăsătura ei dominantă: caracterul laic, realist, democratic (deși limitat), spiritul său

nou, modern. Trebuie arătat că „titani” Renașterii, promovați de masele din sinul cărora s-au ridicat, au înfrînt pentru un timp dictatura spirituală medievală a bisericii catolice sau a altor biserici. În lecțiile referitoare la cultura medievală trebuie să ocupe un loc mai mare analiza creațiilor populare cu conținut ateist și anticlerical („romanele” alegorice, „fabliaux”, farsele, romanceseros, romanele și nuvelele picarești etc.). Trebuie să se arate că și în operele de artă plastică cu teme religioase, în pictură, sculptură și chiar în arhitectură și-a făcut loc inspirația populară realistă și antireligioasă, și această inspirație, adesea strălucită, le-a făcut nemuritoare. Statuile de sfinți reprezentau în cele mai bune opere de artă oameni simpli, madonele, femeii din popor, iar în scenele cu teme religioase — în artele plastice ca și în literatură (reprezentarea apocalipsului sau infernului de ex.) — apăreau atacuri vehemente la adresa bisericii și a clerului vremii. Decorațiunile catedralelor, mănăstirilor, „odoarele” bisericesti sînt pline de motive folclorice, fiind opera meșterilor anonimi ieșiți din popor. Aceste elemente valoroase nu trebuie să fie minimalizate de către profesor, ci subliniate cu grijă. Marele Rublev și alți pictori iconari vor fi totdeauna prețuiți, ca și constructorii „minunatelor catedrale medievale” (K. Marx).

În lecțiile recapitulative privind istoria evului mediu, trebuie să ocupe un loc important caracterizarea rolului bisericii în societatea feudală. Reliefîndu-se în special rolul nefast al catolicismului, trebuie să se arate că toate religiile au avut aceeași poziție reacționară. În concluzia lecțiilor de istorie medievală, deschizînd elevilor perspectiva urmărilor rolului bisericii în istoria popoarelor, se va arăta cum Spania, Portugalia, Italia și alte țări au rămas în urmă, printre altele, datorită influenței puternice pe care a exercitat-o biserica asupra istoriei acestora. De asemenea, se va arăta că fasciștii au preamărit și preamăresc luptele dezmățate ale cavalerilor medievali bigoți și brutali și disciplina oarbă a ordinelor călugărești, copiază și perfecționează mijloacele de teroare și umilire medievale, disprețuind în același timp luptele țăranilor și orășenilor împotriva bisericii, și le califică „anarhice” și „lipsite de eroism”.

Cu toate posibilitățile largi de realizare a educației ateist-științifice în cadrul lecțiilor de istorie medievală, trebuie spus că acest lucru nu se face destul de temeinic, pierzîndu-se foarte dese prilejuri de a trage concluzii mobilizatoare și practice cu ajutorul clasei.

Un loc important în cadrul realizării educației ateiste îl ocupă lecțiile de istorie modernă.

Revoluțiile burgheze din sec. al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea oferă un bogat și variat material în acest sens.

Folosînd metoda comparației, profesorul trebuie să arate că în timp ce revoluția burgheză din Anglia a îmbrăcat haine religioase, (deși nu pe tot parcursul ei) datorită condițiilor istorice specifice ale Angliei la acea dată, revoluția burgheză din Franța s-a ridicat cu deosebită vigoare împotriva bisericii, care, după cum cerea Voltaire (unul din cei

mai reprezentativi luptători anticlericali), trebuia să fie strivită ca „infamă“.

Folosind interesanta literatură burgheză revoluționară cu conținut antireligios, din timpul revoluției din 1789—1794, literatură recomandată de Engels și de Lenin muncitorilor, profesorul trebuie să scoată în relief caracterul ei propagandistic ateist, dar limitat istoricește (deci inconsecvența burgheziei și în această direcție). Atacînd cu vehemență clerul și biserica, iluminiștii au socotit că pentru popor religia este totuși necesară, negînd prin aceasta posibilitatea maselor populare de a se emancipa de robia spirituală, de a fi morale prin convingeri superioare, raționale. Cu prilejul lecțiilor referitoare la revoluțiile burgheze, profesorul trebuie să arate că, în general, deși burghezia este o clasă purtătoare a unei tehnici avansate, deși și-a deschis în istorie calea luptînd cu ideile obscurantiste, totuși, fiind o clasă exploatoare, este inconsecvent ateistă, devenind treptat susținătoarea religiei. Încă din timpul marilor descoperiri geografice, burghezia a folosit — ca și astăzi — misionarismul pentru „pacificarea“ populației înrobite din colonii. Din acest punct de vedere, conchistadorii medievali nu se deosebesc în cruzime de reprezentanții de astăzi ai monopolștilor din Congo, și Angola, toți „operînd“ în spatele unor firme religioase.

La lecțiile de istorie modernă trebuie scos în relief rolul istoric al apariției socialismului științific în zdrobirea ideologiei înapoiate obscurantiste.

Apariția socialismului științific a dat lovituri mortale religiei, în special centrului celui mai organizat al religiei în Europa, catolicismului. Acest lucru este scos în relief în preambulul Manifestului Partidului Comunist și în capitolele II și III.

În cadrul lecției „Comuna din Paris“ vor fi comentate de către elevi măsurile de separare a bisericii de stat ș.a.

La lecțiile de istorie contemporană trebuie cu mai multă tărie subliniat rolul negativ al bisericii în zilele noastre. În afară de acțiunile deschise antidemocrate și antiumane ale bisericii și în special ale Vaticanului (ca susținător important al reacțiunii mondiale), acțiuni cum au fost: binecuvîntarea primului război mondial, binecuvîntarea (de către Papa Pius al XII-lea) a tunurilor cotropitorilor fasciști care au invadat U.R.S.S. și alte țări, binecuvîntarea planului Marchall și a războiului din Coreea, adeziunea bisericii la Pactul Atlanticului de Nord, sprijinirea războiului rece; în afară de afacerile (camătă în stil mare, traficul cu acatiste etc.) intrigile, spionajul și diversivunile naționaliste pe teme religioase, trebuie subliniată și încercarea clerului de a abate masele de pe drumul drept al științei și adevărului prin metode perfide ca: încercarea de a demonstra posibilitatea împăcării religiei cu știința, a socialismului cu religia, reluarea teoriei despre existența morală a lui Cristos, reinvierea tomismului, încercarea de a intimida oamenii de știință prin metoda medievală a excomunicării (cum este cazul excomunicării savantului italian Petrucci) ș.a.

Dar, în epoca contemporană, oamenii muncii, care în procesul marii industrii moderne își ridică neîncetat nivelul cunoștințelor, nu se mai lasă ușor înșelați de opiumul religiei, devin în marea lor majoritate atei convingși și demască fărădelegile bisericii.

Partidele comuniste și muncitorești din țările capitaliste au obținut succese importante în lupta de educare a maselor populare în spiritul concepției științifice despre lume și societate, al concepției marxist-leniniste, care pătrunde tot mai mult în rîndurile oamenilor simpli. În Franța și în Italia, aceste succese sînt apreciabile. Statisticile unor înalți prelați din S.U.A., Anglia, Franța și Italia asupra scăderii religiozității muncitorilor, păturilor mijlocii și intelectualilor îi alarmează pe conducătorii statelor capitaliste.

În țările lagărului socialist fiind stirpitate rădăcinile sociale ale religiei, imensa majoritate a popoarelor a devenit atee convingătoare.

Educația ateist-științifică se întărește în cadrul lecțiilor de istoria patriei, pe baza cunoștințelor deja obținute de elevi, la lecțiile de istorie universală. Lecțiile de istoria patriei trebuie să fie străbătute de ideea că societatea omenească de pe teritoriul R.P.R. a apărut și s-a dezvoltat de la forme inferioare la forme superioare, ca rezultat al condițiilor istorice materiale specifice țării noastre, ca urmare a muncii și a luptei maselor populare și nu datorită vreunei forțe divine care ar fi predestinat un anumit rol poporului nostru, așa cum au încercat să arate unii istorici burghezi reacționari.

Faptul că de-a lungul orînduirilor sociale prin care a trecut societatea de pe teritoriul țării noastre au apărut forme de credințe și de cult asemănătoare cu ale altor popoare, întărește convingerea științifică a elevilor că religia a apărut în orice loc și în orice timp din aceleași cauze, a îmbrăcat forme aproape similare, are aceeași esență și deci va avea aceeași soartă, dispariția ei.

Trebuie arătat elevilor că animismul daco-geților (adorarea Dunării, a cerului senin) nu se deosebește de animismul popoarelor din Asia sau Africa. Credința dacilor în zeul suprem, Zamolxe, organizarea ierarhiei preoțești în frunte cu Deceneu în vremea lui Burebista, impunerea unor reguli moral-religioase poporului dac, reflectau începutul cristalizării claselor sociale și a statului sclavagist dac incipient, și necesitatea organizării principalului său sprijin, religia și nu o înclinație „înnăscută” a poporului dac spre religiozitate, cum s-a susținut cîndva.

În explicarea aspectelor concrete ale evoluției religiei în istoria țării noastre, un loc important îl ocupă prezentarea științifică și combativă a apariției, dezvoltării și rolului creștinismului la noi. Se va arăta elevilor că în timpul stăpînirii romanilor în Dacia, creștinismul primitiv nu s-a răspîndit în masa populației, așa cum au încercat să arate istoricii burghezi, vrînd să dovedească că sîntem „primul popor creștinat în această parte a Europei”. În acea perioadă a dominat și la noi sincretismul, caracteristic și avantajos dominației Imperiului Roman sclavagist. Pătrunderea creștinismului în nordul Dunării s-a făcut

abia în sec. al IV-lea al e.n. Fenomenul avea la acea dată un caracter limitat, primitiv, și neorganizat și s-a desfășurat prin intermediul lumii greco-romane, și nu prin apostolii și predicatorii „barbari“. Creștinismul s-a altoit și la noi — ca și la alte popoare — pe credințe vechi, păgine, dintre care unele s-au păstrat pînă în zilele noastre: datini, obiceiuri, sărbători. Devenit religie dominantă în sec. IX—X, creștinismul a îndepărtat definitiv pe vechii zei ai populației autohtone și slavone, deși a rămas, cum spunea Engels, „un amestec eclectic de superstiții dintre cele mai grosolane“. Concretizarea acestei idei prin exemple contribuie la destrămarea aureolei cu care a fost învăluită de-a lungul istoriei religia creștină ortodoxă.

Este necesar să atragem atenția asupra explicării cât mai principale a ideii că în anumite împrejurări istorice, biserica ortodoxă și ereziile au avut un oarecare rol pozitiv. Trebuie arătat elevilor că nu prin ea însăși, prin esența și prin scopurile sale, biserica a stimulat unele manifestări culturale și politice cum au fost: crearea de școli, înălțarea unor edificii minunate, nu prin scopurile sale, ortodoxismul a contribuit la unificarea politică și la apărarea independenței țării noastre. Asemenea realizări, înveșmîtate în haine religioase, se datoresc faptului că la un moment dat clasele dominante și biserica erau interesate să le stimuleze.

Dar, profesorul ar comite o eroare gravă, trezind în sufletul elevilor dispreț pentru unele opere de artă și literatură valoroase (cărți vechi bisericești, monumente etc.).

Vorbindu-li-se elevilor de manifestările de protest antisclavagiste și antif feudale, ale „ereticeilor“ și sectanților, trebuie să se sublinieze pe lângă caracterul lor pozitiv, protestatar, și caracterul lor mărginit, mistic, de unde și efectul lor limitat progresist. (Această idee este necesar să fie subliniată cu deosebire în școlile din localitățile în care se mai găsesc secte religioase. Argumentele convingătoare ale profesorului de istorie și exemplele istorice concrete fac din elevii noștri propagandiști în masa cetățenilor care se mai află sub influența ideilor mistico-obscurantiste). Arătînd elevilor că la început creștinismul a jucat la noi un oarecare rol pozitiv în unitatea politică a poporului, trebuie demonstrat însă că el a fost un sprijin al clasei feudalilor, că a contribuit la grăbirea procesului de feudalizare a societății românești, dar că aceasta s-a făcut în dauna maselor. Așadar, profesorul trebuie să întărească și cu acest prilej ideea că, de la apariția sa și pînă astăzi, creștinismul a avut și la noi același rol negativ ca și în alte țări. Că biserica ortodoxă nu a fost mai blindă la noi decît cea din apusul Europei, din Bizanț, Arabia, India sau din China, ne-o confirmă faptul (care trebuie scos în relief la clasă), că încă din sec. X—XI—XII masele i-au opus rezistență sub forma ereziilor. Lupta de clasă în haină religioasă a bogomilismului a cuprins și țara noastră și poate fi socotită prima formă de manifestare a luptei de clasă în feudalism la noi¹. Ea avea un pro-

¹ v. *Metodica predării istoriei patriei noastre*, în cl. a VII-ea, E.S.D.P., 1959, pag. 44.

nunțat caracter economico-social și a dat mult de lucru clasei feudaliilor în formare.

Răscoalele populare din sec. al XV-lea—XVI-lea și pînă în sec. XX-lea, care străbat istoria țării noastre ca un fir roșu, au fost îndreptate de cele mai multe ori împotriva bisericii. Biserica nu s-a impus deci nici la noi prin precepte morale superioare sau metode mai blînde, ci prin teroare și irațional sau prin puterea tradiției. Ceea ce afirmă Engels despre poziția bisericii catolice feudale este valabil și pentru cea ortodoxă : „Ea înveșmînta orînduielele feudale cu harul divin, ea își întocmise ierarhia ei proprie după modelul feudal și, în sfîrșit, era cel mai mare dintre seniorii feudali“¹.

Deținînd monopolul asupra culturii feudale, biserica ortodoxă (ca și cea catolică și musulmană), — „chintesență și consfințire a dominației feudale existente“ (Fr. Engels), a imprimat și literaturii noastre laice de atunci : istorice, juridice, didactico-moralizatoare, precum și artei, conținutul său ideologic mistic, antiștiințific, antirealist și antiuman. Pravilele, letopisețele, cronicile, „învățăturile“, apărau cu strășnicie în primul rînd orînduielele feudale, deși conțineau și unele elemente progresiste (ideea unității limbii și poporului român, apărarea țării, a „moșiei“ contra cotropitorilor „păgîni“ ș.a.).

Pentru a demonstra și în cadrul lecțiilor de istorie a patriei rolul antiuman, retrograd al bisericii ortodoxe este bine să se reamintească elevilor că la judecarea iobagului, patronată de biserică, se foloseau și la noi sisteme barbare (de ex. sistemul probei cu focul, iar în Transilvania s-a folosit arderea pe rug a ereticilor). Blestemele cumplite din hrisoavele domnești pentru nerespectarea obligațiilor feudale erau citite adesea în biserică și paralizau de spaimă pe țărani ignoranți, ținuți în cumplită mizerie și îi sileau să se supună. Predicînd din anvon dragostea față de „semeni“, reprezentanții bisericii mînau sub biciul vătafilor de pe moșile marilor mănăstiri sute de mii de șerbi și robi, care trudeau din zori pînă în seară. Chiar un reprezentant al clerului de jos (care s-a alăturat luptei maselor populare), popa Șapcă, a caracterizat în 1848 muncile iobăgești „robie faraonică“. Și la noi, clerul superior se ocupa mai ales cu „afaceri lumești“, cum se vede din protestele țirgoveților din Roman, Curtea de Argeș și C. Lung.

Clerul de la noi a fost mîna dreaptă a statului, bucurîndu-se totdeauna de mari privilegii. Pentru apărarea intereselor lui de castă, clerul superior feudal, în colaborare cu domnii reacționari, a dăruit unor mănăstiri de peste graniță o bună parte din bogățiile țării, prin închinarea averilor unor biserici și mănăstiri. El s-a opus din răspuțeri reformelor revoluționare, de ex. în 1848, în 1859, 1863—64 (A. Șaguna, Neofit ș.a.).

Biserica a fost reazemul reacțiunii și în regimul burghezo-moșieresc. În răscoalele țărănești din 1888 și mai ales din 1907 preoții au

¹ K. Marx-Fr. Engels, *Opere alese*, E.S.P.L.P., 1955, p. 106.

fost trimiși să „pacifice“ țărănimea revoluționară, prin predici blinde sau insinuări amenințătoare.

În timpul celor două războaie mondiale, preoții binecuvintau pe ostașii care duceau o luptă nedreaptă, și-i înșelau cu lozinca mincinoasă că războiul este voința și pedeapsa lui Dumnezeu¹.

În perioada întunecată a fascismului, o bună parte a clerului s-a plasat fără rezerve de partea mișcării legionare și cuziste, ridicând crima și cultul morții la rangul de dogmă.

Vorbind elevilor de perioada întunecată a fascismului trebuie deci să se accentueze rolul deosebit al bisericii în regimul fascist. De exemplu să li se amintească faptul că patriarhul Miron Cristea, regentul, sprijinea mișcarea criminală legionară și era unul din numeroasele exemple de venalitate și desfrâu a clerului „înalt“. De asemenea este necesar să se sublinieze ideea că, pentru a crea diversivni și la noi, biserica a ațîțat ura de rasă, naționalismul și șovinismul cel mai sălbatic.

Incurajată de conducerea de stat, biserica a înscenat în plin secol al XX-lea așa-zisa „minune de la Maglavit“, care amintește de cel mai întunecat ev mediu și a aprobat crimele fasciste săvîrșite în timpul rebeliunii și în timpul invaziei în U.R.S.S., unii din criminali făcînd parte chiar din rîndurile clerului.

Partidul Comunist din România și toate organizațiile progresiste s-au ridicat împotriva acestor înșelătorii grosolane și crime împotriva umanității.

În ajunul criminalului război antisovietic chiar în școală și în universitate, în numele crucii se săvîrșeau barbarii și erau momite tineretul și intelectualitatea să se alăture „cruciadei anticomuniste“.

Așadar, în general, în istoria patriei nu mic a fost rolul nefast al bisericii.

Predînd istoria patriei, pentru a realiza educația ateist-științifică, este necesar (așa cum s-a mai arătat) — ca și atunci cînd vorbește de unele acțiuni progresiste care au îmbrăcat în istoria țării noastre haină religioasă (de ex. lupta împotriva jugului otoman, împotriva catolicizării forțate etc.), profesorul să explice elevilor că latura progresistă a acelor acțiuni o imprimau masele populare iar veșmintul lor religios nu avea nimic progresist, fiind impus de atmosfera generală a epocii, inundată de misticism și obscurantism.

Dar, la lecțiile de istorie a patriei, este necesar să se arate că și gîndirea ateistă s-a dezvoltat în țara noastră, prin lupta maselor contra minciunilor clerului și prin răspîndirea ideilor materialiste de către savanți ca : dr. V. Babeș, Leon, E. Racoviță, V. Conta, G. Marinescu, C. I. Parhon etc.².

¹ V. Metodica predării istoriei patriei noastre în clasa a VII-a, E.S.D.P., 1959 și L. Velicovici, *Cu crucea într-o mină, cu bomba atomică în cealaltă*, ed. militară, 1961.

² V. Conta spunea : „Dacă ne-am ține de religie și nu de știință, ne-am întoarce cu mii de ani în urmă“.

Mai târziu reprezentanții de seamă ai clasei muncitoare, și mai ales comuniștii, au legat lupta contra religiei de lupta împotriva orînduirii capitaliste. (Ilie Pintilie a fost unul din muncitorii care a protestat cu indignare împotriva mascaradei de la Maglavit, demascîndu-î substratul de clasă).

Oamenii muncii de astăzi din patria noastră socialistă nu se mai lasă ușor înșelați de fantezmele religiei.

* * *

Pentru ca educația ateist-științifică în cadrul predării istoriei în școală să contribuie la educația comunistă, ea trebuie să fie sistematică, fermă și eficientă, să ducă la convingeri ateiste și să determine acțiuni corespunzătoare.

În vederea formării unor convingeri trainice ateiste, elevii trebuie conduși, pe baza discuțiilor bine argumentate, să aprecieze ei înșiși rolul negativ al religiei în trecut și astăzi, așa cum rezultă din faptele istorice concrete. Ei trebuie să fie convinși că, pornind de la acțiuni aparent nevinovate și adesea frumos prezentate, biserica — fiind în esență antidemocratică, antiștiințifică și retrogradă — fiind împotriva a tot ce este realist, luminos și progresist, -- coboară și degradează pe om.

Profesorii trebuie să arate elevilor că religiozitatea este incompatibilă cu profilul tineretului nou și că este profund dăunătoare.

De asemenea, profesorii nu trebuie să piardă din vedere rolul negativ pe care-l joacă în educația ateist-științifică a tineretului atmosfera mistică din familie și câteodată (din fericire destul de rar) reminiscențe ale misticismului pe care ei le observă chiar la educatori. Aceste influențe dăunătoare, apropiate de ei, îi derutează, le creează nedumeriri și neîncredere în cei maturi.

Părinții trebuie lămuriți că este în interesul fericirii copiilor lor ca aceștia să fie instruiți, luminați și încrezători în forțele proprii, trășături pe care le formează școala nouă. Trebuie să li se arate părinților că înocularea de către familie a ideilor mistice, paralel cu ideile științifice, sănătoase, transmise de școală, deformează caracterul copiilor, îi face șovăielnici și nesinceri în viață.

De aceea, munca de reeducare a părinților și de autoeducare a profesorilor este o sarcină importantă necesară educării ateist-științifice a noii generații.

În opera de educare ateistă joacă rol opinia colectivului : a clasei, a organizației de pionieri și U.T.M., a colectivului de muncă, pe care educatorii trebuie să le sprijine.

Sub îndrumarea cadrelor didactice, organizațiile de tineret trebuie să prevadă în planurile lor de muncă cit mai multe și mai variate forme de culturalizare a maselor pe linia educației ateist-științifice : în cadrul

manifestărilor din școală, din căminele culturale, în cadrul cercurilor de citit, în consfătuirile cu cititorii bibliotecilor populare etc.

* * *

Am încercat să arătăm cum contribuie predarea istoriei în școală la formarea concepției și convingerilor ateist-științifice a elevilor, care sînt indisolubil legate de educația comunistă a acestora.

Plecînd din școală, elevii noștri trebuie să fie convinși că religia, ca expresie a neștiinței și ca accesoriu spiritual al asupririi, continuă să facă apologia vieții umilite și mizere și consideră că lupta pentru îmbunătățirea condițiilor de viață ale omului este „deșertăciune“ (v. P. Popescu — Neveanu : *Morala și religia*, Ed. S.R.S.C. 1960). Ea este deci dușmana fericirii, este antiumană. Morale nouă, comunistă — ateistă, izvorită din lumina științei, din relațiile noi, frățești și libere dintre oameni este izvorul celui mai înalt umanism, umanismul socialist.

Eliberarea totală de exploatare a oamenilor muncii din țara noastră a făcut ca eliberarea lor spirituală să capete astăzi caracter de masă. Legăturile credincioșilor cu religia se mai mențin în mare parte doar pe linia datinelor, a tradițiilor și a obiceiurilor de cult, care se transmit și copiilor.

Fără îndoială că în spatele tradițiilor și obiceiurilor de cult se mai ascund și idei și sentimente religioase, deci noi trebuie să fim atenți și față de aceste manifestări și să luăm atitudine principială. În activitățile școlare și extrașcolare trebuie să arătăm elevilor și părinților că inactivitatea în timpul numeroaselor sărbători religioase dăunează progresului societății noastre și că atitudinea nouă față de muncă este principala dovadă a devotamentului față de patrie.

Baza principală — socială — a religiei — asuprirea și exploatarea — a dispărut și de aceea religia, ca fenomen istoric, va dispărea treptat și definitiv.

Cu toate acestea, educatorii trebuie să aibă mereu prezentă ideea că, acolo unde nu este trează și consolidată ideologia marxistă, își face loc ideologia burgheză ; că ideea religioasă nu este innăscută dar, o dată înrădăcinată, nu dispăre ușor și de la sine ; că lupta consecventă și fermă împotriva religiei este o luptă ideologică permanentă, dusă prin cuvîntul nostru viu sau scris, prin argumente științifice și prin metode variate și nicidecum prin jigniri, brutalități sau măsuri administrative, luate împotriva credincioșilor.

Regimurile trecute impuneau cu forța religia clasei dominante și persecutau pe cei de alte credințe. Această bruscare a conștiinței umane este străină comuniștilor.

Constituția noastră, profund democratică, acordă libertate deplină a conștiinței, a practicării cultelor religioase care nu contravin intereselor statului socialist — precum și deplina libertate a propagandei ateiste.

Lăsînd deplina libertate a cultelor religioase, statul socialist, în interesul poporului, ia măsuri împotriva unor practici religioase antiu-

mane, cum sînt mutilarea (autoflagelarea ș.a.), împotriva unor practici religioase publice, care stînjenesc liniștea și viața normală a majorității cetățenilor (pelerinajele la icoanele „făcătoare de minuni“, cortegiile cu moaște, practicarea unor datini perimate retrograde și dăunătoare și reprimă energic acțiunile subversive sub haină religioasă. Statul democrat-popular sprijină prin toate mijloacele (prin presă, radio, acțiuni variate culturale) propaganda științific-ateistă, care corespunde intereselor de viață ale poporului, luminîndu-i calea spre fericirea reală.

Prin propaganda ateistă, profesorul de istorie trebuie să urmărească, să demonstreze pe bază de fapte concrete celor care mai sînt încă sub influența religiei, elevi sau cetățeni maturi, consecințele dăunătoare ale acesteia asupra vieții lor personale, asupra profilului lor moral, ca cetățeni sinceri și loiali ai patriei noastre noi, ca cetățeni cu o morală socialistă consecventă.

Cetățenii R.P.R. — și în primul rînd educatorii — au datoria de a-și face un examen serios de conștiință, și de a lupta neobosit prin metodele indicate de partid împotriva rămășițelor religioase din propria lor conștiință și din conștiința altora.

Profesorii trebuie să-i convingă pe cei din jur, prin nenumăratele exemple din realitate, că pacea și fericirea popoarelor constituie scopul unic al comuniștilor și că acest scop se realizează sub ochii noștri, aici pe pămînt.

Planul nostru economic de șase ani și planul de perspectivă constituie un program științific grandios, o realitate vie de construire a fericii aici în patria socialistă.

Practicînd adevăratul umanism, umanismul socialist, partidul nostru respinge teza „frăției“ între clase, între exploatare și exploatați, propovăduite de religie și proclamă deschis ura dreaptă împotriva dușmanilor vieții noi și ai păcii pe pămînt, împotriva propovăduitorilor războiului, a ucigașilor fasciști, a celor care, persecutînd pe comuniști ca ateii, îngăduie să-și desfășoare liber propaganda puzderia de secte religioase troglodite, asociații ca Ku-Klux-Klan și admit să se publice în plin secol al XX-lea afirmații abjecte ca aceea a președintelui Consiliului bisericii evanghelice germane din R.F.G., Dibelius, care declară : „Folosirea bombei cu hidrogen nu este un lucru chiar atît de groaznic din punct de vedere al creștinismului, deoarece noi năzuim cu toții spre viața veșnică. Și dacă — de exemplu — o singură bombă cu hidrogen va ucide un milion de oameni, victimele ei vor obține cu atît mai repede viața veșnică“¹. (Menționăm că în februarie 1957, Dibelius a semnat o convenție cu Adenauer pentru trimiterea de preoți propagandiști în Bundeswehr).

Asemenea materiale, la care pot fi adăugate multe similare, duc pe elevi și pe cetățenii vîrstnici la concluzia că religia, în epoca tehnicii care a reușit să înceapă explorarea cosmosului, este un vestigiu rușinos al

¹ G. Badruș, Noua etapă a crizei generale a capitalismului, în „Lupta de clasă“ nr. 3/1961, pag. 31.

trecutului și nu-și mai are locul decât la muzeul de antichități al istoriei.

Elevii noștri trebuie să fie convinși cu ajutorul lecțiilor de istorie de sensul adânc al tezei lui Marx : „Critica religiei este așadar, în german, critica acestei văi a plîngerii... Suprimarea religiei, a acestei fericiri iluzorii a poporului, este cerința adevăratei lui fericiri“¹.

„Noi comuniștii, spune tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, luptăm pentru a făuri fericirea pe pămînt. În activitatea noastră ne întemeiem pe cunoașterea legilor naturii și societății și ne călăuzim de ele în interesul fericirii și bunăstării oamenilor muncii“².

¹ Marx-Engels, *Despre religie*, Ed. politică, 1960, pag. 38.

² Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, E.S.P.L.P., 1955, pag. 465.

